



**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Słowotwórstwo języka doby staropolskiej : przegląd formacji rzeczownikowych

Author: Krystyna Kleszczowa (red.), Ewa Chlebicka, Antonina Grybosiowa, Aleksandra Janowska, Ewa Jędrzejko, Danuta Ostaszewska, Magdalena Pastuchowa, Elżbieta Rudnicka-Fira, Mirosława Siuciak, Joanna Sobczykowa

Citation style: Kleszczowa Krystyna (red.), Chlebicka Ewa, Grybosiowa Antonina, Janowska Aleksandra, Jędrzejko Ewa, Ostaszewska Danuta, Pastuchowa Magdalena, Rudnicka-Fira Elżbieta, Siuciak Mirosława, Sobczykowa Joanna. (1996). Słowotwórstwo języka doby staropolskiej : przegląd formacji rzeczownikowych. Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego



Wydawnictwo
Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 1996



Słowotwórstwo języka doby staropolskiej

Przegląd formacji rzeczownikowych

**Słowotwórstwo języka
doby staropolskiej**

Przegląd formacji rzeczownikowych

**Prace Naukowe
Uniwersytetu Śląskiego
w Katowicach
nr 1574**



Wydawnictwo

Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 1996

Słowotwórstwo języka doby staropolskiej

Przegląd formacji rzeczownikowych

Pod redakcją

Krystyny Kleszczowej

Redaktor serii: Językoznawstwo Neofilologiczne
Krystyna Kleszczowa

Recenzent
Marian Kucala

Zespół autorski
***Ewa Chlebicka, Antonina Grybosiowa, Aleksandra Janowska, Ewa Jędrzejko,
Krystyna Kleszczowa, Danuta Ostaszewska, Magdalena Pastuchowa, Elżbieta
Rudnicka-Fira, Mirosława Siuciak, Joanna Sobczykowa***

**Publikacja dofinansowana ze środków
Komitetu Badań Naukowych
(grant nr 1 P104 05003)**



647 09

N 286/1544

Spis treści

Wstęp	11
Źródła materiałowe	13
Kompletność prezentacji	14
Struktura pracy	16
Jednostka słownikowa a jednostka derywacyjna	18
Definiowanie formacji słowotwórczych	21
Motywacja derywatów	23
Klasyfikacja derywatów	26
 Derywaty oparte na jednej podstawie słowotwórczej	29
 Derywacja afiksalna	31
Derywaty sufiksalne	31
Formanty z podstawowym <i>-b-</i>	31
Formant <i>-ba</i>	31
Formant <i>-oba</i>	33
Formant jednostkowy <i>-uba</i>	33
Formanty z elementem <i>-c-</i>	34
Formant <i>-ca</i>	34
Formant <i>-ec</i>	41
Formant <i>-ica</i>	49
Formant <i>-nica</i>	59
Formant <i>-owic (-ewic)</i>	64
Formant <i>-ic</i>	64
Formant <i>-ce</i>	65
Formanty z elementem <i>-ch-</i>	66
Formant <i>-ch</i>	66
Formant <i>-uch</i>	67
Formanty rzadkie i jednostkowe	67

Formanty z elementem <i>-cz-</i>	68
Formant <i>-acz</i>	68
Formant <i>-icz</i>	72
Formant <i>-iszcz</i>	73
Formanty <i>-czy, -cze</i>	74
Formanty jednostkowe (?)	74
Formanty z podstawowym <i>-ć-</i>	75
Formant <i>-cie</i>	75
Formant <i>-(e)ć</i>	79
Formant <i>-ęć</i>	80
Formant jednostkowy <i>-eść</i>	80
Formant <i>-oć</i>	80
Formant <i>-ość</i>	82
Formanty z podstawowym <i>-d-</i>	102
Formant <i>-da</i>	102
Formanty z podstawowym <i>-g-</i>	103
Formanty z podstawowym <i>-j-</i>	104
Formant <i>-aj</i>	104
Formant <i>-ej(a)</i>	104
Formanty jednostkowe	105
Leksemy zakończone <i>na ~cyja, ~syja</i>	105
Formanty z podstawowym <i>-k-</i>	106
Formant <i>-ka</i>	106
Formant <i>-ak</i>	124
Formant <i>-ek</i>	126
Formant <i>-ik</i>	139
Formant <i>-nik</i>	146
Formant <i>-ko</i>	158
Formant <i>-isko</i>	160
Formant <i>-unek / -unk</i>	163
Formant <i>-yk</i>	163
Formant <i>-yka</i>	164
Formant <i>-ski, -skie</i>	164
Formanty z podstawowym <i>-l-</i>	165
Formant <i>-al</i>	165
Formant <i>-el</i>	165
Formant <i>-la</i>	166
Formant <i>-(i)ciel</i>	166
Formanty z podstawowym <i>-ł-</i>	169
Formant <i>-ło</i>	169
Formant <i>-dło</i>	170
Formanty rzadkie <i>-ol, (a)ła, -al, -el, -ula</i>	173
Formanty z podstawowym <i>-m-</i>	174
Formant <i>-mo</i>	174
Formanty jednostkowe	174
Formanty z podstawowym <i>-n-</i>	175
Formant <i>-(e)n</i>	175
Formant <i>-an</i>	175

Formant <i>-anin</i>	176
Formant <i>-in</i>	177
Formant <i>-ina</i>	177
Formant <i>-izna</i>	184
Formant <i>-na</i>	187
Formant <i>-ne</i>	189
Formant <i>-no</i>	190
Formant <i>-ono</i>	191
Formant <i>-un</i>	191
Formant <i>-uchna</i>	191
Formanty jednostkowe <i>-ana, -ehna, -on</i>	192
Formanty z podstawowym <i>-ń-</i>	192
Formant <i>-ń(-a,-e)</i>	192
Formant <i>-eń</i>	193
Formant <i>-nia</i>	195
Formant <i>-nie</i>	197
Formant <i>-enie</i>	225
Formant <i>-yni(a)</i>	262
Formant <i>-(a)śń / -źń</i>	263
Formanty jednostkowe <i>-ni, -an(ia), -uń, -enie, -inia</i>	263
Formanty z podstawowym <i>-r-</i>	264
Formant <i>-or / -er</i>	264
Formanty jednostkowe <i>-r, -tro, -ur, -ar, -era, -ora, -yra</i>	264
Formanty z podstawowym <i>-rz-</i>	265
Formant <i>-arz</i>	265
Formant <i>-erz</i>	269
Formanty z podstawowym <i>-s-</i>	271
Formanty z podstawowym <i>-sz-</i>	272
Formant <i>-isz / -ysz</i>	272
Formant <i>-osz</i>	272
Formant <i>-usz</i>	272
Formanty jednostkowe <i>-asz, -osza</i>	273
Formanty z podstawowym <i>-t-</i>	273
Formant <i>-at</i>	273
Formant <i>-ist(a)</i>	274
Formant <i>-ot</i>	274
Formant <i>-ota</i>	274
Formanty jednostkowe	276
Formanty z podstawowym <i>-w-</i>	277
Formant <i>-aw</i>	277
Formant <i>-awa</i>	277
Formant <i>-ew</i>	277
Formant <i>-iwo</i>	278
Formant <i>-itw(a)</i>	278
Formant <i>-owa / -ewa</i>	279
Formant <i>-owe</i>	280
Formant <i>-owie / -ewie</i>	281
Formant <i>-stwo</i>	281
Formant <i>-wa</i>	293

Formant -w	294
Formant -wo	294
Formant -twa	294
Formanty jednostkowe -ewo, -ów, -ywa, -owy	295
Formanty z podstawowym -ź-	295
Formant -eż	295
Formanty jednostkowe -uż(a), -oża	296
Derywaty prefiksalne	296
Przedrostek <i>archi-</i>	296
Przedrostek (?) <i>arcy-</i>	296
Przedrostek <i>eks-</i>	297
Przedrostek <i>ga-</i>	297
Przedrostek <i>nie-</i>	297
Przedrostek <i>o-</i>	299
Przedrostek <i>pa-</i>	299
Przedrostek <i>po-</i>	300
Przedrostek <i>pod-</i>	300
Przedrostek <i>pra-</i>	301
Przedrostek <i>prze-</i>	301
Przedrostek <i>sq-</i>	301
Przedrostek <i>wq-</i>	302
Derywacja paradygmatyczna	302
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej męskiej zakończone na spółgłoskę w mianowniku	303
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej zakończone na -(a) w mianowniku	320
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej zakończone na spółgłoskę w mianowniku	334
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej męskiej zakończone na -(a) w mianowniku	337
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej zakończone na -(o) w mianowniku	338
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej zakończone na -(e) w mianowniku	339
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej zakończone na -(e) w mianowniku	342
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej męskiej o odmianie przymiotnikowej zakończone na -(i), -(y) w mianowniku	343
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej o odmianie przymiotnikowej zakończone na -(e) w mianowniku	346
Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej o odmianie przymiotnikowej zakończone na -(a) w mianowniku	351
Derywaty należące do kategorii <i>plurale tantum</i> o odmianie rzeczownikowej zakończone na -(e) lub -(i), -(y) w mianowniku	351
Derywacja dezintegracyjna	352

Kompozycje	355
Złożenia z interfiksem -o-	357
Złożenia z interfiksem -i-	363
Złożenia z interfiksem zerowym	364
Złożenia z interfiksem -a-	369
Quasi-złożenia	369
 Derywaty oparte na wyrażeniach syntaktycznych	371
Derywaty od wyrażen przyimkowych	373
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>bez</i>	373
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>do</i>	373
Derywaty od wyrażen z przyimkiem (<i>między</i>), <i>miedzy</i>	374
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>na</i>	374
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>o</i>	375
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>od</i>	376
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>po</i>	376
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>pod</i>	379
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>prze</i>	380
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>przed</i> , (<i>prze</i>)	381
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>przez</i> , (<i>prze</i>)	381
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>przy</i> , (<i>prze</i>)	382
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>śród</i>	384
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>u</i>	384
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>w</i>	384
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>wz</i>	385
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>z</i>	385
Derywaty od wyrażen z przyimkiem <i>za</i>	385
Derywaty od zaprzeczonego czasownika	386
Zrosty	390
 Zakończenie	393
 Bibliografia	395
Wykaz wykorzystanych słowników wraz z ich skrótami	395
Opracowania	396
 Indeks wyrazów poddanych interpretacji słotwórczej	400
 Summary	485
 Резюме	486

Wstęp

„Dorobek polskiego słowotwórstwa historycznego jest znaczny, zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym. Jednakże prace monograficzne, rozproszone pod względem przedmiotów i celów badawczych, przyniosły w sumie wyniki niewspółmierne wobec włożonego trudu badawczego. Wiąże się to także i z odwróceniem właściwego porządku badań: w większości przypadków są to badania idiolektów lub badania rozwoju izolowanych zjawisk języka ogólnego, poprzedzające **nie istniejące dotąd opisy systemów słowotwórczych języka ogólnego poszczególnych epok, które powinny stanowić punkt odniesienia dla prac szczegółowych** [podkreślenie – K.K.]”¹ – tak pisała Jadwiga Puzynina dwadzieścia lat temu. Od tego czasu niewiele się zmieniło. Synteza, której ciągle brakuje, stanowi odległy cel. Niniejsza publikacja ma być właśnie postulowanym przez Jadwigę Puzyninę punktem wyjścia, koniecznym warunkiem przyszłej syntezy rozwoju systemu słowotwórczego języka polskiego. Ma być także odpowiedzią na apel Franciszka Sławskiego², który uzależniał rozwój wiedzy o słowotwórstwie prasłowiańskim od opisu jednostek derywacyjnych wczesnych stadiów rozwojowych poszczególnych języków słowiańskich.

Zdaniem Jadwigi Puzyniny punktem odniesienia w szczegółowych rozważaniach słowotwórczych winien być wiek XVI, zwłaszcza zaś mieszczący się w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* materiał językowy³. W pełni podzielam ten pogląd. Nie należy jednak spodziewać się, że *Słownik polszczyzny XVI wieku* zostanie w ciągu najbliższych dziesięciu (?) lat ukończony. Tymczasem mamy

¹ J. P u z y n i n a: *O dorobku i perspektywach badawczych słowotwórstwa historycznego języka polskiego*. „Prace Filologiczne” 1976, R. XXVI, s.169.

² F. S ł a w s k i: *Stan i zadania słowotwórstwa prasłowiańskiego*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1962, R. XXI, s. 161–169.

³ J. P u z y n i n a: *Jak pracować nad słowotwórstwem historycznym języka polskiego?* „Poradnik Językowy” 1975, s. 175.

niemal cały *Słownik staropolski*⁴, mieszczący wprawdzie niedoskonały, bo daleki od kompletności, zbiór leksemów derywowanych, którego opis „wobec słabej bazy materiałowej może być traktowany tylko jako model pomocniczy, bardzo hipotetyczny”⁵, ale bez którego przecież nie można zaczynać rozważań nad słowotwórstwem w ujęciu diachronicznym. Oczywiście, nie da się na takim materiale realizować wszystkich celów, zwłaszcza sprofilowanych na stylistykę, gdyż teksty staropolskie są pod tym względem dość jednolite. Słabe są też szanse na ustalenie różnic regionalnych i nie tylko ze względu na wątpliwości co do czasu i miejsca powstania wielu zabytków; główną przeszkodę stanowi słaba dokumentacja pod względem ilościowym. Ale przecież nikt nie odmawia wartości i przydatności hipotetycznym modelom w nauce, zwłaszcza gdy duże oddalenie od ideału ma przyuczyny obiektywne.

Naszym celem jest przegląd staropolskich derywatów rzeczownikowych. Oczywiście, założenie to daleko odbiega od czysto strukturalnej jednolitej „płaszczyzny czasowej”. Wszak staropolszczyzna to prawie cztery wieki; jeśli nawet wziąć pod uwagę tylko XIV i XV wiek, kiedy pojawiły się dłuższe teksty ciągłe, to trzeba przyznać, że jest to bardzo rozległa płaszczyzna. A jednak rezygnacja z wyodrębniania płaszczyzn przynajmniej jednowiekowych wydawała się zasadna. Chodziło o jak najszerszy obraz dający się porównać ze współczesnym językiem, a przede wszystkim – mogący pełnić funkcję bazy wyjściowej w zakresie problematyki badawczej i wypracowaniu metod szczegółowych analizy. Pisze Jadwiga Puzynina: „(...) wszystkie nasze opisy języka są schematycznymi modelami, zależnymi – co warto raz jeszcze podkreślić – od jakości bazy materiałowej. Im ta baza mniejsza, tym większy stopień schematyczności modelu.”⁶ Uszczuplanie i tak już ubogiej w porównaniu z następnymi wiekami bazy materiałowej byłoby, zdaniem autorki niniejszego wstępu, szkodliwe dla przyszłych badań słowotwórczohistorycznych. Proste odnoszenie przemian języka XX wieku do staropolszczyzny może być mylące. Wiadomo, że w rozwoju cywilizacji obserwujemy gwałtowne przyspieszenie. Ma to odzwierciedlenie w systemie leksykalnym, a zatem także słowotwórczym. Można więc założyć, że staropolska kilkuwiekowa „płaszczyzna” odpowiada współczesnej płaszczyźnie obejmującej kilkadziesiąt lat.

⁴ T. 1–10. Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1993.

⁵ J. P u z y n i n a: *Jak pracować...*, s. 179 (przypis 18).

⁶ Tamże, s. 171.

Źródła materiałowe

Materiał językowy ekscerpowany był ze *Słownika staropolskiego*, wydawanego pod redakcją Stanisława Urbańczyka⁷. Można wręcz powiedzieć, że publikacja jest przeglądem rzeczownikowych formacji słowotwórczych odnotowanych w *Słowniku staropolskim*. Trudno jednak wyobrazić sobie lepszą bazę materiałową pod względem kompletności, oczywiście realnej kompletności. Bo choć Profesor Urbańczyk we wstępie do redagowanego przez siebie *Słownika* w kilku miejscach sygnalizuje niekompletność i czasami niepewność danych materiałowych, wartość *Słownika* jest niepodważalna. Jest to leksykon, który umożliwił poznanie formacji słowotwórczych na szerszą skalę i scharakteryzowanie ich. Rozchwiana staropolska grafia, wymagająca czasami konfrontacji opublikowanych tekstów ze źródłowymi, niejednokrotnie konieczność uwzględniania faktów kulturowych odległych wieków – wszystko to sprawia, że bez *Słownika staropolskiego* przegląd staropolskich rzeczowników derywowanych byłby nierealny w krótkim czasie. Każde hasło zostało w *Słowniku* szczegółowo zinterpretowane pod względem znaczeniowym. To ważne, bo przecież współcześnie niemożliwa jest analiza słowotwórcza bez semantyki.

Niestety, *Słownik staropolski* nie jest jeszcze skończony. Gdy zespół rozpoczął prace nad niniejszą publikacją, redaktorka była przekonana, że nim badania dobiegną końca, ukaze się ostatni tom *Słownika*, którego materiał od razu zostanie włączony do partii już opracowanych. Niestety, ów optymizm okazał się nadmierny. Aby dokumentacja była pełna, zdecydowano się na ekskercję materiału w krakowskiej Pracowni Słownika Staropolskiego. Korzystając z uprzejmości kierownika Pracowni, Profesora Stanisława Urbańczyka, któremu pragnę w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowania, udało się zanotować istnienie derywatów zaczynających się literą z. Piszę „zanotować istnienie”, bo mamy świadomość niedostatecznego zgłębienia materiału znajdującego się w kartotece Pracowni. Jest to materiał trudny, wymagający głębokich studiów leksykograficznych. Dokonujące ekskercji dwie członkinie zespołu nie były w stanie sprostować doświadczonym leksykografom. Dlatego też korzystający z naszej publikacji językoznawcy muszą pamiętać o niejednakowej wadze informacji w analizie derywatów przyszłego, ostatniego tomu *Słownika staropolskiego*. Wyrazy zaczerpnięte z kartoteki opatrujemy znakiem (K). Oczywiście, można by z takiego znaku zrezygnować, bo przecież wszystkie derywaty na z- wzięte są z Pracowni. Ale znak ten ma ciągle przypominać, że ocena postaci i funkcji derywatu jest obciążona większym ryzykiem błędu, że posługiwano się uszczuplonymi informacjami.

Zawarty w Pracowni materiał miał czasami szczątkowe opisy i wyjaśnienia. Nie posiadając jednak praw autorskich, nie zdecydowałyśmy się na umieszczanie

⁷ W części materiałowej stosowany będzie skrót *SSp*.

ich przy naszych formacjach. Z kolei tworzenie własnych definicji także wydawało się nam niewłaściwe, bo przecież za kilka lat *Słownik* będzie wydany i wówczas mogą pojawić się różnice w definiowaniu; to spowodowałoby rażące dysproporcje między wiernie przytaczanym materiałem z 10 tomów i odmiennie z ostatniego. Rezygnujemy zatem z definiowania, czasami tylko dając krótkie wskazówki, będące na ogół tłumaczeniami odpowiedników łacińskich bądź definicjami zaczerpniętymi z *Podręcznego słownika dawnej polszczyzny* S. Reczka⁸ (o ile hasło poparte było cytatem z zabytku staropolskiego). W zasadzie rolę definicji zastępuje miejsce derywatu w odpowiednim typie słowotwórczym, np. umieszczenie wśród nazw wykonawców czynności formacji *zagubiciel*; *zaszczyciciel*; *zrządzi-ciel*; *zwodziciel*. Czasami jednak zdobyte o leksemie informacje były tak skromne, że poza stwierdzeniem jego istnienia nie można było nic orzec. W takim wypadku odnotowujemy derywat, traktując go jako niejasny.

Jeżeli jakiś formant był zaświadczony bardzo małą liczbą przykładów, sięgano do materiału pomieszczonego w książce A. Cieślikowej *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*⁹, zaznaczając za każdym razem odmiennność źródła.

Kompletność prezentacji

Jak sygnalizuje tytuł, praca jest przeglądem staropolskich rzeczowników derywowanych. Zbiór formacji jest kompletny. Podanie pełnego staropolskiego materiału ma wiele powodów natury merytorycznej. Przede wszystkim nie traktujemy niniejszej publikacji jako zakończonego opracowania rzeczowników derywowanych w staropolszczyźnie. Jest to na razie szkic do wypełnienia szczegółowymi badaniami, wzbogaconymi materiałami mieszczącymi się między staropolszczyzną a językiem współczesnym. Jest oczywiste, że skąpa dokumentacja polszczyzny początkowych wieków musi być dopełniona wnioskowaniem pośrednim¹⁰. Podanie derywatów naznaczonych formalnie stanowi dopiero wstęp do analiz historycznosłowotwórczych. Mając tę świadomość, zespół postanowił podawać materiał pełny, bo tylko na takim fundamencie można stawiać dalsze kroki.

⁸ Wrocław–Warszawa–Kraków 1968. W części materiałowej stosowany będzie skrót *SR*.

⁹ A. C i e ś l i k o w a: *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

¹⁰ Por. próby budowania struktur czasowych dla czasowników z prefiksem *nad-*: K. K l e s z c z o - w a: *Czasowniki z prefiksem „nad-” w historii języka polskiego*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1990, R. XLIII–XLV, s. 383–406.

W przeciwieństwie do innych, gramatycznych płaszczyzn języka słowotwórstwo ma dodatkowy, leksykologiczny poziom opisu¹¹. Porównywanie danych liczbowych bez obserwacji konkretnych jednostek leksykalnych może prowadzić do błędnych sądów. W większości typów słowotwórczych obserwuje się przyrost jednostek, a przecież nie zawsze znaczy to, że są one produktywne. Bo korpus tekstów, jakim dysponujemy dla staropolszczyzny, jest nieporównywalny z dzisiejszym. Jestem przekonana, że dla wnioskowania historycznosłowotwórczego większą wagę będą miały rozważania leksykologiczno-słowotwórcze niż mechaniczne porównywanie liczb, choćby nawet robić to z uwzględnieniem odpowiednich proporcji.

Zespoleń z rzeczywistością pozajęzykową jest tu szczególnie silne i nie można zmian w danej klasie słowotwórczej rozpatrywać bez uwzględniania wartości semantycznych elementów tej klasy (szerszych niż wartość kategorialna). Daje się wyraźnie zauważyć, że niektóre formanty wiążą nie tylko treści ogólne typu 'ten, kto wykonuje czynność', ale grupują się wokół bardziej szczegółowych znaczeń, dając w efekcie bogate gniazda synonimiczne. Przykładem może być zbiór derywatów na *-ca*, w którym można wyróżnić aż 8 jednostek odpowiadających współczesnemu *oszczercy*: *gańca*, *naśmiewawca*, *naśmiewca*, *obmówca*, *omowca*, *osoczca*, *potwarca*, *soczca*. Dla derywatów na *-iciel* znamieną jest wartość znaczeniowa 'ten, kto coś tworzy', por. *popelniciel*, *rozmnożyciel*, *sprawiciel*, *stawiciel*, *stworzyciel*, *tworzący*, *uczyniciel*, *ustawiciel*. Za pomocą formantu *-eń* nasi przodkowie chętnie tworzyli nazwy miesięcy (15 jednostek). Z kolei w klasie złożań spotykamy gniazdo synonimiczne zgrupowane wokół treści 'ten, kto wróży' – *czarnoksiężnik*, *czarodziejnik*, *czasogusiedlnica*, *czasoguślnik*, *gwiazdomowca*, *ptakoprawca*, *świętogusiedlnik*. Takie grupowanie się derywatów może w efekcie dać „skokowe” zmiany, czego jaskrawym przykładem jest zanik olbrzymiej klasy derywatów na *-ne* oraz konwersywnych typów na *-e*, określających różnego rodzaju powinności feudalne.

Podanie kompletnego materiału staropolskiego może także ułatwić studia nad gniazdami słowotwórczymi¹², metodologią nie wykorzystaną jeszcze w diachronii, choć dającą szansę na wiele interesujących spostrzeżeń. Współczesne słowotwórstwo skupia uwagę na formancie. A tymczasem życie derywatu determinowane jest w dużym stopniu istnieniem bądź frekwencyjnym obciążeniem tematu słowotwórczego. Rozpadowi gniazda słowotwórczego może towarzyszyć kształtowanie się innego gniazda, grupującego się wokół synonimicznej jednostki leksykalnej, np. z jednej strony obserwuje się rozpad gniazda z czasownikami *czynić* i *dziać*, z drugiej – bogacenie gniazda z *robić* i *pracować*. Wycofywanie się czasowników *kazać*, *prawić* (chodzi o znaczenie 'mówić') musiało znaleźć odzwierciedlenie w słowotwórstwie. Obserwacja sposobów wypełniania nowych gniazd słowotwórczych może być cenną wskazówką w badaniach produktywności formantów.

¹¹ Zwraca też na to uwagę J. P u z y n i n a (*O dorobku...*, s. 155).

¹² O. W o l i Ń s k a: *Możliwości zastosowania opisu gniazdowego w diachronii*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 63–69.

Istnieją szanse wzbogacenia wiedzy o leksyce doby staropolskiej. Jedną z możliwości wskazała Aleksandra Cieślikowa w artykule *Znaczenie badań onomastycznych dla słowotwórstwa historycznego*¹³. Już teraz można było dopełnić materiał derywacyjny tym, który mieści książka A. Cieślikowej *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*. Dopełnienie było możliwe, bo autorka nie stosowała praktyki ilustrowania przykładami, ale podała, podobnie jak my, pełny materiał.

Prezentacja materiału ma jeszcze jeden walor. Jeśli nawet założymy, że dzisiejszy stan wiedzy słowotwórczej będzie trwały, to przecież trudno uwolnić się od arbitralnych decyzji przy tworzeniu klas słowotwórczych. Możliwości jest czasami więcej, niż da się to przewidzieć przed przystąpieniem do pracy. Szczególnie ostro ujawnił się ten problem w przypadku derywatów synonimicznych względem podstawy słowotwórczej. Początkowo szukano motywacji pozwalającej na wskazanie jakiejś wartości znaczeniowej wprowadzanej przez formant, np. dla derywatów *brzeźnica* 'las brzozowy', *kijanica* 'gruby kij', *łękawica* 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata (...)', odpowiednio: *brzoza*, *kij*, *łęk*. Dopiero cała seria derywatów, których podstawy wyznaczone były strukturą (typu: *duszyca* wobec *duśza*, *groblica* wobec *grobla*, *kapica* wobec *kapa*), ukazała możliwość innej motywacji: *brzeźnicy* przez *brzeźnik*, *kijanicy* przez *kijan*, *łękawicy* przez leksem *łękawa*. Okoliczności towarzyszące pracy badawczej determinują jej profil. Może się zdarzyć, że strukturalna funkcja formantu pokazywana jest w niniejszej pracy przesadnie, że autorki widziały ją tam, gdzie lepiej było szukać innej motywacji. Przykładowo zatem stwierdzenie, że w grupie formacji na *-ica* aż 73 derywaty (łącznie z nazwami przyrodniczymi) mają znaczenie tożsame z podstawą słowotwórczą, ilustrując powyższe kilkoma przykładami, uniemożliwiłoby to przeinterpretowanie danych nie tylko w przyszłości, ale także w ramach obecnego stanu wiedzy.

Struktura pracy

Praca składać się będzie z trzech zasadniczych części. Pierwsza, największa i ze względu na specyfikę polskiej derywacji zasadnicza, obejmuje formacje słowotwórcze oparte na jednej podstawie. Układ pracy w części zasadniczej wzorowany jest na opracowaniach Renaty Grzegorzczukowej, Jadwigi Puzyniny

¹³ „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 22–28. Por. też A. Cieślikowa: *Tendencje słowotwórcze w języku mówionym w okresie średniowiecza*. W: *Studia historycznojęzykowe*. T. 1. Red. M. Kucała, Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 15 – 21; W. Rzepka, B. Walczak: *Jak dopełnić znany nam zasób leksykalny staropolszczyzny*. W: *Studia historycznojęzykowe*. T. 1..., s. 7–13.

oraz Krystyny Waszakowej¹⁴. Przede wszystkim przejęty został układ od formantu do funkcji. Trudno ocenić, czy inna struktura (od funkcji do formantu) byłaby korzystniejsza w prezentacji staropolskiego materiału¹⁵. Pozostaje jednak faktem, że opracowując słowotwórstwo historyczne, zmuszeni jesteśmy odwoływać się do tego czasu, który jest nam najbliższy, tzn. do współczesności. A właśnie wspomniane wyżej opracowania, jako najbardziej kompleksowe i pełne, mają układ morfemowy, a nie funkcyjny. Wchodząc zatem w taki paradygmat naukowy, należało podporządkować się zastanym rozwiązaniom po to, aby osiągnąć zamierzony cel. A celem niniejszej pracy jest nie tyle kompleksowe opracowanie słowotwórstwa doby staropolskiej, ile otwarcie perspektyw badawczych. Te zaś mogą być dostrzeżone dopiero wtedy, kiedy porównamy stan najstarszy z obecnym¹⁶.

Część drugą stanowią kompozycje, czyli formacje wiążące dwa autosemantyczne leksemy. Decydując się na wydzielenie złożzeń, odbiegamy od prac uznanych wcześniej za wzorcowe; tam złożenia potraktowane są łącznie z innymi, opartymi na jednej podstawie, formacjami. A jednak grupowanie kompozycji wydawało się celowe. Przede wszystkim ze względu na znaczną czasami komplikację znaczeniową, wynikającą z osadzenia derywatu na dwóch, w bardzo różny sposób związanych, leksemach. Złożenia należą też do tych konstrukcji słowotwórczych, które dla polskiego języka mają osobną, bogatą literaturę¹⁷. Uznaliśmy zatem za celowe odrębne ich traktowanie. Ale tu nadrzędny w klasyfikacji jest interfiks, a nie sufiksalna część formantu. Ważna też wydawała się część mowy podstaw złożenia, a dopiero potem – przyrostek. Mamy tu zatem pewną, mimo iż umotywowaną, niejednorodność w prezentacji materiału w porównaniu z częścią pierwszą. Należy jednak mocno podkreślić, że żadna niejednorodność w niniejszej publikacji nie stanowi mankamentu nie do przezwyciężenia. Pokazany jest pełny materiał, praca jest zatem „przekładalna” na inne interpretacje.

Trzecia część grupuje te derywaty, w których strukturze leży związek syntaktyczny, a więc wyrażenie przyimkowe, czasownik z przeczeniem, ponadto wyrażenia dające w efekcie zrosty. Także i tu, jak w części pierwszej, nie przejmujemy się schematu opartego na sufiksie. Wychodzono z założenia, że dobór nadrzęd-

¹⁴ R. Grzegorzycowa, J. Puzyńska: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979; K. Waszakowa: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*. Warszawa 1994; taż: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantem paradygmatycznym*. Warszawa 1993.

¹⁵ Redaktorka niniejszej pracy zamierza w najbliższym czasie napisać książkę na temat staropolskich kategorii słowotwórczych rzeczowników.

¹⁶ O perspektywach badawczych zob. K. Kleszczowa: *Staropolskie rzeczowniki derywowane. Cele i zasady opisu*. „Poradnik Językowy”, 1994, z. 5–6, s. 1–7.

¹⁷ Mam tu na myśli prace: I. Klemensiewiczówna [Bajerowa]: *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*. Kraków 1951; R. Grzegorzycowa: *Charakterystyka słowotwórcza polskich rzeczowników złożonych*. „Poradnik Językowy” 1963, s. 255–264; K. Handke: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław 1976; Z. Kuzów: *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*. Warszawa–Kraków 1976.

nego kryterium winien dyktować materiał językowy. I np. przy derywatach od wyrażen przyimkowych wydawało się interesujące pokazanie, od jakich wyrażen tworzone były derywaty. Bo niektóre przyimki odgrywają dużą rolę w derywacji rzeczownikowej, inne – bardzo skromną. Czynniki decydujący o podziałach tak dobierano, aby umożliwić klarowną prezentację materiału. I jeżeli uznano, że podział na drobne, jedno-, dwuelementowe klasy zatrze przejrzystość, ograniczano się do wymienienia odnotowanych formacji (ostatnia uwaga odnosi się nie tylko do trzeciej części niniejszej publikacji, ale do jej całości). Praca adresowana jest do językoznawców. Dla historyka języka istotne będzie przede wszystkim odnotowanie formacji danego typu; zwolni go to od wertowania całego, jedenastotomowego w przyszłości *Słownika staropolskiego*. Trzeba było zatem przyjąć takie zasady prezentacji, które dawałyby łatwość odnalezienia poszukiwanych derywatów czy ich klas.

Jak zwykle w takich wypadkach, podział na trzy części, a nawet wewnętrzne klasy, nie jest ostry. Weźmy dla przykładu derywat *niechcenie* ‘brak chęci, brak zgody’ – jeżeli za podstawę przyjmiemy *chcenie*, derywat znajdzie się wśród tworów prefiksalnych, tzn. w części pierwszej, jeżeli zaś uznamy, że bazą jest *nie chcieć*, jego miejsce będzie w części trzeciej. W takich wypadkach można przyjąć dwa rozwiązania: albo w sposób arbitralny decydować o przynależności do klasy, albo podawać przykłady w dwóch miejscach. Zbyttnia pewność jest niebezpieczna w nauce. Z kolei cytowanie tych samych przykładów w dwu miejscach powiększyłoby i tak już duże rozmiary publikacji. Zdecydowano się w rezultacie na sygnalizowanie możliwej innej interpretacji z odesłaniem do odpowiedniego miejsca opracowania, gdzie zaprezentowane są konkretne przykłady.

Jednostka słownikowa a jednostka derywacyjna

Zasadniczo proponowane w *Słowniku staropolskim* hasła odpowiadają jednostkom derywacyjnym w naszej publikacji. Zdarzają się jednak, mimo iż niezbyt często, odstępstwa.

1. Powodem łączenia dwu haseł słownikowych w jeden derywat bądź dzielenia w odrębne derywaty wyrazów uznanych w *Słowniku* za warianty były głównie czynniki fleksyjne. Wiadomo, że staropolszczyznę cechuje olbrzymie rozchwanie – ten sam wyraz wchodzi do dwu, czasem i do trzech paradygmatów fleksyjnych. Przede wszystkim nie ujęte są jako odrębne jednostki słowotwórcze te wyrazy, które w *Słowniku staropolskim* podawane były w nawiasie jako postać dzisiejsza (nie poświadczona w przykładach), a różnice dotyczyły części sufiksальной bądź

prefiksальной. I np. leksem *krokiew* w *Słowniku staropolskim* ujęty jest w nawias, obok zaś pojawia się odnotowana w tekstach morfologiczna postać *krokwa*. W zestawie sufiksów występuje zarówno *-ew*, jak i *-wa*. W takim wypadku wyraz umieszczony jest tylko raz, a mianowicie w klasie formacji zakończonych na *-wa*, ponieważ postaci z *-ew* nie odnotowano w staropolszczyźnie, co sygnalizuje nawias. W innych wypadkach, gdy aktualizacja postaci wyrazu nie powoduje konfliktów natury morfologicznej, nawiasowe formy, jako bliższe czytelnikowi, podawane są wiernie za *Słownikiem staropolskim*, por. (*kłosie*), *kłósie*; (*pochwaćca*), *pośaćca*; (*okropność*), *hokropność* itd.

2. Zdarzało się, że wyraz miał to samo znaczenie, tę samą podstawę słowotwórczą, a ze względu na paradygmat, do jakiego formant wciągał nowo powstały leksem, wyraz musiał znaleźć się w dwóch miejscach. Jeżeli przykład był jednostkowy, umieszczano go przy postaci zasadniczej, por. *organist* 'organista' w grupie derywatów na *-ista*. Ale nie zawsze liczba pomagała w podejmowaniu decyzji. I np. *ścierw*, *ścirw*, *ścirzw* oraz (*ścierwo*), *ścirwo* zdają się tylko wariantami fleksyjnymi. Tymczasem ubogie ilościowo są zarówno formacje z elementem *-w*, jak i *-wo*. W takim wypadku decydowano się na podawanie przykładów w dwóch grupach: *ścierw*, *ścirw*, *ścirzw* wśród derywatów na *-w*, (*ścierwo*), *ścirwo* w klasie derywatów na *-wo*.

3. Opisując konwersję, należało decydować się, który paradygmat mamy na uwadze. Z ogólnie znanej hierarchii funkcji formantów – element morfemiczny, paradygmat, oboczność – w grę wchodziły tu tylko dwa ostatnie człony. Przyjęto, iż jako dwie jednostki słowotwórcze traktowane będą te wyrazy, które mimo identycznego znaczenia wchodziły do dwu odmiennych paradygmatów. I tak np. w *Słowniku staropolskim* w jednym haśle znajdują się *gorąc* i *gorąco*, *podwoda* i *podwód*, *nastaw* i *nastawa* itd.¹⁸ W niniejszym ujęciu podane wyrazy znajdują się w odmiennych typach derywacyjnych. Chyba że odmienność nie dotyczyła różnic paradygmatu – wtedy nawet osobno wydzielane w *Słowniku staropolskim* hasła łączono w jedno, por. *sprzęga*, *sprzęża* 'para koni lub wołów należących do dwóch różnych właścicieli, zaprzężonych razem do jednego wozu, pługa itp.' od *sprzęgać*.

4. Zdarza się, że *Słownik staropolski* notuje jako dwa hasła wyrazy, które ze względu na strukturę semantyczną i podobieństwo formalne wyglądają na jedną formację słowotwórczą. I np. wyrazy *powołowe* i *podwołowe* mają identyczne znaczenie 'danina uiszczana na rzecz panującego od liczby posiadanych wołów'. Rodzi się problem. Czy dać formacje w dwóch odrębnych klasach, czy też połączyć obie formy, widząc w nich wariantywność zapisu. O połączeniu leksemów decyduje wtedy semantyka. Można doszukać się w semantyce przyimka *po* dystrybutywnego znaczenia, brak go natomiast w przyimku *pod*. Dodatkowym

¹⁸ Zdaje sobie sprawę z tego, że przyczyną wiązania mogła być niepewność co do postaci fleksyjnej, bo przecież skąpa dokumentacja niejednokrotnie uniemożliwia taką ocenę. Ale traktując wyrazy jako jednostki słowotwórcze, trzeba było w sposób jasny ustosunkować się do tego problemu i przyjąć pewne zasady.

argumentem potwierdzającym słuszność takiej decyzji jest niejednakowe traktowanie takich przypadków w *Słowniku staropolskim*, bo np. jako jedno hasło traktowane są formy *podymne* i *poddymne*. Innym przykładem może być seria derywatów od wyrażen przyimkowych z *przez* i *prze*. Mimo iż autorzy *Słownika staropolskiego* osobno umieszczają *przeziństwo* i *przezziństwo* 'niewinność, wolność od grzechu', jedność funkcji każe traktować obie postaci jako warianty tej samej słowoformy. Oczywiście, identycznie jak w *Słowniku staropolskim* potraktowano te warianty, które mają charakter czysto fonetyczny, por. *krzewie*, *krzowie*; *obżarca*, *obżerca*; *paździerze*, *paździrze*; *pochwała*, *pofała*.

5. Także przy ustalaniu postaci zasadniczej derywatu decydowała semantyka. Można widzieć motywację dla leksemu *przymiętnik* ('coś, co rośnie przy mięcie'¹⁹), natomiast całkowicie niezrozumiała byłaby motywacja dla leksemu, do którego odsyła autor hasła słownikowego – *przymiotnik*. W takim wypadku przyjmujemy jedność formacji: *przymiętnik*, *przymiotnik*, mimo iż w *Słowniku* występują jako dwa hasła (choć związane odesłaniem).

* *

*

Uważny czytelnik już po pierwszym oglądzie zasadniczej części książki zauważy, że przytaczane derywaty staropolskie mają dwojaką postać: jedne podawane są małymi literami, inne – dużymi. Jest to jedno z nielicznych w pracy nawiązań do współczesnego języka polskiego. Dużymi literami przytaczane są te wyrazy, które zachowały się do XX wieku w znaczeniu takim, jakie było odnotowane w *Słowniku staropolskim*. Piszę celowo „wyrazy”, a nie „derywaty”. Bo odnotowany jako mający tradycję ciągłą leksem dziś już nie musi być derywatem, mógł ulec leksykalizacji.

Postawienie jako celu sygnalizowania ciągłości historycznej wymagało przyjęcia pewnych ustaleń. Wiadomo, że polska leksykografia nie dysponuje dużym słownikiem współczesnego języka; wszak *Słownik* pod redakcją Witolda Doroszewskiego²⁰ należy już uznać za historyczny. Wydawało się jednak, że najnowszy *Słownik* pod redakcją Mieczysława Szymczaka²¹, ze względu na swój praktyczny charakter, nie jest odpowiednią bazą porównawczą przy studiach historycznojęzykowych. Mocno też trzeba podkreślić, że autorki prac słowotwórczych, do których ciągle nawiązuję, korzystały w dużym stopniu właśnie z dzieła Doroszewskiego. Jeśli zatem myśleć o badaniach porównawczych, odwoływanie się do *Słownika* Doroszewskiego wydaje się w pełni uzasadnione. Przyjęto zatem, że punktem odniesienia w ocenie, czy dany wyraz ma tradycję ciągłą, czy nie, będzie właśnie największy XX-wieczny leksykon, *Słownik języka polskiego* pod

¹⁹ Jest to parafraza zbudowana przeze mnie.

²⁰ *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Red. W. D o r o s z e w s k i. Warszawa 1958–1969. Stosowany skrót: *SDor*.

²¹ *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Oprac. i red. M. S z y m c z a k. Wyd. 8. Warszawa 1993.

redakcją Doroszewskiego. Jedynym „uwspółcześnieniem” jest rezygnacja z leksemów opatrzonych kwalifikatorem *dawny* i *przestarzały* – te traktowane są jako nie mające tradycji ciągłej i przytaczane są małymi literami.

Podanie derywatu dużymi literami nie oznacza, że wszystkie jego znaczenia przetrwały do dzisiaj. Wystarczy, aby w ciągu znaczeń przynajmniej jedno było aktualne. Nieistnienie znaczenia przy wieloznacznym leksemie sygnalizujemy w sposób opisowy. Chyba że jedno ze znaczeń tworzy inną kategorię słowotwórczą. Powoduje to umieszczenie nie istniejącego znaczenia w dwu bądź trzech miejscach – wtedy wyraz notowany jest małymi literami.

Sama idea sygnalizowania ciągłości tradycji językowej wydaje się ważna z punktu widzenia badań słowotwórczohistorycznych. Wiąże się to z powodem, jaki zdecydował o całościowej dokumentacji materiału staropolskiego. Porównywanie danych liczbowych, jeśli nawet uwzględni się proporcje wynikające z nierównych danych materiałowych, może być złudne. Bo może się zdarzyć, że cyfry wskazują na brak produktywności, podczas gdy ujęte w liczby jednostki są innymi wyrazami, a zatem zanikowi derywatów towarzyszyło powstawanie nowych dzięki żywotnej regule słowotwórczej. Już pobieżna obserwacja pozwala zauważyć, że duża liczba derywatów z ciągłością historyczną przeważa przy tych formantach, które wykazują słabą produktywność albo wręcz brak produktywności. Zazwyczaj żywotne reguły słowotwórcze dają zbiory wypełnione odmiennymi jednostkami leksykalnymi. Trzeba zatem dopracować się metod wnioskowania na podstawie obserwacji ciągłości historycznej elementów wypełniających typy i kategorie słowotwórcze²².

Żywię też nadzieję, że wskazanie zachowanych do dnia dzisiejszego leksemów dawniej derywowanych (dziś: niekoniecznie) przyczyni się do wzrostu zainteresowań problematyką leksykalizacji; rozwój systemu słowotwórczego to nieustanna gra wynikająca ze splotu zgramatykalizowanych elementów słownictwa z tymi składnikami, które, mając charakter jednostkowy, umykają opisowi gramatycznemu.

Definiowanie formacji słowotwórczych

W pracy przyjęto zasadę przytaczania takiego znaczenia derywatu, jakie odnotowane było w *Słowniku staropolskim*. Zazwyczaj nie są to definicje strukturalne, mogące zastąpić parafrazę słowotwórczą. A jednak przytaczanie ich uznano za wskazane, wręcz za konieczne. Powodów było kilka. Rezygnacja z przyta-

²² Wstępne spostrzeżenia, choć na innym materiale językowym, zostały sformułowane w artykule: K. K l e s z c z o w a: *Zanik derywatów a produktywność formantów*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1993, R. XLIX, s. 69–76.

czania parafraz słowotwórczych jest oczywista. Już samo umieszczenie derywatu w odpowiedniej grupie kategoryjnej oznacza milczące przypisanie derywatowi wartości kategoryjnej. Ale nie mając kompetencji użytkownika polszczyzny XIV- i XV-wiecznej, łatwo popełnić błąd, zwłaszcza że pomieszczone w *Słowniku staropolskim* definicje, choć na ogół obszerne, nie zawsze łatwo dają się dostosować do wymogów współczesnego słowotwórstwa, zresztą – nie z myślą o słowotwórstwie były konstruowane. Podanie znaczenia leksykalnego daje czytelnikowi możliwość kontroli i ewentualnych korekt. Pragnę tu także podkreślić fakt, że podawane są wszystkie derywaty. Takie założenie zmusza do podejmowania decyzji w kłopotliwych kwestiach, nieistotnych czasami w ilustrowanych wybiórczo opisach.

Drugi powód przytaczania definicji słownikowych ma charakter bardziej merytoryczny. Przystępując do opisu staropolskich derywatów, dokonano aplikacji wiedzy z zakresu słowotwórstwa synchronicznego. Szukano znaczeń strukturalnych wydzielonych przez współczesne językoznawstwo. Nie ma jednak pewności, czy polszczyzna wieków przeszłych była identyczna pod tym względem. Bo np., o czym już wspomniano, w materiale staropolskim odnotowano niepokojąco dużo strukturalnych funkcji formantów, dających efekt synonimii²³; być może fakt ten kryje tajemnicę. Rozwiązanie tej i innych zagadek z pewnością ułatwi możliwie pełna ilustracja znaczenia, a za taką uważa się definicję konstruowaną przez doświadczonych leksykografów.

Przed chwilą wspomniałam o paradygmacie naukowym, w jakim tkwi obecnie słowotwórstwo, sygnalizując niebezpieczeństwo niedostrzegania z tego powodu specyfiki języka doby staropolskiej. Ale przecież paradygmat, wypracowany dla słowotwórstwa synchronicznego, także może się przekształcić. Zmienić się może nie tylko spojrzenie na liczbę, jakość typów oraz kategorii słowotwórczych; w cień mogą też odejść strukturalne cele i zadania słowotwórstwa, zwłaszcza teraz, gdy do głosu dochodzi językoznawstwo kulturowe. Aby uczynić pracę użyteczną także dla badań innych niż strukturalne, należało potraktować derywaty jako jednostki leksykalne (wszak są takimi), opatrzyć je zatem definicjami słownikowymi.

Przyjęłyśmy zasadę przytaczania jedynie polskich części definicji, łacińskie zamieszczając tylko wtedy, gdy były jedyne, ale to rzadkie przypadki, głównie dotyczące terminów botanicznych i zoologicznych. Pomieszczone w *Słowniku staropolskim* objaśnienia znaczeń w zasadzie przytaczane są przez nas bez zmian. Jeżeli są skracane, jest to zawsze sygnalizowane odpowiednim znakiem „(...)”. Skróty czynimy wtedy, kiedy:

- definicja wydawała się redundantna (częste jest to zwłaszcza w leksemach zachowanych do dnia dzisiejszego, por. *gracz*; *służba*; *ojcostwo*);

²³ Sygnalizowała problem M. P a s t u c h o w a w artykule: *O pewnej funkcji sufiksu „-ek” w staropolszczyźnie*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 22: *Studia historycznojęzykowe*. Red. A. K o w a l s k a. Katowice 1994, s. 78–84.

– definicja mieściła nieistotne szczegóły o charakterze encyklopedycznym, por. *stopień* ‘miara długości, (...) stopa’ – tu wycięta jest informacja „ok. 33 cm”.

Pragnę jednak zaznaczyć, że nie zawsze znak „(...)” sygnalizuje ucięcie z powodów wyżej wskazanych. O wiele częściej ucięcie wynika z konieczności umieszczenia części definicji słownikowej w innym miejscu artykułu, gdyż mieściła ona dwa znaczenia strukturalne, por. *dobroć* ‘(...) dobry uczynek, dobrodziejstwo’, w innym zaś miejscu: *dobroć* ‘rzecz dobra, (...)’.

Motywacja derywatów

Od dotychczasowych syntetycznych opracowań słowotwórstwa historycznego²⁴ różni niniejsze opracowanie dbałość o udokumentowanie podstaw słowotwórczych. Rozstrzygając problem motywacji, starano się decydować jednoznacznie, proponując jedną podstawę słowotwórczą. Było to zadanie trudne, choć konieczne ze względu na zawartość prezentacji. Gdyby na szerszą skalę przyjąć motywację podwójną, derywat musiałby pojawić się w kilku miejscach, co zwiększyłoby objętość tej i tak już dużej publikacji. Brak kompetencji językowej użytkownika polszczyzny historycznej kompensowałyśmy prawem serii. O przyjęciu jednego z dwu możliwych wyrazów fundujących decydowały właściwości innych, podobnych derywatów, jednostkowe przykłady zostały podporządkowane większej grupie. W przypadku większych wątpliwości o możliwej innej motywacji sygnalizujemy przy danym derywacie (ale on sam nie tworzy już innej grupy). Czasami tylko podajemy dwa wyrazy motywujące. Dzieje się tak wówczas, gdy klasa naznaczona danym morfemem jest bardzo nieliczna i seryjność nie może pomóc w rozstrzygnięciu problemu. Drugi przypadek dotyczy par aspektowych. Bo czasami postać derywatu jednoznacznie wskazuje na to, który element pary aspektowej legł u podstaw derywatu (por. *upomienica* ‘ten, co żąda czegoś, przypomina o czymś’ od *upomionąć*, a nie *upominać*). Czasami o doborze decydowało znaczenie derywatu, por. *rozważca* ‘ten, kto waży czy też zastanawia się, rozważa, rozmyśla’ od *rozważać*, a nie *rozważyc*. Ale zdarza się, że ze względu na brak takich sygnałów trzeba zachować ostrożność w orzekaniu o zawartości aspektowej w strukturze znaczeniowej derywatu. Wtedy podajemy obie postaci czasownika – perfektywną oraz imperfektywną (por. *udawca* ‘prześladowca, ciemiężyciel’ od *udawiać* albo *udawic* ‘zadławić, udusić’; *otok* ‘zaro-

²⁴ J. Ł o ś: *Gramatyka języka polskiego*. Cz. 2. Warszawa 1925; Z. K l e m e n s i e w i c z, T. L e h r-S p ł a w i ń s k i, S. U r b a ń c z y k: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1955; S. R o s p o n d: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1971.

śla, łąka otoczona wodą' od *ocieć* albo *ociekać*). Samo zagadnienie roli aspektu w staropolskich rzeczownikach derywowanych wydaje się interesujące i mamy nadzieję, że zawarty w naszej pracy materiał językowy będzie pomocny w szczegółowych analizach.

Przy wskazywaniu wyrazu motywującego poszukiwania zawsze rozpoczynało od *Słownika staropolskiego*. Ale wiadomo, że zachowany materiał staropolski jest skromny. Na tyle skromny, że uszczuplanie go ze względu na sztywne, dogmatyczne zasady dokumentacji staropolskiej wydawało się niepożądane. Zostało zatem przyjęte wnioskowanie pośrednie, które, jak można już teraz stwierdzić, w znacznym stopniu ubogaciło zasób staropolskich formacji derywowanych.

Przed wszystkim założono, że skoro w staropolszczyźnie odnotowany jest derywat, brak zaś jego podstawy, a z kolei podstawa udokumentowana została w późniejszym okresie, należy uznać, że relacja między wyrazem fundowanym i fundującym była żywa. Zdajemy sobie sprawę z niebezpieczeństw takiego wnioskowania. Może być ono zawodne głównie przy derywacji ujemnej, gdy nowo utworzony wyraz może być interpretowany jako podstawowy dla niemotywowanego w staropolszczyźnie. Z tego też powodu za każdym razem, gdy podstawa nie była odnotowana w *Słowniku staropolskim* (wtedy po prostu wskazujemy wyraz motywowany bez żadnych sygnałów), tuż po niej w nawiasie umieszczane są znaki: (*SXVI*)²⁵, (*L*)²⁶, (*SWil*)²⁷, (*SW*)²⁸, informujemy zatem, w którym słowniku wyraz podstawowy został odnaleziony. Oczywiście, poszukiwania zawsze rozpoczynało od *SXVI*, potem sięgano po następne, chronologicznie ułożone, leksykony. Można tu postawić zarzut, że nie wykorzystano wszystkich historycznych leksykonów. Z pewnością zarzut taki jest zasadny, choć wyznaczenie takiego, a nie innego korpusu leksykonów da się obronić. Bo przecież *SXVI*, a także *L* obejmują zawartość takich wielkich dzieł, jak *Lexicon* Mączyńskiego czy *The-saurus* Knapkiego. Z drugiej strony założenia niniejszej pracy i tak wydają się maksymalistyczne – stawianie coraz to nowszych wymogów czyniłoby zadanie niewykonalnym.

Dotąd pisałam o wnioskowaniu pośrednim przy szukaniu podstawy słowotwórczej przez korzystanie z innych, obejmujących chronologicznie bliższy nam materiał. Ale redaktorki pracy posuwały się dalej we wnioskowaniu, wprowadzając postaci prawdopodobne, oczywiście zachowując pewne granice, wyznaczone potencją języka. Zdarza się, że wniosek o istnieniu leksemu wyciąga się z obserwacji kategoryalnie tworzonych derywatów. Mam tu na myśli rzeczowniki odczasownikowe na *-enie*, *-nie*, *-cie*, rzeczowniki na *-ość*, przysłówki na *-e* czy *-o*.

²⁵ *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 1–22. Red. M. R. Mayenowa. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1994. Używany skrót: *SXVI*.

²⁶ S. B. Linde: *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Lwów 1854–1960. Stosowany skrót: *L*.

²⁷ *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wydany staraniem i kosztem M. Orgelbranda. Wilno 1861. Stosowany skrót: *SWil*.

²⁸ *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Nield z w i e d z k i. Warszawa 1900–1927. Stosowany skrót: *SW*.

Czasami zgramatykalizowane formacje słotwórcze wykorzystywane są tylko w celu potwierdzenia znaczenia. Przykładowo, podane w *Słowniku* znaczenia czasownika *skrzypieć* nie motywują derywatu *skrzypica*; ale znaczenie ‘muzyka, granie’ odnotowane jest w nazwie czynności *skrzypianie*. Podobnie jak w przypadku korzystania z innych słowników niż *Słownik staropolski*, także tu za każdym razem sygnalizowane jest wnioskowanie pośrednie przy ustalaniu podstawy słotwórczej – tym razem za pomocą gwiazdki umieszczanej przed wnioskowaną podstawą.

W wydany w 1994 roku 1 tomie *Studiów historycznojęzykowych*²⁹ wiele mówi się o uzupełnieniach staropolskiego zasobu leksykalnego. Choć nie było to celem niniejszej publikacji, takie uzupełnienie stało się faktem. Każdy motywujący leksem opatrzone znakami (*SXVT*), (*L*), (*SWil*), (*SW*), także gwiazdką, sygnalizującą odtworzenie na podstawie kategoryjnego typu słotwórczego, to właśnie nie odnotowany w *Słowniku staropolskim*, ale funkcjonujący w pierwszych wiekach polszczyzny pisanej wyraz bądź znaczenie wyrazu.

* * *

Motywację słotwórczą traktujemy jako stopniowalną. Bo co prawda w zdecydowanej większości, uwzględniając podane metody wnioskowania pośredniego, można w sposób pewny wskazać wyraz fundujący, są jednak takie wyrazy, których struktura jest przejrzysta, ale jednoznaczne orzekanie o motywacji okazuje się niemożliwe. Czasami chodzi tu o podwójną motywację, zjawisko dobrze znane w zakresie słotwórstwa synchronicznego. Ale diachroniczne spojrzenie rodzi jeszcze jedną przeszkodę – nie zawsze bez wiedzy o świecie, na podstawie tylko definicji słownikowej da się ustalić typ relacji między pnem a formantem. W wielu wypadkach należało zrezygnować z pogłębionej analizy słotwórczej, podejrzewając tylko motywację na podstawie formy. Widzimy zatem, że wyodrębniają się trzy stopnie pochodności słotwórczej:

- wyraz ma jednoznaczną fundację,
- wyraz ma podwójną motywację,
- wyraz ma motywację formalną, ale semantyczna jest niejasna.

Ostatni przypadek stoi na granicy między wyrazami motywowanymi a nie poddającymi się analizie słotwórczej. Ale nawet uwzględnienie różnego stopnia motywacji nie daje pewności, że staropolski wyraz należał do grupy niemotywowanych. Dlatego na końcu każdego artykułu podawane są leksemy uznane za niemotywowane, czasami już bez definicji słownikowych. Być może materiał taki przyda się, choćby w zorientowaniu się w założeniach badawczych autorek publikacji.

²⁹ Red. M. K u c a ł a, Z. K r a ż y ń s k a. Kraków 1994.

Wyjaśnienia wymaga stosunek do wyrazów-pożyczek. Ponieważ nasze zadanie polegało na pokazaniu słowotwórczych relacji między wyrazami, istotne było nie tyle pochodzenie leksemu, ile jego związki formalnoznaczeniowe z innymi współfunkcjonującymi leksemami. I może się zdarzyć, że jednostka leksykalna jest ewidentną pożyczką, a mimo to odnotowana została w naszej publikacji jako derywat, bo wchodzi w stosunki motywacyjne z innym leksemem. Przykładowo, autor hasła *plonina* ‘połonina, hala górská (...)’ pisze, że to spolonizowany rutenizm. Nie rezygnując z informacji o pochodzeniu, traktujemy ten wyraz jako derywat, bo dobrze jest fundowany odnotowanym w staropolszczyźnie przymiotnikiem *plonny*, *plony* ‘nieurodzajny, jałowy, nieuprawny, dziki’. Pożyczki pojawiają się także wśród wyrazów niemotywowanych. Chodzi tu o takie leksemy zapożyczone, których adaptacja polegała na dołączeniu rodzimego morfemu, por. *czapka*, *kaplica*, *poganin*. Jeżeli element końcowy mieścił się w wyrazie źródłowym pożyczki, leksem nie jest w naszym zestawie podawany (por. *dyngus*, *karaś*, *kotczy*).

Klasyfikacja derywatów

W pracy przyjęto układ według formantów wzorem pracy Renaty Grzegorzycowej i Jadwigi Puzyniny³⁰. Formanty grupowane są alfabetycznie według ostatniej spółgłoski. Problemem była czasami ocena, czy mamy do czynienia z odrębnym formantem, czy też z wariantem podstawowego, np. *-owstwo*, *-eństwo* wobec *-stwo* albo *-atka*, *-arka*, *-atka*, *-erka*, *-ęka* wobec *-ka*. Staraliśmy się raczej nie mnożyć formantów, bo tworzenie licznych drobnych klas zaciemniałoby obraz całości. Przyznanie formantowi samodzielności zależało od jego odrębności bądź formalnej (np. *-oba* tworzy derywaty odprzymiotnikowe, *-ba* – odczasownikowe i odrzeczownikowe), bądź semantycznej (np. dla *-nica* charakterystyczne są nazwy miejsc, czego brak derywatom z formantem *-ica*).

W klasyfikowaniu derywatów zasadniczo kierujemy się powszechnie stosowanymi obecnie narzędziami badawczymi, wypracowanymi przez słowotwórstwo synchroniczne ostatnich dziesięcioleci. Ale nasze analizy nie zawsze są tak subtelne, jak analizy derywatów współczesnej polszczyzny. Brakowało nam kompetencji językowej nosicieli języka staropolskiego, brakowało też szerszej dokumentacji, która by przybliżała niuanse znaczeniowe. Czasami ze szczegółowych opisów rezygnowano świadomie. Bo właśnie materiał staropolski ujawnia, jak „niestrukuralne” są niektóre wartości kategoryjne; wynikają one bardziej ze znajomości realnego znaczenia niż z budowy wyrazu. Bez wiedzy o minionym

świecie niemożliwa jest ocena, czy *klepka* ‘deszczułka dębowa do wyrobu naczyń’ w relacji do motywującego czasownika *klepać* reprezentuje wartość ‘coś, czym się klepie’, ‘coś, na czym się klepie’, a nawet – ‘coś, co klepie (wydaje dźwięk)’.

Zdarzało się, że kłopot z przydzieleniem derywatu do odpowiedniej klasy wynikał ze skąpej dokumentacji. Stawało się to szczególnie wtedy problemem, kiedy z pomieszczonych w *Słowniku staropolskim* cytatów nie można było wyciągnąć wniosków o rodzaju gramatycznym, a przecież miało to istotne znaczenie przy derywacji typu paradygmatycznego. Uciekano się wówczas do różnych sposobów wnioskowania. Jeżeli wyraz miał tradycję ciągłą, to zakładano zgodność rodzaju gramatycznego³¹. Zdarzało się, że struktura morfologiczna derywatu wskazywała na typ odmiany, por. *przygorzan*, *szurzyn*. Gdy środki te zawodziły (por. *starz*, *ślep*, *warz*), kierowano się własną intuicją językową, za każdym razem sygnalizując jednak arbitralność rozstrzygnięcia.

Dużym kłopotem w słowotwórczej interpretacji materiału staropolskiego okazały się nazwy botaniczne i zoologiczne. Część z nich wykazuje bardzo przejrzystą strukturę formalną i semantyczną, stanowiąc tym samym zbiór podlegający podobnym regułom interpretacyjnym, co inne rzeczowniki motywowane. Wyraźnie daje się też zauważyć grupa zleksykalizowanych terminów przyrodniczych z bardzo starą, sięgającą początków tradycją. Ale między tymi dwoma krańcami rozciąga się szeroki obszar nazw z naznaczoną podzielnością, ale w sposób niejasny, ogólny, trudny do określenia na podstawie definicji słownikowych. Czasami potoczna wiedza o świecie pozwala wybrać jedną z narzuconych struktur propozycji. Ale nie zawsze tak jest. Bo trzeba wiedzy przyrodniczej, aby orzec, że *noctrzek*, *nostrzeg* to roślina, której nazwa – tu korzystam ze *Słownika* Brücknera³² – związana jest z faktem, że kwiaty silniej pachną w nocy. Nie wiadomo też, dlaczego nazwa *czekana* nawiązuje swą budową do czasownika *czekać*, dlaczego *królowna*, *królówna* ‘podróżnik, Cichorium intybus L.’ ma rdzeń jak *król* itd. Wydaje się, że nawet doświadczony biolog miałby czasami kłopoty z ustalaniem zasady motywacyjnej, głównie tych nazw, co do których brakuje nawet pewności, jaką konkretnie roślinę desygnują³³.

Nazw przyrodniczych w polszczyźnie początków naszego piśmiennictwa jest bardzo dużo. Należało zatem przyjąć jakieś jednolite zasady, które – jak zwykle w takich wypadkach – z pewnością nie będą w pełni satysfakcjonujące dla wszystkich. W małych liczebnie klasach derywatów nazwy biologiczne i zoologiczne traktowane są na równi z innymi formacjami i, jeśli to możliwe, podawana jest motywacja bądź też zasygnalizowane zostają wątpliwości. Oczywiście, w takich wypadkach derywat opatrzony jest kwalifikatorem *bot.* bądź *zool.* Inaczej jest

³¹ Pisząc o tradycji, mam na myśli nie tylko istnienie derywatu w języku współczesnym, ale też odnotowanie go w innych słownikach historycznych.

³² A. B r ü c k n e r: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 1927. Stosowany skrót: *SB*.

³³ W *Słowniku staropolskim* częste są sygnały o braku pewności: prawdopodobnie, być może, jakaś roślina itp.

w grupach, których liczebność zatałaby odmiennosć terminów przyrodniczych. Wówczas nazwy te zgrupowano w jeden blok, co umożliwia orientację w liczebności i jakości nazw biologicznych i zoologicznych; te z kolei nie są przeszkodą w przejrzystej prezentacji leksemów innego typu³⁴. Usprawiedliwia też takie rozwiązanie istnienie w polskiej literaturze opracowania Anny Spólnik³⁵, grupującej i interpretującej materiał staropolski. Potraktowanie zatem marginalnie nazw przyrodniczych nie powinno stanowić dużego mankamentu niniejszej pracy, zwłaszcza że pragnę to mocno podkreślić, niewątpliwą korzyścią jest klarowność w prezentacji innych derywatów.

Opracowanie każdego rozdziału jest autoryzowane. Aby niepotrzebnie nie mnożyć wskazówek co do autorstwa, bo niektóre klasy derywatów są bardzo skromne, przyjęto zasadę, że nazwisko pojawia się po większej partii opracowania (obejmuje fragment do nazwiska innego autora, patrząc wstecz).

* * *

Na zakończenie jeszcze raz przywołam artykuł Jadwigi Puzyniny, cytatem z którego rozpoczynałam słowo wstępne. Swoje rozważania na temat stanu badań nad słowotwórstwem historycznym autorka wieńczy zdaniem: „Jedno (...) jest pewne: trzeba przejść od systemu prac indywidualnych, rozproszonych tematycznie, do systemu pracy zespołowej, uzgodnionej i zaplanowanej przez szeroki krąg zainteresowanych specjalistów.”³⁶ Pierwszy postulat spełnia niniejsza publikacja – jest efektem zespołowej pracy katowickiego ośrodka polonistycznego. Redaktorka publikacji starała się także zrealizować drugi postulat. W dniach 24–25 maja 1994 roku odbyła się w Katowicach ogólnopolska konferencja na temat *Rozwój systemu słowotwórczego*³⁷. Jedną z części konferencji miała charakter roboczy – uczestnikom spotkania zostały zaprezentowane założenia, cele i zasady opisu, włącznie z pokazaniem fragmentów niniejszej publikacji. Aprobata stymulowała dalsze żmudne prace, które tylko niespecjalistom mogą wydawać się łatwe. Mamy jednak nadzieję, że niniejsza publikacja będzie pomocna historykom języka, że zaproponowany przegląd staropolskich rzeczowników derywowanych stanie się impulsem do podjęcia na szerszą skalę badań nad słowotwórstwem historycznym.

Badania, w których efekcie mogła powstać niniejsza publikacja, finansowane były przez Komitet Badań Naukowych.

Krystyna Kleszczowa

³⁴ Można by co prawda dzielić terminy przyrodnicze na te o mocnej, o słabszej i te o niejasnej motywacji, ale z doświadczenia wiem, że zabieg ów utrudnia prezentację materiału, a przecież taki jest główny cel publikacji.

³⁵ A. S p ó l n i k: *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Wrocław 1990.

³⁶ J. P u z y n i n a: *O dorobku...*, s. 176.

³⁷ Materiały z konferencji zostały opublikowane w „Poradniku Językowym” 1994, z. 5–6.

Derywaty oparte na jednej podstawie słowotwórczej



Derywacja afiksalna

Derywaty sufiksalne

Formanty z podstawowym *-b-*

Formant *-ba*

W sumie odnotowano 20 formacji, w większości odczasownikowych. Do **odrzeczownikowych** należą jedynie:

chąśba, chąźba, chąźba 'kradzież' (odrzeczownikowa nazwa czynności), też 'kara, grzywna za kradzież' (znaczenie strukturalne trudne do sprecyzowania) od *chąsa, chąza* 'banda, złodzieje, rozbójnicy',

DRUŻBA 'towarzysz nowożeńca w obrzędzie weselnym', też 'współimiennik' od *drug* 'druh, przyjaciel'¹.

Poza tymi mamy twory **odczasownikowe transpozycyjne**:

CIŻBA, ciszczba 'tłum, tłok'² od *cisnąć się*,

gędźba 'muzyka' od *gąć* 'grać na instrumencie (...)',

młóćba 'młócenie' od *młócić*,

piszczba 'gra na piszczałkach' od *piszczeć* (L),

¹ Różnica między znaczeniami podstawy i derywatu nie mieści się w przyjętym zestawie znaczeń strukturalnych, można zatem formację *drużba* traktować jako derywat tautologiczny w stosunku do *drug*.

² Przyjmuję tu funkcję transpozycyjną obok mutacyjnej '(...), którzy cisną się', co będzie uwzględnione w dalszym ciągu.

PROŚBA od *prosić*,
*SŁUŻBA*³ od *służyć*,
soczba ‘potwarz, oszczerstwo’ od *soczyć* ‘oskarżać, obwiniać’,
swadźba ‘ślub, zawarcie małżeństwa’ od *swatać*,
wieszczba ‘przepowiadanie, wróżenie, dar jasnowidzenia’, od *wieszczyc*,
woźba ‘prawo dostawy drzewa do żupy solnej’, ‘obowiązek dowozu drzewa dla żupy’ od *wozić*,
WRÓŻBA ‘zaklęcia, czary, wróżenie’ od *wróżyc* (*L*).

Derywat *łaźba* ‘wybieranie miodu z ula, (...)’ nie ma poświadczonej podstawy **łazić* ‘podbierać pszczoły’, ale częściowo motywuje się czasownikiem *połazić* w tym właśnie znaczeniu⁴.

Być może tu także należy umieścić leksem *kolba* ‘pojedynek na kopie’, choć trudno ocenić, czy stosunki motywacyjne między etymologiczną podstawą (*kłuć*), *kłóć* ‘walczyć na kopie w turnieju’⁵ a derywatem były przejrzyste.

Niektóre z podanych tu derywatów funkcjonowały także jako twory mutacyjne. Ale rozrzut funkcji jest duży i wyraźnie świadczy o leksykalnym, a nie słowotwórczym podłożu. I tak, derywat *CIŹBA*, *ciszczba* można interpretować jako ‘(...)’, którzy cisną się’; byłaby to zatem kolektywna nazwa wykonawcy czynności. Derywaty *gędźba* i *piszczba* mogą być także traktowane jako twory reprezentujące rezultaty czynności od *gąść* i *piszczeć*. Prócz tego *gędźba* miała znaczenie narzędzia: ‘strunowy instrument muzyczny’. Aż 3 z 9 znaczeń rzeczownika *służba* to znaczenia konkretne (‘zapłata, wynagrodzenie za służbę’, ‘gospodarstwo dzierżawione w związku z wykonywaną służbą’, ‘nakrycie stołowe, tj. naczynie, sztućce’). Derywat *swadźba* obok wyżej wyszczególnionego ma również znaczenie ‘uczta weselna’.

Do prezentacji pozostały jeszcze derywaty odczasownikowe, które mają w *SStp* tylko znaczenia konkretne:

ciężba ‘rzecz brana przez wierzyciela dla zaspokojenia należytnej pretensji, zastaw przymusowy’ od *ciężać* ‘brać w zastaw, (...)’,
siejba ‘ziarno siewne’, ‘zasiew, zboże zasiane’ od *siać*.

Wskazane tu derywaty można interpretować jako obiekty czynności implikowanych przez czasownikową podstawę.

Tylko w znaczeniu konkretnym odnotowany jest rzeczownik: *strzelba coll.* ‘strzały’ i ‘broń miotająca pociski, kusza’ od *strzelać* – oba znaczenia można traktować jako środek czynności (instrument).

Bardziej skomplikowaną strukturę semantyczną ma derywat *LICZBA* od *liczyć* – występuje on w *SStp* aż w 7 znaczeniach⁶. Biorąc pod uwagę znaczenia strukturalne, można wyodrębnić: nazwę miary (‘ilość’, ‘określona górna granica

³ Znaczeń tego rzeczownika jest w *SStp* 9, z czego 6 można traktować jako transpozycyjne powstałe od polisemantycznego *służyć*.

⁴ Zob. *SSl*.

⁵ Zob. *SSl*.

⁶ Pomijam ostatnie znaczenie występujące w biblijnej nazwie *Księga Liczb*, jako mające charakter onomastyczny.

ilościowa, kres ilościowy', 'poczet, grono, gromada'), nazwę obiektu będącą rezultatem czynności liczenia ('rachunek, obrachunek, sprawozdanie z wydatków, z zobowiązań, z czynów', 'rachunek czyjś, czyjeś dobra, konto', 'spis') oraz nazwę wskazującą na sposób czynności – 'sposób liczenia wartości, wartość płatnicza, obliczeniowa'. Niejasny semantycznie jest derywat *wróżba* w znaczeniu 'prawo zwyczajowe domagające się od krewnych zabitego wykonania krwawej zemsty na zabójcy (...)' od *wróżyc* (L).

Jako niemotywowane traktuję leksemy: *grzęba* 'wniesienie terenu' oraz *świdba bot.*

Formant *-oba*

W klasie tej mieszczą się jedynie 3 derywaty **odprzymiotnikowe** o funkcji nazwy cechy:

CHOROBA od *chory*,

chudoba od *chudy* (w 2 znaczeniach: 'chudy' oraz 'ubogi'),

szczodroba od *szczodry* 'użyczający obficie darów, hojny'.

Jeden derywat ma motywację odczasownikową albo odrzeczownikową:

ŻAŁOBA (K) od *żałować* a. *żał.*

Jako twór niemotywowany traktuję leksem: *WĄTROBA*.

Formant jednostkowy *-uba*

Element *-b-* odnajdujemy także w formacji *RACHUBA* 'liczenie, obliczanie' od *rachować*⁷. Wyodrębniający się formant *-uba* ma charakter jednostkowy. Jak pisze W. Doroszewski, *rachuba* to „jeden wyraz polski utworzony za pomocą tego formantu”⁸.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

⁷ Brückner (SE) pisze, iż to późna pożyczka („obce jeszcze 16. i 17. wiekowi”). Ale odnotowana w *SSłp* rodzina wyrazów przeczy temu pogładowi (*rachować się, rachowanie, rachunek*).

⁸ W. D o r o s z e w s k i: *Podstawy gramatyki polskiej*. Cz. 1. Warszawa 1963, s. 285.

Formanty z elementem -c-

Formant -ca

Zdecydowana większość formacji z tym sufiksem mieści się w kategorii **odczasownikowych** nazw wykonawców czynności (145 przykładów):

brońca ‘obrońca’ od *bronić*,

cudzołożca ‘cudzołożnik’ od *cudzołożyć*,

DAWCA ‘dawca, rozdawca’ od *dawać*,

dowierca, dowierzca ‘wierzyciel’ od *dowierzać*,

DRAPIEŻCA ‘łupieżca, rabuś’ od *drapieżać*,

dzielca ‘pośrednik, rozjemca przy podziale majątku’ od *dzielić*,

dzierca ‘łupieżca’ od *drzeć* ‘odzierać, zdzierać, łupić’,

gańca ‘ten, co rzuca obelgi, oszczerca’ od *ganić*,

KŁAMCA ‘zwodziciel, oszust’, ‘żartowniś’ od *kłamać* ‘zwodzić, oszukiwać, (...)’ oraz ‘żartować’,

łomca ‘robotnik wydobywający w górach kamienie lub obrabiający je, ociosujący je’, ‘człowiek naruszający prawo’ od *łomić* ‘łamać, rozbijać’,

marnostawca ‘marnotrawca, rozrzutnik’ od *marnostawić*,

MÓWCA ‘ten, który mówi’, ‘rzecznik, zastępca strony procesowej’ od *mówić*,

nadawca ‘fundator, dator’ od *nadawać* ‘dawać, (...)’,

należca ‘znalazca, odkrywca’ od *naleźć*,

naśladca ‘naśladowca’ od *naśladować*,

NAŚLADOWCA ‘wzorujący się na kimś’, ‘czciciel, wyznawca, gorliwie przestrzegający czegoś’ od *naśladować*,

naśmiewca ‘wyśmiewca, szyderca, oszczerca’ od *naśmiewać* (*się*),

obdarca ‘ten, kto obdarza kogoś’ od *obdarzać*,

oblupca ‘ten, kto oblupia, (...)’, ‘grabieżca’, ‘poborca podatków’ od *oblupić*, *oblupiać*,

obmówca ‘człowiek, który obmawia, (...) oszczerca’ od *obmawiać*,

*OBROŃCA*⁹ wraz z odmianą *obrańca* (bohemizm) ‘ten, kto broni czegoś (...)’, ‘opiekun’, ‘osoba, która za pozwanego odpowiadać powinna w sądzie, zachodzić’ od *obronić*,

obzarca, obzerca ‘żarłok, pijak, (...) [też o kobiecie]’ od *obżerać się* (*SXVI*),

ochłódca ‘ten, kto pokrzepia, wzmacnia’ od *ochłodzić* ‘pokrzepić, (...)’,

oddawca ‘ten, kto daje, dawca’ od *oddawać* ‘dawać, ofiarowywać, przekazać’,

odjimca ‘obrońca’ od *odjąć* ‘obronić’,

odkażca ‘poddany chłop, który odszedł od swego pana’ od *odkażać*,

odkładzca, odkładzca ‘zastępca w procesie odraczający termin’ od *odkładać*, *otkładać*,

⁹ Tylko znaczenie ‘interpretator, egzgeta’ różni się od dzisiejszego, ale żadne ze znaczeń czasownika *obronić* nie tłumaczy takich treści derywatu.

odpowiedźca '(...), odpowiadający w sądzie na zarzuty (...)' od *odpowiedzieć*,
odpórca 'strona procesowa odpierająca w sądzie zarzuty przeciwnika (...)' od
odpierać,
(odrzeczcza), *otrzeczcza* 'ten, który się czegoś wyrzeka' od *odrzec się* 'zrzec się,
 (...)',
odzierca 'łupieżca, grabieżca' od *odzierać* 'rabować, (...)' (SXVI),
omówca 'człowiek, który obmawia, (...) oszczerca' od *omówić*,
*OPRAWCA*¹⁰ 'justycjariusz, urzędnik, do którego należało ściganie przestępstw (...)',
 'kat lub pomocnik kata', 'spełniający opiekę i władzę, władca, opiekun' od
oprawiać 'opatrzyć, obrządzić, (...)', 'uczynić, sprawić, przygotować' oraz 'za-
 opiekować się, pomóc',
osilca 'gwałcień' od *osilić*, 'zgwałcić',
osoczca 'oskarżyciel, oszczerca' od *osoczyć* 'oskarżyć, obwinić',
ostępca 'odstępca' od (*ostąpić*), *ostępić*,
pierca, *pierzca* 'rzecznik, zastępca procesowy', 'strona procesowa, (...)' od *przeć*
 (*się*),
plawca 'żeglarz' od *plawić się* 'płynąć, przeprawiać się wodą',
pobierca 'pobierający daniny, podatki, poborca' od *pobierać*¹¹,
*POBORCA*¹² 'ten, kto ściągą daniny, podatki' od *pobierać*,
POCHLEBCA 'ten, kto pochlebia komu' od *pochlebiać* (L),
 (*pochwacza*), *pofaćca* 'ten, kto porwał, porywacz' od *pochwacić*, *pofaćci*,
podawca 'ten, kto posiada prawo przedstawiania kandydatów na urząd kościelny
 w danej parafii' od *podawać*,
pogrzebca 'ten, kto grzebie, chowa zwłoki' od *pogrzebać*,
pokuśca 'ten, kto namawia do złego, (...)' od *pokusić*,
pomówca 'oskarżyciel' od *pomówić* 'oskarżyć',
popaśca 'ten, kto wypasa, spasa cudzą własność' od *popaść*,
porca 'strona procesowa, (...)' od *przeć (się)* 'skarżyć, toczyć spór sądowy, (...)',
poruszca 'ten, kto postępuje wbrew przyjętym zasadom, łamie je' od *poruszyć*
 'przekroczyć uprawnienia, przykazania, przepisy, prawa (...)',
posłuszca 'słuchacz' od *posłuszać*,
POTWARCA, *potwarzca* 'ten, kto rzuca na kogoś potwarz, bezpodstawne zarzu-
 ty, oczernia, obmawia kogoś, oszczerca' od *potwarzać*,
powłóczca 'włóczęga' od *powłóczyć się* 'włóczyć się, tułać się' (L)¹³,
pożęzca 'podpalacz, (...)' od *pożec*,
pożyczca, *pożyccza* 'ten, kto udziela pożyczki, wierzyciel' od *pożyczać*,
prawca 'wykładacz, objaśniacz' od *prawić*,
przebywca 'mieszkaniec, też przybysz, gość' od *przebywać*,

¹⁰ Jedynie drugie znaczenie derywatu funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

¹¹ Czasownik notowany w *SSłp* tylko w postaci dokonanej *pobrać*.

¹² Derywat jest treściowo i strukturalnie identyczny z poprzednim; rozbitcie na dwa derywaty motywuje się tylko odmiennym rozwojem obu – drugi ma żywot ciągły.

¹³ Motywuję czasownikiem odnotowanym w L, choć należy zaznaczyć, że *SSłp* mieści czasownik *powlaczać* w znaczeniu 'wałęsać się'.

przechodźca ‘poprzednik, zwiastun’ od *przechodzić* ‘iść przed kim, czymś, poprzedzać’,
przedawca ‘ten, co sprzedaje’ od *przedawać*,
(prze)glądca, *prze(ł)ądca*, *prze(ł)ędzca* ‘ten, kto przewiduje przyszłość’ od *(prze)glądać*, *prze(ł)ędać* ‘przewidywać przyszłość’,
przemówca ‘rzecznik, zastępca procesowy’ od *przemówić*,
*PRZESTĘPCA*¹⁴ ‘człowiek dokonujący przestępstwa, przekraczający przepisy, prawo itp.’ od *przestępować* lub *(przestąpić)*, *przestępić* ‘dokonywać przestępstwa (...)’,
PRZEŚLADOWCA ‘ten, kto prześladowa kogoś, dręczyciel’ od *prześladować*,
(przewrótca), *przewróćsa* ‘człowiek naruszający istniejący stan rzeczy, buntownik’ od *przewrócić* (o prawie, nakazach) ‘naruszać, łamać’,
przewycięzca ‘zwycięzca’ od *przewyciężyć* ‘pokonać, odnieść zwycięstwo, zwyciężyć’,
(przychodźca), *przychodca* ‘przybysz’ od *przychodzić*,
przyczynca ‘ten, który coś spowodował, sprawca’ od *przyczynić (się)*,
przyglądca, *przyglądźca* czy *przyględca*, *przyględźca* ‘ten, kto patrzy, przygląda się czy też oddaje się kontemplacji’, ‘doglądający czegoś, uprawiający coś’,
przyglądca prawa ‘osoba towarzysząca sędziemu przy wykonywaniu jego obowiązków’ od *(przy)glądać*, *przyględać* ‘patrzeć na kogoś, przypatrywać się’, ‘pilnować, doglądać’,
przyjemca ‘obrońca’ od *przyjąć* ‘wziąć w obronę’,
przyzwolca ‘zwolennik’ od *przyzwolić*¹⁵,
*(RADCA)*¹⁶, *raca*, *radźca*, *radźsa*, *RAJCA*¹⁷, *rajdca*, *rajdźca* ‘ten, co udziela rad, doradca’, ‘członek zespołu powołanego jako organ doradczy (...)’ od *radzić*,
rębca ‘rębacz, drwal, człowiek trudniący się wyrębem drzew’ od *rębić*,
rozbójca ‘grabieżca, rozbójnik’ od *rozbić*, *rozbijać*,
rozdawca ‘ten, kto daje wiele innym, rozdaje coś’ od *rozdawać*,
rozdzielca ‘ten, kto rozdziela’ od *rozdzielać*,
rozgodźca ‘rozjemca, sędzia polubowny’ od *rozgodzić* ‘(...)’, *rozsądzić*, *rozstrzygnąć*,
rozmnoźca ‘ten, kto powiększa, poszerza coś, twórca’ od *rozmnożyć*,
rozmoźca ‘ten, kto powiększa, poszerza coś, twórca’ od *rozmóc*¹⁸,

¹⁴ Wyraz istniejący we współczesnym języku polskim, choć brak już motywacji słowotwórczej.

¹⁵ Pomieszczone znaczenia w *SSłp* nie motywują derywatu. Ale mimo to wyraz traktowany jest jako motywowany, gdyż Linde w swoim *Słowniku* daje XVI-wieczny cytat dokumentujący znaczenie *przyzwolić*, mogące być podstawą derywatu *przyzwolca*: *Wszyscy, ilekolwiek mu ich przyzwoliło, rozpierzchnęli się* (I Leop. Act. 5,37 – odpowiedni fragment w *Biblii Tysiąclecia* brzmi: *Potem podczas spisu ludności wystąpił Judasz Galilejczyk i pociągnął lud za sobą. Zginął sam i wszyscy jego zwolennicy*).

¹⁶ Dziś wyraz o węższym znaczeniu.

¹⁷ Wyraz o innym znaczeniu niż występujący jako odmianka fonetyczna staropolski derywat *radca*.

¹⁸ W *SSłp* brak znaczenia *rozmóc* motywującego derywat *rozmoźca*. Jest jednak rzeczownik transpozycyjny *rozmożenie* ‘powiększenie (co do ilości, wielkości, natężenia) (...)’ i to daje podstawy do uznania wyrazu z formanem *-ca* za motywowany.

rozpaczca ‘ten, kto stracił nadzieję’ od *rozpaczyć* ‘stracić nadzieję’,
rozprawca ‘zarządca’ od *rozprawiać* ‘zarządzać, rozporządzać czymś’,
rozprószcza ‘marnotrawca’ od *rozprószyć* ‘zmarnotrawić, roztrwonić’,
(rozsądca), *rozsąca* ‘surowy sędzia, krytyk’ od *rozsądzać*,
rozsiewca ‘ten, kto sieje, siewca’ od *rozsiewać*,
roztrwożca ‘marnotrawca, rozrzutnik’ od *roztrwożyć* ‘zmarnować, roztrwonić (...)’,
rozważca ‘ten, kto waży czy też zastanawia się, rozważa, rozmyśla’ od *rozważać*,
(RZĄDCA), *rząca*, *rzącca*, *rzajca* ‘zarządzający cudzym majątkiem’, ‘przedsta-
wiciel władzy, urzędnik’¹⁹ od *rządzić*,
sądzca ‘ten, kto sędzi, sędzia’ od *(sądzić)*, *sędzić*,
siejca ‘siewca’ od *siać*,
skażca ‘ten, kto kaleczy, wyrządza szkodę’, ‘ten, co przekracza, łamie przepisy,
zwycaje’ od *skazić*,
skuśca ‘ten, kto przesłuchuje, bada kogoś’ od *skusić* ‘doświadczyć kogoś, pod-
dać próbie, wypróbować coś, sprawdzić’,
soczcza ‘oszczerca, potwarca’ od *soczyć* ‘oskarżać, obwiniać’,
spląccza ‘ten, który reguluje zobowiązania zamiast innej osoby (...)’ od *splacić*,
sporca ‘ten, co bierze udział w sporze, strona procesowa’ od *spierać się* (L),
SPRAWCA ‘ten, kto kieruje, zarządza, rządca, przełożony, opiekun’ oraz znane
dziś: ‘twórca’ od *sprawiać* ‘kierować, prowadzić, zarządzać’, ‘działać, czynić’,
straćca ‘niszczyciel, wykonawca wyroku śmierci’ od *stracić* ‘zgładzić, (...)’,
strawca ‘marnotrawca’ od *strawić* ‘zużyć na swoje potrzeby, wydać, też źle
wydać, stracić’,
strzelca ‘łucznik’ od *strzelać*,
STWÓRCA ‘stworzyciel, ten, który powołuje do istnienia’ od *stworzyć*,
ślubca, *ślubca* ‘ten, kto ręczy za kogoś, poręczyciel’ od *ślubić*,
TWÓRCA ‘ten, kto nadaje kształt’ od *tworzyć*,
(uchwalca), *ufalca* ‘rozjemca, sędzia polubowny’ od *uchwalić*, *ufalić* ‘(...)’, *podjąć*
jakaś decyzję,
uczyńca ‘sprawca, wykonawca’, ‘pełnomocnik, zastępca procesowy’, ‘ten, kto
przestrzega przepisów prawnych’ od *uczynić*,
udawca ‘prześladowca, ciemężyciel’ od *udawiać*, *udawić* ‘zadławić, udusić’,
udręcza czy *udrącza* ‘gnębiciel, prześladowca’ od *udręczać*, *udrącać*,
(układca), *układzca* ‘rozjemca, sędzia’ od *układać* ‘godzić, rozstrzygać spór
polubownie’,
umówca ‘ten, kto pomaga, pośredniczy w zawarciu umowy, porozumienia (...)’
od *umówić* ‘zawrzeć porozumienie, układ, umowę, uzgodnić, ugodzić, uło-
żyć’,
upomienca ‘ten, co żąda czegoś, przypomina o czymś’ od *upomionąć*,
uprawca ‘strona umowy, układu’ od *uprawić* ‘ugodzić, doprowadzić do porozu-
mienia’,
usilca ‘ten, kto dokonuje czynów przemocy’, ‘gwałciciel kobiet’ od *usilić*,

¹⁹ Znaczenia ‘pełnomocnik, zastępca procesowy’ oraz ‘świadek’ uznaję za niemotywowane.

usłyszca ‘dający się uprosić, ubłagać’ od *usłyszeć*,
ustawca ‘twórca, założyciel’ od *ustawić* ‘zbudować, założyć’,
uwłóczca ‘ten, co okazuje brak szacunku, lekceważenie, ubliża czci, obmówca, potwarca’ od *uwłóczyć* ‘naruszać dobrą opinię, obmawiać, okazywać lekceważenie, ubliżać’,
uznawca ‘ten, kto poznaje, pojmuje, zdolny do pojmowania’ od *uznawać (się)* ‘zdobywać wiedzę o czym, poznawać’,
(wodca), wodźca ‘ten, kto prowadzi (...)’, ‘ten, co przewodzi, przywódca (...)’ od *wodzić*,
wróżca ‘ten, kto wróży (...)’ od *wróżyc (L)*,
wsporca ‘ten, co bierze udział w sporze (...)’ od *wspierać (się)*,
WYBAWCA ‘ten, co ratuje, ocala’ od *wybawiać*,
wycięzca, wiciezca ‘ten, kto pokonał przeciwnika (...)’ od *wycięzać, wiciezać*,
wydawca ‘ten, kto coś daje, (...)’, ‘dawca’, ‘ten, kto potajemnie kogoś a. coś wydał wrogowi (...)’, *wydawca prawa, zakona* ‘ten, kto ustanawia prawo, prawodawca (...)’ od *wydawać*,
wyglądca czy wyglédca ‘ten, który poszukuje, bada, zgłębia’ od *(wyglądać), wyglédac*,
wykładzca ‘tłumacz, interpretator, translator’ od *wykładać*,
wymówca ‘ten, kto umie pięknie przemawiać (...)’, ‘ten, kto coś ogłasza, zapowiada’ od *wymówić*,
wysłuszca (o Bogu) ‘ten, kto słucha i spełnia prośby’ od *wysłuchać*,
występcza ‘ten, kto narusza prawo, zasady moralne, przestępca’ od *(wystąpić), występić*,
wyznawca ‘ten, kto wiele wie, znawca’ od *wyznawać (się)*,
wzdawca ‘ten, kto przekazuje przed sądem nieruchomości lub inne rzeczy’ od *wzdawać*,
wzłomca, miru włomca ‘ten, co narusza spokój publiczny’ od *wzłomić*,
założca ‘fundator’ (K) od *założyć*,
zapieklca (K) od *zapieklać, zapieklić (się)*,
zapłatca (K) od *zapłacić*,
zapowiedzca (K) od *zapowiedzieć*,
zasadzca (K) ‘osadnik’ od *zasadzić (się)* (SR),
ZASTAWCA (K) od *zastawić*,
ZASTĘPCA (K) od *zastępować, zastąpić*,
zaszczytca (K) od *zaszczycić*,
zawodzca (K) od *zawodzić*,
zażęzca (K) od *zażegać*,
zbiezca (K) od *zbieżeć*,
ZBÓJCA (K) od *zbić*,
(ZDRAJCA), zdradzca (K) od *zdradzać*,
złomca (K) od *złomić*,
złożca (K) od *złożyć*,
zmirca (K) od *zmirzyć*,

zmowca 'mediator' (K) od *zmówić*,
zwadźca (K) od *zważyć*, *zważać* (kogo),
(zwojca), *zwodźca* (K) od *zwozić*.

Niektóre derywaty, choć odnoszą się do osobowych desygnatów, nie reprezentują nazw wykonawców czynności (nie oznaczają agensa czynności desygnowanej czasownikiem), lecz drugi osobowy argument predykatu. Mam na myśli formacje:

(iśćca), *iśca* 'wierzyciel' od *iścić* 'uiszczać, spłacać',
opojca 'pijak' od *opoić*,
poselca 'wysłannik, posłaniec' od *posłać*,
potępca 'ten, kto narusza, gwałci religijne przepisy, nakazy' od *potępiać*,
przymówca 'rzecznik, obrońca sądowy' od *przymówić*, *przymawiać*,
przywiązca 'człowiek oddany komuś, czemuś, stronnik, zwolennik' od *przywiązać* 'stworzyć poczucie bliskiej łączności z kimś (...)',
przywódca, *przywódźca*, *przywójca* 'osoba wyznaczona przez sąd (np. woźny), asystująca przy składaniu przysięgi' od *przywozić*,
selca 'posłaniec, wysłannik, poseł' od *ślać*.

Niektóre z cytowanych wyżej derywatów obok motywacji czasownikowej mają także motywację **rzeczownikową**:

sporca 'ten, kto bierze udział w sporze' od *spór*,
ślubca, *ślubca* 'pośrednik przy zawieraniu małżeństw' od *ślub*.

Derywatami mającymi motywację tylko rzeczownikową są:
porębca czy *porąbca* 'ten, co zbiera daninę zwaną porąb' od *porąb*,
sąpierzca 'pozwany, strona procesowa broniąca się przed sądem', 'powód, strona procesowa' od *sąpierz*,
żupca (K) od *żupa*.

Grupa derywatów **odprzymiotnikowych** ogranicza się do 6 przykładów:

chytrca 'człowiek przebiegły' od *chytry*, *chytry*,
kryjomca 'ukrywający coś' od *kryjomy*²⁰,
(*niedbalca*), *nietbalca* 'człowiek niedbały, nieposłuszny, zuchwały' od *niedbały*,
WINOWAJCA 'przestępca czy też dłużnik' od *winowaty*,
zbieglca (K) od *zbiegły*,
zuchwalca, *zufalca* (K) od *zuchwały*.

Być może 2 ostatnie przykłady są fleksyjną odmianą derywatów *zbieglec* oraz *zuchwalec*.

Do tworów **odliczebnikowych** należy zaliczyć derywat *TRÓJCA*²¹, *tróca* 'Bóg w trzech osobach'.

Wobec wyżej zaprezentowanych derywatów dziwne wydają się nieżywotne derywaty. Jednym z takich jest forma *żelaźca* (K) 'ferrum mellificum' od *żelazo*;

²⁰ Oczywiście z definicji wynika motywacja przez *kryć*. Ale za pierwszoplanowe, o czym była mowa we *Wstępie*, przyjmuje się kryterium formalne. W ten sposób unika się przypadkowego rozszerzenia formantu do *-omca*.

²¹ Szerzej o derywacie zob. S. U r b a Ń c y k: *Polskie „trójca” i słowiańskie rzeczowniki odliczebnikowe*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1965, R. V, s. 119–122.

być może chodzi tu o leksem *żelaziec*. Także jako wariant innego formantu należy traktować postaci: *sienca* (por. *sienica*) oraz *tkańca* (por. *tkanica*).

W materiale staropolskim spotykamy też leksemy z morfemem *-ca*, które, choć wyraźnie motywowane formalnie, nie w pełni albo też w ogóle nie są motywowane znaczeniowo, choćby nawet wziąć pod uwagę definicje w innych słownikach historycznych. Można by zatem twierdzić, że nie są to formacje słotwórcze. Przyjmując takie stanowisko, jednak podaję je, bo być może staną się w przyszłości podstawą jakichś wnioskowań o charakterze słotwórczohistorycznym. Oto wykaz niemotywowanych formacji z sufiksem *-ca*: (*chwalca*), *falca* 'rozjemca' od *chwalić* – częściowej motywacji można by się doszukiwać w znaczeniu 'zachwalać, polecać'; *nośca* 'zarządca, zawiadowca' od *nosić* – można by się tu doszukiwać motywacji w znaczeniu: 'wykonywać, czynić'; *obrońca* 'interpretator, egzegeta' od *obronić*; (*podjemca*), *poimca* czy *podymca* 'oszust' – prawdopodobnie od czasownika *podjąć*; *powódca*, *powójca* 'sługa miejski', 'zastępca procesowy' najprawdopodobniej od *powodzić* 'prowadzić, wieść'; *przyprawca* 'rzecznik, zastępca procesowy' od *przyprawić*; *rządca* 'pełnomocnik, zastępca procesowy', 'świadek' od *rządzić*; (*składca*), *składźca* 'rozjemca, sędzia polubowny' od *składać*; *sterleźca* (może *sterleziec*) zool.; *wymiećca* 'woźny sądowy odbierający zbiegłego kmiecia (...)' od *wymiatać (się)*; *żyrca*²². Za całkowicie niemotywowane zostały uznane: *rzyśca*; *trzewce*; *strzewce bot.*; *wirzbca*²³.

Czasami obserwujemy rozszerzenie formantu *-ca* do postaci *-awca*: *DZIERŻAWCA*, *dzirżawca*, *dzierżewca* 'posiadacz z tytułu własności, zastawu dzierżawy' od *dzierżeć*, *dzirżeć*, *imawca* 'posiadacz' od *mieć*, *naśmiewawca* 'wyśmiewca, szyderca, oszczerca' od *naśmiewać (się)*, *przekonawca* 'zwycięzca w sporze sądowym, (...)' od *przekonać*.

Wszystkie wymienione derywaty reprezentują prymarną funkcję formantu podstawowego – są odczasownikowymi nazwami wykonawców czynności.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

²² Na temat znaczenia tego leksemu zob. S. Urbaniak: *Przeżytek pogaństwa: stpol. „żyrzec”*. „Język Polski” 1948, R. XXVIII, s. 68–72.

²³ Zdaniem Brücknera powinno być **wirzwca*.

Formant -ec

Formacje tworzone za pomocą tego przyrostka stanowią jedną z liczniejszych grup derywatów odnotowanych w *SStp*. Wśród nich wyodrębnia się szeroko rozumiana kategoria nazw nosicieli cech. Zazwyczaj są to formacje **odprzymiotnikowe**, lecz spotykamy się tu również z formacjami, które wywodzą się od **imiesłówów**. Przy tych ostatnich trudno podjąć arbitralną decyzję o roli semantycznej, jaką odgrywają w strukturze predykatowo-argumentowej. Ze względu na płynność granicy między przymiotnikiem a imiesłowem określenie, do jakiej kategorii należy dana formacja, jest często dyskusyjne:

bogaciec ‘bogacz’ od *bogaty*,

bliźniec ‘bliźniak’ od *bliźni*,

chytrzec ‘człowiek przebiegły’ od *chytry*, *chytry*,

(*czerwieniec*), *czyrwieniec* ‘materiał szkarłatny’ od *czerwony*, *czyrwiony*, *czyrwony*, *czyrzwiony*, *czyrzwony*,

GOŚCINIEC ‘droga publiczna’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘gospoda, zajazd’ od *gościnny*, *gościni*, *gościny* ‘dotyczący przybysza, wędrowca, obcego’, (*litościwiec*), *lutościwiec* ‘ten, kto jest litościwy, miłosierny’ od *litościwy*, *lutościwy*,

liszec ‘człowiek małej wartości, mało znaczący, wzgardzony’ od *lichy*,

łakomiec ‘chciwiec’ od *łakomy*,

łysiec ‘miejsce na głowie (człowieka) pozbawione włosów (...)’, ‘góra łyśa, tj. nie porośnięta lasem’ od *łyśy*,

marszczeniec ‘fałdliste okrycie (futro, płaszcz)’ od *marszczyć się*,

MĘDRZEC od *mądry*,

młodziec ‘(...)’, ‘młody mężczyzna’, ‘(...)’, ‘młoda gałązka’ od *młody*,

(*nieobrzezaniec*), *nieobrzazaniec* ‘człowiek nie obrzezany’ od *nieobrzezany*, *nieobrzazany*,

ODRAPANIEC ‘obszarpaniec’ od *odrapać* (*SXVI*),

ODSZCZEPIENIEC, *otszczepieniec* ‘(...) heretyk, kacerz’ od (*odszczepić*), *otszczepić* (*oszczepiony*) – potencjalnie zadiektywizowany imiesłów,

opaleniec ‘kij opalony nad ogniem celem zahartowania, uczynienia twardszym i odpornym na gnicie’ od *opalony* (*SXVI*); tę formację możemy też traktować jako obiektową,

pokryciec ‘hipokryta, obłudnik’ od *pokryty* ‘obłudny’,

przykryciec ‘hipokryta, obłudnik’ od *przykryty* ‘obłudny’,

przyrodzeniec (bohemizm) ‘krewny’ od *przyrodzony*,

STARZEC ‘człowiek stary, (...)’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘stary, doświadczony mieszkaniak wsi jako świadek w procesie granicznym, ‘przełożony, zwierzchnik’ (przy ostatnim znaczeniu moglibyśmy mówić o funkcji strukturalnej przyrostka) od *stary*,

SZALENIEC ‘głupiec, nierozsądnie postępujący’ od *szalony*, *szaleny*,

uszaciec ‘ustalonej pojemności naczynie z uszami (...)’ od *uszaty* ‘mający uszy’ (*L*),

ubraniec ‘człowiek uzbrojony’ od *ubrać*, (*ubrany*) ‘uzbroić, włożyć zbroję’.
umarlec (bohémizm) ‘ciało zmarłego, zwłoki’ od *umarły*,
winowaciec ‘ten, kto przekracza prawo świeckie lub nie stosuje się do nakazów i zakazów religijnych’, ‘dłużnik’ od *winowaty*,
zapieklec (*K*) od *zapieklać się*,
zbieglec (*K*) od *zbiegły* (‘ten, kto zbiegł’),
znajomiec (*K*) od *znajomy*,
znamiec (*K*) od *znamy*.

W zebranych materiale zwraca uwagę grupa rzeczowników motywowanych formą imiesłowową czasownika i wskazujących obiekty czynności. Formacje tego typu często zbliżają się pod względem semantycznym do kategorii nazw nosicieli cech lub rezultatów czynności. Do tej grupy zaliczam:

gniecieniec ‘placek z zagniecionego ciasta’ od *gnieciony*, zob. *gnieść*, *gnieść się*,
JENIEC, *jęciec* ‘człowiek pozbawiony wolności’ od *jąć*, (*jęty*),
OBLUBIENIEC ‘narzeczony, pan młody, też mąż, (...)’ od *oblubić*, (*oblubiony*),
obraniec ‘ktoś, kogo wyróżniono, wybrano spośród wielu, wybraniec’ od *obrać*, (*obrany*),

PODDANIEC ‘mieszkaniec państwa, człowiek osiadły na terytorium podległym pewnej władzy’ od *poddać*, (*poddany*),

polubieniec ‘narzeczony, pan młody, może też mąż’ od *polubić*, *polubić*, (*polubiony*),

POMAZANIEC ‘człowiek pomazany oliwą na znak podniesienia go do wyższej godności’ od *pomazać*, (*pomazany*) ‘natrzeć, posmarować czymś’,

POŚLANIEC ‘wysłannik, poseł’ od *posłać*, (*posłany*),

pożegnaniec ‘katechumen, człowiek przygotowujący się do przyjęcia chrztu’ od *pożegnać*, (*pożegnany*) ‘pobłogosławić’,

przeżegnaniec jw. od *przeżegnać*, (*przeżegnany*) ‘pobłogosławić’,

straceniec ‘skazany na śmierć, skazaniec’, ‘żołnierz lekkobrojni, (...) harcownik’ (zob. współczesne znaczenie ‘człowiek gotowy na wszystko (...)’ od *stracić*, *stracony*,

TŁUCZENIEC ‘kasza z tłuczonego zboża’ od *tłuc*, (*tłuczony*),

wschowaniec ‘sługa urodzony i wychowany w domu chlebobdawcy’ od *wschować*, *wschowany*,

WYBRANIEC ‘osoba wyróżniona, wybrana’, ‘osoba wybrana do czegoś, upoważniona’ od *wybrać*, (*wybrany*),

WYCHOWANIEC ‘wychowanek’ od *wychować*, *wychowany*,

WYGNANIEC ‘ten, który został wypędzony, zmuszony do opuszczenia jakiegoś miejsca’, ‘zbieg, uchodźca, odstępcą’, ‘przybysz z innego kraju, cudzoziemiec’ (dwa ostatnie znaczenia bardziej wskazują na subiekt czynności, ze względu jednak na to, iż kontekst nie zezwala na głębszą analizę, rezygnuję z wydzielania ich jako odrębnych struktur słowotwórczych) od *wygnać*, *wygnany*,

wypędzeniec ‘usunięty siłą, wypędzony, wygnaniec’ od *wypędzić*, *wypędzony*.

Rzeczowniki **odczasownikowe**, tworzone omawianym sufiksem, to także struktury wskazujące na subiekta czynności:

daniec 'dawca', z rozszerzonym o *-n-* formantem od *dać*, być może tę formację należy wywodzić od rzeczownika *dań*.

gędziec 'grający na instrumencie strunowym, grajek, muzykant' od *gąść*,

GONIEC 'posłaniec' od *gonić*,

igrzec 'aktor wędrowny, kuglarz, błazen' od *igrać*,

iściec, *hiściec* 'dłużnik, ten, na którym ciąży główne zobowiązanie' od *iścić* '(...), spłacać',

JEŹDZIEC 'jeżdżący konno, jeździec', częściej w pluralis 'jazda, konnica' od *jeździć*,

KRAWIEC od *krajać* (*SXVI*),

KUPIEC 'handlarz, (...) ' (tylko to znaczenie zachowane), '(...) ten, co kupuje' od *kupić*,

łowiec '(...), myśliwy' od *łowić*,

piszczec 'grający na piszczałkach' od *piszczeć* (*L*),

skrzeczec lub *skrzeczek* zool. 'chomik' od *skrzeczeć* (*L*),

skrzypiec 'grający na skrzypcach, grajek, muzyk' od *skrzypać* (interesujące nas znaczenie podstawy odnajdujemy w derywacie *skrzypanie*),

STRZELEC 'łucznik, kusznik, żołnierz zbrojny w łuk albo kuszę' od *strzelać*,

stworzec 'stworzyciel, ten, który powołuje do istnienia' od *stworzyć*,

twarzec 'ten, który powołuje do istnienia, stwórca' od *tworzyć* 'powoływać do istnienia (...)',

tworzec 'ten, który powołuje do istnienia, stwórca', 'ten, kto nadaje kształt, twórca' od *tworzyć*,

wieszczec 'wróżbita, wieszczek, czarownik' od *wieszczyć* (*L*), być może należy traktować tę formację jako odrzeczownikową (*L* podaje: *wieszcz*), a tym samym jako konstrukcję tautologiczną,

zgoniec (*K*) od *zgonić* (*L*)

żeniec (*K*) od *żyć* (*L*),

źniec (*K*) od *żyć* (*L*).

Odmienne jest **formacja lokatywna**: *CZYŚCIEC* 'purgatorium', dla której bazę stanowił prawdopodobnie czasownik *czyścić*. Formalnie możliwa motywacja przymiotnikowa (*czysty*) wydaje się w tym przypadku słabo uzasadniona semantycznie. Także czasownikiem można motywować lokatywny derywat *KONIEC*, *końc* 'miejsce, gdzie się jakaś rzecz kończy (...) ' od *konać*. Ale *KONIEC*, *końc* ma też inne znaczenia: 'ostatni odcinek utworu (...) ' , 'czas, gdy się coś kończy (...) ' , 'śmierć', 'wynik', 'cel'.

Derywaty odrzeczownikowe z przyrostkiem *-ec* stanowią grupę dość różnorodną. Zastanawia jednak przede wszystkim duży zbiór (32 przykłady) konstrukcji synonimicznych względem podstawy. Oto pełna lista formacji tautologicznych (również z uwzględnieniem terminów biologicznych):

braciec 'brat' od *brat*, *bratr*, *bracia*,

CIELEC znaczenie dziś *przest.*: 'byczek' oraz zachowane: 'cielec jako bożek' od *ciele*,

drobce 'jelita, wnętrzności' od *droby*,
drzewiec 'drzewo (rosnące)', 'drzewo (martwe)', 'trzcina', 'włóczna' od *drzewo*;
 formacja ta nie spełnia wszystkich wymogów stawianych derywatom strukturalnym, jednakże bliskość semantyczna definicji słownikowych podstawy i wyrazu pochodnego pozwala umieścić ten rzeczownik właśnie w tym miejscu,
dworzec 'gospodarstwo rolne' od *dwór* (por. uwagi przy *drzewiec*),
GRODZIEC 'zamek, gród, miasteczko' od *gród*,
kijec 'buława z krótką rękojeścią' od *kij* 'kij (nieraz okuty), laska, pałka, maczuga'²⁴,
kłobuczec 'hełm (...) w kształcie kapelusza z szerokim rondem, inaczej kapalin' od *kłobuk*,
KOBIERZEC 'tkanina służąca do przykrycia ściany, łóżka, podłogi, opona, zasłona, narzuta, dywan' od *kobierz*,
koźlec zool. 'koziół' od (*koziół*), *kozieł*, (*kręglec*), *kregielc* 'słupek używany do pewnej gry' od (*kręgiel*), *kregiel*,
kruszec 'bryła soli kamiennej' od *krusz*,
łaniec 'miara powierzchni pola (...), też samo pole' od *łan*,
łęzec 'las, zagajnik, pole, łąka lub pastwisko, (...) podmokłe lub zalewane wodą' od *łęg*,
pierścieniec, *pirścieniec* 'pierścień' od *pierścień*, *pierzcień*, *pierzścień*, *pirścień*, (*pierwieniec*), *pirzwieniec* 'syn pierworodny, najstarszy' od (*pierwienię*), *pirzwienię*,
pleśniec 'pleśń, (...) ' od *pleśń*,
pogrodziec 'osada założona obok grodu, podgrodzie' od *podgrodzie* (L),
prosiniec 'styczeń, (...) ' 'grudzień, (...) ' od *prosień* 'grudzień (...) ',
rysiec zool. 'ryś' od *ryś*,
sadziec 'drewniana skrzynia z otworami, zanurzona w wodzie, służąca do przechowywania żywych ryb' od *sadz*,
skocić 'jednostka pieniężna (...) ' od *skot*,
skopiec 'baran, zwłaszcza kastrowany' od *skop*,
skopiec 'naczynie, też miara określonej objętości' od *skop*,
stryjec, *stryc* 'brat ojca', 'należący do tego samego rodu, krewny ze strony ojca' od *stryj*,
słopiec 'pułapka na zwierzęta, potrzask' od *słop*,
tulec 'pochwa na strzały, kołczan' od *tuł*,
stolec 'krzesło władcy, tron', 'krzesło sędziego lub członka sądu, także sam sąd, instancja sądowa' od *stół* 'tron królewski', 'trybunał sądowy',
szczeniec 'szczenie' od *szczenie*,
(wujec), *ujec* 'brat matki' od *wuj*,
zagoniec od *zagon*,

²⁴ Bliskość znaczeniowa analizowanego derywatu i podstawy pozwala uznać funkcję sufiksu za strukturalną.

źrzebiec (K) od *źrebię*, *źrzebię*.

Z taką samą skalą tego zjawiska spotykamy się m.in. wśród formacji z przyrostkiem *-ek*.

Być może w wielu podanych konstrukcjach sufixs pełni funkcję ekspresywną, trudną do ustalenia ze względu na słabą dokumentację materiałową. Jedynie w 9 przykładach wartość ta jest na tyle wyrazista, iż można bez większych wątpliwości zgodnie z definicją słownikową uznać je za deminutiwa:

baraniec 'baranek' od *baran*,

bochniec 'bochenek chleba' od *bochen* (SXVI),

brożec 'mały bróg' od *bróg*,

chyczec a. *chyczek* 'domek' od *chycz*, częściej *pl. tantum chycze* 'chata, zagroda chłopska',

goździec 'mały las' od *gozd* 'las',

kawalec, *kabalec* 'kawalek, część całości' od *kawel*, *kawal* 'kawał pola, zagon,

działka licząca prawdopodobnie jedną czwartą lub pół hektara',

obrusiec 'kawalek płótna (...), prześcieradło, obrus, ręcznik' od *obrus*,

(*ogrojec*), *ogrodziec* 'mały ogród' od *ogród*,

toporzec 'mniejszy topór, toporek' od *topór*.

Wśród opisywanych konstrukcji wyróżnić można niewielką grupę nazw istot młodych:

CHŁOPIEC od *chłop* 'mężczyzna',

dębiec 'młody dąb' od *dąb*,

wyźlec 'młody wyżeł' od *wyżeł*.

W formacjach odrzeczownikowych, podobnie jak w odprzymiotnikowych, sufixs *-ec* może wprowadzać też wartość kategorialną nosiciela cechy, choć nie jest to klasa licznie reprezentowana w wyekscerpowanym materiale (9 przykładów):

(*czerwiec*), *czyrwiec* 'farba służąca do barwienia materiałów na czerwono' od (*czerw*), *czyrw*, *czyrzw* 'robak' lub od przymiotnika *czerwony*,

DĘBIEC 'kij dębowy' od *dąb*,

dzieniec 'drzewo z wyrobioną w nim barcią' od *dzień*, *dzień* 'barć, pień drzewa zawierający barć',

krążec czy *krężec* 'część składowa w młynie, mająca kształt krążka', 'ozdobna część świecznika w kształcie gałki' od *krąg* 'kółko, pierścień',

kwasiec 'jabłecznik, wino z jabłek' od *kwas*,

LIPIEC (...), miód zbierany w miesiącu lipcu z kwiatów lipy' oraz 'siódmy miesiąc roku' od *lipa*,

nasieniec 'narządy rozrodcze, organy płciowe' od *nasienie*,

(*SZCZERBIEC*), *szczyrbiec* 'wyszczerbiony miecz królów polskich' od *szczerb*, *szczerba* (L), możliwa jest tu również motywacja przymiotnikowa od *szczerbaty* (L).

ubraniec 'giermek, młody wojownik noszący za kimś zbroję' od *ubranie* (L).

Oto jeszcze inne możliwe znaczenia niesione tym przyrostkiem:

– lokatywne:

świniec ‘pomieszczenie dla świń, chlew’ od *świnia*,

– **temporalne:**

CZERWIEC ‘szósty miesiąc roku’ od (*czerw*), *czyrzw*, *czyrzw* ‘robak’,

LIPIEC ‘siódmy miesiąc roku’ od *lipa*,

POPIELEĆ ‘(...)’, dzień, w którym kapłan posypuje popiołem głowy wiernych, (...)’ od *popiół*,

– **nazwy męskie:**

WDOWIEC ‘mężczyzna, którego żona umarła’ od *wdowa*.

Znaczenia te są potwierdzone pojedynczymi przykładami i trudno w tym przypadku orzekać o produktywności formantu.

Na uwagę zasługuje zachowana do czasów współczesnych formacja **odza-
imkowa** *SAMIEC* ‘istota płci męskiej’ – derywat w swej strukturze nietypowy, wszak zaimki wyjątkowo stanowią bazę słowotwórczą. Także pod względem znaczeniowym formacja nie jest jasna.

Do formacji **słabo motywowanych** zaliczam wszystkie te rzeczowniki, które nie wykazują dwójakiego (formalnego i semantycznego) związku z podstawą, oraz te, w których związek semantyczny jest zachwiany, często o charakterze asocjacyjnym: *iściec*, *hiściec* ‘wierzyciel, ten, co ma roszczenie’, ‘winny, ten, co popełnił przestępstwo’, zob. *iścić*; *KOPIEC* ‘wzgórek, wzniesienie, najczęściej sztucznie usypane’ prawdopodobnie od *kopa*; *korzec* ‘jednostka miary ciał sypkich (...)’, ‘rodzaj skrzynki czy korytka na obwodzie koła młyńskiego nasiębniergo (...)’ od *kora* (*SXVI*), tak uważa Brückner i Sławski; *koźlec* ‘przewrócenie się przez głowę’ od (*koziół*), *kozieł*; *KRUSZEC* ‘minerał metaliczny, ruda’, być może od *kruszyć* lub *krusz* ‘grudka soli (...)’; *łowiec* ‘plądrownik, rabuś’ prawdopodobnie od *łowić* (zob. też *SXVI*); *mazaniec* (bohemizm) ‘rodzaj pieczywa’, być może od *mazać*; *nagalec* ‘sługa, pomocnik’ prawdopodobnie od *nagalić* – Linde podaje znaczenie tego czasownika: ‘nastęrczyć, nakierować’, jedynie Brückner odnotowuje *galić* ‘służyć komuś’; (*niebożec*), *niebożc* ‘nieboszczyk’ – *nieboże* w innym znaczeniu²⁵; *odzieniec* (bohemizm) ‘giermek’ od *odziać*; *ordyniec*, *hordyniec* ‘człowiek należący do królewskiej ludności służebnej, zamieszkałej w kilkunastu wsiach ziemi halickiej i lwowskiej’, być może od *horda*, *orda* ‘plemię lub szczep Tatarów (...)’ (*SXVI*) – prawdopodobnie mamy tu do czynienia z formantem *-yniec*; *PALEC* od *pal*; *postawiec* ‘rodzaj barwnej kosztownej tkaniny, (...)’ od *postaw* ‘zwój, sztuka tkaniny (...)’; *schowaniec* ‘sługa’ prawdopodobnie od *schować*, (*schowany*) ‘wychować’, zob. *SWil*; *skocieć* ‘jednostka wagi’, zob. *skot*; *skoczec* ‘nasienie wilczego łyka’ być może od *skoczyć*, patrz objaśnienia znaczenia *skoczec* w *L*; *skrzeczec* czy też *skrzeczek* ‘skwarek, wysmażony kawałek słoniny’, prawdopodobnie od *skrząceć* (*L*); *stolec* ‘(...)’, ‘stołek’, ‘władza, panowanie, wysoka godność, dostojęństwo’, *wdowi stolec* ‘dobra dzierzona przez żonę po śmierci męża’, ‘wzniesienie, kopiec’, zob. *stół*; (*SZEWEC*), *szwiec* ‘rzemieślnik wyrabiający obuwie ze skóry’ od *szyć*; *tluczeniec*

²⁵ Zob. W. Kuraszkiewicz: *Przyczynki wyrazowe*. „Niebożec” – „nieboszczyk”, „niebożę” – „nieborak”. „Język Polski” 1957, R. XXXVII, s. 121.

'piernik' od *tluc*; *wyleganiec* 'nieślubny syn' od *wylegać*, *wyleżeć* (L); *zwojec*, (*swojec*), (*swojca*?) (K) być może od *zwić*, *zwinąć*.

Do tego zbioru warto byłoby włączyć również struktury podzielne słowotwórczo, o czym zaświadcza rodzina wyrazów, jednakże słowniki nie potwierdzają istnienia podstawy: *juniec* 'młody byk, młody wół', zob. *junoch*, *junocha*, *junosza* itp.; *pogrodziec* 'miejsce ogrodzone', zob. *grodzić*; *wykęblaniec* 'wychowanek', zob. *kęblać* 'karmić, niańczyć, hodować'; *zachowaniec*, zob. *wychować*.

Do rzeczowników z elementem *-ec*, uznanych za niemotywowane, zaliczam: *bdzieniec* 'krzak malin lub ostrężyn'; *CZEPIEC*, por. *czepek*; *GARNIEC*, *garnek* 'garnek' (według Sławskiego pierwotne zdrobnienie od **grn*, tak samo *garnek*); (*jelce*), *jedlce* 'osłona rękojeści przy mieczu, sztylcie itp., rękojeść' (w *SVVI* jest postać *jelec*); *KAGANIEC* 'świecznik, lichtarz, koszyczek metalowy na świecę czy lampę, lampa'; *KOJEC*, *kocieć* 'klatka, kojec'; *kraniec* 'rodzaj czepca, przepaska na włosy'; *kranc* 'ozdoba na szczycie'; *KSIENIEC* 'żołądek niektórych ryb, wnętrzości'; *MARZEC* 'trzeci miesiąc roku', 'odpowiednik hebrajskiego miesiąca Adar'; *ochechulec* 'postać mityczna, odpowiednik męski syreny'; *PROPORZEC* 'mniejsza chorągiew wojskowa, (...) będąca znakiem pewnej jednostki wojskowej', 'żagiel' (to znaczenie wycofane); *prośniec* (?) 'słup, pal'; *stykolec* 'belka czy też łąta używana do robót budowlanych'; *TANIEC*; *WIENIEC*; *woyczec* 'tłumok, toboł'; *wystajec* 'oszust'; *żyrzec* (K)²⁶.

Dla części rzeczowników nie można podać znaczenia ze względu na zbyt skąpy kontekst: *lubieniec* (?); *przełęczec* czy *przelaziec* (?); (*wiercieniec*), *wircieniec* (?); *zakupieniec* (bohémizm) (K).

Kwalifikatory zastosowane przez autorów *SSiP* pozwoliły na stworzenie zbioru derywatów botanicznych i zoologicznych. Tylko niewiele z nich pozostaje w stosunku motywacyjnym. Dla niewielu też z nich można dociec, jaki związek semantyczny łączył wyraz z przypuszczalną bazą. Sporo tu przykładów związków asocjacyjnych, skojarzeń kulturowych czy wreszcie odwołań do nie znanej nam rzeczywistości pozajęzykowej. Podaję więc te formacje bez analizy słowotwórczej:

– nazwy botaniczne: *BIEDRZENIEC*, *wiedrzeniec*; *czerniec*, *czyrniec*; (*CZERWIEC*), *czyrwiec*; *czyściec*; (*dzwończec*), *zwończec*; (*dzwonec*), *zwońec*; *grabce*; *grzybieniec* (?); *horzec*; *JAŁOWIEC*; *KACZYNIEC*; *kędzierzawiec*; *kokorzec*; *kosarzec*; *korzaciec*; *KOSACIEC*; *kosocieć*; *krewiec* (?); *krostawiec*; *krzykawiec*; *krzyżaciec*; *kwieciec*; *lędziniec*; *lędziwiec*; *łysowiec*; *mszec*; *muszczec*; *ochechulec*; *oponiec*; (*osłodziec*), *osładziec*; *orzechowiec*; *parchawiec*; *pasternaciec* (?); *piehawiec* (bohémizm); *piestrzec*; *pleśniwiec*; *podróżec*; *podrażec*; *pokręciec*; *pepeniec*; *poponiec*; *popinieć*; *ponikleć* (bohémizm); *praszywiec*; *proszczec*; *psinieć*; *pychawiec*; *sianowiec*; *SIEMIENIEC* (w *SDor* kwalifikatorem gw.); *skoczec*; *szadziec*; *szczyglec*; *ranowiec*; *rumienieć*; *rziemienieć*; *rychlec*; *truskawiec*; *węzowiec*; *wężynieć*; *wieprzynieć*; *wisielec*; *wołowiec*; *WRONIEC*; *wszywiec*; *zanowiec* (K); *ŻARNOWIEC*, *żarnowiec* (K); *zółcianiec* (K); *zółcienieć* (K), *żywiec* (K);

²⁶ O znaczeniu derywatu zob. S. U r b a ń c z y k: *Przeżytek pogaństwa...*, s. 68–72.

– nazwy zoologiczne: (CZERWIEC) *czyrwiec*; (DZWONIEC), *zwoniec*; JAŻWIEC, *jeźwiec*; JELEC; *jesietrzec*; *kobiec*; KROGULEC; *PADALEC*²⁷; *skorzec*; *sterleziec* czy *sterleżca*.

Warianty sufiksu *-æc* wnoszą różne wartości semantyczne, nie tworząc jednorodnych klas. Znikoma liczba przykładów uniemożliwia ich głębszą analizę:

-alec:

latalec ‘diabeł, czart’ być może od *latać*, zob. *latawiec*,

-aniec:

żegnaniec ‘exorcista’ od *żegnać*, zob. też *L*: *żegnać czary, choroby*,

-awiec:

latawiec ‘zmora, ciężki duszący sen, też złośliwy duch’ być może od *latać*,

sikawiec ‘samiec ryby’ być może od *sikać* (*L*); słaba motywacja,

-elec:

TOPIELEC ‘ten, kto się topi (...)’ od *topić* (*L*),

-eniec:

braceniec, braciniec ‘brat’ od *brat, bratr, bracia*;

MŁODZIENIEC ‘młodzieniec’, ‘chłopczyk, dziecko płci męskiej’ od *młody*,

robieniec ‘uczeń w rzemiośle’, ‘pachołek rycerza, giermek’, zob. *robię* ‘dziecko’,

(*SIOSTRZENIEC*), *siestrzeniec* ‘syn siostry (...)’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘brat cioteczny albo stryjeczny’, ‘syn krewnej należącej do tego samego rodu’ od *siostra*, być może należałoby przyjąć motywację przymiotnikową (*siostrzany*), *siestrzany*,

-iniec:

gołębiniec ‘gołębnik’ od *gołąb* – nazwa lokatywna,

kosiniec ‘kosiarz’ od *kosa*,

(*siostrzyniec*), *siestrzyniec* ‘syn siostry’ od *siostra*,

sowiniec ‘nazwa komnaty wawelskiej’; wyraz słabo motywowany, być może od *sowa*,

zwierzyniec, zwirzyniec (*K*) od *zwierzę*, prawdopodobnie miejsce,

-olec:

(*wierzcholec* czy *wierzchołek*), *wirzcholec* czy *wirzchołek* ‘jakaś opłata na rzecz pana feudalnego lub wójta, może od domu miejskiego’ od *wierzch, wirch, wirzch*,

-owiec:

synowiec ‘syn brata’, ‘wnuk, potomek, bliski krewny’ od *syn*,

-ulec:

(*strychulec*), *strychol(e)c*, może *sztrychol(e)c* ‘drewniany wałek do wyrównywania do odpowiedniego poziomu ciał sypkich przy odmierzaniu w naczyniach

²⁷ Zdaniem Z. Kempf’a wyraz ten był w staropolszczyźnie motywowany imiesłowem *padaly* ‘ten, który łamał się, pękał’, zob. Z. K e m p f: *Padalec*. „Język Polski” 1984, R. LXIV, s. 184–188.

stanowiących miarę' od *strychować* czy *sztrychować*: (*miara*) *strychowana* '(miara) do pełna nasypiana i wyrównana przy pomocy wałka zwanego strychulcem'.

Oprac. Aleksandra Janowska

Formant *-ica*

Formant *-ica* należy do częstszych formantów w staropolszczyźnie. Za pomocą tego formantu tworząco derywaty od wszystkich podstawowych części mowy – rzeczowników, przymiotników, czasowników, a nawet przysłówków. Najwięcej jest tworów **odrzeczownikowych**.

Zaskakująco duża liczba odrzeczownikowych derywatów na *-ica* (53) nie różni się znaczeniem od swych podstaw; formant pełni w nich jedynie funkcję strukturalną. Oto przykłady:

bracica (?) 'bracia' od *bracia*²⁸,

brodawica 'brodawka piersiowa' od *brodawka* (ucięcie *-ka*),

czapica 'czapka' od *czapka* (ucięcie *-ka*),

drgubica, *drgobica*, *drogobica*, *drugbica*, *drugubica* 'sieć trójwarstwowa z większymi okami w częściach bocznych' od *drgub*,

duszyca od *dusza*,

DZIEWICA 'dziewczyna, panna, kobieta niezamężna, dziewica'²⁹, 'córka, dziecko' od *dziewka* (ucięcie morfemu *-ka*),

GRANICA, *grańca*, *grenica* 'granica, linia, pas rozdzielający dwa obszary', 'znak graniczny w formie kopca (lub bruzdy?) znakowanego drzewa' od *grań*, *grania* 'linia wytyczona znakami naciętymi na drzewie',

groblica od *grobła*,

kapica 'odzienienie wierzchnie mnichów, habit' od *kapa* 'okrycie wierzchnie (...)'^(SXVI),

kąpielica od *kąpiel*,

kijanica 'gruby kij, pałka' od *kijan* 'proste narzędzie (...), którym się posługiwano uderzając w coś'^(SXVI),

kitlica 'szata płócienna zwierzchnia' od *kitla* albo *kitel*,

kłomica 'rodzaj sieci rybackiej' od *kłomia*,

KOPICA 'kopa (siana, zboża itp.)' od *kopa*,

KOTWICA od *kotew* czy *kotwa*,

KUŹNICA 'warsztat wytopu i obróbki żelaza' od *kuźnia*^(SXVI)³⁰,

lesica 'koszyk, naczynie plecione, (...) ' od *lasa*,

²⁸ Jest to jedna z możliwych interpretacji, bo także można wywodzić derywat od *brat* (zob. dalej).

²⁹ Tylko to znaczenie zachowało się.

³⁰ Leksem *kuźnia* odnotowany jest wprawdzie w *SSłp*, ale w innym znaczeniu.

łędźwica, *łędwica* 'nerka' od *łędźwi(e)* (SXVI),
listwica 'ozdobny element stroju w kształcie paska czy też opaski' od *listwa*,
łagwica 'drewniane, skórzane itp. naczynie na płyny' od *łagiew*,
łapica 'łapka, (...) pułapka' od *łapa*,
ławica 'ławka do siedzenia czy też kładka przez potok', 'ława sądowa, na której
zasiadali przysięgli w sądach prawa niemieckiego (...)', '(...) zespół przysię-
głych na (...) ławie zasiadający, sam sąd', 'kram, stragan' od *ława*³¹,
łękawica 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata (...)'
od *łękawa*,
macica 'matka' od *mac*,
mogilica 'naturalna lub sztucznie usypana kupa ziemi, kamieni (...)' od *mogiła*,
oblecznica 'miejsce do ubierania się' od *oblecznia*,
POŁOWICA 'jedna z dwóch równych (...) części całości'³² od *połowa*,
poszwica 'wierzchnie pokrycie poduszki, poszewka' od *poszwa*,
REKAWICA 'okrycie wkładane na palce, dłoń i część przedramienia' od *rękaw*,
ruszyca 'chustka na głowę' od *rucha*,
rzeczyca 'dawne koryto rzeki' od *rzeka* (~*stara rzeka* 'dawne koryto rzeki'),
sadzawica 'sadzawka, (...)' od *sadzawka* (ucięcie -ka),
(*siekierzica*), *siekirzyca* od *siekiera*, *siekira*,
sienica 'przedsionek, portyk', 'dom' od *sień*,
(*SIOSTRZYCA*)³³, *siestrzyca* od *siostra*,
słépica 'rodzaj sieci na ryby' od *słép*,
słodownica 'budynek do przygotowywania słodu' od *słodownia*,
stanica 'pomieszczenie dla zwierząt domowych, stajnia' od *stajnia*, *stajeń*, *sta-*
nia,
STĘPICA 'potrzask na zwierzęta' od *stępa*,
stolica 'krzesło władcy, tron' od *stół*,
studnica 'otwór wykopany w ziemi (...), także naturalne źródło' od *studnia*,
suknica 'szata, ubranie' od *suknia*,
szkapica 'koń, lichy koń' od *szkapa*,
świekrzyca 'matka męża lub żony, teściowa' od *świekra*,
świerzepica, *świerzopica*, *świrzepica* 'kobyła, klacz stadna, hodowana na swo-
bodzie, nie przyuczona do pracy, nie oswojona' od *świerzepa*, *świerzopa*, *świ-*
rzepa,
tkanica, *tkanica* 'pas ozdobnej tkaniny, używany do bramowania szat, do prze-
pasywania się, do przewiązywania włosów' od *tkanie* 'to, co zostało utkane',
tobolica 'torba, worek' od *toboła*,
twierdzica 'umocnienie obronne' od *twierdza*,

³¹ W *SStp* dla *ławy* odnotowane są tylko znaczenia: 'kładka przez wodę', 'kram, stragan'. Ale *SXVI* notuje wiele innych znaczeń, przyjmuję zatem, że derywat we wszystkich wyszczególnionych znaczeniach dublował treści swojej podstawy.

³² Dziś użycie znacznie ograniczone.

³³ W *SDor* wyraz ma kwalifikator *poetycki*.

wędzica 'rodzaj narzędzia do łowienia ryb' od *węda*,
węgielnica 'kopiec graniczny usypany na zbiegu granic' od *węgielnia*,
woźnica 'niższy urzędnik sądowy, woźny' od *woźny*,
zaponica (K) od *zapona* (L),
ziemica (K) 'majątek ziemski' od *ziemia*,
żużelica (K) od *żużel*.

Być może w tym zestawie należy też umieścić derywat *świeciedlica* 'świeca, lampa', o ile przyjmiemy motywację przez *świecić*.

Przy prezentacji staropolskich derywatów zazwyczaj nazwy botaniczne i zoologiczne traktowane są oddzielnie. Ale ponieważ strukturalna funkcja formantu *-ica* na dość dużą skalę przejawia się także w terminologii przyrodniczej, przytaczam je na dowód, że tautologiczność derywacji za pomocą formantu *-ica* nie jest zagadnieniem marginalnym: *barszczyca* 'ostróżka' od *barszcz*; *barwica* 'niezapominajka' od *barwa*; *BUKWICA* 'bukwica, *Betonica officinalis* L.'; *biała bukwica* 'pierzysnek', *Corydalis tuberosa* D. C. a. *Tithymalus* sp.' od *bukwa*; *chmielnica* '*Prunella vulgaris* L.' od *chmielnik*; *gołębica* 'gołąb (...)' od *gołąb*; *jabłończyca* '*pirola secunda* L.' od *jabłoń*; (*jaszczczyca*), *jeszczczyca*, *wieszczczyca* 'jaszczurka' od (*jaszczur*), *jaszczór*; *kąkolica* 'kąkol' od *kąkol*; *marchwica* 'marchew zwyczajna' od *marchew*; *matecznica* '*Melittis melissophyllum* L.' od *matecznik*; *pieniężnica* 'tojeść rozestłana, *Lysimachia nummularia* L.' od *pieniężnik*; *PŁOCICA* 'płoc', 'kielb' od *płoc* (L); *szczyrzyca* 'szczyr roczny', 'szarłat pospolity' od *szczyr*; *taszczyce* 'tasznik pospolity' od *taszka*; *wiewiórczyca* 'wiewiórka' od *wiewiórka*.

Grupa formacji, którym na podstawie definicji słownikowych można przypisać deminutywność, jest niewielka (6 przykładów):

głowica 'główka' od *głowa*,
łodzica 'mała łódź, łódka' od *łódzia*, *łódź*,
PALICA (dziś *reg.*) 'kij, laska' od *pal*,
stolica 'sprzęt do siedzenia' od *stół*,
trześnica 'mała trześnia' od *trześnia*,
wieżyca 'mała wieża, wieżyczka' od *wieża*.

Ze stosunkowo licznej klasy nazw symulatywnych do współczesnego języka polskiego przeszły tylko 3 derywaty (*GŁOWICA*, *NOŻYCE*, *PRZEŚLICA*):

glica 'pika, dzida' od *igła*,
GŁOWICA 'rękojeść (miecza)' od *głowa*,
kobylica 'maska na podobieństwo konia, tura itp., z którą chodzą w czasie zapustów' od *kobyła*,
krupica 'jakiś kosmetyk z mączki, może rodzaj pudru' od *krupy*,
lisica 'prasa do tłoczenia wina, oleju itp.' od *lis*³⁴,
mączyca 'mączka, rodzaj pudru', 'biel ołowiana, mączka ołowiana' od *mąka*,
mątwica 'młyn' od *mątew* '(...) tłuczek do rozgniatania, tłuczenia ziarn',

³⁴ Nazywanie na zasadzie podobieństwa widzą w tym wypadku obaj autorzy polskich słowników etymologicznych.

NOŻYCE pl. *tantum* '(...), nożyczki' od *nóż*,
ośpice pl. *tantum* 'wysypka na skórze, krosty, pryszcze, wrzodziki' od *ospa* (*SXVI*),
panwice 'bezkoleśne narzędzie rolnicze o konstrukcji zbliżonej do pługa' od *pług*,
popielica (o koniu) 'siwy z odcieniem popielatym' od *popiół*,
PRZĘŚLICA 'drewniany drążek, na który nakłada się przedziwo' od *przęsło*,
skoblica 'gwóźdź drewniany' od (*skobel*), *skobl*,
skórzyce pl. *tantum* 'suszona kora pewnych gatunków cynamonowca (...)' od *skóra*,
skrzydlica 'płat blachy' (bohemizm) od *skrzydło*,
widlica 'strzała do kuszy o grocie rozwidlonym (...)' od *widły*,
wrzecienica 'bajeczny rodzaj węża' od *wrzeciono*.

Do omówionego zestawu staropolskich funkcji sufiksu *-ica* można jeszcze dołączyć zdolność sygnalizowania części całości. Takie znaczenie formantu spotykamy w 4 formacjach:

chlebica 'skórka chleba' od *chleb*,
młynica 'główna robocza izba młyna lub sam budynek młyński' od *młyn*,
radlica, *redlica* 'żelazna nasadka na radle (...), tzw. krój' od *radło*, *redło*,
rodzica 'krewna, należąca do tego samego rodu' od *ród*.

Omawiając zdolność tworzenia przez sufiks *-ica* nazw żeńskich od męskich, trzeba zdecydować w sposób arbitralny o typie formantu. Bo co prawda spotykamy w materiale rzeczowniki derywowane od męskich niemotywowanych (13):

CHARCICA 'samica charta' od *chart*,
drużyca 'towarzyszka' od *drug*,
GOŁĘBICA '(...), gołąbka' od *gołąb*,
LWICA 'samica lwa' od *lew*,
mężyca 'kobieta' od *mąż*,
(NIEDŹWIEDZICA), *miedźwiedzica* 'samica niedźwiedzia' od *niedźwiedź*, *miedźwiedź*,

ORLICA 'samica orła' od *orzeł*,
OŚLICA 'samica osła' od (*osioł*), *osiel*,
(PASIERBICA), *pasirbica*, *pasirzbica* 'córka męża albo żony (...)' od *pasierb*,
równica (?) 'rówieśnica' od *rówień*,
WILCZYCA 'samica wilka' od *wilk*,
WYŻLICA 'samica psa z rasy wyżłów' od *wyżeł*,
ŻREBICA, *żrebica* (*K*) od *żrebiec*, *żrzebiec*,

większość jednak nazw żeńskich da się wyprowadzić od derywatów męskich z sufiksami *-ca*, *-ik* oraz *-ic*. I tu pojawia się problem. Z punktu widzenia formalnego najprostszą drogą byłoby włączenie tworów typu *diedzica* do derywacji paradygmatycznej żeńskiej. Bo przypisanie formacji *diedzica* sufiksu *-ica* wiąże się z ucięciem morfemu *-ic* w podstawie. Ale już typ *samica* od *samiec* nie da się zaklasyfikować do derywacji paradygmatycznej. Dążąc do grupowania derywatów ze względu na element formalny, postanowiono umieścić wszystkie wskazane typy w jednym miejscu, sygnalizując tylko ucięcia.

Stosunkowo dużą klasę (8) stanowią nazwy żeńskie od męskich zakończonych na *-ec*:

branica 'branka, niewolnica' od *braniec* (SXVI),
młodzienica 'młoda dziewczyna' od *młodzieniec*,
OBLUBIENICA 'narzeczona, panna młoda, też żona, (...)', '(...), wybranka' od
oblubieniec,
polubienica 'ulubienica, wybranka', 'narzeczona, panna młoda, może też żona'
od *polubieniec*,
SAMICA 'istota płci żeńskiej' od *samiec*,
(SIOSTRZENICA), *siestrzenica* 'córka siostry (...)', 'siostra cioteczna', 'wnucz-
ka, córka syna lub ciotki rodzonej albo córka siostrzenicy' od *(siostrzeniec)*,
siestrzeniec,
synowica 'córka brata w stosunku do stryja', 'ciotka, bliska krewna' od *syno-
wiec*,
szalenica 'ta, co się zachowuje głupio, nierozsądnie' od *szaleniec*.

Wiele też w materiale (10) nazw żeńskich powstałych wskutek wymiany
morfemu *-ik* na *-ica*³⁵:

cześnica 'żona cześnika' od *cześnik*,
(dwornica), *dwornica* 'gospodyni folwarczna, klucznica, szafarka' od *dwornik*,
GRZESZNICA od *grzesznik*,
miłośnica 'osoba ukochana, (...)', 'osoba kochająca, miłośniczka, (...) ' od *miło-
śnik*,
(NAJEMNICA), *naimnica* '(...), zatrudniona na prawach najmu, wyrobnica' od
najemnik,
nędznica 'kobieta nieszczęśliwa, grzesznica' od *nędznik*,
POMOCNICA 'ta, która współdziała, pomaga' od *pomocnik*,
rzecznica 'ta, która wstawia się za kimś, oręduje' od *rzecznik*,
służebnica 'ta, co służy, posługuje, wykonuje prace najemne' od *służebnik*,
uciesznica 'ta, która sprawia radość, pociesza, dodaje otuchy' od *uciesznik*.

Klasa nazw żeńskich od derywatów zakończonych morfemem *-ic* jest mniej-
sza (4):

dziedzica 'dziedziczka' od *dziedzic*,
królewica 'córka króla' od *królewic*,
młodzica 'młoda kobieta po raz pierwszy rodząca' od *młodzic*,
rodzica 'rodzicielka, matka' od *rodzic*.

Uogólnienie funkcji pozostałych odrzeczownikowych derywatów na *-ica* jest
trudne. Bo co prawda można wskazać przykłady na nazwy miejsca:

glinica 'glinianka, miejsce, gdzie kopie się glinę' od *glina*,
konica 'stajnia dla koni' od *koń*,

też nazwę kolektywną:

bracica 'bracia' od *brat*³⁶,

³⁵ Nazwy te można by także traktować jako twory na *-nica* powstałe w drodze wymiany z
sufiksem *-nica* (zob. niżej). Podział na klasy nazw żeńskich na *-ica* od derywatów na *-ik* i dery-
watów na *-nica* od nazw męskich z sufiksem *-nik* jest zgodny z ustaleniami dokonanymi w opra-
cowaniu derywatów na *-ik* i *-nik*.

³⁶ Zob. też grupę derywatów na *-ica* o funkcji synonimicznej.

ale są to fakty jednostkowe, których uogólnianie bardziej zaciemni niż rozjaśni obraz funkcji sufiksu *-ica*. W związku z powyższym decyduję się na prezentację materiału bez wskazywania funkcji:

bębenica 'bębnista' od *bęben*,

(*bierwienica*), *birwienica*, *birzwienica* 'beczułka' od (*bierwno*), *birwno*, *birzwno* 'belka, tram, drzewo',

ciemierzycza, *czemierzycza* 'proszek z ciemierzycy białej powodujący kichanie' od *ciemioroka*, *ciemiorzka* 'ciemierzycza biała' (ucięcie *-ka*),

CIEŚLICA 'siekiera ciesielska' od *cieśla*,

gacica 'pośladek' od (*gacie*), *gace* 'spodnie, także fartuszek kąpielowy zasłaniający części wstydlive', 'pas, opaska na biodra',

KAMIENICA 'dom murowany', 'kamieniołom' od *kamień*,

krzczyca, *krzczyca* 'włosy na głowie lub karku', 'głowa', 'choroba skórna u koni, tzw. trąd koński' od *kark* (SXVI),

MACICA 'kobięcy narząd rodny, (...)', 'główny korzeń, główny pień jako podstawa rozgałęzień' oraz zapomniane dziś: 'winna latorośl, jej krzak, gałązka', 'źródło strumienia lub rzeki' od *mac*,

MOTYLICA 'pasożytniczy robak, (...) ' od *motyl*,

pienica 'mydlnica' od *piana*³⁷,

POŁUDNICA 'złośliwy demon gnębiący człowieka w upalne południe' od *podłunie*,

ręczyca 'rodzaj sieci' od *ręka*,

wiewierzycza 'skórka z wiewiórki', 'danina składana pierwotnie w postaci skórek wiewiórek, później w formie pieniężnej' od *wiewiór*,

włosica 'koszuła utkana z włosia, z sierści, szorstka, (...) ' od *włosie*,

wolica 'osada zwolniona na pewien czas (...) z płacenia czynszów i danin' od *wola* 'zwolnienie na pewien czas od obowiązków (...) ',

wyleganica 'nieślubna córka', 'kobieta żyjąca w nieślubnym związku' od *wyleganie* '(...) posłanie'.

Nie wszystkie derywaty odrzeczownikowe są jasno motywowane i bez znajomości realiów trudno ocenić relację między dwoma rzeczownikami – derywatem i podstawą. Do takich właśnie derywatów zaliczam: *IZBICA*, *istbica*, *izdbica* 'trójgraniasta konstrukcja z pali, wypełniona kamieniami, zabezpieczająca filar mostu' oraz wycofane już: 'szkielet izby z belek zbudowany, z przeznaczeniem na zamieszkanie lub na przęsło obwarowania po wypełnieniu ziemią' od *izba*, *istba*, *izdba*; *KUNICA*³⁸ 'opłata na rzecz pana feudalnego (zapewne uiszczana za dziewczynę wychodzącą za mąż do innej wsi)' od *kuna* (?); *lisica* 'zagrodzenie przy kuźni, w którym kuto płochliwe konie' od *lis*; *macica* 'matnia, worek u sieci' od *mac* (?); *płatwica* 'drzewo spławiane w tratwach' od *płatwa* (L); *ruszyca* 'kara płacona królowej za zabicie kobiety' od *rucho* 'chustka na głowę'.

³⁷ Możliwe też wywodzenie od *pienić się*. Umieszczenie derywatu wśród odrzeczownikowych motywuje się słabym udziałem czasowników w motywacji rzeczowników na *-ica*.

³⁸ Leksem odnotowany w *SDor* jako historyzm.

Lista derywatów **odprzymiotnikowych** jest stosunkowo liczna (52), ale trudna do klasyfikacji słowotwórczej. Z wyodrębniających się znaczeń realnych warto wyróżnienia są:

– nazwy miejsc:

blotnica ‘pratum palustre’ od *blotny*,

brzozowica ‘łąka, na której rosną brzozy’ od *brzozowy*,

chłodnica ‘miejsce zaciemnione’, ‘jakaś osłona nad żołnierzami atakującymi mury’ od *chłodny* ‘cienisty’,

CIEMNICA ‘loch, więzienie’ od *ciemny*,

CIEPLICA, *cieplice* ‘cieplice, naturalne ciepłe kąpielisko’ oraz nie znane dziś: ‘łaźnia’ od *ciepły*,

modlebnica ‘miejsce modlitwy, kultu, (...)’, ‘(...)’, miejsce uświęcone przejawianiem się boga’ od *modlebny*,

pospolimica ‘gospoda, zajazd’ od **pospolimny* (wnioskowane na podstawie istnienia rzeczownika odprzymiotnikowego *pospolitność* ‘wspólność, to, co wspólne’),

poświętnica ‘świątynia’ od *poświętny* czy *poświętny*,

tajemnica ‘miejsce ukryte, niewidoczne, kryjówka’ od *tajemny*³⁹,

tajnica ‘miejsce ukryte, niewidoczne, kryjówka’ od *tajny*⁴⁰,

wietnica ‘dom obrad sądu, ratusz’ od *wietny*, *wietny dzień* ‘dzień rozprawy sądowej (...)’,

– nazwy danin:

jałowica ‘rodzaj daniny’ od *jałowy*,

kosowica może ‘danina od koszenia łąki’ od *kosowy* (SXVI),

sobotnica prawdopodobnie ‘tygodniowy czynsz (...) z kopalni rudy’ od *sobotny*⁴¹,

stawnica ‘beczka bliżej nie znanej objętości’, ‘danina (prawdopodobnie) z piwa’ od *stawny* (*stawne łukno* ‘naczynie na miód bliżej nie znanej objętości’).

Inne znaczenia są tak różnorodne, że pozostaje tylko prezentacja przykładów:

narożnica ‘kopiec graniczny usypany na zbiegu granic’ od *narożny*⁴²,

bielica ‘wiewiórka, futerko z wiewiórki’ od *biały*,

dziennica ‘jutrenka, planeta Wenus’ od *dzienny*,

JAŁOWICA ‘młoda krowa, jałówka’ od *jałowy* ‘niepłodny’,

kapalica ‘serwatka’ od **kapały* (imiesłów czasownika *kapać*⁴³),

LEWICA ‘lewa ręka’, ‘lewa strona’ od *lewy*,

martwica ‘woda stojąca, pozbawiona odpływu’ od *martwy*⁴⁴,

³⁹ Możliwe jest też umieszczenie derywatu wśród tworów na *-nica*, bo funkcjonował w staropolszczyźnie, choć rzadziej, przymiotnik *tajemny* ‘niedostępny, ukryty’.

⁴⁰ Derywat znajduje się też wśród formacji na *-nica* (od *taić*).

⁴¹ Ta sama formacja znajduje się też wśród tworów na *-nica* (derywowana od rzeczownika *sobota*).

⁴² Możliwe też wywodzenie od wyrażenia przyimkowego *na rogu*.

⁴³ Tak interpretuje derywat Sławski w swoim *Słowniku*.

⁴⁴ Umieszczam derywat w grupie odprzymiotnikowych ze względów formalnych. Warto jednak wspomnieć, że w staropolszczyźnie funkcjonowało zestawienie *martwa woda* w znaczeniu ‘stojąca pozbawiona odpływu’, a zatem derywat może być interpretowany jako uniwerbizacja (jak *podstawówka* od *szkoła podstawowa*).

modlitebnica pokrywa skrzyni zawierającej tablice 10 przykazań, (...)’ od *modlitebny*,
modlitewnica – znaczenie jak przy *modlitebnica* od *modlitewny* (SXVI),
nocnice pl. tantum ‘zmora, ciężki sen z przywidzeniami i uczuciem duszności’ od *nocny*,
obietnica ‘ofiara’ od *obietny*, *obiatny* ‘(...)’, składany na ofiarę’⁴⁵,
PIJANICA, *pijenica* ‘pijak, kto pije nałogowo (...)’, upijający się’ od *pijany*,
plachowica, *plechowica* ‘część zbroi z płyt metalowych stanowiąca ochronę tułowia’ prawdopodobnie od *plachowy* (wyraz odnotowany w SXVI przy *blachowy*), przymiotnik od *blach*, *plach*, *plech* ‘blacha zbroi’,
podpaszyca czy też *podpasica* ‘rodzaj spodniej szaty, (...)’ od *podpaszny* ‘pod pachami będący’,
PRAWICA ‘prawa ręka’, ‘prawa strona, (...)’ od *prawy*,
praśnice, *prześnice pl. tantum* ‘chleb z ciasta nie poddanego fermentacji’ od *praśny*,
PRZECZNICA ‘ogrodzona droga poprzeczna’⁴⁶ od *przeczny*, *przeczni*,
przednica ‘ozdoba sukni w postaci pasa tkaniny przymocowanego do kołnierza i opadającego z przodu’ od *przedni*,
przedsobnica jw. od *przedsobny* ‘z przodu, na przedzie będący’ (L),
przepołudnica ‘złośliwy demon gnębiący człowieka w upalne południe’, ‘prostytutka’ od *przepołudni* ‘z południem związany, występujący w południe’,
ręcznica ‘jakiś instrument strunowy’ od *ręczny*,
rodzienica ‘narząd rodny kobiety, w którym rozwija się płód’ od *rodny*, *rodni*,
samica ‘główne koryto rzeki’ od *sam*,
stawnica ‘beczka bliżej nie znanej objętości’ od *stawny* (*stawne łukno*) ‘naczynie na miód (...)’,
sucica ‘wzniesienie sztucznie usypane, kopiec’ od *suć* (stojące na granicy rdzenia i formantu -ć- traktuję jako konektyw),
surowica ‘solanka, słone źródło’ od *surowy*,
(SZKLANICA), *śklenica* ‘naczynie szklane bez ucha, duża szklanka’ od *szklany*, *śklany* (L),
TAJEMNICA ‘sprawa tajna, ukryta’, ‘prawda niedostępna dla rozumu ludzkiego, (...)’, ‘to, co powinno być zachowane w tajemnicy, (...)’ od *tajemny*⁴⁷,
topienica ‘polewka winna z chlebem’ od imiesłowu czasownika *topić* – *topiony*,
TARCICA, *tercica* ‘deska nieobrobiona, w stanie surowym’⁴⁸ od imiesłowu biernego czasownika *trzeć* – *tarty*,
toczenica ‘ozdobny strój kobiecy na głowę, opaska, wianek’, w opisie herbu ‘koło, krąg czy też pierścień’ od *toczny* ‘okrągły’,

⁴⁵ Zob. też formacje odczasownikowe na *-nica*.

⁴⁶ Znaczenie to uznaję za kontynuant współczesnego, mimo iż element ‘ogrodzona’ jest dziś zbędny. Zakładam jednak, że w *SSp* pojawił się jako element znaczenia kontekstowego.

⁴⁷ Możliwe jest też umieszczenie derywatu wśród tworów na *-nica*, bo funkcjonował w staropolszczyźnie, choć rzadziej, przymiotnik *tajemny* ‘niedostępny, ukryty’.

⁴⁸ Dzisiejsze znaczenie nieco inne, ale mieści się w znaczeniu strukturalnym.

umarlica 'zwłoki zwierzęcia, padlina', 'wełna pochodząca z padłych owiec czy też padła owca' od *umarły*,
wegnanica 'świnia wpędzona na wypas do cudzego lasu, prawo wypasu w lesie, zwłaszcza świń, może też opłata za korzystanie z wypasu' od imiesłowu czasownika *wegnać* – *wegnany*,
wspacznica 'woda spiętrzona zaporą, cofająca się w górę rzeki' od *wspaczny*,
ŻYWICA 'resina', 'vivificara' od *żywy*,
zausznica (K) 'kolczyk' od *zauszny* (L).

Grupa **odczasownikowych** derywatów z formantem *-ica* w materiale staropolskim jest niewielka, a i funkcje są dość rozproszone. Można tu wskazać niewielką klasę nazw narzędzi:

SKRZYPICA też *pl. tantum SKRZYPICE* (dziś *reg.*) 'strunowy instrument muzyczny, może lutnia czy skrzypce (...)' od *skrzypieć*⁴⁹,
wędzica 'hak, haczyk lub narzędzie' od *wędzić*.

Niewiele też jest nazw czynności i stanów:

czczyca, tczyca, tszczyca 'niepokój' od *czczyć się* 'niepokoić się, (...); przykrzyć się' (*SXVI*),
(*szermica*), *szyrmica* 'bitwa, potyczka' od *szermować*,
TĘSKNICA '(...), smutek, przygnębienie, strapienie'⁵⁰, 'przeciwność losu, niepowodzenie, ciężkie położenie', 'przesyt, uczucie znudzenia, wstrętu' od (*tęsknić*), *tesknić*.

Inne derywaty nazywam ogólnie objektami – ich klasyfikowanie według ustalonych w słowotwórstwie wartości byłoby bezcelowe:

paprzyca 'poprzeczka żelazna, służąca do podnoszenia lub obniżania górnego kamienia w młynie i w żarnach' od *paprać*⁵¹,
wieszczycza 'wieszczka, wróżka, (...) czarownica', 'strzyga, straszydło (...)' od *wieszczęć*,
wywozica 'droga, wawóz' od *wywozić*.

Jak już wspominałam wcześniej, formant *-ica* był zdolny tworzyć także rzeczowniki od przysłówek. W grupie takiej można umieścić 3 derywaty: *kolica* (?) 'okolica' być może od wyrażenia *w kole* 'naokoło',
OKOLICA 'to, co znajduje się dookoła, otoczenie, sąsiedztwo' od *około*,
ZIMNICA 'febris' (K) od *zimno*.

Nazw przyrodniczych w analizowanej grupie z formantem *-ica* jest sporo i niektóre są jasno motywowane: *barwica* od *barwa*; *babica* od *baba*; *borowica* od *borowy*; *BYLICA* być może od *był*; *CIEMIERZYCA*, *ciemierzycza* od *ciemniorka*, *ciemiorzka*; (*CZERNICA*), *czyrnica* od *czarny*; *CZYŚCICA* od *czysty*;

⁴⁹ Odnotowane przykłady na użycie czasownika *skrzypieć* nie motywują derywatu *skrzypica*, ale znaczenie 'muzyka, granie' mieści nazwa czynności *skrzypianie*.

⁵⁰ Zachowane właśnie to znaczenie.

⁵¹ Tak motywuje derywat Brückner, choć wydaje się, że związek między rzeczownikiem a czasownikiem nie jest jasny.

*DROBNICA*⁵² od drobny; *GARLICA*, *gardlica* od gardło; *gruszczycza* od gruszka; *IGLICA* od igła; (*jaskółica*), *jaskółica* od jaskółka; *kaczyce pl. tantum* od kaczką (?); *kędzierzawica* od kędzierzawy, kędzierawy; *kichanica* od kichać; *kopica* od kopa; *korzekwica*, *kotwica pl. tantum kotwice* od kotew, kotwa; (*LNICA*), *ilnica* od len⁵³; *łysica* od łysy; *łyżczyca* 'babka wodna' od łyżka (?); *mątwica* 'koniczyna rozdęta' od mątew; *mietelica* od miotła; (*MIETLICA*), *mietlica* od miotła; *MSZYCA* od mucha; *OSTRZYCA* od ostry; *OŚCICA* od ość; *palczyce pl. tantum* od pałka.; *PIEPRZYCA* od pieprz; *POPIELICA* od popiół; *pościelica* (boże matki pościelica) od pościel, pościela (?); *sośnica*⁵⁴ od sosna; *ślepica* od ślepy; *truskawice pl. tantum*; *trzaskawice pl. tantum* 'rdest ptasi' (od trzaskać?); *WĘGORZYCA* od węgorz; *wrzecienica* od wrzeciono bot.; *żółcica* od żółty.

Niemotywowanych nazw botanicznych i zoologicznych też jest dużo: *brzyca*; *CIECIERZYCA*; *gielnica*; *gogolica*; *GORCZYCA*; *iścica*; *KOMONICA*, *komunica*; *kopice*; *korzekwica*; *kurzyca*; *miechowice pl. tantum*; *miechownice pl. tantum*; *lekorzyca* (?); *ŁASICA*; *łocyca*; (*miodunica*), *miedunica*; *onica*; *osica*; *przepierzyca*; *mątwica*; *parszywica*; *parchawica*; *rzeszenica*; *SOCZEWICA*, *szoczewica*, *szoczowica*; *sudwica*; (*SYNOGARLICA*), *sinogardlica*, *sinogarlica*; *torzyca*; (*sunice*), *sumnice pl. tantum*; *sykawica* czy *sikawica*; *wszylnica*; *żagawica* (*K*).

Do formacji niemotywowanych, innych niż terminy przyrodnicze, zaliczam: *brazyca*; *broszyca* '?'; *KAPLICA*; *KRYNICA*, *krnica*; *mozgrzewica*; *niemalczyca*; *pagwica*; *rzędzica*; *sudlica*, *sulica*; *śnice pl. tantum*; *świbica*; *nieciedlnice pl. tantum*; *pękawica*, *pąkawica*; *pukawica*, *TABLICA*.

Zdarza się, choć rzadko, że formant *-ica* ma postać rozszerzoną:

-awica / *-ewica*:

BŁYSKAWICA 'fulgur' od błyskać,

DYCHAWICA '(u koni) dychawiczność, astma', 'gruźlica płuc' od dychać, *łykawica* 'błyskawica' od łykać,

NOGAWICA 'część ubrania okrywająca nogę' od noga,

pachawica 'rodzaj koszuli z lepszego, cienkiego płótna' od pachać 'czynić, działać',

pijawica 'pijawka lekarska', 'pijak, pijanica, (...) ' od pijać,

rdzawica 'chropawa powłoka barwy brunatno-ceglastej, tworząca się na przedmiotach z żelaza, stali' od rdza (definicja identyczna),

sadzawica '(...) mały sadz' od sadz 'drewniana skrzynia z otworami zanurzona w wodzie, służąca do przechowywania żywych ryb',

trzęsawica 'mokradło, trzęsawisko' od trząść (się),

trzaskawica 'błyskawica, piorun, huk piorunu' od trzaskać,

wozgrzewica 'zaraźliwa choroba u koni, charakteryzująca się wielkimi upławami śluzu z nosa, nosacizna' od wozgierz 'śluz (...)',

⁵² Derywat znany dziś, ale już nie funkcjonuje jako termin.

⁵³ Na zasadzie podobieństwa, zob. *SSI*.

⁵⁴ Wyraz odnotowany w *SDor*, ale w innym znaczeniu.

-owica:

brzozowica 'łąka, na której rosną brzozy' od *brzoza*,
MAKOWICA 'głowica kolumny' oraz *bot.* 'Daucus carota L. silvestris' od *mak*.

Wyjątkowo pojawia się rozszerzenie *-lica*: *CIERLICA*, *cierzlica* 'cierlica, przyrząd do otlukiwania lnu i konopi z paździerzy a. szczotka żelazna do czesania lnu i konopi' od *trzeć*; *wisielica* 'szubienica' od *wisieć*, oraz *-czyca*: *PŁOSZCZYCA* 'pluskwa' – budowa derywatu niejasna; stosunkowo łatwo motywuje się semantycznie czasownikiem *płoszać* 'płoszyć, straszyć, (...)', ale niejasny jest element *-cz-*.

Przykłady pokazują, że do rozszerzenia dochodziło tak w formacjach odczasownikowych, jak i odrzeczownikowych. Wszystkie przykłady powielają funkcje *-ica*, a zatem *-owica*, *-awica* / *-ewica* czy *-lica* nie miały w staropolszczyźnie statusu samodzielnych formantów.

Formant -nica

Odrzeczownikowe derywaty z formantem na *-nica* mają podobne funkcje do tych, które omawiane były w klasie słowoform na *-ica*. Tak więc spotykamy grupę 10 formacji, w których przyrostek pełni tylko funkcję strukturalną:

brzeźnica 'las brzozowy' od *brzeźnik* (ucięcie *-nik*),

kramnica 'budka targowa, kram, sklep' od *kram*,

odpoczywadlnica 'miejsce spoczynku, łożo' od *odpoczywadło*,

ojnica 'jakaś część wozu, może dyszel lub śnica' od *oje* '(...) dyszel, grządziel (...)',

olsznica 'las, gaj olszowy' od *olsze* 'gaj, laszek olszowy',

ozdnica, *oźnica* 'budynek do przygotowywania słoðu, słodownia' od *ozd* (L),

słępnica 'rodzaj sieci rybackiej' od *słęp*,

ujezdznica 'pierwszy usypany kopiec graniczny' od *ujazd* '(...) znak graniczny, (...)',

uździenica 'część uprzęży zakładana na głowę konia, uzda (...) ' od *uzda*,

*wieśnica*⁵⁵ 'wieś, osiedle' od *wieś*.

Mamy też, choć małą, klasę deminutywów:

cebernica, *czebernica* 'dzban' od *ceber*, *czeber*,

promnica 'mały prom' od *prom*,

wrzedzienica 'wysypka na skórze, krosty, wrzodziki' od *wród*.

Największą grupę żeńskich nazw stanowią twory powstałe od nazw męskich z sufiksem *-nik*. I podobnie, jak przy formancie *-ica*, rodzi się konieczność arbitralnego rozstrzygnięcia, czy mamy do czynienia z formantem paradygmatycznym, polegającym na włączeniu nazwy męskiej na *-nik* do odmiany żeńskiej, czy z derywacją wymienną. Wybór drugiego rozwiązania dyktują przede wszystkim

⁵⁵ Bohemizm.

względy praktyczne (por. argumenty przy sufiksie *-ica*). Oto wykaz 13 formacji żeńskich na *-nica*:

burtnica 'czarownica' od *burtnik*,

CUDZOŁOŻNICA 'adultera' od *cudzołożnik*,

CZAROWNICA od *czarownik*,

czeladnica 'służąca' od *czeladnik*,

lekownica 'lecząca czarami, czarownica' od *lekownik*,

orędownica 'ta, która oręduje, wstawia się za kimś, prosi za kimś' od *orędownik*,

potwarznica 'ta, co rzuca na kogoś potwarz, fałszywie kogoś oskarża' od *potwarznik (L)*,

przeciwica 'kobieta nie zgadzająca się na coś' od *przeciwnik*,

przepowiednica 'prorokini, (...) ' od *przepowiednik, przepowiednik*,

ROBOTNICA 'wykonująca pewną pracę'⁵⁶, 'służąca, niewolnica' od *robotnik*,

spomocnica 'wspomożycielka, pomocnica' od *spomocnik*,

TANECZNICA 'tancerka' od *tanecznic*,

zwodnica (K) od *zvodnik*.

Prezentując nazwy żeńskie od męskich, nie włączałam nazw żon, choć te derywowane są tak samo:

budnica 'żona budnika' od *budnik*,

komornica 'żona komornika' od *komornik*,

skarbnica 'żona skarbnika' od *skarbnik*,

stolnica 'żona stolnika' od *stolnik*.

Pozostała jeszcze duża grupa innych derywatów. Można starać się dzielić je na klasy (tak też uczynię), ale podkreślam – podobne funkcje da się wydzielić także wśród nazw na *-ica*. Można więc wyszczególnić grupę nazw osób charakteryzowanych ze względu na sygnalizowany w podstawie rzeczownik; tu można mówić o wykonawcach czynności:

bębennica 'bębnista' od *bęben*,

proskurnica, praskurnica, praskornica 'kobieta wypiekająca proskury' od *proskura, praskura*,

wieszczebnica 'wróżbita (...) ' od *wieszczba*,

a także o mieszkańcach:

miestnica (?) 'mieszczanka, (...) ' od *miasto*,

wieśnica 'mieszkaniec wsi, wieśniak, kmieć' od *wieś*.

Dwa derywaty mają znaczenie czasu:

gromnice pl. tantum 'święto Matki Boskiej Gromnicznej (...) ' od *gromnica*,

maślnica 'ostatnia niedziela przed Wielkim Postem'⁵⁷, (...) ' od *masło*.

W 3 derywatach można doszukać się relacji pochodzenia:

MIEDNICA 'misa metalowa (...) ' od *miedź*,

JAJECZNICA 'cibus ex ovis coctis confectus' od *jajko*,

(*srebrnica*), *śrzebnica* 'naczynie ze srebra' od (*srebro*), *śrzebro*.

⁵⁶ Tylko to znaczenie przetrwało.

⁵⁷ Można było wtedy jeść z masłem (według obrządku prawosławnego) – podaję za *SXVI*.

Cel widoczny jest w formacjach:

GROMNICA 'woskowa świeca poświęcana (przeciw gromom, gradom etc.)' od *grom*,

potrestnica, *potreśnica* czy *potrrestnica*, *potrześnica* 'rodzaj sieci' od *potrest*, *potrzos* 'nazwa ptaszka' (*L*),

uklejnica 'rodzaj sieci rybackiej o małych oczkach' od *ukleja*.

Do tego zestawu można dołączyć jeszcze grupę nazw tak różnorodnych, że niemożliwych do uogólniania:

dannica 'jakaś miara miodu' od *dań*,

sobotnica prawdopodobnie 'tygodniowy czynsz należny panu feudalnemu z kopalni rudy' od *sobota*⁵⁸,

światlnica 'lampa, świeca, pochodnia' od *światło*,

taraśnica 'rodzaj lekkiego działu' od *taras*,

warcabnica 'tablica (...) służąca do gry w warcaby' od *warcaby*,

wieśnica 'nie znana bliżej danina w miodzie (...) 'chyba od *wieś*,

wieżnica 'rodzaj działu średniej wielkości umieszczanego w wieży' od *wieża*.

Czyżby zatem formant *-nica* był jedynie rozszerzonym wariantem *-ica* (jak *-owica* czy *-awica*)? W pewnym sensie – tak. Ale można w materiale wydzielić dużą grupę nazw miejsc, co by świadczyło o tym, że już w staropolszczyźnie klasa derywatów nacechowana elementem *-nica* tworzyła odrębny zbiór słowotwórczy. Oto nazwy miejsc (21), różne, od pudełeczka po większe tereny⁵⁹:

BOŻNICA 'świątynia' od *Bóg*,

cegielnica 'cegielnia' od *cegła*,

(*DZWONNICA*), *zwonica*, *zwnonica* 'campanile' od (*dzwon*), *zvon*,

(*KADZIELNICA*), *kadzidlnica* 'naczynie do palenia kadzidła przy obrzędach religijnych dla uzyskania wonnego dymu' od *kadzidło*,

kmiećnica (?) 'więzienie, karcer' od *kmieć*⁶⁰,

(*KOSTNICA*), *kośnica* 'pomieszczenie na ciała zmarłych (stałe lub czasowe)' od *kość*,

ŁOŻNICA '(...), sypialnia' od *łóże*,

maśńnica 'naczynko na masę' od *maść*,

MAŻNICA 'naczynie na mąkę' od *maż*,

lektwarznica, *lechwarnica*, *lektwornica* 'kosztowne naczynko (skrzyneczka) do przechowywania pieniędzy czy drogich maści' od *lakwarz*, *lekwarz*, *lękwarz* 'słodkie lekarstwo (...)'

PIWKNICA 'pomieszczenie, (...) służące do przechowywania zapasów żywności i napojów, spiżarnia' od *piwo*,

⁵⁸ Derywat umieszczony jest też wśród tworów na *-ica*, jako możliwy do zinterpretowania od przymiotnika *sobotny*.

⁵⁹ Tak też we współczesnym języku polskim, por. B K r e j a: *Słowotwórstwo nazw miejsc we współczesnym języku polskim*. „Gdańskie Studia Językoznawcze” 1975, s. 63–98.

⁶⁰ Autor hasła słownikowego podejrzewa błąd: *kmiećnica* zam. *ciemnica*. Wobec stosunkowo licznych przykładów na kategorii nazw miejsc odczytanie *kmiećnica* wydaje się prawdopodobne.

proskurnica, praskornica, proskornica 'piekarnia, w której piecze się proskury, tj. chleb liturgiczny używany w cerkwi prawosławnej' od *proskura, praskura*,
SKARBNIKA 'miejsce przechowywania skarbu, rzeczy drogocennych, skarbiec' od *skarb*,
skotnica 'wspólne pastwisko dla bydła, wygon, wspólna droga do pędzenia bydła na pastwisko' od *skot*,
smolnica 'naczynie na smołę' od *smoła*,
solnica 'naczynie na sól, solniczka', 'miejsce wydobywania soli' od *sól*,
stróżnica 'miejsce, w którym się pełni straż, pomieszczenie dla strażników, wieża strażnicza' od *stróż*,
wapienica 'piec do wypalania wapna' od *wapno*,
WAŻNICA (dziś *hist.*) 'pomieszczenie, w którym czynna jest waga miejska' od *waga*,
WINNICA 'ogród (sad), w którym uprawia się winorośl' od *wino*,
złotnica (*K*) 'naczynie' od *złoto*.

Klasa derywatów **odczasownikowych** też jest dość duża i również, jak w tworach na *-ica*, mocno zróżnicowana znaczeniowo. Znowu, w porównaniu z klasą derywatów na *-ica*, tu wyraźnie wyodrębnia się grupa nazw miejsc (8), tym razem **odczasownikowych**, w związku z czym uzyskujemy jeszcze jeden dowód na emancypację formantu *-nica*:

kapnica 'dom, w którym topiono воск' od *kapać*,
odzieżnica 'miejsce do ubierania się, przedsiónek' (bohemizm) od *odzieżać się*,
oblócznica jw. od *oblóczyć się*,
pokładnica 'skarbiec. skarbnica' od *pokładać* 'kłaść, umieszczać',
STRZELNICA 'wieża obronna' od *strzelać*,
tajnica 'miejsce ukryte, niewidoczne, kryjówka' od *taić*⁶¹,
tanecznica 'pomieszczenie przeznaczone na wykonywanie tańców' od *tańcować*,
zagonica (*K*) od *zagonić*.

W grupie derywatów **odczasownikowych** prócz nazw miejsc spotykamy inne znaczenia konkretne (14), ale trudno tu o uogólnienia ze względu na olbrzymi rozrzut funkcji:

(*chrześnica*), *krześnica* 'chrzcielnica' od *chrzczyć, krzcić*,
DRANICA 'rodzaj deski do pokrywania dachu' od *drać* 'drzeć, targać, szarpać (...)',
dzianica, dzienica 'pokrycie, opona', 'barć, pień drzewa zawierający barć' od *dziać*,
dzielnica 'odziedziczona lub nabyta część majątku, szczególnie ziemi', 'gałąź szlacheckiego rodu związana bliskim pokrewieństwem', 'ogrodzony kawał ziemi, może też samo ogrodzenie' od *dzielić*,
kanonica 'rodzaj szaty' od *kaśać* 'otaczać, opasywać, ściskać',
łęcznica czy *łącznica* 'rodzaj sieci do łowienia ryb' być może od *łączyć* 'odłączać, rozłączać, separować',

⁶¹ Możliwe jest też umieszczenie derywatu wśród tworów na *-ica* (od *tajny*).

obietnica 'ofiara' od *obietować* a. *obiecować* 'składać ofiarę'⁶²,
OBIETNICA 'to, co przyrzeczone, obiecanie' od *obietać*,
oćwiernica 'coś strasznego, (...) potwór' od *oćwierzyć się* 'udawać, maskować',
rocznica 'może pieniacz czy też krzywoprzysięzca' od *roczyc się* '(...), procesować się',
WOŻNICA 'ten, kto powozi końmi, furman' od *wozić*,
zabrodnica (K) *zabrodzić* (L),
zapowiednica (K) od *zapowiedzieć*,
(ŻRENICA), *żrzenica* (K) od *żreć*.

Prócz znaczeń konkretnych spotykamy w omawianej grupie dwa przykłady nazwy czynności:

dzielnica 'podział' od *dzielić*,
mietnica 'epilepsja, padaczka' od *miotać się*.

Na tle powyższych dziwne wydają się postaci (może pożyczki?): *chowadlnica* 'zbrojownia' oraz *chowatedlnica* 'zbrojownia', 'skarbona, skarbiec' od *chowac* 'przechowywać'.

Derywatów **odprzymiotnikowych** na *-nica* brak w materiale staropolskim. Jedynie przy *blachownica* 'rękawica żelazna' można widzieć podstawę *blachowy*. Ale możliwe, że był to derywat odrzeczownikowy z rozszerzeniem formantu do *-ownica*. Rozszerzenie widzę też w: *HAKOWNICA*, *hakownica* (w *SDor hist.*) 'rodzaj ciężkiej ręcznej broni palnej z hakiem u dołu lufy (...)' od *hak*; *PROCHOWNICA* 'naczynie na proch' od *proch*; *SZACHOWNICA* 'tablica (...) służąca do gry w szachy', w opisie herbu 'tarcza mająca trzy podłużne pola czarne i trzy białe' od *szachy*; *szynkownica* '(...), karczma, gospoda' od *szynk*.

W materiale staropolskim spotykamy wiele tworów na *-nica* o zatartej bądź niejasnej motywacji: *boksornica* (?) 'rodzaj sukni'; *brocznica* (?) 'przedsionek'; *DONICA* 'rodzaj naczynia' (według F. Sławskiego była to *dojnica* od *doić*); *gniewienica* 'drewniane siodło'; *GAŚNIENICA* 'eruca'; *grusznica bot.* od *gruszką*; *HUFNICA*, *ufnica* 'rodzaj działa'; *jątrznica* 'kiszka nadziewana krwią i tłuszczem', 'potrawa z flaków', 'tłuszcz'; *kaszernica* 'drobne ryby, drobnica rybna'; *kichanica bot.* od *kichać*; *KŁONICA* 'drażek umocowany na osi koła u wozu (...)' ; *miedunica bot.*; *mietelnica bot.*; (*MIETLICA*), *mietlica bot.* od *miotła*; (*miodownica*), *miodownica bot.* od *miód*; *mydlnice pl. tantum bot.* 'Herniaria glabra L.' od *mydło*; *niciedlnice pl. tantum* (?) 'urządzenie w warsztacie tkackim (...)' ; *patenica* 'miska, miseczka, patina, patella'; *plechownica* 'część zbroi z płyt metalowych (...)' ; *płytnica* ('?'); *polnica* 'rodzaj ochronnego fartuszka, zapaski' od *pól?*, *poła?*, *pole?*; *postępnica* 'rodzaj sieci'; *rozpiętnica* ('?'); *RUSZNICA*, *rucznica* 'ręczna broń palna' (bohemizm); *SZUBIENICA*, *szybienica* 'drewniane rusztowanie, na którym wieszano skazanych na śmierć'; *świetedlnica* (bohemizm); *wąsienica zool.* od *wąs* (?); *zatykadlnica* (K).

⁶² Być może, że od *obietny* (zob. odprzymiotnikowe formacje na *-ica*).

Formant **-owic (-ewic)**

Funkcja 8 odnotowanych derywatów jest bardzo wyrazista – ‘syn tego, kto jest wskazany podstawą’, a zatem:

(*garncarzowicz*), *garcarzowic*, *garczarzowic* od *garncarz*, *garcarz*, *garczarz*,
garncarz,

kmiotowic, *kmiotowic* od *kmieć*,

(*KRÓLEWICZ*), *królewic*, *królowic* od *król*,

łowczewic od *łowczy*, *łowcze*,

marszałkowic od *marszałek* ‘urzędnik dworski, (...)’,

namiestnikowic od *namiestnik*, *namiastnik*,

popowic od *pop*,

stolnikowic od *stolnik*.

Jedynie w 2 wypadkach pojawia się znaczenie szersze: *kmiotowic* to także ‘kmieć’; *popowic* to też ‘kapłan’ – rozszerzenie znaczenia dało w efekcie formacie identyczne pod względem znaczeniowym – synonimiczne. Także tylko strukturalną funkcję ma sufix *-owic* w derywacie *chłopowic* ‘ktoś pochodzący z chłopów’ (brak znaczenia ‘syn chłop’a’).

Pozostał jeszcze leksem *trzewic* ‘lekkie obuwie ochraniające stopę (...)’, ale trudno tu o motywację.

Formant **-ic**

Odrzeczownikowe derywaty z formantem *-ic* tworzą dwie wyraziste grupy znaczeniowe. Jedna z nich mieści 8 derywatów o funkcji patronimicznej – ‘syn tego, kto wskazany jest w podstawie słowotwórczej’, a zatem:

bożyc od *bóg*,

chorążyc od *chorąży*,

księżyc od *książę*,

*ŁOWCZYC*⁶³ od *łowczy*, *łowcze*,

panic od *pan*,

podkomorzyc od *podkomorzy*,

sędzic od *sędzia*,

wojewodzic, *wojwodzic* od *wojewoda*, *wojwoda*.

I chyba tu należy umieścić jedyny przykład derywatu nieosobowego:

lwic ‘szczenie lwie, młody lew’ od *lew*.

Wyraz *KSIĘŻYC* już w staropolszczyźnie miał rozszerzone znaczenie – obok nie znanej dziś treści ‘syn księcia’ były też: ‘księżyc’ i ‘miesiąc’; jednostkowość tych faktów każe widzieć tu problem raczej leksykalny, a nie słowotwórczy. Szersze

znaczenie ma też derywat *panic* '(...), młody szlachcic, też szlachcic w ogóle'⁶⁴ od *pan*.

Drugą grupę stanowią twory o wartości 'członek grupy społecznej charakterystycznej ze względu na rzeczownik podstawowy'; mamy tu zatem do czynienia z syngulatywną funkcją fomantu⁶⁵:

RODZIC 'krewny, należący do tego samego rodu' (*pl. tantum RODZICE* 'ojciec i matka') od *ród*⁶⁶,

(*SZLACHCIC*), *ślachcic*, *ślehcic* 'ten, kto należy do stanu szlacheckiego, (...)'
od *szlachta*.

Rozszerzone znaczenie występuje w derywatach:

DZIEDZIC 'kto dziedziczy, spadkobierca', 'właściciel (szczególnie ziemi), posiadacz' od *dziad*,

(*ojczyc*), *oóczyc* 'członek rodu dziedziczący po przodkach, (...)'
od (*ojciec*), *ocieć*.

Pozostała jeszcze grupa derywatów różniąca się od wyżej cytowanych nie tylko zawartością znaczeniową, ale i, w wypadku 3, **przymiotnikową** podstawą:

macierzynic 'wuj, brat matki' – struktura wskazuje na podstawę *macierzyny*,
mieścić '(...), mieszkaniec miasta', *niebieski mieścić* 'niebianin, (...)'
od *miasto*,

mięsto,

młodzic 'młodzieniec' od *młody*,

świerzepic 'koń rozplodowy, stadnik, tu przenośnie rozpustnik' od *świerzepi*
(o zwierzętach) 'nie oswojony, nie przyuczony do pracy, żyjący w stadzie
na swobodzie',

węgorzyc zool. 'minóg' od *węgorz*.

W derywacie *kołodziejczyc* 'syn kołodzieja' od *kołodziej* obserwujemy rozszerzenie formantu *-ic*.

Na koniec przytaczam wyrazy wiążące wprawdzie morfem *-ic*, ale nie podające się analizie słowotwórczej: *giejślic* 'żur lub kisiel'; *jazic zool.* 'jaź', 'jesiotr'; *lichtyszyc* 'jednostka monetarna, grosz niemiecki'; *różyc* (?); *WROTYCZ*; *zemaityc*;

Formant -ce

Jest to rzadko spotykany w staropolszczyźnie formant i nie wykluczone, że jego pojawienie się ma raczej charakter fleksyjny (miękkotematowy wariant formantu *-ko*):

⁶⁴ W *SSIp* odnotowana jest też postać *pl. tantum panicy* 'nazwa jednego z chórów anielskich, tzw. państwa', ale autor hasła nie jest pewny odczytania; być może powinno się czytać *panujący*.

⁶⁵ Por. P. Z w o l i ń s k i: *O chronologii kilku nie dostrzeżonych funkcji niektórych sufiksów w języku polskim*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1968, R. XXVI, s. 124.

⁶⁶ Decyzja o uznaniu drugiego znaczenia za derywat od *ród*, a nie *rodzić* (jak dziś) wynika ze specyfiki całej grupy – brak w niej innych derywatów odczasownikowych.

DRZEWC⁶⁷, *drewce* ‘drzewo (rosnące)’, ‘drzewo (martwe)’, ‘trzcina’, ‘włócznia’ od *drzewo*,
okieńce ‘otwór w ścianie (...)’, *okno* od *okno*,
(wiaderce), *wiederce* ‘małe naczynie na płyny, wiaderko’ od *wiadro*, *wiedro*⁶⁸,
żelaźce (*K*) od *żelazo*.

Być może tu właśnie mieści się przykład, dla którego konteksty uniemożliwiają określenie liczby gramatycznej: *dźwierce* ‘drzwi, brama’ od (*dźwierze*), *dźwirze*.

Niejasna jest formacja: *barczce* (?), *barca*, *berce* ‘urządzenie pociągowe u wozu, orczyk’.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z elementem **-ch**⁶⁹

Formant **-ch**

Dość jednolita pod względem formalnym i semantycznym jest grupa derywatów z formantem **-ch**. Wszystkie mają motywację **czasownikową**, wszystkie też są **nazwami czynności**:

niedośpiech ‘opieszłość, opóźnienie się, niedbalstwo’ – wprowadzie w *SSłp* brak czasownika *niedośpiąć*, ale jest leksem *niedośpiały* w znaczeniu ‘niewystarczająco rozwinięty, niedojrzały’ – wyraz ten można traktować jako zadiektywizowaną postać imiesłowu,

pośmiech ‘szyderstwo, naśmiewanie się (...)’ od *pośmiać* (*się*),

POŚPIECH ‘szybkie działanie, spieszenie się’ oraz wycofane już: ‘pomyślność, powodzenie’ od *pośpieć* (*się*),

prześpiech ‘pomyślność, powodzenie’ od *prześpieć* ‘udać się, poszczęścić się, osiągnąć powodzenie’,

ŚMIECH ‘żart, zabawa, figiel’, ‘naśmiewanie się, drwiny z kogoś’ od *śmiać się*,

śpiech ‘czynności (kupieckie), działanie’ od *spiać* – znaczenie odnotowane w *SSłp* nie motywuje derywatu, bliższe jest znaczenie w *L*: ‘nadażać za kim’.

⁶⁷ Znaczenie dzisiejsze jest nieco inne od podanych, ale wobec całkowitego braku produktywności formantu **-ce** przyjmuję ciągłość historyczną leksemu.

⁶⁸ Tego przykładu S. W a r c h o ł nie podaje (*Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnym „-k-” i „-c-”*. Warszawa–Łódź 1984, s. 319), być może dlatego, że – jak informuje autor hasła słownikowego – jest to bohemizm. Ale przykład wart jest uwagi, bo jako jedyny ma charakter deminutywny.

⁶⁹ Prezentowana tu klasa jest uboższa od tej, którą jako staropolską cytuje P. S m o c z y ŋ s k i (*Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym „-ch-” w części sufiksальной*. Łódź 1963). Przypominam, że w niniejszej pracy omawiane są tylko formacje pomieszczone w *SSłp*, pojawiające się zatem tylko do 1500 roku.

Formant *-uch*

Grupa staropolskich derywatów z formantem *-uch* nie jest liczna; mieści zaledwie 8 przykładów. Pod względem strukturalnym derywaty te są dość jednolite – wszystkie motywowane przez **rzeczowniki**. Niestety, struktura semantyczna wskazanych niżej formacji jest tak zróżnicowana, że rezygnuję z dalszej, funkcjonalnej klasyfikacji, ograniczając się do prezentacji materiału:

KONIUCH (dziś gw.) ‘należący do królewskiej ludności służebnej zobowiązanej do hodowli koni, także urzędnik, przełożony tych ludzi (...)’ od *koń*,

KOŻUCH ‘futro a. błam futrzany’ od *koża*,

łęczuch ‘(w opisie herbu) przedmiot w kształcie łuku (...)’ od *łęk*,

miedzuch ‘miedza (...)’ od *miedza*,

MAKUCH ‘wytłoczyny z maku albo z ziarn innych nasion’ od *mak*,

woduch ‘polewka winna z chlebem’ od *woda*.

Na tle powyższych dziwny wydaje się derywat *paduch* ‘rozbójnik, morderca’, dający się motywować tylko przez czasownik *paść*. Według Brücknera (*SB*) jest to czeska pożyczka na określenie ‘tego, co spadł z szubienicy’. Nieregularnie zbudowany jest też derywat *PASTUCH*, *pastucha* ‘ten, kto pilnuje pasącego się bydła, owiec, świń itp.’. Niewątpliwie motywuje go czasownik *paść*, choć zachodzi konieczność wydzielenie formantu rozszerzonego *-tuch*. Jako niemotywowany traktuję leksemy: *łopucha bot.* ‘(...)’, może łopian’ oraz *szarstuch* ‘chusta (...)’, ‘ścierka’. Nazwy osobowe pozwalają wnioskować o funkcjonowaniu derywatów: *cieluch*, *paluch*, *pępuch*⁷⁰.

Formanty rzadkie i jednostkowe

Formant *-och(a)*, *-echa* spotykamy tylko w dwóch przykładach, zróżnicowanych i formalnie, i semantycznie:

MACOCHA, *macecha* ‘żona ojca (...)’ od *mać*,

WIERCIOCH, *wircioch* (dziś gw.) ‘tłuczek służący do ucierania czegoś na mialko’ od *wiercić*, *wircić*.

Jednostkowo pojawia się *-icha*: *opacicha* ‘przełożona klasztoru (...)’ od *opat*.

Jako niemotywowany traktuję leksem *PIELUCHA*.

Prócz wyżej zaprezentowanych derywatów z *-ch-* materiał staropolski mieści proporcjonalnie dużą grupę nazw botanicznych. Umieszczam je w jednej grupie, bez podziału na formanty, gdyż takie rozbieżności raczej zaciemniłoby obraz, niż rozjaśniło. Niektóre terminy przyrodnicze dają się motywować, por.: *CZARNUCHA bot.* ‘czarnuszka’ od *czarny*; *grabołuch zool.* ‘grubodziób’ od *grabić* (?)⁷¹;

⁷⁰ Por. A. Cieślík o w a: *Staropolskie odapetywne...*, s. 171, 176.

⁷¹ Por. wyżej.

grabolucha zool. jw.; *gryczycha* bot. 'gryka' od *gryka*; *grzebolucha* zool. 'jaskółka brzegówka' od *grześć* (SXVI); *JEMIOŁUCHA*, *jeremiełucha* zool. 'odmiana drozda' od *jemiola*; *ostrzych*, *ostrzych* bot. od *ostrzy*; *paluchy* pl. *tantum* bot. 'zimowit jesienny' od *palec*; *ropicha* zool. 'wesz głowowa' od *ropa*.

Sporo jest nazw (też botanicznych) nie dających się motywować: *bycha* bot.; *bzducha* bot.; *bździocha* bot.; *jędrzych* bot.; *junoch*; *kołsztrych*; *kopruch*; *mielcuch*, *milcuch*; *motłoch*; *obartuch*; *PYCHA*, *pych*; *spodzich* bot.; *sporzych* bot. 'rdest ptasi'; *stulich* bot.; *szařłach* bot.; *szczębrzuch*; *tulich* bot., *RZEŻUCHA*, *rzeżycha*, *rzerucha*, *rzerzucha*, *sopuch* 'otwór w piecu prowadzący do komina'; *żerucha*, *żerzucha* bot.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z elementem -cz-

Formant -acz

Odnótowano 110 przykładów. Większość stanowią nazwy osobowe, tworzone prawie regularnie od **czasowników**. Najczęściej formant **-acz** wprowadza funkcję wykonawcy czynności (81 przykładów):

BADACZ '(...), znawca', też znaczenie wycofane 'wróżbita' od *badać*,

bracz 'zabierający coś siłą' od *brać*,

budowacz 'budowniczy' od *budować*,

(*chwalacz*), *falacz* 'czciciel, wyznawca' od *chwalić*, *falić* 'czcić, wyrażać uznanie',

ciądzacz 'biorący zastaw' od *ciążyć* 'przeprowadzać egzekucję na ruchomym mieniu dłużnika',

ciekacz 'biegacz, goniec' od *ciekać* 'biegać, (...)',

(*domniemacz*), *domnimacz* 'ten, który ocenia' od *domniemać* (*się*), *domnimać* (*się*) 'oszacować, ocenić, osądzić',

dracz 'zabierający coś siłą, łupieżca, zdzierca' od *drać* 'drzeć, targać, szarpać',

działacz 'robotnik' od *działać*,

gadacz 'przepowiadacz przyszłych rzeczy, wróżbita' od *gadać* '(...), przepowiadać',

glądacz, *ględacz* 'strażnik' od *glądać* 'patrzeć, wypatrywać za czymś',

GRACZ od *grać*,

igracz 'uprawiający grę hazardową, gracz', 'aktor wędrowny, mim, błazen' od *igrać*,

68 *imacz* 'ten, który złapał' od *imać*,

jednacz, jадnacz 'rojemca, sędzia polubowny, pośrednik' od *jednać*,
kłamacz 'szyderca', 'żartowniś, błazen, kuglarz' od *kłamać* 'żartować', 'szydzić',
KOPACZ 'robotnik zatrudniony przy pracach ziemnych, (...)’ oraz znaczenia
 wycofane: 'rębacz w żupie solnej', 'grabarz, (...)’ od *kopać*,
łamacz 'robotnik wydobywający kamienie w górach lub obrabiający, ociosujący
 je' od *łamać* '(...), łupać, ciosać kamienie',
mordacz 'morderca, zabójca' od *mordować*,
nabywacz 'ten, kto zdobywa, osiąga' od *nabywać*,
nadychacz 'używający natchnienia' od *nadychać przen.* 'poddawać jakąś myśl,
 pobudzać',
napominacz 'upominający' od *napominać*,
nasłuchacz 'ten, kto słucha' od *nasłuchać* 'przysłuchiwać się, (...)’ (SXVI),
naśmiewacz 'wyśmiewacz, szyderca, oszczerca' od *naśmiewać (się)*,
nawiedzacz '(...), wizytator zakonny' od *nawiedzać*,
obigracz 'człowiek ogrywający kogoś w grze hazardowej' od *obigrać*,
obwoływacz 'ten, kto w czyimś imieniu podaje coś do publicznej wiadomości,
 zwłaszcza w sądzie, rzecznik, zastępca strony w sądzie' od *obwoływać*,
(odciągacz), ociągacz 'robotnik zatrudniony przy odciąganiu, usuwaniu urobku
 w kopalni, odtaczający bałwany soli do komór składowych' od *odciągać*,
odejmacz, otejmacz 'obrońca, ten, co odbiera rzecz skradzioną, porwaną', 'roz-
 bójnik, złodziej' od *odejmać, otejmać*,
odpowiadacz, odpowiedacz 'strona pozwana w procesie, odpowiadający w są-
 dzie na zarzuty zawarte w pozwie' od *odpowiadać, odpowiadać*,
OGŁĄDACZ, ogłędacz 'ten, kto ogląda, widzi, bada coś' od *ogłądać, ogłędać*,
ORACZ 'ten, kto orze, uprawia ziemię' od *orać*,
PLWACZ 'ten, co pluje' od *plwać*,
podkurzacz 'wydzielający dym' od *podkurzyć*,
(podpierzacz), podpiracz 'ten, co wspomaga' od *podpierać, podpirać*,
podrzeźniacz 'błazen, trefniś' od *podrzeźniać* 'wyśmiewać',
POGANIACZ 'ten, co pogania bydło, konie' od *poganiać*,
pojeżdżacz 'wizytator, zakonnik sprawujący nadzór nad klasztorami jednego zakonu'
 od *pojeżdżać* 'odwiedzać dla dokonania kontroli, wizytować',
POSIADACZ 'właściciel' od *posiadać*,
postrzygacz 'rzemieślnik, który w końcowym etapie produkcji sukna ścinał na nim
 meszek i przycinał brzegi postawu sukna' od *postrzygać*,
powiadacz, powiedacz 'ten, kto wygłasza coś, opowiada' od *powiadać, powie-
 dać*,
pozywacz 'ten, kto pozywa kogoś do sądu' od *pozywać*,
pożyczacz 'ten, kto udziela pożyczki, wierzyciel' od *pożyczać*,
przebywacz 'mieszkaniec' od *przebywać*,
przemieniacz 'wymieniający pieniądze' od *przemieniać*,
przepowiadacz 'ten, co obwieszcza przyszłe wypadki' od *przepowiać*,
przestąpacz 'przestępca' od *przestępować* 'dokonywać przestępstwa (...)’,
przeszywacz 'haftciarz' od *przeszywać* 'wyszywać, haftować',

prześladowacz ‘prześladowca, dręczyciel’ od *prześladować*,
puszczacz ‘ten, kto puszcza krew’ od *puszczać*,
RĘBACZ ‘drwal, człowiek trudniący się wyrębem drzew’ od *rębić*,
rozczytacz ‘ten, kto zajmuje się czytaniem, lektor’ od *rozczytać* ‘odczytać’,
rozdawacz ‘ten, kto daje wielu innym, rozdaje coś, rozdawca’ od *rozdawać*,
rozważacz ‘ten, kto doprowadza do pojednania, rozjemca’ od *rozważyć* (L),
skazacz ‘ten, kto orzeka, rozsądza, podejmuje decyzję’ od *skazać* ‘rozpatrzyć, rozstrzygnąć sprawę, wydać wyrok, podjąć decyzję w *postępowaniu* sądowym lub pojednawczym’,
składacz ‘ten, kto, coś obmyśla, układa, twórca, autor’, ‘rozjemca, sędzia polubowny’ od *składać* ‘przygotowywać, tworzyć, obmyślać’, ‘łączyć, naprawiać, wiązać’,
SŁUCHACZ ‘ten, kto słucha, słuchający’ od *słuchać*,
sprawiacz ‘ten, kto, coś przygotowuje’, ‘budowniczy’ od *sprawić*,
szukacz ‘badacz, uczonec’ od *szukać*,
śniadacz ‘ten, kto spożywa śniadanie’ od *śniadać* ‘spożywać poranny posiłek’,
TKACZ, ktacz (?) ‘ten, który tka, rzemieślnik trudniący się tkactwem’ od *tkać, ktać* (?),
TRACZ ‘robotnik obrabiający piłą kłose drzewa’ od *trzeć* ‘piłować, przecinać piłą, rznąć’,
TUŁACZ ‘włóczęga, bezdomny’ od *tulać się*,
układacz ‘rozjemca, sędzia polubowny, pośrednik’ od *układać* ‘godzić, rozstrzygać spór polubownie’,
(uchwalacz), *ufalacz* ‘rozjemca, sędzia polubowny’ od *uchwalać* ‘postanawiać, orzekać, zarządzać’,
wglądacz, wględacz ‘ktoś postawiony na straży, czuwający, strażnik’ od *wglądać*,
wiązacz, więzacz ‘służący pakujący i transportujący bagaże książęce’ od *(wiązać)*, *więzać*,
wsiadacz ‘jeździec’ od *wsiadać* ‘zajmować pozycję siedzącą na grzbiecie zwierzęcia (...)’,
(wypowiadacz), *wypowiedacz* ‘ten, kto opowiada, przedstawia, opisuje, narrator’ od *wypowiadać, wypowiedać*,
wysłuchacz (o Bogu) ‘ten, kto słucha i spełnia prośby’ od *wysłuchać*,
(wybieracz), *wybiracz* ‘osoba wybierająca pieniądze z kościelnej skrzynki, puszką przeznaczoną na jałmużnę’ od *wybierać, wybierać*,
(wyglądacz), *wyględacz* ‘ten, kto wypatruje, pilnuje, strażnik’ od *(wyglądać)*, *wyględać*,
wykładacz ‘ten, co objaśnia, wyjaśnia sens, komentator’, ‘tłumacz’ od *wykładać*,
wykopacz ‘ten, co niszczy przez wykopanie z ziemi’ od *wykopać*,
wyznawacz ‘ten, kto wyznaje jakąś wiarę’ od *wyznawać*,
wzglądacz, względacz ‘ktoś postawiony na straży, czuwający, strażnik’ od *względać, względać*,
zachowacz (K) od *zachować*,

ZAKLINACZ (K) od *zaklinać*,
zalewacz (K) od *zalewać*,
zapowadacz (K) od *zapowiadać*,
zlewacz 'conflator' (K) od *zlewać*,
złamacz (K): (*złamacz pokoju*) od *złamać*.

W kilku przypadkach rola (9) subiektu łączy się z funkcją atrybutywną:

łgacz '(...), kłamca' od *łgać*,
obmawiacz 'człowiek, który obmawia, (...) oszczerca' od *obmawiać*,
polizacz 'żarłok, pasożyt, pieczeniarnia' od *polizać* (?) (SW),
puchnacze 'grubas, łakomczuch' od *puchnąć*,
szczekacz (?) 'kłamca' od *szczekać* 'kłamać, obmawiać',
szemracz 'oszczerca, podszczuwacz' od *szemrać*,
szeptacz 'potajemny potwarca, oszczerca' od *szeptać*,
uragacz 'ten, co uraga, bluźni, bluźnierca' od (*uragać*), *uregać*,
utargacz 'oszczerca, podszczuwacz' od *utargać*.

Nazwy subiektów o podwójnej motywacji czasownikowo-rzeczownikowej są następujące:

napisacz 'ten, co wykonuje napisy' od *napisać*, *napis*,
TREBACZ 'grający na trąbie' od *trąbić*, *trąba*.

Kilka nazw wykonawców czynności ma niejasną motywację:

oklepacz 'szewc' – brak podstawy *oklepać*, *oklepywać* (?) w *SSp*, *SXVI*, *L*,
partacz 'przerabiający stare obuwie, odzienie' może od *part* (*L*),
potrębacze 'grający na trąbie' od *potrąbić* (?)

Wśród nazw osobowych odnotowano tylko jedną formację atrybutywną motywowaną przymiotnikiem:

BOGACZ 'dives' od *bogaty* (ucięcie -*aty*).

Pozostałe nazwy atrybutywne to formacje odrzeczownikowe:

brzuchacz 'pijak (z wielkim brzuchem)' od *brzuch*,
nawieżacz, *nawęczacz* 'człowiek noszący czy też dający do noszenia nawęzy, (...)'
od *nawęz*,

SMARKACZ 'niechlujny młokos, nicpoń' od *smark* 'wydzielina z nosa' (*L*).

Nazwy nieosobowe (11 form) obejmują w badanym materiale kilka kategorii. Najliczniejsze są nazwy atrybutywne. Najczęściej są motywowane rzeczownikiem:

GŁOWACZ 'rodzaj ryby z dużą głową' oraz znaczenia wycofane: 'rodzaj miecza z wielką rękojeścią', 'bławatek', 'łopian' od *głowa*,

GRZYWACZ 'gołąb dziki' od *grzywa*,

kołacz 'rodzaj pieczonego, zwykle okrągłego i płaskiego ciasta', 'bochenek' od *koło*,

ROGACZ od *róg*.

Dwie nazwy botaniczne z kategorii nosicieli cech mają motywację przymiotnikową:

białacz 'ukwap' od *biały*,

bławacz 'chaber, bławatek' od *bławatny* (ucięcie -*atny*).

Rzadko funkcja atrybutywna nakłada się na rolę subiektu:

bodacz 'bodący rogiem' od *bóść*,

PUCHACZ, *puhacz zool.* 'puchacz' od *puchać* (L),

wstawacz bot. 'gatunek storczyka z kulistymi bulwami' od *wstawać*.

Do rzeczowników nieosobowych należą dwie **odczasownikowe nazwy narzędzi**:

klwacz 'młot' od *klwać* 'dziobać, dziobem wykuwać',

SIEKACZ 'narzędzie do cięcia, nożyk lub też rodzaj siekiery' od *siekać*.

Jeden derywat o motywacji czasownikowej ma charakter **lokatywny**:

SRACZ 'wychodek, ustęp' od *srać* (L).

Nazwy botaniczne i zoologiczne o niejasnej motywacji są następujące: *brodacz bot.* 'obrazki'; ! *czyrlacz bot.* 'słodkogórz', 'odmiana rdestu'; *dracz* 'berberys zwyczajny', 'gatunek agrestu'; *dubacz zool.* 'gołąb siniak', *SANDACZ* czy *sędacz zool.*

Z innych leksemów o nie wyjaśnionej motywacji wymienić można: *czubacz* '?', *kipacz*, *opyracz* (wyrazy o nie ustalonym znaczeniu); *skrobacz* 'młyn na małej wodzie' (od *skrobać*?); *stychacz* 'belka czy też łąta używana do robót budowlanych' (prawdopodobnie podstawa zapożyczona z niemieckiego); *SSłp.* notuje też formy *stycholc*, *sztycholc*, *stynholc*, *sztynholc*.

Jako wyrazy niemotywowane traktuję: *strapacz*, *strepacz* '(...), luty'; *szurmacz*, *surmacz* 'szwagier, brat żony'.

Oprac. Mirosława Siuciak

Formant **-icz**

Wśród derywatów na **-icz** spotykamy wyraźną grupę **odczasownikowych nazw wykonawców czynności**:

biedzicz 'zapaśnik' od *biedzić się* 'pasować się',

golicz 'ten, co goli' od *golić*,

ostrzych 'robotnik kowalski ostrzący narzędzia górnicze' od *ostrzyć*,

sprawicz 'ten, kto kieruje, zarządza, opiekuje się' od *sprawić* albo *sprawić*⁷²

'kierować, prowadzić, zarządzać',

szczepicz 'ten, co szczepi drzewa' od *szczepić*.

Mamy zatem 5 rzeczowników o bardzo wyrazistej funkcji i budowie. Być może w tej grupie mieszczą się też 2 inne leksemy:

pothszczoszyonycz, (*potłoczony*?) 'oszust',

uclicz 'wybawca, pocieszyciel'.

⁷² Ze względów formalnych podstawa *sprawić* wydaje się lepsza – także inne podstawy słowotwórcze mają przyrostek tematyczny **-i-**. Ale skoro inne derywaty powstały od czasowników niedokonanych, należy uwzględnić także i tu taką ewentualność, a zatem *sprawić*.

W pierwszym wyrazie brak semantycznej motywacji (przy *potłoczyć* nie ma znaczenia 'oszukiwać'), w drugim odczytanie nie jest pewne, trudno też wskazać motywujący czasownik.

Jako odczasownikowe należy traktować nazwy botaniczne: *białyca* 'plesznik'; *gorycz* 'sporysz zbożowy'; *osłodyca*, *osładycza*, *osłodzić*, *osładzic* 'paprotka'; *słodyca* 'lukrecja'; *stulica* 'rdest węzownik', choć niektóre wyżej wymienione derywaty dałoby się wywieść od przymiotników (*gorzki*, *słodki*). Do niebotanicznych nazw odprzymiotnikowych zaliczyć można jedynie: *białyca* 'śnieżyca wiosenna' od *biały*.

Jako niemotywowane traktuję: *hessica* 'czkanie, czkawka'; *trlica*, *tyrlica* czy też *tyrlica bot.*

Formant **-iszcz**

Formant *-iszcz* reprezentują derywaty tak podobne pod względem budowy i funkcji do derywatów na *-isko*, że zachodzi podejrzenie, że we wczesnych wiekach polszczyzny piśmiennej oba elementy były tylko fleksyjnymi wariantami. Tylko 2 derywaty nie mają odpowiednika wśród formacji na *-isko*:

nasadziszcz 'drzewce włócznie' od *nasadzić*,

przekopiszcz 'zapewne miejsce, gdzie niegdyś był przekop, rów' od *przekopać* albo *przekop* 'rów, kanał wypełniony wodą, fosa', 'wał, nasyp, szaniec'.

Pozostała grupa 7 derywatów dość wiernie oddaje treści niesione przez *-isko* (nie wiąże jednej czy dwóch funkcji), bezcelowe zatem byłyby jej wewnętrzne podziały. Oto derywaty na *-iszcz* w układzie alfabetycznym:

dworzyszcz 'gospodarstwo chłopskie określonej wielkości (na Rusi Czerwonej)', 'parcela w mieście' od *dwór*,

kaliszcz 'trzęsawisko, bagno, topielisko' od *kał* 'błoto, muł (...)',

łęczyszcz 'łuk', 'brama triumfalna w kształcie łuku' od *łęk* 'wygięta łukowato do góry przednia część siodła', w *XXVI* też 'obłak w kuszy',

pastwiszcz 'pastwisko, żerowisko' od *pastwić* 'karmić, żywić',

siedliszcz, *sieliszcz* 'gospodarstwo z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarskimi, też wieś' od *siedlić* 'zagospodarowywać osiadłość kmiecią (...)',

stanowiszcz 'namiot', 'stanowisko wojskowe, posterunek', 'postój czy też miejsce postoju' od *stanowić* (*się*),

stawiszcz 'staw albo miejsce, gdzie był staw' od *staw*.

Jako niejasną traktuję formację: *zwiszcz* (*K*).

Formanty **-czy, -cze**

Formanty te niewątpliwie powstały od zsubstantywowanych przymiotników, o czym świadczy typ odmiany oraz semantyka derywatów (są to nazwy urzędników):

KRAJCZY (dziś *hist.*) ‘pewien wyższy urzędnik dworski (pierwotnie z obowiązkiem krajania potraw (...))’ od *krajać*,

ŁOWCZY, *łowcze* ‘urzędnik dworski nadzorujący polowania’ od *łowić*,

OPRAWCZE ‘justycjariusz, urzędnik, do którego należało ściganie przestępstw (...)’, ‘rzeźnik’ od *oprawiać*.

Tu należy także umieścić formację z przyrostkiem rozszerzonym: *horodniczy*, *grodniczy* ‘zarządca grodu (na Litwie), (...)’ od *gród*.

Formanty jednostkowe (?)

W materiale staropolskim pojawiają się jeszcze przykłady, które w części końcowej zawierają morfem mieszczący *-cz-*. Prezentowanie ich jako formantów jest problematyczne (stąd znak zapytania w tytule). Czynię to jedynie dla porządku, bo 4 przykłady bez związku tak formalnego, jak i znaczeniowego, nie pozwalają na uogólnienia natury słowotwórczej (niektóre każą raczej dopatrywać się błędów w odczytaniu tekstów). Oto przykłady:

BICZ ‘bic’ od *bić*,

głębocz ‘miejsce ukryte w głębi, tajemne’ od *głębia*,

OPONCZA (dziś *hist.*) ‘rodzaj okrycia chroniącego przed zimnem, deszczem’ od *opona*,

lubieszcz (?) *bot.* ‘lubczyk’ od *lubić*,

luboszcz (?) *jw.* od *lubić*.

strzelcza (?) *bot.* ‘gatunek szczawiu’ od *strzelać* (?).

Niejasna jest postać *bydlanycza* ‘?’ (być może *bidlanica*), też ! *dzupecz* ‘?’ i *piekarcze* (?) ‘?’. Jako niemotywowane leksemy traktowane są *WARKOCZ*, *witecz* czy *wytecz* *bot.*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym -ć-

Formant -cie

Zestaw rzeczowników na *-cie*, wyekscerpowanych ze *SSłp*, jest zdecydowanie mniejszy niż analogiczny zbiór formacji na *-anie*, *-enie*. Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż brak w materiale (oprócz 2 przykładów) formacji tworzonych od czasowników z przyrostkiem tematycznym *-ną-*, które charakterystyczne są dla współczesnej polszczyzny. Warto zwrócić uwagę na analogię rozwoju tych konstrukcji do ewolucji form imiesłowowych (zob. *zamknienie*, *zamkniony*).

Podstawową funkcją formantu *-cie* jest tworzenie **odczasownikowych** derywatów transpozycyjnych. Lista obejmuje 74 przykłady:

BICIE 'uderzenie, chłosta', 'bitwa, bójka' od *bić*,

BYCIE 'byt, żywot', 'obecność' od *być*,

czucie 'czuwanie, niespanie' od *czuć*,

DĘCIE 'wianie wiatru' od *dąć*,

dobycie 'nabycie, uzyskanie', 'wygranie sprawy, przysądzenie roszczenia' od *dobyć*,

GNICIE 'rozkład, psucie się' od *gnić*,

jęcie 'pochwycenie, ujęcie, wzięcie w areszt, w więzienie w niewolę', 'stan pozbawienia wolności, niewola', 'połów (ryb)', 'ujęcie, zastawienie wody' od *jąć*,

KŁĘCIE 'przeklinanie, złorzeczenie' od *kłąć*,

(**KŁUCIE**), *kłócie* 'kłucie, żganie, przebijanie', 'dolegliwość cielesna zwana kolką',

dubium: 'walka bronią kolną, walka na kopie' (to znaczenie wycofane) od *kłuć*,

melcie '(...), mielenie' od *mleć*,

NABYCIE 'osiągnięcie czego, uzyskanie' od *nabyć*,

NADĘCIE 'nadęcie, wzdęcie' od *nadąć (się)*,

NAJĘCIE 'umowa, układ o wydzierżawienie, (...)' od *nająć (się)*,

(*najście*), *naście* czy *naszcie* 'zbrojna napaść' od (*najść*), *najć*, *nać*,

OBEJŚCIE, *obeście* czy *obeszcie*, *obiszcie* czy *obyszcie* 'okrążenie, obchód dookoła czegoś', 'zajęcie, zatrudnienie, praca, (...)', 'postępowanie, zachowanie się, sposób życia' (dwóch ostatnich znaczeń *SDor* nie notuje) od (*obejść*), *obić*, *obić się* czy *obyć*, *obyć się*,

OBMYCIE 'zmywanie brudu, kąpiel' od *obmyć (SXVI)*,

ocięcie 'ucięcie' od *ociąć*,

ODBICIE, *otbicie* 'odebranie czegoś a. kogoś siłą, przemocą' od *odbić*,

odbycie, *otbycie* 'odrzuć roszczeń powoda' od *odbyć*, *otbyć*,

(**ODEJŚCIE**), *odeszcie*, *oteszcie* 'oddalenie się, zniknięcie' od (*odejść*), *odejć*, *odić*,

ODJĘCIE 'usunięcie, zlikwidowanie', 'obrona, ochrona, uwolnienie' (znaczenie wycofane) od *odjąć*, *otjąć*,

OMYCIE 'oczyszczenie' od *omyć*,

OTRUCIE 'nasycenie trucizną, jadem' od *otruć*,
OTWARCIE 'odemknięcie czegoś zamkniętego' od *otworzyć*,
PICIE 'picie' od *pić*,
POBICIE 'porażka, klęska'⁷³ 'bitwa, walka, potyczka', 'bójka' od *pobić*,
POCZĘCIE 'danie początku (...) życiu, (o kobiecie) zajście w ciążę', 'początek' od *począć*,
PODPARCIE 'poparcie, obrona' od *podeprzeć się*,
POJĘCIE 'wzięcie za żonę, poślubienie' od *pojąć*,
pokłęcie 'przekleństwo, złorzeczenie' od *pokląć*,
(POKŁUCIE), *pokłócie* 'pokaleczenie' od *(pokłuć)*, *pokłóć*,
posucie 'narzucenie mialkiego materiału, posypanie' od *posuć*,
POŻARCIE 'gwałtowne pochłonięcie pokarmu, (...) ' od *(pożreć)*, *pożrzeć*,
(PÓJŚCIE), *poście* czy *poszcie* 'wyjście, wyruszenie w drogę', 'poruszanie się naprzód, dalszy bieg spraw, rozwój' od *(pójść)*, *poć*, *pójć*,
(PRZEJŚCIE), *przeście* czy *przeszcie* 'wędrowanie, (...) ' 'ominięcie', 'rozstrzygnięcie sądowe' (dwa ostatnie znaczenia wycofane) od *(przejszć)*, *przec*, *przejęć*,
PRZEKŁĘCIE 'słowa złe, nieżyczliwe, zelżywe, złorzeczenie, życzenie złego' od *przekląć*,
(PRZEKŁUCIE), *przekłócie* 'kłucie, przekłuwanie, (...) ' od *(przekłuć)*, *przekłóć*,
przelicie 'rozlanie, wytoczenie' od *przeleć*,
przerycie 'przekopanie, wykopanie rowu' od *przeryć* (L),
PRZYJĘCIE 'otrzymanie, dostanie', 'wzięcie', 'nieodrzucenie, zgodzenie się, uznanie', 'wzięcie w swoje posiadanie', 'umowa o osiedlenie się na gospodarstwie kmiecym', 'dopuszczenie do jakiegoś grona', 'obrona, pomoc', 'wzięcie na siebie odpowiedzialności za coś', 'spożycie komunii świętej' od *przyjąć*,
(PRZYJŚCIE), *przyście* czy *przyszcie* 'przybycie', 'przyjście na świat, narodzenie', 'przejście, przekroczenie' od *(przyjszć)*, *przyć*, *przyjć*, *przyść*,
PRZYKRYCIE 'odsłonięcie' od *przykryć*,
przywicie 'owinięcie czegoś' od *przywić*, *przywinąć* (L),
roście 'rośnięcie' od *rość*,
ROZBICIE 'zniszczenie', *rozbicie drogi* 'zastąpienie podróżnemu drogi i obrabowanie' (to znaczenie wycofane) od *rozbić*,
RYCIE 'kopanie rowu', 'praca rylcem, dłutem, rzeźbienie' od *ryć*,
STARCIE 'zniszczenie' od *zetrzeć*,
sucie 'usypianie, formowanie czegoś przez sypanie' od *suć*,
SZYCIE 'łączenie dwóch części czegoś (...) za pomocą igły i nici' od *szyc*,
ście czy *szcie* 'przebywanie jakiejś drogi pieszo, posuwanie się naprzód, pochod, przejście', 'wyjście za mąż', 'odejście, opuszczenie', 'porządek, kolej, następstwo' od *iść*,

⁷³ To znaczenie budzi pewne wątpliwości interpretacyjne. Znaczenie staropolskiego czasownika *pobić* jest konwersem znaczenia rzeczownika.

ŚCIECIE 'oddzielenie uderzeniem miecza, topora itp. od całości (...)' od *ściąć*,
TARCIE 'piłowanie, rżnięcie', 'ścieranie czegoś na proszek (...)' od *trzeć*, *trzeć się*,

TRUCIE 'wprowadzenie trucizny do organizmu' od *truć*,

UBICIE 'zabicie, stracenie', 'pobicie' (znaczenie wycofane) od *ubić*,

UCIĘCIE '(...) odcięcie', 'stanowcze przerwanie, położenie kresu' od *uciąć*,

UMARCIE '(...) śmierć' od *umrzeć*, *humrzeć*,

UPICIE 'nadużycie napojów alkoholowych, podniecenie alkoholem' od *upić się*,

(WEJŚCIE), *weście* czy *weszcie* 'wkroczenie, przyjsście', 'przyjsście na świat',

'wstąpienie, wspięcie się, przedostanie się na górę', 'objawienie się, nastanie'

dubium 'zachód, zejście słońca' (to ostatnie znaczenie nie jest w pełni motywowane podstawą) od *(wejść)*, *nić*, *wniść*,

(wsparcie), *wsparcie*, *wspiercie* 'sprzeciw, protest' od *wesprzeć*, *wesprzeć się*,

wybiecie 'uwolnienie pojmanego, (...)', 'wypędzenie kogoś z jego własności' od *wybić*,

WYCIE 'głośny żalony krzyk' od *wyć*,

WYDARCIE 'wyszarpanie czegoś skądś, wyrwanie, (...) ' od *wydrzeć*,

WYJĘCIE 'wydobycie, wyciągnięcie', 'wyłączenie, wyjątek (z reguły)' od *wyjąć*,

(WYJŚCIE), *wyście* czy *wyszcie* '(...) odejście, też udanie się na pielgrzymkę' (tylko

to znaczenie zachowane), 'opuszczenie przez kmiecia gospodarstwa rolnego

we wsi swojego pana', '(...) śmierć', 'pojawienie się, (...) ' (o dokumencie)

'wystawienie, wydanie' od *(wyjść)*, *wyjąć*, *wyniść*,

WZIĘCIE, *zwięcie* 'zabranie czegoś (wbrew woli właściciela)', 'przywłaszczenie

sobie, zagarnięcie (...) ' , 'pojmanie, uprowadzenie', 'spożycie (...) ' , 'uzyskanie,

otrzymanie', 'ogarnięcie rozumem', *wzięcie w kimś pomsty*: 'ukaranie kogoś'

(ostatnie 3 znaczenia nie są zachowane) od *wziąć*, *wźwιάć*, *zwiąć*, *wziąć się*,

ZABICIE (K) od *zabić*,

ZAJĘCIE (K) od *zająć*,

ZAJŚCIE, *zaście*, *zaszcie* (K) od *zajść*,

ZAKŁĘCIE (K) od *zakląć*,

ZBICIE (K) od *zbić*,

(ZEJŚCIE), *zeszcie* (K) od *zejść*,

ZGNICIE (K) od *zgnić*,

ŻUCIE (K) od *żuć* (L),

ŻYCIE (K) od *żyć*.

Postać fonetyczna niektórych z wymienionych derywatów (np. *otwarcie*, *odparcie*, *podparcie*, *starcie*) ujawnia odimiesłowowe pochodzenie (od *otwarty*, *odparty*, *podarty*, *starty*). O wyprowadzaniu derywatów bezpośrednio od czasownika zadecydowała jedność funkcjonalna z resztą grupy.

Wśród derywatów z sufiksem *-cie* niewiele jest nazw lokatywnych:

(PRZEJŚCIE), *przeście* czy *przeszcie* '(...) miejsce do przejścia' od *(przejść)*, *przeć*, *przejć*,

(przekłucie), *przekłócie* 'miejsce przekłute (...) ' od *(przekłuć)*, *przekłóć*,

skrycie 'miejsce ukryte, niewidoczne, kryjówka' od *skryć*,

ście czy *szcie* 'koryto rzeki' od *iść* 'pojawiać się, poruszać się, iść, płynąć, (...)', (*UJŚCIE*), *huście* czy *huszcie*, *uście* czy *uszcie* 'ostatni odcinek rzeki lub potoku wpadającego do innej rzeki, jeziora lub morza', 'wyptyw wody, źródło wody' od (*ujść*), *uć*.

(*WEJŚCIE*), *weście* czy *weszcie* 'miejsce, którym można wejść do pomieszczenia lub na jakiś teren, wchód, otwór' od *wejść*,

(*wyjście*), *wyście* czy *wyszcie* 'rozstaje, rozdroże' od (*wyjść*), *wyć*, *wynić*.

Spotykamy również formacje wskazujące na środek czynności:

OBSZYCIE '(...), obramowanie, obszywka, lamówka' od *obszyć* (*SXVI*),

PODPARCIE 'podpora' od *podeprzeć*, *podeprzeć się*,

PODSZYCIE 'podbicie, podszywka najczęściej futrzana pod płaszcze, buty od wewnątrz itp.' od *podszyć*,

POKRYCIE 'to, czym się nakrywa, nakrycie', 'dach', 'osłona' od *pokryć*,

POSZYCIE 'słomiane pokrycie dachu, strzecha' od *poszyć* '(...), pokryć czymś',

przykrycie 'to, czym się nakrywa, zasłania, nakrycie, narzuta, zasłona', 'dach' od *przykryć*,

spięcie 'ozdobna sprzączka, klamra' od *spiąć*,

zakrycie (*K*) od *zakryć*,

oraz na obiekty:

dobycie 'mienie przysądzone w postępowaniu sądowym' od *dobyć* 'uzyskać, nabyć mocą wyroku sądowego',

napicie '(...)' to, co się pije, *napój* od *napić się*,

obrycie '(...), rów odprowadzający wodę' od *obryć* (w *SXVI* imiesłów *obryty*),

obucie 'obuwie, trzewiki' od *obuć*,

(*odkrycie*), *otkrycie* 'otwór, rozcięcie, wycięcie' od *odkryć*, *otkryć*,

PICIE 'napój, płyn' od *pić*,

przedobycie 'mienie przez sąd przyznane' od *przedobyć* 'uzyskać na mocy wyroku (...)',

rozpięcie 'namiot' od *rozpiąć* 'rozstawić, rozbić (namioty)',

skrycie 'rzecz tajna, ukryta, podstępny, podstęp' od *skryć*,

zajęcie (*K*) od *zająć*.

Pojedyncze przykłady świadczą o możliwości wprowadzania przez sufiks -*cie* znaczenia temporalności:

czucie 'straż nocna (na określenie części nocy)' od *czuć*,

zajście, *zaście* (*K*) od *zajść*,

lub rezultatywności:

(*kłucie*), *kłócie* 'znak po ukluciu, przebicu' od (*kłuć*), *kłóć*,

rycie 'płaskorzeźba, ozdoba wyrzeźbiona', 'ryte wyobrażenie bożka pogańskiego, posąg' od *ryć* 'rzeźbić, pokrywać powierzchnię czegoś rzeźbami'.

Znajdujemy również 2 poświadczenia dla kategorii nazw sposobowych:

(*pójście*), *poście*, *poszcie* 'krok, chodzenie, sposób chodzenia' od *pójść*, (*poć*), *pójć*, *ście* czy *szcie* 'krok, chód' od *iść*.

Do grupy rzeczowników słabo motywowanych zaliczyliśmy kilkanaście formacji, dla których nie odnalazłyśmy podstaw czasownikowych, motywujących

równocześnie formalnie i semantycznie dane rzeczowniki: *dosucie* 'dosypanie, dokończenie sypania', zob. *suć*; *pobicie* 'taras na dachu' od *pobić*; *PODPARCIE* 'cierpliwość, cierpliwe znoszenie czegoś' od *podeprzeć*, *podeprzeć się*; *podsiębicie* 'wykusz, występ w murze obronnym', być może od nie odnotowanego *podsiębić* (zob. współczesne *przedsiębrać*, *przedsięwziąć*); być może jest to zrost; (*pójście*), *poście*, *poszcie* 'pochodzenie, początek' od *pójść*, (*poć*), *pójć*; (*PÓJ-ŚCIE*), *poście*, *poszcie* 'wstęp, wejście' od *pójść*, (*poć*), *pójć*; (*przejście*), *przeście* czy *przeszcie* '(...) pozwolenie na przejście', 'obfitość' od (*przejsć*), *przeć*, *przejć*; *PRZYJĘCIE* 'zmartwychwstanie' od *przyjąć*; *przykrycie* 'zamknięcie, zamek' od *przykryć*; *rozparcie* 'rozstrzygnięcie, decyzja' od *rozeprzeć*, *rozeprzeć się* '(...) toczyć spór na drodze sądowej'; *skrycie* 'czyn ukryty, podstępny, podstęp' od *skryć*; *ubucie* 'obuwie', zob. *obuć*.

Oprac. Aleksandra Janowska i Magdalena Pastuchowa

Formant -(e)ć

Większość formacji, którym można przypisać formant -ć to rzeczowniki oparte na czasownikowych rdzeniach -*wied-*, -*pad-* i *włod-*⁷⁴:

NIENAWIŚĆ 'uczucie silnej wrogości (...)', 'lekceważenie, pogarda', 'prześladowanie', 'zazdrość' od *nienawidzieć*,

PRZYPOWIEŚĆ 'krótka opowieść z ukrytym moralnym sensem (...)' oraz znaczenia wycofane: 'zgłoszenie przed sądem roszczenia (...)', 'termin sądowy wyznaczany dla zadośćuczynienia wcześniej wydanemu wyrokowi' od *przypowiedzieć*⁷⁵,

POWIEŚĆ wycofane już: 'powiedzenie, mowa', 'wieść, rozgłos (...)' oraz znane: 'opowieść, opowiadanie', 'przypowieść (...)' od *powiedzieć*,

PRZEPAŚĆ 'głęboka rozpadlina, też głębina morska' od *przepaść*,

przepowieść 'krótkie opowiadanie o treści dydaktyczno-umoralniającej' od *przepowiedzieć* 'oznajmić, podać do wiadomości',

upaść 'zagłada, zatrącenie, upadek' od *upaść*, *upadać*,

WIEŚĆ 'informacja o czymś, wiadomość' od *wiedzieć*,

włość 'kraj, kraina, dzielnica (...)', 'lud, naród', 'władza' od *włodać*.

Z innych niż odczasownikowe wskazać można jedynie dwie formacje:

KIŚĆ 'kiść, wiecha, pęk (...)' oraz znaczenie wycofane: 'roczna zapłata, uiszczanie miódem, za dzierżawienie pańskiej barci' od *kita*,

⁷⁴ Element -ś- traktuje się tu jako fonetyczny rezultat prasłowiańskiego połączenia -*dt'*-, por. F. S ł a w s k i: *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. W: *Słownik prasłowiański*. Red. F. S ł a w s k i. T. 2. Wrocław 1976, s. 43–50.

⁷⁵ A. Z a j d a (*Staropolska terminologia prawnicza (do r. 1500)*). Kraków 1990, s. 76–77) wywodzi derywat od *przypowieszczać*. Wydaje się jednak, że lepiej przyjąć odwrotny kierunek fundacji (*przypowieszczać* od *przypowieść*).

POŁEĆ ‘wielki płat mięsa a. słoniny, będący pierwotnie połową całości (...)’ od *pół*,

WIECHEĆ ‘zwitek, mała wiązka słomy, siana itp.’ od *wiecha*.

Do tego zestawu można jeszcze dołączyć derywat utrwalony w nazwie własnej, *krepeć* od *krępy*⁷⁶.

Jako **niemotywowane** traktowane są: **CZELUŚĆ**; **CZEŚĆ**; (**DZIEGIEĆ**), *dziegić*; *kikieć*; **KOPEĆ**; **KORZYŚĆ**; **ŁOKIEĆ**; *nawiść* (?)⁷⁷, *nogieć*; *pieleść*; **POSTAĆ**, **ZAWIŚĆ**.

Formant **-ęć**

Formant to wątpliwy, spotykany tylko w 2 leksemach. Derywat *bagnieć* ‘gałązka wierzby z pączkami kwiatowymi, bazie’ być może ma u swych podstaw rzeczownik *bagno*, w każdym razie wskazuje na to struktura formalna. Wyraz **PIECZĘĆ** – zdaniem Brücknera (*SB*) – oparty jest na czasowniku *piec*, przyrostek zaś **-ęć** pojawił się mylnie zamiast **-eć**.

Być może tu mieszczą się zleksykalizowane derywaty: *charpeć*, *charpięć*, *karpeć*; **KRAWĘDŹ**; (**ŁABĘDŹ**), *łabeć*.

Formant jednostkowy **-eść**

Jeżeli derywat **BOLEŚĆ** ‘ból fizyczny’ a. ‘uczucie bólu’, ‘ból psychiczny’ motywować będziemy rzeczownikiem *ból*, należy uznać istnienie jednostkowego formantu **-eść**.

Formant **-oć**

Słownik mieści 49 derywatów z formantem **-oć**. W zdecydowanej większości (42) są to **odprzymiotnikowe** nazwy cech (nomina essendi):

bliskoć ‘pokrewieństwo, powinowactwo’ od *bliski*,

chytroć ‘chytrość, podstęp’ od *chytry*, *chytry*,

czystość ‘czystość’ od *czysty*,

DOBROĆ ‘dobroć (jako usposobienie), życzliwość, łaskawość’, ‘jakaś zaleta etyczna’, ‘(...) dobry uczynek, dobrodziejstwo’ od *dobry*,

⁷⁶ A. Cieślikowa: *Staropolskie odapelatywne...*, s. 176.

⁷⁷ Wprawdzie w *SSłp* odnotowany jest czasownik *nawidzieć*, ale nie motywuje on semantycznie leksemu *nawiść* ‘zawiść, zazdrość’.

doskonałość 'pełnia zalet, doskonałość' od *doskonały*,
gorzkość 'gorycz, gorzki smak', 'żał, ból, cierpienie' od *gorzki, gorki, gorski*,
jedność 'niepodzielność, wspólność istoty' od *jeden*,
łściwość 'podstęp, obłuda, oszustwo, kłamstwo, fałsz' od *łściwy*,
miłość 'miłość, gorące przywiązanie, silne upodobanie w kimś (czymś), gorąca sympatia', 'miłosierdzie, zmiłowanie, współczucie, litość', 'łaska, łaskawość, przychylność, życzliwość, względy' od *miły*,
mniejść (?) 'małość, błahość' od *mniej*,
nieładność (?) 'wstrętne, niegodne człowieka czyny' od *nieładny*,
nieładność 'niestałość, zmienność' od *nieładny*,
(okropność), hokropność 'trwoga, strach, bojaźń, przerażenie' od *okropny, hokropny*,
osobność 'niezwykłość' od *osobny* '(...), wyjątkowy, niezwykły',
pewność 'doskonałość' od *pewny* 'doskonały',
poczesność 'zacność, prawość' od *poczesny*,
poczliwość 'cześć, chwała' od *poczliwy* '(...), czcigodny',
pospolitność 'współdział, współuczestnictwo, wspólność' od **pospolitny* (odnotowany przysłówek *pospolitnie*),
prostość 'szczerłość' od *prosty*,
(próżność), próżność 'marność, nicość, wartość pozorna' od *(próżny), prozny, próżni*,
przepastność 'przezorność, roztropność' od *przepastny*,
przezliczność 'zbytek, nadmiar' od *przezliczny*,
roztropność 'rozwaga, rozsądek' od *roztropny*,
rozkoszność 'przyjemne doznanie, przyjemność' od *rozkoszny*,
(rozliczność), rozliszność 'duża ilość, mnóstwo' od *rozliczny*,
rozmaitość 'różnorodność, różne rodzaje' od *rozmaity*,
rozpaczność 'utrata nadziei, rozpacz' od *rozpaczny*,
równość, nocy równość 'równonoc, zrównanie dnia z nocą' od *równy*,
rzadkość 'nieczęste występowanie' od *rzadki*,
sławność 'dobra opinia, uznanie, rozgłos' od *sławny*,
sprawiedliwość 'postępowanie zgodne z ogólnie przyjętymi zasadami moralnymi' od *sprawiedliwy*,
starość 'wiek podeszły, sędziwy albo dawność, odległość w czasie' od *stary*,
(szczęśliwość), szczęśliwość 'stan, uczucie wielkiego zadowolenia, radości' od *szczęśliwy*,
światłość 'blask osobisty, świetność' od *światły* 'jaśniejący światłem (materialnym lub niematerialnym), promieniujący, świecący, lśniący, błyszczący',
(świętość), świętość 'cześć, szacunek, honor' od *święty* 'uznany za godny czci (...)',
ustawność 'wytrwałość, pilność' od *ustawny, ustawni* 'uparty, zacięty, nieustępliwy',
ważność 'wartość (niematerialna)' od *ważny*,
wieczność 'prawo posiadania majątku (...)' od *wieczny*,
(wielkość), wielkość 'duża ilość, mnogość' od *wielki, wielki*,

wielmożność 'potęga, moc' od *wielmożny*,
(*własność*), *włosność* 'nabyta wiedza, doświadczenie, znajomość rzeczy' od (*wła-*
sny), *włosny*,
zbiegłość (K) od *zbiegły*.

Trzy spośród wyżej wymienionych derywatów mają znaczenia konkretne, mieszczące się w kategorii szeroko rozumianych nazw atrybutywnych. Oto one: *bliskość* 'ziemia posiadana prawem bliskości', *dobroć* 'rzecz dobra, (...)', (*okropność*), *hokropność* 'to, co wywołuje uczucie strachu'.

Tylko znaczenia konkretne mają słowoformy: (*istność*), *isność* 'to, co w bycie istotne, główne' od *istny*, *isny*, *istni*, *słodkość* 'to, co dobre, sprawiające przyjemność' do *słodki*, *twardość* 'dokument stwierdzający czyjeś uprawnienia, przywilej' od *twardy* 'uznany, zatwierdzony'.

Odrzeczownikową motywację przyjmuję dla derywatu *łąkość* 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata (w herbie przypominająca kształt litery)' od *łęk*.

Jako niemotywowane traktowane są następujące leksemy z końcowym morfem -ość: *prośnowłość* bot.; *wzżarłość*; *zazdrość* (K); (*zuchwalność*), *zufaność* (K).

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formant -ość

W *SSłp* odnotowano ponad 500 formacji z elementem -ość. Niestety, grupa zachowana do czasów współczesnych bez jakichkolwiek zmian stanowi tylko część materiału. Bo choć wiele jest formacji pozornie identycznych, bliższa analiza ujawnia różnice semantyczne i z tego względu nie można zaliczyć takich leksemów do odziedziczonych. Dlatego też zmuszone jesteśmy do przytoczenia analizowanych derywatów wraz z ich definicjami.

Jak w języku współczesnym, tak i w staropolszczyźnie sufixs -ość tworzył przede wszystkim nazwy cech od **przymiotników** (*nomina essendi*). W funkcji kategorii nazw cech odnotowałyśmy 385 formacji, przy czym niektóre mają więcej niż jedno znaczenie słownikowe. W takim wypadku widzimy jedno znaczenie strukturalne, mimo iż podajemy więcej definicji słownikowych. Oto wykaz form: *bezdzięczność* 'przymus' od *bezdzięczny* 'niedobrowolny, wymuszony' (L), **BEZPRAWNOŚĆ** 'nieposiadanie praw' od *bezprawny* 'pozbawiony praw', **BIAŁOŚĆ** 'biały kolor, biel', 'bładość' od *biały*, **BLADOŚĆ** 'pallor' od *blady*, **BLISKOŚĆ** 'mała odległość', 'pokrewieństwo, powinowactwo' oraz wycofane: 'prawo pierwszeństwa w dziedziczeniu wynikające z zasady pokrewieństwa' od *bliski*,

błogosławność 'szczęście' od *błogosławny* 'pełen chwały',
BŁOGOŚĆ 'szczęście' od *błogi*,
bojaźność, (*bojaźność boża*) 'bogobojność' od *bojaźny* 'lękliwy',
BRZEMIENNOŚĆ 'cięża' od *brzemienny*,
brzydliwość 'świąd' od *brzydliwy* (*SXVI*),
BUJNOŚĆ 'przepych' od *bujny*,
BYSTROŚĆ 'gwałtowność, pęd (wody)' oraz wycofane: 'gwałtowność usposobie-
nia lub uczuć' od *bystry*,
bytność 'byt, istnienie, istota' od *bytny* 'istniejący, istotny',
CAŁOŚĆ 'nienaruszalność' od *cały*,
CHELPLIWOŚĆ 'iactantia' od *chelpliwy* (*SXVI*),
chętność 'przyjemność' od *chętny* 'miły, przyjemny',
chorość 'choroba' od *chory*,
CHUDOŚĆ 'macies' od *chudy*,
chwalebność 'zacność' od *chwalebny*,
chybkość 'gibkość, zwinność' od *chybki*,
CHYTROŚĆ 'podstępność, przebiegłość', 'podstęp', też znaczenie wycofane:
'roztropność, przezorność' od *chytry*,
cichość 'łagodność' od *cichy* 'łagodny, dobrotliwy',
(*cielesność*), *cielesność* 'kształt cielesny' oraz '(rozwiązły) zbytek' od *cielesny*,
cielestny 'ciała dotyczący', 'ciału służący',
cielność 'zmysłowość, pożądliwość' od *cielny* 'cielesny',
CIEMNOŚĆ 'ciemność' od *ciemny*,
CIENKOŚĆ 'wysmukłość, delikatność' od *cienki*,
(*cierpiącość*), *cirpiącość* 'cierpliwość' od (*cierpiący*), *cirpiący* 'cierpliwy, wy-
trzymały',
(*cierpiętność*), *cirpiętność*, *cirpietliwość*, *cirzpietliwość* 'cierpliwość' oraz
'łagodność' od (*cierpiętny*), *cirpiętny*, *cirzpiętny* 'cierpliwy',
(*CIERPLIWOŚĆ*), *cirpliwość* 'patientia' od (*cierpliwy*), *cirpliwy*,
ciężkość 'ciężar' albo 'brzemienność', 'uciążliwość, przykrość', 'trudność' od
ciężki,
cność, *czsność* 'zacność, cnotliwość' oraz 'zaleta etyczna', (...) 'od *cny*, *czsny*, *czstny*
'cnotliwy, uczciwy',
CNOTLIWOŚĆ 'probitas, honestas' od *cnotliwy*,
(*cnotność*), *czsnotność* 'cnotliwość' od *cnotny* 'cnotliwy' (*L*),
cudność, *czudność* 'piękność' od *cudny*, *czudny* 'piękny',
CZARNOŚĆ 'czern' od *czarny*,
czesność, *czestność* 'cnotliwość' od *czesny*, *czestny* 'cnotliwy',
CZĘSTOŚĆ 'frequentia' od *częsty*,
CZUJNOŚĆ 'czujność, bacność' oraz znaczenie wycofane: 'czucie zmysłami'
od *czujny*, 'czuwający, nie śpiący' lub 'czujny, bacny',
CZYSTOŚĆ 'czystość pod względem moralnym', 'prawdziwość, doskonałość',
'blask', 'przeźroczystość' od *czysty*,
DAWNOŚĆ 'starożytność, długie istnienie', 'przedawnienie' od *dawny*,

dobrość 'dobroć (jako usposobienie)' od *dobry*,
dobrotliwość 'łaskawość, dobroć' od *dobrotliwy*,
DOBROWOLNOŚĆ 'wolna wola, swoboda decyzji' oraz znaczenie wycofane:
 'życzliwość, przychyłność' od *dobrowolny*,
dostateczność 'zdolność wywoływania skutku, skuteczność' od *dostateczny*
 'wystarczający, należyty, przepisowy', 'skuteczny',
DOSTOJNOŚĆ 'godność, majestat, dobra sława', 'sprawiedliwość, prawość,
 niewinność' oraz wycofane znaczenia: 'znaczenie, wielkość', 'ukryty sens rze-
 czy', 'święta tajemnica' od *dostojny* 'godzien czegoś', 'sprawiedliwy, prawy,
 cnotliwy', 'należyty',
drogość 'drożyzna' od *drogi*,
drużność 'dzielność' od *družny*,
dworność 'przepych', 'ciekawość' od *dworny* 'piękny', 'ciekawym, wzbudzający
 zainteresowanie',
(dziarkość), darskość 'śmiałość, odwaga, zuchwałość' od *(dziarski), darski*,
faleszność 'kłamstwo, podstęp' od *faleszny* 'nieprawdziwy, pozorny, oszukańczy',
FAŁSZYWOŚĆ 'kłamliwość, obłudność', 'błądność (wyroku)' od *falszywy*,
GĘSTOŚĆ 'crassitudo, spissum' od *gęsty*,
GIBKOŚĆ 'zręczność, ruchliwość, szybkość', 'giętkość' od *gibki*,
głupność 'głupota, tępota, niewiedza' oraz 'prostactwo, rubasznosc' od *głupi*,
gniewiwość 'gniew, złość' od *gniewiwy* 'skłonny do gniewu',
GNUŚNOŚĆ 'lenistwo, opieszałość' od *gnuśny*,
godność 'zdadność, sposobność do czegoś, dogodność', 'ważność, prawomocność'
 od *godny*,
godziętność 'wartość' od *godziętny* 'mający moc, pełną wartość',
gorącość 'gorąco, upał, spiekota', 'ciepłota ciała', 'żądza, pożądlivość (seksualna)',
 'żarliwość, gorliwość' od *gorący* 'bardzo ciepły', 'pełen wewnętrznego żaru',
gorzałość 'gorąco, spiekota, susza' od *gorzały* 'palony' (*SXVI*)⁷⁸,
gorzkość, gorkość, gorskość 'gorycz (jako właściwość fizyczna)' oraz 'cierpienie,
 przykrość, ból' od *gorzki, gorki, gorski* 'gorzki, o piekącym smaku', 'spra-
 wiający ból, przykrość',
GOTOWOŚĆ 'bycie gotowym, skłonność, przydatność' od *gotowy*,
groźność 'surowość, srogość' od *groźny* '(...), surowy, srogie',
grubość 'prostactwo' od *gruby* 'prostacki',
guślność 'wróżba' od *guślny*,
GWAŁTOWNOŚĆ 'vehementia' od *gwałtowny*,
HARDOŚĆ, gardość 'arrogantia, superbia' od *hardy*,
JAŁOWOŚĆ 'niepłodność' od *jałowy*,
JASNOŚĆ 'światło, blask'⁷⁹ oraz znaczenia wycofane: 'pogoda', 'dokładność,
 doskonałość', 'czystość, niewinność', 'światłość, wspaniałość' od *jasny* (wszy-

⁷⁸ Można też przyjąć za podstawę imiesłów na -ły od odnotowanego w *SSp* czasownika *gorzeć*.

⁷⁹ Nie mamy pewności, czy faktycznie jest to nazwa cechy. Bo definicję można interpretować słowotwórczo w dwojaki sposób: 'to, że jest jasno' oraz 'to, co jest jasne'. Umieściliśmy derywat *jasność* w kategorii nazw cech, z założenia dążąc do wykazania kategorialności formantu (zob. *Wstęp*).

stkie znaczenia przymiotnika motywującego zawarte są w definicjach derywatu),

JEDNOŚĆ 'niepodzielność, wspólność istoty', 'zgoda, jednomyślność', też znaczenie wycofane: 'wzajemne stosunki, obcowanie, przebywanie z sobą' od *jeden*,

komudność 'ciemność' od *komudny* 'pochmurny',

KOSZTOWNOŚĆ 'wartość, cena' od *kosztowny*,

krasność 'czerwień, (...) może piękność' od *krasny*,

krewkość, krechkość, krachkość, krzechkość 'słabość, kruchość, delikatny' od *krewki, krechki, krachki*,

krewność 'pokrewieństwo' od *krewny*,

KRNĄBRNOŚĆ, *knąbrność, krąbrność* 'uparte nieposłuszeństwo, (...) ' od *krnąbrny, knąbrzny, krąbrny*,

krótkość czy *krotkość* 'powściągliwość, skromność, uprzejmość, łagodność' od *krótki* czy *krotki* 'łagodny, spokojny, ugłaskany',

KRZEPKOŚĆ 'twardość, siła', 'zręczność, zwinność' od *krzepki*,

krzywość 'krzywizna' od *krzywy*,

(**LEKKOŚĆ**), *lekość* 'brak ociężałości, zwinność, zgrabność, sprawność', 'delikatność, subtelność', 'lekkomyślność, (...) ' od *lekki, leki*,

leność 'lenistwo, (...) ' od *leny*,

LENIWOŚĆ 'lenistwo, (...) ' od *leniwy*,

lesność 'podstęp, oszustwo, (...) ' od *lesny*,

(*litościwość*), *lutościwość* 'współczucie, zmiłowanie, litość' od *litościwy, lutościwy*,

(**LITOŚĆ**), *lutość* 'miłosierdzie, zmiłowanie, współczucie, wyrozumiałość, (...) ' od *lity* 'litościwy, litujący się' (*L*),

łściwość 'podstęp, obłuda, oszustwo, kłamstwo, fałsz' od *łściwy, lciwy*,

(*lubieżność*), *lubieżność* 'przyjemne doznanie', 'życzliwość' od (*lubieżny*), *lubieżny*,

lubość 'przyjemność', 'łaskawość, życzliwość', 'rozkosz zmysłowa' od *luby*,

łacność 'łatwość', 'lekkość, pochodność' od *łacny*,

łączność 'głód, łaknienie, pragnienie jedzenia (a. picia), też w sensie przenośnym' od *łączny*,

łagodność 'przychylność, łaskawość, uprzejmość' od *łagodny*,

łakomość 'chciwość, skąpstwo' od *łakomy*,

ŁASKAWOŚĆ 'uprzejmość, życzliwość, łagodność' od *łaskawy*,

marnotratność 'marnotrawstwo, rozrzutność' od *marnotratny*,

MĄDROŚĆ 'rozum, wiedza, rozsądek, doświadczenie, uczoność, przezorność, umiejętność', 'zmyślność, chytryść, przebiegłość' od *mądry*,

mdłość, mgłość, młdość 'słabość, (...) choroba' oraz 'delikatność, subtelność' od *mdły, mgły, młdy*,

MEŻNOŚĆ 'męstwo, (...) ' od *mężny*,

(*miąszczość*), *miąszczość* 'grubość' od *miąwszy, miąszy*,

mierność 'wstrzemięźliwość, umiarkowanie' od *mierny* (*L*),

MIĘKKOŚĆ 'wydelikacenie, wypieszczenie, zbytńia wrażliwość na ucisk' oraz wycofane: 'wilgotność, wilgoć' od *miękki, mięki*,
MIŁOŚĆ 'miłość, gorące przywiązanie, (...) gorąca sympatia' oraz wycofane znaczenia: 'miłosierdzie, (...)', 'łaska, łaskawość, przychyłność, (...)' od *miły, mnożność* 'płodność' od *mnożny* (L),
MOCNOŚĆ 'siła fizyczna i duchowa, (...)', 'możność, możliwość działania (...)', 'ważność, prawomocność', 'duże nasilenie właściwości' od *mocny*,
MOKROŚĆ 'wilgotność, wilgoć' od *mokry*,
możność 'moc, siła, właściwości zapewniające przeprowadzenie swej woli' od *możny*,
NABOŻNOŚĆ 'pobożność' od *nabożny*,
nadobność 'piękność, wdzięk' od *nadobny*,
nadwyszość 'nadmiar, przesada, zbytek' od *nadwyszny* (L),
NAGŁOŚĆ 'szybkość', 'gwałtowność, porywczosć' od *nagły*,
NAGOŚĆ 'bycie nagim, (...)' od *nagi*,
NAMOLNOŚĆ, namodlność '(...), uparte naleganie' od *namolny, namodlny* (SW),
naporność 'gwałtowna siła, moc', '(...), okrucieństwo', 'natarczywość, (...)' od *naporny*,
nastalość 'następowanie, następstwo' od *nastały* (L),
nawałność albo *nawalność* 'gwałtowna burza, głównie na morzu', 'gwałtowny napór, natarcie, nagły ruch' od *nawałny* czy *nawalny*,
niebytność 'nieobecność' od *niebytny*,
(niecierpiętlivość), niecierpiędlivość 'niepodleganie cierpieniu', 'niecierpliwość, brak wytrwałości' od *(niecierpiętlivy), niecirpiędlivy*,
NIECIERPLIWOŚĆ, niecirpliwość, niecirzpliwość 'brak cierpliwości, (...)' oraz wycofane znaczenie: 'niepodleganie cierpieniu' od *(niecierpliwy), niecirpliwy*,
nieczujność 'brak wrażliwości, (...)' od **nieczujny* (w SS_{tp} jest przysłówek *nieczujnie*),
NIECZYSTOŚĆ 'brak czystości fizycznej, brud, niechlujstwo', 'niezgodność z obowiązującymi przepisami, nakazami, (...) zwłaszcza seksualnymi (...)' od *nieczysty*,
NIEDBAŁOŚĆ 'brak dbałości, niedbalstwo, opieszałość' od *niedbały*,
niedowinność 'niewinność' od *niedowinny*,
(niedziarskość) niedarskość 'brak odwagi, śmiałości, (...)' od *niedarski, niedziarski* (SXVI),
(niejednostajność), niejanostajność 'niejednakość, (...)' od *niejednostajny*,
nielubość 'niełaska, gniew' od *nieluby*,
NIELUDZKOŚĆ 'wstrętne, niegodne człowieka czyny' od *nieludzki*,
nielacność 'trudność w objaśnianiu, (...) niejasność', 'ciężkie roboty' od *nielący*,
niemądrość 'głupota' od *niemądry*,
niemiłosierność 'brak litości, (...)' od **niemiłosierny* (odnotowany przysłówek *niemiłosiernie*),

nienalóżność 'brak przyzwyczajenia, przystosowania się' od *nienalóżny*,
nienawistność 'nienawiść, wrogość' od *nienawistny*,
NIEOMYLNOSĆ (?) '(...), niepopelnianie błędów' od *nieomylny*,
NIEOPATRZNOŚĆ 'brak przewidywania' od *nieopatrzny*,
NIEPEWNOŚĆ 'stan bliżej nie znany, (...)', 'brak poczucia pewności' od *niepewny*,
NIEPŁODNOŚĆ 'bezpłodność', 'nieurodzajność, nieużyteczność' od *niepłodny*,
niepoczesność, niepoczesność 'brak wstydu, niemoralność' od *niepoczesny, niepoczesny*,
niepokojność 'niepogoda, zła, brzydka pogoda' od *niepokojny*,
niepowinność 'niewinność, nieskazitelność, prawość' od *niepowinny*,
NIEPRAWOŚĆ 'zły postępek, grzech' od *nieprawy*,
nieprzemiennosć 'niezmiennosć, stałość' od *nieprzemienny*,
nieprzeznaczność 'stan rzeczy zagrażający komuś, niebezpieczeństwo' od *niebezpieczny*,
NIEPRZYJEMNOŚĆ 'przykrość' od *nieprzyjemny* (SXVI),
NIEROZTROPNOŚĆ 'brak roztropności, (...)' od *nieroztropny*,
NIERÓWNOŚĆ 'niezgoda, pomieszanie' od *nierówny*,
nierychłość 'ociężałość, opieszałość, lenistwo' od *nierychły*,
nierządność 'występny tryb życia', 'przemoc, (...)', 'występek, (...)' od *nierządny*,
nieskromność 'niegodziwość', 'niecierpliwość' od *nieskromny*,
niesprawiedliwość 'nieuczciwość, grzech, (...)', 'pozbawienie praw' od *niesprawiedliwy*,
niesprawność 'bezprawie, przestępstwo', 'nieprawidłowość, naruszenie zasad prawnych', 'niedoskonałość, ułomność' od *niesprawny*,
niesromieźliwość, niesromizliwość 'bezwstyd, (...) lubieżność, (...)' od *niesromieźliwy*,
niestateczność 'coś, co nie istnieje, nicość, pustka' od *niestateczny*,
(nieszlachetność), nieślachetność 'niski stan społeczny, pozycja społeczna', 'nieuczciwość, nieprawość, złe czyny' od *(nieszlachetny), nieślachetny*,
NIEŚMIAŁOŚĆ 'brak odwagi, brak pewności siebie, (...)' od *nieśmiały*,
NIEŚMIERTELNOŚĆ 'niepodleganie śmierci, nieumieranie, (...)' od *nieśmiertelny*,
NIEUMIEJĘTNOŚĆ 'błąd, (...) omyłka wynikająca z nieświadomości' od *nieumiejętny*,
nieumierność 'niepowściągliwość, brak umiarkowania' od *nieumierny*,
nieustawiczność 'niestałość, zmienność, chwiejność' od *nieustawiczny*,
nieurządność 'nadużywanie, przekraczanie dozwolonej miary' od *nieurządny*,
NIEUŻYTECZNOŚĆ '(...), nieprzydatność czy wolność od obowiązków, (...)' od *nieużyteczny*,
nieużytność 'niedogodność, szkoda' od *nieużytny*,
NIEWDZIĘCZNOŚĆ 'brak wdzięczności, brak życzliwości, niechęć' oraz znaczenie wycofane: 'właściwości budzące odrazę, niechęć' od *niewdzięczny*,

niewiadomość 'niewiedza, nieświadomość' od *niewiadomy*,
NIEWIERNOŚĆ znaczenie wycofane: 'odstępstwo od prawdziwej wiary, religii' oraz znane dziś: 'skłonność do zdrady, zdrażliwość, przewrotność' od *niewierny*,
NIEWINNOŚĆ 'brak winy, (...) też w sensie moralnym bezgrzeszność, (...)' od *niewinny*,
niewolność 'niemożność wykonania czegoś, przeszkoda' od *niewolny*,
NIEZGODNOŚĆ 'brak zgodności, (...) różnica stanowisk' od *niezgodny*,
niskość 'skromność, pokora' od *niski*,
NOWOŚĆ 'nowy stan, odnowa, odnowienie' od *nowy*,
obfitość (?) 'wielka ilość, nadmiar' od **obfitły* (imiesłów czasownika *obfitować*),
obfitość 'obfitość, bogactwo, pełnia' od *obfitny*,
OBFITOŚĆ, *opłwitość* 'wielka ilość, pełnia, nadmiar', 'dostatek, bogactwo', 'żyźność, urodzajność', 'tłustość, otyłość' od *obfity*, *opłwity*,
obliczność 'obecność' od *obliczny*,
OBŁUDNOŚĆ 'fałszywość, nieszczerłość, podstęp, chytrość' oraz wycofane znaczenie: 'błąd w wierze, odstępstwo, (...)' od *obłudny*,
obojętność 'chytrość, podstęp, dwulicowość, oszustwo' od *obojętny*,
OBOPÓLNOŚĆ 'wzajemność' od *obopólny*,
OBRONNOŚĆ 'obronny charakter czegoś, warowność' od *obronny*,
OBYCZAJNOŚĆ 'moralność, przyzwoitość, godność' od *obyczajny*,
ochopność 'życzliwość, uprzejmość, przyjazny nastrój' od *ochopny*,
ochotność 'delikatność, łagodność, uprzejmość', 'wesołość, radość' od *ochotny*,
ociętność 'upór, nieposłuszeństwo' od *ociętny* (L),
(oczywistość), *oczwistość* 'obecność, możliwość bezpośredniego widzenia' od *(oczywisty)*, *oczwisty*,
(oczywistość), *oczwistość*, *oczwistość* 'obecność' od *(oczywisty)*, *oczwisty*,
(oczywistość), *oczwistość* 'obecność' od *(oczywisty)*, *oczwisty*,
okropność 'trwoga, strach, bojaźń, przerażenie (...)' od *okropny*,
okrutność 'okrucieństwo, nieludzkość, srogość' od *okrutny*,
oniemiałość 'ochrypość' od *oniemiały*,
opatrność, *opatrzność* 'roztropność, przezorność', 'dbałość, opieka' od *opatrzny*,
opatrzny,
opuchłość 'chorobliwa obrzmiałość, spuchlizna, puchlina wodna' od *opuchły*,
osobność 'samotność', 'właściwość' od *osobny*,
OSTROŚĆ 'właściwość tego, co ostre', 'cierpkość, ostry, cierpki smak', 'surowość, bezwzględność' od *ostry*,
OSTROŻNOŚĆ 'przezorność, roztropność' od *ostrożny* 'przebiegły, sprytny',
PEŁNOŚĆ 'obfitość, mnogość', 'stan nie wymagający uzupełnienia, (...)' od *pełny*,
PEWNOŚĆ 'przekonanie o prawdziwości kogoś lub czegoś', '(...), ufność' oraz znaczenia wycofane: 'bycie prawdziwym, prawdziwość, prawda', 'doskonałość', 'niezmienność', 'rzeczywistość, istota rzeczy', 'zabezpieczenie, gwarancja' od *pewny*,
PIĘKNOŚĆ 'bycie pięknym' od *piękny*,

PILNOŚĆ 'gorliwość, troskliwość, dokładność, (...)’ od *pilny*,
PŁODNOŚĆ 'wydanie na świat potomstwa' od *plodny*,
ploność 'nieurodzajność, jałowość' od *plony*,
pocziwość, poćciwość 'cześć, szacunek', 'dobre imię, sława' od *poczciwy, poćciwy*,
poczesność, poczesność 'cześć, poważanie, szacunek, honor', 'dostojęństwo, powaga, moc', 'wstydlivość kobieca, skromność' od *poczesny, poczesny*,
pocześliwość 'chwała, cześć', 'powaga, dostojęństwo' od *pocześliwy*,
poczliwość 'cześć, szacunek, poważanie', 'czystość obyczajów' od *poczliwy*,
podobność 'podobieństwo, posiadanie cech wspólnych', 'właściwości odpowiednie, takie jak należy' od *podobny*,
pokojuność 'spokój wewnętrzny' od *pokojny*,
pokorność 'uznanie własnej małości, (...)’ od *pokorny*,
porządność 'kolejność' od **porządny*⁸⁰ (*porządnie*),
POSŁUSZNOŚĆ 'posłuszeństwo, uległość' od *posłuszny*,
pospolitość 'wspólnota majątkowa', 'współdział, współuczestnictwo' od *pospolity*,
posromność 'wstydlivość, niewinność' od *posromny*,
potrzebizność 'konieczność jakiegoś działania' od **potrzebizny* (odnotowane w SS^{tp}: *potrzebizno (jest)* 'należy, wypada, jest konieczne, trzeba'),
potrzebność 'konieczność jakiegoś działania', 'niedostatek, stan niezadawalający, w którym odczuwa się różne braki, niedogodności itp.' od *potrzebny*,
POTULNOŚĆ 'pokora, posłuszeństwo' od *potulny*,
POWINNOŚĆ 'obowiązek, konieczność' od *powinien*,
powolność 'łaskawość, łagodność' od *powolny*,
pragność '(...), chęć picia' od *pragny*,
PRĘDKOŚĆ 'szybkość, gwałtowność', 'pośpiech' od *prędk*,
prostość 'nieokrzestanie, prostactwo, prymitywność', 'nieświadomość, niewiedza', 'szczerłość', 'pokora, uległość' od *prosty*,
(PRÓŻNOŚĆ), *próżność* 'marność, nicość, wartość pozorna, także zło moralne, fałsz, zakłamanie' oraz znaczenia wycofane: 'brak majątku, ubóstwo', 'brak rozważ, pustota, lekkomyślność', 'próżniactwo, beczynność' od *(próżny)*, *próżny*,
(przaśność), *prześność* 'stan bez kwasu, bycie bez kwasu' od *(przaśny)*, *przasny*,
przeciwność 'opór', 'niepowodzenie, (...) przeszkoda', 'obelga, (...) szyderstwo', 'ucisk, dręczenie, prześladowanie', 'bycie przykrym, dokuczliwość' od *przeciwny*,
PRZEMIENNOŚĆ 'zmiana, przemiana' od *przemienny*,
przemięłość 'przedawnienie' od *przemięły*,
przemóżność 'wielka moc, wielka powaga' od *przemóżny*,
przenikłość 'łatwość przedostawania się do środka' od *przenikły*,
przepastność 'przezorność, roztropność' od *przepastny*,
przepatrność 'roztropność, przezorność' od *przepatrny*,

⁸⁰ Przysłowka wnioskowane na podstawie istnienia w staropolszczyźnie przysłowka *porządnie*.

przeważność 'wielka odwaga, bitność' od *przeważny* (L),
PRZEWROTNOŚĆ 'chytrość, przebiegłość, obłudza' od *przewrotny*,
przezliszność 'mnogość' od *przezliszny*,
przezmierność 'nadmiar, przesada' od *przezmierny*,
przezpieczność 'bezpieczeństwo, brak zagrożenia', 'zabezpieczenie, gwarancja',
 'troska, opieka', 'powaga' od *przezpieczny*,
przezprawność 'coś sprzecznego z prawem' od *przezprawny*,
przezumność 'zuchwałość' od *przezumny*,
przygodność 'dogodny, odpowiedni czas' od *przygodny*,
PRZYKŁADNOŚĆ '(...)', 'wykład umoralniający' od *przykładowy*,
PRZYKROŚĆ 'niemiły fakt, trudności, (...)', 'niemiła cecha psychiczna lub fizyczna, zdolność wywoływania niemiłych doznań', 'nieprzyjemne uczucie' od *przykry*,
przyrodność 'właściwość, cecha' od *przyrodny*,
przyrodzoność 'pokrewieństwo' od *przyrodzony*,
(PULCHNOŚĆ), *puchność* 'miękość (ziemi) połączona z wilgocią' od *(pulchny)*,
puchły,
pyszność 'duma, zarozumiałość' od *pyszny*,
RADOŚĆ 'uczucie zadowolenia, szczęścia, nastrój wesołości, (...) ' od *rad*,
RĄCZOŚĆ 'prędkość, szybkość, żywość' od *rączy*,
rękotarżność 'rozrzutność, marnotrawstwo' od *rękotarżny*,
ROZDZIELNOŚĆ 'różnica, odrębność' od *rozdzielny*,
rozkoszność 'przyjemne doznanie, przyjemność, radość', 'wrażliwość, zamięłowanie w rozkoszy' od *rozkoszny*,
rozliczność, rozliszność 'obfitość, mnóstwo, mnogość', 'różnorodność, wielorakość' od *rozliczny*,
rozliczyłość 'rozmaitość (...) ' od *rozliczyty*,
ROZMAITOŚĆ 'różnorodność, różne rodzaje' od *rozmaity*,
rozpustność 'rozpusta, rozwiązły tryb życia' od *rozpustny*,
ROZTROPNOŚĆ '(...)', 'rozwaga, rozsądek, przezorność' od *roztropny*,
rozumność 'zdolność rozumienia, myślenia, władze umysłu' od *rozumny*,
RÓWNOŚĆ 'posiadanie podobnych właściwości, podobieństwo', 'prawość, sprawiedliwość', 'równowaga, opanowanie' od *równy*
(różność), *różdność, różność* 'rozróżnienie, uwypatnienie odmienności', 'zdolność rozróżniania' od *(różny)*, *różdny, różny*,
RUMIANOŚĆ, rumioność 'czerwony kolor, (...) ' od *rumiany, rumieny, rumiony*,
rychłość 'szybkość, prędkość, pośpiech, (...) ' *ruchliwość, zręczność*, 'popędliwość, gwałtowność' od *rychły*,
rządnność 'ustalony porządek, przyjęte zasady postępowania' od *rządny*,
rzeczność 'wymowa, krasomówstwo' od *rzeczny*,
rzewność 'wściekłość, gniew' od *rzewny*⁸¹,

⁸¹ Przyjmujemy podstawę za D. B u t t l e r (*Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Warszawa 1978, s. 162).

silność 'siła, moc' od *silny*,
skąpość '(nadmierna) oszczędność, sknerstwo' od *skąpy*,
SKŁONNOŚĆ 'gotowość, zdecydowanie na coś' od *skłonny*,
(skomroszność), *skomroczość* 'rozpusta' od *skomroszny*,
SKROMNOŚĆ '(...), brak zarozumiałości, pokora, uległość' od *skromny*,
skropawość 'nabrzmiałość, opuchłość' od *skropawy*,
(sławetność), *sławetność* 'dobra opinia, (...) rozgłos' od *sławetny*, *sławetni*, *sławetny*,
sławność 'dobra opinia, uznanie, rozgłos' od *sławny*,
SŁODKOŚĆ 'smak słodki, (...)', 'dobroć, łagodność, życzliwość', 'zdolność
 wywoływanie przyjemnych doznań, łagodność, rozkoszność', 'uczucie roz-
 koszy' od *słodki*,
słuszność 'przyzwoitość, stosowność, (...)', 'powaga, podniosły nastrój', 'waru-
 nek' od *słuszny*,
SMAGŁOŚĆ 'smukłość, szczupłość' od *smagły* '(...), smukły',
snażność 'przyłożenie się do czegoś, wysiłek, staranie' od *snażny* (bohemizm),
spokojność 'poczucie bezpieczeństwa, bezpieczeństwo' od *spokojny*,
sporość 'powiększenie (...), uczynienie liczniejszym, przyrost' od *spory* (L),
spółność 'wzajemność' od *spólny*, *spólni*,
SPRAWIEDLIWOŚĆ 'boskie prawo moralne, boska nauka moralności', 'postępo-
 wanie zgodne z ogólnie przyjętymi prawami moralnymi, (...)', 'słuszny, bez-
 stronny sąd, wyrok, obiektywne osądzenie' oraz znaczenie wycofane: 'słu-
 szność, racja' od *sprawiedliwy*,
sprawiedliwość, *sprawiedność* 'boskie prawo moralne, boska nauka moralności',
 'słuszny, bezstronny sąd, wyrok, obiektywne osądzanie', 'postępowanie zgo-
 dnie z ogólnie przyjętymi zasadami moralnymi, (...)' od *sprawiedlny*, *spra-
 wiedny*,
(SPROŚNOŚĆ), *sprośność*, *sprostność* 'nieprzyzwoitość, bezwstyd' oraz znacze-
 nia wycofane: 'brzydota, szpetota', 'nudności, wymioty' od *(sprośny)*, *spro-
 sny*, *sprostny*,
spróchniałość 'zepsucie, zgnilizna' od *spróchniały*,
sprzeciwność 'opór, sprzeciw' od *sprzeciwny* (L),
SROGOŚĆ 'surowość' od *srogi*,
sromieźliwość 'poczucie wstydu' od *sromieźliwy*,
STAŁOŚĆ 'wytrwałość, wierność, niezmiennność', 'męstwo' od *stały*,
STAROŚĆ 'dawność, odległość w czasie', 'przedawnienie' od *stary*,
stateczność 'stałość w uczuciach i działaniu', 'siła, moc i męstwo', 'skutek', 'miłość
 (też cnota chrześcijańska), przywiązanie, oddanie' od *stateczny*,
stojność 'wytrwałość' od **stojny*⁸²,
(SUBTELNOŚĆ), *subtylność* 'delikatność, wrażliwość' od *subtelny* (L),
suchość 'brak wrażliwości religijnej, oschłość', 'w średniowiecznej filozofii przy-
 rody jedna z istotnych cech tzw. czterech żywiołów (elementów) i humorów'
 od *suchy*,

⁸² Wnioskujemy na podstawie przysłowka *stojnie*.

sytność 'uczucie zaspokojenia głodu i pragnienia' od *sytny*,
SYTOŚĆ 'stan braku głodu i pragnienia' od *syty*,
szadziwość 'siwizna' od *szedziwy* (L),
szaloność, szaleność 'brak rozumu, głupota' od *szalony, szaleny*,
szczęśność, szczesność 'pomyślne okoliczności, wydarzenia, pomyślność', 'zrzą-
 dzenie losu, los' od *szczęśny, szczesny*,
SZCZĘŚLIWOŚĆ, szczęśliwość 'stan, uczucie wielkiego zadowolenia, radości',
 'pomyślność, powodzenie w działaniu' od *szczęśliwy, szczesliwy*,
SZCZODROŚĆ 'chętne użyczanie obfitych darów, hojność' od *szczodry*,
(szkaradość), skaradość, skarzadość 'deformacja członków ciała' od *skarady*,
skarzady,
(SZLACHETNOŚĆ), ślachatność, ślachetność wycofane znaczenie 'przynależność
 do stanu szlacheckiego, pochodzenie szlacheckie' oraz znane dziś: 'godność,
 dostojność' od *(szlachetny), ślachatny, ślachetny*,
ŚLICZNOŚĆ 'piękność, uroda' od *śliczny*,
ŚMIAŁOŚĆ, śmiałość '(...), pewność siebie, odwaga, męstwo', 'pozwalanie sobie
 na zbyt wiele, nadmierna pewność siebie, zuchwałość, bezczelność' od *śmiały*,
(ŚMIERDZĄCOŚĆ), śmirdzącość 'przykry zapach, smród' od **śmierzący* –
 potencjalny zadiektywizowany imiesłów od odnotowanego czasownika *śmier-
 dzieć, śmirdzieć*,
śmierność, śmierźność 'pokora, cierpliwość' od *śmierny*,
ŚMIERTELNOŚĆ 'konieczność umierania' oraz wycofane: 'niebezpieczeństwo
 zagrażające życiu', 'śmierć' od *śmiertelny*,
świadomość 'poufałość, zażyłość' od *świadomy*,
ŚWIATŁOŚĆ, świetłość '(...), blask (materialny lub niematerialny)', też znaczenia
 wycofane: 'światło dzienne, (...)', *światłość wypisania* '(...), zrozumiałe
 objaśnienie' od *światły*,
świebodność 'wspaniałomyślność, wielkoduszność, hojność, (...) ' od *świebodny*,
ŚWIĘTOŚĆ 'pełnia wszelkiej doskonałości, mocy i chwały, będąca atrybutem
 Boga', 'stan niezwyklej cnotliwości, osiąganey przez ludzi postępujących zgodnie
 z nakazami moralnymi i religijnymi', 'cześć, szacunek, honor' od *święty*,
tępość 'słabość (fizyczna lub psychiczna), ospałość, opieszałość' od *tępy*,
(tęskliwość), teskliwość 'zniechęcenie, uczucie przesytu, czy wstrętu' od *(tęskli-
 wy), teskliwy*,
(TĘSKNOŚĆ), teskność, tesność (dziś *poet.*) 'nastroj wywołany przykrym prze-
 życiem, smutek, przygnębienie, strapienie' od *(tęskny), tesny*,
treskliwość 'zmartwienie, strapienie, smutek' od *treskliwy* (SWil),
truchłość 'smutek, przygnębienie, strapienie' od *truchły*,
TRUDNOŚĆ 'to, czego pokonanie wymaga wysiłku, przeszkoda, przeciwność,
 zawada', 'dokuczliwość, uciążliwość, przykrość' od *trudny*,
TRWAŁOŚĆ 'istnienie bez zmian w jakimś stanie, (...) ' 'stałość, wytrwałość' od
trwały,
TRZEŹWOŚĆ, trzeźwość 'wstrzemięźliwość, umiar w piciu napojów alkoholo-
 wych', 'skromność, trzeźwy sąd o sobie' od *trzeźwy*,

TWARDOSĆ 'cecha przedmiotów twardych, (...)', 'bezwzględność, (...) surowość',
 'moc, siła, podpora', 'przykrość, niedogodność', 'ważność, moc prawna' od
twardy,
uczciwość czy *uściwość* 'szacunek, poważanie, oznaki szacunku' od *uczciwy* czy
uściwy,
(uczestność), uczęśność, uczestność 'współdział, współuczestnictwo', 'związek,
 łączność' od *(uczestny), uczęśny, uczestny*,
uczliwość, ucztiliwość 'szacunek, poważanie, oznaki szacunku' od *uczliwy*,
udatność 'moc, siła, potęga', '(...), odwaga, męstwo, śmiałość' od *udatny*,
ukrutność 'niehumanitarne postępowanie, okrucieństwo, srogość' od *ukrutny*,
umierność 'powściągliwość, umiarkowanie, skromność' od *umierny*,
uporność 'upór, uparte nieposłuszeństwo, nieustępliwość, zuchwałość' od *upo-*
rny,
urepność 'uroda, piękna powierzchowność' od *urepny*,
urzędność 'powinność, obowiązek' od *urzędny*,
ustawiczość, hustawiczość 'wytrwałość, stałość, niezmiennność uczuć, poglądów,
 (...)', 'stateczność, powściągliwość, skromność, ustawiczość' od *ustawiczny*,
ustawność 'wytrwałość, pilność' od *ustawny*,
utulność 'brak pewności siebie, nieśmiałość' od *utulny*,
UŻYTECZNOŚĆ 'pożytek, korzyść, zysk' od *użyteczny*,
użytność 'korzyść, pożytek', '(...), stan dojrzałości' od **użytny* (odnotowany jest
 w *SSp* przysłówek *użytnie*),
WARTKOŚĆ 'zdolność szybkiego poruszania się (...) ' od *wartki*,
WAŻNOŚĆ wycofane: 'rozważa, rozsądek', 'siła, moc' oraz znane: 'godność,
 powaga, dostojność' od *ważny*,
WĄTŁOŚĆ 'słabość, kruchość' od *wąty*,
WDZIĘCZNOŚĆ 'zyczliwość, przychylność' od *wdzięczny*,
WESOŁOŚĆ, wiesiołość, wesołość 'radość, zadowolenie (...) ' oraz znaczenie
 wycofane: 'zyczliwość' od *wesoły, wiesiely, wiesioły, wesoły*,
WIECZNOŚĆ 'ciągłe trwanie (...) ' wycofane: 'prawo posiadania majątku (...) ' od
wieczny,
wieczystość 'prawo posiadania majątku tytułem własności (...) ' od *wieczysty*,
wiekuistość jw. od *wiekuisty*,
wielebność (w odniesieniu do Boga) 'potęga, moc (...) ', (w odniesieniu do ludzi)
 'cechy wzbudzające szacunek, dostojność', 'wielka wartość' od *wielebny*,
wielgość 'duża ilość, mnogość (...) ' od *wielgi*,
wielkomyślność 'wielkoduszność, wspaniałomyślność' oraz znaczenie dziś nieznane:
 'pewność siebie, wielkie mniemanie o sobie' od *wielkomyślny* (L),
WIELKOŚĆ, wielikość 'wiele czegoś (...) ', 'wspaniałość, okazałość (...) ', 'donio-
 śłość, ważność', 'wymierna właściwość rzeczy' od *wielki, wieliki*,
wielmożność (w odniesieniu do Boga) 'potęga, moc (...) ', (w odniesieniu do ludzi)
 'cechy wzbudzające szacunek (...) ' od *wielmożny*,
wielość 'wielka ilość, wielka liczba. mnogość' od *wieli*,
WIERNOŚĆ 'dotrzymywanie przyrzeczeń (...) ', 'prawdziwość' od *wierny*,

wilgotność 'puchlina wodna' od *wilgotny* (K),
winność 'bycie winnym, stan winy' od *winny*,
(wiotkość), wiotchość 'starość, osłabienie (...)' od *(wiotki), wiotchy*,
WŁASNOŚĆ, włosność, włostność '(...), cecha czegoś (...)' od *własny, włosny, włostny*,
włodność 'prawo zarządzania, władania' od *włodny*,
WOLNOŚĆ 'niezależność, (...)', 'uprawnienia, zakres działania' od *wolny*,
WONNOŚĆ 'przyjemny zapach' od *wonny*,
wspacność 'odwrotność czegoś, (...)' od *wspaczny*,
wsporność 'nieposłuszeństwo, zuchwalstwo' od *wsporny*,
WSZECHMOCNOŚĆ (o Bogu) 'nieograniczona moc' od *wszechmocny*,
wściekliwość 'brak panowania nad sobą, szaleństwo' od *wściekliwy* (L),
wyborność 'wyjątkowe zalety, uroda, postawa, elegancja' od *wyborny*,
wyciężność czy *wicieżność* 'pokonanie przeciwnika, (...)' od *wyciężny, wicieżny*,
wymierność 'właściwa wielkość' od *wymierny* (L),
WYMOWNOŚĆ 'umiejętność pięknego przemawiania' od *wymowny*,
wysokość 'wspaniałość, doskonałość, dostojeństwo', 'władza, moc' od *wysoki*,
zakamiałość (K) od *zakamiały* – imiesłów czasownika *zakamieć* – (SR),
zamieszkałość (K) od *zamieszkały* – imiesłów czasownika *zamieszkać* 'zapomnieć',
zapamiętliwość (K) od *zapamiętliwy* (L),
ZAPIEKŁOŚĆ (K) od *zapiekły*,
ZATWARDZIAŁOŚĆ (K) od *zatwardziały*,
zbiegłość (K) od *zbiegły*,
ZBYTECZNOŚĆ (K) od *zbyteczny*,
zbytniość, zbytność (K) od *zbytny*,
zdradność (K) od *zdradny*,
zdrowość (K) od *zdrowy*,
zgodność (K) od *zgodny*,
zgromadność (K) od *zgromadny*,
ZIELONOŚĆ (K) od *zielony*,
ziemność (K) od *ziemny*,
ZIMNOŚĆ (K) od *zimny*,
ZŁOŚĆ (K) od *zły*,
ZŁOŚLIWOŚĆ (K) od *złośliwy*,
zmieszkałość (K) od *zmieszkały*,
zmyślność (K) od *zmyślny* – 'zmysłowość',
ZNAJOMOŚĆ (K) od *znajomy*,
znamość (K) od *znamy*,
znaność (K) od *znany*,
zupełność (K) od *zupełny*,
zwierzchowność (K) od *zwierzchowny* (SR),
ZWYCZAJNOŚĆ (K) od *zwyczajny*,
zzółkłość (K) 'zawziętość' od *zzółkły* (Linde notuje czasownik *zzółknąć*),
żadliwość (K) od *żadliwy* (L),

żądliwość (K) od żądliwy,
żółtość (K) od żółty,
ŻYZNOŚĆ (K) od żyzny.

Zdarza się, że abstrakcyjne nazwy cech przybierają znaczenia, także abstrakcyjnych, nazw czynności. Nie ma ostrej granicy między tymi dwoma klasami i często ten sam derywat daje się interpretować podwójnie. Niżej podana lista 40 nazw czynności mieści te formacje, których semantyka w sposób wyraźny sygnalizuje charakter czynnościowy⁸³:

BŁĘDNOŚĆ 'błąd, błędzenie' od *błądny*,
BOJAŻLIWOŚĆ, *bojeźliwość* 'timor, pavor' od *bojaźliwy*,
CICHOŚĆ (dziś *książk.*) 'cisza, spokój', 'milczenie' od *cichy*,
(*haniebnosc*), *ganiebnosc* 'brzydzenie się' od (*haniebny*), *ganiebny* 'budzący odrazę',
kwapliwość 'pośpiech' od *kwapliwy*,
lekkoważność 'lekceważenie' od *lekkoważny* 'wzgardzony' (SXVI),
lubość 'chęć, wola, życzenie' od *luby*,
(*mierzioność*), *mirzioność*, *mierzioność* '(...) złorzeczenie, nienawiść' od *mierziony*,
MIŁOŚĆ '(...) silne upodobanie w kimś (czymś), (...) ' od *miły*,
(*niesformość*), *niesworność* 'sprzeczka, kłótnia, niezgoda, (...) ' od *niesformy*,
niestworny,
niezwyczajność 'postępowanie niezgodne z panującymi zwyczajami, (...) ' od *niezwyczajny*,
obłudność '(...) wyrzeczenie się wiary' od *obłudny*,
omierzliwość 'odraza, wstręt, obrzydzenie' od *omierzliwy* (L),
opuszczałość 'pustoszenie (...) ' od *opuszczać*,
osiadłość 'posiadanie dóbr ziemskich, uzasadniające przynależność do szlachty osiadłej' od *osiadły*,
pilność 'naleganie, przynaglanie' od *pilny*,
(*pierzchliwość*), *pirzchliwość* 'gniew' od **pierzchliwy* (odnotowany przysłówek (*pierzchliwie*), *pirzchliwie* 'gniewnie, ze złością'),
PŁOCHOŚĆ 'swawolne zachowanie się, skłonność do rozwiązłości' od *płochy*,
przyjemność 'przyjęcie, wzięcie', *boska przyjemność* 'błogosławieństwo' od *przyjemny*,
PRZYKŁADNOŚĆ 'posłużenie się przykładem pouczającym, (...) ' od *przykładowy*,
rozumność 'rozumienie czegoś, rozeznawanie się w czymś' od *rozumny*,
rozmyślność 'rozważanie czegoś, roztrząsanie, myślenie o czymś' od *rozmyślny* (L),
rychłość '(...), szybkie działanie, (...) ' od *rychły*,
służebność 'służba, służenie, posługiwanie' od *służebny*,
sromieźliwość 'zniesławienie, zniewaga' od *sromieźliwy*,

⁸³ Niektóre z podanych niżej derywatów dobrze motywują się przysłówkami i być może lepiej było szukać takiej właśnie motywacji.

straszność '(...) lęk, groza', '(...), obrzydliwy czyn' od *straszny*,
szaradność, szeraadność, szeredność '(...), postępowanie budzące odrazę, wstręt,
 obrzydliwy czyn' od *szaradny, szaredny*,
TOWARZYSKOŚĆ 'wspólne przebywanie, współzycie z kimś' od *towarzyski*,
uczliwość, ucztliwość 'spełnianie czynności religijnych, ofiar, sprawowanie obrzędów religijnych' od *uczliwy*,
udzielność 'dzielenie się z innymi swoim mieniem, obdarowywanie' od *udzielny*
 (L),
umiejętność 'wiedza, mądrość' od *umiejętny*,
umiętność 'poznanie, wiadomość, wiedza' od *umiętny* (SW),
usilność 'staranie się, zabieganie o coś' od *usilny*,
ustawiczność, hustawiczność '(...) uparte dążenia do obranego celu', 'nie ustające
 staranie, czujność, troska' od *ustawiczny*,
WĄTPLIWOŚĆ 'powątpiewanie (...) ' od *wątpliwy* (L),
WDZIĘCZNOŚĆ 'okazywanie życzliwości (...) ' od *wdzięczny*,
wiadomość 'wiedza o czymś, znajomość czegoś', 'zdolność zdawania sobie sprawy
 z czegoś' od *wiadomy*,
WIELKOŚĆ, wielikość '(...) niezwykle czyny' od *wielki, wieliki*,
wielebność 'oznaki, wyrazy czci, szacunku', '(...) niezwykle czyny', 'wysokie
 mniemanie, (...) ' od *wielebny*,
WZAJEMNOŚĆ 'świadczanie w obie strony, odwzajemnianie' od *wzajemny*.
 Jako leksem wskazujący na sposób wykonywania czynności traktujemy derywat:
porządność 'mówienie, sposób mówienia' od **porządny* (*porządnie*),
 Zarówno w języku współczesnym, jak i w staropolszczyźnie rzeczowniki sta-
 nowiące prymarnie nazwy cech zdolne były do tworzenia nazw miary (18 przy-
 kładów):
ciężkość 'wielkość, duży stopień natężenia' od *ciężki*,
dalekość 'odległość' od *daleki*,
DŁUGOŚĆ 'o przestrzeni', 'o czasie' od *długi*,
dostateczność 'rozmiary, wielkość, zasoby' od *dostateczny*,
dostojność 'wartość' od *dostojny*,
drogość 'wysoka cena, wartość' od *drogi*,
GŁĘBOKOŚĆ 'wymiar przestrzenny, mierzony w dół od powierzchni' od *głę-
 boki*,
godność 'wartość, cena' od *godny*,
JAKOŚĆ 'qualitas' od *jaki*⁸⁴,
malutkość 'mała ilość jakiejś rzeczy, (...) ' od *malutki*,
MAŁOŚĆ 'mała, niewielka liczba, krótkość' od *mały*,
płatność 'wartość' od *płatny* 'mający wartość',
smaczność 'smak' od *smaczny*,
 (SZEROKOŚĆ), *szYROKOŚĆ* 'jeden z wymiarów (...) ' oraz wycofane: 'czas trwania
 czegoś, odcinek czasu',

⁸⁴ Ze względu na jednostkowość nie wydzielaliśmy nazw pochodnych od zaimków.

ważność wycofane: 'ciężar, waga', 'wartość, cena' od *ważny*,
wielgość '(...) rozmiar' od *wielgi*,
WIELKOŚĆ, *wielikość* 'natężenie, nasilenie' od *wielki*, *wieliki*,
WYSOKOŚĆ 'wymiar określający odległość w pionie (...)' od *wysoki*.
 Ciekawa jest grupa nazwy temporalnych, zwłaszcza że tylko 2 zachowały się do
 dnia dzisiejszego:

dziecinność 'wiek dziecinny' od *dziecinny*,
krótkość (o czasie) 'krótkie trwanie' od *krótki*,
malutkość 'niemowlęstwo, wiek dziecinny, dzieciństwo' od *malutki*,
MŁODOŚĆ 'młody wiek, wczesne lata życia' od *młody*,
sławność 'uroczystość, święto uroczyste' od *sławny*,
STAROŚĆ 'okres życia, kiedy się jest starym, wiek podeszły' od *stary*.

* * *

Liczba staropolskich nazw konkretnych z sufiksem *-ość* jest zadziwiająco duża.
 Przede wszystkim warto zwrócić uwagę na klasę nazw miejsc (20):
ciasność 'ciasna, wąska przestrzeń' od *ciasny*,
gładkość 'miejsce równe, równina' od *gładki*,
głębość 'miejsce na dnie przepaści, przepaść', 'wnętrze, środek', 'wnętrze kości
 i szpik tam się znajdujący' od *głęboki*,
gołość 'gołe, równe pole, równina' od *goły*,
niskość 'miejsce niewysoko położone, miejsce położone w dole' od *niski*,
opuszczałość '(...) miejsce spustoszone, opuszczone' od *opuszczały*,
osobność 'miejsce oddzielone, odosobnione' od *osobny*,
przezdennność 'otchłań, przepaść bez dna' od *przezdenny*,
przykrość 'stromizna, pochyłość terenu' od *przykry*,
pustość 'pustkowie, miejsce opustoszałe, wyludnione' od *pusty*,
równość 'równina' od *równy*,
skrytość 'miejsce ukryte, niewidoczne' od *skryty* (L),
suchość 'suchy teren, łąd' od *suchy*,
(szerokość), *szYROKOŚĆ* 'miejsce rozległe, przestronne, równina' od *szeroki*,
śliskość 'miejsce o gładkiej powierzchni, nie dającej oparcia dla nóg' od *śliski*,
(ŚWIĘTOŚĆ), *świętość* '(...) o (...) miejscu ich [relikwii] przebywania' od *święty*,
twardość, *twierdość* 'suchy łąd, ziemia' od *twardy*,
wąskość 'miejsce zwężone, ciasne przejście' od *wąski*,
wysokość 'wzgórze, wzniesienie', 'szczyt, wierzchołek', 'miejsce położone wysoko
 nad ziemią, zwłaszcza jako miejsce uważane za siedzibę Boga, niebo' od
wysoki,
wyszność 'miejsce położone wysoko (gdzie przebywa Bóg)' od *(wyżny)*, *wyszny*.

Na uwagę zasługuje także grupa 7 derywatów oznaczających zespół obiektów charakteryzujących się wskazaną w podstawie cechą:

jedność 'społeczeństwo' od *jeden*,
martwość '(...), zmarli' od *martwy*,
pospólność 'społeczność, towarzystwo' od *pospólny*,
(szkaradość), skaradość, skarzadość '(...) wstydlive części ciała' od *(szkarady),*
skarady, skarzady,
wielebność 'wielkie dzieła (...)' od *wielebny*,
wielkość, wielikość 'wielkie dzieła, (...)', 'wielka grupa ludzi' od *wielki, wieliki*,
WNĘTRZNOŚĆ, WNĘTRZNOŚCI, wnętrności (dziś tylko w l. mn.) 'narządy
 wewnętrzne jako siedziba uczuć (...)' od *wnętrzny, wnętrny*.

Resztę derywatów mających znaczenia obiektowe traktujemy jako klasę szeroko rozumianych nazw atrybutywnych (67 przykładów):

białość 'białko oka, białkówka' od *biały*,
bliskość 'ziemia posiadana prawem bliskości' od *bliski* o stosunku prawnym 'ten, któremu się według prawa należy pierwszeństwo',
brzydkość '(...) rzecz wstrętna' od *brzydki*,
ciemność 'piekło' od *ciemny*,
(czerwoność), czyrwoność 'rumieniec (wstydu)', 'czerwona glina' od *czerwony*,
dobrowolność 'polubowny sąd' od *dobrowolny*,
dworność 'żart' od *dworny*,
gorzkość, gorkość, gorskość 'rzecz gorzka, o piekącym smaku' od *gorzki, gorki, gorski*
grubość 'brzydka, wstrętna postać' od *gruby*,
(haniebnosc), ganiebnosc 'to, co upokarza, obraża, znieważa, zniewaga' od *(haniebny), ganiebny*,
istność, isność 'to, co w bycie istotne, główne, także sam byt', 'sam kapitał bez pobieranych od niego odsetek' od *istny, isny*,
łagodliwość 'miła, przyjemna rzecz' od *łagodliwy*,
MARNOŚĆ 'coś podawanego za bezwartościowe moralnie (...)' od *marny*,
martwość 'to, co martwe, (...)' od *martwy*,
masność 'tłustość, tłuszcz' od *masny* (SXVI),
MIŁOŚĆ 'ukochana osoba', tu też związki: *twoja miłość, wasza, jej miłość* – tytuły grzecznościowe od *miły*,
obliczność 'oblicze czyjeś, osoba', 'powierzchnia, to, co jest na wierzchu' od *obliczny*,
obłudność 'przywidzenie, widziadło' od *obłudny*,
(oczywistność), oczywistość, oczywistość 'to, co jest w kimś zasadnicze, istota' od *(oczywistny), oczywistny*,
okopciałość 'osad z dymu, sadza, kopeć' od *okopciały*,
okrągłość 'obwód koła, koło' od *okrągły*,
okropność '(...) to, co wywołuje (...) uczucia [trwogi, strachu]' od *okropny*,
osobność 'to, co dodatnio wyróżnia' od *osobny*,
 98 *OSTROŚĆ* 'ostra część jakiegoś przedmiotu, ostrze' od *ostrzy*,

pełność 'to, co napełnia' od *pełny*,
(pierwość), *pirzwość* 'pierwszy owoc, plon, pierwocina' od *pierwy*, *pirzwy*,
PIĘKNOŚĆ 'to, co piękne, biżuteria' od *piękny*,
plugawość 'brud, nieczystość' od *plugawy*,
podobność 'figura, podobizna', 'przypowieść, porównanie' od *podobny*,
podstatność '(...) to, co w podmiocie istotne, niezmiennie' od *podstatni*,
pospolitność 'wspólność, to, co wspólne' od **pospolitny* (odnotowany przysłówek *pospolitnie*),
(PRÓŻNOŚĆ), *próżność* 'to, co bezskuteczne, bez rezultatów' od *(próżny)*, *próżny*,
przeciwność 'zasadka' od *przeciwny*,
pstrość 'plama, cętką' od *pstry*,
radość '(...) przyczyny wywołujące (...) uczucia [zadowolenia, szczęścia]' od *rad*,
rozkosówność 'przyczyna przyjemnych doznań, radości, wesela' od *rozkoszny*,
(RÓŻNOŚĆ), *różność*, *różność* 'to, co różni (...)' od *(różny)*, *różny*, *różny*,
rumianość, *rumioność* '(...) czerwoność twarzy, rumieniec' od *rumiany*, *rumie-*
ny, *rumiony*,
siniałość '(...) siniec' od **siniały* – potencjalny imiesłów od *sinieć*,
SINOŚĆ jw. od *siny*,
skrytość 'rzecz tajna, tajemnica' od *skryty* (L),
SŁODKOŚĆ 'substancja o słodkim smaku', 'osoba albo rzecz dobra, sprawiająca
 rozkosz' od *słodki*,
słoność 'słona, bezpłodna ziemia' od *słony*,
smrodliwość 'rzecz wydzielająca przykrą woń' od *smrodliwy*,
(sprośność), *sprośność*, *sprostność* 'to, co budzi odrazę, obrzydzenie, (...)' od
(sprośny), *sprośny*, *sprośny*,
straszność 'to, co budzi odrazę, obrzydliwy czyn', 'to, co budzi przerażenie (...)'
 od *straszny*,
szadziwość '(...) siwy włos (jako oznaka podeszłego wieku, starości)' od *szadzi-*
wy (L),
szaradność, *szeradność*, *szeredność* 'brud, nieczystość', 'obraźliwe słowa, (...)'
 od *szaradny*, *szaredny*,
(szkaradność), *skaradność* 'to, co budzi odrazę, wstręt' od *(szkaradny)*, *skarad-*
ny,
(szkaradość), *skaradość*, *skarzadość* 'brud, nieczystość, plama', 'to, co budzi
 odrazę moralną, brzydota moralna', 'nagość, (...)' od *(szkarady)*, *skarady*, *skar-*
zady,
śmiertność 'ciało zmarłego, trup' od *śmiertny*,
światłość ' (...) źródło światła' od *światły*,
(ŚWIĘTOŚĆ), *świętość* 'to, co jest otoczone szacunkiem, godne czci religijnej
 (...), przedmiot kultu, czynności kultowe', 'to, co godne czci ze względu na
 związek z człowiekiem świętym (...) o relikwiach (...)' od *święty*,
tajemność 'sprawa tajna, ukryta', 'prawda niedostępna dla rozumu ludzkiego,
 prawda nadprzyrodzona, mistyczna', 'miejsce ukryte, niewidoczne, kryjówka' od
tajemny,

tłustość 'tłuszcz, tłusta tkanka ciała, tłuste części ciała' od *tłusty*,
tuczność '(...), tłuszcz zwierzęcy', 'płynny tłuszcz i tłusty sok' od *tuczny*,
twardość, twierdzość '(...), dokument stwierdzający czyjeś uprawnienia' od
twardy,
użytność 'to, co dojrzało' od **użytny* (odnotowany przysłówek *użytnie*).
widomość 'to, co widać, wygląd zewnętrzny, (...)', 'dowód naoczny (...) ' od
widomy,
wilgość 'woda coś (...) nasycająca (...)', 'napój' od *wilgi, wilki*⁸⁵,
wilkość 'woda coś (...) nasycająca (...)', 'napój', 'jeden z czterech pierwiastków,
z których rzekomo miał się składać wszechświat' od *wilki*,
WŁASNOŚĆ, włosność, włośność 'to, co się ma, posiada (...) ' od *własny, wło-
sny, włośny*
WNĘTRZNOŚĆ, WNĘTRZNOŚCI, wnętrności (dziś tylko w l. mn.) 'wnętrze
tułowia (...) ' od *wnętrzny, wnętrny*,
wyobrażność 'obraz, przedstawienie, wyobrażenie' od *wyobrażny* (*SWil*),
zastarzałość (*K*) od imiesłowu czasownika *zastarzeć się* (*L*),
ZIELONOŚĆ (*K*) od *zielony*,
zmarżłość (*K*) od *zmarzły* (imiesłów czasownika *zmarznąć*),
ZNAJOMOŚĆ (*K*) od *znajomy*.

* * *

Materiał staropolski mieści sporą grupę formacji na -ość, których mimo
poświadczenia podstaw słowotwórczych nie można uznać za motywowane seman-
tycznie: *brzydkość* 'uczucie wstrętu (...) ' , 'zgroza, klęska', 'nudności, wymioty,
choroba morska' od *brzydki; brzydliwość* 'wstręt, obrzydzenie' od *brzydliwy*
(*SXVI*); *cność, czność* 'moc' od *cny, czsny, czstny; czeladność* '?' od *czeladny*;
dalekość 'różnica' od *daleki; DOSKONAŁOŚĆ* 'koniec' od **doskonały* (imiesłów
czasownika *doskonać* 'skończyć, wykonać (...) ') oraz znane: 'doskonałość, trwa-
łość, biegłość'; *dostateczność* 'obecność' od *dostateczny; głębokość* 'wielki słup
wody, masa wody', 'wielka przyjemność, wielkie rozmiary, bezmiar' od *głęboki*;
iność 'to, co w bycie istotne, główne' od *iny; kłamlliwość* 'błaznowanie, żarto-
wanie'⁸⁶; *krótkość* 'ograniczenie czyichś praw, krzywda' od *krótki; lichosć* 'chwiej-
ność, brak wytrwałości w dobrym' od *lichy* 'niesprawiedliwy, niegodziwy, zły';
namodlność, namolność 'zniewaga, obraza' od *namodlny, namolny* (*SW*); *niedba-
łość* 'zuchwalstwo, upór'; *nieistność* 'niepewność' od *nieistny* 'nieobecny';
niepodobność 'pochodzenie z niskiego stanu' od *niepodobny; niepokojność*
'wynoszenie się, pycha' od *niepokojny; nieporozumność* 'ułomność, wątpliść, sła-
bość, nieporadność' od *nieporozumny* 'trudny do zrozumienia, (...) ' ; *niewolność*
'wygnanie' od *niewolny; objętność, obujętność* 'dwulicowość, nieszczerość,

⁸⁵ W *SSp* przmiotnik *wilgi* nie motywuje rzeczownika *wilgość*. Mimo to, wzorem Lindego, umieszczamy go obok *wilki*.

⁸⁶ Brak poświadczenia *kłamlliwy* 'zartujący', chociaż poświadczone jest *kłamać* 'zartować'.

przebiegłość, chytryść, oszustwo' od *obojętny* (?); *obliczność* 'rodzaj, gatunek' od *obliczny*; *ociętność* 'okrucieństwo, surowość' od *ociętny* 'zacięty, uporny, krnąbrny' (L); (*ODMIENNOŚĆ*), *otmienność* 'zmiennność' oraz wycofane: 'odwzajemnienie, odpłata' od (*odmienny*), *otmienny*; *opatrność*, *opatrność* 'tytuł dziekana w uniwersytecie' od *opatrzny*, *opatrzny*; *osławność* 'oddawanie czci, wychwalanie' od *osławny* (L); *pilność* 'przyjemność' od *pilny*; *podobność* 'piękność' od *podobny*; *potrzebizność* 'niedostatek, stan niezadowolający, w którym odczuwa się różne braki, niedogodności itp.' od **potrzebizny* [odnotowane w *SSłp*: *potrzebizno (jest)* 'należy, wypada, jest konieczne, trzeba']; *przystojność* 'okoliczność, wzgląd' od *przystojny* (L); *równość* 'słuszna granica', 'sznur mierniczy' od *równy*; *skisiałość* 'zgrzybiałość, zniechęcenie' od *skisiały* (SW); *skrzętność* 'zuchwałość, zaczepność' od *skrzętny* (SWil); *słoność* 'giętkość'; *smrodność* 'życie rozwiązałe' od *smrodny* 'śmierdzący' (L); *spiekłość* 'upór, zatwardziałość' od *spiekły* (L)⁸⁷; *sprawność* 'związek przyczynowy' od *sprawny*; *starość* 'staranie, dbałość, troska' od *stary*; *suchość* 'długotrwały okres bez deszczu, posucha, susza' od *suchy*; *takość* 'odpłata równa krzywdzie, równy odwet' od *taki*; (*teśkność*), *teskność*, *tesność* 'przesyt, uczucie znudzenia, niechęci', 'wstręt, obrzydzenie', 'zwątpienie, brak nadziei, ufności', 'pożądliwość, żądza' od (*teśkny*), *tesny*; *urodność* 'życie, przebieg życia' od *urodny*; *wąskość* 'nacisk, presja' od *wąski*; *wielmożność* 'oznaki czci, szacunku', 'wielkoduszność' od *wielmożny*; *wilkość* 'usposobienie, humor' od *wilki*; *własność*, *włosność*, *włostność* 'wolność, wolność osobista', 'panowanie, władza', 'prawo, przyjęte zasady' od *własny*, *włosny*, *włostny*; *wnętrznosc* 'siła żywotna' od *wnętrzny*, *wnętrny*, *zamieszkiłość* (K).

Dla części formacji słowniki historyczne nie potwierdzają możliwej do pomysłenia podstawy (wynioskowanej ze struktury). Mieszczą się tu: *bakliwość* 'krzyk'; *chelpność* 'wyniosłość, duma'; (*cierpiętność*), *cirpiętność* 'cierpliwość'; *czliwość* 'cześć, szacunek'; *doliczność* 'doświadczenie'; *jeszutność* 'wartości pozorne, wysiłki daremne, marność, różność, złe życie' (bohemizm); *namiasność* 'spadek, dziedzictwo'; *nastojność* 'naleganie'; *niechutność* 'smutek, żaloba'; (*niecierpność*), *niecirpność* 'brak wyrozumienia, nieustępliwość'; *niejednacznosc* 'niemoralność, (...)'; *niekwaśność* 'stan bez kwasu, bycie bez kwasu, bez fermentu (...)'; *nieprawiedlnosc* 'zły postępek, grzech'; *nieprześpianość* (?) 'niedoskonałość'; *nierozmierność* 'bezmiar, bezkres, ogrom'; *nieurządność* ('...), przekraczanie dozwolonej miary'; *niewłudność* 'wstrętne, niegodne człowieka czyny'; *oczekawliwość* 'czekanie'; *ogniwość* 'zapalczywość, namiętne usposobienie'; *parskość* ('...', 'zaduch'); *poczętność* 'początek, czynnik sprawczy'; *pomłość* 'przepaska (...) (w opisie herbu)'; *pragliwość* 'pragnienie'; *próchność* 'próchno, zbutwiałość'; *przełożność* 'przywilej, wyjątkowe uprawnienie'; *prześladność* 'prześladowanie, ucisk, przykrość'; *puchłość* 'wilgoć'; *pustność* 'pustkowie, miejsce puste, bezładne lub samotność, opuszczenie'; *rozmaitość* 'wielorakość, różnorodność'; *roztrzęsłość* 'rozrzutność, marnotrawstwo, trwonienie'; *samostojność*

⁸⁷ Linde odnotowuje przymiotnik, ale tylko dla znaczeń konkretnych, nie odnoszących się do stanów psychicznych.

'zespół istotnych cech, to w podmiocie istotne, niezmiennie'; (*spróżność*), *sprożność* 'nierozważny postępek'; *stadliwość* 'trwałość, siła'; *stawiczość* 'stałość, wytrwałość'; *śmielność* 'nadmierna pewność siebie, zuchwałość'; *trzeźwliwość* 'trzeźwość'; *twarność* 'coś, co upiększa, zdobi, ozdoba' (bohemizm); *ufalność* 'zbytne zaufanie, zadufanie w sobie, zuchwałość'; *uniżność* 'niskość (stanu, urodzenia itp.), mała wartość'; *usytność* 'uczucie zaspokojenia głodu i pragnienia, sytość'; *wiekuistość* 'czas bez początku i bez końca, wieczność'; *wilgłość* 'wilgoć'; *wilość* 'zakręt, zakole (strumienia)'; *wyobrażność* 'obraz, przedstawienie, wyobrażenie'; *złobliwość* (K) 'nieżyczliwość'; *zwłaszczność* (K).

Do leksemów o zakończeniu *-ość* niemożliwych do zinterpretowania słowotwórczego zaliczamy: *długoświatność* 'cierpliwość'; *młożność* '(...), powiększenie się ilości'; *obrzutność* 'żałoczność'; *odchodność* (?); *szaradość* 'postępowanie budzące odrazę'; *orzędność* 'codzienne obowiązkowe modlitwy'; *zaciemność* (K); *zewność* (K).

Na zakończenie podajemy 2 formacje **odrzeczownikowe**: *każność* 'przepisy postępowania religijno-etycznego, przykazania moralne' od *każń* oraz: **ŻAŁOŚĆ** (K) od *żał*. W stosunku do podstaw są to twory tautologiczne.

Dla rzeczownika *żądność* 'affectio', 'desiderium' można wskazać jedynie podstawę **czasownikową** *żądać*.

Oprac. Antonina Grybosiowa i Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym -d-

Formant -da

Formant *-da* tworzy niewielki zbiór derywatów motywowanych bądź przymiotnikiem, bądź czasownikiem. Rzeczowniki te mają charakter predykatywny, semantycznie przynależąc do kategorii nazw czynności i stanów:

KRZYWDA 'szkoda materialna a. moralna, (...); czyn szkodliwy, bezprawny, niesprawiedliwość, wyzysk', 'nieprawda, kłamstwo, fałsz, fałszywe oskarżenie, obmowa, obelga, zniewaga' (to znaczenie wycofane) od *krzywy*,

PRAWDA 'zgodność tego, co się stwierdza, co się mówi, z rzeczywistością, (...)', 'rzeczywistość, stan faktyczny', 'wiedza, głównie religijna, objawiona, znajomość woli bożej', 'postępowanie zgodne z zasadami moralnymi lub prawnymi, sprawiedliwość'⁸⁸ (2 ostatnie znaczenia wycofane) od *prawy*,

wróżda 'przepowiadanie, wróżenie' od *wróżyc* (L).

⁸⁸ Znaczenie to ma charakter czynnościowy. Niestety, żaden ze słowników nie odnotowuje czasownika *sprawić* w tym znaczeniu.

Od wymienionych różni się znaczeniem derywat *KŁODA* 'kłoda, pień (...)', 'pień z otworami do zamykania nóg więźnia, dyby (...)', '(...) rodzaj beczki, miara płynów, zboża, soli i ryb' od (*kłuć*), *kłóc*.

Dla 9 rzeczowników z zakończeniem *-da* nie udało się znaleźć motywacji w staropolszczyźnie. Do nich należą: (*bruzda*), *brózda*; *dziolda* '?'; *JAGODA* bot.; *grawda* 'sad, gaj'; *LEBIODA* bot.; *ŁOBODA* bot.; *świeboda* 'pan hojny, (...)', 'zwolnienie od ciężarów na rzecz pana feudalnego'⁸⁹; *żerzada* (K). Tu również włączam konstrukcje z zakończeniem *-da*, które nie wykazują semantycznych powiązań z wyrazami stanowiącymi formalnie ich podstawę: *prawda* 'krążek izolujący, na którym stawiano gorące misy z potrawami, podstawka'; *wróżda* 'prawo zwyczajowe domagające się od krewnych zabitego wykonania krwawej zemsty (...) stopniowo wypierane przez postępowanie sądowe (...)'.

Oprac. Magdalena Pastuchowa

Formanty z podstawowym -g-

Materiał staropolski mieści wprawdzie kilka leksemów z -g- w części przyrostkowej, ale poza 5:

jarzęga bot. 'marchew (dzika)' od *jary* (?),

OSTROGA 'metalowy kolec lub zębate kółko przypinane do buta (...)' od *ostrzy*,

OSTRÓG znaczenie wycofane: 'ostrokół, zaostrome koły służące do sporządzania ostrokołu' oraz znane: 'teren otoczony ostrokołem, warownia, może więzienie' od *ostrzy* (?),

PSTRĄG zool. 'pstrąg' od *pstry*,

włóczęga bot. 'sałata siewna' od *włóczyć* (?),

wszystkie należy uznać za wyrazy niemotywowane: *koczuga*; *ŁODYGA*; (*PIERÓG*), *piróg*; *RARÓG* zool.; *STRUGA*; (*śrężoga*), *śrężoga*; *TWARÓG*; *TRWOGA*. Można zatem powiedzieć, że w staropolszczyźnie -g- nie tworzył wyraźnego typu słowotwórczego, że zaprezentowane leksemy są tylko ilustracją prastowiańskiego dziedzictwa. Niewiele też można wnioskować na podstawie staropolskich nazw własnych. Odnotowano jedynie derywat *czepiga* od *czepić*⁹⁰.

⁸⁹ Wyraz można motywować przymiotnikiem *świebodny*, wtedy mamy do czynienia z derywacją wsteczną.

⁹⁰ Por. A. Cieślakowa: *Staropolskie odapetywne...*, s. 171.

Formanty z podstawowym -j-

Formant -aj

Grupa derywatów z formantem *-aj* była w staropolszczyźnie nieliczna. Zasadniczo derywaty te tworzone były od **czasowników**. Rozrzut funkcji był duży, w związku z powyższym rezygnuję z podziałów:

kraczaj 'krok, miara długości (...)’ od *kraczać*,

króczaj 'krok, stąpienie’ od *króczyć* (SXVI),

OBYCZAJ 'postępowanie zgodne z dotychczasowymi zasadami (...)’, 'postępowanie, zachowanie, sposób życia', 'obrzęd, ceremonia', 'właściwość, natura' oraz znaczenia wycofane: 'sposób', 'korzyść, pożytek' od *obyknąć*,

(*pośracaj*), *pośrzacaj* 'spotkanie, powitanie' od *pośreść, pośrześć, pośtreść* czy *pośratnąć, pośrzatnąć, pośtratnąć*,

RODZAJ z wielu znaczeń staropolskich zachowało się tylko: 'gatunek, odmiana'; inne znaczenia zanikły: 'osoby pochodzące od wspólnego przodka (...)’, 'ogół ludzi urodzonych i żyjących w tej samej epoce (...)’, 'pochodzenie, rodowód', 'pleć, zespół cech (...)’, 'narodziny, urodzenie', 'płodność', 'zamiar rozmnażania się', 'natura, przyrodzenie', 'istnienie' od *rodzić* (*się*),

SPRZĘŻAJ 'para koni lub wołów należących do dwóch różnych właścicieli, zaprzężonych razem do jednego wozu, pług itp.' od *sprzęgać* (L).

Z **odimiennych** zostały jedynie odnotowane:

LISZAJ 'choroba skóry (...)’ od *lichy*,

obliczaj, obliczej (bohemizm) 'twarz, oblicze' od *oblicze*.

Zasób staropolskich nazw osobowych pozwala wnioskować, że obok wyszczególnionych funkcjonowały jeszcze *MAZGAJ, nogaj* 'mający długie nogi', *łabaj*⁹¹.

Jako **niemotywowane** już w staropolszczyźnie traktuję leksemy: *liszaj bot.*; *liszowaj bot.*; *RUCZAJ; wiezdaj bot.*; *ZGRAJA; żółczaj bot.*

Formant -ej(a)

Jeden z derywatów zakończonych morfemem *-ej* dubluje derywat na *-aj*, był zatem prawdopodobnie jego wariantem:

kraczej 'krok, miara długości (...)’ od *kraczać*,

Inne formacje pochodzą od **rzeczowników**:

kurzej, kurzeja 'kura, która nie znosi jaj (...)’ od *kura*,

mleczej 'podpuszczka powodująca szybkie zsiadanie się mleka' od *mleko*,

koleja ‘śląd wyciśnięty kołami wozów, tor, droga’, ‘ustalony porządek, następstwo według pewnego porządku’ od *koło*.

Wśród leksemów niemotywowanych znalazły się: *kurdziej* (bohemizm); *perleja* czy *pierleja*; *pierzeja*; *polej bot.* (chyba od *pole*); (*SZALEJ*), *szelej*; *szlepieje* czy *ślepieje* (bohemizm); *śleżej* (?); *WIERZEJE*; *zółciej bot.*

Formanty jednostkowe

Wymienić tu można motywowany rzeczownik na *-uj*:

bieluj bot. ‘lulek’ od *biały*

oraz rzeczownik na *-oja*:

DZIEWOJA (dziś *żart.*) ‘dziewczyna, panna’ od *dziewka* (ucięcie morfemu *-ka*).

Za niemotywowany został uznany wyraz *karuj bot.*

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Leksemy zakończone na *~cyja*, *~syja*

Przy określaniu motywacji dla obcych rzeczowników na *~cja*, *~sja* odstąpiono od wyłożonych we *Wstępie* zasad. Szukanie podstaw w słownikach rejestrujących chronologicznie bliższy nam materiał wydawało się metodologicznie błędne; uniemożliwiałoby to obserwację rodzenia się nowych formantów, wyemancypowanych z pożyczek. Relację fundacji można na gruncie staropolskim widzieć jedynie w 3 przykładach, przy czym w ostatnim konieczne jest uwzględnienie derywacji wymiennej:

(*profecja*), *profecyja* ‘proroctwo, przepowiednia’ od *profeta* ‘prorok’,

(*profesja*), *profesyja* ‘złożenie ślubów zakonnych, śluby zakonne’ od *profes* ‘ten, kto złożył śluby zakonne’,

(*prokuracja*), *prokuracyja* ‘pełnomocnictwo procesowe, też dokument ustanawiający zastępstwo procesowe’ od *prokurator*.

Ponieważ polska literatura naukowa dysponuje pełną dokumentacją staropolskich pożyczek łacińskich⁹², rezygnuję z podawania wszystkich form kończących się na *~cja*, *~sja*.

Oprac. Magdalena Pastuchowa

⁹² D. M o s z y ń s k a: *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. Wrocław 1976.

Formanty z podstawowym -k-

Formant -ka

Wśród formacji **odrzecznikowych**, których w materiale staropolskim najwięcej, zaskakująco dużo jest derywatów, których definicje słownikowe nie różnią się od definicji podstaw, por. *latoroślka* 'gałązka, młody pęd jednoroczny' od *latorośl*. Funkcję tylko strukturalną można widzieć w 92 przykładach:

BABKA 'babka', 'położna' od *baba*,

BANKA 'naczynie baniaste z szyjką, czasem w kształcie czaszy', 'naczynie cyrulickie do spuszczenia krwi' od *bania*,

BŁONKA 'membrana' od *blona*,

bródka, *kozia bródka* 'jakiś lek z włosów koziej brody' od *broda*, *kozia broda*,

BULKA 'genus operis pistorii' od *bula* 'chleb biały (...)',

CEWKA 'rurka', 'szpulka' od *cewa*,

CHUSTKA 'płat płótna, może część odzienia' od *chusta*,

CÓRKA 'filia' od *córa*,

CZAŚTKA 'część' oraz znaczenie wycofane: 'współuczestnictwo' od *część*,

dąbrówka 'zarośla dębowe' od *dąbrowa* 'nie zagospodarowany las liściasty lub zarośla z przewagą dębów',

deczka 'poduszka czy przykrycie na łóżko' od *deka*,

deszczka 'deska (...)' od *deska*,

DRABINKA 'scalae (...)' od *drabina*,

dzianiczka 'przykrycie na łóżko' od *dzianica*,

dzieweczka 'sługa' od *dziewka*,

DZIEŻKA 'rodzaj naczynia' od *dzieża*⁹³,

FLASZKA 'rodzaj naczynia na wino' od *flasza*,

gąsłki 'dawny instrument muzyczny, rodzaj cytry' od *gęśle*, *gęśli*, wyjątkowo *gęśl* 'strunowy instrument muzyczny, (...)',

gołomédka, *gołaméka*, *gołomęka* 'człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty' od *gołomąd*,

GRZĄDKA 'drażek (...)' od *grzęda*,

GWIAZDKA 'biała plama na czole konia' od *gwiazda*,

jałowiczka 'młoda krowa, jałówka' od *jałowica*,

jatka 'budka kupiecka, kram, stragan' od *jata*,

junoszka 'chłopiec, młodzieniaszek' od *junosza*,

juszka 'zupa przyrządzana z krwi zwierzęcej' od *jucha*,

KIECKA 'rodzaj długiej zwierzchniej płóciennej szaty, ochronny fartuch' od *kieca* (SXVI),

KLATKA, *kletka* 'szopa, buda, komórka', 'klatka, kojec' od *kleć* a *kleta*, *klata*,

klinka 'drewniany kołek' od *klin*,
kłódka, kłótko 'zamek, kłódka, zasuwka, zapora' od *kłoda*,
KOSTKA 'kostka u nogi' oraz znaczenia wycofane: *pl. tantum* 'kości, szczątki świętych, relikwie', 'rodzaj schorzenia skórno, stwardnienie, narośl kostna', 'pestka w owocu, nasiona, ziarna' od *kość*,
KOSZULKA 'koszula' od *koszula*,
KROMKA 'odcięty kawałek chleba' od *kroma*,
kropka 'kropla' od *kropia*,
KRÓBKKA (dziś *gw. i reg.*) 'rodzaj (...) naczynia, rodzaj koszyka' od *krobia*,
latoroślka 'gałązka, młody pęd jednoroczny' od *latorośl*,
łapka 'zbój, rabuś' od *łapa*,
ŁAWKA 'kładka przez wodę', 'sprzęt do siedzenia (...) ' od *ława* (drugie znaczenie motywowane w *SXVI*),
ląkotka 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata (...) ' od *ląkoć*,
łękawka *jw.* od *łękawa*,
ŁOKTUSZKA 'kawał płótna (...) używany jako chustka, szal etc.' od *łoktusza*,
łysinka 'biała plama na czole konia' od *łysina*,
maciorka, maciorka pszelna 'matka, królowa pszczół' od (*mac*), *macierz*,
MAMKA 'karmicielka, piastunka' oraz znaczenie wycofane: '(...) macocha (...) ' od *mama*,
MATKA 'mater', *stara matka* 'babka', *perłowa matka* 'macica perłowa, wewnętrzna powierzchnia muszli połyskująca tęczowo' od *mac*,
MIARKA 'umowna wielkość (...), przyrządy do określania długości, objętości i wagi' oraz znaczenie wycofane: 'danina w zbożu a. mące (...) ' od *miara*,
nieściorka 'siostrzenica, bratanka' od *nieściora*,
niewiastka 'żona syna, synowa' od *niewiasta*,
nowinka 'nowina, tj. rola uprawiana po raz pierwszy lub od niedawna, (...) ' od *nowina*,
NOŻYCZKI 'narzędzie do cięcia tkaniny' od *nożyce*,
OBRĄCZKA 'opaska z metalu, kółko' od *obręcz*,
OLSZYNKA czy *olszynki* 'gaj olszowy, zarośla olszowe' od *olszyna*,
oponka 'zasłona, kotara, kobierzec' od *opona*,
OTRĄBKKI (dziś *gw.*) *pl. tantum* 'łuski zboża, (...) otręby' od *otręba, otręby*,
PAMIĄTKA 'wspomnienie, przypomnienie' od *pamięć*,
panewka 'metalowe naczynie służące do smażenia, przypiekania, rodzaj rondelka lub patelni' od *panew*,
panoszka 'sługa, pacholek, minister' od *panosza*,
panwiczk 'metalowe, płaskie naczynie w kształcie kociołka (...) ' od *panwica*,
patynka 'rodzaj obuwia, pantofel, sandał' od *patyna*,
pecka, pocka też *pl. tantum pecki, pocki* 'twarde jądro w owocu, pestka, (...) ' od *pce*,
pęporzezka 'położna, kobieta pomagająca przy porodzie' od *pęporzeza*,
PIELUSZKA 'kawałek (pas) płótna do spowijania niemowlęcia, (...) ' od *pielucha*,

PIŁKA 'kula służąca do gry, (...)’ od *piła*,
PIŁKA 'narzędzie do obrabiania metali, pilnik’ od *piła*,
PIOSNKA, *piasnka*, *piastnka*, *piesnka* 'utwór śpiewany, (...)’ od *pieśń*,
płonka 'dzikie, nie szczepione drzewo (...)’ od *płonia* 'drzewo (...), dzikie’,
podwiczka 'wstążka, przepaska na głowę’ od *podwika*,
powiastka 'problem, zagadnienie’ od *powieść*,
powieczka 'ruchoma fałda (...) mogąca zakryć gałkę oczną’ od *powieka*,
POZŁOTKA 'blaszka złota’ od *pozłota*,
przedniczka 'ozdoba sukni w postaci pasa tkaniny przymocowanego do kołnierza i opadającego z przodu’ od *przednica*,
przeskórka 'poniżenie, zniewaga’ od *przeskora*,
RÓŻDŻKA, *różka* 'gałąź, młody pęd drzewa lub krzewu’ od *różga*,
ruszka 'chustka na głowę’ od *rucha*,
SANKI *pl. tantum* 'pojazd na płozach do jeżdżenia po śniegu’ od *sanie*, *sani*,
serpanka 'chustka na głowę, zawój’ od *serpan*,
SIARKA 'siarka’ od *siara*,
siatka 'sieć rybacka bądź myśliwska’ od *sieć* a. *siecia*,
(sierotka), *sirotka* 'sierota’ od *sierota*, *sirota*,
SKIERKA (dziś *poet.*) 'najmniejsza częśćka czegoś’ od *skra*,
stedzka 'ścieżka’ od *stdza*, *scdza*, *sdza*,
steżka 'ścieżka’ od *stdza*, *scdza*, *sdza*,
stęпка 'kuchenne a. apteczne naczynie z tłuczkiem, (...)’ od *stępa*,
strzałka 'pocisk wypuszczony z łuku (...)’ od *strzała*,
szubka 'rodzaj wierzchniej sukni, długiej, z rękawami, podbitej futrem’ od *szuba*,
ŚCIEŻKA 'droga, dróżka, chodnik’ od *stdza*, *scdza*, *sdza*,
(ŚMIETANKA), *śmiatanka* 'śmietana’ od *(śmietana)*, *śmiatana*,
ŚWINKA 'świnia’ od *świnia*,
TACZKA częściej *pl. tantum TACZKI* 'rodzaj ręcznego wózka na jednym kółku’
 od *taki*,
taraśniczka 'rodzaj lekkiego działła’ od *taraśnica*,
tobołka 'torba, worek’ od *toboła*,
wędziczka 'hak, haczyk lub drobne narzędzie (...)’ od *wędzica*,
wronka 'jakieś urządzenie apteczne (...)’ od *wrona*.

Liczba derywatów, w których formant ma jedynie funkcję strukturalną, znacznie się powiększa, jeśli dołączymy terminy przyrodnicze. Wprawdzie w pracy nazwy tego typu w zasadzie wyodrębniane są w osobne grupy, ale podanie ich w tym miejscu wydaje się celowe ze względu na wagę nasuwającego się problemu. W staropolszczyźnie bowiem w ogóle zauważa się duże natężenie czysto strukturalnej funkcji formantów. Olbrzymia liczba par synonimicznych względem siebie każe sądzić, że przyczyna leży nie tylko w sposobie definiowania wyrazów przez autorów *SSłp*, chociaż i tak czasami może się zdarzyć. Oto spis zestawień tautologicznych z kwalifikatorem *bot.* i *zool.*: *ambrozka*; *BABKA* 'różne gatunki rośliny rodzaju *Plantago*’ od *baba*; *bańka* 'tykwa’ od *bania*; *bazylika* od (*bazylija*), *bazylija*; *BEDŁKA*; *bródka*, *kozia bródka* 'ostróżka, tawuła’ od *broda*, *kozia*

broda; *brzanki*; *CYRANKA*; *CZARNUSZKA* 'czarnuszka' od *czarnucha*; *czekan-ka* 'podróżnik' od *czekana*; *duszką*; (*DZIERLATKA*), *dziirlatka*, *dziurlatka*; *formuzka* czy *formużka*; *garliczka* 'gatunek gołębia, turkawka (...)' od *garlica*; *GĄBKA*; *GĄSKA*; *gryczka*; *grzebołuszka* 'jaskółka brzegówka' od *grzebołucha*; *iściczki pl. tantum* 'odmiana czosnku' od *iścica*; *JABŁONKA*; *karczyki pl. tantum*; *knietki* (bohemizm); *kniezki bot.* 'gatunek stokroci' od *kniez*; *kopiczki pl. tantum*, 'babka lancetowata' od *kopica*; *kopyłki pl. tantum*; *LEBIODKA*, *lebie-dka*; *LISZKA*; *macoszki pl. tantum*; *maczonki pl. tantum*; *marchewka*; *mątewki pl. tantum*; *PAPROTKA* od *paproć*; *PIWONKA* od *piwonia*; *płaskunki pl. tantum*; *PORZECZKI pl. tantum*; *przanki pl. tantum*; *przygielki pl. tantum*; *pszonka bot.*; *pupienki pl. tantum bot.*; *PSZONKA*; *roszczka*, *roszczka polna* 'manna jadalna' od *roska*, *polna roska*; *skoczka*; *smolanki pl. tantum* 'kokoryczka wielokwiatowa' od *smolan*; *soczewiczka* 'soczewica jadalna', *wodna soczewiczka* 'rzęsa drobna' od *soczewica*; *suchotki pl. tantum*; (*sumiczki*), *sumniczki pl. tantum*; (*synogarliczka*), *sinogarliczka* 'gatunek gołębia, turkawka (...)' od (*synogarlica*), *sinogarlica*; *TARNKA*; *truskawki*; *weszka* 'pasożyt (...)' od *wesz*; *wyczka* od *wyka*.

Niewykluczone, że niektórym przywołanym wyżej formacjom można przypisać znaczenie deminutywne bądź hipokorystyczne. Podkreślamy jednak, że nasze wnioskowanie miało u podstaw zaproponowaną przez leksykografów definicję realną, w której znaczenie słowa motywującego jest tożsame ze znaczeniem derywatu. Bo słownikowe opisy znaczeń pozwalają widzieć znaczenie zdrabniające w grupie 64 derywatów:

BLASZKA 'bractea, lamina parva' od *blacha*,
(CHWILKA), *filka* 'breve temporis spatium' od *chwila*, *fila*,
chyżka 'domek', 'latrina' od *chyż*, *chyża*,
(dzwoneczki), *zwoneczki* 'instrument muzyczny (...)' od *(dzwonek)*, *zwonek*,
FASKA 'beczułka' od *fasa* 'beczka',
(FURTKA), *fortka* 'furtka, bramka, drzwiczki' od *furta*, *forta* 'brama',
GAŁĄZKA od *gałąź*,
głowienka 'rodzaj świeczek dymnych używanych do kadzenia' od *głownia*,
GŁÓWKA 'mała głowa' od *głowa*,
gospodka 'mała gospoda' od *gospoda*,
GÓRKA 'mała góra' od *góra*,
(gromadka), *grumadka* 'mały stos drzewa (do spalenia obrzędowego)' od *gromada*,
haczki pl. tantum 'haftka, zapinka', 'haczyk do ognia, pogrzebacz', 'widełki z zagiętymi końcami' od *hak*,
kaletka 'woreczek na pieniądze' od *kaleta*,
kleszczki 'małe szczypce, obcegi' od *kleszcze*,
(KŁÓDECZKA), *kłoteczka* 'mała kłódka, zasuwka, zaporą do drzwi' od *kłódka*,
kłótką,
KOMÓRKA 'małe pomieszczenie mieszkalne lub służące jako skład, pokoiik, komórka, spiżarnia' od *komora*,
KOPKA 'kopiec, kopczyk' od *kopa*,
KOPISTKA (dziś *reg.*) 'drewniana łopatka do mieszania' od *kopyść* (*SXVI*),

KROSTKA 'mała krosta' od *krosta*,
KUCZKA 'buda, chatka, mały domek' od *kucza* (*SXVI*),
KULKA 'mniejszy pocisk metalowy lub kamienny w kształcie kuli' od *kula*,
ŁAPKA 'mała łapa, łapka, noga zwierzęcia a. ręka ludzka' od *łapa*,
łatka 'kociołek, garnek, naczynie' od *łata*,
ŁĄCZKA 'mała łąka' od *łąka*,
ŁOPATKA 'mała łopata, szufelka' od *łopata*,
ŁÓDKA 'mała łódź' od *łódź*,
MĄCZKA 'mąka drobno zmielona, delikatna' od *mąka*,
mogilki pl. tantum '(...), kopce (graniczne, może też nagrobne)' od *mogila*,
NERECZKA 'mała nerka' od *nerka*,
niwka 'niewielkie pole uprawne, rola' od *niwa*,
ODNÓŻKA (dziś *ogr.*) 'gałązka, młody pęd' od *odnoga*,
ODROBINKA 'mały, odkruszony kawałeczek, okruszynka' od *odrobina*,
OWIECZKA 'mała owca' od *owca*,
pastuszka 'dziecko pilnujące pasącego się bydła, owiec, świń itp.' od *pastucha*,
pawezka 'mała tarcza' od *paweza*,
pagwiczka 'mniejszy guzik' od *pagwica*,
PIĄSTKA 'mała pięść' od *pięść*,
PIERZYŃKA 'mała pierzyna' od *pierzyna*,
plachetka 'mała płachta, kawałek płótna' od *płachta*,
płóska 'działka ziemi uprawnej (...)' od *płosa*,
podwijeczka 'wstażka, przepaska na głowę'⁹⁴ od *podwijka*,
POLANKA 'mała polana' od *polana*,
POSZEWKA 'wierzchnie pokrycie poduszki' od *poszwa*,
RYBKA 'mała ryba' od *ryba*,
RZECZKA 'mała rzeka' od *rzeka*,
SIEKIERKA, *siekirka* 'mniejsza siekiera' od *siekiera*, *siekira*,
SKAŁKA 'niewielka skała, skaliste wzniesienie terenu' od *skała*,
SKÓRKA 'zdjęta skóra małych zwierząt, najczęściej wyprawiona' od *skóra*,
SKRZYŃKA 'mała skrzynia, kuferek służący do przechowywania ubrania, poście-
 li, przedmiotów gospodarstwa domowego, naczynia itp.' od *skrzynia*,
SOSIENKA (dziś *gw.*) 'mała, młoda sosna' od *sośnia*,
sosnka 'mała, młoda sosna' od *sosna*,
soszka 'kołek widlasty służący do podniesienia i podpierania sieci do chwytania
 zwierząt' od *socha*⁹⁵,

⁹⁴ Z definicji deminutywna funkcja formantu nie wynika, ale przypisujemy ją morfemowi *-ka*, gdyż w grupie tautologii znajduje się już derywat *podwiczka*. Jest mało prawdopodobne, aby podwojenie *-ka* nie dało w efekcie zdrobnienia.

⁹⁵ Niektóre tego typu derywaty można zaliczyć do innych – mutacyjnych – kategorii słowotwórczych, zwykle nazw symilatywnych. Granice jednak, jak wiadomo, są płynne i niejednokrotnie decyzję trzeba podjąć arbitralnie. Przyjmujemy tutaj prymat relacji semantycznej *mały* : *duży*. Pamiętajmy ciągle, że nie dysponujemy intuicją językową ówczesnego użytkownika języka – przyjęcie wyrazistych wartości semantycznych jest bezpieczniejsze.

STĄGIEWKA (dziś gw.) 'mała stągiew (...)' od *stągiew*,
 STOPKA 'przedmiot przypominający małą stopkę (...)' od *stopa*,
 STRUŻKA 'mała struga, strumyczek' od *struga*,
 STUDZIENKA, studzionka 'mała studnia czy źródło' od *studnia*,
 SZOPKA 'niewielki budynek gospodarczy' od *szopa*,
 ŚWIECZKA 'mała świeca' od *świeca*,
 świerzepka, świerzopka 'młoda klacz stadna, hodowana na swobodzie, nie przy-
 uczona do pracy, nie oswojona' od *świerzepa*, *świerzopa*,
 tronka 'skrzynka' od *trona* 'skrzynia',
 TYCZKA 'palik, żerdź służąca za podpórkę' od *tyka*,
 uliczka 'dróżka między domami' od *ulica*,
 wędka 'hak, haczyk lub drobne narzędzie (...)' od *węda*,
 wierszka 'mała sieć rybacka (...)' od *wiersza*,
 WIEŻYCZKA 'mała wieża' od *wieżyca*,
 WIOSKA 'mała wieś' od *wieś*,
 wódka 'mały staw czy też rów z wodą' od *woda*.

Tu należy też włączyć derywat z nieregularną alternacją: *niecuszki pl. tantum* 'małe płaskie naczynie' od *niecki*.

Deminutywność często związana jest z ekspresją, zaprezentowane zatem wyżej formacje mogły w tekstach wiązać także emocjonalny stosunek nadawcy tekstu. Ponieważ pracujemy na materiale słownikowym, przytoczone niżej spieszczenia zostały zgrupowane na podstawie definicji słownikowych:

DUSZKA pieszczotliwie 'kochaś, kochanie' od *dusza*,
 DZIEWECZKA 'dziewczyna, panna' od *dziewka*,
 GOŁĘBICZKA 'gołębica' od *gołębica*,
 niewiastka 'kobieta (?)' od *niewiasta*,
 NÓŻKA 'pieszczotliwie o nodze' od *noga*,
 tatka 'ojciec, tatuś' od *tata*,
 WDÓWKA 'wdowa (...)' od *wdowa*,
 ŻONKA (K) od *żona*.

W przypadku derywatu: *wojewódka*, *wojwódka* 'niższy urzędnik (...)' od *wojewoda*, *wojwoda* formant *-ka* sygnalizuje podrzędność.

W grupie odrzeczownikowych derywatów na *-ka* wiele jest nazw żeńskich powstałych od odpowiednich męskich. Dominuje tutaj typ słowotwórczy, w którym nazwę żeńską motywuje rzeczownik męski podzielny słowotwórczo, należący w zdecydowanej większości do kategorii nazw wykonawców czynności – mniej jest nazw nosicieli cech i rzadko jako podstawa słowotwórcza pojawia się kategoria nazw mieszkańców. Prezentując materiał, kierujemy się sufiksem nazwy motywującej, bo wiązanie morfemu męskiego z żeńskim mogło być źródłem nowych, odrębnych formantów, por. np. dzisiejsze *-acz + ka*, *-nicz + ka*.

Wiele jest (18) nazw żeńskich powstałych od rzeczowników męskich na *-arz*:
BEDNARKA 'żona bednarza' od *bednarz*,
haftarka, *aftarka*, *heftarka* 'kobieta zajmująca się wszywaniem, haftowaniem, hafciarką' od *haftarz*, *aftarz*, *heftarz*,

koszarka 'wyrabiająca albo sprzedająca kosze' od *koszarz* (L),
KRAMARKA (dziś *rzad.*) 'handlarka' od *kramarz*,
KUCHARKA '(...) przyrządzająca potrawy' od *kucharz*,
LEKARKA 'kobieta lecząca, uzdrowicielka' od *lekarz*,
malarka, malerka 'żona malarza' od *malarz, malar, maler, malerz*,
MŁYNARKA 'żona młynarza' od *młynarz*,
murarka 'żona murarza' od *murarz*,
MYDLARKA 'kobieta trudniąca się wyrobem mydła' od *mydlarz*,
owczarka 'żona owczarza czy też pasterka owiec' od *owczarz*,
piekarka 'ta, co wypieka pieczywo' od *piekarz*,
rymarka 'żona rymarza lub wdowa po rymarzu' od *rymarz, rymar*,
stolarka 'żona stolarza' od *stolarz*,
szczekarka 'kłamczucha' od *szczekarz*,
szynkarka 'żona szynkarza' od *szynkarz*,
tendlarka 'kobieta handlująca starzyzną, tandeciarka' od *tendlarz*,
wozatkarka 'ta, która kogoś, coś przewozi (...)' od *wozatarz*.

Również dużą grupę stanowią rzeczowniki zakończone na *-(i)ciel*:
NAUCZYCIELKA 'ta, która uczy, poucza innych' od *nauczyciel*,
NIEPRZYJACIÓŁKA 'kobieta nieprzyjaźnie, wrogo usposobiona' od *nieprzyjaciół*,
odkupicielka 'wybawicielka' od *odkupiciel*,
POCIESZYCIELKA 'ta, która pociesza, rozwesela' od *pocieszyciel*,
porodicielka (o Matce Boskiej) 'rodzicielka, matka' od *porodzieciel*,
(potwierdzicielka), poćwierdzicielka 'ta, co umacnia, dodaje sił' od *potwierdzi-*
ciel (L),
prosiicielka 'orędowniczka' od *prosiiciel* (L),
PRZYJACIÓŁKA 'kobieta przyjaźnie, przychylnie usposobiona' od *przyjaciół*,
radzicielka 'ta, która udziela rad, doradczyni' od *radzieciel* (L),
rozmnożycielka 'twórczyni, sprawczyni' od *rozmnożyciel*,
zaszczycicielka (K) od *zaszczyciciel* (K),
zwyciężycielka (K) od *zwyciężyciel*.

Derywaty żeńskie powstałe od rzeczowników na *-nik*⁹⁶ są następujące:
budniczka 'żona budnika, kramarza' od *budnik*,
czeladniczka 'służąca' od *czeladnik*,
duchniczka 'kobieta lekkich obyczajów' od *duchnik*,
NAMIESTNICZKA 'spadkobierczyni, ta, która dziedziczy, dziedzicząca' od *na-*
miestnik,
ORĘDOWNICZKA 'ta, która oręduje, wstawia się za kimś, prosi za kimś' od
orędownik,
plócienniczka 'żona tkacza' od *plóciennik*.
 Od nazw męskich z sufiksem *-ik*⁹⁷ powstały derywaty:

⁹⁶ Przypisanie podstawie słowotwórczej sufiksu zgodne jest z ustaleniami w niniejszej pracy (por. formacje na *-nik*).

⁹⁷ Jw. Por. formacje na *-ik*.

DŁUŻNICZKA 'debitrix' od *dłużnik*,
dworniczka 'gospodyni folwarczna, klucznica, szafarka' od *dwornik*,
RZECZNICZKA 'ta, która wstawia się za kimś, oręduje' od *rzecznik*,
służebniczka 'ta, co służy, (...), sługa, służebnica' od *służebnik*,
(*uczestniczka*), *uczęstniczka* 'kobieta posiadająca udział, współwłaścicielka' od
uczęstnik.

Derywaty oparte na męskiej podstawie z formantem *-ic* są następujące:
DZIEDZICZKA 'spadkobierczyni', 'właścicielka, posiadaczka' od *dziedzic*,
młodziczka 'młoda kobieta' od *młodzić*,
(*nieszlachcianka*), *nieślachcianka* 'kobieta nie należąca do stanu szlacheckiego'
od (*nieszlachcic*), *nieślachcic*,
rodziczka 'krewna, należąca do tego samego rodu', 'rodzicielka, matka' od *rodzić*.

W 4 przypadkach nazwa żeńska oparta jest na derywacie na *-anin*⁹⁸:
MIESZCZANKA 'obywatelka, mieszkanka miasta' od *mieszczanin*, *mieszczan*,
*MIESZCZKA*⁹⁹ jw. od *mieszczanin*, *mieszczan* (ucięcie *-anin*),
poganka 'cudzoziemka, obca, kobieta innej wiary' od *poganin*,
wieśnianka 'mieszkanka wsi (...)' od *wieśnianianin*.

Męska podstawa na *-erz* pojawia się także w 4 derywatach na *-ka*:
(*balwierka*), *barbirzka* 'żona balwierza' od (*balwierz*), *barwierz*,
fryjerka, *fryjarka* 'kobietka, kobieta płocha' od *fryjer*, *fryjarz*, *fryjerz*,
kuśnierka 'kobieta zajmująca się kuśnierstwem, też żona kuśnierza' od *kuśnierz*,
płatnerka, *płetnerka* 'żona płatnerza' od *płatnerz*, *płatnar*, *płatnarz*, *płatner*,
płetnarz.

Odnotowano również po 2 przykłady nazw żeńskich od podstaw męskich na
-ak, *-acz* i *-un*:

jednaczka 'pośredniczka' od *jednacz*,
PRACZKA 'kobieta zajmująca się praniem bielizny' od *pracz*,
(*JEDYNACZKA*), *jedzinaczka* 'jedyna córka' od *jedynak*, *jedzinak*,
ŚPIEWACZKA 'ta, co śpiewa' od *śpiewak*,
OPIEKUNKA 'ta, która się opiekuje, troszczy, dba' od *opiekun*,
PIASTUNKA. *piestunka* 'ta, co piastuje, opiekunka, wychowawczyni, karmiciel-
ka' od *piastun*, *piestun*.

Reszta derywowana od podstaw męskich z innymi sufiksami bądź też od nazw
niemotywowanych:

basterka 'córka nieprawego łoża' od *baster*,
DRUŻKA 'drużna, towarzysza panny młodej w obrzędzie weselnym' od *drug*,
dziewosłabka 'swatka, pośredniczka małżeńska' od *dziewosłab*,
furmanka 'żona furmana' od *furman*,
MNISZKA 'członkini zgromadzenia zakonnego, (...)' od *mnich*,

⁹⁸ Na temat rzeczowników żeńskich będących odpowiednikami męskich na *-anin* zob. W. T a s z y c k i: *Rzeczowniki żeńskie typu „dworka”, „mieszczka”, „Polka”, „Rosjanka”, „Greczka”: „Greczynka”*. „Poradnik Językowy” 1972, s. 475–476.

⁹⁹ Traktujemy wyraz jako ten, który zachował ciągłość historyczną, choć w staropolszczyźnie brak było dzisiejszego odcienia pogardliwego.

PRAWNUCZKA 'córka wnuka lub wnuczki' od *prawnuk*,
siostrzanka, siostrzanka 'córka krewnej należącej do tego samego rodu' od
(siostrzany), *siestrzeny* 'syn krewnej należącej do tego samego rodu',
stelmaszka czy *sztelmaszka* 'żona stelmacha' od *stelmach, sztelmach*,
 TŁUMACZKA 'ta, co przekłada z jednego języka na drugi' od *tłumacz*,
 TOWARZYSZKA 'współuczestniczka życia, pracy, zabawy, (...)' od *towarzysz*,
ucząstka 'mająca w czymś udział, uczestniczka czegoś' od *uczęstek*, może też
ucząstek (ucięcie -ek),
 WNUCZKA 'dziecko płci żeńskiej w stosunku do własnych dziadków' od *wnuk*,
 ŻŁODZIEJKA (K) od *złodziej*.

Derywat *niebożka* 'nieboszczka, zmarła' od *(niebożec)*, *niebożc* interpretujemy jako powstały przez wymianę morfemu -ec na -ka.

Wśród nazw odrzeczownikowych innych niż wymienione wyżej żeńskie osobowe wyodrębnia się klasa nazw symulatywnych¹⁰⁰ (12 przykładów):

czaszka 'ozdobna część świecznika w kształcie czary', 'miseczka żołędziowa',
 'wklęśła kość' od *czasza*,
 FASKA 'rodzaj większego naczynia do przenoszenia nakrycia stołowego' od *fasa*
 'beczka' a. 'rodzaj naczynia na chleb',
górką 'wypukłość, nabrzmiałość (na ciele)' od *góra*,
kotka 1. 'rodzaj kwiatostanu (...)' od *kot*,
kotka 2. 'kotwica' od *kot* (?),
liszka 'kuna, obręcz żelazna (...) składana na szyję przestępcy' od *lis*,
 ŁOPATKA 'kość płaska, (...) spoczywająca na klatce piersiowej po obu stronach
 kręgosłupa' od *łopata*,
myszka 'muskul, mięsień' od *mysz*,
 RURKA 'rodzaj okrągłego piórnika' od *rura*,
siatka 'przedmioty przypominające wyglądem sieć' od *sieć* a. *siecia*,
szypka 'ogonek liścia lub owocu, czy też łuska, łupina', 'owoc dziko rosnących
 jabłoni czy gruszy' od *szyp* 'strzała' (L),
 WITKA 'cienka i wiotka gałązka (...)' od *wić*.

Niektórym derywatowi można przypisać znaczenie nazw miar, choć ma ono charakter niestrukturalny (znaczenie miary mieści się też w podstawie):

(ćwiartka), *czwartka* 'beczka określonej wielkości' od *ćwierć, ćwirć*,
 GARSTKA 'tyle, ile garścią objąć można (...)' od *garść*,
rączka 'miara objętości (...)' od *ręka*.

Pozostała jeszcze grupa 26 rzeczowników odrzeczownikowych, w których relacje między derywatem a podstawą są tak różnorodne, że postanowiliśmy ograniczyć się do prezentacji materiału:

bramka 'drogocenny kobiecy strój na głowę czy szyję' od *brama* '(...), bramowanie',
deszczka 'część składowa rzędu wschodniego, tzw. ławka u siodła' od *deska*,

¹⁰⁰ Pamiętajmy, że jako symulatywne można też traktować niektóre ze wskazanych wyżej formacji deminutywnych.

drużki pl. tantum ‘drobne podarki wymieniane przez przyjaciół’ od *drug*,
durka ‘krata (w oknie)’ od *dura* ‘dziura, otwór’,
dusza eufemistycznie ‘wszetecznik, wszetecznicza’ od *dusza*,
FRYZKA czy *fryżka* ‘ozdobny kołnierzyk (...)’ od *fryza* ‘gatunek grubego sukna’
(SXVI),
(GAŁUSZKA), *gołuszka* ‘jakiś owoc, może kaliny koralowej’ od *gałucha*,
GODZINKI ‘nabożeństwo, modlitwy (...)’ od *godzina*,
glinka ‘glinianka, dół, gdzie się kopie glinę’, ‘minia, tlenek ołowiu (...)’, (o maści
końskiej) ‘koloru gliny, gliniasty’ od *glina*,
JUTRZENKA ‘gwiazda poranna (...)’ od *jutrznia* ‘poranek (...)’,
kadłubka ‘źródło (zapewne ocembrowane wydrążonym pniem)’ od *kadłub* ‘pień
drzewa wewnątrz wydrążony (...)’,
kardynalka ‘nazwa działu (od wrytego herbu kardynała)’ od *kardynał*,
kożki, kóźki pl. tantum ‘rodzaj pelerynki podbitej futrem’ od *koża* ‘skóra zwierzęca’,
liski czy *liszki pl. tantum* ‘skóra, futerko z lisa’ od *lis*,
(łebka), *łapka, łepka* ‘rodzaj hełmu’ od *łeb*,
mamka ‘jakaś bliska krewna a. powinowata, (...)’, ‘nieślubna żona’, ‘położna’ od
mama,
miotelka ‘(...) jakiś czynsz czy świadczenie’ od *miotła* (?),
pęcinki pl. tantum ‘(...) (powróż, rzemień do krępowania nóg) (...)’ od *pęcina*
(L),
PIŁKA ‘(...) gra’ od *piła*,
płonka ‘(...) jego [tzn. dzikiego, nie szczepionego drzewa] owoc’ od *płonia*,
prasolka ‘droga, trakt solny’ od *prasol* ‘człowiek trudniący się sprzedażą soli’,
SKÓRKA ‘błonka jaja lub orzecha znajdująca się pod twardą skorupą’, ‘naple-
tek’ oraz znaczenie wycofane: ‘skórzany naramiennik, (...)’ od *skóra*,
szynka ‘część zbroi (...)’, nagolenica lub naramiennik’ od *szyna* ‘rodzaj płyty
metalowej’,
ścianki pl. tantum ‘wolna przestrzeń, przejście, odstęp między domami’ od *ściana*,
trawka ‘proszek z kozieradki pospolitej’ od *trawa*, *boża trawka* ‘kozieradka
pospolita’,
uliczka ‘drzwi zewnętrzne, brama, wrota’ od *ulica*.

Słabą bądź niejasną motywację semantyczną reprezentują następujące leksemy: *babka pl. tantum* ‘konstelacja Pleiades’ od *baba* (?); *bronka* ‘krata, ogrodzenie’, ‘duża dziurkowana łyżka’; *kepka* ‘koszałka, rodzaj koszyka’ od *kępa* (?); *kiczka* ‘przepaska na głowę’, ‘namiot, szałas’ od *kicz*; *kleszczki* ‘rodzaj drewnianej kołatki (deseczki, którymi stukał trędowny)’ od *kleszcze* (?); *kluczka* ‘hak’ od *klucz*; *lątka* ‘lalka, marionetka’ od *łęt* (*L*); *łodyżka* ‘kostka w nodze zwierzęcej, z której wyrabiano kości do gry’ od *łodyga*; *pazłotka* ‘blaszka mosiężna lub pozłacana’ od *pozłota* (?); *PRZEKUPKA* ‘kobieta trudniąca się drobnym handlem, (...)’ od *przekup*¹⁰¹; *przyskórka* ‘poniżenie, zniewaga’ (być może rzeczownik mo-

¹⁰¹ Leksem *przekup* opatrzony jest w *SSp* znakiem zapytania, trudno zatem wnioskować o motywacji semantycznej.

tywowany jest rzeczownikiem *przeskora* 'poniżenie, zniewaga'); *psarka* 'ten, co pozostaje w jakimś związku z psami' od *psarz* 'ten, co opiekuje się psami myśliwskimi (...) – być może zachodzi tu stosunek synonimiczny; *swaszka* 'swatka' od *swach* (?); *szynkarka* 'szafarka, rozdawczyni' od *szykarz* (?); *świeczki* 'święto Trzech Króli, zarazem święto chrztu Chrystusa' od *świeca* (?); *trestka* 'suszona kora pewnych gatunków cynamonowca (...)’ od *treść*, *trześć*.

Wśród derywatów **odczasownikowych** największą (16) grupę w materiale staropolskim stanowią nazwy czynności, których jednak proporcjonalnie w stosunku do współczesnego języka jest mniej:

GADKA 'opowiadanie', 'rozmowa (...)', 'parabola, przypowieść (...)' oraz znaczenia słabiej motywowane: 'waśń, kłótnia', '(...), pytanie (...) zagadka', 'dowód', twierdzenie' od *gadać*,

klatka 'plotka, bajka, brednia' od *klecić* (*SXVI*),

mieszka 'zamieszanie, zamieszki, rozruchy' od *mieszać*,

posadka 'wyprawa wojenna' od *posadzić*,

POBUDKA 'bodziec, zachęta, podnieta' od *pobudzać*,

polewka 'polewanie, oblewanie' od *polewać*,

PORAŻKA czy *porazka* 'klęska' od *porażać*, *porazić*,

UCIECZKA 'szybkie oddalenie się (...)', 'schronienie się' od *uciekać*,

umówka 'wymówka, rzekoma przyczyna' od *umówić* (motywacja niepełna),

WYMÓWKA 'usprawiedliwienie, uzasadnienie, wymówka' od *wymówić* (*się*),

zamianka (*K*) od *zamienić*,

ZAMIESZKA (dziś *pl. tantum*) (*K*) od *zamieszać*,

zastawka (*K*) od *zastawić*,

zgadki (*K*) od *zgadnąć*,

zwarka (*K*) od *zwarować się*,

zwodka (*K*) od *zwodzić*.

Reszta przykładów ma znaczenia konkretne i, jak zwykle w takich wypadkach, można wydzielić grupy reprezentujące moce derywacyjne czasownika. Należy jednak mocno podkreślić, że nie ma takiej wartości kategorialnej, która by decydowała o specyfice formantu. Klarowność strukturalna wynika bardziej z ogólnych właściwości derywatów odczasownikowych niż z funkcji *-ka*.

Tak więc daje się wyróżnić grupa (9) środków czynności, głównie narzędzi:

NALEWKA 'naczynie metalowe do nalewania płynów (...)' od *nalewać*,

oganka 'wachlarz czy też temu podobny przedmiot do odpędzania much' od *oganiać*,

POGRÓDKA też *pl. tantum podgródki* 'jakaś drewniana konstrukcja regulująca poziom wody poruszającej koło młyńskie' od *pogrodzić* (*SW*),

POKRYWKA 'płaski przedmiot, który coś przykrywa' od *pokrywać*,

pozłotka 'związek arsenu z siarką' od *pozłocić*,

PRZEPASKA 'pasek noszony na biodrach, często ozdobny' od *przepasać*,

sponka też *pl. tantum sponki* 'ozdobna sprzączka, klamra, spinka, też naszyjnik, bransoleta' od *spinać*,

TARKA, tarłka, terka ‘przrząd służący do ucierania czegoś na miałko’ ‘moździerz’ ‘skrobaczka, zgrzebło’ ‘pilnik’ od *trzeć*,
zaponka (K) ‘klamra, haftka’ od *zapiąć*.

Funkcję subiektu czynności, procesu czy stanu można przypisać następującym derywatom:

(*CHYZASTKA*), *chrąska, chrząsłka, chrzęsłka, krząska* ‘cartilago’ od *chrzęścić* a. *chręścić*,

dójka ‘mamka’ od *doić* ‘karmić (piersią)’,

klepka ‘pseudomniszka, żebraczka podająca się za mniszkę, także kobieta klepiąca modlitwy a. plotki’ od *klepać* (*SXVI*),

KOLEBKA, cholebka ‘kołyska dziecinna’ oraz znaczenia wycofane: ‘wóz, powóz, pojazd wiszący na pasach’, ‘łóżko noszone, lektyka’ od *kolebać się, cholebać się*,

pobudka ‘stróż nocny’, ‘mechanizm dzwoniący w zegarze’ od *pobudzać*,

przysuszki pl. tantum ‘stojące obumarłe drzewa albo suche gałęzie zbierane w lesie na opał’ od *przysuszać*,

skoczka ‘tancerka’ od *skoczyć*,

ściążka ‘goleń, podudzie’ od *ściągać*.

Do rezultatów czynności zaliczamy:

KOPANKA (dziś gw.) ‘niecka’ od *kopać*,

KRAJKA ‘ucięty pasek sukna’ od *krajać*,

OBIERKI, obirki pl. tantum ‘(...)’, *wybirki, resztki, odpadki* od *obierać, obirać*,

OSZEWKA ‘zapewne rodzaj ozdobnego obszycia, może kołnierz czy mankiet’ od *oszyć*,

składka ‘zgłoska, sylaba’ od *składać*,

TRZASKA ‘drobny ułomek drewna, drzazga’ od *trzaskać*.

zwojka (K) od *zwić (L)*.

Skromna jest liczba nazw miejsc:

OPŁOTKI pl. tantum ‘(...) ogrodzona droga we wsi, ogrodzona wieś’ od *opleść*,

osutki pl. tantum ‘teren, gdzie się ziemia obsunęła’ od *osuć się* (*SXVI*),

posadka ‘miejsce obronne, twierdza, zamek’ od *posadzić*,

Można także wskazać grupę rzeczowników odpowiadających drugiemu, obiek-
towemu argumentowi struktury predykatowo-argumentowej (12 przykładów):

naściłka ‘rzecz należąca do bielizny stołowej, zapewne obrus’ od *naścielić*,

obramka ‘kraj, brzeg przedmiotu (...)’, *obramowanie* od *obramować*,

opalka ‘materiał łatwopalny używany na przepałkę w piecu’ od *opalić* (*SXVI*),

OPŁOTKI pl. tantum ‘płot, ogrodzenie, (...)’ od *opleść*,

podtyczka, potyczka ‘jakaś część odzieży, może przepaska lub chustka’ od *podtykać* (*L*),

POLEWKA ‘zupa jarzynowa lub owocowa, (...)’ od *polewać*,

posadka ‘załoga wojskowa’ od *posadzić*,

powonka ‘pachnidło’ od *powoniać*,

przestawka ‘mała miska’ od *przestawiać, przestawić* (*L*),

przystawka ‘mała miska’ od *przystawiać, przystawić*,

wymłotka 'wymłócne zboże, ziarno' od *wymłócić*,
zatoczka, zatyczka 'zwój' (K) od *zatoczyć*.

Niestety, na tym kończy się lista derywatów, których znaczenia strukturalne pozwalają na uogólnianie. Pozostałe przykłady mieszczą bardziej skomplikowane relacje między znaczeniem derywatu a podstawy bądź też relacje te dla autorek tekstu są niejasne:

KLEPKA 'deszczułka dębowa do wyrobu naczyń' od *klepać*,
pogadka 'zagadka, trudne pytanie' od *pogadać* (L)¹⁰²,
pokrętka 'nerka' od *pokręcić* (L),
porąbka 'zagajnik' od *porąbać* (słaba motywacja semantyczna),
porażka 'wnętrzości, trzewia (zwierząt ofiarnych)' od *porazić*,
proroczek '(...) posiedzenia sądów ziemskich' od *prorokować* (słaba motywacja),
ŚCIERKA 'płat tkaniny (...) do obcierania (...)' oraz znaczenie wycofane: 'ozdobne zakończenie rękawów w kształcie chustki' od (*ścierać*), *scirać*,
ścierzka 'członek niższego od szlachty stanu włodyków (...)' od (*ścierać*), *ścirać* (?).

ukupinka 'część posiadłości kupiona' od *ukupić*,
zalewka (K) od *zalewać* ('przychód') – słaba motywacja znaczeniowa.

Jak wynika z przeglądu, liczba derywatów odczasownikowych z formantem *-ka* nie jest duża. Pamiętać jednak należy, że efekt taki może być rezultatem przyjętych w opracowaniu założeń – nadrzędną dyrektywą było kierowanie się strukturą formalną. Bo jako odczasownikowe dadzą się także zinterpretować niektóre formacje odrzeczownikowe i odprzymiotnikowe (por. np. *klatka* od *klecić* a. *kleć*; *kropka* od *kropić* a. *kropia*).

Do omówienia pozostała niewielka grupa nazw **odprzymiotnikowych**. Są to nazwy obiektów charakteryzowane ze względu na cechę sygnalizowaną przez podstawę. Jeśli chodzi o budowę motywującego przymiotnika, wyodrębnić można kilka grup:

– derywaty od przymiotników z formantem **-owy**:

dębówka 'gałasówka, narośl na liściu dębu' od *dębowy*,
grabówka 'niewielki las grabowy' od *grabowy*,
puchówka 'nakrycie głowy ocieplane puchem' od *puchowy*,
rakówki 'wapienne ciała z żołądka raka' od *rakowy*,
ŚLEDZIÓWKA 'beczka na śledzie' od *śledziowy*,
wężówka 'skóra zrzucona przez leniącego się węża' od *wężowy*,

– derywaty od przymiotników z formantem **-any**:

glinianka 'schowek przy domu zabudowany z gliny lub wykopany w glinie' od *gliniany*,

MAŚLANKA 'ciecz powstała ze śmietany po ubiciu masła' od *maślany* (L),

miedzianka 'szpilka, spinka miedziana' od *miedziany*,

piłśnianka 'pantofel sukienny, piłśniowy' od *piłśniany*,

– derywaty motywowane zadiektywizowanym imiesłowami (-any, -ły, -ty):
dętka ‘jakiś przedmiot dęty z metalu’ od imiesłowu czasownika *dąć*,
GNIŁKA ‘ulegałka, gniłka, owoc gruszy (...)’ od imiesłowu czasownika *gnić*,
GRZANKA ‘kawałek chleba lub bułki specjalnie przypiekany’ od imiesłowu
czasownika *grzać*,

malowanka ‘malowana komnata na Wawelu’ od imiesłowu czasownika *malować*,

tkanka ‘pas ozdobnej tkaniny (...)’ od imiesłowu czasownika *tkać*,

– derywaty od innych przymiotników (w większości niemotywowanych):

białka ‘pszenna biała mąka’, ‘wiewiórka, futerko z wiewiórka’ od *biały*,

gomółka ‘serek z twarogu (...)’ ukształtowany w formie walca lub stożka’ od *gomoły*
‘bezrogi’,

lękawka ‘lękliwość (...) może też coś, co budzi lęk’ od *lękawy*,

MĘŻATKA ‘kobieta zamężna’ od *mężaty* (tylko o kobiecie) *mężata* ‘zamężna’,

PUSTKA znaczenie wycofane: ‘rola porzucona przez kmiecia’ oraz znane:
‘spustoszone miejsce’ od *pusty*,

WYSZKA (dziś gw.) ‘izba nadbudowana na piętrze’ od *wyszy*,

W materiale sporą grupę stanowią formacje, których budowa jest bardziej
skomplikowana. Wskazanie motywuującego leksemu sprawia, że przed końcowym
~ka mieści się jeszcze inny morfem, co pozwala wyodrębnić **formanty rozsze-**
rzane:

-awka:

Formant *-awka* występuje przede wszystkim w derywatach **odczasownikowych**, ale kategorie słowotwórcze są bardzo zróżnicowane:

(*CZKAWKA*), *szczkawka* ‘singultus’ od (*czkać*), *szczkać*,

SADZAWKA ‘zbiornik wody (...)’ od *sadzać*,

sikawka ‘przyrząd do dawania lewatywy’ od *sikać*,

szczawka ‘choroba koni i bydła, polegająca na częstym oddawaniu moczu’ od
szczać,

STRZYKAWKA ‘rurka z tłokiem wewnątrz’ od *strzykać*.

Odrzeczownikową formacją jest:

BRODAWKA ‘brodawka’, ‘brodawka piersiowa’ od *broda*.

Być może tu też należy umieścić formację: *lękawka* ‘lękliwość (...) może też coś,
co budzi lęk’ od *lęk* (według *SSJ* wyraz odnotowany w XV wieku).

-anka:

Można tu wskazać formacje **odrzeczownikowe** o różnorodnych funkcjach for-
mantu:

DĘBIANKA ‘galasówka, narośl na liściu dębu’ od *dąb*,

miedzianka ‘szpilka, spinka miedziana’, jeżeli wyraz będzie motywowany przez
miedź,

oprawczanka ‘córka oprawcy’ od *oprawca*,

owsianki pl. tantum bot. ‘rodzaj drobnej rybki’ od *owies*,

(*SZLACHCIANKA*), *ślachcianka* ‘niewiasta należąca do stanu szlacheckiego’ od
szlachcic.

Z formacji **odczasownikowych** wymienić należy:

szczypanki pl. *tantum* 'może słoma z prosa' od *szcypać* (L),

WIĄZANKA (...) pęk, snopek, wiązka' od *wiązać*, *wiązać*;

być może także tu mieści się **GRZANKA** od *grzać* oraz *malowanka* od *malować* (zob. wyżej).

Odnotowano tylko 1 przykład na formację **odprzymiotnikową**: (*pierwianki*), *pirzwianki* pl. *tantum* 'pierwsze owoce, plony' od *pierwy*, *pirzwy*.

-ączka:

Większość derywatów tej klasy to konstrukcje regularne formalnie i znaczeniowo – **odczasownikowe** nazwy czynności:

BOLĄCZKA 'ból' od *boleć*,

drżączka 'drzenie, trwoga' od *drżeć*,

mierzączka, *mierzączka*, *mirzączka*, *mirzączka* 'obelga, zniewaga, obraza', 'oburzenie, niełaska, niechęć', 'kłótnia, sprzeczka, niezgoda' od *mierzyć*, *mirzyć*,

(**ŚWIERZBIĄCZKA**), *sierbiączka*, *sirbiączka* 'świerzbica' od *świerzbicę*.

Jedynie 3 z nich, także **odczasownikowe**, mają inne znaczenie:

BOLĄCZKA 'wrzód' od *boleć*,

siedlączka 'łopatka używana do wiania, tj. czyszczenia ziarna (...) ' od *siedlić* (?),

stojączka czy *stojęczka* 'ósmą miesiąc roku, sierpień' od *stać* (?).

-eczka, -aczka:

Mieszczą się tu derywaty **odczasownikowe**, w większości przyjmujące funkcję nazwy narzędzi:

siejeczka 'łopatka używana do wiania, tj. czyszczenia ziarna (...) ' od *siać*,

siekaczka 'prawdopodobnie rodzaj łopaty czy też motyki' od *siekać*,

trzepaczka 'ścierka, szmata do czyszczenia koni' od *trzepać*,

wiejeczka 'łopatka używana do wiania (...) ' od *wiać*.

Tylko 2 derywaty w obrębie klasy na **-eczka** i **-aczka** przyjmują znaczenia inne:

SZWACZKA 'kobieta zajmująca się szyciem i haftowaniem' od *szyc*,

wierteczka, *wiertaczka* 'jakaś gra hazardowa albo dziecinna, rodzaj baka' od *wiercić się*.

-ówka:

Także w tej grupie rozrzut funkcji uniemożliwia klasyfikację słowotwórczą.

Są to twory tylko **odrzeczownikowe**:

cebrówka, *cebrówka*, *czebrówka* 'sól miętka ładowana do beczek' od *ceber*, *czeber*,

DACHÓWKA 'tegula, (...) ' od *dach*,

przecówka 'część roli o zagonach biegnących poprzecznie w stosunku do zasadniczego kierunku roli' od *przeczyć* (dodatkowo mamy tu ucięcie morfemu **-ny**),

rakówki 'wapienne ciała z żołądka raka', jeżeli wyraz motywować przez od *rak* (zob. wyżej),

120 **ŻYDÓWKA** (K) od *Żyd* (fem.).

Być może tu też znajduje się *grabówka* (zob. wyżej), jeżeli przyjmie się motywację odrzeczownikową.

-iczka:

Mamy tu derywaty **odrzeczownikowe**:

bożyczka 'ubóstwiona, podniesiona do znaczenia bóstwa' od *bóg*

gęśliczki 'małe gęśle' od *gęśle*, *gęśli* wyjątkowo *gęśl*,

karmiczka 'potrawa, jedzenie' (bohemizm) od *karmia* (ew. *karmić*),

różyczka 'jakiś gatunek storczyka' od *róża*,

świecyczka 'mała świeca' od *świeca* (ew. *świecić*),

WROTNICZKA 'służąca pilnująca wejścia bramy (...)' od *wrotna* (to samo znaczenie).

W podanym zbiorze mamy 2 rzeczowniki osobowe, choć różnią się pod względem funkcji słowotwórczych (nazwa żeńska od męskiej oraz formacja synonimiczna względem podstawy słowotwórczej). Jak wskazano, 2 z podanych form mogą także przyjąć motywację czasownikową.

-ulka:

Formant *-ulka* można widzieć w dwóch derywatach **odrzeczownikowych**:

BECZUŁKA od *beczka*,

DESZCZUŁKA 'deseczka (...)' od *deska*.

Prócz wyszczególnionych wyżej rozszerzeń formantu *-ka* pojawiają się jeszcze inne, jednostkowe (*-alka*, *-arka*, *-atka*, *-watka*, *-erka*, *-ęka*, *-niczka*, *-eczniczka*, *-oczka*, *-inka*, *-itka*). Podajemy przykłady w porządku alfabetycznym: *łazęka* 'człowiek grupy rolników wędrownych, którzy prowadzili gospodarstwo na łąkach, (...)', 'wywiadowca, szpieg' od *łaz* a. *łazić*¹⁰³.

powiesitki pl. tantum 'pas tkaniny przyczepiony jako ozdoba do rękawa (...)' od *powiesić*,

rybarka 'nosicielka wody' od *ryba*,

salserka, *salsyrka* 'naczynie na sos, na sól' od *salsa* 'rodzaj ostrego sosu, przyprawy do mięsa',

(**SERWATKA**), *syrwatka* 'płyn odcisnięty przy wyrobie sera' od (*ser*), *syr*,

skarbniczka 'ta, która rodzi skarb, (...) płód niezwykle cenny' od *skarb*,

(*ściercialka*), *ścircialka*, *ścierzcialka* 'członek niższego od szlachty stanu włodyków (...)' od (*ścierać*), *ścirać* (?),

tendeczniczka 'kobieta handlująca starzyzną, tandeciarka' od *tandeta*, *tandet* (L) (formant *-eczniczka* z ucięciem *-ta*).

walatka 'zabawa polegająca zapewne na taczaniu jaj wielkanocnych, może miejsce zabawy' od *walać* (*się*),

wienieczniczka 'kwiaciarka' od *wieniec*,

winoczka 'polewka winna z chlebem' od *wina*,

zdechlinka (K) 'jakieś skórki zwierzęce' od **zdechły* (imiestów czasownika *zdechnąć*).

¹⁰³ W *SSIp* odnotowany jest czasownik *łazęczyć*, ale traktuję go jako pochodny od *łazęka*. 121

Prezentując formacje odrzeczownikowe, w których formant pełnił tylko funkcję strukturalną, wymieniliśmy nazwy przyrodnicze o takich samych relacjach między pniem a formantem. Nie były to jednak wszystkie nazwy botaniczne i zoologiczne. Tych w materiale staropolskim jest bardzo dużo. Ponieważ motywacja jest często niejasna, zawarte w tym miejscu przykłady stanowią zarówno te leksemy, w których podejrzewa się morfem *-ka*, jak i jego postaci rozszerzone:

AMARYSZKA; (BIEDRONKA), wiodrunka; błękitki bot. 'aster Amelus L.' od błękitny; BOGATKA; BORÓWKA; byliczka; dąbrowka 'pięciornik' od dąbrowa (?); chojka, chwojka; chwoszczki, choszczki; CIECIORKA 'groch'; ciemiorka, czemiorka; CZAJKA; CZECZOTKA; (czerwonka), czyrwonka; durlatka; duszka; dziaduszki od dziad (?); dzirbołka; ferska; FIRLETKA; (gadówka), hadówka; GĄBKA; główatka; GŁOWIENKA; główka 'kurdybanek', 'przetacznik', 'krzyżownica'; gorczyzka; GORYCZKA, gorzyzka; gorzenka; grabki; GRUSZKA, kruszka; (gżężoliczka), żeżoliczka; GŻEGŻÓŁKA, gżeżółka; igielki pl. tantum (chyba od igła); iskierki pl. tantum 'rodzaj astru' od iskra (?); jagódka 'Solanum nigrum L.' od jagoda; jałówka; JASKÓŁKA; (JASZCZURKA), jaszczórka, jeschzórka; JEŻYNKA 'mała jeżyna'; junoszka pl. tantum 'Myosurus minimus L.'; junotka; hałka; KACZKA; kalinka; kalusza; kamyczki (od kamyk); KAMIONKA; KATARZYŃKA; KAWKA 'Monedula turrium Brehm'; kichaczka¹⁰⁴; kichanka; kichawka; kijówki pl. tantum 'naparstnica zwyczajna' od kijowy; kłuszczka; klekotki od klekotać; kmiotki (od kmieć?); knówki pl. tantum; kobyłka; (kocierpka), kocirpka, pocirpka 'czeremcha'; KOKOSZKA; komnatka; konopka; koronki pl. tantum od korona; kosatki pl. tantum 'gatunek mieczyków' od kosa; kosanki pl. tantum 'gatunek mieczyków' od kosa; kozianki czy kozanki pl. tantum bot. (od koza?); koźlaszki pl. tantum 'gatunek storczyka' od kozioł (?); kryżółki pl. tantum; kosmatki pl. tantum 'agrest' od kosmaty; kotka 'samiec i samica kota' od kot; KRASKA; krewka; KRÓWKA; krukawka; książki pl. tantum 'gatunek stokroci' od księga; (kucierpka), kocirpka; magduszki pl. tantum; makówki pl. tantum 'koniczyna rozdęta' od mak; MIODUNKA, miedunka, miodonka pl. tantum miodunki, miodonki od miód; morostki pl. tantum; MRÓWKA; pocirpka; kucmerka, krucmerka, krucmorka; KUKAWKA (dziś gw.); laszczka czy łaszczka; lipka; LUBASZKA; ludarka; łańka czy lańka; łanoszka czy lanoszka; łapaszki pl. tantum (od łapać?); (łezki), szezki pl. tantum (od łaża, słaża); LISZKA; łopuszki pl. tantum (od łapucha?); ŁYSKA; maczka 'mikołajek polny'; (marunka), merunka; MARZANKA 'marzanna', 'Senecio vulgaris'; mądka, pl. tantum mądki; mędraka; miętka; miodówka, miedówka pl. tantum miodówki; mlanka; mniszki pl. tantum (chyba od mnich); mrzewka; nóżka, gęsia nóżka, gęsie nóżki 'przywrotnik', 'żywokost lekarski', 'komosa czerwona'; nuczka; oczanki 'światlik' od oko;

¹⁰⁴ Zdaniem J. R u s k a (Z historii i geografii przyrostka „-aczka” w języku polskim. „Język Polski” 1957, R. XXXVII, s. 278) jest to najdawniejszy przykład na nazwę czynności z sufiksem *-aczka* (tu po przesunięciu znaczeniowym). Ale z niniejszego przeglądu wynika, że najwcześniej odnotowana nazwą czynności na *-aczka* jest *wierteczka, wiertaczka* (zob. wyżej).

ogniczka od ogień; OSTRÓŻKI, hostróżki 'Delphinium consolida L.' od ostroga (?); ostrówka, ostrzewka od ostry; owieczki pl. tantum 'zawilec wielokwiatowy', 'wełnianka pochwowata', 'koniczyna polna'; OŻANKA, ożenka; paliczka też pl. tantum paliczki; PAŁKA; parchawka; pianka; pienka; PIETRUSZKA, piotruszka; PIJAWKA od pijać; pleszka 'mniszek pospolity'; (PLISZKA), pliska; (płeszka), błeszka 'gatunek babki'; (pocierpka), pocirpka; prząsłka, prząska czy przęsłka, przęska 'skrzyp polny', 'któryś z gatunków rodzaju Dipsacus'; PRZEPIÓRKA; psianki pl. tantum 'psianka czarna' od pies; psinki pl. tantum 'psianka czarna' od pies; (PUSTUŁKA), postółka, pustółka; pychawka 'purchawka'; rączka 'storczyk'; rękawka 'ciemierzycza biała', Maryje rękawka 'zawilec gajowy'; roska; rupelki pl. tantum zapewne od rupie 'robaki'); rutka; rzepka – zajęcza rzepka 'dziewięciśli bezłodygowy'; sarnki pl. tantum 'Serratula tinctoria L.'; (sasanki), sesenki pl. tantum; SIELAWKA; siemieniuszka 'ptak z rodziny kulików' od siemie; siemionka 'makolągwa' od siemie; słodówki (?) pl. tantum od słodnąć a. słodowy; SŁODYCZKA (dziś gw.); słodziłka; (SŁONKA), słęka czy słąka; smółki pl. tantum (od smoła a. smolić); (sosenka), sosanka; sosnka 'wilczomlec sosnka', większa sosnka 'wilczomlec lancetowaty' od sosna; SÓJKA, sojka; SÓWKA od sowa; srocza też pl. tantum sroczy; stopka 'sporysz' od stopa; storzanki pl. tantum 'gatunek storczyka (...)'; storczyć, storzyć, stroszyć (L); strzałka pl. tantum 'uczep trójlistkowy' od strzala; SUSZKA; świeczki, świczki ptasze; szczotka, też pl. tantum szczotki; szyszka 'jodła'; świeczki pl. tantum 'światlik'; świerzepki pl. tantum 'marchew zwyczajna' od świerzepa (?); ŚWINKA pl. tantum 'rzepień pospolity' od świnią; TATARKA; tobołki pl. tantum 'tojeść rozestana', 'miechun-ka rozdęta', 'tasznik pospolity' od toboła (?); (trzmielka), szczymlka; wąsionka 'gąsienica' od wąs (?); wdówka, wdówki; wiewieruszki czy weweruszki pl. tantum; WIEWIÓRKA; wisienki czy też wiszenki pl. tantum; wiśniki czy też wisznki; włóczanki pl. tantum; żabionki (K); żarnówka (K); żegawka (K).

Za wyrazy niemotywowane (czasami niejasne) zostały uznane: baldka; barczalka; BECZKA, baczka; bindka; bołki; brutka; BRZECZKA; bujawka '?'; celinka 'ugór, ziemia nieuprawna'; (ceszka), cyszka; CĘTKA; CIOTKA; chomelka; DZIEWKA (dziś rub.) 'dziewczyna, panna, kobieta niezamężna', 'służąca' oraz znaczenie dziś nieznane: 'córka'; CZAPKA; GAŁKA 'gałka, kulka (...)'; 'kopuła na szczytce namiotu'; gaska; grafka; HAFTKA, afika; jaczka; (jarmułka), jałmurka, jełmurka; kliszka; kołtka; kruszki pl. tantum; krzywka; lanka; LASKA; łakotka (?); ŁASKA; ŁUSKA; (ŁYDKA), łytka; ŁYŻKA; macherzynki czy męcherzynki; malonka; manolka; 'kopaczka'; nakolanki (?) 'sufit (...)'; NERKA; niecki pl. tantum 'płaskie naczynie (...)'; 'kosz na chleb'; OCIEPKA (dziś gw.) 'snopek, wiązka zboża'; partejka; podtoczka (?) 'może rodzaj płaszczu, koszuli'; podwika; postrużki pl. tantum; (przączka), przącka; prząstka 'chrząstka'; (przążka), przęska; przeszówka (?); pyłka 'penis'; (RODZYNKA), rozenka, rozynka; RYNKA (dziś reg.); sierdziączka; smathtlkaki; sochaczki pl. tantum 'wolny targ na mięso, także jatki'; stronka; szapka; szczalbatka, szczelbatka; (szerzynka), szyrzynka¹⁰⁵;

¹⁰⁵ Brückner umieszcza wyraz w haśle szeroki.

SZCZOTKA; *SZPERKA* czy *SPERKA*; *SZYSZKA*; *świbka* ‘podpuszczka, środek powodujący szybkie zsiadanie się mleka’; *taszka* ‘(...) sakiewka na pieniądze (...)’; *tołstka* ‘chusta z grubego płótna’ (rutenizm); *trociszka* ‘kawałek masy wonnej (...)’; *tużarka* (?); (*tybinki*), *ciebienki pl. tantum* (rutenizm); *WAZKA*; *wiązka* ‘stan pozbawienia wolności’; *wścierka* (K); *zaprawka* (K); *zezoliczka* (K); *żymka* (K).

Oprac. Danuta Ostaszewska i Krystyna Kleszczowa

Formant **-ak**

Sufiks **-ak** wykazuje łączliwość z podstawami czasownikowymi, rzeczownikowymi, przymiotnikowymi i liczebnikowymi. Najwięcej jest derywatów motywowanych **czasownikiem** (8 form). Przeważają wśród nich nazwy osobowe (6), wśród których najliczniej reprezentowana jest kategoria **wykonawców czynności**: *kłamak* ‘szyderca’, ‘żartowniś, błazen, kuglarz’ od *kłamać* ‘żartować’, ‘szydzić’, *PIJAK* ‘pijący nałogowo (...)’ od *pić*,

ŚPIEWAK ‘ten, co śpiewa’ oraz znaczenie wycofane: ‘ten, co gra na jakimś instrumencie muzycznym, muzykant’ od *śpiewać* (też: ‘grać na jakimś instrumencie muzycznym’),

ŻEBRAK (K) od *żebrac* (L).

Derywat *obiatniak* (?) ‘składający ofiarę’ jest podwójnie motywowany: *obiatować*, *obiata*.

Odnotowano 1 wyraz należący do kategorii **obiektów czynności**: *kłębiak* ‘wychowanek’ od *kłębać* ‘karmić, niańczyć, hodować’.

Odczasownikowe derywaty nieosobowe z formantem **-ak** to nazwy środków czynności:

(*rzezak*), *rzazak* ‘rodzaj dłuta do wyrzynania czy rzeźbienia w drzewie’ od *rzezać*, *rzazac* (nazwa narzędzia),

szczak ‘nocnik’ od *szczać* ‘oddawać mocz’ (nazwa środka pomocniczego).

Druga pod względem liczebności grupa przykładów z formantem **-ak** to derywaty motywowane **reczownikiem** (9 przykładów). Występują wśród nich nazwy **wykonawców czynności**:

RYBAK ‘ten, co łowi ryby’ oraz znaczenie wycofane: *rybak zool.* ‘perkoz’ od *ryba*,

ŻOŁDAK (K) od *żold*.

Funkcję strukturalną jedynie ma formant **-ak** w derywacie:

NIEBORAK ‘istota godna pożałowania (...)’ od *nieboże*¹⁰⁶.

Jedna formacja ma charakter atrybutywny:

¹⁰⁶ O nieregularności fonetycznej zob. W. K u r a s z k i e w i c z: *Przyczynki wyrazowe*.

WILKOŁAK 'człowiek mogący się przemienić w wilka' od *wilk* (nastąpiło tutaj poszerzenie podstawy o cząstkę *-oł-*).

Wśród nazw osobowych spotykamy też derywaty odmiejscowe:
DWORAK 'pozostający w służbie dworskiej' od *dwór*,
mieszczak '(...), mieszkaniec miasta' od *miasto*.

Formacje nieosobowe to przede wszystkim nazwy materiałowe:
łyczak 'powóz z łyka' od *łyko*,
piłśniak 'worek zrobiony z piłśni' od *piłśń*.

W badanym materiale wystąpiła tylko 1 nazwa istoty młodej:
byczak 'byczek' od *byk*.

Derywaty odprzymiotnikowe to regularne nazwy atrybutywne. Większość stanowią rzeczowniki osobowe (4 przykłady):

DZIWAK 'człowiek osobliwy, dziwaczny' od *dziwny*,

JEDYNAK, *jedzinak* 'jedyń syn' oraz znaczenie nie znane: 'przenośnie o człowieku samotnym' od *jedyny* (też: 'samotny, opuszczony'),

nowak 'człowiek nowy w pewnym środowisku, jeszcze do niego nie przystosowany, rażący w owym środowisku, prostak' od *nowy*,

PROSTAK 'człowiek prosty, nieokrzesany, niskiego stanu' od *prosty*.

W materiale wystąpił także derywat nieosobowy o charakterze atrybutywnym: *łońszczak* 'żrebię zeszłoroczne, urodzone zeszłego roku' od *łoński* 'zeszłoroczny'.

Wśród formacji motywowanych liczebnikiem wystąpiła 1 osobowa nazwa subiektu:

czwartak, *ćwiartak* 'rządzający czwartą częścią kraju' od *czwarty*.

Drugi derywat to nieosobowa nazwa atrybutywna:

trzeciak 'zwierzę w trzecim roku życia', 'jednostka monetarna równa trzem denarom, czyli jednej szóstej grosza, moneta niewielkiej wartości' od *trzy* (z poszerzeniem podstawy, derywat utworzony na wzór formy motywowanej liczebnikiem porządkowym).

Nie dość jasna jest motywacja leksemu *Słowak* 'przedstawiciel jednego z ludów słowiańskich, Słowianin'. Jest wprowadzanie odnotowany wyraz *Słowianin*, ale i dla niego motywacja nie jest oczywista (por. formacje na *-anin*).

W materiale spotykamy także nazwy botaniczne i zoologiczne, przy czym struktura niektórych jest jasno motywowana, innych – nie. Oto lista terminów przyrodniczych: *BODŁAK*; *BURAK*, *borak* 'ogórecznik'; *kokorak*; *korczak*, *korczag*; *kokornak*; *tunak*; *MODRAK*, *PASTERNAK*; *pszonak*, *pszonnak*; *stojak*; *SZAKŁAK*; (*szczerbak*), *szczyrbak*; *ŚLIMAK*; *świnak* czy też *świniak*; *sumak*.

Do nazw niemotywowanych innych niż przyrodnicze zaliczam: *bumbak* (?) 'opój, pijak'; *przeżak* 'człowiek niedouczony (...)'; *strozak*, *sztrozak* 'gruby wór, (...) siennik'; *wawak* (bohemizm).

Oprac. Mirosława Siuciak

Formant -ek

Zbiór formacji zakończonych na *-ek* obejmuje przeszło 300 wyrazów. Zaskakuje fakt, iż najliczniejszą grupę (101) wśród nich stanowią derywaty synonimiczne względem podstawy. Co prawda ze zjawiskiem tym spotykamy się także w wypadku innych rzeczowników sufiksalnych, jednakże liczba ich jest tu być może znacząca. Definicje słownikowe dopuszczają jedynie interpretacje tego typu formacji jako strukturalnych, ale wiedząc, że pełni on często funkcję ekspresywną, mamy prawo podejrzewać, że rozróżnienie obu tych wartości w starych tekstach nie zawsze jest możliwe:

bobek bot. 'laur, *Laurus nobilis* L. – drzewo lub jego owoc' od *bob*,

brunatek bot. '*Celosia cristata* L. a. *Amaranthus caudatus* L.' od *brunat*,

ciołek 'byczek' od *ciele*,

coltek 'chleb lub bułka podłużnego kształtu (...)' od *colt*, *colta*,

cycek 'brodawka piersiowa' od *cyc*,

CZŁONEK 'część ciała' (tylko to znaczenie zachowane), 'składnik psychiki',

'punkt, paragraf, artykuł' od *człon* (*L*),

(*diaczek*), *dyjaczek* 'pisarczyk, sekretarz (na Rusi)' od (*diak*), *dyjak*,

dosytek 'sytość' od *dosyt* (*SXVI*),

DZBANEK 'naczynie na płyny i ciała sypkie, dzbanek' od *dzban*, *czban*, *zban*,
foglarek 'rodzaj działu' od *foglar*,

giezek zool. 'gierz' od *gierz*,

granatek 'kamień półszlachetny koloru ciemnoczerwonego, granat' od *granat*,

grobek 'grób, mogiła' od *grób*,

jednaczek 'jedynak' od *jedynak*, *jedzinak*,

jedynaczek, *jedzinaczek* 'jedynak, jedyne dziecko w rodzinie' od *jedynak*, *jedzinak*,

kąsek 'kawałek, częśćka' od *kęs*,

kistek 'pędzel' od *kiść* (*L*),

kitelek 'lekkie okrycie płócienne, rodzaj koszulki' od *kitel*,

klinek 'przykrywka albo zatyczka', 'kawałek pola zwężający się klinowato' od *klin*,

klobuczek 'hełm bez zasłony w kształcie kapelusza z szerokim rondem, inaczej kapalin' od *klobuk*,

KONICZEK 'mały koń' od *konik* – być może należy tu mówić o podwójnym zdrobieniu,

koniuszek 'pasterz koni, pastuch, stajenny' od *koniuch*,

(**KOPEREK**), *koprek* 'koper ogrodowy' od (*koper*) *kopr*, *koprz*,

(*koziółek*), *kozielek*, *koziółk*, **KOZŁEK bot.** 'kozłek lekarski' od (*koziół*), *koziel*,

kozubek 'rodzaj naczynia zrobionego z kory' od *kozub* (*SXVI*),

KWIATEK od *kwiat*,

letniczek 'lekka szata letnia kobieca' od *letnik*,

listek 'karta księgi' od *list*,

126 *lubieszczek*, *lubieszczk bot.* 'lubczyk' od *lubieszcz* (?), *lubiesz* (?),

lubszczyk, libszczyk, lobszczyk bot. 'lubiczyk ogrodowy' od *lubieszcz* (?), *lubiesz* (?),
łęzek 'las, zagajnik, pole, łąka lub pastwisko, (...), podmokłe lub zalewane wodą' od *læg*,
mózdżek 'substancja mózgowa czy też szpik kostny' od *mózg*,
mieszek '(...), sakiewka, trzos, mieszek' od *miech*,
nalazek 'pomysł, przedsięwzięcie, zamiar' od *nalaz*,
napłotek czy *napłatek* 'kawałek ziemi przylegający i będący dodatkiem do głównej posiadłości' od *napłata*,
NOGIE TEK, nogtek 'nagietek lekarski' od *nogiet*,
niedośpiatek bot. 'Hieracium pilosella L.' od *niedośpiał*,
(NIEDŹWIADEK), miedźwiadek 'skorpion' od *niedźwiedź, miedźwiedź*,
(NUREK), norek zool. zapewne 'perkoz' od *(nur), nor*,
obojczyk, obojczyk, obujczyk 'część zbroi osłaniająca szyję' od *obojek, obujek*
 'kołnierz, wycięcie w tunice (...)',
okołek 'koło, krąg, obwód' od *okół* '(...), otoczenie, sąsiedztwo' (przykład pomieszczony w *SSłp* pozwala sądzić, iż formant *-ek* prócz strukturalnej nie pełni tu żadnej funkcji),
olejniczek 'naczynie na olej (oliwę)' od *olejnik*,
OSESEK 'młode zwierzę ssące' od *oses*,
owiesek 'owies, roślina lub ziarno' od *owies*,
PACHOLEK 'chłopiec, młodzieniec', 'sługa' (tylko to znaczenie zachowane) od *pachoł*,
paniczek 'młodzieniec szlacheckiego rodu' od *(panicz), panic*,
PAROBEK 'sługa, służący', 'młodzieniec, młody mężczyzna' od *parob* (*SW*),
PASEK 'długi a. wąski kawałek tkaniny lub skóry, przewiązany nad biodrami, (...), '(...), rzemień' od *pas*,
pasternaczek bot. 'Sium angustifolium L.', 'marchew zwyczajna' od *pasternak*,
PĄCZEK 'pączek roślinny, (...)' od *pąk*,
PĘPEK czy *papek* 'blizna po pępowninie',
plątek, pl. tantum płatki 'zbroja, płyta metalowa stanowiąca ochronę tułowia' od *płat*,
plaszek pleszek 'zbroja okrywająca tułów i nogi jeźdźcy' od *plach, blach, plech*
 (zob. też *SXVI* zn. 3),
poborek 'podatek, danina' od *pobór*,
(pobytek), pobytek 'przebywanie' od *pobył*,
pochołek (?), zob. *pacholek*,
podwalek czy też *podwałka* 'podstawa, fundament' od *podwał* czy też *podwała*,
policzek 'uderzenie w twarz' od *policz*,
popłatek 'podatek, opłata' od *popłata*,
powiatek 'sąd prawa niemieckiego' od *powiat, powiet*,
POWRÓZEK 'sznurek skręcony z włókna', 'sznurek służący do mierzenia' od *powróż*,
prątek czy *prętek* 'laska, kij', 'pręcik drewniany, (...) w czółenku tkackim' od *pręt*,

PROSZEK 'pyłek, odrobina czegoś' od *proch*,
przygródek 'rodzaj małej forteczki przed murami miasta' od *przygodzie*
 'przedmieście, osada znajdująca się pod miastem',
przypadek 'to, co się komuś może należeć oprócz części spadkowej' od *przypad*;
 można też przyjąć tu motywację czasownikową *przypaść*,
przypowiadest '(...) dokument zawierający (...) wezwanie [do sądu]' od *przypowiaść*,
psarek 'ten, co opiekuje się psami myśliwskimi' od *psarz*,
rąbek 'cienka, biała chustka noszona przez kobiety zamężne pod czepek lub
 kołpakiem', '(...), ubiór kobiety, także cienkie płótno używane na chustki
 i suknie' od *rąb*,
robaczek, chrobaczek 'drobne zwierzę, tj. małe zwierzę, zwłaszcza owad i jego
 gąsienice, zwierzę pełzające, np. wąż' od *robak, chrobak*,
(RUMIANEK), *rumienek, rumionek* bot. 'rumianek pospolity' od *rumien, romien,*
rumion,
rumnek: rumnek swojski bot. 'rumianek pospolity' od *rumien, romien, rumion*,
rzemyszek 'cienki pasek skórzany' od *rzemyk (L)*, nieregularna wymiana *k* w *ś*,
samczek 'istota płci męskiej, mężczyzna' od *samiec*,
serpanek, czerpanek, sarpanek 'chustka na głowę, zawój' od *serpan*,
skutek 'czyn, uczynek, postępek, dzieło, praca' od *skuta*,
SNOPEK 'wiązka zżętego zboża (wyjątkowo innych roślin)' od *snop*,
solek 'budynek lub część budynku służąca do przechowywania zboża i przedmio-
 tów wartościowych' od *sól*,
sołtysek, sołtesek, szołteszek, szołtysek 'sołtys' od *sołtys, sołtes, szołtys, szołys(z)*,
stanek 'namiot', 'rodzaj ruchomego dachu nad żołnierzami atakującymi mury'
 od *stan*,
stoczek 'potok czy źródło' od *stok*,
stojaczek 'gatunek storczyka z kulistymi bulwami' od *stojak*,
stolek 'krzesło władcy, tron' od *stół*,
stulikiepek bot. 'grzybień białe' od *stulikiepe*,
STRZĘPEK (w *SDor* gwar.) 'frędzla' od *strzęp (SWil)*,
stryczek 'brat ojca' od *stryk*,
stryjek, stryk 'brat ojca', 'należący do tego samego rodu, krewny ze strony ojca'
 od *stryj*,
stryczek 'staruch, starzec' (?) od *strych* 'dziad, zgrzyb, zgrzybiały' (*L*),
(szczygielek), szczygłek, szczygołek też pl. *tantum szczygielki* zool. 'szczygieł'
 od *szczygieł*,
(świerszczek), świerszczek zool. 'świerszcz' od *(świerszcz) świerz, śwircz*,
trzeciacek 'zwierzę w trzecim roku życia' od *trzeciak*,
trzewiczek, czrzewiczek 'lekkie obuwie ochraniające stopę' od *trzewik*,
tlumoczek 'tobolek, zawiniątko' od *tlumok*,
urzędniczek 'sługa, pomocnik (...)' od *urzędnik*,
wałaszek 'koń wykastrowany' od *wałach*,
(WIERSZEK) (gwar. w *SDor*), *wirszek, wirszk, wirrszek* 'szczyt, czubek gałązki'
 od *wierzch, wirch, wirzch*,

WUJEK, *ujek* 'krewny ze strony matki, (...)’ od *wuj, uj*,
zadek (K) od *zad*,
zamętek (K) od *zamęt*,
zawojek (K) od *zawoj*,
zbytek (K) od *zbyt* (SR),
żaczek (K) od *żak* (SR).

W 45 konstrukcjach przyrostek *-ek* pełni wyraźnie funkcję deminutywną, co podkreślają definicje słownikowe. Wartość ta zwykle związana jest z ekspresywnością:

(BOCHENEK), *bochenk, bochnek* od *bochen* (SXVI),
 BOREK 'lasek' od *bór*,
brodek 'mały bród' od *bród*,
 BUTEK 'bucik' od *bot, but*,
 BYCZEK od *byk*,
chyczek a. *chyczec* 'domek' od *chycz*, częściej *pl. tantum chycze* 'chata, zagroda chłopska',
chyżek 'domek' od *chyż, chyża* 'chata, zagroda chłopska',
czołnek 'łódka' od (*czołno*), *czołn*,
darek 'drobny podarunek' od *dar*,
 DOŁEK 'zagłębienie terenu, dolinka a. dołek', 'dołek w wietrzejącym kamieniu' od *dół*,
 DOMEK 'domek, chatka' od *dom*,
 (DZWONEK), *zwonek* 'mały dzwon' od (*dzwon*) *zwon*,
 GOŁĄBEK czy *gołębek* demin. 'gołąb' od *gołąb*,
gródek 'mały zamek, małe miasteczko warowne' od *gród*,
 JĘZYCZEK 'mały język, tu jakiś przedmiot w kształcie języka' od *język*,
kamionek 'mały kamień, kamyk' od *kamień*,
 KŁĘBEK 'mały kłęb, mały zwój' od *kłęb*,
 KOCIOŁEK od (*kociół*), *kociół*,
kólek 'mały kół, palik (...)’ od *kół* 'gruby kij, pal, drag, żerdź',
 KORZONEK od *korzeń*,
 KOŚCIOŁEK, *kościółek* 'mały kościół' od *kościół*,
kościunek 'mała włócznia' od *kościun, koścień* 'laska, kij, kostur' (SXVI); w SS^{tp} odnotowano tylko znaczenie *kościun*: 'ostrzy koniec czegoś (kija, włóczni itp.)',
 KOŻUSZEK od *kożuch*,
 LASEK od *las*,
 ŁAŃCUSZEK czy *łęcuszek* 'mały łańcuch' od *łańcuch*,
 MŁOTEK 'mały młot' od *młot*,
 MŁYNEK 'niewielki młyn' od *młyn*,
 MOSTEK 'mały most, kładka przez wodę, może też i mały bród, (...)’ od *most*,
obrazek 'mała rzeźba, posążek, statuetka' od *obraz* 'rzeźba, (...)’,
 OGRÓDEK od *ogród*,
padólek 'dolinka' od *padół*,
 PAGÓREK, *pogórek* 'mniejsze wzniesienie, wzgórze, pagórek' od *pagór*,

PIENIAŻEK 'moneta małych rozmiarów i małej wartości' od *pieniądz*,
 (PIESEK), *psek* od *pies*,
 POTOČZEK od *potok*,
 RĘCZNICZEK od *ręczniczek*,
 rządek 'linia podziałki godzinowej na zegarze słonecznym' od *rząd*,
 sadek 'mały sad' od *sad*,
 sądek 'małe naczynie, garnek, dzbanek' od *sąd*, *ssąd*,
 słojek 'małe naczynie służące do przechowywania maści itp.', słoik' od *słów*,
 stawek 'mały staw rybny, sadzawka' od *staw*,
 szołomek 'niewielki hełm' od *szłom*
 (węzelek), węzelek 'wiązka, wiązanka, pęczek' od *węzeł* (L),
 włóczek 'rodzaj sieci na ryby, mały włók' od *włók* (L),
 worek 'woreczek na pieniądze, sakiewka, mieszek' od *wór*,

Wśród deminutywów warto wyodrębnić niewielką grupę rzeczowników mających znaczenie 'istota młoda':

BARANEK, *beranek* 'jagnię' od *baran*,
 JELONEK, *jelenek zool.* od *jeleń*,
 (KOZIOŁEK), *kozielek*, *kozielk*, *kozlek zool.* od (*koziół*), *koziel*,
pasturzek 'dziecko pilnujące pasącego się bydła, owiec, świń, itp.' od *pasturz*.

W kilku derywatach odnajdujemy wartość hipokorystyczną, sygnalizowaną czasami kwalifikatorem:

bratek 'braciszek' od *brat*, *bratr*, *bracia*,
 (OSIOŁEK), *osielek hypocor.* 'osioł' od *osioł*,
 PTASZEK, też *pl. tantum ptaszki* od *ptak*¹⁰⁷,
 ROZUMEK *hypocor.* 'rozum, tu: człowiek mądry (o Adamie)' od *rozum*,
 SYNEK od *syn*,
 WOŁEK *hypocor.* 'kastrowany samiec krowy, wół' od *wół*.

Nazw nosicieli cech jest niewiele, często też mają charakter symilatywny:
chochołek 'głowica kolumny' od *chochoł* 'wierzch, czub',
jelonek, *jelenek* (o maści wołu) 'tej maści co jeleń' od *jeleń*,
kołaczek 'okrągły plaster gojący (przykładany na ranę lub wrzód)' od *kołacz*,
kosek 'narzędzie w kształcie haka (...) ' od *kosa*,
krążek 'ozdobna część świecznika w kształcie gałki' od *krąg*,
nowogródki 'skórki z popielic (...), których centrum handlowym był Nowogród Wielki',
(suselek), *susolek* 'futerko z susła' od *susel* (L),
wilczek 'koń maści wilczastej (...) ' od *wilk*,
wnętrek 'wytrzebiony samiec świni, wieprz' od *wnętrze*,
ziemek, *ziomek* (K) od *ziemia*.

Także liczną grupę stanowią derywaty **odczasownikowe**. Wiele tu nazw czynności i stanów (19):

działek 'czynność podziału ziemi' od *dzielić*,

osiewek 'zasiewy' od *osiewać* (L),
*POCZĄTEK*¹⁰⁸ 'pierwsze chwile dziania się czegoś, pierwszy element zbioru, ciągu w przestrzeni', 'wszczęcie zwady, (...)', 'pochodzenie, źródło' od *począć*,
pomiarek 'odmierzanie należnej komuś części ziemi, ustalenie granic nieruchomości' od *pomierzyć*;
powodek 'zniesławienie' (?) od *podwodzić* 'nękać, trapić' (prawdopodobnie mamy tu do czynienia z mieszaniem się prefiksów czasownikowych *po-*, *pod-*),
przebytek, *przebytek* 'pobyt, zamieszkiwanie, przebywanie w jakimś miejscu' od *przebyć*,
przybytek zob. *przebytek*,
przeorek 'zaoranie pola poza własne granice, zaoranie kawałka cudzego pola' od *przeorać*,
SMĘTEK, *zmętek* '(...) strapienie, przygnębienie, dolegliwości' od *smęcić* (*się*),
SMUTEK od *smuć* (*się*),
uczęstek, może też *ucząstek* 'współuczestnictwo, współudział w czymś, uczestniczenie' od (*uczestnić*), *uczęścić* (?) 'brać w czymś udział',
UCZYNEK 'czyn, postępek, działanie' (tylko to znaczenie zachowane), 'przestępstwo, występki', 'postępowanie, zachowanie się', w pl. 'czyny, zdarzenia, fakty, wypadki historyczne' od *uczynić*, *huczynić*,
upominek 'nakłanianie, zachęta' od *upominać*, *hupominać* 'wzywać, namawiać do jakiegoś działania albo przestrzegać przed działaniem',
upomionek 'przestroga, ostrzeżenie' od *upomionąć* '(...) przestrzec przed działaniem',
UŻYTEK, *hużytek* 'użytkowanie, używanie', 'działanie czynienie czegoś, praca' od *używać*,
wymłócek 'młócenie, młocka, czy wynagrodzenie za młóckę' od *wymłócić*,
WYSTĘPEK 'przewinienie, przestępstwo, czyn karygodny' od (*wystąpić*) *wystąpić*,
zarodek (K) od *zarodzić* (L),
zmarzłek (K) od *zmarznąć* (formalnie należałoby wywodzić ten derywat od formy imiesłowowej *zmarzły*),
związek (K) od *związać*.
Spotykamy również wśród formacji odczasownikowych sporo nazw obiektów:
bijek 'kół' od *bić* 'wbijać, zakładać',
datek 'mały dar' od *dać*,
domiarek 'rola wykarczowana dodatkowo poza obrębem właściwych gospodarstw łanowych' od *domierzyć* 'dopełnić miary' (SXVI),
nabytek 'majątek, mienie, zwłaszcza ruchome' od *nabyć*,
(obrzezek), *obrzazek* 'napletek (nie obcięty rytualnie)' od *obrzezać*, *obrzazać*,
OBARZANEK 'rodzaj ciasta w kształcie zwiniętego w kółko wałka, prawdopodobnie przed pieczeniem parzony' od *obwarzyć*,
okrążek 'zatoka' (?) od *okrążyć* 'obstępować, otaczać',

¹⁰⁸ Morfem *-ek* poprzedza koniektyw *-t-*.

opasek '(...), sakiewka u pasa czy też pasek ze schowkiem na pieniądze, trzos' od *opasać*,
otoczek 'zarośla, krzaki okolone wodą' od *otoczyć*,
POCZĄTEK 'wstęp, nagłówek, pierwsze słowa' od *począć*,
PODATEK 'świadczenia pobierane przez pana lub sołtysa od chłopów' od *podać*,
podstawek 'przedmiot, na którym się coś opiera, wznosi, dolna część budowli, kolumny, itp., podstawa, podpora' od *podstawić*,
postawek 'podstawa, podpora', prawdopodobnie od *podstawiać* (zob. znaczenie derywatu *podstawek*); mieszanie się prefiksów czasownikowych jest zjawiskiem częstym w staropolszczyźnie,
przyczynek 'dodatek' od *przyczyniać* 'dodawać do całości',
przydatek, przydatek 'dopłata, zwłaszcza przy obrocie nieruchomości', 'grunt dodany do innej nieruchomości', 'przystawka, przekąska' od *przydać*,
przydziałek 'dodatkowa rola, dodatek' od *przydzielić*,
przymiarek, przymierek 'część gruntu poza wymierzonym łanem, będąca dodatkiem do pola głównego' od *przymierzyć*,
przyplódek '(...), potomstwo zwierzęce' od *przyplodzić się* 'urodzić się, przymnożyć się',
przyorek 'ziemia wzięta pod uprawę (przyorana) obok gruntu dawniej już uprawianego' od *przyorać* 'przez zaoranie przyłączyć część cudzego pola do swojego',
SPADEK 'mienie przypadające komuś prawem dziedziczenia po zmarłym (...)' od *spaść* 'dostać się komuś w drodze spadku, przejść na czyjąś własność po zmarłym',
UPOMINEK 'podarunek na pamiątkę' od *upominać, hupominać*,
użytek, hużytek 'plon, produkty, pożytki, które daje uprawiona rola, las, łąka, staw, pasieka (...)', 'dobro wynikające z posiadania czegoś lub z działania, korzyść, zysk, pożytek' od *używać*; za znaczenie obiektowe, choć luźniej związane z podstawą można też uznać następujące: 'czynsz płacony przez kmiecia na rzecz pana feudalnego',
wymiarek 'dział ziemi, majątku ziemskiego' od *wymierzyć*,
(wyprutek), wyprótek 'dziecko poronione a. wydobyte z łona matki przez tzw. cesarskie cięcie' od *wypróc* (L),
wyrębek 'orzech dojrzały, który łatwo wypada z łupiny' od *wyrębić*,
wyrodek 'to, co urodzone' od *wyrodzić* (L),
wziętek 'to, co zostało wzięte, zabrane' od *wziąć, wźwιάć, zwiąć, wziąć się*,
zadaneK (K) od *zadać* (formalnie od imiesłowu *zadany*),
zadatek, zadawek (K) od *zadać, zadawać*,
zarwek (K) od *zarwać*.

Odnotowane w *SSp* nazwy rezultatów z przyrostkiem *-ek* w większości nie zachowały się do czasów współczesnych, niemniej jednak klasa ta wykazuje produktywność w ciągu całej pisanej historii polszczyzny:

OGRYZEK od *ogryźć*,

132 *okrajek* 'brzeg, skraj' od *okrajać*,

ostrzyżek 'odpadek przy stryżeniu, ścinek, okrawek' od *ostrzyć*,
 przekoppek 'rów' od *przekopać*,
 (rozłomek), ołzomek 'odłamany kawałek czegoś', 'ułamek, ogryzek' od *rozłomić*,
 skutek 'zakończenie działania, wynik, skutek' od *skucić* 'doprowadzić do skutku, działać, czynić',
 ucześnieć może też *uczestek* 'część majątku przypadająca komuś w wyniku dziedziczenia, udział w spadku' od (*uczestnić*), *uczestnić* (?) 'brać w czymś udział',
 uczyniek '(...) wynik, skutek', 'rzecz wykonana, przedmiot' od *uczynić*, *huczynić*,
 UŁOMEK 'odłamany kawałek czegoś' od *ułamać* (L),
 urobek 'zysk, dochód' od *urobić* 'wypracować zysk, zyskać, zarobić',
 urodek 'to, co się rodzi i zbiera na polu i w ogrodzie (...)' od *urodzić*, *urodzić się*,
 złomek (K) od *złomić*,
 zwojek (K) od *zwić* (L),
 żłobek (K) od *żłobić*, być może jest to dem. od *żłób*.

Listę derywatów odczasownikowych należy uzupełnić nazwami subiektów, zarówno osobowych, jak i nieosobowych:

młoczek 'człowiek młócający zboże' od *młócić*,
 okrażek 'otoczenie, towarzysze, ludzie z kimś związani' od *okrążyć* 'obstępować, otaczać', 'zataczać krąg wokół czegoś',
 ostatek 'to, co zostało, (...) reszta', 'pozostałe po kimś rzeczy, dobra' od *ostać* (*się*),
 piszczyk 'grający na piszczałkach' od *piszczeć* (L),
 pobudek 'stróż nocny' od *pobudzić*,
 przepadek 'kwota zasądzona dodatkowo na korzyść powoda obok głównego żądania pozwu' od *przepaść*, *przepaść się* 'stracić na mocy wyroku sądowego, przegrać', 'dostać się komuś w udziale',
 SKRZYPEK 'grający na skrzypcach, grajek' od *skrzypać* (odnotowano rzeczownik *skrzypanie* w motywującym derywat znaczeniu),
 skwarczek 'skwarek, wysmażony kawałek słoniny' od (*skwiercieć*), *skwirczek*, (*skwierciek*), *skwirczek* 'skwarek, wysmażony kawałek słoniny' od (*skwiercieć*), *skwirczeć*,
 ŚWIADEK, świadek 'osoba składająca zeznanie w sądzie (...)', 'ktoś dobrze wiedzący o czymś, mogący o tym powiadomić' od *świadczyć* 'przedstawiać w sądzie świadectwo'.

O wariantowości funkcji opisywanego przyrostka świadczy wielość kategorii tworzonych za jego pomocą. Niektóre z nich co prawda mają ubogą dokumentację, lecz zaświadcza o potencji słowotwórczej sufiksu. Nazwy środków czynności potwierdzone są 1 tylko przykładem:

rozsiwerek 'płachta używana do siania zboża' od *rozsiwiać*.

Taką samą sytuację mamy w przypadku nazw lokatywnych:

przebytek, przebytek 'naturalne lub sztuczne pomieszczenie służące za mieszkanie, miejsce schronienia', 'pomieszczenie w obrębie większej budowli, pokój, sypialnia', 'ziemia, terytorium zamieszkiwane przez kogoś' od *przebyć* (konektyw -t-),

przybytek zob. *przebytek*¹⁰⁹

oraz **temporalnych**:

posiewki pl. *tantum* 'czas siania' od *posiewać*.

Tak samo jak współcześnie nazwy nosicieli cech są nielicznie reprezentowane wśród formacji z *-ek*. Przede wszystkim są to konstrukcje **odprzymiotnikowe**. Interesujące jest, iż żadna z nich nie zachowała się:

białek 'białko' od *biały*,

dobrek 'człowiek zgrabny, ładny, dobry' od *dobry*,

latosek 'tegoroczne zwierzę' od *latosi* 'tegoroczny',

łysek 'człowiek wyłysiały, łysy, (...) ' od *łysy*,

ostatek 'końcowa, najdalsza, najbardziej w przestrzeni odległa część', 'końcowa, najbardziej w czasie odległa część' od *ostatni* (ucięcie *-ń-*),

ostrzek 'ostrze' od *ostrzy*,

podroślek 'młodzieniec' od *podrosły*,

POŚLADEK, *pośledek* 'tylna część ciała (...) ' oraz znaczenie już nieznane: 'potomek, następca', 'tył, część najbardziej oddalona od przodu' od *pośledni* (ucięcie *-ń-*),

przasnek 'chleb z ciasta nie poddanego fermentacji' od (*przaśny*), *przasny*,

rudek 'rudy mężczyzna, rudzielec' od *rudy*,

świętek dubium 'święty, osoba święta' od *święty*,

uszatek 'ustalonej pojemności naczynie z uszami' od *uszaty*, *uchaty* 'uszy mające' (L).

Do tej klasy moglibyśmy włączyć formacje, które mają również **znaczenie temporalne**:

POŚLADEK, *pośledek* 'okres najbardziej oddalony w czasie, koniec' od *pośledni*,

świętek, też pl. *tantum* *świętki* 'dzień wyznaczony na obrzędy religijne, wolny od pracy, święto uroczystość związana z kultem', 'święto Pięćdziesiątnicy' od *święty*.

Formacje **odliczebnikowe**, tworzące pod względem semantycznym grupę nazw dni tygodnia, to również kategoria nosicieli cech. Można przypuszczać, że tradycja językowa uchroniła je przed zanikiem:

CZWARTEK od *czwarty*,

PIĄTEK '(...) dzień tygodnia' od *piąty*,

WTOREK od *wtóry*.

Prócz powyższych pojawia się *dziesiątek* 'dziesiąta część zbiorów składana jako danina' od *dziesięć*.

Na zakończenie odnotowuję 2 rzeczowniki utworzone od podstaw **przysłówkowych**:

miastek 'namiastek, zastępca' od *miasto*, *miesto* 'zamiast, w miejsce',

¹⁰⁹ Na temat mieszania się obu postaci: *przebytek* i *przybytek* zob. J. R e c z e k: *Staropolskie wyrazy „przebytek”, „przybytek” i podobne*. „Język Polski” 1967, R. XLVII, z. 2, s. 113–128.

PRZODEK 'poprzednik w rodzie', 'przód, przednia, najbardziej wysunięta część, frontowa strona czegoś, brzeg, skraj' (tylko te dwa znaczenia zachowane), 'pierwszy składnik, początkowy element szeregu', 'to, co jest istotne, główne', 'początek, pierwszy moment, pierwsze chwile czegoś', 'pierwszeństwo w czasie', 'wszczęcie zwady, zaczepka słowna lub czynna', 'prawo pierwszeństwa' od *przód*.

* * *

Grupa wyrazów, które uznaję za słabo motywowane, jest bardzo różnorodna. Wiele wśród nich derywatów, które można by nazwać asocjacyjnymi, lecz obawa przed nadinterpretacją powoduje, iż zostały w tym zbiorze pomieszczone. Z drugiej strony znajdują się tu rzeczowniki motywowane jedynie formalnie, czasami nawet bez jakichkolwiek powiązań semantycznych: *bębenek* 'rodzaj sieci' od *bęben*, *buben*; *czołnek* 'czołenko tkackie' od (*czołno*), *czołn*; *DOBYTEK*, *dobystek* (?) 'bydło, rzadziej inne zwierzęta domowe', 'zwierzęta', 'mienie, pieniądze' (tylko ostatnie znaczenie zachowane) od *dobyć* 'nabyć, zyskać, posiadać'; *DOSTATEK* 'wystarczająca ilość, wielka ilość', 'dobrobyt, zamożność, zasoby, dostatek', 'siła, moc, uzdolnienie do wykonania czegoś', 'zalety', 'twardy grunt, dno' od *dostać*, *dostać się*; *DZIATKI* 'małoletni (chłopcy, dziewczęta)', 'potomstwo względem rodziców', 'święto Młodzianów przypadające na 28 grudnia', A. Brückner podaje formę *dziecek*, którą możemy wywodzić od *dzieci*; *gomolek* 'człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty (formacja niepewna, być może chodzi o formację *gołomek*), por. *gomoly* 'bezrogi', *homolek*, *gołota* itp.; *hołomek*, *ołomek* 'człowiek bez ziemi, nieosiadły, najmujący się do służby, sługa', patrz *gomolek*; *kiecek* 'rodzaj zwierzchniej płóciennej szaty kobiecej, ochronny fartuch' od *kieca*; *lipczek* 'jakaś roślina czy też plaster miodu', być może od *lipki*, *lepki* lub od *lipiec* 'gatunek miodu' bądź też od *lipka*; *łęczek* 'łuk', zob. *łęk*, *łęczyisko*, *łąkość*, *łąkotka* itp.; *lojek* 'rodzaj maści, kremu kosmetycznego' od *lój*; *mieszek* 'napletek', 'rodzaj ozdoby' od *miech*; *mistrzek* 'człowiek przemądrzały, chytrus i obłudnik', zob. *mistrz*; *MOSTEK* 'kość mostkowa (...)', zob. *most*; *narzazek* 'nacięcie (...)' od *narzezać*; czasownik ten zachował się jedynie w znaczeniu dystrybutywnym (zob. *SXVI*); (*odcinek*), *otcinek* 'korzeń pokrzywy zwyczajnej' może od *odciąć*, *otciąć*; *obłomek* 'człowiek wolny, ale bez ziemi, (...) najmujący się do służby', patrz *gołomek*; *ostrzek* 'przód', formalnie od *ostrzy*; *odumartek* 'inwentarz zmarłego kmiecia zabierany przez właściciela wsi' od *odumrzeć*, *otumrzeć*; *padolek* 'dolna część szaty (...)' od *padół*; *pępek* czy *papek* 'galaśówka na owocach róży polnej', pl. *tantum* 'żołądek niektórych ptaków domowych' od *pap* (L); *platek* '(o koniu) mający białą łatkę na środku czoła' może od *płat*; *POCZĄTEK* 'przyczyna, powód, pobudka' od *począć*; *podolek* 'kraj, brzeg (płaszcz, sukni) najczęściej dolny' prawdopodobnie od *padół*; *podśadek* 'chłop bezrolny, feudalnie zależny', być może od *posadzić* 'sprawić, że ktoś się gdzieś osiedlił, osadzić gdzieś kogoś'; *poskrobek* 'placek z resztek ciasta wyskrobanego ze ścian dzieży' od *poskrobać* (L); *powodek* 'zniesławienie' (?), 135

odnajdujemy jedynie formalną zależność od czasownika *powodzić*; *pożytek* 'korzyść, zysk, dochód', *pl. tantum pożytki* 'to, co ziemia przynosi a. co służy do zaspokojenia różnych potrzeb, owoce, plony, korzyści z lasów itp.' od *pożyć* 'zużyć, wykorzystać', 'doświadczyć, doznać'; *prątek* czy *prątek* 'znak w kształcie grotu, którym oznaczano wątpliwe miejsca rękopisu' od *pręt*; *przydawek* 'przymiot, właściwości' (?) od *przydać*; *prysadek* czy *prysadka* 'to, co przynależy do czegoś (...), przynależność, przyległość' od *prysadzić* 'osadzić, osiedlić kogoś dodatkowo na gospodarstwie', 'przyłączyć kogoś do grona innych osób'; *przysiewek* 'zasiewy (?)', 'ziarno z kawałka ziemi zasianego na gospodarstwie roli ziarnem parobka zamiast wynagrodzenia' (?), zob. *przysiewać*, *przysiew* (L); *rogliczek* 'rogalik, rodzaj pieczywa w kształcie rogu', forma zaświadczona tylko 1 przykładem, stąd też nie mamy pewności co do jej postaci, zob. *róg*, *rogal*; *rożek* 'owoc drzewa o nazwie chleb świętojański' prawdopodobnie od *róg*; *sadzek* 'sadzawka na ryby, stawek' być może od *sadz* 'drewniana skrzynia z otworami, (...) służąca do przechowywania żywych ryb' lub od *sadzić* por. *sadzawka*; *skoczek* 'szarańcza czy też jakaś roślina', ze względu na niepewność znaczenia pełna analiza słowotwórcza nie jest możliwa (w przypadku znaczenia 'szarańcza' mielibyśmy do czynienia z derywatem odczasownikowym przynależnym do klasy nazw subiektów); *SKRZATEK* 'skrzat, krasnoludek' od *krzat* 'karzełek', *SStp* przy rzeczowniku *skrzat* odsyła do formy *krzat*, *skrzeczek* 'skwarek, wysmażony kawałek słoniny', być może od *skrzeczeć* (L); *stolek* 'sprzęt do siedzenia dla jednej osoby' od *stół*; *szczątek* 'potomek' od *szczęć*; *szczyptki* *pl. tantum* 'zapewne małe kle-szcze aptekarskie, szczypce', brak w słownikach *szczyptek*; być może chodzi o formę *szczyпки* (tak sugerują autorzy *SStp*), mielibyśmy wówczas do czynienia z odczasownikową nazwą środka czynności; *szypek* też *pl. tantum szypki* 'owoc szypszyny czyli róży dzikiej', zob. *szypie*; *śliczek* czy *śliczka* (?) 'jakaś ozdoba kobiecego czepca' (może chodzi o formację *ślaczki*, jak sugerują autorzy *SStp*), być może od *śliczny* lub jeśli przyjmiemy postać *ślaczki*, od *szlak* 'kraj czego, bramowanie (ozdoba)' (L); *ŚRODEK* 'punkt mniej więcej jednakowo oddalony od brzegów, miejsce centralne', zob. *środa*, *wśród*; *świątek* 'pieszczotliwie 'skarby, kochanie' prawdopodobnie od *świat*; *trzeptotek* 'zapewne jakaś metalowa ozdoba przy uździe końskiej, drgająca i dźwięcząca przy ruchu' od *trzeptotać* (*się*) (o ptakach) 'machać skrzydłami'; *ułomek* 'człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie zamożniejszej szlachty', patrz *gołomek*, *użytek*, *hużytek* 'dochód', 'wynagrodzenie zapłata', 'procent, odsetki', 'potrzeba' 'pomyślny, korzystny wynik' prawdopodobnie od *używać*; *walek* 'część jarzma, beleczka na karku wołu', zob. *wał*; *wyłomek* 'człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, służący u zamożniejszej szlachty', por. *hołomek*, *gołomek*; *wyłomić* odnotowano w słowniku w innym znaczeniu; *wymleć* 'opłata w ziarnie lub mące uiszczana za zmielenie zboża w młynie', por. *wymiolek*; *wymiolek* 'opłata w ziarnie lub mące uiszczana za zmielenie zboża w młynie', por. *wymleć* (L); *wypustek* 'młode bydło'; motywacja niejasna, być może należy ten wyraz wiązać z czasownikiem *wypuszczać*; *wyżynek*, *wyżenek*, może też *wyżenek* 'zwyczajowe wynagrodzenie w snopach zboża należne żencom po ukończeniu żniw' od *wyżąć*; *wyrębek* 'orzech dojrzały, który

łatwo wypada z łupiny', formalnie od *wyrąbać*; *zadalek* (K) od *zadać*; *zadarek* (K), słowniki nie odnotowują podstawy; *zajadek* (K); *znamek* (K), być może od *znamię*.

Za *niemotywowane* uznano: *czepek*, por. też *czapka*, *czepiec*; *cynek*, *cynk* 'pięć oczek na kostce do grania'; *draczek* 'jakaś ozdoba u kobiecego trzewika'; *gagatek* 'czarna odmiana bursztynu', zob. łac., grec. *gagates*; *GANEK* 'płaski dach, taras na domu lub przed domem', 'kryte wejście lub podcienie, ganek', pożyczka niemiecka (*gang*); upodobnienie morfologiczne do polskiego systemu morfologicznego; *GARNEK*, według Sławskiego jest to pierwotne zdrobnienie od **grn*, tak samo *garniec*, *garnec*; *GWAREK* 'członek gwarectwa (...)'; pożyczka niemiecka (*gewerke*), formant w funkcji adaptującej leksem do polskiego systemu morfologicznego; *kluczek* czy *kluczek* 'strzała'; (*koziołek*), *koziełek*, *koziełk*, *koziełk* 'ptak śpiewający o świcie, może słowik'; *KUBEK* 'naczynie do picia' (tylko to znaczenie zachowane), 'podatek od (drobnej sprzedaży?) trunków'; formant *-ek* wprowadza zapożyczenie (z niem. *Kübel*) w polski system morfologiczny, zob. *kubel* w *SXVI*; *naprawek* (?) 'lennik'; *nodzek* 'korzeń pokrzywy (...)'; *obojek*, *obujek* 'kołnierz, wycięcie w tunice do wkładania jej przez głowę', 'obręcz żelazna umocowana u słupa, muru itp., a zakładana na szyję przestępcy'¹¹⁰; *ohniaczek* 'mitologiczny ptak, wyobrażany w postaci czapli, orla itp., który się spalał we własnym gnieździe i odradzał się z popiołów'; *okrzynek* 'korzeń pokrzywy'; *OPLATEK* 'cienki płatek ciasta (...), najczęściej używany jako hostia do konsekracji we mszy św.'; prawdopodobnie z niem. *oblade* lub łac. *oblata* (tak *SB*); *PĄCZEK* 'rodzaj smażonego ciasta, smażony placek'; *PLACEK* 'rodzaj płaskiego pieczywa (...) – prawdopodobnie niemiecka pożyczka (*plat*) – tak według Brücknera (*SB*); (*pociasek*), *pociasek* 'narzędzie do wygarniania żaru z pieca'; *pomek* 'rodzaj sieci na ptaki'; *poroczki* pl. *tantum* 'roki mniejsze, zwyczajne posiedzenia sądów ziemskich'; (*powerek*), *powyrek* 'drażek do noszenia wiader na barkach, nosidło' (bohemizm według *L*); *RYNEK*, formant *-ek* upodobia formalnie niem. *ring* do wyrazów polskich; *skroczek* 'skwarek, wysmażony kawałek słoniny', zob. *skrzeczek*, *skwarczek*, *skwierczek*; *słojek* 'skarby panującego'; *smyczek* 'czółno, łódź wydrążona z jednego pnia'; *spustek* czy *spustka* 'kopia, dzida' (bohemizm); *śladek* 'tylna część ciała człowieka, pośladki'; *truszczyk* 'człowiek chory, słaby czy też szaleniec, obłąkanie'; *uczyniek* w pl. 'wspólnota, związek' od *uczynić*, *huczynić*; *ujastki* (?) pl. *tantum* 'słowa uwłaczające, docinki'; *wacek* czy też *waczek* 'woreczek, worek, sakwa, sakiewka (...) (bohemizm); *węborek* 'naczynie do noszenia wody, wiadro'; *wianek* 'złoty a. świetlisty krążek otaczający głowę świętych w niebie'; *wybojonek* 'wygnaniec' (?) (bohemizm); (*wywierek*), *wywierek* (?) 'wypędzenie, wygnanie'; *ŻOŁĄDEK* (K); Brückner wprowadzi ten leksem od *żołędzi*.

Do podanych wyżej rzeczowników należałoby dodać także te, które odnotowano bez podania znaczenia: *krzywek*; *przątek* czy *przątek* (?); *zawojki*.

Podobnie jak w innych formacjach sufiksalnych i tutaj odnajdujemy niemały zasób nazw botanicznych i zoologicznych¹¹¹. Przytaczam je bez dokładnych analiz

¹¹⁰ Według Brücknera jest to pożyczka czeska, por. czeskie *obojek* 'kołnierz'.

¹¹¹ Część z nich została już przytoczona przy prezentacji drywatów tautologicznych.

słowotwórczych ze względu na skomplikowane niejednokrotnie związki, jakie zachodzą między nimi a podstawami:

- botaniczne: *BARANEK*, *beranek*; *BARWINEK*, *barwienek*; *bobonek*, *bylek*, *chłodek*; *CZOSNEK*; (*dzwonek*), *zwonek* przeważnie *pl. tantum*; (*dzwoneczek*), *zwoneczek*; (*FIOŁEK*), *fiołek*; (*gadek*), *hadek*; *GŁODEK*; *hermanek*; *jadek*, *jaskrzek* (być może *jaskrek*); *jęczyzek*; *kaczonek*; *karczek*; *kłobuczek*; *kłokoczek*; *kocanek*, przeważnie *pl. tantum* *KOCANKI*, *kocenki*; *kokorek*; *kokorzek*; *kosaczek*; *kosociek* (?); *kościółek*; (*koziółek*), *kozielek*, *kozielk*, *kozlek* *pl. tantum*; *listek*, *listki* (?); *lubiczek*; *lubszczyk*, *libszczyk*, *lobszczyk*; *LULEK*; *mieszki*; *MIKOŁAJEK*; *milek*, *moszonek*; *muszek*, *narszczyk*; *! nedzek*; *niepogorzałek*, *nietrzasek*, *nietrzask*, *nietrzask*; *niezspanek*; *NOGIETEK*, *nogtek*, *nosek*; *OBRAZKI* *pl. tantum*; *oczytek* czy *ocytek*; *ogonki*, *mysze ogonki*; *OGÓREK*, *ogurek* też *pl. tantum* *ogurki*; *orobczyk*; (*orzeszek*) też *orzeszki* *pl. tantum*; *ostek*; *pieniązek* *pl. tantum*; *podlaszczyk*, *podrzączek* (?); *proszek*, *proszczyk*; *ptaszki* *pl. tantum*; *ptaszynki*; *rzebrzycki* (*bohemicizm*); *rzystek*, *rystek*; *senek*, *snek*, *sesnek*, *skoczek*; *starczek* (*bohemicizm*); *stojaczek*; *stryczek*; (*szczygiełek*), *szczygłok*, *szczygolek* też *pl. tantum* *szczygielki*; *szypek* też *pl. tantum* *szypki*; *tyrstek*, *urbanek*; *wasilek*; *wielek*; *zagorzałek* (*K*); *zołek* (*K*);
- zoologiczne: *BAZYLISZEK*; *DUDEK*; *JELONEK*, *jelenek*; *krzeczek*; *LELEK*; (*niedźwiadek*), *miedźwiadek* ‘turkuć podjadek’; *przaczek*; *SKOWRONEK*; *skrzeczek* lub *szkrzeczec* ‘chomik’, ‘szczurek’, *WOŁEK* (*zbożowy*).

Zaskakuje fakt, iż skąpo reprezentowane są w omawianym materiale derywaty z wariantywnymi postaciami przyrostka *-ek*. W słowniku odnajdujemy jedynie pojedyncze przykłady rzeczowników z:

-aczek:

synaczek *hipocor.* ‘syn’ od *syn*;

-anek:

bracianek ‘brat stryjeczny’ od *brat*, *bratr*, *bracia*,

BRATANEK ‘syn brata’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘cioteczny brat’ od *brat*, *bratr*, *bracia*,

młodzianek ‘chłopczyk-niemowlę’, *młodzianki* ‘dzień 28 grudnia obchodzony na pamiątkę śmierci pomordowanych przez Heroda niemowląt-chłopców’ od *młody*,

(*siostrzanek*), *siostrzanek* ‘syn siostry (...), siostrzeniec’, ‘syn krewnej należącej do tego samego rodu’ od *siostra*;

-iczek:

jedwabniczek a. *jedwabniczka* ‘lekka szata jedwabna’ od *jedwabny*, *jedwabni*, *jedwabny*;

-olek:

(*wierzcholec*) czy (*wierzchołek*), *wierzcholec* czy *wierzchołek* ‘jakaś opłata na rzecz pana feudalnego lub wójta, może od domu miejskiego’ od *wierzch*, *wirch*, *wirzch*,

138 *wilkołek* ‘(...) człowiek mogący się przemienić w wilka’ od *wilk*;

-onek:

młodzioniczek 'dziecko' od *młody*,

robionek 'dziecko' od *robię* 'dziecko';

-uszek:

koniuszek 'pasterz koni, pastuch, stajenny' od *koń*.

Oprac. Magdalena Pastuchowa

Formant -ik

Trudno wyznaczyć ostrą granicę między derywatami z formantem *-nik* i *-ik*. Często dany rzeczownik daje się interpretować bądź jako derywat odrzeczownikowy (wówczas mamy do czynienia z formantem *-nik*), bądź jako formacja odprzymiotnikowa z sufiksem *-ik*. Dlatego też korzystając z naszego przeglądu, należy wziąć pod uwagę arbitralność decyzji i traktować obie grupy łącznie. Z reguły o wyborze decydowały względy formalne: jeżeli istniał przymiotnik na *-ny*, przyjmowano, kiedy tylko pozwalało na to znaczenie podstawy, motywację przymiotnikową, mając jednak świadomość dwumotywacyjności (por. *granicznik* od *graniczny* lub *granica*). Z analogicznym problemem spotykamy się w konstrukcjach słowotwórczych, które można traktować jako odczasownikowe lub odprzymiotnikowe (por. *drapieżnik* od *drapieżny* a *drapieżać*).

Wszystkie **odprzymiotnikowe** formacje (55) na *-ik* są nazwami nosicieli cech. Jest to grupa bardzo wyrazista semantycznie:

biednik 'biedny' od *biedny*,

czestnik, *czesnik* 'urzędnik, dostojnik' od *czesny*, *czestny* 'czcigodny, dobrze urodzony',

DŁUŻNIK 'osoba zobowiązana do świadczenia pewnej rzeczy' (tylko to znaczenie zachowane), 'wierzyciel' od *dłużny* 'zobowiązany do zwrotu długu, (...)',

domownik 'głowa rodziny, gospodarz' od *domowny*,

drapieżnik 'rabuś' od *drapieżny* 'dopuszczający się grabieży',

DWORNIK (w *SDor* kwalifikator *hist.*) 'rządca, włodarz, sługa dworski' od *dworny* 'należący do dworu',

falesznik 'kłamca, obłudnik' od *faleszny* 'obłudny, nieszczerzy, nieprzyjazny',

gacnik 'ochronny pas na biodra' od *gacny* 'służący do osłony',

gniewnik 'człowiek zagniewany' od *gniewny*,

granicznik 'graniczący posiadłością, sąsiad', '(w mylnym przekładzie łac.) strzegący granic' od *graniczny* 'sąsiadujący, sąsiedni', 'dotyczący pogranicza; znajdujący się na granicy lub blisko granicy' (zob. zestawienie *żołnierz graniczny*) (*SXVI*),

GRZESZNIK 'peccator, qui crimina ac scelera admittit' od *grzeszny*,

JABŁECZNIK, *jebłecznik* 'napój z jabłek poddanych fermentacji (wyjątkowo też potrawa z jabłek) od *jableczny* 'pozostający w związku z jabłkiem',

jajecznik ‘rodzaj ciasta wypiekanego z jaj z dodatkiem mąki’ od *jajeczny* ‘zrobiony z jaj’ (SXVI), *SSiP* podaje znaczenie przymiotnika ‘należący do jaja’,
jawnik ‘poborca podatków i ceł, uważany przez Żydów za szczególnie złego człowieka, zdzierca’ od *jawny* ‘mający urzędowy charakter, publiczny’: *jawny grzesznik* ‘poborca podatków i ceł, uważany przez Żydów za szczególnie złego człowieka, zdzierca’,
kalannik, kalennik ‘człowiek należący do królewskiej ludności służebnej, zamieszkałej w kilkunastu wsiach ziemi halickiej i lwowskiej’ od *kalanny, kalenny* ‘należący do królewskiej ludności służebnej, zamieszkałej w kilkunastu wsiach ziemi halickiej i lwowskiej’,
*letnik*¹¹² ‘letnia szata kobieca’ od *letni, letny*,
łaziebnik ‘posługiwacz w łaźni’ od *łaziebny*,
łupieżnik ‘rabuś, grabieżca’ od *łupieżny* (SXVI),
miłosiernik ‘człowiek litościwy, miłosierny’ od *miłosierny, miłosierdny*,
MŁOŚNIK, *miłostnik* ‘człowiek zamiłowany w czymś, amator, zwolennik’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘człowiek ukochany, umiłowany, miły, ulubieniec, wybraniec’, ‘ubiegający się o miłość, zalotnik’, ‘dostojnik, dygnitarz’ od *miłosny*,
MŁODZIK ‘młody ptak drapieżny jeszcze nie wyćwiczony do łowów’ od *młody*,
NAJEMNIK ‘(...), zatrudniony na prawach najmu, wyrobnik’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘(...), biorący coś w najem, najemca, dzierżawca’ od *najemny, najamny*,
narożnik ‘kopiec graniczny usypany na zbiegu granic’ od *narożny*,
nasilnik ‘człowiek dokonujący czynów przemocy, gwałtu, (...) ciemieżca’ od *nasilny*,
NĘDZNIK ‘człowiek cierpiący nędzę, niedostatek, (...)’, ‘człowiek podły, nikczemny’ (tylko to znaczenie zachowane) od *nędzny*,
niepokornik ‘człowiek cechujący się brakiem pokory, uszanowania’ od *niepokorny*,
niewinnik ‘człowiek bez grzechu’ od *niewinny*,
NIEWOLNIK ‘człowiek nie posiadający wolności, (...)’ od *niewolny*,
OKRUTNIK ‘człowiek okrutny, srogi, bezlitosny’ od *okrutny*,
pamiętnik ‘człowiek, który nie zapomina, pamięta’ od *pamiętny*,
plemiennik, plemienik ‘krewny, powinowaty’ od *plemienny* (SWił),
pomocnik ‘ten, kto współdziała, wspiera, pomaga’ od *pomocny*; rzeczownik ten można również traktować jako motywowany przez czasownik *pomagać* lub rzeczownik *pomoc*,
(POŚREDNIK), *pośrednik* ‘ten, kto pośredniczy między dwiema stronami’ od *pośredniczyć* (L) –to raczej derywat z sufiksem *-ik* od *(pośredni)*, *pośredni*,
przewrotnik ‘człowiek przewrotny, krętacz, obłudnik’, ‘buntownik, wicherzyciel’, ‘prześladowca’ od *przewrotny*,

PRZYSIĘŻNIK 'osoba zaprzysiężona, zasiadająca w sądach prawa niemieckiego' od *przysiężny*, *przysiężni* 'zaprzysiężony, zasiadający w sądach prawa niemieckiego lub pełniący inne funkcje urzędowe',
psotnik 'niecny, niegodziwy', 'obłudnik, niegodziwiec' od *psotny* 'zły, występny (...)',

rozkosznik 'ten, kto zabawia, rozwesela, dowcipniś' od *rozkoszny*, *rozkoszni*,
służebnik 'służący, sługa, ten, co posługuje', 'pierwotnie pomocnik sędziego, później woźny sądowy, tj. niższy urzędnik sądowy, doręczający pozwy, odbywający wizje lokalne itp.' od *służebny* 'związany ze służbą, pełnieniem służby, posługujący',

spółnik 'współnik', 'pośrednik' od *spólny*, *spólni*,

(*SREBNIK*), *śrebnik*, *śrzebnik*, *śrzebrnik*, *śrzebrznik* 'moneta srebrna' od (*srebrny*), *sierbny*, *strzebrny*, *srebnny*, *śrebnny*, *śrzebny*, *śrzebrny*, *śrzebrzny*,

stołecznik 'dygnitarz książęcy' od *stołeczny*: *stołeczny pan* 'dostojnik lub duchowny zasiadający w radzie królewskiej',

stradnik 'ten, kto znajduje się w ciężkim położeniu, zwłaszcza materialnym, ubogi, też nieszczęśnik', 'człowiek zły, bezbożny' od *stradny* 'nieszczęśliwy znajdujący się w ciężkim położeniu', 'ubogi',

swadziebnik 'gość na uczcie weselnej' od *swadziebny* 'związany ze swadźbą, tj. ślubem, zawarciem małżeństwa',

szczytnik 'członek tego samego rodu szlacheckiego, współrodowiec' od *szczytny* 'należący do tego samego rodu',

tajemnik 'człowiek dopuszczony do sekretu, wtajemniczony, zaufany' od *tajemny*,

twarożnik 'rodzaj ciasta z serem' od *twarożny* 'związany z serem, dotyczący sera',

uciesznik 'ten, który sprawia radość, pociesza, dodaje otuchy' od *ucieszny*,

walecznik 'wojownik, ten, kto wojuje, walczy, bije się, też człowiek dzielny w boju, bitny' od *waleczny*, być może jest to formacja strukturalna,

zakonnik (K) od *zakonny*,

zbożnik (?) (K) od *zbożny*,

zlitownik, *zlutownik* (K) od *zlitowny*,

złośnik, *złostnik* (K) od *złośny*, *złostny*,

żałośnik (K) od *żałostny* (SR),

żeleźnik (K) od *żelazny* (L).

Grupa derywatów *odrzeczownikowych* z sufiksem *-ik* tworzy zbiór znacznie bardziej różnorodny. Zwraca uwagę wielość przykładów (23) z funkcją *strukturalną* przyrostka. Być może wnikliwsze studia nad tym zagadnieniem pozwoliłyby określić, czy faktycznie sufiks ten w tych przypadkach jest pusty semantycznie. Definicje podane w *SSłp* nie upoważniają jednak na tym etapie badań do innych rozstrzygnięć:

czechlik, *czachlik* 'koszuła lub suknia (szczególnie kobieca)' od *czecheł*, *czechło*,

czacheł, *czachło* 'koszuła lub suknia (szczególnie kobieca) z białego płótna',

(*jażdżyk*), *jeżdżyk* *zool.* 'ryba jażdżyk' od *jażdż*, *jaszcz* 'ryba jazgarz',

jeżyk *zool.* 'jeż' od *jeż*,

kitlik 'rodzaj płóciennej szaty zwierzchniej, płóciennego fartucha' od *kitla*,
klamik 'żart, żarcik, figiel' od *klam* 'żart, zabawa' (być może jest to deminutivum),
knaflík 'guzik, spinka, klamra, zapinka, może też naszyjnik, bransoleta' od *knafel*,
knefel (to samo znaczenie),
koźlik bot. 'kozłęk lekarski' od *koźlik*,
lubieszczýk bot. 'lubczyk' od *lubieszcz* (?), *lubiesz* (?),
NIEBOSZCZYK, *niebożczyk* 'zmarły, (...) ' od (*niebożec*), *niebożc* 'nieboszczyk'¹¹³,
niedośpiałik bot. 'Hieracium pilosella L.' od *niedośpiał*,
obartlik 'zasuwka, rygiel u drzwi' od *obartel* 'zasuwka u drzwi' (L),
obrocznik 'pracownik zarządzający żywnością (...), szafarz' od *obrocny*,
opiekadlnik, *opiekadnik*, *opiekaldnik*, *opiekalnik* 'ten, kto się kimś, czymś opiekuje, (...) ' 'ten, kto sprawuje przewidzianą prawem opiekę (zastępstwo o dozór) nad dziećmi (...) lub nad kobietami i ich majątkiem', 'rządca, zarządzający majątkiem w zastępstwie, (...) ' od *opiekadlny* 'opiekun, wychowawca'; *SSłp* podaje też znaczenie przymiotnikowe 'dbały, troszczący się, mający o coś staranie',
owsik 'owies, roślina albo ziarno' od *owies*,
pacholik 'chłopiec, chłopczyk' od *pachole*,
pieprzyk bot. 'kolendra' od *pieprz*,
prawidlnik, *prawidnik*, *prawiedlnik* 'osoba wiary publicznej, człowiek godny zaufania, pełniący z polecenia sądu określoną funkcję (...) ' od *prawidlny*,
rycerzyk 'żołnierz stanu szlacheckiego, szlachcic' od *rycerz*,
szaflik 'drewniane naczynie kuchenne lub gospodarcze, rodzaj cebrzyka' od *szafel* 'naczynie bednarskiej roboty płytke, z jednym uchem, do kuchni',
SZCZAWIK, *szczewik*: *zajęczy szczawik bot.* 'szczawik zajęczy' od *szczaw*,
szopik 'pochodnia' od *szopa* 'łuczywo, pochodnia',
węgielnik 'kopiec graniczny usypany na zbiegu granic' od *węgielnia*,
(wierszyk), *wirszyk* 'krótki tekst pojawiający się po psalmach, też po hymnach, lekcjach itp.', 'część śpiewanego lub mówionego dialogu między prowadzącym modlitwę i odpowiadającymi' od *wiersz*.
Jedynie 18 przykładom można przypisać bez większych wątpliwości znaczenie deminutywne. O przynależności do tej klasy derywatów zadecydowali niejako autorzy *SSłp*, tworząc stosowne definicje słownikowe:
bratryk 'braciszek' od *bratr*,
goździk, *gwoździk* 'mały las' od *gozd* 'las',
(gwoździk), *goździk* 'mały gwóźdź, kołek' od *gwóźdź*, *góźdź*,
HACZYK 'widelki z zagiętymi końcami' od *hak*,
KONIK 'mały koń' od *koń*,
KOSZYK 'mały kosz' od *kosz*,
kotlik 'kociolatek' od (*kocioł*), *kociel*,

¹¹³ Tak też motywuje W. K u r a s z k i e w i c z: *Przyczynki wyrazowe. I. „Niebożec”*

krużyk 'dzbanuszek, czarka' od *kruż*,
kublik 'naczyńko do picia, kubek, kielich, czarka' od *kubel*,
kuflik, *koflik* 'naczyńko do picia, kubek' od *kufel* (SXVI),
kordzik 'mały kord' od *kord* 'miecz krótki, prosty'
KOŁNIERZYK 'mały kołnierz' od *kołnierz*, *konlerz*, *kunlerz*,
NOŻYK 'mały nóż' od *nóż*,
OŁTARZYK 'mały ołtarz' od *ołtarz*, *altarz*,
oślik 'mały osiołek' od (*osioł*), *osieł*,
PIECYK 'mały piec' od *piec*,
PŁASZCZYK 'mały płaszcz' od *płaszcz*,
POKOIK '(...), mały pokój' od *pokój*.

W omawianej grupie derywatów odrzeczownikowych należałoby jeszcze wyodrębnić mniej liczne kategorie. Jeden przykład reprezentuje w wyekscerpowanym materiale kategorię nosicieli cech:

KANONIK, *kanownik* 'duchowny katolicki wyższego stopnia, członek kapituły katedralnej, kanonik' od *kanon* '(...); prawo, reguła kościelna, ustawy soborów i synodów'.

Nazwy subiektów stanowią również nieliczną grupę. Do niej należą:

LUTNIK 'grający na lutni, może też wyrabiający lutnie'¹¹⁴ od *lutnia*,
woskobochnik 'człowiek pracujący w woskobojni' od *woskobośnia* 'warsztat, zajmujący się uzyskiwaniem wosku przez prasowanie plastrów pszczelich celem usunięcia resztek miodu'; być może od *woskobój*.

Zwracają uwagę 2 przykłady, które mają zdecydowanie charakter podrzędności. Zbliżają się te formacje pod względem semantycznym do konstrukcji na *-czyk*:

KUCHCIK 'pomoc kucharza; chłopiec terminujący u kucharza' od *kuchta* 'kucharz',

królik 'namiestnik królewski zarządzający pewnym terytorium' od *król*,

Jedynie derywat *chojnik* w znaczeniu 'lasek sosnowy' można interpretować jako formację lokatywną od *choina* 'sosna' lub od *choja* (SXVI). W tym drugim przypadku mielibyśmy do czynienia z formantem *-nik*.

Odczasownikowe konstrukcje z opisywanym sufiksem tworzą w większości osobowe nazwy subiektów:

powinik (?) 'oskarżyciel' od *powinić* 'oskarżyć',

(*UCZESTNIK*), *uczęsnik*, *uczęstnik* 'biorący w czymś udział, uczestniczący' (tylko to znaczenie zachowane), 'mający prawo do części czegoś', 'świadek czy też współnik' od (*uczestnić*), *uczęstnić* (?) 'brać w czymś udział'.

Tylko jeden rzeczownik to formacja stanowa, nazywająca chorobę:

zaćmik 'choroba zwana kataraktą' od *zaćmiać*, *zacimiać* (SR).

Grupa nazw botanicznych i zoologicznych w omawianej klasie rzeczowników na *-ik* jest wyjątkowo liczna. Ponieważ często nie można w sposób jednoznacz-

¹¹⁴ Formacja ta współcześnie zachowała się w znaczeniu 'wytwórca muzycznych instrumentów strunowych', natomiast na oznaczenie człowieka grającego na lutni używa się konstrukcji *lutnista*.

ny wskazać podstawy słowotwórczej, oddzielenie grup na *-ik* i *-nik* jest bardzo skomplikowane. Dlatego też zaprezentowane będą łącznie. Być może w kilku przypadkach mamy do czynienia również z rozszerzoną postacią sufiksu (np. *-ewnik*, *-ownik*):

- nazwy botaniczne: *barwik*; *bielik*; *biedrnik*; *bobownik*; *bobrownik*; *borownik*; *bzik*; *chłodnik*; *chmielik*; *chmielnik* 'Prunella vulgaris L.', 'Oenanthe Phellandrium Lmk.'; *cieleśnik* (formacja niepewna); (*chwościk*), *chościk*; *czelnik*; *denik*; *dobrownik* (?); *dubrawnik* (bohemizizm?); *dziewięcielnik* (corruptum pro *dziewięciernik*?); *dziewięciornik*, *dziewięciernik*; (*gadownik*), *hadownik*; *glisnik*, *glisnik*; *gnieźdnik*, *gnieźnik* 'Lathraea Squamaria L.'; (*gorycznik*), *gorzycznik*; *GOŹDZIK*, *gwoździk*; *grzybnik*; *igielnik*, *higielnik* 'tasznik pospolity'; *iskiernik*, *jablecznik*, *jeblecznik* 'Pirola secunda L.'; *jajnik*; (*jajownik*), *wajownik*; *jelennik*; *jeleśnik*; *kadzidnik*, *kierbnik*; *konik* 'nazwa różnych gatunków roślin (...)'; *KOPYTNIK*, *kopydlnik*, *kopylnik*, *kopytlnik*; *korzecznik* 'kosaciec'; *krczycznik*; *KRWAOWNIK*, *krawnik*; *krzepik*; *krzywnik*; *krzyżownik*, *krzyżewnik*; *krzyżyk*; *kubik bot.* 'kuklik pospolity'; *KUKLIK*; *laskownik*; *lepić*; *leśnik* 'Helianthemum vulgare Gaertn.'; *łanik*; *majownik*; *marzyk*; *matecznik*; *mężyk*; *MIECZYK* (tylko jedno znaczenie zachowane: 'gatunek mieczyków'); *MIEŚIĘCZNIK* 'Botrychium lunaria Sw.'; *miłośnik* *miłośnik* 'Hieracium pilosella'; *miodniki pl. tantum* 'Melissa officinalis L.'; *mirzyk* (być może chodzi tu o formację *myrzyk*); *modrzyk*; *molnik*; *morownik*; *murzyk*; *nastolnik* (bohemizizm); *nętrznik* czy *nątrznik*; *niedośpiałik*; *oleszcznik*, *olesznik* czy *oleśnik*; *OLSZEOWNIK*; *ołteownik*; *orzechownik*; *pasiecznik*; *pępownik* czy *papownik*; *pielnik*; *pieniężnik*; *piennik*; *pierścienik*; *PIĘCIORNIK*; *piwnik*; *pleszyki pl. tantum*; (*plesznik*), *blesznik*; *PODRÓŻNIK* 'cykoria podróżnik' (tylko to znaczenie zachowane), 'babka zwyczajna'; *polnik*; *potocznik*; *powojnik* 'kanianka', 'Calystega sepium R. Br.'; *późnik* czy *poźnik*; *prolistnik*; *pszczelnik*, *pczelnik*; *pszennik*; *pszonnik*; *PRZYWROTNİK*; *pupownik*; *rannik*, *ranik*; (*robacznik*), *chrobacznik*, *rocznik*, *rojniki*, *rojownik*, *rojownik*, *rośnik*; *ROZCHODNIK*; *rozgodnik* (?); *rupik*, *rupnik*; *rupownik*; *rzebrzyk* (bohemizizm); *RZEPIK*; *rzepnik*; *rzywnik* (może należy rektyfikować na *krzywnik*); *serdecznik*; (*SIERPIK*) *sirpik*; *skorczyk* (corruptum pro *starczyk*); *słonecznik*, *słonecznik*, *słunecznik*, *słuniecznik*; *słonińczyk* (?); *ślupik*, *stłupik*; *smłdnik* (bohemizizm); *smłdownik* (bohemizizm); *smłodownik*, *smolnik*; (*SREBRNIK*), *śrebnik*, *śrebnik*, *śrebrnik*, *śrebrznik* 'pięciornik gęsi'; *storzyk*; *strupownik*; *strzelnik*; *stulik*; *swalnik* (bohemizizm); *SZCZAWIK*, *szczewik*; *szemrzyk*, *tesznik*; *TRĘDOWNIK*; *trzępietnik*; *trzeszczyk*; *trzebnik*; *trzewnik*, *czrzewnik*; *tużebnik*; *ukropnik*; *urbanik*; *warkocznik*; *wasilik*; *watorznik*; *wdownik*; *WĘŻOWNIK*, *węzewnik*; *wieprznik*; *włośnik*; *wszelnik*, *szwelnik*, *świelnik*; *wszywnik*; *!wtącznik*; *żółtnik*,
- nazwy zoologiczne: *chomik*; *drzemlik*; (*jerzyk*), *irzyk*; *KRÓLIK* 'królik', 'mysi królik' (tylko te 2 znaczenia zachowane), 'ryba zwana konikiem morskim lub pławikonikiem', *pl. tantum* 'złocięć właściwy' od *król* 'królik'; *MAIK*; *PUSZCZYK*; *SŁOWIK*; *wodnik*.

Należy zwrócić uwagę, iż kilka przykładów z kwalifikatorem *bot.* lub *zool.* umieszczonych zostało ze względu na bardzo wyrazistą strukturę w kategorii derywatów tautologicznych.

Za słabo motywowane uznaję wszystkie te rzeczowniki, dla których co prawda możemy wskazać formalną podstawę, jednakże związek znaczeniowy jest zachwiany. Wielokrotnie trudno doszukać się, dysponując jedynie materiałem słownikowym, wyraźnych zależności semantycznych, choć być może były one widoczne dla ówczesnych użytkowników języka. Część z prezentowanych przykładów to prawdopodobnie formacje o charakterze asocjacyjnym (np. *ciemnik*). Pewne światło na to zagadnienie rzuciłyby badania etymologiczne, wykraczające jednak poza zasięg tego opracowania: *ciemnik* ‘faryzeusz’ od *ciemny*; *kolik* ‘czop wraz z kurkiem do odpuszczania płynu z beczki’ od *koł* ‘pal, grubszy kawał drewna, (...)’ (*SXVI*); *koniecznik* ‘sąsiad a. krewny’ od *konieczny*; *korzecznik* ‘stawek na strumieniu lub rzece powyżej młyna tzw. korzecznego, służący do spiętrzenia wody’ od *korzeczn* (o kole młyńskim) ‘zaopatrzony w skrzyneczki czy korytka na obwodzie (na które z góry spada woda), nasiębierny (o młynie) zaopatrzony w koło z takimi skrzyneczkami’; *malik* ‘pusty orzech laskowy, gwiżdż’, być może od *mały* (por *SB*); *małdrzyk* ‘serek z mleka słodkiego’ od *małdr* (słowniki podają *małdr* w innym znaczeniu); *stołecznik* ‘ławnik w sądzie prawa niemieckiego’, *stołeczniczy*: ‘(według wierzeń chrześcijańskich) nazwa chóru anielskiego stojącego bezpośrednio przed tronem bożym’ od *stołeczny*: *stołeczny pan* ‘dostojnik lub duchowny zasiadający w radzie królewskiej’; *zwoik* (*swoik*) (*K*) – być może należy wiązać ten rzeczownik z *zwić*, *zwinąć*.

Pewna grupa rzeczowników znalazła się w zebranych materiale tylko ze względów formalnych. Podaję je, gdyż zawierają zakończenie *-ik*. Nie ma całkowitej pewności, czy są niemotywowane, wszak granica między grupą słabo motywowanych a niemotywowanych jest w zasadzie umowna: *arabik* ‘jakiś kamień podobny do sioniowej kości’; *dobrzczyk* ‘ciemniste zarośla’; *heflik* ‘haftka, zapinka, sprzączka’; *królik* ‘bazyliśzek’; *kruglik* ‘małe naczynie (z uszkiem)’, dzbanuszek, kubek’; *faślik*, *fachlik* ‘jakieś wierzchnie okrycie kobiece, rodzaj chusty czy welonu’; *mętlik* ‘chustka do obcierania twarzy’; *obojczyk* ‘część zbroi osłaniająca szyję’¹¹⁵; *orczyk* ‘poziomo zawieszony drążek u wozu, służący do zakładania postronków’; *pętlik* czy *pątlík* ‘jedwabny czepek, siatka lub przepaska na włosy’; tu też może niepewna konstrukcja *prętlik*, być może pożyczka czeska; *trzewik* ‘lekkie obuwie ochraniające stopę’.

Ważnym wariantem sufiksu *-ik* jest postać *-czyk*. Formant ten wnosi ogólne znaczenie podrzędności, oznacza najczęściej nazwy uczniów lub synów utworzonych od nazw zawodów:

kuśnierzczyk ‘czeladnik lub uczeń kuśnierski’ od *kuśnierz*, *kuśnierz*, *kuśnirz*, *malarczyk* ‘uczeń albo czeladnik malarski, także syn malarza’ od *malarz*, *malar*, *maler*, *malerz*,

¹¹⁵ W tym przypadku mamy prawdopodobnie do czynienia ze zjawiskiem przesunięcia semantycznego, a nie z faktem słowotwórczym.

MŁYNARCZYK 'czeladnik we młynie, (...)’ od *młynarz*,
siodlarczyk 'syn siodlarza czy też terminator u siodlarza (?)’ od *siodlarz*,
stolarczyk 'syn stolarza albo chłopiec zatrudniony u stolarza (?)’ od *stolarz*,
(*szklarczyk*), *śklarczyk* 'syn a. uczeń szklarza’ od (*szklarz*), *śklarz*, *ścklarz*.

Wyjątkiem jest tu rzeczownik *Ormiańczyk*, *Ormieńczyk* 'człowiek pochodzenia czy wyznania ormiańskiego’ od *Armenia*; można też formację tę traktować jako strukturalną od *Ormianin*. Współcześnie to właśnie znaczenie sufiksu okazało się najbardziej ekspansywne (por. *Babilończyk*, *Estończyk*).

Należy również wskazać formację z wariantem *-lik*. W staropolszczyźnie spotykamy 3 konstrukcje, które są tworzone za pomocą tego przyrostka. Jest to grupa jednak bardzo niejednolita. Reprezentuje ją:

przęślik 'krążek gliniany, kamienny lub metalowy, nakładany na wrzeciono dla obciążenia przy przedzeniu’ utworzony od czasownika *prząść*,

dzberlik 'rodzaj naczynia’ od rzeczownika *dzber*, *ceber* (być może wyraz powstał na wzór *kuflik*),

heftlik 'haftka, zapinka, sprzączka’ prawdopodobnie od *haft* czy *hafta* 'szew na ranie’. Podane rzeczowniki nie przynależą do jednej kategorii.

Oprac. Magdalena Pastuchowa

Formant *-nik*

Wśród formacji **odrzeczownikowych** z sufiksem *-nik* najliczniej reprezentowane są 2 kategorie: nazwy nosicieli cech i nazwy subiektów. Zebrany materiał językowy utwierdza w przekonaniu, iż granica między tymi dwoma grupami jest w większości przypadków płynna. Można było oczywiście zrezygnować z tego podziału i przyjąć, że wszystkie rzeczowniki są nazwami subiektów¹¹⁶, nieagentywny charakter niektórych rzeczowników skłania do wyodrębnienia dwóch klas. Sądzę bowiem, że istnieje wyraźna różnica między konstrukcjami typu *kobylnik* 'przebieraniec, chodzący w czasie zapustów za konia, tura itp., przebrany, turoń’ a *kobylnik* 'pasterz stada końskiego’. Nie zawsze jednak te różnice są tak wyraźne, stąd interpretacja wielu konstrukcji może być kontrowersyjna.

Nazwy nosicieli cechy (37):

częstnik 'posiadacz działu, części majątku’ od *część*,

dębnik 'gąlasówka, narośl na liściu dębu’ od *dąb*,

dobrotnik 'dobroczyńca, dobrodziej’ od *dobrota* 'dobroć (jako usposobienie),
'rzecz dobra, dobry uczynek, dobrodziejstwo’,

gniezdnik, *gnieźnik* 'członek gałęzi rodu związany uznawanym jeszcze pokrewieństwem’ od *gniazdo* 'gałąź rodu szlacheckiego (...)’,

inochodnik, innochodnik, junochodnik, mimochodnik, sinochodnik, zinochodnik
 'koń idący inochodą, tj. stawiający na przemian obie prawe nogi, a potem obie lewe' od *inochoda* 'specjalny chód konia, (...)',
kobylnik 'przebieraniec, (...) ' od *kobyła*,
KOPIJNIK, kopienik, kopiennik, kopinik 'kopijski, jeździec uzbrojony we włócznię' od (*kopia*), *kopija* a. (*kopie*), *kopije*,
kopnik 'kopijski, jeździec uzbrojony we włócznię' od (*kopia*), *kopija* a. (*kopie*), *kopije*,
klejnotnik, klenotnik 'wspólnik herbu, człowiek tego samego rodu, (...) ' , 'posiadający herb, przynależny do rodu herbowego, szlachcic' od *klejnot*, *klenot* 'herb, znak rodowy (...) ' ,
kłodnik 'człowiek pozbawiony wolności' od *kłoda* '(...) dyby, pęta',
krajnik 'naczelnik małego okręgu wsi na prawie wołoskim, wojewoda wołoski' od *kraj*,
miesięcznik 'lunatyk' od *miesiąc*,
ŁACINNIK 'człowiek znający łacinę, umiejący czytać i pisać, z reguły należący lub pretendujący do stanu duchownego, kleryk' od *łacina*,
łannik 'chłop siedzący na łanie, mający w uprawie cały łan pola' od *łan*,
łożnik 'rodzaj koldry czy koca' od *łoże*,
macierznik 'łożysko płodowe' od *mac*, *macierz* 'matka' – interpretacja tej formacji nastrocza wiele problemów, związek między derywatem a podstawą ma raczej charakter obiektowy,
MIODOWNIK, miedewnik 'ciasto zrobione na miodzie z dodatkiem pieprzu, piernik', 'jakiś kosmetyk, wyrabiany z dodatkiem miodu lub na miodzie' (to znaczenie wycofane) od *miodowy*, *miedowy*,
mlecznik 'samiec rybi, mleczak' od *mlecz* 'sperma rybia, (...) ' ,
mytnik 'najemnik, pracujący za pieniądze' od *myto* '(...) , wynagrodzenie, (...) ' ,
nawężnik 'człowiek noszący czy też dający do noszenia nawęży, tj., amulety' od *nawąz*,
ogrodnik 'zagrodnik, chłop, który otrzymał od pana feudalnego nieduży kawałek roli, często ogrodzony, zwany ogrodem' od *ogród*,
ołtarznik '(...) , śpiewak psalmów' od *ołtarz*, *altarz*,
opolnik 'przedstawiciel ludności z okręgu zwanego opole, biorący udział przy rozgraniczaniu posiadłości ziemskich' od *opole*, możliwa motywacja przymiotnikiem *opolny* 'związany z opolem (...) ' ,
osadnik 'członek tzw. osady, powołany do przeprowadzenia rozgraniczenia nieruchomości' od *osada*, *hosada*,
(*otchłannik*), *odchłanik* 'mieszkaniec otchłani (...) , diabeł' od *otchłań*, *odchłań*, *otkłań*,
pancernik, pancyrnik 'jeździec, obowiązany do służenia w czasie wyprawy wojennej w zbroi, pancerzu' od *pancerz*,
pawężnik 'żołnierz walczący z pawezą, tj. tarczą, tarczownik' od *paweza* 'tarcza, puklerz',
pątnik 'wędrowiec, obcy, kto przebywa poza ojczyzną' od *pąć* 'droga' (według A. Brücknera); *SStp* podaje znaczenie rzeczownika *pąć* 'wędrowka, podróż (...) ' ,

podwornik 'rządca, sługa dworski' od *podwórze* – w Wielkopolsce 'dziedziniec zamku królewskiego, gdzie król sprawował sądy osobiście lub przez zastępców',

powietnik (?) 'sąd prawa niemieckiego' (?) od *powiat, powiet* 'okręg sądowy, (...)',

PRAWNIK 'znawca prawa' od *prawo*,

przysiężnik dubium: 'ten, kto narusza przysięgę' od *przysięga*,

piekielnik 'mieszkaniec piekła, szatan' od *piekło*,

RĘCZNIK '(...) prześcieradło, obrus, ręcznik', *ręczniki* 'kajdany, okowy' od *ręka*,

sadlnik 'tłuste ciasto wyrabiane prawdopodobnie na gęsim smalcu' od *sadło*,

stadnik 'koń trzymany przy stadzie do rozplodu, ogier' od *stado*,

turznik 'strzała czy oszczep używany przy polowaniu na tura' od *tur*,

włócznik 'kmieć dzierzący od pana całą włókę' od *włoka*.

Nazwy subiektów (86):

(*barchannik*), *parchannik* 'wyrabiający barchan' od *barchan*,

BARTNIK 'pasiecznik, dozorca barci' od *barć*,

bębennik 'bębnista' od *bęben, buben*,

budnik 'kramarz' od *buda* 'budka targowa, kram',

CEGIELNIK 'ceglarz' od *cegła*,

CELNİK 'poborca cła' od *cło*,

ciężebnik 'biorący zastaw' od *ciężba* '(...), zastaw przymusowy',

czapnik 'qui capitis tegimenta, conficit' od *czapka* (ucięcie -k-),

czeńnik, czaśnik 'urzędnik królewski, który miał pieczę nad napojami lub honorowy urzędnik ziemski' od *czasza* 'kielich, czara',

częstnik 'współsprawca' od *część* 'część', 'współuczestnictwo',

czobotnik 'wyrabiający czoboty' od *czobot* 'rodzaj buta',

głównik 'morderca, zabójca' od *głowa* 'człowiek', 'zabójstwo',

grobnik 'grabarz' od *grób*,

igielnik, higienik 'rzemieślnik wyrabiający igły' od *igła*,

(*jałmużnik*), *jełmużnik* 'dający jałmużnę lub z urzędu rozdzielający jałmużnę' od *jałmużna, jamuzna, jełmużna*,

KALETNIK, kalitnik 'rzemieślnik wyrabiający kalety' od *kaleta* 'woreczek na pieniądze',

kamesznik 'wyrabiający kamchę lub handlujący kamchą' od *kamcha, chamcha*,

kobylnik 'pasterz (...) ' od *kobyła*,

kocielnik 'rzemieślnik wyrabiający z metalu kotły itp. przedmioty, kotlarz, blacharz' od (*kociół*), *kociel*,

komornik 'pokojuwiec, dworzanin' od *komora*,

konnik 'należący do królewskiej ludności służebnej, zobowiązanej do hodowli koni' od *koń*,

klucznik 'klucznik, odźwierny' od *klucz*,

korabnik 'rzemieślnik budujący łodzie, okręty' od *korab*,

krupnik 'ten, co robi lub sprzedaje krupy' od *krupa*,

148 *krzeczotnik* 'ten, co opiekuje się ptakami do polowania' od *krzeczot zool.* 'raróg',

LEŚNIK '(...), leśniczy, gajowy' od *las*,
lisznik (?) 'pożyczający pieniądze na procent' od *lichwa* (ucięcie -w-)¹¹⁷,
lichownik, *lichewnik* 'wypożyczający pieniądze na procent' od *lichwa*¹¹⁸,
litkupnik 'świadek kupna (sprzedaży), biorący udział w litkupie, niekiedy też pośredniczący przy tymże kupnie (sprzedaży)' od *litkup*,
łagiewnik 'człowiek przynależny do książęcej ludności służebnej, trudniący się wyrobem łagwicy też warzeniem piwa i syceniem miodu dla dworu książęcego' od *łagiew*,
ŁAWNİK 'przysięgły zasiadający w ławie sądowej' od *ława* (SXVI),
ŁUCZNIK (w *SDor hist.*) 'wytwórca łuków czy też żołnierz uzbrojony w łuk' od *łuk*,
MIECZNIK 'urzędnik dworski noszący miecz przed panującym, także urzędnik ziemski' od *miecz*,
MIECZNIK (w *SDor kwalifikator hist.*) 'rzemieślnik wyrabiający miecze' od *miecz*,
modlitwnik 'czciciel, wyznawca' od *modlitwa*, semantycznie formacja ta motywowana jest czasownikiem *modlić się*, jednak formalnie bliższa jest rzeczownikowi *modlitwa*,
mohorycznik 'litkupnik, świadek kupna (sprzedaży), zamiany itp., biorący udział w litkupie' od *mohorycz* 'litkup, zwyczaj picia trunku przy zawarciu umowy (...)',
MOSIĘŻNIK 'rzemieślnik, wyrabiający przedmioty z mosiądzu' od *mosiądz*,
mostnik może 'rzemieślnik wyspecjalizowany w budowie mostów' od *most* 'drewniany pomost nad wodą (...)',
mydlnik, *medelnik*, *mydelnik* 'wyrabiający mydło lub handlujący mydłem' od *mydło*,
narocznik 'człowiek przynależny do książęcej ludności służebnej, zobowiązanej do wykonywania tzw. naroku' od *narok* '(...) służebność dawnego prawa polskiego',
nastawnik 'starosta bartny (...), do którego obowiązków należało m.in. pobieranie daniny w miodzie, tzw. nastawy', 'bartnik, płacący daninę w miodzie, tzw. nastawę' od *nastawa*,
natonnik 'człowiek trudniący się rąbaniem czy obróbką drzewa' od *naton* 'pień (do rąbania drzewa)',
OGRODNIK 'człowiek zajmujący się uprawą ogrodu' od *ogród*,
okiennik 'rzemieślnik trudniący się wyrobem okien' od *okno*,
organnik 'ten, kto gra na organach (...)' od *organy*,
ostrożnik 'rzemieślnik wyrabiający ostrogi' od *ostroga*,
paciernik 'kramarz sprzedający pacierze, tj. różańce' od *pacierz*,
pancernik, *pancyrnik* 'rzemieślnik trudniący się wyrobem pancerzy, płatnerz' od *pancerz* 'część uzbrojenia ochronnego rycerza w postaci giętkiej ochrony tułowia',

¹¹⁷ Możliwa też motywacja czasownikiem *lichwić*.

¹¹⁸ Jw.

paśnik 'rzemieślnik wyrabiający pasy' od *pas*,
pieniężnik 'człowiek trudniący się wymianą pieniędzy, (...) ' od *pieniądz*,
piłecznik 'ten, kto gra (hazardowo) w piłkę' od *piłka*,
pletnik 'flisak, człowiek trudniący się spławianiem tratw' od *plet*, może też *plta* 'tratwa',
plóciennik 'tkacz czy też kupiec, handlarz płótnem' od *płótno*,
popielnik 'trudniący się wyrabianiem popiołu' od *popiół*,
powroźnik 'ten, co wyrabia powrozy' od *powróż*,
ptasznik 'myśliwy łowiący ptaki, polujący na ptaki' od *ptak* (nieregularna wymiana *k* w *ś*),
RĘKAWICZNIK 'rzemieślnik wyrabiający rękawiczki' od *rękawica*,
ROBOTNIK 'człowiek wykonujący pewną pracę za wynagrodzeniem, najemnik', 'sługa niewolnik' (to znaczenie wycofane) od *robota* (tę formację można również wywodzić od czasownika *robić*, musielibyśmy jednak wtedy uznać istnienie sufiksu *-otnik*),
ROLNIK 'ten, kto uprawia ziemię' od *rola*,
rudnik 'ten, kto wydobywa rudę i wytapia żelazo, górnik, hutnik' od *ruda*,
RZEMIEŚLNIK, *rzemieślnik* 'człowiek trudniący się jakimś rzemiosłem, rękodzielnik' od *rzemiosło* *rzemiesło*, *rzemięsło*,
sadlnik 'rzeźnik, sprzedawca mięsa' od *sadło*,
saletrnik 'człowiek trudniący się wyrobem saletry' od (*saletra*), *sanletra*,
samostrzelnik 'rzemieślnik wyrabiający łuki albo kusze' od *samostrzał* 'łuk, kusza',
sennik 'wykładowca, objaśniacz obrazów sennych' od *sen*,
skarbnik 'urzędnik zarządzający skarbem i archiwum panującego, (...) ' od *skarb*,
SOKOLNIK 'człowiek przynależny do książęcej ludności służebnej, zajmującej się strzelaniem gniazd sokołich, łowami na młode sokoły i udziałem w polowaniu z sokołami', 'ten, co opiekuje się ptakami do polowania' od *sokół*,
stadnik 'pasterz stada końskiego' od *stado*,
stanownik 'osoba odpowiedzialna za organizację kwater książęcych podczas objazdu kraju przez panującego' od *stan* 'zatrzymanie, postój, przystanek w drodze',
stawnik 'bliżej nie znany pracownik zatrudniony przy stawach' od *staw*,
STERNIK, *styrnik*, *styrznik* 'ten, co kieruje sterem, statkiem' od (*ster*), *styr* (ten rzeczownik może też być motywowany czasownikiem *sterować*, zob. *L*),
STOLNIK (*SDor* podaje przy tym leksemie kwalifikator hist.) 'urzędnik dworski doglądający stołu panującego, później honorowy niższy urzędnik ziemski' od *stół*,
stolnik 2. 'górnik solny, kopacz dziedziczący prawo do stanowiska roboczego w kopalni soli' od *stół* 'kanał, przekopa' (?),
studziennik 'człowiek kopiący studnie, studniarz' od *studnia*,
sukiennik, *sukienik* 'tkacz sukna czy też kupiec, handlarz suknom' od *sukno*,
szkolnik 'nauczyciel elementarnej szkoły żydowskiej, pełniący równocześnie pewne funkcje pomocnicze w sądownictwie żydowskim' od *szkoła*,
sznurnik 'rzemieślnik wyrabiający sznury' od *sznur*, *sznura*,
świecznik 'rzemieślnik, który wyrabia i sprzedaje świece' od *świeca*,

tasznik 'rzemieślnik robiący taszki, tj. sakiewki' od *taszka*,
ulicznik 'odźwierny, stróż' od *ulica*,
tułnik 'rzemieślnik wyrabiający tuły, to jest kołczany' od *tuł*,
wapiennik 'robotnik zatrudniony przy wypalaniu wapna' od *wapno*,
zapaśnik (K) od *zapasy* (L),
zastawnik (K) 'biorący zastaw' (SR) od *zastaw*, *zastawa*,
zegarnik (K) od *zegar*,
ZŁOTNIK (K) od *złoto*,
żupnik (K) od *żupa*.

Stosunkowo dużą grupę tworzą odrzeczownikowe formacje lokatywne (19):
brzeźnik 'las brzoźowy' od *brzoza*,

chmielnik 'ogród chmielowy' od *chmiel*,

DĘBNIK 'lasek dębowy' od *dąb*,

igielnik, *higielnik* 'pudełeczko, rurka, pochewka na igły' od *igła*,

kąpielnik 'sadzawka, miejsce kąpieli' od *kąpiel*,

(łuczywnik), *łyczywnik* 'rodzaj świecznika, w którym umieszczano łuczywo, (...)'
 od *łuczywo*, *łyczywo*,

miśnik 'półka lub szafka na misy' od *misa*,

olejnik 'naczynie na olej (oliwę)' od *olej*,

piasecznik 'miejsce piaszczyste, może miejsce gdzie się wydobywa piasek' od
piasek; można też traktować derywat jako pochodny od przymiotnika *piaseczny*, *piaseczni*,

plewnik 'pomieszczenie na plewy, szopa' od *plewa*,

pszczelnik, *pczelnik* 'pasieka, ule' od *pszczola*, *pczoła*,

rudnik 'miejsce, gdzie wydobywano rudę' od *ruda*,

rybnik 'sadzawka, staw z rybami' od *ryba*,

skotnik 'wspólne pastwisko dla bydła, wygon, wspólna droga do pędzenia bydła
 na pastwisko' od *skot*,

świecznik 'lichtarz' od *świeca*,

trawnik 'teren porośnięty trawą, łąka' od *trawa*,

wieczernik 'pomieszczenie przeznaczone do spożywania posiłków, zwłaszcza
 wieczornych' od *wieczerza*,

wierzbnik 'teren porośnięty wierzbami, zarośla wierzbowe' od *wierzba*.

W materiale odnajdujemy jedynie pojedyncze przykłady innych kategorii słowotwórczych, dla których *-nik* nie był sufiksem produktywnym:

– nazwy rezultatów:

pszczelnik, *pczelnik* 'pierwszy wosk, którym pszczoły w nowym ulu zalepiają'
 od *pszczola*, *pczoła*,

– syngulatywne:

chąśnik czy *chęśnik* 'rabuś, włóczęga' od *chąsa*, *chąza* 'banda, złodzieje, rozbójnicy'¹¹⁹,

¹¹⁹ Formacja ta przypomina współczesne konstrukcje typu *trawa* > *trawka*, gdzie wyraz pochodny to singulativum.

czeladnik, czelednik 'sługa domowy, dworzanin' od *czeladź, czaladź, czeledź*,
– nazwy temporalne:

pajęcznik 'wrzesień, (...)', 'listopad, (...)’ od *pająk*,

PAŹDZIERNIK 'październik, (...)', 'wrzesień, (...)’, 'listopad, (...)’ od *paździerze, październik*.

Podobnie jak wśród formacji na *-ik*, także i tu spotykamy derywaty o charakterze tautologii, choć nie jest ich tak wiele:

czeladnik, czelednik pl. tantum 'rodzina, ród' od *czeladź, czaladź, czeledź* 'rodzina, ród',

diabelnik, dyjabelnik 'określenie Belzebuba' od *diabeł, (dyjabel, dyjaboł)*,

gajnik 'młody las, zagajnik' od *gaj*,

rycernik 'żołnierz' od *rycerz*,

świecidlnik 'świecznik, lichtarz' od *świecidło* 'knot, może w ogóle to, co służy do świecenia'; związek między podstawą a derywatem w tym przypadku jest trudny do sprecyzowania ze względu na niepewność znaczenia rzeczownika podstawowego, być może mamy tutaj do czynienia z zawężeniem znaczenia, *żołtarznik (K)* od *żaltarz, żołtarz (SR)*.

Do tego zestawu można jeszcze dołączyć terminy botaniczne, nie różniące się znaczeniem od swych podstaw: *gorczycznik* 'gorczyca jasna' od *gorczyca*; *grzybnik* 'lilia wodna' od *grzybie*; *jagodnik bot.* 'morwa' od *jagoda*; *kadzidlnik, kadzidnik* 'Melittis melissophyllum L.' od *kadzidło*; *kapustnik bot.* 'Brassica oleracea L. v. viridis (acephala)' od *kapusta*; *mlecznik bot.* 'mlecz kolczasty', 'Peucedanum ostruthium' od *mlecz*.

Pozostałe nazwy zoologiczne i botaniczne na *-nik* umieszczone zostały przy formacjach z *-ik*, trudno bowiem często jednoznacznie orzec o podstawie słowotwórczej.

Konstrukcje **odczasownikowe** to zazwyczaj nazwy subiektów (66):

BOJOWNIK, bojownik 'wojownik', 'obrońca' od *bojować*,

CUDZOŁOŹNIK 'adulter' od *cudzołożyć*,

CZAROWNIK 'magus, veneficus' od *czarować*,

dzielnik 'robotnik, rękodzielnik', 'działacz, sprawca' od *działać*,

groźnik 'człowiek grożący, rzucający pogrożki' od *grozić (się)*,

guślnik, guśnik 'wróżbita, czarownik' od *guślić*,

gwałtownik 'człowiek dokonujący gwałtów, czynów przemocy, bezprawia' od *gwałtować* 'dokonywać gwałtów, czynów przemocy',

jadownik 'czarownik, zaklinacz węzów, truciciel' od *jadowić* 'jadem zaprawiać' (L),

fołdrownik 'oskarżyciel' od *fołdrować, fordrować, furdrować, wołdrować, wołtrować* 'wystąpić z oskarżeniem, oskarżać, skarżyć',

karmnik 'sługa dworski zajmujący się karmieniem (tuczeniem) bydła i ściąganiem danin w bydle' od *karmić*,

kłamnik 'żartowniś, błazen, kuglarz' od *kłamać*,

kośnik 'kosiarz' od *kosić*,

152 *krzyżownik, krzyżewnik* 'kat, krzyżujący, przybijający do krzyża' od *krzyżować*,

lekownik 'leczący czarami, czarownik' od *lekować* 'leczyć (czarami)',
lichwnik, lifnik 'pożyczający pieniądze na procent' od *lichwić*¹²⁰,
lisznik (?) 'wypożyczający pieniądze na procent' od *lichwić*¹²¹,
lotownik 'zobowiązany do opłat z tytułu opieki nad majątkiem, tzw. lotu' od
lotować 'uiszczać opłatę (tzw. *lot*) z tytułu użytkowania majątku wziętego
w opiekę'; w przypadku tej konstrukcji można przyjąć także motywację
rzeczownikową (< *lot*),
ludnik 'stary, wiarygodny miejscowy człowiek powołany do pomocy przy do-
konywaniu wizji sądowej' od *ludzić* 'świadczyć, zeznawać',
mielnik 'młynarz' od *mleć*,
miernik 'dokonujący pomiaru ziemi, mierniczy, geometra' od *mierzyć*,
naśladownik 'naśladowca' od *naśladować, naśledować*,
naśladownik 'wzorujący się na kimś', '(...), wyznawca (...)' od *naśladować*,
naśledować,
obietownik 'składający ofiarę' od *obiatować (się), obietować (się)*,
odwrotnik 'człowiek wprowadzający zamieszanie, niepokój wichrzyciel' od *od-
wracać* 'przewracać, burzyć, wprowadzać zamieszanie, niepokój, podburzać',
orędownik 'ten, kto oręduje, stawia się za kimś' od *orędownać*,
osilnik 'gwałciciel' od *osilić* 'gwałcić',
plonnik 'ten, co zabiera łupy, łupieżca' od *plenić* 'brać łup, (...)',
pochlebnik 'pochlebca' od *pochlebować*,
podkupnik 'ten, co ubiegł drugiego przy kupnie' od *podkupić*,
PODRÓŻNIK 'wędrowiec, przybysz, obcokrajowiec' od *podróżować* (L),
podwodnik 'koń przeznaczony na potrzeby transportowe panującego i jego urzę-
dników' od *podwodzić, podwieść* (L),
poludnik 'stary wiarygodny miejscowy człowiek powołany do pomocy przy
postępowaniu dowodowym' od *poludzić* 'oświadczyć, zeznać',
popisnik 'ten, co opisuje coś, pisarz' od *popisać*,
poręcznik 'ten, kto za kogoś ręczy, ręczyciel' od *poręczać*,
PRZECIWNİK 'ten, kto się sprzeciwia, nie zgadza, stawia opór', 'ten, kto jest źle
usposobiony do kogoś, nieprzyjaciół (?)', 'strona przeciwna w procesie sądo-
wym' od *przeciwić się*; ostatnie znaczenie można traktować jako pochodne od
przymiotnika *przeciwny*: *strona przeciwna* 'przeciwnik w procesie sądowym',
przepowiednik, przepowiadnik 'ten, co publicznie naucza, poucza', 'prorok, ten,
co obwieszcza przyszłe zdarzenia' od *przepowiadać, przepowiedać, przepo-
wiedać się*,
przestępnik 'ten, co przechodzi' od *przestępować* 'przechodzić, przekraczać',
prześladnik 'prześladownia, dręczyciel' od *prześladować*,
PRZEWODNIK 'ten, co prowadzi' od *przewodzić*,
PRZEWOŹNIK 'ten, co się trudni przewozem wodnym, sternik, wioślarz' od
przewieźć (L),

¹²⁰ Możliwa też motywacja rzeczownikowa, por. *lisznik, lichownik*.

¹²¹ Jw.

przywoźnik 'ten, co się trudni przewozem wodnym' od *przywieźć* 'drogą wodną dostawić',

przezownik 'nadający nazwę' od *przezwać*, *przezywać* 'insze nazwisko dawać, inaczej nazywać' (L),

przysiężnik 'ten, kto składa przysięgę' od *przysięgać*,

przywoźnik 'ten, co się trudni przewozem wodnym' od *przywieźć* (L),

RZECZNIK 'pełnomocnik, obrońca, zastępca procesowy', 'rozzjemca, sędzia polubowny' (to znaczenie wycofane) od *rzec*; tę formację możemy interpretować jako pochodną od przymiotnika *rzeczny* 'wstawiający się za kimś, orędujący, pośredniczący',

RZEŹNIK 'rzemieślnik, który zarzyna bydło i trudni się sprzedażą mięsa' od *rzezać*, *rzazać*,

skutnik 'sprawca, ten, który coś czyni, popełnia' od *skucić* 'doprowadzić do skutku, działać, czynić',

spomocnik 'pomocnik, współpracownik, wspomóżyciel' od *wspomóc*, *spomóc* 'pomocą wesprzeć' (L); analogiczną formację *pomocnik* motywujemy przymiotnikiem *pomocny*; brak w słownikach konstrukcji *spomocny* zmusza nas do przyjęcia innej interpretacji,

spowiednik 'wielbiciel Chrystusa, oddany zwolennik, wyznawca' od *spowiedzieć* (się) 'zeznać, zwierzyć się, przyznać',

SZKODNIK 'ten, co wyrządza szkodę, krzywdę' od *szkodzić*; być może też od *szkodny* 'przynoszący szkodę', mielibyśmy wówczas do czynienia z formantem *-ik*,

ślednik 'pies myśliwski' od *śledzić* (L),

śmilnik, *śmielnik* (bohémizm) 'męczyzna uprawiający nierząd' od *śmilnić* (bohémizm) 'uprawiać nierząd',

świadcownik 'osoba zeznająca w sądzie, świadek' od *świadczyć*,

tanecznik, *taniecznik* 'tancerz' od *tańcować*,

urzędnik 'ten, kto sprawuje jakiś urząd', 'ten, kto służy, usługuje komuś, jest w służbie u kogoś (...), pomocnik, zastępca, zarządca' (to znaczenie nie jest motywowane staropolskim czasownikiem) od (*urządzić*), *urzędzić* 'podjąć decyzję, rozporządzić, postanowić'; *SSłp* notuje również formację *urodnik* jako błędnie zapisaną formę leksemu *urzędnik*,

usilnik 'ten, kto dokonuje czynów przemocy, bezprawia', 'gwałciciel kobiet' od *usiścić* 'dokonać gwałtu na kobiecie, zgwałcić',

ważnik 'ten, kto waży, pracownik wagi' od *ważyć*,

wieszcznik 'wróżbita, wieszczek' od *wieszczyć* (L),

woźnik 'koń pociagowy, wyjątkowo wół, używany do ciągnięcia wozu' od *wozić*,

wróżnik 'ten, kto wróży, wróżbita, wróżbiarz' od *wróżyc* (L),

wspomocnik 'pomocnik, współpracownik' od *wspomóc*,

wykładnik 'tłumacz' od *wykładać*,

zawodnik (K) od *zawodzić*,

złorzecznik (K) od *złorzeczyć*,

154 *zwiadownik* (K) od *zwiadować* (L),

zwodnik (K) od *zwieść*, *zwodzić*,

żałownik (K) od *żałować* (SR).

Część formacji odczasownikowych ma charakter bierny, tworzy zbiór nazw obiektów:

MĘCZENNIK, *męcenik* 'ten, który znosi cierpienia, tortury lub poniósł śmierć za swoje przekonania, (...) ' od *męczony*, zob. *męczyć*,

postawnik 'rodzaj świecy' od *postawić*, *postawić się* 'ustawić, umieścić, (...) ułożyć',

wypowiednik 'wygnaniec' od *wypowiadać*, *wypowiedać* 'wyganiać, wypędzać',

wysłannik 'zastępca procesowy' od *wysłać*,

zagrodnik (K) od *zagrodzić*,

zwolenik, *zwolennik* (K) od *zwolić* (SR).

Pozostałe przykłady innych kategorii potwierdzone zostały znikomą liczbą konstrukcji:

– nazwy środków czynności:

pilnik 'narzędzie do obrabiania metali, pilnik ślusarski' od *piłować*,

powojnik 'szeroki pas tkaniny do owijania niemowląt, powijak' od *powijać* 'owijać, okręcać pieluszkami',

– formacje lokatywne:

CHODNIK 'ścieżka' od *chodzić*,

pastewnik 'miejsce (...), na którym pasą się zwierzęta domowe, pastwisko' od *pastwić*¹²².

Zastanawiające jest, iż w *SStp* zarejestrowano jedynie 3 formacje **odprzymiotnikowe** tworzone sufiksem *-nik* (por. rzeczowniki z *-ik*). Są to nosiciele cech: *gajownik*, *gajownik* 'leśniczy' od *gajowy* 'związany z gajem' (*SXVI*), *SStp* podaje przymiotnik *gajowy* w znaczeniu 'znajdujący się w lesie',

równiennik 'ten, który jest równy komuś' od *równy*,

uczeniennik, *uczeńnik* 'ten, kto się uczy (...)', 'uczony' od *uczony* (imiesłów czasownika *uczyć*).

Rzeczowniki **odliczebnikowe**, tworzące tak samo jak konstrukcje odprzymiotnikowe kategorię nosicieli cech, stanowią grupę jednolitą znaczeniowo, jednakże bardziej skomplikowaną formalnie. W niektórych przykładach zachodzą nieregularności morfologiczne – ucięcia (np. *pięćdzieśnik*) bądź rozszerzenie tematu (np. *trzeciniak*). W tym ostatnim przypadku moglibyśmy mówić też o rozszerzonym sufiksie *-inik*:

(*DZIESIĘTNIK*), *dziesiątnik* 'przełożony nad dziesięcioma ludźmi' od *dziesięć*, *pięćdzieśnik* 'dowódca oddziału składającego się z pięćdziesięciu ludzi' od *pięćdziesiąt*,

SETNIK (w *SDor* kwalifikator *hist.*) 'dowódca stu (najczęściej uzbrojonych) ludzi' od *sto*,

trojnik 'miód pitny, w którym na jedną część miodu przypadają trzy części wody',

¹²² Możliwe jest wywodzenie derywatu od *pastwa*, rzeczownika odnotowanego w *SStp* w tym samym znaczeniu. Wtedy mielibyśmy do czynienia z formacją strukturalną.

trzecinik, trzecienik 'jakaś miara zboża, może jednostka odpowiadająca trzem korcom',

(*tysięcznik*), *tysiącznik* czy *tysięcnik* 'przełożony nad tysiącem ludzi' od *tysiąc*.

W 24 przykładach związek semantyczny między derywatem a podstawą uznałam za dalszy, stąd też nie umieszczam ich w wyodrębnionych kategoriach: *ciemieżnik* 'zuchwalec' od *ciemieżyc* 'uciskać, trapić' (*SXVI*); *czasownik* 'wrózbiasz', być może od *czas*; *komornik* 'urzędnik u boku wojewody, kasztelana, podkomorzego, sędziego, wykonujący pomocnicze czynności sądowe, woźny sądowy' być może od *komora*; *KOZIK* 'rodzaj noża' od *koza* (według *SB* nóż taki służył do łupienia skóry); *kwartnik* 'jednostka monetarna równa jednej trzeciej części półgrosza', 'mianowany przez radę miejską i odpowiedzialny za sprawy budowlane w obrębie jednej dzielnicy rzeczoznawca (murarz lub cieśla)' być może od *kwarta*; *miesięcznik* 'hermafrodyta' od *miesięczny*; *osadnik* 'fundator, założyciel' od *osadzić*, brak jednak znaczenia bezpośrednio motywującego podane znaczenie rzeczownika; *pionik* 'kopiec graniczny narożny', zob. rodzinę wyrazów *pion*, *pionowo*, *pionować*; *pochlebnik* 'potwarca, oszczerca', *pochlebować* w innym znaczeniu; *pokrzywnik*, *koprzywnik* '(...), dziecko nieślubne' od *pokrzywić?*; *poprężnik* (?) 'człowiek należący do bliżej nie znanej grupy książęcej ludności służebnej' od *popręg?*; (*porubnik*), *poróbnik* czy *porobnik* 'ten, kto uprawia nierząd, żyje w konkubinacie, rozpustnik, może też stręczyciel', zob. *poróbski*, *porubski*; *poróbstwo*, *porubstwo*; *prawnik* 'zastępca procesowy' od *prawo*; *prześladownik* 'prześladowca, dręczyciel' prawdopodobnie od czasownika *prześladować* (w staropolszczyźnie często dochodziło do mieszania się przedrostków czasownikowych *przy-* i *prze-*); *rzemieślnik*, *rzemieślnik* 'sprawca' (rzemiosło w innym znaczeniu); *rzędnik* 'niższy funkcjonariusz sądowy' być może od *rząd*, *rządny* (*L*); *składnik* 'współpracownik, pomocnik', zob. *składać*; *świątnik* 'osoba obowiązana do posług w kościele' od *święty*; *szpicnik* czy *śpicnik* 'chorąży' od *szpica*, *stpica*, *śpica* 'czoło, front wojska, szyk bojowy'; *ugornik* '(...) czerwiec', być może od *ugór*; *usadnik* 'współmieszkaniec, parafianin', zob. *usadzić*; *ważnik* 'ten, kto steruje statkiem, sternik' prawdopodobnie od czasownika *ważyć*; *wzłajnik* 'pies myśliwski' (*wzłajać* w innym znaczeniu); (*żerdnik*), *żyrdnik* (*K*) być może od *zyrdź*, *żerdź*.

Podane niżej przykłady traktuję jako niemotywowane z zakończeniem *-nik*: *duchnik* 'rozpustnik'; *kielnik* 'torba, sakwa'; *mazaniki* (?) *pl. tantum* 'bóle przedporodowe, (...)'; *obelnik* 'bartnik, pasiecznik, dozorca barci'; *piernik*, *pierzchnik* 'ciasto przyprawione miodem i pieprzem'; *prażnik* (rutenizm) 'uroczystość kościelna, (...), odpust'; *przedawnik* 'prześladowca' – autorzy *SSiP* sugerują, iż być może chodzi tu o formację *prześladownik*; *rzewotnik* (?) 'bliżej nie znana miara objętości przedmiotów sypkich, (...)'; *stadnik* 'kandydat na męża czy kochanka (?)'; *wienik* 'wiązka, pęk' (bohemizizm); *wiertelnik* 'urzędnik miejski, występujący jako rzeczoznawca, w sprawach budowlanych'; *wrażedlnik* 'zabójca, morderca' (bohemizizm); *znamiennik* (?) (*K*).

W zebranym materiale znajdujemy struktury niejasne, często o niepewnym
156 znaczeniu (w przypadku konstrukcji zebranych z kartoteki) bądź bez podanych

w *SStp* definicji: *przecznik* 'zastępca procesowy', formacja niepewna, być może chodzi tu o wyraz *rzecznik* (*SStp*); *spirnik*; *wygnanik*; *zajtlik*, *zajdlík* (*K*); *zakłownik*, *zakładnik* (*K*); *zmildownik* (*K*) (?); *źrzebnik* (*K*); *żwalnik* (*K*).

Najczęściej spotykanym rozszerzeniem przyrostka *-nik* jest postać *-ownik* (*-ewnik*).

Wszystkie formacje tworzone za pomocą tego wariantu przynależą do kategorii subiektów bądź, rzadziej, do nosicieli cech:

bobrownik 'człowiek ze stanu służebnego, zajmujący się bobrami' od *bóbr*,
czynszownik 'zobowiązany do płacenia czynszu' od *czynsz*,
gwiazdownik 'badający gwiazdy, astronom' od *gwiazda*,
krzyżownik, *krzyżewnik* 'członek zakonu krzyżackiego, krzyżak' od *krzyż*,
lichownik, *lichewnik* 'wypożyczający pieniądze na procent' od *lichwa* lub *lichwić*,
mieczownik 'rzemieślnik wyrabiający miecze' od *miecz*,
nożownik, *nożewnik* 'rzemieślnik wyrabiający noże' od *nóż*,
olejownik 'ten, co wyrabia a. sprzedaje olej (oliwę)' od *olej*,
pięćdziesiątownik 'dowódca oddziału składającego się z pięćdziesięciu ludzi' od *pięćdziesiąt*,

SADOWNIK 'człowiek zajmujący się sadem' od *sad*,

służewnik 'woźny sądowy' od *służyć*,

spądownik 'człowiek przynależny do książęcej ludności służebnej, może zajmujący się wyrobem naczyń drewnianych zwanych spądami' od *spąd*,

słodownik 'ten, co przygotowuje słód' od *słód*,

stawownik (?) 'bliżej nie znany pracownik zatrudniony przy stawach' od *staw*,

szczytownik 'żołnierz uzbrojony w tarczę, tarczownik' od *szczyt* 'tarcza, puklerz',

tysiąceownik 'przełożony nad tysiącem ludzi' od *tysiąc*,

urzędownik 'ten, kto sprawuje jakiś urząd, funkcję' od (*urządzić*), *urzędzić* 'podjąć decyzję, rozporządzić, postanowić'.

Tylko 1 konstrukcja tego typu powtarza znaczenie podstawy:

pępownik czy *pąpownik* *bot.* 'mniszek pospolity' od *pęp* czy *pap*.

Kilka konstrukcji wskazuje na funkcjonowanie w staropolszczyźnie wariantu *-elnik*.

Formant ten tworzy derywaty, którym można przypisać wartość semantyczną nosiciela cechy:

korabielnik 'moneta z wizerunkiem korabia' od *korab*,

PUSTELNIK 'człowiek żyjący z pobudek religijnych w odosobnieniu' od *pusty* 'nie zamieszkały, bezludny, pustylny'; jest to motywacja jednak niebezpieczna. *SWil* podaje formację *pustelnia*, wydaje się jednak, iż jest ona semantycznie bardziej złożona,

pustenik 'człowiek żyjący z pobudek religijnych w odosobnieniu' od *pusty*, zob. formacja *pustelnik*.

W materiale znajdują się również przykłady pojedynczych konstrukcji tworzonych innymi postaciami opisywanego sufiksu: *-atnik*: *kosatnik* 'wóz bojowy z kosami (osadzonymi na osiach kół)' od *kosa*; *-ebnik*: *dłużebnik* 'dłużnik' od

dłużyć 'być dłużnym' (SXVI); **-edlnik**: *uczedlnik* 'ten, co się uczy (...)' od *uczyć*, *uczyć się*; **-adlnik**: *czekadlnik bot.* 'rdest'.

Oprac. Aleksandra Janowska

Formant -ko

Z odnotowanych w *SSłp* konstrukcji **odrzeczownikowych** z **-ko** jedynie kilkunastu można przypisać bez większych wątpliwości znaczenie **zdrobnienia**. Są to:

jableczko 'małe jajko' od *jabłko*,

JAJECZKO 'małe jajko' od *jajko*,

(*jaselka*), *jasłka* czy *jaśłki pl. tantum* 'żłóbek' (wyłącznie o żłóbku betlejemskim)

od *jaśły*, *jeśły* czy *jaśli*, *jeśli*,

JEZIORKO, *jezierko* 'małe jezioro, staw' od *jezioro*, *jezioro*,

KÓLECZKO 'małe kółko taczek, wózka itp.' od *kółko*,

KÓŁKO 'małe koło, krążek', 'kółko taczek, wózka itp.' od *koło*,

lasko 'mały las' od *las*; formacja ta stanowi być może, jak sugerują autorzy *SSłp*,

zlatynizowaną formę konstrukcji *lasek*,

LICZKO 'twarzyczka' od *lice*,

ŁONKO *demin.* 'łono' od *łono*,

(*MIASTECZKO*), *miesteczko* od *miastko* 'małe miasto, (...)'; być może należy traktować tę konstrukcję jako strukturalną.

MIASTKO 'małe miejsce', 'małe miasto, miasteczko, (...) ' od *miasto*, *miasto*,

(*SKRZYDEŁKO*), *skrzydłko* 'małe skrzydło' od *skrzydło*.

Lista ta zawiera również rzeczownik, który w ekscerpowanym materiale słownikowym traktowany jest jako *plurale tantum*.

Przy derywacie *stadko* 'stado (...)' umieszczony został w *Słowniku* kwalifikator informujący o wartości **hipokorystycznej**. Stąd wydaje się, iż warto wyodrębnić ten wyraz ze wszystkich formacji ekspresywnych.

Znaczenie wyrazu pochodnego można uznać za identyczne z podstawą (formacje **tautologiczne**) w następujących przykładach:

BŁOCKO 'błoto' od *błoto*,

ciałko, *Boże Ciało* 'święto (...)' od *ciało*,

DENKO 'dno naczynia albo przykrywka' od *dno* 'dno rzeki, morza lub podstawa, fundament' (zob. też *dno* w *SXVI*),

(*DŁUTKO*), *dłótko* od (*dłuto*), *dłóto*,

DZIECKO od *dziecię*,

gniazdko bot. '*Daucus Carota L. silvestris*' od *gniazdo bot.*,

JAJKO od *jajo*,

krzydłko 'skrzydło' od *krzydło*,

LATKO 'rok' od *lato* 'rok (...)',

158 *ŁÓŻKO* od *łoże*,

oczko: *wołowa oczka* pl. *tantum* 'rumian żółty' od *oko*: *wołowa oka*,
paździoro 'ułomek żdźbła' od *paździoro*,
słówko 'litera' od *słowo* 'litera',
stajanko 'kawałek pola określonej wielkości (...)' od *stajanie*,
uszko też pl. *tantum* *uszka*, *uszki* 'jastrzębiec kosmaczek' od *ucho bot.*,
zatykadelfo (K) od *zatykadło*, być może jest to zdrobnienie,
żelazko (K) od *żelazo*.

Wśród wymienionych konstrukcji strukturalnych znajdują się również nazwy botaniczne, które umieszczone zostały w tym miejscu ze względu na zgodność ich definicji słownikowej z definicją formalnej podstawy.

Pozostałe nazwy botaniczne, tworzone za pomocą formantu *-ko*, w większości przypadków mają stosunkowo wyraźną strukturę, tzn. z łatwością można wskazać bazę słowotwórczą, choć określenie relacji między podstawą a formantem jest już znacznie trudniejsze. Do grupy tych rzeczowników należą: *DRZEW-KO*; *JABŁKO*, *jebłko*; *jajko*; *koszyszczo*, *koszyczko*, *choszczysko*, *choszczyczko*, *choszysko*, *choszyszczo*; (*kropidelko*), *kropidłko*; *oczko*; *uszko*, pl. *tantum* *uszki*.

* * *

Najczęściej spotykanym rozszerzeniem formantu *-ko* jest postać *-qtko*, występująca w 10 wyrazach. Cechą charakterystyczną prawie wszystkich derywatów (poza dwoma) jest pochodność od **rzeczownika** oznaczającego istotę młodą. W formacjach tych przyrostek nie wnosi nowych treści, pełni jedynie funkcję strukturalną. Niewykluczone, że wiązał też wartość hipokorystyczną, ale nie wynika to z definicji słownikowych (raczej z naszej kompetencji językowej). Oto przykłady:

bliźniatko 'bliźniak' od *bliźnię* (SW),
DZIECIĄTKO 'małoletni (chłopiec lub dziewczynka)', 'syn lub córka względem swoich rodziców' od *dziecię*,
JAGNIĄTKO 'parvus agnus, agnellus' od *jagnię*,
kurzątko 'kurczątko' od *kurzę* 'pisklę kury a. także innych ptaków',
(NIEMOWLĄTKO), *niemowiatko* 'niemowlę, małe dziecko' od *niemowlę* (L),
OŚLĄTKO 'młody osioł' od *oślę*,
PROSIĄTKO 'małe prosię' od *prosię*,
żrebiątko (K) od *żrebię*.

Jedynie w 2 przypadkach podstawa nie wiąże cechy 'małość, niedorosłość', można zatem domyślać się, że formant niesie znaczenie deminutywne, związane zwykle z ekspresją:

NIEBOŻĄTKO 'istota nieszczęśliwa, biedna, biedak, nieborak' od *nieboże*,
zwierzątko (K) od *zwierzę*.

Wariant *-qczko*¹²³ pojawia się w 2 formacjach, przy czym jedna z nich to nazwa botaniczna: *siemiączko bot.*; *znamiączko* (K) od *znamię*.

¹²³ Na temat tego formantu zob. W. B o r y ś: *Deminutywa typu brzemiaczko, ramiączko*. „Język Polski” 1974, R. LIV, s. 119–124.

Na podstawie 2 odnotowanych rzeczowników można byłoby jeszcze mówić o postaciach *-iczko* oraz *-ewko*; jednakże pojedyncze przykłady, i to dosyć niepewne (jeden – bohemizmem, drugi – opatrzony znakiem zapytania), nie uprawniają do rozważań o ich semantyce; *-iczko*: *łożyczko* (bohemizm) ‘małe łóżko, (...)’ od *łóże*; *-ewko*: *PARSZEWKO* (?) ‘wypryski na skórze’ od *parch*, też *pl. tantum parchy*.

Za formacje słabo motywowane uznaję (choć widać tu wyraźną, lecz niebezpośrednią zależność semantyczną): *DRUŻKO* ‘družba, towarzysz pana młodego’ od *drug*; *jablko*, *jeblko* ‘owoc granatu’, ‘chrząstka tarczowa krtani’, ‘okrągłe zakończenie drążka lub jakaś inna ozdoba w kształcie jabłka’, prawdopodobnie chodzi tu o znaczenie symulatywne.

Na gruncie polszczyzny brak motywacji dla rzeczownika *bajtko* ‘pop’. Poza analizą słowotwórczą znalazł się również wyraz *żytko* (*sitko*?) (*K*) ze względu na zbyt mały kontekst tekstowy.

Oprac. Aleksandra Janowska

Formant *-isko*

Formacje na *-isko* wyraźnie dzielą się na 2 klasy ze względu na części mowy, do jakich da się zaklasyfikować podstawy, choć jeśli chodzi o funkcje, to w obu klasach, odrzeczownikowej i odczasownikowej, przeważają derywaty mieszczące się w klasie nazw miejsc. Ale w przypadku derywatów **odrzeczownikowych** są to miejsca charakteryzowane w dwojaki sposób. Bo czasami derywat określa miejsce ze względu na istnienie na nim jakiegoś charakterystycznego obiektu, czasami zaś chodzi o miejsce będące pozostałością po czymś. Te drugie formacje są o tyle interesujące, że ich postać przypomina współczesne derywaty o funkcji ekspresywnej. Oto ich wykaz (15 przykładów):

(*CMENTARZYSKO*), *cmyntarzysko* ‘opuszczony, dawny cmentarz’ od *cmyntarz*,
DROŻYSKO ‘stara, mało używana droga’,

dworzysko ‘miejsce, gdzie stał *dwór*’,

GRODZYSKO ‘miejsce, gdzie kiedyś był *gród*’,

(*JEZIORZYSKO*), *jezierzysko* ‘zanikające jezioro, rozlewisko i bagnisko po starym, zanikającym jeziorze’ od *jezioro*, *jezioro*,

karczmysko ‘(...) miejsce, gdzie stała *karczma*’,

ŁAZYSKO dziś *gw.*, *reg.* ‘miejsce, gdzie poprzednio był *łaz*’,

młynisko ‘miejsce, gdzie uprzednio znajdował się *młyn* (...)’,

ognisko ‘(...) miejsce, gdzie (...) płonął *ogień*’,

POTOCZYSKO ‘dawne koryto rzeki’ od *potok*,

rybisko ‘miejsce, gdzie uprzednio był staw, sadzawka’ od *ryba*,

RZECZYSKO (dziś *geogr.*) ‘dawne koryto rzeki’ od *rzeka*,

160 *rzepisko* ‘pole po zebranej rzepie’ od *rzepa*,

RŻYSKO '(...), ściernisko', 'części żdźbeł powstałe po zżętych zbożu, (...) ' od *reż* 'żyto',

stawisko 'opuszczony, nie zagospodarowany staw' od *staw*.

Wobec dość bogato zaprezentowanej klasy nazw miejsc charakterystycznych ze względu na przeszłość, klasa miejsc na *-sko* ambiwalentnych pod względem czasu jest niewielka:

(*CIERNISKO*), *cierznisko* 'miejsce zarosłe cierniem' od (*ciern*), *cierzenie*,

kłódzisko 'miejsce do łowienia ryb' od *kłoda*,

młynisko 'miejsce (...) dogodnie do zbudowania młyna' od *młyn*,

OGNISKO 'miejsce, gdzie płonie (...) ogień' od *ogień*,

wierzysko 'zapewne miejsce w pobliżu domu, gdzie się rąbie drwa (...) ' od *wiór*.

Ale derywaty na *-isko* dziwią nie tylko ze względu na wartość znaczeniową 'miejsca po czymś'. W porównaniu z dzisiejszymi mieszczą jeszcze jedną tajemniczą klasę, a mianowicie dość dużą grupę derywatów, w których formant pełni tylko funkcję strukturalną:

dworzysko 'gospodarstwo chłopskie określonej wielkości (na Rusi Czerwonej)', 'parcela w mieście' od *dwór*,

gumnisko 'podwórze gospodarcze, szczególnie część przeznaczona do przechowywania zboża w snopach, ze stodołą czy stogiem, także miejsce przeznaczone do młócenia (boisko, klepisko)' od *gumno*,

kalisko 'błoto, kałuża' od *kał*,

karczmisko 'karczma (...) ' od *karczma*,

ŁOŻYSKO 'obszerne zagłębienie w ziemi, najczęściej naturalne, w którym zbiera się woda, koryto (rzeki stawu etc.)' od *łoże* (znaczenie trzecie identyczne z podanym dla derywatu),

OGNISKO '(...) ogień' od *ogień*,

RŻYSKO '(...) zboże rosnące' od *reż* 'żyto',

stawisko 'naturalny lub sztuczny zbiornik wody, staw' od *staw*,

uchylisko 'miejsce schronienia' od *uchyle* 'miejsce ukryte, kryjówka',¹²⁴,

wygonisko 'pastwisko' od *wygon* (to samo znaczenie),

wyspisko 'osuszony nanos rzeczny' od *wyspa* a. *wysep*.

Elementów *ekspresywnych* można się doszukiwać jedynie w 2 derywatach: *mościsko* 'stary, zniszczony most' od *most* oraz *małpisko* (pejoratywnie) 'małpa' od *małpa*.

Do prezentacji pozostała jeszcze grupa derywatów odrzeczownikowych, których znaczenia nie poddają się uogólnieniu. Ograniczam się zatem do ich wymienienia: *drzewsko* 'mary' od *drzewo* albo *drzewie*¹²⁵,

(*chwościsko*), *chościsko* 'miotłka, mała różga' od *chwost* 'ogon' (*SXVI*),

KOSISKO '(...), stylisko kosy' od *kosa*,

¹²⁴ Być może jest to derywat odczasownikowy, ale *SSp* nie notuje znaczenia *uchylić*, które by motywowało znaczenie derywatu.

¹²⁵ Na temat rozwoju znaczenia derywatu *drzewsko* zob. B. K r e j a: *Rzeczowniki ekspresywne na „-sko” w języku polskim*. „Język Polski” 1968, R. XLVIII, s. 209–210.

łęczyisko ‘łuk’, ‘brama triumfalna w kształcie łuku’ od *łęk* ‘wygięta łukowato do góry przednia część siodła’, w *SXVI* też ‘obłak w kuszy’,
OGNIŚKO ‘pałacy się stos drzewa’ od *ogień*,
racisko ‘drzewce włóczni, oszczepu lub innej broni kłującej’ (od *raca*, *racy* ‘konnica bojowa’?),
ręczysko ‘palka, maczuga’ od *ręka*¹²⁶,
serzysko, *syrzysko* ‘środek przyspieszający zsiadanie się mleka (np. wysuszony żołądek cielęcy), podpuszczka’ od (*ser*), *syr*,
TOPORZYSKO ‘rękojeść topora, siekiery’ od *topór*,
wędzisko ‘kij u wędki (...)’ od *węda*,
wężysko ‘miara długości (...)’ od *wąż*.

Jak już wspominałam wcześniej, formant *-isko* tworzył również nazwy miejsc od czasowników:

miecisko ‘część lasu, w której polowano na zwierzynę przy pomocy sieci’ od *miotać*,
ŁOWISKO ‘miejsce przeznaczone do polowań i łowienia ryb (...)’ od *łowić*,
okopisko ‘cmentarzysko’ od *okopać*,
PASTWISKO ‘miejsce (...), na którym pasą się zwierzęta domowe’ od *pastwić*¹²⁷,
przerwisko ‘miejsce przerwane przez wodę, wyrwa’ od *przerwać* (*się*),
SIEDLIŚKO, *siadlisko*, *sielisko* ‘gospodarstwo kmiecia z zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarskimi, też rola należąca do gospodarstwa, dom’, ‘plac pod zabudowę, parcela (zabudowana lub nie)’ od *siedlić*,
stawisko ‘stanowisko, miejsce postoju’ od *stawać* ‘bywać, (...)’,
TARGOWISKO ‘miejsce, na którym odbywają się targi’ od *targować* (*się*),
stanowisko ‘namiot’ od *stanowić* (*się*),
uroczyisko ‘miedza graniczna, granica’, ‘teren poza granicą posiadłości, ale do niej przynależny, z własnymi granicami naturalnymi’ od *urzec* ‘ustanowić, naznaczyć (...)’.

Funkcje formantu *-isko* w pozostałych derywatach odczasownikowych są dość różnorodne.

– nazwy narzędzi:

łowisko ‘oszczep myśliwski, włócznia albo łapka żelazna na zwierzęta’ od *łowić*,
strzelisko ‘uchwyt jakiejś broni’ od *strzelać*,
zastawisko (*K*) od *zastawić*,

– nazwa czynności:

łowisko ‘(...) polowanie, łowienie ryb’ od *łowić*,

nazwa trudna do sprecyzowania:

PRZEWISKO ‘przydomek, nazwa dodatkowa dodana do właściwego imienia’ od *przeżywać*¹²⁸.

¹²⁶ Autor hasła w *SSiP* nie jest pewny odczytania; być może chodzi o leksem *racisko* (zob. derywat *racisko* wśród formacji o niejasnej motywacji).

¹²⁷ Możliwe jest też traktowanie derywatu jako synonimicznego w stosunku do *pastwa* (to samo znaczenie).

¹²⁸ Czasownik odnotowany z krakowskiej Pracowni Słownika Polszczyzny XVI wieku.

Za wyraz niemotywowany uznano: *łońsko* '(?)'.

Zdarza się, że formant *-isko-* występuje w postaci **rozszerzonej**: *-ewisko*: *bojewisko* 'klepisko' od *bić*; *-(i)czysko*: *jęczmieniczysko* czy *jęczmieńczysko* 'pole po jęczmieniu' od *jęczmień*; *strumieńczysko* 'dawne koryto strumienia' od *strumień*; *strzemieńczysko* 'pas, na którym zawiesza się strzemie' (...) od *strzemień*; *-owisko*: *śmiechowisko* 'żart, figiel' od *śmiać się* albo *śmiech*; *wierzchowisko*, *wirchowisko*, *wirzchowisko* 'górnny, początkowy bieg rzeki lub strumienia wraz z dopływami, górna, płysza część stawu na rzece, też teren do nich przylegający', 'wierzchołek' od *wierzch*, *wirch*, *wirzch*. Jednostkowość tych faktów każe wstrzymać się od dokładniejszej analizy.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formant *-unek / -unk*

Za motywowaną współlistniejącymi **czasownikami** z sufiksem *-owa-* uznać można serię 6 formacji. Są to niewątpliwie pożyczki z języka niemieckiego, z wyjątkiem leksemu *gabunek*. Tylko Brückner zestawia go z niem. *Gabel* 'widły' i *gaben* 'dawać'; Sławski nie zamieszcza na ten temat żadnej wzmianki.

Formacje na *-unek (-unk)* mają przede wszystkim funkcję nazwy czynności: *luprynk*, *lauprynk*, *liprunek* 'wnoszenie skargi w sądach prawa niemieckiego, wyjawienie sprawy, może zapowiedź wniesienia skargi' od *luprować*, *obszacunek* 'wykup, okupienie się' od *obszacować*, *RACHUNEK* 'liczenie, obliczanie' od *rachować* (L), *(RATUNEK)*, *ratunek* 'pomoc w niebezpieczeństwie' od *(ratować)*, *retować*, *(SZACUNEK)*, *szacunek* 'oszacowanie, (...), ustalenie miary' od *szacować*.

Możliwa była konkretyzacja pokazanych wyżej leksemów abstrakcyjnych: *(bitunek)*, *butynek* 'łup' od *(bitować)*, *butować* 'rabować', *(SZACUNEK)*, *szacunek* 'wartość ustalona na podstawie oszacowania, wyznaczona cena, wyznaczone odszkodowanie' od *szacować*.

Za niemotywowane uznane zostały: *(baserunek)*, *baserunek*, *pogabunek*, *WARUNEK*, *warunek*; *wiardunek*, *wiardunek*, *wierdunek*, *wierdunek*, *wirdunek* czy *wirdunek*.

Oprac. Antonina Grybosiowa

Formant *-yk*

Grupa derywatów z formantem *-yk* jest skromna, ale dość wyrazista zarówno pod względem formalnym, jak i semantycznym. Trzy motywowane rzeczowniki to dawne tematy spółgłoskowe z rozszerzeniem tematu *-en-* (ten właśnie morfem został ucięty). Formant wnosi informacje o mniejszych rozmiarach obiektu: 163

grzebyk ‘gwoździak, kołek’ od *grzebień* (SXVI),

KAMYK ‘mały kamień’ od *kamień*,

PROMYK ‘mały promień; *promyk dymowy* ‘smużka dymu’ od *promień*, *promienie*.

Derywat *kamyk* to także termin botaniczny: ‘*Potentilla Tormentilla* Schrk’, ale trudno tu ustalić zasadę motywacyjną. Niejasne są także inne terminy botaniczne: *agaryk*, *haldryk*, *język*. Jako niemotywowane traktuję leksemy: *istyłk* ‘narzędzie do zgarniania ziemi z pługa’; *JĘZYK* ‘narząd mięsisty w jamie ustnej’, ‘mowa określonego narodu, język’, ‘naród, plemię’, ‘podłużny przedmiot zwężający się na kształt języka’; *piłatyk* ‘maczuga, buława żelazna (...)’.

Oprac. Magdalena Pastuchowa

Formant -yka

W 2 rzeczownikach zakończonych morfemem *-yka* mamy wyraźną motywację czasownikową:

władyka ‘tytuł honorowy biskupów i metropolitów w słowiańskim kościele prawosławnym, (...)’, ‘członek stanu pośredniego między szlacheckim i chłopskim’, ‘żołnierz (...)’ od *władać*,

włodyka ‘członek stanu pośredniego między szlacheckim i chłopskim’, ‘żołnierz (...)’, ‘rodzaj pieczywa w kształcie rogu’ od *włodać*.

Formant -ski, -skie

Formanty o przymiotnikowej proveniencji *-ski*, *-skie* można wskazać w rzeczownikach:

konarski ‘urzędnik sprawujący zarząd nad stajnią czy stadninami królewskimi lub książęcymi’ od *konarz* ‘człowiek przynależny do ludności służebnej, zajmujący się hodowlą koni książęcych’,

ładarskie ‘ładunkowe, opłata od przywiezionego towaru’ od *ładarz*,

psarskie ‘powinność łowiecka związana z utrzymaniem psów myśliwskich’ od *psarz*,

WOJSKI (dziś *hist.*) ‘urzędnik ziemski sprawujący w czasie pospolitego ruszenia pieczę nad rodzinami i mieniem szlachty’ od *wój* (SWil).

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym -l-

Formant -al

Formant *-al* występuje w 3 słowoformach:

DRWAL 'drwal' od *drwa*,

KOWAL 'kował' od *kować*,

ROGAL 'rodzaj pieczywa w kształcie rogu, rogalik' od *róg*.

Do tego zestawu można jeszcze dołączyć postać formantu *-ala*: *rogala* 'zwierzę rogate, rogacz' od *róg*.

Można domniemywać, że funkcjonowały jeszcze derywaty *pękal*, *nosal*, *zębal*, *grochal*, utrwalone w antroponimach¹²⁹.

Jako niemotywowane traktuję leksemy: *czrwal*; *ryminal*.

Formant -el

Klasa formacji z sufiksem *-el* jest niewielka. Wyróżnić tu można derywaty **odczasownikowe**:

chrachel 'flegma' od *chrachać* 'charkać',

KĄPIEL 'kąpiel', 'sadzawka, miejsce kąpieli' od *kąpać*,

KISIEL 'potrawa z mąki rozrobionej wodą i podawanej fermentacji (...)' od *kisnąć*,

PISZCZEL, *piszczal* 'goleń, podudzie' oraz wycofane znaczenia: 'piszczalka', 'rodzaj broni palnej' od *piszczeć*,

potyczel 'błąd, pomylenie się przy wymawianiu roty przysięgi', 'narażenie się na karę' od *potykać (się)*,

sadzel 'wrzód, rana rozjątrzona' od *sadzić* (?),

TOPIEL 'rozlewisko wodne' od *topić* (o wodzie) 'zalewać, zatapiać',

utyczel 'jakiś błąd proceduralny (...), jego prawne konsekwencje' od *utykać się*.

Jak pokazuje powyższa prezentacja, rozrzut funkcji jest duży, a przy tym relacje między znaczeniem podstawy i derywatu nie zawsze są przejrzyste. Podobny rozrzut funkcyjny obserwujemy w klasie derywatów **odrzeczownikowych**:

byczel 'storczyk' od *byk* (?),

(*CHRUŚCIEL*), *chrósciel* zool. 'derkacz' od (*chrust*), *chróst*,

czarciel bot. 'Tithymalus Lathyris Hill.' od *czart*,

goryczel, *gorzyczel* bot. 'gatunek łubinu', 'sporysz zbożowy' od *gorycz* 'sporysz zbożowy',

¹²⁹ Por. A. Cieślík o w a: *Staropolskie odapelatywne...*, s. 163.

(*pierścieł*), *pirścieł* 'jakaś choroba końska, zapewne rodzaj podskórnej wysypki' od *pierść*, *pirzc* 'sypka ziemia, proch', *pochwiścieł* 'zamieszanie, zamęt' od *pochwist* 'świst, wiatr tęgi (...)' (L), *szorcel* 'jakaś część zbroi (...)' od *szorc* (to samo znaczenie).

Staropolskie antroponimy zaświadczały jeszcze funkcjonowanie odczasownikowych formacji: *bździeł*, *piŗdzieł*, *czepieł*, *krążeł*, odrzeczownikowych: *gugieł*, *kurpieł* oraz odprzymiotnikowego derywatu *krępieł*¹³⁰.

Za niemotywowane uznane zostały następujące leksemy: *braczeł* (?); *dubieł* zool.; *DZIEGIEŁ*, *dziegił* bot.; *GARDZIEŁ*, *garcieł*, *garścieł*, *garzcieł*; *gubieł* zool. 'kiełb' (od *gubić*?); *KĄDZIEŁ*; *kurdzieł*; *obartel*¹³¹; *pępeł*; *przekęsityeł*; (*rzystel*), *rysteł* bot.; (*TRZNADEŁ*), *strnadł*, *strznadł*; *tyrstel* bot. (?); *więzieł* bot.; *wisieł* bot.; (*WRÓBEŁ*), *wrobl*; *żążeł*, *zążeł* (K); *żużeł* (K).

Formant *-la*

Formantu *-la* można dopatrzeć się w 2 derywatach: *CIEŚLA* 'rzemieślnik wykonujący różne roboty w drzewie (...)', 'budowniczy' oraz znaczenie wycofane: 'kamieniarz' od *ciosać*, *gęśle*, *gęśli*, wyjątkowo *gęśl* 'strunowy instrument muzyczny, (...)' od *gąść*.

Jeśli pominąć fakty natury fonetycznej, w tej grupie można by także umieścić derywaty: *KROPLA* oraz *targowla* (teraz wyrazy te znajdują się w klasie derywowanych za pomocą konwersji).

Formant *-(i)cieł*

Derywaty z formantem *-(i)cieł* tworzą blok o jednolitej funkcji – są to **odczasownikowe** nazwy wykonawców czynności wskazanych przez podstawy słotwórcze. Dla większości (36 derywatów) struktura i znaczenie każą przyjąć za podstawę czasowniki z przyrostkiem tematycznym *-i-*, a co za tym idzie – postać formantu *-cieł*:

bydlicieł 'mieszkaniec' od *bydlić* 'mieszkać',
CHRZCICIEŁ, *krcicieł*, *krzcicieł*, *krścicieł* 'udzielający chrztu' od *chrzczyć*, *krzczyć*,
krścić, *krzcąć*,
KUSICIEŁ 'namawiający do złego, (...)' od *kusić*,
mnożycieł 'ten, co pomnaża, powiększa coś' od *mnożyć*,
MŚCICIEŁ 'ten, kto karze, kto się mści' od *mścić* (*się*),

¹³⁰ Tamże, s. 163, 177.

¹³¹ Brückner wyjaśnia strukturę leksemy *obartel*, łącząc go z czasownikiem *obwiercić*, ale odnosi to do derywatu o znaczeniu 'zasuwać'.

*myśliciel*¹³² 'człowiek myślący o czymś, troszczący się o coś, (...)’ od (*myśleć*),
myślić,
NOSICIEL 'ten, kto, coś nosi, kto jest wyznaczony do noszenia czegoś’ od *nosić*,
obroniciel 'obrońca, opiekun’ od *obronić*,
oczyszcziciel 'ten, co oczyszcza’ od *oczyszczyć*,
ODKUPICIEL, *otkupiciel* 'oswobodziciel, wybawca, zbawca’ od *odkupić*, *otku-
 pić*,
patrzyciel 'ten, kto patrzy czy też oddaje się kontemplacji’ od *patrzeć*,
(pohańbiciel), *pogańbiciel* 'ten, co kogoś zhańbił, zniesławił’ od *pohańbić*,
pogańbić,
pokusiciel 'ten, kto namawia do złego, (...)’ lub 'ten, kto (...), pyta, przesłuchuje’
 od *pokusić*,
pomściciel 'mściciel’ od *pomścić (się)*,
popelniciel 'sprawca’ od *popęlnić* 'zrobić, wykonać, uczynić’,
poręczyciel 'ten, kto sporządził testament’ od *poręczyć*, *poręczać*,
porodzieciel 'ojciec a. matka’ *pl. porodzieciele* 'rodzice’ od *porodzić*,
rodziciele pl. tantum 'ojciec i matka, rodzice’ od *rodzić* 'płodzić, (...)’,
rozmnożyciel 'twórca, sprawca’ od *rozmnożyć*,
rzędziciel 'ten, kto kieruje’ od (*rządzić*), *rzędzić*,
sromociciel 'ten, kto zniesławia kogoś’ od *sromocić* '(...), obrażać, znieważać’,
STWORZYCIEL 'stwórca, ten, który powołuje do istnienia, do życia, daje cze-
 muś początek’, 'twórca’ od *stworzyć*,
ślubiciel 'ten, kto ręczy za coś, poręczyciel’ od *ślubić*,
tworzyciel '(...), stwórca’, 'twórca, ten, kto nadaje kształt’ od *tworzyć*,
uczyciel 'ten, kto naucza innych, nauczyciel’ od *uczyć*,
uczyniciel 'twórca, sprawca’ od *uczynić*,
UZDROWICIEL 'przywracający zdrowie (...)’ od *uzdrowić*,
ważyciel 'ten, kto osądza’ od *ważyć*,
wykupiciel 'zbawca, zbawiciel, odkupiciel’ od *wykupić*,
zagubiciel (K) 'exterminator’ od *zagubić*,
zasłoniciel (K) od *zasłonić*,
zaszczyciciel, zaszczytciel, zaszczyciel (K) 'protektor’ od *zaszczycić*,
ZBAWICIEL (o Chrystusie) (K) od *zbawić*,
zrządziciel (K) od *zrządzić*,
zwodziciel (K) od *zwozić*,
zwyciężyciel (K) od *zwyciężyć*.

Formant *-ciel* daje się też wyodrębnić w derywacie *PRZYJACIEL* '(...), ten, kto jest przyjaźnie, przychylnie usposobiony’ oraz znaczenia wycofane: 'krewny, powinowaty’, 'sędzia polubowny’ od *przyjajać* lub odnotowanego czasownika w *L*: *przyjać*.

W 13 przypadkach dopuszczalne jest wywodzenie derywatów od postaci z przyrostkiem *-i-* oraz postaci niedokonanej z *-a-*, stanowiącej człon nienace-

¹³² Znaczenie dzisiejsze jest odmienne od staropolskiego.

chowany relacji aspektowej, semantycznie zatem mieszczącej całą parę. I wtedy możemy mówić o formancie *-iciel*, powstałym niewątpliwie w związku z kształtującymi się na gruncie języka polskiego relacjami aspektowymi. Oto klasa 13 formacji, w których można widzieć sufiks *-ciel* lub *-iciel*:

NAUCZYCIEL 'ten, kto naucza, poucza innych' od *nauczać*, *nauczyć*,
obdarzyciel 'ten, kto obdarza kogoś' od *obdarzać*, *obdarzyć*,
POCIESZYCIEL 'ten, kto pociesza, rozwesela' od *pocieszyć*, *pocieszać*,
popędziciel 'woźnica' od *popędzić*, *popędzać*,
poświęciciel 'ten, kto, coś uświęca' od *poświęcić*, *poświęcać*,
rozłączyciel 'ten, kto rozłącza, oddziela' od (*rozłączyć*), *rozłączyć*, *rozłączać*,
sprawiciel 'twórca' od *sprawić*, *sprawić*,
stawiciel 'ten, kto stawia budynki, budowniczy' od *stawić*, *stawiać*,
ucieszyciel 'ten, który sprawia radość, pociesza, dodaje otuchy' od *ucieszyć*,
ucieszać,
uprzedziciel 'poprzednik, zwiastun' od *uprzedzić*, *uprzedzać*,
ustawiciel 'twórca, założyciel', 'ten, który coś ustanawia' od *ustawić* 'zbudować,
założyć', 'ustanowić, zarządzić, nakazać, ustalić', *ustawiać*,
wzgardziciel 'ten, kto gardzi, pogardza (kimś, czymś)' od *wzgardzić*, *wzgardzać*,
zdradziciel (K) od *zdradzić*, *zdradzać*.

W 7 wypadkach niemożliwe jest wskazanie czasownika na *-ić*, konieczne zatem jest dostrzeganie już w staropolszczyźnie sufiksu *-iciel*:

karzyciel 'karzący, poskromiciel, pogromca' od *karać*,
natchniciel 'ten, co ożywia, wzbudza myśli, uczucia, wolę' od *natchnąć*, *nad-
chnąć*,
(obejrzyciel), *obeźrzciciel* 'dogładowający, stróż' od *obejrzyć*, *obeźrzeć*,
podpomożyciel 'ten, co pomaga' od *podpomóc*, *podpomagać*,
przykaziciel 'ten, który przewodzi i naucza, mistrz, nauczyciel' od *przykazać*,
ukaziciel 'ten, który pokazuje, przedstawia' od *ukazać*, *ukazować*,
wspomożyciel 'ten, kto pomaga, udziela pomocy' od *wspomóc*, *wspomagać*.

Nie dla wszystkich leksemów zakończonych na *~(i)ciel* udało się wskazać motywujące czasowniki. I tak dla derywatu (*przejrzyciel*), *przeźrzyciel* 'obrońca, opiekun' można wskazać na podstawie cech zewnętrznych fundujący czasownik *przejrzeć*, ale nie motywuje on znaczenia derywatu. To samo odnosi się do leksemu *naśledziciel* 'ten, który ocenia, osądza' – czasownik *naśladować*, *naśledować* nie wiąże się znaczeniowo z rzeczownikiem *naśledziciel*. Także dla rzeczownika *uczyciel* 'ten, kto karze za niewierność' nie można wskazać motywującej podstawy¹³³.

Wyszczególniane dotąd derywaty odnosiły się do osób. Jedynie 2 przykłady wskazują na obiekty nieożywione. Jeden z nich to trudna do wyjaśnienia słowotwórczego nazwa botaniczna: *rzyciel* 'Chrysanthemum parthenium Bernh.', druga – dobrze motywujący się rzeczownik *myciel* 'ciepła woda przyrządzona do kąpieli (np. przy zabiegach chirurgicznych)' od *myć*.

Formanty z podstawowym -/-

Formant -/o

Formant *-/o* jest znamieniem głównie rzeczowników **odczasownikowych**. Daje się wyodrębnić klasa nazw narzędzi:

grzebło ‘zgrzebło, żelazne narzędzie do czesania i czyszczenia koni’, ‘ożóg, drewniane narzędzie do wygarniania żaru z pieca chlebowego’ od *grześć* (*SXVI*);

obwiązło ‘krażel u kądzieli’ od (*obwiązać*), *obwieźć*,

POMIOTŁO ‘miotła na długim kiju czy też sam kij służący do usuwania żaru i popiołu z pieca piekarskiego’ od *pomieść* (*L*),

SIODŁO ‘rodzaj siedzenia (...) do jazdy wierzchem’, ‘stołek’ od *siedzieć* (derywat wiąże dodatkowe znaczenie miejsca),

tarło ‘przyrząd służący do ucierania czegoś na miało’ od *trzeć*.

Instrumentalność nie jest to cechą dominującą, bo spotykamy inne, dość różnorodne treści:

chowiąsło ‘krażel u kądzieli’ od *chować* (?),

(*ciosło*), *ciesło* ‘znak wycięty na drzewie’ od *ciosać*,

czechło, *czachło* ‘koszula lub suknia (...) z białego płótna’, ‘ręcznik, prześcieradło używane w łaźni’ od (*czochrać*), *czechrać* ‘czesać len, wełnę’¹³⁴,

czysło ‘liczba, ilość, suma’ od *czyść*,

(*DZIEŁO*), *DZIAŁO* ‘czynność, wykonywanie czegoś, uczynek, praca’, ‘rzecz wykonana, dzieło’, ‘machina do wyrzucania pocisków, katapulta’ oraz znaczenia wycofane: ‘sposób, sposób wykonania, sztuka’, ‘określonej wielkości działka robocza w kopalni soli’ od *dziać*,

koiło bot. ‘wełnianka’ od *koić*,

ŚWIATŁO ‘jasność, blask’ ‘źródło światła’ ‘światło dzienne, (...)’ od *świecić* (*się*).

Jako **odrzeczownikowy** traktuję derywat: (*POWRÓSŁO*), *powrósło* ‘powróż skręcony ze słomy i służący do wiązania snopków’ od *powróż*. Tu należy też chyba umieścić odrzeczownikowy derywat z rozszerzonym formantem: *byczało* ‘storczyk’ od *byk* (?).

Wśród wyrazów **niemotywowanych** w staropolszczyźnie znalazły się: *DZIA-SŁO*; *GODŁO* znaczenia wycofane: ‘umowny okrzyk, wołanie goniących przestępcę lub hasło wzywające do gonienia’, ‘rycerskie zawołanie rodowe’ oraz znaczenie znane dziś: ‘herb, znak rozpoznawczy’ od *godzić się* (tak *SSŃ*); *PRZĘSŁO* ‘część większej konstrukcji zawarta między dwoma umocnieniami, palami lub podporami’ od *prząść*¹³⁵; *SADŁO*; *WIOSŁO*; *wsiadło* (błędna lekcja wydawcy); *trzosło*, też *pl. tantum strzasła*, *trzosła*; *ŻDŻBŁO*, *źbło*.

¹³⁴ Taką motywację sugeruje Brückner, „bo nazwy szat ze rwaniem, drapaniem, darciem stale się łączą” (*SB*).

¹³⁵ Tak w *SB*, ale brak w staropolszczyźnie motywacji semantycznej.

Formant *-dło*

Formant *-dło* tworzy przede wszystkim **odczasownikowe** nazwy środka czyn-ności (głównie narzędzi):

dymadło 'miech kowalski' od *dymać* 'wytwarzać ruch powietrza' (*SXVI*),

dzierządło, *dzirządło* 'pętla' od *dzierżeć*, *dzirżeć*,

GASIDŁO 'narzędzie do gaszenia świec' od *gasić*,

kidadło 'rodzaj wędki' od *kidać* 'rzucać (co)' (*SXVI*),

NOSIDŁA pl. *tantum* 'sprzęt do noszenia ciężarów, nosze' od *nosić*,

PRZYKRYWADŁO 'to, co przykrywa, nakrycie'¹³⁶ od *przykrywać*,

puszczadło 'narzędzie służące do nacięcia żyły w celu upuszczenia krwi, rodzaj dłutka' od *puszczać* (o krwi) 'powodować wyciekanie',

spinadło 'ozdobna sprzączka, klamra' od *spinać*,

STAWIDŁO 'urządzenie służące do regulacji poziomu wody doprowadzanej do młyna, zastawa, śluza' od *stawić* 'zbudować przegrodę na rzece',

strzykadło 'strzykawka' od *strzykać*,

sukadło 'przrząd tkacki, służący do nawijania nici na cewkę' od *sukać* 'skręcać razem kilka nitek',

SZYDŁO 'gruba igła (...) ' od *szyć*,

ŚWIECIDŁO 'knot, może w ogóle to, co służy do świecenia' od *świecić*,

TOCZYDŁO 'urządzenie z kamieniami służącymi do ostrzenia broni i narzędzi, znajdujące się w młynie' od *toczyć* 'rzeźbić, ryć',

trzepadło może 'rodzaj kijanki używanej do trzepania zmiędlonego lnu' od *trzepać*,

TWORZYDŁO 'forma do wyciskania i formowania sera, pleciony koszyk używany w tym samym celu' od *tworzyć* 'kształtować, formować',

(*ucieradło*), *uciradło* 'kawałek płótna, chustka do obcierania twarzy' od (*ucierać*), *ucirać*,

umywadło 'naczynie na wodę do mycia' od *umywać*¹³⁷,

walidło 'urządzenie do miażdżenia nasion lub ubijania sukna, młot drewniany poruszany przez koło wodne (...) ' od *walić* (*L*),

wiejadło 'łopatka używana do wiania, tj. czyszczenia ziarna (...) ' od *wiać*,

więzidło 'to, co kogoś krępuje, obezwładnia (...) '¹³⁸ od *więzić*,

wijadło 'przrząd tkacki służący do nawijania nici na cewkę' od *wijać*, *wić*.

W sumie w funkcji nazwy narzędzia odnotowano 22 formacje.

Jako *quasi-instrument* można traktować derywat:

(*pożeradło*), *pożyradło* 'gardło, przełyk (...) '¹³⁹ od *pożerać*.

¹³⁶ Jako mieszczące się w podanej definicji traktuję drugie znaczenie: (w *Biblii*) 'złota płyta pokrywająca arkę przymierza, tzw. przeblągania, miejsce ukazywania się Boga'.

¹³⁷ Derywat mieści też znaczenie lokatywne.

¹³⁸ Przyjmuję, że mamy tu do czynienia z nazwą instrumentu, mimo iż pomieszczony w *SSp* cytat ma użycie przenośne ('(...) o uczuciu strachu').

¹³⁹ Pomijam tu drugą część definicji '(...) czy też żarłoczność'. Z punktu widzenia słowotwórstwa pierwsza propozycja jest bardziej prawdopodobna.

Środek czynności o szczegółowym znaczeniu substancji pojawia się 4 razy:
KADZIDŁO 'specjalny gatunek żywicy' od *kadzić*,
MYDŁO 'sapo' od *myć*,
omywadło 'to czym się omywa, oczyszcza' od *omywać*,
tworzydło 'środek przyspieszający zsiadanie się mleka' od *tworzyć*.

Liczba nazw substancji jako środka czynności może być pomnożona, gdy do wyżej podanych dołączymy twory o podwójnej motywacji, takie jak:
BIELIDŁO 'ług, saletra', 'skwara ołowiana' od *bielić* lub *biały*,
(*CZERNIDŁO*), *czyrnidło*, *czyrznidło* 'płynna czarna farba używana przy pisaniu' od *czernić* lub *czarny*,
rumienidło 'farba używana przez kobiety do malowania się, rodzaj różu' od *rumienić* lub *rumiany*.

Znaczenie obiektu czynności ma derywat:

kowadło 'to, co daje się kuć; kruszec, metal' od *kować*.

Na uwagę zasługuje grupa 4 derywatów o znaczeniu miejsca:

nakowadło 'kowadło' od *nakować* 'wykuć, wyrzeźbić',
moczydło 'mokradło, bagno', 'staw a. sztucznie wykopany dół z wodą do moczenia konopi lub lnu' od *moczyć*,
odpoczywadło 'miejsce spoczynku, zwłaszcza łożo, legowisko' od *odpoczywać*,
stawadło 'miejsce postoju' od *stawać*.

Funkcję nosiciela stanu można przypisać 3 derywatom:

krążydło 'cyrkiel' od *krążyć*,
sikadło 'źródło' od *sikać* (L),
świecidło 'zwierciadło' od *świecić się*.

W 2 wypadkach można doszukać się funkcji subiekta czynności:

(*pożeradło*), *pożyradło* 'coś co zabija przez ukąszenie' od (*pożerać*), *pożyrać*,
STRASZYDŁO 'to, co wywołuje strach, przerażenie, lęk', 'rodzaj kukły stawianej w polu lub ogrodzie dla odstraszenia ptaków' od *straszyć*.

Niejasną strukturę semantyczną ma derywat *BIDŁO* 'belecza brony, w której są gwoździe'. Postać derywatu daje się wywieść od czasownika *bić*, ale bez dobrej znajomości realiów nie można ocenić relacji semantycznej między derywatem a podstawą.

Na tym kończy się lista derywatów z przyrostkiem *-dło*, które można grupować według kategorii słowotwórczych. Pozostała grupa wyrazów wyraźnie motywowanych, ale których znaczenie nie pozwala na łączenie w klasy. Ograniczam się zatem do ich wymienienia:

bydło 'bydło' lub wycofane już: 'posiadłość', 'żywot' od *być*,
dziwadło 'widowisko' od *dziwić się* 'przyglądać się bacznie' lub 'patrzeć z uwagą',
kupidło 'zapłata, pieniądze za sprzedany towar' od *kupić*,
naśmiewadło 'przedmiot wyśmiewania się (...) pieśń wyśmiewająca się' od *naśmiewać się*,
pisadło 'tabliczka do pisania' od *pisać*,
podwijadło 'część odzieży obejmująca szyję (...) kołnierz' od *podwijać* (L),

STADŁO 'grupa ludzi związana wspólnymi cechami (...)' lub wycofane: 'wiek życia ludzkiego' lub 'określona funkcja w społeczeństwie' lub '(...) warunki życia, sposób życia' od *stać*,

stajadło 'krok' (?) od *stajać*,

zgodło (K) 'pieniądz umowny, zapłata zgodzona' od *zgodzić się*.

Zaprezentowane staropolskie derywaty z sufiksem *-dło* pokazują, że choć grupa nazw narzędzi jest najliczniejsza, nie jest ona jedyna. Bo rozrzut funkcji jest duży i w zasadzie ilustrowane są wszystkie moce derywacyjne czasownika.

Do prezentacji pozostała jeszcze grupa wyrazów niemotywowanych bądź tych, których podstaw ze względu na brak orientacji w realiach (chodzi o terminy botaniczne i zoologiczne) nie można ustalić: *bielidło bot.*; *BRODŁO*; (*czernidło*), *czyrnidło*, *czyrznidło bot.*; *GARDŁO*, *garło*; *kadzidło bot.*; *kopydło*; *KROPIDŁO bot.*; *krzydło*; *liczydło bot.*; *mydło bot.*; *PARZYDŁO bot.*; *pienidło bot.*; *POWIDŁA*; *PRZEŚCIERADŁO*, *prześciradło*; *RADŁO*; *SIDŁO*; *SKRZYDŁO*; *WĘDZI-DŁO*; też pl. *tantum wędzidła*; *ŹRÓDŁO*, *źródło* (K); *ŻADŁO*.

Z formantów **rozszerzonych** wymienić można *-idło* i *-adło*:

-idło:

Mieszczą się tu przede wszystkim twory **odprzymiotnikowe**: *BIELIDŁO*; (*czernidło*), *czyrnidło*, *czyrznidło*; *rumienidło* – była o nich mowa w części poprzedniej, gdyż prócz motywacji przymiotnikowej można tu widzieć także motywację czasownikową. Dla derywatu *PRAWIDŁO* widzę motywację tylko przymiotnikową (od *prawy*); znaczenia: 'przyrząd służący do nadawania właściwego, pożądanego wymiaru, kształtu (...)', 'sztabka, pręt metalowy'.

Niewątpliwie **odrzeczownikowe** są derywaty:

liczydło 'maść, bielidło' od *lico*,

piśmidło 'tabliczka do pisania' od *pismo*.

Problematyczna motywacja jest dla derywatu *STRASZYDŁO*. Pojawił się już wcześniej, jako twór odczasownikowy z formantem *-dło*, ale w *SStp* mamy też rzeczownik *strach*, a zatem i motywacja rzeczownikowa jest możliwa.

Derywatami **odczasownikowymi** z formantem *-idło* są:

pisidło 'atrament' od *pisać*,

widzidło 'nierealna postać, złudzenie wzroku lub wyobraźni, zjawia (...)' od *widzieć*.

Kończąc omawianie leksemów na *-idło* warto jeszcze wskazać przykłady formantów **rozszerzonych**, mianowicie:

-owidło:

MOTOWIDŁO 'przyrząd służący do zwijania nici w motki' od *motać* (SXVI).

-adło:

Brak tu jakiegokolwiek regularności, ograniczam się zatem do wyszczególnienia formacji:

(*ABECADŁO*), *obiecadło*, *obiecado* 'alphabetum',

ciągadło 'dyszel' od *ciągnąć*,

MOKRADŁO 'teren mokry, wilgotny, trzęsawiska, moczary, bagno' od *mokry*,

wieczerzadło 'pomieszczenie przeznaczone do spożywania posiłków, zwłaszcza

wieczornych' od *wieczera*,

WIDZIADŁO 'nierealna postać, złudzenie wzroku (...)’ od *widzieć*.

Jako niemotywowane traktuję leksemy: ZWIERCIADŁO, *zwirciadło* (K); ŻEGADŁO (K).

Formanty rzadkie -oł, -(a)ła, -ał, -eł, -uła

W materiale staropolskim znajdują się jeszcze inne leksemy nacechowane w części końcowej morfemem z *-ł-*. Trzy z nich mają formant *-oł*:

KOZIOŁ *zool.* 'samiec kozy', 'dziki kozioł', *bot.* 'kozłek lekarski', 'krokiew, część konstrukcji dachu, podpora' od *koza*,

wszół *zool.* 'wesz głowowa' od *wesz*,

ŻYWIOŁ (K) od *żywy*,

w dwu pojawia się element *-ła*:

gruzła 'wrzód, bąbel, nabrzmiałość' od *gruz* 'gruz, cegły (...)’ (?),

MIOTŁA 'wiązka gałązek' od *mieść*,

jednostkowe zaś przykłady odnajdujemy na *-ał*, *-eł* i *-uła*:

picuła 'stręczyciel do nierządu' od *pica* 'volva, cunnus',

stojał *bot.* 'gatunek storczyka z kulistymi bulwami' od *stać*,

czecheł, *czacheł* 'koszula lub suknia (...) z białego płótna', 'ręcznik, prześcieradło używane w łaźni' od (*czochrać*), *czechrać* 'czesać len, wełnę'¹⁴⁰,

czaszuła 'miseczka żółdziowa', 'muszla ślimaka morskiego' od *czasza*.

Derywatów z formantem mieszczącym *-ł-* w podstawie prawdopodobnie było więcej, gdyż staropolskie nazwy osobowe zaświadczały istnienie sporej grupy formacji na *-ała*: *krzykała*, *mieszała*, *rykała*, *szypała*, *ściskała*, *gugula*, *śniegula*, *szypuła*¹⁴¹.

Za niemotywowane uznane zostały: *CHOCHOŁ*; *czyszpuła* *bot.*; *DZIĘCIOŁ*; *GRUCZOŁ*; *jagły*; *jasły*, *jesły* czy *jaśli*, *jeśli*; *JEMIOŁA*, *jamiola*, *jemiała*, *jemiol*, *je*; *KOBYŁA*; *szkudła*; *tarła* (?); *trzemdała*, *trzewdała* *bot.*¹⁴²; *WĘZEŁ*; *ŻYŁA* (K).

Oprac. Krystyna. Kleszczowa

¹⁴⁰ Por. przypis do *czechło*.

¹⁴¹ Por. A. Cieślakowa: *Staropolskie odapelatywne...*, s. 163, 178.

¹⁴² Według Brücknera są to pożyczki czeskie.

Formanty z podstawowym -m-

Formant -mo

Liczebnie jest to grupa skromna, strukturalnie rozchwiana. Wobec powyższego ograniczam się do wymienienia derywatów:

BIELMO 'bielmo, biaława plamka na rogówce oka' od *biały*,

PISMO 'to, co napisane, litery', 'dokument, (...)', 'utwór, dzieło (literackie, naukowe itp.)' od *pisać*,

prażmo 'ziarno (...), spożywane zwykle po przypieczeniu, potrawa z niego' od *prażyć*.

Pozostały jeszcze 2 słowoformy o wyraźnym znamieniu formalnym -mo, ale które nawet dla staropolszczyzny należy uznać za niemotywowane: *JARZMO*, *jerzmo*, *jirzmo* 'jarzmo, drewniana uprząż na bydło' oraz wycofane już: 'para wołów'; *PASMO* 'pewna ilość włókien albo nici (...)'. Postać rdzenna prasłowiańskiego czasownika **jar-* 'łączyć spajać' (por. *kojarzyć*) nie została w żadnym słowniku odnotowana. Dla drugiej z wymienionych formacji można by dopatrywać się motywacji w *pas*, choć Brückner w swoim *Słowniku* wyraźnie zaznacza, iż leksem „pozornie przypomina pasek, ależ to zupełnie inne słowo;”.

Formanty jednostkowe

Wymienić tu należy 4 formacje, przy czym związek pierwszej z podstawą jest problematyczny (może to już w staropolszczyźnie był wyraz niemotywowany):

BRZEMIE 'brzemie, jakikolwiek ciężar', 'duży toból' oraz znaczenia wycofane: 'zastaw', 'nabrzmienienie', *wejść (wstąpić)* w *brzemie* 'zajść w ciążę' od *brać*,

OJCZYM, *oczyszczym*, *oczyszczym*, *oóczyzmy*, *otczyzmy* 'mąż matki (...)'

od *(ojciec)*, *ocięć*. *piśmę* 'pismo, tekst pisany' od *pisać* – być może chodzi o fleksyjny wariant *pismo*,

ZNAMIE (*K*) od *znać*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym *-n-*

Formant *-(e)n*

Można wprawdzie wskazać 6 formacji nacechowanych morfemem końcowym *-(e)n*, ale trudno tu o jakiekolwiek uogólnienia. Dwie z nich pochodzą od **czasowników**, przy czym tylko pierwsza ma jasną motywację znaczeniową: *ciosn* (obok *ciosno*) ‘znamię wycięte na drzewie (...)’, ‘jakikolwiek ślad uderzenia narzędziem ostrym’ od *ciosać*,

STAN ‘powinność utrzymywania panującego i jego dworu (...) w czasie podróży po kraju, ciężąca na ludności (...), zamieniona z czasem na daninę (...)’¹⁴³, ‘okręg, obwód’, ‘warunki, w jakich ktoś się znajduje’ oraz znaczenia dziś już nie znane: ‘zatrzymanie się, postój, przystanek w drodze’, ‘naturalne lub sztuczne pomieszczenie służące za mieszkanie, tymczasowe miejsce schronienia, najczęściej będące namiotem’, ‘szałas myśliwski’, ‘budynek do przechowywania różnych przedmiotów, spichlerz’, ‘zbrojny zastęp (aniołów)’ od *stać*.

Trzy derywaty mają motywację **rzeczownikową**:

kościem ‘ostry koniec (...)’ od *kość* (*SXVI*)¹⁴⁴,

owien ‘baran czy też jagnię’ od *owca*,

ościen, *osn* ‘coś ostro zakończonego (...)’ od *ość*.

U podstaw ostatniego derywatu leży **liczebnik**, choć motywacja semantyczna nie jest przejrzysta (być może była oczywista w staropolszczyźnie): *trojna* ‘szeroki, fałdzisty płaszcz’ od *troje*.

Jako niemotywowane traktuje: *duchen*; *glozn*; *JESION*; *ROŻEN*; *tarn* ‘krzak ciernisty (...)’, ‘cierń, kolec’.

Formant *-an*

Formant *-an* widzę w derywatach:

czyszczan ‘ser (...)’ od *czyścić*,

smolan bot. ‘skalnica ziarenkowata’, ‘kokoryczka wielokwiatowa’ od *smolić* (*L*).

Status formantu nie jest oczywisty. Jego postać przypomina morfem imiesłowowy, ale brak czasowników, które byłyby bazami takiej formy fleksyjnej. Trudno też orzec, jaka jest relacja znaczeniowa między derywatami a motywującymi je czasownikami.

Jako niejasne pod względem słowotwórczym traktuję leksemy: *brzecztan*, *brze-stan*, *brzeszczan*, *brzostan bot.*; *kawijan*; *leszan*; *ŁOPIAN*; *storzan bot.*; *suran*.

¹⁴³ To znaczenie ma w *SDor* kwalifikator *hist.*

¹⁴⁴ W *SSp* odnotowany jest leksem *kość*, ale jego znaczenie nie motywuje derywatu.

Formant *-anin*

Wszystkie odnotowane w *SSłp* derywaty na *-anin* to nazwy osobowe **odręczownikowe**, choć ich semantyka nie jest jednolita. Większość można zinterpretować jako nazwy mieszkańców:

DWORZANIN 'sługa dworski'¹⁴⁵ od *dwór*,

MIESZCZANIN, *miaszczanin*, *mieszczan*, *mieszczenin* '(...), mieszkaniec miasta' od *miasto*, *miesto*,

PRZEDMIESZCZANIN, *przedmieszczenin* (w *SDor hist.*) 'mieszkaniec okolic podmiejskich' od *przedmieście*,

wieśnianin 'mieszkaniec wisi, wieśniak' od *wieś* (wtedy mielibyśmy do czynienia z formantem rozszerzonym) a. *wieśny* (byłby to jednak jedyny przykład na derywat odprzymiotnikowy w tej grupie derywatów na *-anin*),

ZIEMIANIN, *ziemienin* (*K*) od *ziemia*.

Do powyższej klasy można też zaliczyć derywaty, których podstawy stanowiły nazwy własne:

grodnianin, *hrodnianin* 'należący do bliżej nieznannej grupy dworzan ruskich Władysława Jagiełły' od (*Grodno?*),

jatwieżanin 'służący królewski z plemienia Jadźwinów czy może potomek tego plemienia, mieszkający we wsi o nazwie Jatwiegi, Jatwież' od *Jatwież*, *smolnianin* – definicja zob. *grodnianin* (od *Smolno?*).

Dziwna jest formacja *kijanin* 'kijowianin służący na dworze królewskim' – motywacja przez *Kijów* wydaje się oczywista, choć brak części *-ow-* w derywacie.

Do omówienia pozostało jeszcze 6 formacji o dość różnorodnych relacjach semantycznych i formalnych. Jasną motywację ma *dachówczanin* 'rzemieślnik wyrabiający dachówki czy też pokrywający dachy' od *dachówka*. Klarowna formalnie, ale niejasna semantycznie jest formacja *pogrodzianin*, *pogrodzienin* 'prawdopodobnie urzędnik w sądzie kasztelańskim'. Podana definicja realna nie pozwala na ustalenie systemowej relacji słowotwórczej z odnotowanym w *SSłp* rzeczownikiem *pogrodzie* 'osada założona obok grodu, podgrodzie'. Wymieniony wcześniej derywat *ZIEMIANIN* (*K*) mieści też znaczenie: 'ten, kto posiada ziemię'.

Jako słowotwórcze adaptacje na zasadzie podobieństwa brzmieniowego traktuję formacje: *CHRZEŚCIJANIN*, *krześcijanin*¹⁴⁶ oraz *POGANIN*, *paganin* 'innowierca, też obcy, cudzoziemiec'. Oba wyrazy pochodzą z języka łacińskiego (*cristianus*, *paganus*).

Do dziś nie ma pewności co do etymologii leksemu *SŁOWIANIN*; rezygnuję zatem z analizy słowotwórczej tego wyrazu¹⁴⁷.

¹⁴⁵ Parafraza słowotwórcza może mieć postać: 'ktoś, kto przebywa na dworze'.

¹⁴⁶ Funkcjonujące obok *chrześcijan*, *krześcijan*.

¹⁴⁷ Dla języka współczesnego można by przyjąć pochodność od *słowo* – wszak istotne jest skojarzenie, a nie faktyczna pochodność. Niemożliwe jest jednak korzystanie z kompetencji językowej w interpretacji materiału historycznego.

Formant *-in*

Leksemy motywowane nacechowane przyrostkiem *-in* stanowią zaledwie 4-elementową klasę. W 3 **odrzeczownikowych** formacjach relacje między formantem a podstawą są czytelne, choć niejednolite. Z nazwą singulatywną mamy do czynienia w derywacie:

czeladzin, czaladzin, czeledzin 'sługa domowy' od *czeladź, czaladź, czeledź* 'służba domowa',

funkcję strukturalną jedynie widzę w przykładzie:

gospodzin 'pan' od *gospoda* (SXVI),

z kolei nazwę mieszkańca mamy w:

jatwieżyn 'służący królewski z plemienia *Jadźwingów* czy może potomek tego plemienia, mieszkający we wsi o nazwie *Jatwiegi, Jatwież* itp.'

Motywację czasownikową dostrzegam w derywacie:

rytwin 'wycięty pas murawy, darń' od *ryć*.

Wśród leksemów niemotywowanych znalazły się: *MURZYN; papin; pokoczyn* czy *pokocin; przestarzyn bot.; stwolin; zbiecin* (K).

Formant *-ina*

Wśród **odrzeczownikowych** formacji na *-ina* zaskakuje duża liczba formacji (20), w których, z dzisiejszego punktu widzenia, formantowi trzeba przypisać jedynie funkcję strukturalną¹⁴⁸:

babina 'babka' od *baba* 'babka',

blócina 'bagno' od *bloto* 'mokradło',

(*chruścina*), *chraścina* 'zarośla' od (*chrust*), *chróst*,

danina 'akt nadania mienia lub uprawnień', 'mienie darowane tytułem wiana lub posagu' od *dań, danie*,

DOLINA 'vallis' od *dół* 'dolina',

DRABINA 'scalae (...)' od *drab*,

(*DROBINA*), *drobima* 'okruch, okruszyna' od *drób, drob* (L),

GŁĘBINA 'wielki słup wody, głęboka woda' od *głębia*,

(*jeźwina*), *jeźbina* 'wydrążenie w ziemi lub skale, jama' od *jaźwa* (SW),

jutrzyna, justrzyna 'miara powierzchni pola (...)' od *jutro* 'miara powierzchni (...)',

KRAINA 'dzielnica, okręg, terytorium, terytorium objęte granicami, także granica' oraz wycofane już: 'brzeg, skraj' od *kraj*,

¹⁴⁸ Zgodność znaczenia desygnatu i podstawy w omawianym typie słowotwórczym widzi też R. Grzegorzczkova w staro-cerkiewno-słowiańskim: „Jest to chyba przejaw ogólnej w staro-cerkiewno-słowiańskim tendencji do derywowania pni bez określonej zmiany znaczenia, bogactwa środków słowotwórczych i ich niewyspecjalizowania” (R. M a j e w s k a-G r z e g o r c z y k o w a: *Kształtowanie się funkcji znaczeniowych sufiksu „-ina”*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1961, R. XX, s. 168).

KRZEWINA 'krzaki, zarośla, gęstwina' od *krzewie, krzowie, łuszczyny* *pl. tantum* 'skóra, łuska, łupina' od *łuska*,
 NIZINA 'dolina, okolica niżej położona' od *niz* (SXVI),
 (PERZYNA), *pyrzyna* 'proch, pył, gorący popiół' od (*perz*), *pyrz* 'proch, pył',
 (pęcherzyna), *pęcharzyna* 'pęcherz czy też woreczek z wysuszonego pęcherza zwierzęcego' od *pęcherz, pęchyrz*,
pstrocina 'plama' od *pstrość* 'plama, cętka'¹⁴⁹,
 RODZINA 'osoby pochodzące od wspólnego przodka, (...)', 'pochodzenie' od *ród*,
 SKORUPINA 'część rozbitego naczynia glinianego' od *skorupa*,
 (szczerbina), *szczyrbina, szczyrbina* 'wcięcie, zagłębienie (w ostrzu miecza)',
 'uszczerbek, strata' od *szczërba* (L)¹⁵⁰.

Stosunkowo liczna (18) i trwała historycznie jest grupa formacji, w których formant wnosi wartość 'zbiór obiektów' wskazanych bazą słowotwórczą'. Znamienne, że w przeważającej większości chodzi tu o zbiory drzew:

BRZEZINA 'brzozy w lesie', 'drzewo, drewno brzozowe' od *brzoza*,
 BUCZYNA 'drzewo bukowe' od *buk*,
 DĘBINA 'dęby rosnące albo ścięte' od *dąb*,
 DRZEWINA 'drzewa' od *drzewo*,
grabina 'grabysze w lesie', 'drewno grabowe' od *grab*,
jaworzyna 'jawory w lesie, las jaworowy' od *jawor*,
 JEDLINA 'jodła (...) w znaczeniu zbiorowym' od (*jodła*), *jedl, jedla*,
jesienina 'drewno jesionowe' od *jesion*,
 LIPINA 'lipy w lesie, las lipowy' od *lipa*,
 ŁOZINA 'grupa krzewów, zarośla z łoż (wierzb)' od *łoz*,
 OLSZYNA, *pl. tantum olszyny* 'las, gaj olszowy', 'olsze rosnące lub już ścięte' od *olsza*,
 SOŚNINA 'las, gaj sosnowy' od *sośnia*,
 ŚWIERCZYNA '(...) świerk pospolity, (...) w znaczeniu zbiorowym' od *świrk, świrk*,
 (WIERZBINA), *wirzbina* 'zarośla wierzbowe' od *wierzba*,
zielina (K) od *zioło*.

Z innych nazw kolektywnych można wymienić:

drużyna 'grono druhów, towarzyszy' od *drug*,
kłodzina 'kłody, pnie' od *kłoda*,
 ZWIERZYNA (K) od *zwierzę*.

Aktywność wykazywał formant *-ina* w grupie nazw feminatywnych (13). Z reguły chodzi tu o nazwy żon:

CHORAŻYNA 'żona chorążego' od *chorąży, chorąże*,
cieślina 'żona cieśli' od *cieśla*,
 (HRABINA), *grabina* 'żona hrabiego' od (*hrabia*), *grabia*,

¹⁴⁹ Być może derywat mieści się w grupie derywatów odprzymiotnikowych; wówczas podstawą byłby leksem *pstry*.

¹⁵⁰ Do tego zestawu można jeszcze włączyć grupę przyrodniczych terminów, w których formant *-ina* ma jedynie funkcję strukturalną.

ŁOWCZYNA (dziś *hist.*) ‘żona łowczego’ od *łowczy, łowcze, oprawczy* ‘żona oprawcy lub wdowa po oprawcy, czyli justycjariuszu’ od *oprawca*,
 (podczaszy), *podczaszy* ‘żona podczaszego’ od (*podczaszy*), *podczasze, podczesze, (podczeszy)*,
podkomorzy ‘żona podkomorzego’ od *podkomorzy, podkomorze*,
podłowczy ‘żona podłowczego’ od *podłowczy, podłowcze*,
podstolina ‘żona podstolego’ od (*podstoli*), *podstole*,
sędzina ‘żona sędziego’ od *sędzia*,
starościna ‘żona starosty’ od *starosta*,
wojewódzina, wojwodzina ‘żona wojewody’ od *wojewoda, wojwoda*.

Jedynie rzeczownik *drużyna* ‘towarzyszka’ od *drug* ‘druh, przyjaciel’ mieści czystą treść ‘pleć żeńska osoby sygnowanej podstawą’.

Można także wyodrębnić grupę nazw (4), w których formant sygnalizuje część całości:

brożyny pl. tantum ‘części konstrukcji brogu (...)’ od *bróg*,
!łoszyna ‘rodzaj słoniny’ od *locha* (*SWil*),
mieścina ‘część roli, działka’ od *miasto* ‘miejsce’,
mościna ‘kłoda, dyl, gruba deska, którymi wykładano powierzchnię mostów’ od *most*.

Pozostałe rzeczowniki odrzeczownikowe tworzą nazwy trudne do klasyfikowania słowotwórczego, a nawet leksykalnego. Spotykamy tu nazwy spadków:

babina ‘spadek po babce’ od *baba*,
macierzyna ‘spadek, spuścizna po matce’ od *mac*, *macierz*,
 też nazwy opłat i powinności¹⁵¹:
jutrzy, *justrzy* ‘obowiązek uprawy (...) pola [które chłop miał uprawiać na rzecz pana]’ od *jutro* być może od znaczenia: ‘miara powierzchni pola (...)’,
wdowine ‘opłata składana na rzecz panującego przy powtórny zamążpójściu wdowy stanu chłopskiego czy też własność wdowy’ od *wdowa*,
 ale znaczenia innych nazw są dość rozproszone:
brusiny pl. tantum ‘osad powstający w korytku z wodą przy ostrzeniu narzędzi na brusie’ od *brus* ‘kamień do ostrzenia’,
jesietrzy ‘mięso jesiotra’ od *jesiotr*,
jutrzy, *justrzy* ‘pole, które chłop miał uprawiać na rzecz pana, (...)’ od *jutro* ‘miara (...)’,
kłocina ‘suche, twarde drzewo (dębowe?)’ od *kłoc* ‘snopek słomy (...)’ – na zasadzie podobieństwa (?),
leszczyna ‘(...) drzewo tego [tzn. leszczyny] krzewu’ od *laska*,
mączyny pl. tantum ‘najłżejsze cząstki mąki osiadające przy przemiale na ścianach młyna’ od *mąka*,
PAJĘCZYNA ‘sieć utkana przez pajaka’ od *pająk*,
PIERZYNA ‘rodzaj kołdry lub materaca wypełnionego pierzem’ od *pierze*,

¹⁵¹ Por. też formacje z sufiksem *-izna*.

pilchowina 'skóra zrzucona przez leniącego się węża' od *pilch*,
SŁODZINA, pl. *tantum* *SŁODZINY* (dziś tylko w l. mn.) 'odpady ze słoðu otrzymywane przy produkcji piwa, używane jako pokarm dla zwierząt domowych' oraz wycofane już znaczenie: 'jakiś kosmetyk (może puder) wyrabiany z odpadów słoðu lub rośliny o nazwie słodzina' od *słód*,
SZCZECINA 'twardy włos, sierść' być może na zasadzie podobieństwa do *szczęć* – *polna szczęć* 'szczęć pospolita',
WOSZCZYNA 'pszczeli plaster (...)' od *wosk*.

Grupa nazw **odczasownikowych** nie jest liczna i przy tym nie tworzy jakiegoś typu słowotwórczego, który byłby znamienny dla omawianej grupy rzeczowników. Można tu spotkać nazwy czynności i stanów:

CHRZCINY, *krciny* 'chrzest' od *chceć*, *krcić*, *krzcąć*¹⁵²,
GOŚCINA 'pobyt poza domem, poza ojczyzną, pobyt nie na prawach obywatela, wędrówka' od *gościć* (*SXVI*),

oddawiny pl. *tantum* 'zaślubiny' od *oddawać*,
OSKOMINA (dziś gw.) 'dretwienie zębów od jedzenia kwaśnych owoców', 'apetyt, gwałtowna chęć zjedzenia czegoś' od *oskomieć* 'zdretwieć, (...)',
wywodziny 'uroczyste wprowadzenie kobiety do kościoła pierwszy raz po ślubie lub urodzeniu dziecka' od *wywozić* w znaczeniu 'ratować, uwalniać (...)' lub '(...), przedstawiać' ?,
rodzina 'to, co wrodzone, przyrodzone cechy, właściwości, natura' od *rodzić* (*się*), niektóre derywaty można zaklasyfikować do rezultatów czynności¹⁵³:

ŁUPINA 'skórka pokrywająca owoc lub łuska, np. rybia' od *łupać* (*SXVI*),
omieciny pl. *tantum* 'najlżejsze części mąki osiadające przy przemiale na ścianach młyna, (...)' od *omietać* (*SXVI*),

puścina 'dobra (ruchome i nieruchome) przypadające komuś w spadku po śmierci właściciela, spadek, też spadek bezdzietny' od *puścić*,
spuścina 'spadek, spadek bezdziedziczny' od *spuścić* 'przekazać coś komuś, zrzec się na czyjąś korzyść, zrezygnować',

STRUŻYNA 'odpadek przy struganiu, wiór czy też odłamek' oraz nieznanne już: 'obdarty kawałek skóry, rana od obdarcia' od *strugać*,

SZCZYNA (dziś tylko w l. mn. *SZCZINY*) 'mocz' od *szczać*,

trzebina 'ziemia przygotowana świeżo pod uprawę, wykarczowana, nowina' od *trzebić* 'oczyszczać (...)',

kopanina 'karczowisko wzięte pod uprawę, nowina' od *wykopać*,

ZGONINY (*K*) od *zgonić*.

¹⁵² Zdaniem R. Grzegorzczkowskiej derywat *chrzciny* był wzorcem dla późniejszych pluralnych nazw uroczystości, np. *zaślubiny*, *urodziny* (R. Majewska-Grzegorzczkowska: *Kształtowanie się...*, s. 171–172). Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że podobny typ reprezentują formacje *oddawiny*, *wywodziny* (zob. niżej).

¹⁵³ Piszę celowo „dadzą się zaklasyfikować”, gdyż nie zawsze są to rezultaty stanowiące odpowiednik argumentu struktury predykatowo-argumentowej. „Rezultatywność” wielu tych nazw mieści się raczej w znaczeniu realnym.

Inne derywaty odczasownikowe mają zróżnicowaną semantykę. Odnosi się wręcz wrażenie, że następuje tu powielanie znaczenia formacji odrzeczownikowych na *-ina*. Bo choć mechanizm był inny, spotykamy tu nazwy opłat (por. *iścina*, *wzdawina*), nazwy przypominające *collectiva* (por. *rodzina*) itd. Oto wykaz form: *CHRZCINY*, *krciny* ‘dzień chrztu’ od *chczić*, *krcić*, *krzcić*,

dziedzina ‘coś posiadanego na własność’, ‘obszar ziemi o określonej powierzchni, gospodarstwo chłopskie, miara ziemi’ od *dziedzić* ‘dziedziczyć, brać w posiadanie’,

iścina, *hiścina* ‘suma pieniężna główna (tj. nie obejmująca dodatkowych świadczeń pieniężnych, jak odsetki, kary umowne itp.) należna z różnych tytułów’ od *iścić*,

rodzina ‘rodzice, ojciec i matka’ od *rodzić*,

wzdawina ‘opłata sądowa związana z przekazywaniem nieruchomości (...)’ od *wzdawać*.

Do omówienia pozostała jeszcze grupa derywatów **odprzymiotnikowych**¹⁵⁴. Pod względem funkcyjnym jest to grupa bardzo niejednorodna. Na uwagę zasługują, moim zdaniem, jedynie derywaty powstałe od zadiektywizowanych imiesłów:

KOPANINA ‘karczowisko wzięte pod uprawę, nowina’ od imiesłowu czasownika *kopać*,

KWASZENINA (dziś *reg.*) ‘galareta z mięsa a. z owoców’ od *kwaszony* (imiesłów od *kwasić*),

marlina ‘martwe ciało, trup, zwłoki’ od *marły* ‘nieżywy, zabity’ (*SXVI*),

OPUCHLINA ‘chorobliwa obrzmiałość, spuchlizna, puchlina wodna’ od *opuchły*,

parzenina ‘odłóg zaorany pod oziminę jakiś czas wcześniej przed siewem, aby ziemia parowała’ od *parzony* (imiesłów od *parzyć*),

rozsiedlina ‘rozstęp, szczelina, szpara, rozpadlina’ od *rozsiadły* ‘pęknięty’,

*RYCINA*¹⁵⁵ ‘ryte wyobrażenie bożka pogańskiego, posąg’ od *ryty* (imiesłów od *ryć*),

siekanina ‘naszycia przy ubiorze, ozdobne nacięcia, wycinana falbana lub frędzle’ od *siekany* (imiesłów od *siekać*),

STĘCHLINA ‘woń zgnilizny’ od *stęchły* (imiesłów od *stęchnąć*),

umarlina ‘ciało zmarłego, zwłoki’, ‘zwłoki zwierzęcia’ od *umarły*.

Ciekawe, że derywaty te swoim znaczeniem nawiązują do kategorii typowych dla derywatów odczasownikowych, a zatem nazw czynności (np. *opuchlina*), nazw rezultatów (por. *rycina*), nazw obiektów (por. *parzenina*).

Z innych derywatów odprzymiotnikowych należy wymienić:

bukowina ‘las bukowy’ od *bukowy*,

¹⁵⁴ Do grupy odprzymiotnikowych derywatów na *-ina* włączyłam także derywaty odliczebnikowe. Czynię tak przede wszystkim dlatego, że chodzi o liczebniki porządkowe, mające zatem odmianę przymiotnikową. Dodatkowym argumentem jest fakt, że liczebniki te tworzą klasę niewielką, także nie wyróżniającą się funkcją.

¹⁵⁵ Dzisiejsze znaczenie różni się znacznie od staropolskiego, ale ma części strukturalne wspólne: ‘(...) drzeworyt, miedzioryt, litografia’.

cielęcina 'cielęca skóra (do pisania)' od *cielęcy*,
DZIESIĘCINA 'dziesiąta część zbiorów składana jako danina' od *dziesiąty*,
dziewięcina 'dziewiąta część' od *dziewiąty*,
gardzina 'bohater, mocarz' od *gardy* (SXVI),
GROCHOWINY 'suche łodygi i strąki grochowe' od *grochowy*,
jarzyna, jerzyna 'zboże jare, siane na wiosnę', 'kasza (głównie ze zbóż jarych)'
 od *jary*,
kupnina 'to, co nabyte, kupione' od *kupny* '(...), kupiony',
ŁYSINA 'miejsce na głowie pozbawione włosów, też czoło', 'biała plama na udzie
 konia' od *łyśy*,
makowiny pl. tantum 'wytłoczyny z maku, makuch' od *makowy*,
miękinny pl. tantum 'plewki niektórych zbóż (...), odpadające przy obtłukiwaniu
 ziarna na kaszę' od *miękki, mięk*,
NOWINA znaczenia wycofane: 'rola uprawiana po raz pierwszy lub od niedawna,
 (...)', 'nowość, rzecz nowa, nowe zjawisko' oraz znane dziś: 'nowa wieść,
 (...) ' od *nowy*,
ozimina 'zboże ozime, siane jesienią' od *ozimy, ozimi*,
(pierwina), pirwina 'pierwszy owoc, plon' od *pierwy, pierzwy, pirwi*,
pirzwy,
płonina 'połonina, hala górską (...)' od *płonny, płony* 'nieurodzajny, jałowy, (...)
 dziki',
puścina 'wyludniona, porzucona osada', 'pustynia' od *pusty*,
rogacina 'strzała' do *rogaty* (?),
ślabina 'boczna część brzucha między żebrami a biodrem' od *ślaby*,
śloniny pl. tantum 'tłuszcz i mięso wieprzowe solone' od *ślony*,
starzyna 'dawny ugór wzięty znów pod zastawę' od *stary*,
szadzina 'siwizna (jako oznaka (...), starości)' od *szady* 'siwy, pokryty siwizną',
trędowacina 'krosta, wysypka, wytrysk na skórze' od *trędowaty*,
trzecina 'trzecia część jakiejś włości, jedna trzecia' od *trzeci*.

Dotąd omawiane były rzeczowniki na *-ina* mające wyraźną motywację. Jak zwykle, na końcu zostanie przytoczona lista historycznych derywatów, które zostały już dla staropolszczyzny uznane za niemotywowane. Ale motywacja, jak wspomniano we wstępie, jest sprawą stopnia, zwłaszcza gdy mówimy o niej w odniesieniu do języka przeszłości. Być może brak znajomości realiów nie pozwala jasno widzieć relacji między derywatem a domniemaną podstawą w następujących przykładach: (*CHOINA*), *chojna* 'jakaś pustynna, odporna na suszę roślina' od *choja* 'choina, choinka, gałązka choinna (...)' (L); *gronowina* 'stop metali używany do odlewania dzwonów, spiż, brąz' od *grono*, *gronowy* (oba wyrazy mają znaczenia takie jak dziś, semantycznie zatem nie motywują derywatu; chyba że chodzi o podkreślenie zbiorowości, złożoności, jak: *grono ludzi* (SXVI); *okładziny pl. tantum* 'rodzaj schorzenia skórneg o (...)' od *okładać* (SXVI); *potrawiny pl. tantum* 'żywność, pokarm' od *potrawić* 'zużyć, zniszczyć'; (*ślotwina*), *śłoćwina* 'podmokła łąka' od *śłota* (L);

Za całkowicie niemotywowane uznane zostały: *gardlina*, *gadlina*, *garlina* 'snop prostej, równej słomy lub trzciny, też poszycie dachu'¹⁵⁶; *GODZINA* '(...) część doby', 'moment, chwila, pora', *pl. tantum* 'przepisane kanonami modlitwy odmawiane w kościele katolickim w określonych godzinach'; *hrudzina* 'kość mostkowa wraz z okrywą mięsną, mostek' (rutenizm); *jużyna* 'posiłek popołudniowy, podwieczorek'; *PACZYNA* 'wiosło sterowe'; *PECYNA* (dziś *gw.*¹⁵⁷) czy *pieczyna* 'gatunek warzonej soli, może gruda soli' od *pecka* (?) albo *piec* (czasownik); *pokoczyna* czy też *pokocina* 'rodzaj kosztownej tkaniny'; (*rdzębina*), *drżębina* 'ogrodzenie z ostrych pali, ostrokół'; *RĘDZINA* 'gatunek urodzajnej, ciężkiej gleby' (ten sam rdzeń co w *rudy*); *ROHATYNA* 'rodzaj włóczni z hakiem przy grocie'; *rywocina* 'urwisko'; *rzedzina* (?); *strożyna*, *strużyna* 'krzak ciernisty'; *szczebina* 'dachówka'; *szczerupina*, *szczierzupina* 'część rozbitego naczynia glinianego', 'skorupa żółwia lub ślimaka'; *żerowiny* (K); *żyrowiny* (K).

Wiele w materiale staropolskim nazw botanicznych i zoologicznych. Niektóre tworzą wyraźnie tautologiczne twory w relacji do podstawy słotwórczej: (*CHOINA*), *chojna* 'gałęzie drzew szpilkowych' od *choja* 'choina, choinka, gałązka choinna (...) ' (L)¹⁵⁸; *JEDLINA* 'jodła (drzewo rosnące i drewno jako materiał)' od (*jodła*), *jedl*, *jedla*; *OSINA* 'osika' od *osika* (ucięcie -ka); *ROGOZINA* 'pałka szerokolistna' od *rogoża*, *rogoza*; *ROKICINA* 'wierzba rokita' od *rokita*; *ŚWIERCZYNA* 'świerk pospolity, (...) ' od (*świerk*), *świrk*, *świrk*; *topolina* 'topola czarna' od *topola*; *wyzina*. 'gatunek jesiotra' od *wyz*.

Z innych nazw botanicznych i zoologicznych wymienić należy: *barwina* 'ryba mrzwka'; *borowina* 'wrzos'; *chebdzina*, *chebzina* 'chebd'; *dziwina* 'dziewanna'; *JARZĘBINA*; *jemielina* 'wrzos, w Biblii jakiś krzew'; *JEŻYNA*; *KALINA*; *kłokoczyna* 'Physalis Alkekengi L.', 'Staphylea pinnata'; *KRUSZYNA*; *kuczyna* 'burak pospolity'; *kurzyny pl. tantum*; *MALINA*; *morowiny*, *morawiny pl. tantum* 'czarna morwa' od *morowy* 'mający związek z morą, tj. morwą (...)'; *niedźwiedziny*, *miedźwiedziny pl. tantum* (od *niedźwiedź*, *miedźwiedź*); *OSINA*; *OSTRĘŻYNA*; *ostrożyna*, też *pl. tantum* *ostrożyny* 'jeżyna'; *ościna* 'miodunka plamista'; *ROGOZINA*; *ROKICINA*; *ruszyna* 'wrzos'; *rzeszecina* 'szakłak pospolity'; *słodzina* 'bliżej nie zidentyfikowana roślina, prawdopodobnie strączkowa, używana jako pokarm dla zwierząt domowych'; *szawina* 'gatunek jałowca'; *szczecina* prawdopodobnie 'szczyr roczny'; *śmilzina* 'jakiś gatunek wierzby'; *śmilzowina* 'śmialek darniowy'; *ŚWIERCZYNA*; *troszczyna* 'kruszyna pospolita'; *TRZCINA*; (*TRZMIELINA*), *szczmielina*; *WIKLINA*; *wieprzyny pl. tantum* 'agrest' od *wieprz*; *włochaciny pl. tantum* od *włochaty*; *ŻURAWINY* (K) *pl. tantum*.

Do rozszerzenia formantu -ina nie dochodziło często, co więcej – historia pokazała, że od -ina nie powstał nowy formant. Odnotować tylko wypada rozszerzenia:

-owina:

¹⁵⁶ Sławski wiąże derywat z rdzeniem tym samym co *garść*, por. *SSI*.

¹⁵⁷ Znaczenie jest nieco inne: 'duży kawałek gruzu, gliny, ziemi, cegły itp.'

¹⁵⁸ W *SXVI* leksem *choja* także jest odnotowany, ale w innym znaczeniu.

(*dzwonowina*), *zwonowina* 'stop metali używany do odlewania dzwonów, (...)'
od (*dzwon*), *zwon*,

ługowina 'błoto, bagno, mokradło' od *ług* 'mokradło, bagno',

pękowina czy *pąkowina* 'nabrzmiałość czy też pączek' od *pąk* 'pączek',

rudowina 'moczar, topielisko o czerwonym zabarwieniu' od *rudy*,

WIERZCHOWINA, *wirchowina*, *wirzchowina* (dziś gw.) 'górnny, początkowy bieg rzeki (...)', 'grzbiet wzgórza' od *wierzch*, *wirch*, *wirzch*;

-czyna:

mężczyzna 'mężczyzna' od *mąż* (może od *męski*),

(*osiedlczyzna*), *osielczyzna* 'w prawie ruskim opłata za nowo osiadłego chłopca, uiszczana przez nowego pana poprzedniemu' od *osiedlić*.

Inne rozszerzenia mają charakter jednostkowy bądź obcy (wschodniosłowiański):

(*chruślina*), *chróslina* 'zarośla' od (*chrust*), *chróst*,

parzelina por. *parzenina* od *parzyć*,

PLWOCINA 'ślina wpluta' od *pluć*, *plwać*,

podymszczyna (na Rusi Czerwonej) 'danina (...) od zagrody czyli dymu (...) ' od *podymne*,

powołowszczyna (na Rusi Czerwonej) 'danina w postaci wołu (...) ' od *powołowe* 'dawny podatek od rogowatych' (L)¹⁵⁹,

pustowszczyna 'gospodarstwo, rola porzucona przez kmiecia' od *pusty* (białoru-
tenizm),

trucina 'substancja powodująca uszkodzenie lub śmierć organizmu, jad', 'poda-
wanie trucizny, czy też trucie', 'szkodliwe czary, szkodliwe czynności ma-
giczne' od *truć*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formant **-izna**

Głównym reprezentantem formacji z sufiksem **-izna** jest zbiór nazw nosicieli cech tworzonych od podstaw **przymiotnikowych** (bądź od liczebników porządko-
wych):

golizna 'gołe, równe pole, równina' od *goły*,

gotowizna 'gotowe pieniądze, gotówka' od *gotowy*,

obczyzna 'człowiek (rzadziej ludzie) (...), występujący jako świadek sądowy
w sprawach dotyczących wychodźstwa kmieci' od *obcy*,

(*pierwizna*), *pierzwizna* 'pierworodne potomstwo' od *pierwy*, *pierzwy*, *pirwi*,
pirwy, *pirzwy*, *napierzwy*, *napirwy*, *napirzwy*,

¹⁵⁹ Wyrazy *podymszczyna*, *powołowszczyna* można też interpretować jako pochodne od wyrażen przyimkowych. Pomieszczono je w tym miejscu ze względu na możliwość wskazania podstawy rzeczownikowej.

podobizna ‘figura, posąg’ od *podobny*,
prawizna ‘to, co się komuś należy, obowiązek prawny’ od *prawy*,
śląbizna ‘boczna część brzucha między żebrami a biodrem’ od *ślaby* (L),
starzyczna ‘przedawnienie (?)’ od *stary*,
trzecizna ‘trzecia część jakiejś całości, jedna trzecia’, ‘prawo swobodnej alienacji, trzeciej części dóbr dziedzicznych’ od *trzeci*,
żeńczyzna, *żeńszczyzna* (K) od *żeński*,
żywizna (K) od *żywy*.

Z takim samym znaczeniem strukturalnym spotykamy się w 2 formacjach **odrzeczownikowych**:

ojczyzna, *hoćczyzna*, *hotczyzna*, *oczszczyzna*, *oczyzna*, *oćczyzna*, *otczyzna*, *otszyzna* ‘kraj rodzinny, miejsce rodzinne’ od (*ojciec*), *ocieć*, *hocić*,
żenizna (K) od *żona* (SR).

Większość jednak konstrukcji odrzeczownikowych tworzy specyficzną wartość semantyczną. Chodzi tu o charakterystyczne dla staropolszczyzny nazwy spadków i danin. Wydaje się, iż warto wydobyć tę specyfikę, znaczącą przecież dla ogólnego obrazu ówczesnej rzeczywistości językowej:

– spadki:

babczyzna ‘spadek po babce’ od *babka*,
babizna ‘spadek po babce’ od *baba* ‘babka’,
macierzyzna ‘spadek, spuścizna po matce’ od *mać*, *macierz*,
ojczyzna, *hoćczyzna*, *hotczyzna*, *oczszczyzna*, *oczyzna*, *oćczyzna*, *otczyzna*, *otszyzna* ‘spuścizna po ojcu, ojcowizna, dziedzictwo po przodkach’ od (*ojciec*), *ocieć*, *hocić*;

– daniny:

poddanczyzna ‘jakiś powinności kmiecej’ od *poddanieć*,
roczyzna ‘czynsz, opłata roczna (...)’ od *rok*.

W 4 przypadkach mamy do czynienia z funkcją tautologiczną formantu:

blóczizna ‘bagno’ od *bloto* ‘mokradło’,
potrzebizna ‘to, czego brak się odczuwa, co jest niezbędne, (...) środki do życia’, ‘konieczność jakiegoś działania’, ‘ciężkie położenie, stan niezadowolający (...)’, ‘interes, sprawa, rzecz do załatwienia’ od *potrzeba*,
prowódzizna ‘powinność dostarczania środków transportu panującemu i jego urzędnikom’ od *prowód*,
przekorczyzna ‘zniewaga, obelga, wzgarda’ od *przekora*.

Derywaty **odczasownikowe**, tworzące nieliczną grupę nazw obiektów, to przede wszystkim nazwy spadków:

iścizna ‘suma pieniężna główna (...) należna z różnych tytułów’ od *iścić* ‘uiszczać (...)’,

puścizna ‘dobra (...) przypadające komuś w spadku po śmierci właściciela, spadek, też spadek bezdziedziczny’ od *puścić*,

SPUŚCIZNA ‘spadek, spadek bezdziedziczny’ od *spuścić* ‘przekazać coś komuś (...)’.

Podstawowym wariantem omawianego przyrostka jest rozszerzenie **-czyzna**, **-szczyzna**.

Nie można wskazać dominującej dla niego funkcji. Wiele spośród zebranych przykładów to formacje strukturalne¹⁶⁰. Pod względem semantycznym są to, z jednym tylko wyjątkiem, nazwy danin:

MĘŻCZYŻNA od *mąż* a. *męski* (*SB*),

podymczyzna, *poddymczyzna* (na Rusi Czerwonej) 'danina (...) uiszczana od zagrody, czyli dymu, tzw. podymne' od *podymne*, *poddymne*,

podymszczyzna '(na Rusi Czerwonej) danina na rzecz panującego uiszczana od zagrody czyli dymu, tzw. podymne' od *podymne*,

pogłówszczyzna 'danina (...) płacona od głowy' od *pogłównie*,

poradlczyna (na Rusi Czerwonej) 'danina na rzecz panującego uiszczana od radła, czyli ziemi uprawianej jednym zaprzęgiem' od *poradlnie*,

powołowszczyzna, *powołoszczyzna*, *powołowczyzna* '(na Rusi Czerwonej) danina w postaci wołu (...)’ od *powołowe* 'dawny podatek od rogacizny' (*L*),

powołczyzna '(na Rusi Czerwonej) danina w postaci wołu składana na rzecz pana od gospodarstwa kmiecego' od *powołowe* (prawdopodobnie nastąpiło tutaj ucięcie przymiotnikowego morfemu),

skopczyzna 'dziesięcina, danina płacona w snopach panu lub kościołowi' od *skop*.

W 2, zaliczonych przeze mnie do nazw nosicieli cech, formacjach **odrzeczownikowych**, znaczenie daniny wnosi nie podstawa lecz formant:

kopczyzna 'rodzaj daniny składanej w snopach (kopach) zboża' od *kopa*,

wojenczyzna 'danina, którą obowiązani byli złożyć kmiecie panu wyruszającemu na wojnę' od *wojna*.

Rozszerzony przyrostek *-czyzna*, *-szczyzna* łączy się też z podstawami **przymiotnikowymi**, tworząc formacje takiej samej wartości semantycznej:

odumarłszczyzna 'opłata związana z objęciem spadku przez poddanego, spadek po zmarłym bezpotomnie kmieciu przypadający właścicielowi wsi' od *odumarły*,

odmarszczyzna, *odmarczyzna* 'opłata związana z objęciem spadku przez poddanego, spadek po zmarłym bezpotomnie kmieciu przypadający właścicielowi wsi', prawdopodobnie od *odumarły*, zob. *odumarszczyzna*,

odumarszczyzna, *odumarczyzna*, *odumerlczyna*, *odumiarczyzna*, *otumarszczyzna* 'opłata związana z objęciem spadku przez poddanego, spadek po zmarłym bezdomnie kmieciu' od *odumarły* '(o majątku) pozostały po śmierci właściciela',

osiedlczyna, *osielczyzna* 'w prawie ruskim opłata za nowo osiadłego chłopą, uiszczona przez nowego pana poprzedniemu' od *osiadły*,

umarczyzna 'spadek lub jego część należąca się komuś z rodziny zmarłego', 'spadek po zmarłym bezpotomnie kmieciu, przypadający właścicielowi wsi' od *umarły*.

Częstym wariantem opracowywanego sufiksu jest postać *-owizna*.

W przypadku tych formacji również spotykamy się z takim samym znaczeniem słowotwórczym jak w przykładach podanych wyżej:

DIADOWIZNA (w *SDor* z kwalifikatorem gw.) ‘dział majątku odziedziczony po dziadku’ od *dziad* ‘dziadek’,

bratowizna ‘spuścizna po bracie’ od *brat*,

stryjowizna, *stryjewizna* ‘spadek po stryju’ od *stryj*, być może od *stryjowy*, *stryjewy* ‘ze stryjem, bratem ojca związany’,

strykowizna ‘spadek po stryju’ od *stryjek*, *stryk*,

wujowizna może też *ujowizna* ‘majątek odziedziczony po wuju’ od *wuj*, *uj*.

Tylko 1 formacja ma charakter tautologiczny:

(*wierzchowizna*), *wirzchowizna* ‘grunt należący dodatkowo do wsi lub gospodarstwa, oddalona część gospodarstwa rolnego’ od *wierzch*, *wirch*, *wirzch*.

W 3 przykładach pojawia się najbardziej rozbudowana wersja sufiksu *-izna*: *-owszczyzna*, *-owczyzna*:

pustowczyzna ‘gospodarstwo, rola porzucona przez kmiecia’ (białorutenizm) od *pusty*, *pustowszczyzna* jw. od *pusty*,

stryjowczyzna ‘spadek po stryju’ od *stryj*.

W zebranych materiale odnotowano tylko 1 formację botaniczną: *dziwizna*.

Część derywatów została uznana za słabo motywowane: *bielizna* ‘futerko z wiewiórki’ od *biały*; *oblizna* ‘część lasu z barciami, część lasu nadająca się na założenie barci’ od *obły*; *powołkowczyzna* (na Rusi Czerwonej) ‘danina w postaci wołu, składana na rzecz pana od gospodarstwa kmiecego’ być może od wyrażenia przyimkowego *po wołku*, słowniki nie rejestrują formacji *powołkowe*, *powołkowy*, zob. *powołowszczyzna*; *poziemczyzna* ‘zapewne opłata związana z przenoszeniem się poddanego chłopca do innej wsi’ (być może od wyrażenia przyimkowego *po ziemi*); (*srebrzczyzna*), *śrebczyzna*, *śrzebczyzna*, *śrzebrzczyzna* ‘danina płacona w Wielkim Księstwie Litewskim na rzecz księcia’ od *srebrny*; *uprawizna* ‘świadczenie, należność chłopska wynikająca ze stosunku poddańczego’ od *uprawić*.

W *SSp* zapisano 2 wyrazy na *-izna*, dla których brak wyrazów motywujących: *bojkowizna* (?) ‘spadek po wuju’; *potrzowizna* (?) ‘skóra z bobra’.

Należy również odnotować 1 przykład konstrukcji niepewnej *źrzebczyzna*, *źrebczyzna* (*K*). Być może w tym przypadku chodzi o rzeczownik *srebrzczyzna*.

Oprac. Magdalena Pastuchowa

Formant *-na*

W grupie derywatów na *-na*¹⁶¹ znajdują się twory **odrzeczownikowe**. Wśród nich wyraźnie wyodrębnia się klasa nazw żeńskich od odpowiednich rzeczowników męskich:

¹⁶¹ W klasie tej nie rozróżniono typów odmiany – przymiotnikowej i rzeczownikowej. Bo co prawda w niektórych wypadkach sprawa jest oczywista, przydział do typu fleksyjnego innych rzeczowników okazał się niemożliwy, por. *stryjna*, *wujna*.

(*DRUHNA*), *druchna* 'towarzyszka panny młodej w obrzędzie weselnym' od *drug*,
KSIĘŻNA 'żona księcia, też władczyni' od *książę*,
(*stryjna*), *stryna* 'żona stryja' od *stryj*,
WUJNA (dziś gw.), *ujna* 'żona wuja' od *wuj*, *uj*.

Jedynie w 1 przypadku mamy sygnał o niedorostłości, ale tu rzeczownik de-
rywowany jest od rzeczownika rodzaju żeńskiego:

PANNA 'niezamężna dziewczyna (...)' od *pani*.

Odmiennymi formacjami pod względem semantycznym są:

nożny pl. tantum 'pochwa, futerał' od *nóż*,

przewinna 'grzywna za nieposłuszeństwo' od *przewinić*,

stęgna 'ścieżka, droga, którą się pędzi bydło na pastwisko', 'pastwisko' od *stdza*,

scdza, *sdza*,

ściegna jw.,

targowna (?) 'akt kupna-sprzedaży' od *targowy*.

Wśród formantów rozszerzonych wyraźnie wyodrębnia się *-ówna*. Znane nam
znaczenie tego formantu ('córka tego, kto wskazany w podstawie') występuje
jedyń 2 razy:

kmiotówna, *kmietówna* 'córka kmiecia, chłopka' od *kmieć*,

KRÓLEWNA, *królówna* 'córka króla' od *król*.

W 3 przypadkach formant *-ówna* wnosi jedynie znaczenie żeńskości:

cesarzówna 'władczyni' od *cesarz*,

królewna, *królówna* 'królowa, panująca' od *król*,

mistrzewna 'nauczycielka, mistrzyni' od *mistrz*.

Pozostała jeszcze grupa formacji niezbyt jasnych strukturalnie i znaczeniowo:
gwiadzerna 'nauka o gwiazdach, astronomia, astrologia' – ze względu na struk-
turę dobrze byłoby motywować derywat od *gwiadzarz*; można jednak dopa-
trywać się tu rozszerzonego formantu *-erna*, jeżeli za podstawę przyjmiemy
rzeczownik *gwiadza*,

pośpiewadlna 'nauka o muzyce' od *pośpiewać*,

mężona 'kobieta' od *mąż* (bohemizm).

Z nazw botanicznych na *-na* wymienić można: *dobrochna*; *czekana* 'podróż-
nik' od *czekać* (?); *królewna*, *królówna* 'podróżnik' od *król* (?).

Do leksemów niemotywowanych zaliczam: *BLIZNA*, *bluzna*; *!czywywana*; *duch-
na*; (*DZIEWANNA*), *dziewana*, *dziewiana bot.*; *dzięgna*; *grzywna*; *krzywna*;
MARUNA; *MARZANNA*, *marzana bot.*; *MOSZNA*; *ożanna bot.*; *śreżna* czy *śreż-
na* 'danina, (...)'; (*treściona*), *trześciona* czy *trzeszczona*; (*treścna*), *trześcna* czy
trzeszczna 'opłata na rzecz sądu, uiszczana przez stronę wygrywającą, pamiętne';
WIOSNA; *WIŚNIA bot.*; *WOJNA*; *ŻOŁNA zool.* (K).

Formant *-ne*

W grupie derywatów na *-ne*¹⁶² o odmianie przymiotnikowej mamy przede wszystkim nazwy danin, opłat, podatków i powinności. Większość pochodzi od **rzeczowników**:

budne 'opłata targowa' od *buda*,

ładarzne 'ładunkowe, opłata od przywiezionego towaru' od *ładarz*,

MOSTNE (dziś *hist.*) 'opłata za korzystanie z mostu' od *most*,

niwne 'danina płacona od uprawnej ziemi na rzecz pana feudalnego' od *niwa*,

OBIEDNE, *objadne* (dziś *hist.*) 'obowiązek utrzymania pana feudalnego przyjeżdżającego na wieś dla odbycia sądów, zamieniony z czasem na świadczenie pieniężne' od *obiad*,

pletne 'opłata za pozwolenie przybijania do brzegu tratw z towarem' od *plet*, może też *plta* 'tratwa',

posadne 'posada, tj. obowiązek trzymania straży przez chłopów w grodach' od *posada*,

sokolne 'powinność łowiecka związana z utrzymaniem sokołów myśliwskich, też z pilnowaniem gniazd sokolich' od *sokół*,

stronne 'danina składana w postaci połcia mięsa wieprzowego zwanego stroną' od *strona*,

ślužne czy *śluzne* 'opłata czy korzystanie ze służy' od *śluza* (L),

śrenne czy *śrzenne* 'pieniężny ekwiwalent daniny zwanej śr(z)onem' od (*szron*), *śron*, *śrzon* (to samo znaczenie),

tragarne, *tragerne* 'opłata uiszczana na rzecz miasta przez tragarzy roznoszących beczki z piwem z browarów do domów' od *tragarz*,

uzdne 'podatek dla stajennego za przyprowadzenie koni' od *uzda*,

walne 'może pieniężny ekwiwalent za powinności sypania wałów' od *wał*,

zagonne (K) od *zagon* (L).

Bazę **czasownikową** mają:

narzazne 'danina uiszczana z gospodarstwa chłopskiego w bydle domowym, narzaz' od *narzazać*, *narzezać* 'ściąć wiele' (*SXVT*)¹⁶³,

przemytne 'kara za uchylanie się od płacenia cła' od *przemycać*,

spisne 'opłata uiszczana pisarzowi podatkowemu przy wpłaceniu podatku' od *spisać*,

podwozowe (?) 'jakaś danina lub posługa ludności chłopskiej na rzecz panującego' od *podwóz* 'powinność dostarczania środków transportu (...)’ albo *podwozić* (*SWil*),

wiewierne 'danina składana pierwotnie w postaci skórek wiewiórek, (...)’ od *wiewiór*,

¹⁶² Formant wyabstrahowany z zsubstantywowanych przymiotników, zob. A. Z a j d a: *Staropolska terminologia prawnicza (do r. 1500)*. Kraków 1990, s. 53.

¹⁶³ Możliwe też przyjęcie motywacji przez *narzaz* (wtedy *-na* miałoby funkcję strukturalną). 189

zakupne (K) 'pole kupione', 'prawo zakupu' od *zakupić*.

Jedynie semantyka 2 derywatów jest odmienna:

stane 'stawienie się na rozprawę sądową' od *stać*,

powabne zapewne 'rola, której użytkownik był zobowiązany do wykonania powinności zwanej powabą' od *powaba*.

Rozszerzenie formantu (-ane) widzę w derywacie (*dachówczane*), *dachówczanne* 'opłata od wydobywania gliny do wyrobu dachówek' od *dachówka*.

Niejasną strukturę formalną mają leksemy:

ostrzyżne 'dochód płynący z ostrzystwa'; budowa nie pozwala na wywodzenie derywatu od *ostrzystwo*; z kolei wywodzenie od *ostrzyć*, także semantycznie zasadne, rodzi potrzebę rozszerzenia formantu na -*zne*,

łagwiczne 'danina płacona na Rusi panu feudalnemu (może od zabaw świątecznych?)' – struktura wskazuje na rzeczownik *łagwica*, ale nie wiadomo, jaka jest relacja znaczeniowa między wyrazami *łagwiczne* a *łagwica*,

zatworne (K).

Brak motywacji bądź motywację niejasną widzę w: *gojne* (?); *obradłne* 'danina, płacona na rzecz księcia, wymierzana w zależności od wielkości posiadanej przez chłopca ziemi, określanej za pomocą radła (...)'; *pokłodne* 'prawdopodobnie obowiązek wysiewania przez chłopca określonej ilości zboża na rzecz pana'; *pokowne*, *pokowowe* 'opłata uiszczana przez stronę przegrywającą spór'; *puszczowe* (?); *tresćne*, *trestne* 'opłata na rzecz sądu, uiszczana przez stronę wygrywającą, pamiętne'; (*ujezdne*), *ujazdne* 'wytyczanie granic, stawianie znaków granicznych' od *ujazd* '(...) znak graniczny, zwykle w formie usypanego wału ziemnego' albo od *ujechać*, *ujachać*, *ująć*; *zadzierzne* 'powściągliwość' (K).

Formant -no

Pięć przykładów, w których da się wyodrębnić formant -*no*, to twory dość różnicowane pod względem znaczeniowym. Trzy pochodzą od **rzeczowników**:

PRÓCHNO 'próchno, zbutwiałość' od *proch*,

rokito 'zarośla wierzby rokity' od *rokita* 'wierzba rokita',

sądno 'naczynie, koszyk' od *sąd* 'naczynie'.

Odczasownikowymi formacjami w funkcji nazw rezultatów są:

ciosno (obok *ciosn*) 'znamię wycięte na drzewie (...)', 'jakikolwiek ślad uderzenia narzędziem ostrym' od *ciosać*,

SUKNO 'tkanina wełniana' od *sukać*.

Jako formację **odprzymiotnikową** z rozszerzonym formantem traktuję:

(*pierwiczno*), *pirzwiczno* 'pierworodne potomstwo' od *pierwy*, *pirzwy*.

Za **niemotywowane** uznano leksemy: (*bierwno*), *biermo*, *birwno*, *birzmno*, *birzmo*; (*czołno*), *czołn*; *dąsno*; *GÓWNO*; *GRONO*; *GUMNO*; *grozno*; *KOLANO*; *krosna* pl. *tantum*; *ŁAJNO*; *łukno*; *OKNO*; *wirzwno*, *wirzbno*; *WŁÓKNO*.

Formant *-ono*

Klasa ta zawiera zaledwie 2 przykłady:

przędzono 'określona ilość nici, pasmo lub motek nici określonej wielkości' od *prząść* (wtedy nazwa narzędzia) albo od *przędza* (wtedy derywat tautologiczny),

wrzeciono 'żelazna oś ruchomego, górnego kamienia młyńskiego', 'gwintowana oś w prasie' od *wiercić* (nazwa narzędzia).

Formant *-un*

Formacji z *-un* jest bardzo mało, ale za to mają wyraźną motywację formalną i semantyczną. Wszystkie 3 pochodzą od **czasowników** i mieszczą się w kategorii nazw wykonawców czynności¹⁶⁴:

biegun 'goniec', 'włóczęga', 'odstępca' od *biegać*,

OPIEKUN 'ten, kto się kimś, czymś opiekuje, (...)', 'ten, kto sprawuje przewidzianą prawem opiekę (...) nad dziećmi (...) lub kobietami (...) ' od *opiekać się*,

PIASTUN 'ten, co piastuje, opiekun, wychowawca, karmiciel' - od *piastować*.

Formantu *-un* można też doszukiwać się w derywacie *bielun bot.* 'lulek' od *biały*, ale postać *bielun* występuje jako jedna z wielu (obok *bieluń*, *bielen*, *bielon*, *bieluj*).

Z niemotywowanych wymienić można: *PIOŁUN*, *piołon*, *piołyn bot.*; *PIORUN*; *tarhun*, *torhon bot.*

Formant *-uchna*

Rzadko spotyka się w staropolszczyźnie ekspresywne formanty, inne niż naznaczone elementem *-k-*. Do takich przykładów, niestety tylko 2, z pewnością zaliczyć można:

CIOTUCHNA 'siostra matki, ciotka (pieszczotliwie)' od *ciotka*,

MATUCHNA dem. 'matka' od *mac*, *macierz* a. *matka* (wtedy ucięcie *-ka*).

¹⁶⁴ Wszystkie 3 także są dziedzictwem prasłowiańskim (por. M. Wojtyła-Świerżowska: *Prasłowiańskie nomen agentis*. Wrocław 1974, s. 56-61).

Formanty jednostkowe -ana, -ebna, -on

Tu zostały umieszczone derywaty:

bielon bot. 'lulek' od *biały*,

drzon bot. 'dereń' od *drzeć*,

POLANA 'łąka śródleśna' od *pole*,

policzebna 'nauka o liczbach, o liczeniu, arytmetyka' od *policzać, policzyć*.

Jako niemotywowane traktuję leksemy: (*ŚLEDZIONA*), *słodzona*; (*ŚMIETANA*), *śmiatana*; *tarna bot.*

Formanty z podstawowym -ń-

Formant -ń(-a,-e)

Formant -ń- odnajdujemy w 13 staropolskich wyrazach. Wszystkie mają u swych podstaw **czasowniki**, choć ich semantyka jest dość zróżnicowana.

DANŃ dziś *hist.* 'danina, czynsz, podatek', 'danina w miodzie' oraz znaczenia nieznane: 'dobrowolna ofiara', 'akt nadania mienia' od *dać*,

(*DARŃ*), *darn*, *darnie* 'odcięty kawał trawnika a. trawnik' od *drzeć*¹⁶⁵,

każń, *każnia* 'rozkaz, polecenie', 'karność, dyscyplina obyczajowa, surowość obyczajów', 'władza, moc', 'kara, poskromienie', 'więzienie, ciemnica, areszt' od *kazać*,

podañ 'jakiś rodzaj daniny' od *podać*,

pokażń 'nakaz moralny, przepis postępowania religijnego', 'karanie, kara' od *pokazać*¹⁶⁶,

przystań 'sadzawka czy też przystań' – prawdopodobnie wariant fonetyczny leksemu *przystań*, wtedy u podstaw byłby czasownik *przystać*,

przykażń 'nakaz moralny, przepis postępowania religijno-etycznego' od *przykazać*,

PRZYSTAŃ 'miejsce przy brzegu rzeki lub jeziora, gdzie się łodzie zatrzymują' od *przystać*,

rozstań 'miejsce, gdzie się drogi rozchodzą, rozdroże' od *rozstać się*,

skażń 'decyzja sądowa, wyrok', 'więzienie' od *skazać*,

ŚCIERNŃ, *ścirnie* 'części żdźbeł pozostałe przy ziemi po obcięciu kłosów', 'ścier-nisko' od (*ścierać*), *ścirać* 'miażdżyć, kruszyć',

zakażń (*K*) od *zakazać*.

Jako niemotywowane traktuję: *CIRŃ* 'krzak ciernisty (...)', 'cierń, kolec'; *DŁOŃ*; *JABŁOŃ*, *jebłoń*; *jasień*, *jesień*.

¹⁶⁵ Tak w *SSI*.

¹⁶⁶ Słaba motywacja semantyczna.

Formant *-eń*

W porównaniu z językiem współczesnym formant *-eń* licznie występował w staropolszczyźnie. Wart uwagi jest fakt, że za jego pomocą utworzono aż 15 nazw miesięcy (5 zachowało się do dziś):

brzezień 'miesiąc marzec' od *brzoza*,
(*czerwień*), *czyrwień* '(...), czerwiec', '(...), sierpień' od *czerw*,
dębień 'miesiąc kwiecień (...)' od *dąb*,
GRUDZIEN 'dwunasty miesiąc roku', 'jedenasty miesiąc roku' od *gruda*,
jacień 'drugi miesiąc roku (...)' – motywacja niejasna,
ledzień 'styczeń' – bohemizm,
lipień 'siódmy miesiąc roku' od *lipa*,
KWIECIEŃ 'czwarty miesiąc roku' od *kwiat*,
paździerzeń 'październik (...)', 'wrzesień' od *paździerze*,
prosień 'drugi miesiąc roku' od *prosić* (?),
sieczeń 'drugi miesiąc roku (...)' od *siekać* (?),
(*SIERPIEŃ*), *sirpień*, *sirzpień* 'ósmym miesiąc roku' od *sierp*, *sirp*, *sirzp*,
stojączeń czy *stojęczeń* 'dziewiąty miesiąc roku (...)' od *stojący* (?)¹⁶⁷,
STYCZEŃ, *tyczeń* 'pierwszy miesiąc roku', 'drugi miesiąc roku' od *tyka*¹⁶⁸ (?),
WRZESIEŃ 'wrzesień' oraz dziś nie stosowane: 'październik', 'listopad' od *wrzos*.

Wydaje się, że pozastrukturalna wartość znaczeniowa (bycie nazwą miesiąca) była silnie związana z formantem *-eń*, bo mieszczą się tu, jak wynika z przeglądu, twory odrzeczownikowe, odczasownikowe, a nawet mające znamiona odadiektywnych (imiestłów). Z tego względu przełamalam przyjęty w publikacji schemat nadrzędności czynników formalnych. Z tego także powodu w prezentowanej wyżej klasie umieściłam wyrazy o motywacji niejasnej, a nawet wyrazy niemotywowane.

W pozostałych leksemach na *-eń* wydzielić można klasę mutacji, z **czasownikami** u podstaw. Znaczenie wykonawcy czynności ma 8 derywatów:

podkupień 'ten, co ubiegł drugiego przy kupnie' od *podkupić*,
PRZEKUPIEŃ 'człowiek trudniący się drobnym handlem (...)' od *przekupić* (L),
PRZYCHODZIEŃ (dziś *książk.*) 'przybysz, obcokrajowiec' od *przychodzić*,
UCZEŃ 'ten, co się uczy' od *uczyć*, *uczyć się*,
wchodzień 'przybysz' od *wchodzić*,
wkupień 'ten, co się wkupił (...)' od *wkupić* (*się*),
wstępień 'następca, spadkobierca' od (*wstąpić*), *wstępić*,
wychodzień 'ten, kto wyszedł, opuścił swój kraj' od *wychodzić*.

Można wskazać także inne funkcje strukturalne, ale są to liczebnie bardzo ubogie klasy. Funkcję nazwy środka czynności przypisać można derywatom: *prześleń* 'krążek gliniany, kamienny lub metalowy, nakładany na wrzeciono dla jego obciążenia przy przędzeniu' od *prząść*,

¹⁶⁷ Pisze Brückner: „bo przyroda, dosięgłszy pełni, na chwilę niby się unieruchamia, przystaje (...)” – *SB*, s. 335.

¹⁶⁸ Tak *SB*.

sypień ‘naczynie do przesypywania i przelewania (...)’ od *sypać*,
wstępień ‘lekkie obuwie (...)’ od (*wstąpić*), *wstąpić*.

Znaczenie rezultatu czynności widzimy w wyrazach:

dziergień ‘rodzaj tkaniny zbliżonej techniką wykonania do aksamitu’ od *dziergać* (L),

PIECZEŃ ‘mięso pieczone’ od *piec*.

Poza tym wskazać można jeszcze:

WIĘZIEN ‘człowiek pozbawiony wolności’ od *więzić* (patiens czynności),

wstępień ‘schód, stopień’ od (*wstąpić*), *wstąpić* (miejsce czynności),

wychopień ‘rodzaj placka (...), pieczonego na żarze, podpłomyk’ od *wychopić*
‘chwytając wyrwać (...)’ (obiekt czynności).

W grupie 7 **odrzeczownikowych** derywatów na *-eń* trudno wskazać jakieś dominujące znaczenie. Ograniczam się zatem do prezentacji:

kaleń ‘błoto, bagno, bajoro’ od *kał* ‘błoto, muł (...)’,

połowień ‘drobna moneta’ od *połowa*,

SAŻEŃ (dziś *hist.*) ‘miara długości (...)’ od *sąg* ‘stos drzewa mający długość i wysokość jednego sążnia’,

stajeń ‘pomieszczenie dla zwierząt domowych’ od *stajać*,

STOPIEŃ znaczenie wycofane ‘miara długości, (...) stopa’ oraz znane: ‘schód’,
‘stan natężenia intensywności’ od *stopa*,

smoleń ‘zagęszczona, przedestylowana smoła drzewa (...)’ od *smoła*,

wardżeń ‘(...) chłop, który otrzymał od pana feudalnego zagrodę i nieduży kawałek roli, też chłop bezrolny’ od *wardęga* ‘bydło rogate (...)’.

Wobec wyżej omówionych dziwna wydaje się formacja **odprzymiotnikowa**:
GOLEŃ ‘kość goleniowa, podudzie’ od *goły*¹⁶⁹.

Nazwy botaniczne i zoologiczne mają dość zróżnicowaną strukturę formalną i zapewne też znaczeniową: *bieleń bot.* ‘lulek’ od *biały*; *DEREŃ bot.* ‘dereń, świdwa’ od *drzeć*¹⁷⁰; *GRZYBIEŃ bot.* ‘lilia wodna’ od *grzybie* (to samo znaczenie); *skoczeń zool.* ‘łosoś’ od *skoczyć*; *smoleń bot.* ‘skalnica ziarenkowata’ od *smoła*; *włosień bot.* ‘rdest ptasi’, ‘perz właściwy’ od *włos*; *ŻÓŁCIEN bot. (K)* od *zółty*. Z nazw przyrodniczych niejasnych wymienić należy: *BOLEŃ zool.* ‘ryba’ (behemizm); *kwcicień (?) bot.* ‘kosmosa wodna’; *LIPIEŃ zool.* ‘lipień’; *łupień bot.* ‘koper ogrodowy’, *gorzki łupień* ‘łopian’, *słodki łupień* ‘podbiał’, *SZERSZEŃ, sirszeń; zajęczy łupień* ‘*Creptis tectorum* L.’ (bohemizm).

Z wyrazów niemotywowanych innych niż terminy przyrodnicze wymienić można: *JESIEŃ* ‘autumnus’; *słopień* ‘stopień, schód, też występ, podwyższenie’, ‘śląd, trop’¹⁷¹; *sprzążeń* ‘sąsiad, współnik’; *stpień, spień* ‘spinka, sprzączka’, ‘ramię wagi’; *waceń; wrzecień; zdrzeń (K); żegleń (K)*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

¹⁶⁹ Pisze Franciszek Ślawnski: „Pierwotne znaczenie: ‘kość nie pokryta mięśniami, goła’.”

¹⁷⁰ Znaczenie pierwotne: ‘krzew drący, kołący’ (tak w *SSi*).

¹⁷¹ Odnotowany w *SSi* rzeczownik *słop* nie motywuje derywatu pod względem znaczeniowym.

Formant *-nia*

Wobec olbrzymiej liczby współczesnych formacji z *-nia* klasa derywatów staropolskich jest bardzo skromna. Nie sposób jest wskazać inwariantną funkcję tego formantu, zaskakuje bowiem rozrzut semantyczny rzeczowników przynależnych do tej grupy. Wśród **odczasownikowych** spotykamy nieliczne przykłady:

– nazw miejsc:

oblecznia ‘miejsce do ubierania się, przedsionek’ od *oblec*,
STAJNIA, *stania* ‘pomieszczenie dla zwierząt domowych’ od *stajać*, *stajać się*
‘być, przebywać gdzieś, znajdować się’,

– nazw czynności:

składnia (?) ‘składanie czegoś, tworzenie (...)’ od *składać*,
wróznia ‘wróżba, przepowiednia’ od *wróżyc* (*L*),
zmownia (?) (*K*) od *zmówić*, *smówić* (*SR*),

– nazw obiektów:

biernia ‘danina, pobór’ od *brać*,
dzenia ‘barć, pień drzewa zawierający barć’, ‘podkowa’ prawdopodobnie od *dziać*.

SUKNIA ‘wierzchni strój kobiecy’ od *sukać*,

WŁÓCZNIA ‘broń składająca się z długiego drzewca i ostrego metalowego zakończenia, ostrzep’, według Brücknera od *włóczyć*.

W zebranych materiale znalazła się również 1 formacja będąca nazwą subiektu:
wwodnia ‘ta, która wyraża zgodę na wprowadzenie w posiadanie majątku’ od *wwodzić*, *wwodzić się*

oraz 1 przykład nazwy środka czynności:

parznia ‘urządzenie do warzenia piwa’ prawdopodobnie od *parzyć*.

Formacje **odrzeczownikowe** również nie mają charakteru jednolitego. Współczesne formacje na *-nia* najwyraźniej nawiązują do staropolskich konstrukcji wskazujących na miejsce:

pasznia (białorutenizm) ‘pole uprawne, rola’, prawdopodobnie od *pasza* (*L*),

plewnia ‘pomieszczenie na plewy, szopa’ od *plewa*,

skotnia ‘wspólna droga do pędzenia bydła na pastwisko’ od *skot*,

wieczernia ‘pomieszczenie przeznaczone do spożywania posiłków, zwłaszcza wieczornych’ od *wieczera*.

W *SSłp* znalazły się ponadto derywaty odrzeczownikowe, w których formant wprowadza znaczenie nazwy nosicieli cech:

chobotnia ‘sieć na ryby’ od *chobot* ‘ogon’,

JUTRZNIA ‘część brewiarza odmawiana o świcie a. w nocy’ od *jutro* ‘ranek’,

skórnia częściej *pl. tantum skórnje, skórnje* ‘(...)’, buty z cholewami’ od *skóra*,

węgielnia ‘kopiec graniczny usypany na zbiegu granic’ od *węgiel*.

Pojedynczy przykład:

głownia ‘smolna szczapa, palący się lub niedopalony kawał drewna’ od *głowa*, wskazuje na możliwość tworzenia tym sufiksem nazw symilatywnych.

Do nazw synonimicznych względem podstawy zaliczam:
browarnia 'browar' od *browar*,
CHLEWNIA 'pomieszczenie dla zwierząt domowych' od *chlew*,
jutrznia 'poranek, czas ranny', 'miara powierzchni pola (...)' od *jutro*,
nakowadlnia 'kowadło' od *nakowadło*,
pasiecznia 'łąka wykarczowana w lesie' od *pasieka* 'może łąka leśna (w ogrodzeniu?)',
woskobojnia (rutenizm) 'warsztat zajmujący się uzyskiwaniem wosku przez prasowanie plastrów pszczelich celem usunięcia resztek miodu' od *woskobój*.
Do konstrukcji strukturalnych zaliczam też:
ćwiertnia, czetwiartnia, czetwiertnia, cztwiertnia, ćwirtnia 'czwarta część jakiejś jednostki miary przedmiotów sypkich, np. korca (...)' od *ćwierć, ćwirć*.
Jedyna **odliczebnikowa** formacja (o której już częściowo wspomniano wyżej), trudna do sprecyzowania semantycznego:
ćwiertnia, czetwiartnia, czetwiertnia, cztwiertnia, ćwirtnia 'wóz czterokonny' prawdopodobnie od *czwarty, czwarty* (bądź od *ćwierć*).
najbliższa wydaje się kategorii nazw nosicieli cech.

W zbiorze rzeczowników ślabo motywowanych z *-nia* większość przykładów to formacje, w których związek między podstawą a derywatem jest co prawda uchwytne, ale nie można tutaj mówić o bezpośredniej motywacji znaczeniowej: *ŁAŻNIA* 'pomieszczenie do kąpania się, kąpiel (...)', być może od *łazić*; *POCHODNIA* 'smolne łuczywo a. pakuły czy szmaty (...) osadzone na szczapie używane do oświetlania' prawdopodobnie od *pochodzić* 'iść, chodzić (...)' ; *stajnia* 'dom nierządu', zob. *stajać*; *STUDNIA* od *studzić*; *włócznia* 'potrzask' formalnie od *włóczyć*; *zabrodnia (K)* od *zabrodzić* (oznacza ten wyraz *sieć*).

Do niemotywowanych rzeczowników zaliczyłam: *kolnia* 'szopa, stajnia, obora, wołownia'; *krzynia* 'skrzynia'; *LUŚNIA* 'drzątek opierający się na osi koła a. podtrzymujący drabinę wozu, luśnia', zob. niem. *Lünse*; *LUTNIA* '(...), lutnia (...)' ; *łodnia* 'drewniany zbiornik w kształcie dużego koryta bez dna, (...) służący do wytwarzania solanki przez ługowanie podłoża (...)' ; *piesznia* 'narzędzie żelazne (...) używane do dłubania w drzewie'; *polednia* 'drag bądź dragi umocowane nad nalepą, służące do podtrzymywania suszącego się drzewa lub odzieży', 'suche drzewo do podpałki'; *strożnia* (?) 'wędka' (?). Wyraz *włodnia* odnotowany został w *SSłp* bez podania znaczenia.

Najliczniej reprezentowaną postacią wariantu sufiksu *-nia* w staropolszczyźnie okazało się: *-idlnia, -edlnia, -adlnia*, tworzące głównie nazwy lokatywne: *kowadlnia* 'kuźnia' od *kować* a. *kowadło* '(...) ; kruszec, metal', *oblóczedlnia* 'miejsce do ubierania się, przedsionek' od *oblóczyć*, *postrzygadlnia, postrzygalnia* 'warsztat (...), w którym postrzygano sukno' od *postrzygać*, *święcidlnia* 'miejsce składania ofiar rytualnych' od *święcić*, być może od *święty*, *wieczierzadlnia* 'pomieszczenie przeznaczone do spożywania posiłków zwłaszcza wieczornych' od *wieczerzać* lub *wieczerzadło*, w tym drugim przypadku byłaby to formacja strukturalna,

zuwadlnia, (zuwadła?) (K) od *zuwać*¹⁷².
Słownik odnotowuje kilka formacji z *-arnia*¹⁷³. Prawie wszystkie to nazwy miejsc – **odrzeczownikowe**:

bułarnia ‘piekarnia’ od *buła*,

OWCZARNIA, *owczarznia* ‘pomieszczenie dla owiec’ od *owca*,

SPIŻARNIA ‘pomieszczenie służące do przechowywania zapasów żywności, także spichlerz’ od *spiża* czy też *śpiża* ‘pokarm, prowiant’,

i **odczasownikowe**:

piekarnia ‘miejsce, gdzie się wypieka pieczywo’ od *piec* (bądź od *piekarz*).

Tę samą wartość semantyczną znajdujemy w rzeczownikach utworzonych innym rozszerzeniem: *-ownia -ewnia*:

modlewnia ‘pokrywa skrzyni zawierające tablice 10 przykazań, miejsce uświęcone przejawianiem się Boga’ od *modła* lub *modlić się*, *mościć się*,

SŁODOWNIA ‘budynek do przygotowywania słodu’ od *słód*.

Definicja rzeczownika *ozd* pomieszczona w *L* pozwala uznać formację *ozdowania* ‘budynek do przygotowywania słodu, słodownia’ za derywat strukturalny.

Oto inne rozszerzenia sufiksu *-nia* potwierdzone jedynie pojedynczymi przykładami:

-enia:

obok formy *pieczeń* w staropolszczyźnie odnotowano derywat *pieczenia* ‘mięso pieczone’, być może jest to wariant fleksyjny leksemu *pieczeń*, ale można również przyjąć motywację od *piec*, wtedy mamy do czynienia z formantem *-enia*;

-ebnia:

modlebnia ‘miejsce modlitwy, kultu, (...)’, (w *Biblii*) ‘pokrywa skrzyni zawierającej tablice 10 przykazań, miejsce uświęcone przejawianiem się Boga’ od *modła* ‘miejsce kultu (...)’.

Oprac. Aleksandra Janowska

Formant *-nie*

Formacje z sufiksami *-nie*, *-enie*, *-cie* stanowią w *Słowniku staropolskim* najliczniejszą grupę (ponad 2000 formacji). Opisywane sufiksy tworzą wiele kategorii słotwórczych, choć zdecydowanie przeważa funkcja nieprzedmiotowa. Liczne są też formacje, w których spotykamy się z wieloma znaczeniami, derywat może zatem pojawić się w naszym materiale, co chcemy wyraźnie podkreślić, czasem w kilku grupach kategorialnych. Nie wszystkie jednak wartości

¹⁷² B. Kreja sugeruje, że u podstaw formacji na *-adlnia* leżą derywaty na *-(a)dło* lub przymiotniki z sufiksem *-(a)dlny*. Zob. B. K r e j a: *Nazwy pomieszczeń na „-(a)lnia” w języku polskim*. „Język Polski” 1967, R. XLVII, z. 3, s. 182–193.

¹⁷³ Tamże, s. 259–276.

semantyczne rzeczowników dają się włożyć w ramy tak wydzielonych zbiorów, wszak wiele tu leksykalizacji, znaczeń metaforycznych, asocjacji. Stąd też grupa wyrazów uznanych przez nas za słabo motywowane tworzy stosunkowo duży fragment analizowanych rzeczowników. Dodatkowym problemem jest chwiejność aspektowa staropolskich czasowników. Jak wiadomo, w tym okresie rozwoju języka kategoria ta nie była jeszcze ostatecznie ukształtowana, stąd też orzekanie o aspekcie czasownika podstawowego nie zawsze jest możliwe. W związku z tym rezygnujemy z podziału derywatów ze względu na dokonany bądź niedokonany charakter podstawy.

Jak wspomnieliśmy, konstrukcje czynnościowe tworzą klasę najliczniejszą – 634 przykłady z formantem *-nie*. Oczywiście, pomieszczone są w tej liczbie również nazwy stanów. Traktujemy je łącznie, gdyż o podziale na charakter czynnościowy i stanowy decyduje głównie rodzaj podstawy. Większość formacji powiela dokładnie znaczenie bazy czasownikowej. Czasami jednak mamy do czynienia z pewnymi załamaniem semantycznymi, np. *gnanie* ‘atak, bój’ od *gnać*, kiedy rzeczownik wprowadza dodatkową wartość, nie odnotowaną w podstawie, bądź też modyfikuje to znaczenie. Możemy zatem uznać, że nie są to derywaty czysto transpozycyjne. Ponieważ jednak wartość czynnościowa jest w nich dominująca, umieszczamy je w tej grupie. Pod względem formalnym omawiane konstrukcje niewiele różnią się od współczesnych. Zwraca jednak uwagę chwiejność ich występowania z morfemem *się*, np. *DZIWOWANIE* (*SDor* notuje formację *dziwowanie się*) ‘podziw, zdziwienie’, ‘ciekawość’ od *dziwować (się)*. Dzisiejsza polszczyzna charakteryzuje się w tym przypadku dużą regularnością. Przedstawiamy pełną listę derywatów z *-nie* o opisywanej semantyce:

BADANIE ‘poszukiwanie, pytanie, poznawanie’ od *badać (się)*,

bakanie ‘łajanie’ od *bakać*,

BICZOWANIE ‘verbera, plagae’ od *biczować*,

(*BIERZMOWANIE*), *birzwnowanie*, *birzwowanie* ‘confirmatio’ od *bierrmować* (*SXVI*),

blewiazganie ‘bluźnierstwo’ od *blewiazgać*,

BŁYSKANIE ‘błyskawica’ od *błyskać*,

bojowanie, *bojewanie* ‘bitwa, bój’ od *bojować*, *bojewać*,

bolanie ‘jęk’ od *bolać*,

borgowanie ‘pożyczanie’ od *borgować*,

BRANIE ‘zabieranie, wynoszenie (także bezprawne)’, ‘branie ślubu’ od *brać*,

BUDOWANIE ‘czynność budowania’ od *budować*,

BUNTOWANIE ‘concitatio’ od *buntować*,

CAŁOWANIE, *całowanie* ‘całowanie’, ‘pocałunek’ od *całować*, *całować*,

(*cektanie*), *cetanie* ‘sprzeczenie się’ od *cektać się*,

chelstanie ‘szemranie, świst’ od *chełścić* (*SXVI*), tylko ta forma poświadczona w słownikach; brak *chelstać*.

(*CHICHOTANIE*), *chychotanie* ‘cachinnus’ od (*chechotać się*), *chichotać się* (*SXVI*),

chlustanie ‘chłostanie’ od *chlusnąć* ‘uderzyć’,
CHOWANIE ‘przechowanie’, ‘utrzymanie’, ‘prawo zwyczajowe’ (to znaczenie nie jest zachowane) od *chować*,
(chwatanie), *fatanie* ‘przemoc, gwałt’ od *chwatać* (*SXVT*),
CHWIANIE ‘poruszanie’ od *chwiać*, *chwiejać*, *fiać* ‘chwiać, poruszać’,
ciądzanie ‘branie w zastaw, zajmowanie sądowe’ od *ciądząć*,
ciążanie ‘branie w zastaw, zajmowanie sądowe’ od *ciążyć*,
ciosanie ‘rzemiosło ciesielskie’ od *ciosać*,
CZAROWANIE ‘ars magica’ od *czarować*,
CZEKANIE, *czakanie* ‘czekanie’ od *czekać*, *czakać*,
(CZĘSTOWANIE), *czestowanie* ‘częstowanie’ od *czestować*, *częstować*,
(CZKANIE), *szczkanie* ‘czkawka’ od *(czkać)*, *szczkać*,
DANIE ‘akt, czynność przekazania, użyczenia, wyznaczenia komuś czegoś’ od *dać*,
DAROWANIE ‘darowanie’ od *darować*,
DAWANIE ‘darowanie’ od *dawać*,
DBANIE ‘staranie, troszczenie się’ od *dbać*,
dobywanie ‘zdobywanie, źródło zysków’ od *dobywać*,
dokazanie ‘udowodnienie’, ‘wydanie decyzji, wyroku’, ‘wyrok’ od *dokazać*,
dokazowanie ‘dowód’ od *dokazować*,
DOKONANIE ‘zakończenie, koniec’, ‘spełnienie, urzeczywistnienie’ (tylko te znaczenia zostały odnotowane w *SDor*), ‘skonanie’, ‘udowodnienie, wyjaśnienie’ od *dokonać*,
doliczanie ‘dowodzenie, uzasadnienie’ od *doliczać*,
DOMNIEMANIE, *domnimanie* ‘mniemanie, domysł’, ‘podejrzenie’ (w *SDor* tylko te znaczenia), ‘(...)’, ‘ocena’, ‘doświadczenie, udowodnienie’ od *domniemać* (*się*), *domnimać się*,
doskazanie ‘orzeczenie, decyzja’ od *doskazać*,
doskonomie ‘dokonanie, wykonanie, spełnienie, urzeczywistnienie’, ‘dopełnienie, osiągnięcie pełni’, ‘doskonałość’, ‘zniszczenie’ od *doskonać*,
DOTYKANIE (*SIE*) ‘dotykane’, ‘męskie dotykane: contagium, coitus’ (to znaczenie wycofane) od *dotykać*,
doufanie ‘ufność, nadzieja’, ‘zbyttnia pewność siebie, zuchwałość’ od *doufać*,
dranie ‘darcie, targanie, szarpanie’ od *drać*,
DRZEMANIE ‘sen’ od *drzemać*,
dufanie ‘ufność’ od *dufać*,
dychanie ‘oddech’ od *dychać*,
dyngowanie ‘(w zwyczajach wielkanocnych) oblewanie wodą, (...)’ od *dyngować*,
DZIAŁANIE, *dzielanie* ‘działanie, praca’, ‘czynienie czegoś’ od *działać*,
dzieckowanie ‘branie zastawu, zajmowanie sądowe’ od *dzieckować*,
DZIĘKOWANIE ‘oddawanie chwały, wielbienie’ (znaczenie wycofane) ‘dziękowanie’ od *dziękować*,
DZIWOWANIE (*SDor* notuje formację *dziwowanie się*) ‘podziw, zdziwienie’, ‘ciekawość’ od *dziwować* (*się*),

DŹWIGANIE 'wznoszenie się (fal), wzburzenie' od *dźwigać*,
FALSZOWANIE 'corruptio, actus corrumpendi, falsicatio' od *falszować*,
fóldrowanie, fordrowanie 'oskarżenie w procesie' od *fóldrować, fordrować*,
fróldrować, furdrować,
fryszutowanie 'odroczenie terminu sądowego' od *frystować* (SXVI),
gabanie 'prześladowanie, dręczenie, (...)', 'wniesienie skargi, pozwanie do sądu'
 od *gabać*,
GADANIE 'rozmowa' (tylko to znaczenie zachowane), 'spór słowny, dysputa',
 'dowodzenie', 'odgadywanie przyszłości, wróżenie' od *gadać* (się),
gnanie 'atak, bój' od *gnać*,
GNIEWANIE 'gniew, złość' od *gniewać, gniewać się*,
godowanie 'uczutowanie (najczęściej wystawne, przesadne)' od *godować*,
goranie 'płónięcie, pałanie (uczuciem)' od *gorać*,
GOTOWANIE 'przygotowanie' od *gotować*,
GWIZDANIE 'sibilum, cantus' od *gwizdać*,
(haftowanie), aftowanie 'zszywanie rany' od *haftować* 'łączyć, (...) (SXVI),
 w SS^tp odnotowano tylko *haftować, aftować* w znaczeniu 'wyszywać',
HOŁDOWANIE (dziś *hist.*), *ołdowanie* 'przysięga wierności (...), hołd' od *hołdować*,
IGRANIE 'zabawa' (dziś *poet.*) (tylko to znaczenie zachowane), *igranie kostek*
 'gra hazardowa w kości', *morskie igranie* 'wzburzenie fal' od *igrać*,
IMANIE 'łapanie, chwytywanie' od *imać*,
jednanie, jadnanie 'godzenie, polubowne zawieranie ugody najczęściej za pośred-
 nictwem rozjemców', 'polubowna ugoda, umowa zawarta za pośrednictwem
 rozjemców między stronami przeciwnymi', 'umowa', 'zarządzenie, wota' od
jednać, jednać się
(KAMIENIOWANIE), *kamienowanie* 'obrzucanie kamieniami' od *kamieniować*,
kamionować,
KARANIE 'wymierzanie kary, kara', 'strofowanie, łajanie' (znaczenie wycofane)
 od *karać*,
KASZLANIE 'krztuszenie się, kaszel' od *kaszlać*,
KAZANIE 'rozkaz, polecenie' (tylko to znaczenie zachowane), 'nauczanie religij-
 no-etyczne, działalność nauczycielska' od *kazać*,
KĄSANIE 'gryzienie, szarpanie (zębami lub dziobem)' od *kąsać*,
KICHANIE 'sternutamentum' od *kichać*,
KLASKANIE 'plausus' od *klaskać*,
KLAMANIE 'oszukiwanie, oszustwo' od *klamać*,
KŁANIANIE 'pozdrowianie, kłanianie się' od *kłaniać*,
KŁAPANIE 'chwytywanie, zatrzymywanie' od *kłapać*,
KŁOPOTANIE 'trapienie, prześladowanie' od *kłopotać*,
KOCHANIE 'przyjemność, upodobanie, rozkoszowanie się, uciecha' od *kochać*,
KOŁATANIE 'stukanie, uderzanie' od *kołatać*,
KOŁYSANIE 'actus cunas movendi, oscillatio' od *kołysać*,
konanie 'działanie, czynienie trwałe, ciągłe', 'prowadzenie sprawy w sądzie' od
konać, konać się,

KOPANIE 'wykopywanie, (...)', '(...), zadawanie ciosów nogą', 'karczowanie lasu (...) ' od *kopać*,
KORONOWANIE 'koronacja', 'panowanie, rządy' (ostatnie znaczenie wycofane współcześnie) od *koronować*, *korunować*,
KOWANIE 'kucie, wykuwanie młotem przedmiotów z metalu' (tylko to znaczenie zachowane), 'zakucie w łańcuchy' od *kować*,
kraczenie (?) 'krok, stąpienie' od *kraczać*,
KRAJANIE 'przecinanie, rozcinanie' od *krajać*,
KRÓLOWANIE, *królowanie* 'panowanie', 'uczestnictwo w zaszczytach królowania' od *królować*, *królować*,
krzykanie 'krzyk' od *krzykać*,
KUPOWANIE 'nabywanie czegoś, zapłata'; *poświętne kupowanie* 'handlowanie godnościami duchownymi, symonia, świętokupstwo' (znaczenie wycofane) od *kupować*,
LATANIE 'wznoszenie się w powietrzu (...) ' od *latać*,
leganie 'leżenie, wylegiwanie się' od *legać*,
lelejanie, *lelejenie* 'wzburzenie fal morskich, (...) ' od *lelejać* (*się*),
ŁĘKANIE (współczesne słowniki podają tę formację z *się*) 'lęk, (...) ' od *łękać* (*się*),
licowanie 'wszczęcie postępowania sądowego przeciw sprawcy złapanemu na gorącym uczynku (...) ' od *licować*,
(LITOWANIE), *lutowanie* (w *SDor* formację z *się*) 'współczucie, miłosierdzie, litość' od (*litować się*), *lutować* (*się*),
LIZANIE 'podlizywanie się, pochlebianie' od *lizać*,
lotowanie 'ubieganie się o uzyskanie opieki nad nieletnim i o przyjęcie w zarząd jego majątku, rodzaj licytacji, także sama opieka i opłaty z tego tytułu' od *lotować*,
lubowanie 'upodobanie, przyjemność, (...) ', 'rozkosz zmysłowa' od *lubować*,
ŁAJANIE '(...), urąganie, (...) ' od *łajać*,
laktanie 'drażnienie' od *laktać*,
ŁAPANIE 'chwytanie, zatrzymywanie' od *łapać*,
łasktanie 'drażnienie, łaskotanie, łechtanie' od *łaskać*,
lesktanie jw. od *lesktać*,
ŁKANIE 'głośny płacz, (...) ' od *łkać*,
ŁYSKANIE 'błyskawica' od *łyśkać*,
MACANIE 'dotykanie, badanie dotykiem' od *dotykać*,
mazanie 'rytualne namaszczenie (jako akt podnoszący do godności kapłańskiej) od *mazać*,
MIANOWANIE 'nazwa', 'naznaczenie, mianowanie' (tylko to znaczenie zachowane), 'wymienienie, powołanie się, cytowanie' (znaczenie słabo motywowane) od *mianować* (*się*),
mierzenie 'wymierzanie, odmierzanie' od *mierzać*,
MIESZANIE 'łączenie (...) różnych substancji', 'poruszenie wśród ludzi, zamieszanie', 'różnorodność poglądów i decyzji' (dwa ostatnie znaczenia wycofane) od *mieszać*,

MIESZKANIE, *mieśzkanie* ‘(...)’, *zamieszkiwanie* ‘(tylko to znaczenie zachowane)’, ‘ociąganie się, odwlekanie, zwłoka’, *dubium*: ‘życie, postępowanie według jakichś zasad, sposób życia a. może zgromadzenie zakonne, dom zakonny’ od *mieszkać (się)*, *mieśzkać*,

MIGANIE ‘szybki przerywany ruch, (...)’, ‘szybkie poruszanie oczami czy powiekami (...)’ od *migać*, odnotowane w *SSłp* w znaczeniu ‘szybko poruszać oczami czy powiekami (...)’,

MIŁOWANIE ‘miłość, kochanie, lubienie, przywiązanie, uszanowanie’, ‘miłosierdzie, litość’ od *miłować*,

MIOTANIE ‘rzucanie, miotanie (...)’ od *miotać*,

(**MNIEMANIE**), *mnimanie* ‘przekonanie, sąd, opinia’ od *mnieć*, *mnimać*,

MORDOWANIE ‘katowanie, zabijanie’ od *mordować*,

nadstawianie ‘spajanie, łączenie’ od *nadstawiać* ‘uzupełniać, sztukować’ (*SXVI*),

NADYMANIE ‘wzdymanie, wzdęcie (...)’ od *nadymać (się)*,

nagabanie ‘prześladowanie, dręczenie, udręka, napaść, dokuczanie, przeszkoda’, ‘wniesienie skargi sądowej, pozwanie do sądu, zaskarżenie’, ‘(...)’, *zakwestionowanie słuszności wyroku sądowego* od *nagabać*,

nagotowanie ‘(...)’, *przyrządzenie* od *nagotować*,

nagrawanie ‘naśmiewanie się, wyszydzanie, szyderstwo’ od *nagrawać*,

NAIGRAWANIE ‘naśmiewanie się, wyszydzanie, szyderstwo’ od *naigrawać (się)*,

najeżdżanie ‘zbrojna napaść, najazd’ od *najeżdżać*,

NAJMIOWANIE ‘(...)’, *oddanie w najem* (...)’ od *najmować*, *namować*,

nakarmianie ‘(...)’, *zaspokajanie czyjegoś głodu* od *nakarmiać*,

namiaszkowanie ‘spadek, dziedziczenie’ od *namiaszkować*,

NAPOMINANIE ‘upominanie, (...)’, ‘namawianie’ (to znaczenie wycofane) od *napominać*,

NARZEKANIE ‘skarga żałosna, płaczliwa, śpiew żałosny, jęki, lament’ od *narzekać*,

NASTANIE ‘nadejście, rozpoczęcie, początek’ od *nastać*,

NAŚLADOWANIE, *naśledowanie* ‘wzorowanie się’ (tylko to znaczenie zachowało się), ‘następowanie’, ‘praktykowanie czegoś, przestrzeganie, zachowywanie’, ‘kult religijny, obrzędy, praktyki religijne’, ‘prześladowanie’ od *naśladować*, *naśledować*,

naśmianie ‘kpina, żart, ironia’ (możliwa też lekcja *naśmiane* ‘śmieszne’) od *naśmiać się*,

naśmiewanie ‘naśmiewanie się, szydzenie’ od *naśmiewać (się)*,

nazywanie ‘nadawanie obelżywej nazwy, określanie jakimś wyzwiskiem’ od *nazywać*,

OBCOWANIE, *hobcowanie* ‘przebywanie, przestawanie, współżycie z kimś, zażyłość’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘współdział, współuczestnictwo, wspólność’, ‘zachowanie się, postępowanie, zasady współżycia, sposób życia’ od *obcować*,

OBDAROWANIE ‘danie darów’ od *obdarować*,

obesłanie ‘zawiadomienie przez posłańca o terminie rozprawy sądowej, (...)’ od *obesłać*,

obiatowanie, obietowanie 'składanie ofiary, (...)’ od *obiatować (się), obietować (się)*,
obiecanie 'obietnica, przyrzeczenie (...)’ od *obietcać*,
obieranie 'pilne zajmowanie się czymś, ćwiczenie się w czymś’ od *obierać, obierać się*,
objechanie 'urzędowe dokonanie objazdu jakiegoś terenu, (...)’ od *objechać*,
OBLEWANIE 'pokrywanie płynem, polewanie’ od *oblewać*,
OBLAPIANIE 'objęcia, uściski’ od *oblapiać*,
obmawianie 'treść, zawartość (pisma)’ od *obmawiać*,
obmieszkanie 'opieszałość, niedbałość, ociąganie się’ od *obmieszkąć (SXVI)*,
OBRZEZANIE, obrzazanie 'obcięcie, oberznięcie’ (znaczenie wycofane), 'rytualne obcięcie napletka’ od *obrzezać, obrzazać*,
(obrzezowanie), obrazowanie jw. od *obrzezować, obrazować (?)*, *obrzazować*,
obsyłanie 'zawiadomienie, uprzedzenie o terminie i miejscu rozprawy sądowej, pozwanie na termin sądowy, wezwanie do wykonywania zobowiązań’ od *obsyłać*,
obszacowanie 'określenie wartości czegoś’, 'wykup, okupienie czegoś’ od *obszacować*,
obwiązanie 'zgoda na wykonanie pewnych czynności, powinność, zobowiązanie’, 'wykonanie przyjętych na siebie powinności’ od *(obwiązać), obwiązać*,
obwołanie 'ogłoszenie, podanie do publicznej wiadomości’ od *obwołać*,
obżalowanie 'oskarżenie, (...) wniesienie skargi do sądu’ od *obżalować, obżalować się*,
oczekawanie, oczakawanie 'czekanie’ od *oczekawać*,
oczekowanie 'czekanie’ od *oczekować*,
odarowanie 'obdarzenie, obsypywanie darami’ od *odarować*,
ODDANIE 'zwrot, (...)’, 'odwzajemnienie, odpłata’, 'danie, przekazanie na własność albo użytkowanie’, 'zawarcie małżeństwa, małżeństwo’ (znaczenie wycofane) od *oddać*,
oddawanie, odawanie 'zawarcie małżeństwa, zaślubiny’ od *oddawać*,
ODEGNANIE 'odpędzenie, usunięcie czegoś’ od *odegnać*,
odejmanie, odimanie 'obrona, odbieranie kogoś z czyichś rąk siłą’ od *odejmać, odimać*,
odejmowanie '(...) odpieranie przed sądem przez oskarżonego stawianych mu zarzutów’ od *odejmować*,
odezwanie 'cofnięcie, odwołanie’ od *odezwać*,
(ODEŚLANIE), odsłanie 'oddalenie, odprawienie’ od *odesłać*,
ODJECHANIE 'oddalenie się skądś na koniu albo na wozie’ od *odjechać*,
odkazanie 'zawiadomienie pana feudalnego o zamiarze odejścia poddanego ze wsi połączone z opłatą’ od *odkazać, otkazać*,
ODKŁADANIE, otkładanie 'odraczanie, przekładanie sprawy na inny termin’ od *odkładać, otkładać*,
ODMAWIANIE, odmawianie 'niezgadzanie się na coś, (...)’ od *odmawiać, odmawiać*,

ODNAWIANIE, *otnawianie* 'czynienie nowym, restauracja' od *odnawiać, otnawiać*,

odpieranie 'odpowiadanie na zarzuty przeciwnika procesowego (...)', 'nieposłuszeństwo, buntowanie się, hardość' (tego znaczenia brak w *SDor*) od *odpierać*,

ODPŁACANIE 'odwzajemnienie się, (...)' od *odpłacać*,

ODPOCZYWANIE, *otpoczywanie* 'wypoczynek, (...) spokój' od *odpoczywać, otpoczywać*,

ODPOWIADANIE, *odpowiedanie* 'odpowiedź, (...)', 'odpowiedź pozwanego w sądzie na skargę, na zarzuty zawarte w pozwie' od *odpowiadać, odpowiadać, odpowiadac, odpowiadać*,

(*odprawianie*), *otprawianie* '(...), doprowadzenie sprawy do końca' od *odprawiać*,

ODPUSZCZANIE 'przebaczenie' od *odpuszczać*,

ODWOŁANIE 'zakwestionowanie decyzji sędziego' od *odwołać, otwołać*,

odwracanie 'odstępstwo od obowiązujących norm, (...) występki' od *odwracać*,
odzienie 'ubieranie się, odziewanie' od *odziać*,

OFIAROWANIE, *oferowanie* 'składanie ofiary' od *ofiarować, oferować*,

ogarnianie 'otaczanie opieką, kierowanie' od *ogarniać*,

OGŁĄDANIE 'obejrzenie, zbadanie', 'dokonanie (czy dokonywanie) prawnych oględzin, wizja' (znaczenie wycofane) od (*ogłądać, oglądać się*), *ogłędac, ogłędac się*,

okazanie 'rozstrzygnięcie' od *okazać (SXVI)*,

okłamanie 'podstęp, zasadzka, zdrada' od *okłamać*,

okowanie 'obicie czegoś metalem, okucie', 'nałożenie kajdan, skucie' od *okować*,

OKRAWANIE 'obcinanie' od *okrawać*,

(OKRZESANIE), *okraszanie* 'obcięcie, przyjęcie' od *okrzesać (SXVI)*,

OMIESZKANIE, *omięszkanie* (dziś tylko z przeczeniem) 'zaniedbanie', 'ociąganie się, odwlekanie, zwłoka' od *omieszkac, omięszkac, omiaszkac (się)*,

omieszkawanie 'ociąganie się, odwlekanie, zwłoka' od *omieszkawać*,

OMYWANIE 'czyszczenie myciem' od *omywać*,

opiekanie 'staranie, troszczenie się, ochrona, dbałość', 'przewidziane prawem zastępstwo i dozór nad dziećmi (...) lub nad kobietami i ich majątkiem' od *opiekać (się)*,

opłacanie 'odwzajemnienie, odwdzięczenie się' od *opłacać (L)*,

oprawianie 'naprawianie, poprawianie, ulepszanie' od *oprawiać, opraviać się*,

oprawowanie 'wykonywanie czegoś, budowanie czy też naprawianie' od *oprawować (L)*,

opuszczanie 'samotność, opuszczenie' od *opuszczać*,

opytanie 'pytanie, zapytanie', 'zbadanie, przebadanie' od *opytać*,

ORANIE 'spulchnianie ziemi (...)' od *orać*,

OSADZANIE 'nakładanie, umocowywanie' od *osadzać*,

OSŁABIANIE 'odbieranie siły' od *osłabiać*,

204 *ostanie* 'udowodnienie swojej słuszności przed sądem, (...)' od *ostać się*,

ostrzeżenie 'strzeżenie, pilnowanie', 'stosowanie się do czegoś, przestrzeganie, zachowywanie' od *ostrzegać, ostrzegać się*,
 OSZACOWANIE, *oszacowanie* 'ustalenie wartości, ceny', 'wykup, okup' (znaczenie wycofane) od *oszacować*,
 OSZUKANIE 'podstęp, wprowadzenie w błąd' od *oszukać*,
 OTRZYMANIE 'dostanie czegoś, zdobycie, uzyskanie', 'wstawiennictwo, opieka' (znaczenie wycofane) od *otrzymać*,
 OTWIERANIE 'odmykanie (...) ' od *otwierać, otwierać*,
 owołanie 'ogłoszenie, podanie do publicznej wiadomości' od *owołać*,
 ożalowanie 'skarga wniesiona do sądu, oskarżenie' od *ożalować*,
 ożydanie 'czekanie, oczekiwanie' od *ożydać*,
 palanie 'płomień, ogień, żar' od *pałać* 'płonać, palić się',
 PAMIĘTANIE '(...), przechowywanie w pamięci' od *pamiętać*,
 PANOWANIE 'władza nad czymś' od *panować*,
 pieczalowanie 'troska, niepokój' od *pieczalować (się)*,
 pieczołowanie 'staranie, zapobiegliwość, (...) ' 'troska, kłopot, (...) ' od *pieczołować (się)*,
 piekanie 'strofowanie, łajanie' od *piekać się*,
 PIELGRZYMOWANIE 'przebywanie na obczyźnie, wędrowce' od *pielgrzymować*,
 pienie, PIANIE 'śpiew, śpiewanie (...) ' 'pianie, śpiew koguta' (tylko to znaczenie zachowane) od *pieć*,
 (pierzchanie), *pirzchanie* 'gniew' od (*pierzchać*), *pirzchać*,
 (plaskanie), *pleskanie* 'klaskanie, (...) ' od *plaskać*,
pląsanie 'klaskanie, (...) ' 'podskakiwanie, wyskakiwanie' od *pląsać (L)*,
 PLUSKANIE 'chlapanie (...) ' od *pluskać*,
 PŁAKANIE 'wylewanie łez, szlochanie' od *plakać (się)*,
 (PŁUKANIE), *plókanie* 'czyszczenie myciem' od *plukać*,
 POBRANIE 'wzięcie, zabranie czyjejś rzeczy' od *pobrać, pobrać się*,
 POCAŁOWANIE 'pocałunek' od *pocałować*,
 pociądzanie 'wzięcie zastawu' od *pociądząć*,
 PODANIE 'danie, oddanie, przekazanie czegoś', 'wydanie kogoś', *podanie służby* 'gotowość czynienia powinności, służenia' (to znaczenie nie jest zachowane) od *podać*,
 PODAWANIE 'dawanie, udzielanie' od *podawać*,
 PODDANIE 'wystawienie na działanie czegoś', 'podporządkowanie', 'przynależność administracyjna' od *poddać*,
 PODEPTANIE 'stratowanie, zniszczenie przez deptanie nogami' od *podeptać*,
 PODPIERANIE, *podpiranie* 'podtrzymywanie czegoś od dołu' od *podpierać, podpirać*,
 PODRZEŻNIANIE 'ubliżanie, wyśmiewanie' od *podrzeźniać*,
 PODSŁUCHANIE 'tajne, skryte słuchanie czyichś słów' od *podśluchać (L)*,
 PODUSZCZANIE 'podstępna namowa, pokusa' od *poduszczać*,
 podwieczorkowanie '(...), spożywanie podwieczorku' od *podwieczorkować*,
 podzieckowanie 'zajęcie w drodze egzekucji sądowej' od *podzieckować*,

PODZIĘKOWANIE 'dziękczynienie, wyraz wdzięczności' od *podziękować*,
podźwiganie (o pieniądzach) 'pobieranie, ściąganie' od *podźwigać*,
pogwizdanie 'pośmiewisko, urągowisko (przez gwizdanie (...))' od *pogwizdać*,
pojeżdżanie 'odwiedzanie dla dokonania wizytacji' od *pojeżdżać*,
pojmowanie 'małżeństwo, związek małżeński' od *pojmować*,
POKAJANIE 'żałowanie swych złych czynów' od *pokajać się*,
POKARANIE 'skarcenie, połajanie' od *pokarać*,
pokazanie 'sądowa wizja lokalna' od *pokazać, pokazać się*,
pokazowanie jw. od *pokazować*,
POKIWANIE '(...) ruch głowy wyrażający lekceważenie, pogardę' od *pokiwać* (L),
poklinanie 'przekleństwo, złorzeczenie' od *poklinać*,
pokładanie 'pokrywanie, ozdabianie jakiegoś przedmiotu', 'część obrzędu weselnego, tzw. pokładziny' od *pokładać* '(...), umieszczać', 'dokonywać obrzędu weselnego, (...)',
POKUTOWANIE 'czynienie pokuty, (...) ' od *pokutować*,
POLICZKOWANIE 'bicie po twarzy' od *policzkować*,
(POLITOWANIE), *polutowanie* 'współczucie' od *politować* (L),
POMAGANIE 'udzielanie pomocy, wsparcia' od *pomagać*,
POMAWIANIE 'oskarżanie, obwinianie' od *pomawiać*,
POMAZANIE 'natarcie, namaszczenie czegoś czymś' od *pomazać*,
POORANIE 'zaoranie' od *poorać*,
POPEŁNIANIE 'czynienie, wykonywanie' od *popelniać*,
POPEŁDZANIE 'podniecanie, pobudzanie do czegoś a. wzburzenie' od *popędzać*,
porąganie 'błuznienie, urąganie' od *porągać*,
porokowanie 'karcenie' od *porokować*,
(POSIANIE), *posienie* 'obsianie, zasianie' od *posiać*,
POSŁANIE 'polecenie komuś udania się dokąd, (...) zawiadomienie' od *posłać*,
POSŁUCHANIE 'słuchanie, wysłuchanie' od *posłuchać*,
posługowanie 'pomaganie, usługiwanie' od *posługować*,
pospolitowanie 'współdział, współuczestnictwo, wspólność', 'łączność między wiernymi na ziemi, w czyśćcu i w niebie, ich wspólnota' od *pospolitować*,
posromanie 'rumieniec wstydu' od *posromać*,
postradanie 'utrącenie, zgubienie' od *postradać*,
POSYPANIE 'narzucenie miękkiego materiału (...), nadsypanie' od *posypać*,
poszczwanie 'zachęcenie psa do rzucenia się na zwierzę lub osobę' od *poszczwać*,
pościganie 'gonienie, dopędzanie'; *pościganie szkody* 'dochodzenie odszkodowania' od *pościgać*,
pośmiewanie 'naśmiewanie się, wyszydzanie' od *pośmiewać (się)*,
POŚWIĘCANIE 'poświęcanie, konsekracja (...)', 'składanie ofiary', 'uroczyste świętowanie' (znaczenie wycofane) od *poświęcać*,
poświęcowanie 'błogosławienie, uświęcanie' od *poświęcować*,
potkanie 'spotkanie, wyjście komuś naprzeciw', 'zmaganie się, pojedynek' od *potkać, potkać się* – drugie znaczenie motywowane w L: 'ścierać się, bitwę toczyć',

(**POTWIERDZANIE**), *poćwirdzanie* ‘zatwierdzanie, umacnianie’ od *potwierdzać*,
poćwierdzać, *poćwirdzać*, *potwirdzać*,
POTYKANIE ‘walka orężna’ od *potykać* – motywacja znaczeniowa w *L*,
POWIADANIE, *powiedanie* ‘opowiadanie, relacja’, ‘oświadczenie, wypowiedzenie
swojego zdania’ od *powiadać*, *powiedać*,
POWITANIE ‘wyrazy życzliwości okazywane przy spotkaniu kogoś (...)’ od
powitać,
POWOŁANIE czy *powołane* ‘pociągnięcie do sądu’ od *powołać*, według autorów *SStp*
formacja niepewna,
POWSTANIE ‘podniesienie się’ od *powstać*,
POWŚCIĄGANIE ‘zajmowanie, zatrzymanie’ od (*powściagać*), *powciagać* ‘po-
wstrzymywać’; znaczenie derywatu nie jest potwierdzone wystarczającym
kontekstem, stąd trudności w orzeczeniu, czy sens jest identyczny ze współ-
czesnym,
POZIEWANIE ‘ziewanie, może też kichanie’ (znaczenie ‘kichanie’ nie jest znane
współczesnej polszczyźnie) od *poziewać*,
POZNANIE ‘przyswojenie sobie znajomości czegoś, wiedza o czymś, kimś’,
‘rozpatrzenie, zbadanie sprawy w sądzie’, ‘zobaczenie kogoś i zapamiętanie
go z wyglądu’ ‘stosunek płciowy’, ‘wyznanie, wyjawienie’ (dwa ostatnie zna-
czenia wycofane) od *poznać*,
POZWANIE ‘wezwanie kogoś do sądu na wniosek powoda’, ‘potwarz, obelga’
(znaczenie to jest słabo motywowane) od *pozwać*,
POZYSKANIE ‘zdobycie czegoś’ od *pozyskać*,
POZYWANIE ‘wzywanie do sądu na wniosek powoda, doręczanie pozwu’ od
pozywać,
POŻĄDANIE ‘usilne pragnienie czegoś, życzenie, żądza’ od (*pożądać*), *pożędać*,
pożegnanie ‘błogosławieństwo’ od *pożegnać*,
POŻYWANIE ‘używanie, użytkowanie, posługiwanie się’, ‘jedzenie, spożywanie’ od
pożywać,
PRACOWANIE ‘wykonywanie pewnej pracy’ od *pracować*,
PRAWOWANIE ‘dochodzenie prawa w sądzie’ od *prawować (się)*,
PROROKOWANIE ‘przepowiadanie przyszłości’ od *prorokować*,
(PRÓŻNOWANIE) *próżnowanie* ‘bezczynność, próżniactwo’ od (*próżnować*),
próżnować,
PRZEBIERANIE, *przebieranie* ‘oczyszczanie’, ‘wybieranie tego, co lepsze, wy-
bredzanie’ od (*przebierać*), *przebierać*,
PRZEBYWANIE ‘pozostawanie w jakimś miejscu, stały pobyt’ od *przebywać*,
PRZECHADZANIE ‘chodzenie dla przyjemności, spacerowanie’ od *przechadzać*
(się),
PRZECHOWANIE ‘ukrycie’ od *przechować*,
przechowawanie ‘ukrywanie’ od *przechowawać*,
przeciwianie ‘nieposłuszeństwo, opór’, ‘prześladowanie’ od *przeciwić się*,
przedanie ‘odstąpienie czegoś za pieniądze, sprzedanie’ od *przedać*, *przedając*,
przedawanie jw. od *przedawać*,

przegarzanie 'dokuczanie słowami, wyśmiewanie' od *przegarzać*,
przegrażanie 'wygrażanie, odgrażanie się' od *przegrażać*,
przekazanie 'polecenie, rozkaz, nakaz' od *przekazać*,
PRZEKLINANIE 'przekleństwo, złorzeczenie' od *przeklinać*,
PRZEKOPANIE 'zrobienie przekopu, wykonanie rowu' od *przekapać*,
PRZELANIE (o krwi) 'rozlanie, wylanie, wytoczenie' od *przelać*,
PRZELEWANIE 'wytaczanie, rozlewanie' od *przelewać*,
przemienianie (o świetle) 'miganie, migotanie' od *przemieniać*,
przemieszkanie (?) 'zwłoka, opóźnienie' od *przemieszkać*, *przemieszkać*,
przemieszkawanie 'pozostawanie, trwanie' od *przemieszkawać*, *przemieszkawać*,
przenagabanie 'napaść, zaczepka' od *przenagabać*,
PRZEORANIE 'naruszenie, zniszczenie (miedzy, granicy itp.) przez zaoranie',
 'przez wyoranie bruzdy ustalenie granicy, rozgraniczenie' (to znaczenie nie jest
 potwierdzone w *SDor*) od *przeorać*,
przepomaganie 'zwyciężenie, pokonywanie' od *przepomagać*,
PRZEPOWIADANIE, *przepowiedanie* 'publiczne rozgłaszanie, pouczenie' (zna-
 czenie wycofane), 'obwieszczanie, ogłaszanie przyszłych wypadków' od
przepowiadać, *przepowiedać*, *przepowiedać się*,
przerabianie 'praca' od *przerabiać*,
PRZERWANIE 'zrobienie wyrwy, rozerwanie' od *przerwać*, *przerwać się*,
przesłanie 'wybranie z góry, przeznaczenie, los wyznaczony' od *przesłać*,
PRZESTANIE 'ustąpienie, ustanie (zwykle czegoś przeszkadzającego)' od *przestać*,
przestąpanie 'przestępstwo, występki' od *przestąpać*,
przestępowanie 'przekraczanie prawa, przepisów' od *przestępować*,
PRZEŚLADOWANIE 'ucisk, uciężenie, przykrości' od *prześladować*,
prześpiewanie 'zaśpiewanie, śpiewanie' od *prześpiewać*,
przezyskanie 'sądowe zaspokojenie pretensji' od *przezyskać*,
przeżegnanie 'błogosławieństwo' od *przeżegnać*,
przybywanie 'pozostawanie w jakimś miejscu, pobyt' od *przybywać*,
przydanie 'wyznaczenie, przydzielenie' od *przydać*,
PRZYGANIANIE 'obelga, uraganie' od *przyganiać*,
przyglądanie 'przypatrywanie się', 'dogłądanie, opieka' od (*przyglądać*), *przyglę-
 dać*,
PRZYJECHANIE, *przyjachanie* 'przybycie' od *przyjechać*,
 (*przyjmanie*), *przyimanie* 'zatwierdzenie' od *przyjmać*, *przyimać*, *przymac*,
 (**PRZYJMOWANIE**), *przymowanie* 'dopuszczanie do grona innych osób' od
przyjmować, *przyimować*, *przymować*,
PRZYKAZANIE 'polecenie, rozkaz, zarządzenie, rozporządzenie', 'zapowiedź,
 ogłoszenie' (znaczenie wycofane) od *przykazać*,
przykazowanie 'panowanie, władza' od *przykazować*,
przykładanie 'dawanie wzoru, porównywanie lub przekład, tłumaczenie' od
przykładać,
przymawianie 'słowna obraza, zniewaga, uraganie' od *przymawiać*, *przymawiać
 się* (*SWil*),

przypomaganie ‘wspieranie, pomoc’ od *przypomagać*,
(przypowiadanie), przypowiedanie ‘wzywanie do sądu celem zadośćuczynienia lub rozpatrzenia roszczeń powoda’, ‘zgłaszanie przed sądem roszczenia do czegoś’ od *przepowiadać się, przypowiedać się*,
przypowieszczanie ‘wzywanie do sądu celem zadośćuczynienia wyrokowi skazującemu, (...)’ od *przypowieszczać*,
przypożwanie ‘wezwanie na rozprawę dodatkowej osoby’ od *przypożwać*,
przyprawowanie ‘przygotowywanie się’ od *przyprawować*,
PRZYRÓWNANIE ‘porównanie, wykazanie podobieństwa’, ‘odpowiedniość, zgodność, podobieństwo’ od *przyrównać*,
PRZYSIĘGANIE ‘uroczyste oświadczenie, (...)’ od *przysięgać*,
PRZYSŁANIE ‘spowodowanie przybycia kogoś dokądś, (...)’ od *przysłać*,
przysłuchanie ‘należenie (do kogoś, czegoś)’ od *przysłuchać*,
przysługowanie ‘służenie, spełnianie funkcji kapłańskich a. pomocniczych’ od *przysługować*,
przystanie ‘znajdowanie się w bezpośredniej bliskości’ od *przystać*,
PRZYSTĘPOWANIE ‘przyjmowanie komunii świętej’ od *przystępować*,
przywiązanie: przywiązanie małżeńskie ‘związek małżeński’ od *przywiązać*,
PRZYWITANIE ‘powitanie, (...)’ od *przywitać*,
PRZYWŁASZCZANIE ‘przypisywanie sobie czegoś’ od *przywłaszczać*,
PRZYZNANIE ‘zgoda, uznanie czegoś’ od *przyznać*,
przyzwanie ‘wyraz uznania, pochwała’ od *przyzwać*,
PYTANIE ‘zwrócenie się do kogoś w celu uzyskania informacji’, ‘zagadnienie, problem do rozstrzygnięcia’, ‘zwrócenie się do sądu o pouczenie prawne’, ‘szukanie’, ‘dyskusja’ (trzy ostatnie znaczenia wycofane) od *pytać się*,
RACHOWANIE ‘liczenie, obliczanie’ od *rachować* (L),
radowanie ‘radość, uczucie zadowolenia, szczęścia’ od *radować się*,
RĄBANIE ‘cięcie, ścinanie’ od (*rąbać*), *rębać*,
reptanie ‘szemranie, wyrażanie niezadowolenia’ od *reptać*,
robotowanie ‘wykonywanie pewnej pracy’, ‘troska, opieka’ od *robotać*,
rozchwatanie ‘rozgrabienie’ od *rozchwatać*,
rozciekanie ‘rozlewanie się’ od *rozciekać się* (L),
ROZDANIE ‘danie, udzielenie czegoś’ od *rozdać*,
ROZDAWANIE ‘dawanie wielu innym, udzielanie, rozdzielanie czegoś’, może ‘rozbieranie (tekstu), objaśnianie’ (znaczenie wycofane) od *rozdawać*,
(ROZEBRANIE), *rozbranie* ‘rozłożenie na części, zburzenie’ od *rozebrać, rozbrać*,
ROZEGNANIE, *rozgnanie* ‘rozprószenie, rozpędzanie’ od *rozegnać, rozgnać*,
ROZEZNANIE, *rozoznanie* ‘rozpoznanie, rozróżnienie’, ‘przeznaczenie, los’ (znaczenie wycofane) od *rozeznanie, roznać*,
(ROZEZNAWANIE), *rozeznawanie* ‘mniemanie, sąd o czymś’, ‘rozprawianie, dyskutowanie’ (znaczenie wycofane) od *rozeznawać, rozznawać*,
rozgarzanie ‘pobudzanie do gniewu, drażnienie’ od *rozgarzać*,
ROZGNIEWANIE, *rozniewanie* ‘gniew, złość, oburzenie’ od *rozgniewać, roznie-
wać, rozniewać się, rozniewać się*,

rozjechanie, rozjachanie ‘ustalenie granic, rozgraniczenie nieruchomości’ od *rozjechać, rozjechać się*,
ROZKAZANIE ‘polecenie, zarządzenie, nakaz’, ‘pouczenie’ (to znaczenie wycofane) od *rozkazać*,
ROZLANIE, *rozlanie krwi*: ‘wytoczenie krwi, zabicie’ od *rozlać*,
ROZMAWIANIE ‘prowadzenie rozmowy’ od *rozmawiać (się)*,
rozmiotanie ‘rozrzucenie, zniszczenie’, ‘złość, gniew’ od *rozmiotać, rozmiotać się*,
ROZMYŚLANIE ‘rozważanie czegoś, zastanawianie się nad czymś, (...)’ od *rozmyślać*,
ROZORANIE ‘rozrzucenie, zniszczenie, zniwelowanie czegoś przez oranie’ od *rozorać*,
rozpamiętanie ‘zamysł, przypomnienie czegoś’ od *rozpamiętać (się)*,
rozpominanie ‘rozmyślanie, rozważania’ od *rozpominać (się)*,
rozprawianie ‘załatwianie spraw, rozstrzyganie sporów przez sąd’ od *rozprawiać*,
ROZSTANIE ‘odejście od kogoś, rozłączenie, pożegnanie się z kimś’ od *rozstać się*,
ROZSYPIANIE ‘rozrzucenie, zniszczenie’, ‘rozpadnięcie się, obrócenie się w proch’, ‘roztargnienie’ od *rozsypać*,
roztarganie ‘grabież, rabunek’ od *roztargać*,
ROZWIĄZANIE ‘rozstrzygnięcie czegoś, wyjaśnienie’, ‘brak więzów moralnych’ od *(rozwiązać), rozwiązać* (zob. L),
ruchanie ‘ruch, poruszanie się’ od *ruchać*,
rumowanie ‘usuwanie rumowiska, gruzu’ od *rumować*,
RUSZANIE ‘wykonywanie ruchów, poruszanie się, ruch’, ‘opuszczanie roli przez kmiecia’ (to znaczenie wycofane) od *ruszać, ruszać się*,
RWANIE ‘szarpanie, targanie’ od *rwać*,
rzektanie ‘głośny śmiech, chichot’ od *rzektać*,
rzeźbanie, rżanie ‘rzeźbienie w drewnie czy w kamieniu’, ‘koszenie, ścinanie’, ‘obciosywanie, obróbka przez obcinanie’ od *rzezać, rżać*,
rżanie ‘głos wydawany przez konia’ od *rżać, rdzać*,
SCHOWANIE ‘przebywanie’, ‘przechowanie dla zabezpieczenia’ (tylko to znaczenie zachowane) od *schować*,
SIANIE, *sienie* ‘rzucanie ziarna w ziemię, aby się skiełkowało’ od *siać*,
SIEPIANIE ‘szarpanie, targanie’ od *siepać*,
skaranie ‘ukaranie, wymierzanie kary, też sama kara’, ‘nagana, skarcenie’ od *skarać*,
SKAZANIE ‘wyrok, decyzja podjęta w postępowaniu sądowym lub pojednawczym’, ‘wydanie wyroku, decyzji, ogłoszenie wyroku’, ‘rozkaz, polecenie’, ‘uszkodzenie’¹⁷⁴ (dwa ostatnie znaczenia wycofane) od *skazać*,
skazowanie ‘wydawanie wyroku, (...)’ od *skazować*,

¹⁷⁴ Wydaje się, iż rzeczownik w znaczeniu ‘uszkodzenie’ jest motywowany znaczeniem czasownika *skazać*, nie odnotowanym w słownikach.

SKŁADANIE 'gromadzenie, zbieranie' (tylko to znaczenie odnotowuje *SDor*),
 'pieśń, składanie pieśni', (o współżyciu fizycznym małżonków) 'złączenie' od
składać,
skłopotanie 'dokuczanie, prześladowanie, przykrość' od *skłopotać*,
 SKONANIE znaczenia wycofane: 'spełnienie, dokonanie, urzeczywistnienie',
 'podsumowanie, wynik, rezultat', 'zatrącenie, zagłada' oraz znane: '(...), śmierć'
 od *skonać*,
skończanie 'zatrącenie, zagłada' od *skończyć*, *skończyć*,
 SKROBANIE 'wydrapywanie, wycieranie, wymazywanie czy też wydrapanie,
 wytarcie, wymazanie' od *skrobać*,
 (SKRZESANIE), *skrzosanie* 'wywołanie iskry (w celu zapalenia ognia)' od *skrze-
 szać* (L),
skrzypanie 'muzyka, granie' (znaczenie nie znajduje potwierdzenia w podstawie),
 '(...) odgłos wywołany najczęściej tarciami obracających się kół wozu o swoje
 osie' od *skrzypać* (L),
 SŁUCHANIE '(...), wysłuchanie tego, co ktoś mówi', 'przyjmowanie skargi,
 zeznania w procesie sądowym' od *słuchać*,
 SMAGANIE 'bicie, chłosta, zabijanie' od *smagać*,
smakowanie 'właściwość pokarmów, napojów itp. (...)' od *smakować*,
spachanie 'uczynienie, zrobienie' od *spachać*,
 SPANIE 'sen, (...)', 'obcowanie cielesne' od *spać*,
sprawianie '(...), przysposabianie, też naprawianie, polepszanie', 'działanie' od
sprawiać,
sprawowanie 'władza, rządy'¹⁷⁵ od *sprawować*,
 SPUSZCZANIE 'wypuszczanie wody ze stawu (...)' od *spuszczać*,
spytanie 'zasięgnięcie opinii prawnej u wyższej instancji sądowej' od *spytać* (się),
sromanie 'wstyd, uczucie wstydu' od *sromać* się,
 SSANIE, *sanie* 'wyciąganie ustami przez dziecko mleka z piersi matki' od *ssać*,
sać,
 STANIE 'znajdowanie się w pozycji stojącej, (...)', 'przebywanie gdzieś jakiś czas',
 'stawienie się na rozprawie sądowej' (znaczenie wycofane) od *stać*,
stargowanie '(...), dobicie targu' od *stargować* się,
 STĘKANIE 'jękliwy głos, jęki' od *stękać*,
stradanie 'utrącenie, zgubienie' od *stradać*,
 STROFOWANIE 'łajanie, karcenie', '(...), zakwestionowanie słuszności wyroku
 sądowego' od *strofować*, *strafować*,
 STRZELANIE 'wyrzucanie pocisków z broni palnej' od *strzelać*,
strzymanie 'posiadanie na własność', 'pobył, przebywanie' od *strzymać*,
 SZACOWANIE 'ustalanie wartości, ceny czegoś' od *szacować*,
szafowanie 'zarządzanie', 'rozdzielanie, rozdawanie', 'używanie, korzystanie' od
szafować,

¹⁷⁵ Dzisiaj czasownik podstawowy zachowany w znaczeniu 'spełniać obowiązki, zadania, wynikające z zajmowanego stanowiska, wykonywanego zawodu (...)'.
 211

(SZCZEBIOTANIE), *szczebietanie* ‘świergotanie’ od *szczebiotać*, *szczebietać*,
SZCZEKANIE ‘głos wydawany przez psa’ od *szczekać*,
szczwanie ‘zachęcanie psa do rzucenia się na kogoś’ od *szczwać*,
SZEMRANIE ‘głośne wyrażanie swego niezadowolenia, narzekanie’ od *szemrać*,
SZEPTANIE ‘przyciszone, pokątne mówienie, podburzanie’ od *szeptać*,
szosowanie ‘płacenie podatku zwanego szosem’ od *szosować*,
SZUKANIE ‘czynność prowadząca do znalezienia kogoś’, ‘staranie się o coś, (...)’,
‘badanie, przeprowadzanie dochodzeń’, ‘żądanie’ (ostatnie znaczenie wyco-
fane) od *szukać*,
szyndowanie ‘zabieranie czegoś siłą, rabowanie, łupienie’ od *szyndować*,
szynkowanie ‘trudnienie się wyszynkiem, sprzedaż piwa, miodu’ od *szynkować*,
ściganie ‘ucieczka, uciekanie’ od *ścigać*,
śladowanie ‘(...) tropienie czyichś śladów’ (formacja niepewna) od *śledzić*, *śla-
dować* (L),
ŚLUBOWANIE ‘obietnica, przyrzeczenie, zapewnienie’ od *ślubować*,
ŚMIANIE (w *SDor* tylko *śmianie się*) ‘objawianie odpowiednim głosem a. mi-
miką radości, szyderstwa itp.’ od *śmiać się*,
ŚNIADANIE ‘posiłek poranny, lekki posiłek przed obiadem (...)’ od *śniadać*,
ŚPIEWANIE, *śpiwanie* ‘śpiew’, ‘brzmienie, treść, tekst’ od *śpiewać*, *śpiwać*,
(ŚWIEGOTANIE), *świegotanie* (o ptakach) ‘(...)’, *szczebiot*, *świergot* od *świego-
tać* (L),
(świerkanie), *świrkanie* (o głosie) ‘cykanie, ćwierkanie’ od *świerkać* (L),
ŚWITANIE ‘(...)’, *brzask* od *świtać*,
taczanie ‘przewożenie na taczkach’ od *taczać* ‘toczyć, posuwać’,
targanie ‘szarpanina, głośna kłótnia’ od *targać*, *tergać*, *targać się*,
TARGOWANIE ‘targ, umowa kupna – sprzedaży’ od *targować*, *targować się*,
tętnanie ‘hałas, zgiełk, wrzawa, tupot’ od *tętnać* (L),
topanie ‘rozbite się okrętu grożące zatonięciem’ od *topać*,
(tresktanie), *tręskanie* ‘karanie, łajanie’ od *treskać*,
TRWANIE ‘istnienie’ od *trwać*,
TRZYMANIE ‘posiadanie, dzierżenie (nieruchomości)’ (współcześnie to znaczenie
wychodzi z użycia), ‘zajmowanie się, opiekowanie się’, ‘zachowywanie,
przestrzeganie’ od *trzymać*,
TUŁANIE (współcześnie tylko z zaimkiem *się*) ‘błaganie się, wałęsanie się’,
‘wygnanie, tułaczka na obczyźnie’ od *tułać się*,
TYNKOWANIE ‘pokrywanie tynkiem, (...)’ od *tynkować*, *tunchować*,
ubiczowanie ‘wysmaganie biczem (...)’ od *ubiczować*,
ubieranie, *ubiranie* ‘wkładanie zbroi, zbrojenie się’ od *(ubierać)*, *ubierać się*,
UCAŁOWANIE ‘(...)’, *całowanie* od *ucalać*,
UCHOWANIE ‘wykarmienie, wychowanie, wyhodowanie’ od *uchować*, *hucho-
wać*,
uciąganie ‘ubliżanie, znieważanie’ od *uciągać*,
uciążanie ‘stwarzanie dolegliwości’ od *(uciążać)*, *ucięzać*,
212 *UCIEKANIE* ‘(...)’, *ucieczka* od *uciekać*, *uciekać się*,

ujechanie, ujachanie 'objazd jakiejś posiadłości w celu wytyczenia jej granic, rozgraniczenie nieruchomości' od *ujechać, ujachać, ujać*,
ujednanie, hujednanie 'polubowne rozstrzygnięcie sporu, też ugoda między stronami kończąca spór', 'pojednanie się (...)', 'zjednoczenie, zespolenie' od *ujednać*,
UKARANIE 'nagana, skarcenie' od *ukarać*,
UKAZANIE '(...), pokazanie', 'powiadomienie, (...) pouczenie', 'danie świadectwa' (w postępowaniu sądowym) 'dowód przewidziany prawem' od *ukazać (się)*,
ukazowanie 'pysznienie się, chęłnienie się', 'udawanie, symulowanie', '(w postępowaniu sądowym) *a.* wizja lokalna, oględziny w celach dowodowych, *b.* dochodzenie swych praw z jakiegoś tytułu, roszczenie' od *ukazować, ukazować się*,
UKRZYŻOWANIE 'zadanie śmierci przez przybicie do krzyża' od *ukrzyżować*,
umawianie 'rozmowa' od *umawiać*,
UMIŁOWANIE 'serdeczne uczucie, sympatia, miłość' od *umilować*,
UMYWANIE (współcześnie użycie ograniczone do związku frazeologicznego: *umywać ręce*) 'usuwanie brudu wodą, czyszczenie' od *umywać*,
upamiętanie 'zastanowienie się nad czymś, refleksja, opamiętanie' od *upamiętać*,
UPOMINANIE '(...), napominanie, ostrzeżenie', 'przypominanie o swoich pretensjach, domaganie się, występowanie ze skargą do sądu' od *upominać, hupominać*,
URĄGANIE 'znieważenie kogoś, (...) naigrzanie się' od *(urągać), uręgać (się)*,
urwanie (o pieniądzach) 'zabranie siłą, grabież' od *urwać, urwać się*,
(urzezanie), urzazanie 'nacięcie' od *(urzezać), urzazać*,
USIŁOWANIE 'staranie się, zabieganie o coś, (...)', 'wysiłek, trud, (...)' od *usiłować*,
uskarżanie 'narzekanie, użalanie się' od *uskarżać się*,
usłanie 'rozścielenie, ułożenie na powierzchni czegoś' od *usłać*,
usmaganie 'wychłostanie biczem, różgami, ubiczowanie' od *usmagać*,
USTANIE 'zmęczenie, utrata sił' (znaczenie to wychodzi z użycia), 'stawienie się na terenie sądowym' od *ustać*,
ustawianie 'przepis prawa, rozporządzenie, nakaz' od *ustawiać*,
utkanie 'zamknięcie jakiegoś otworu (...)' od *utkać* 'wtykać, wpychać (...)' (L),
(uwarowanie), uwiarowanie, uwierowanie 'uniknięcie czegoś, uchronienie się przed czymś, ustrzeżenie się' od *uwarować się, uwiarować się*,
UWŁACZANIE 'naruszanie dobrej opinii, (...) ubliżanie' od *uwłaczać*,
UZNANIE 'identyfikacja kogoś, zorientowanie, uświadomienie sobie, kto to jest', 'własny sąd, zdolność, prawo decydowania', 'myślenie, pogląd na coś', 'poznanie, pojęcie, znajomość czegoś', 'wyznanie (wiary)', 'wyjawienie, jawne podanie pouczenie' (3 ostatnie znaczenia wycofane) od *uznać, uznać się*,
uznawanie 'wyjawianie, ujawnianie' od *uznawać, uznawać się*,
UŻYWANIE 'przyjmowanie pokarmów, odżywanie się', 'wydatkowanie środków na zaspokojenie potrzeb życiowych, wydatki', 'czerpanie korzyści, korzysta-

nie czegoś' (tylko to znaczenie zachowane), 'uczestnictwo, uczestniczenie' od *używać*,

walenie: *walenie śmiechu* 'wyśmiewanie się, drwiny, (...) ' od *walać*, *walać się*,
WAŁKOWANIE 'zbijanie, filcowanie, spilśnianie sukna' od *wałkować*,
(warowanie), *wiarowanie* 'unikanie, wystrzeganie się' od *warować*, *warować się*,
wiarować się, *wierować się*,

WĄCHANIE 'wciąganie nosem woni (...) ' od *wąchać* (L),
WEGNANIE 'wpędzenie świń na wypas do lasu' od *wegnać*,
WEZBRANIE 'zalenie wezbraną rzeką, wylew' od *wezbrać*,
WEZWANIE 'przywołanie kogoś, (...) ', 'powołanie do czegoś, przeznaczenie do wykonania jakiegoś zadania' od *wezwać*,

WIANIE, *wienie* 'ruch powietrza, podmuch, powiew' od *wiać*,
WIĄZANIE 'krępowanie kogoś więzami' od *wiązać*, *więzać*,
wieńczanie 'ślub, zawarcie małżeństwa' (rutenizm) od *wieńczyć* (L),
(wikłanie), *wichłanie* 'chwianie się, kołysanie' od *wikłać się*,
winowanie 'oskarżanie' (?) od *winować*,

WJECHANIE, *wjachanie* 'wjazd', 'przybycie, wjazd urzędnika w celu sprawowania związanych z urzędem funkcji', 'wtargnięcie do czyjejś posiadłości' (to znaczenie nie zachowało się) od *wjechać*,

WLANIE 'napełnienie czymś (...) ' od *wlać*,
(WŁADANIE), *włodanie* 'władza, rządy, panowanie' od *władać*, *włodać*,
WOJOWANIE 'prowadzenie wojny, (...) ' od *wojować*,
WOŁANIE 'podniesiony głos, krzyczenie, krzyk, wzywanie pomocy', 'ogłoszenie, podanie do publicznej wiadomości' (to znaczenie wycofane) od *wołać*,
WPISANIE 'zanotowanie, zapis w księdze sądowej' od *wpisać*,
WRACANIE 'przyjście na miejsce, w którym się już było', 'wymiotowanie' (to znaczenie wycofane) od *wracać*,

WSKAZANIE 'przekazanie wiadomości, poinformowanie, powiadomienie', 'orzeczenie, wyrok' od *wskazać*,
wskazowanie 'przedstawianie do obejrzenia, stwierdzenia' od *wskazować*,
wspamiętanie 'wspominanie, przypominanie sobie' od *wspamiętać*,
WSPOMAGANIE 'dawanie pomocy, wspieranie' od *wspomagać* (L),
WSPOMINANIE '(...), przywođenje na pamięć czegoś' od *wspominać*,
WSTANIE 'zmartwychwstanie, powrót do życia', 'dźwignięcie się, powstanie (do pracy)' (jedynie to znaczenie zachowało się) od *wstać*,
wstąpanie 'wchodzenie na wyższy poziom, pochód w górę' od *wstąpić*,
WSTRZYMANIE 'powstrzymywanie się (od czegoś), wstrzemięźliwość, powściągliwość' od *wstrzymać*, *wstrzymać się*,
wstrzymywanie jw. od *wstrzymawać się*,
wściąganie 'zajmowanie na zabezpieczenie pretensji', 'ograniczanie, zabranianie działalności' od *(wściągać)*, *wsiagać*, *wścięgać*, *wsięgać*,
WŚCIEKANIE 'postępowanie szalone, nierozumne' od *wściekać się*,
wtrzymanie 'powstrzymywanie się (od czegoś), wstrzemięźliwość, (...) ' od *wtrzy-*

wwiązanie ‘wejście lub wprowadzenie kogoś w posiadanie nieruchomości (...)’
 od *wwiązać*,
WYBADANIE ‘wypytywanie, dowiedzenie się, poznawanie’ od *wybadać*,
WYBRANIE ‘dokonanie wyboru, selekcja’, ‘ograbienie, okradzenie’ (to znaczenie
 nie zachowało się) od *wybrać*,
wychowanie ‘karmienie piersią’, ‘wypielęgnowanie, uroda’ od *wychować*,
wyciąganie ‘pobieranie, ściąganie (należności, opłat)’ od *wyciągać*,
WYCIĘKANIE (o płynach) ‘wypływanie, wyciek (krwi)’ od *wyciekać* (L),
WYDANIE ‘danie ze specjalnym przeznaczeniem, (...) skazanie kogoś na coś’,
 ‘oddanie kogoś w ręce nieprzyjaciela, (...) zdradzenie kogoś’ (tylko te zna-
 czenia zachowane); *wydanie sądu, sądowe*: ‘wyrok, orzeczenie sądu’, (o do-
 kumencie) ‘sporządzenie, wystawienie’ od *wydać*,
WYDAWANIE (o pannach) ‘dawanie posagu, wyposażenie’, (o dokumencie) ‘spo-
 rządzenie, wystawianie (wyciągu lub odpisu)’ od *wydawać*,
wydymanie ‘uczucie parcia (...), wzdymanie’ od *wydymać* (L),
WYGANIANIE ‘wypędzanie, usuwanie’ od *wyganiać*,
WYGLĄDANIE czy *wyględanie* ‘wypatrywanie, wyczekiwanie’ od (*wyglądać*),
wyględać,
WYGNANIE ‘(...), wypędzenie’, ‘pobyt na wygnaniu’ od *wygnać*,
WYJECHANIE ‘(...), wyjazd skądś’ od *wyjechać, wyjechać, wyjać*,
 (WYJMOWANIE), *wyimowanie* ‘wyłączanie’ od *wyjmować, wyimować*,
WYKŁADANIE ‘objaśnianie, wyjaśnienie, komentarz’, (w postępowaniu sądowym)
 ‘przedstawianie, pokazywanie’ (to znaczenie wycofane) od *wykładać*,
WYKOPANIE ‘wykarczowanie lasu pod uprawę’ od *wykopać*,
WYLANIE ‘wypływ cieczy, rozlanie się cieczy’ od *wylać, wylać się*,
WYLEWANIE (o wodzie) ‘rozlewanie się po czymś, nawadnianie’ od *wylewać*,
WYŁAMANIE ‘wyrwanie z zawiasów, wyważenie’ od *wyłamać*,
WYŁUPANIE ‘wyrwanie, wydarcie, wydłubanie’ od *wydłubać*,
WYMAWIANIE, *wymatławianie* ‘usprawiedliwianie (się), (...)’ od *wymawiać, wymatławiać*,
wymiatanie ‘łajanie, ubliżanie’, ‘odbieranie sądowe zbiegłego kmiecia od pana,
 u którego się schronił w celu przywrócenia go panu, od którego uciekł’ od
wymiatać,
WYMIERZANIE ‘mierzenie’ od *wymierzać* (L),
wymiotanie, wymietanie ‘odbieranie sądowe zbiegłego kmiecia od pana, u którego
 się schronił, w celu przywrócenia go panu, od którego uciekł’ od *wymiotać*,
wymiotowanie jw. od *wymiotować* (L),
wymyślowanie ‘zamiar, zamysł, postanowienie’ od *wymyślawać* (L) (brak wymy-
 ślować),
WYPISANIE ‘spis, spisanie, sporządzenie rejestru’, ‘skreślenie ((...), z dokumen-
 tu)’ (tylko te znaczenia zachowały się), ‘opowiedzenie czegoś na piśmie,
 opisanie’, ‘jasne, zrozumiałe objaśnienie’, ‘(...), wypędzenie z równoczesnym
 pozbawieniem praw’ od *wypisać*,
WYPIŁYWANIE ‘wylewanie się, wyciekanie, wylew’, ‘wydzielanie się, promienio-
 wanie’ (to znaczenie wycofane) od *wypływać*,

wypokutowanie '(...), umartwienie się dla zadośćuczynienia za grzechy' od *wypokutować*,
wyprawianie '(...), wykupienie nieruchomości z ciężącej na niej zobowiązań' od *wyprawiać*,
WYPYTANIE 'wybadanie przez pytania, przesłuchanie' od *wypytać*,
WYRUGOWANIE '(...), wypędzenie z równoczesnym pozbawieniem praw' od *wyrugować*,
wyrzekanie 'wygłaszanie orzeczenia sądowego, wyroku' od *wyrzekać*,
WYRZUCANIE 'przypominanie komuś jego błędów, wytykanie błędów' od *wyrzucać* (L),
WYŚLUCHANIE (o Bogu) 'przyjęcie do wiadomości i spełnienie czyjejś prośby' (jedynie to znaczenie zachowało się), 'przyjęcie do wiadomości oświadczenia w procesie sądowym', 'przedstawienie skargi' od *wysłuchać*,
wystrzeganie 'pilnowanie, czuwanie czy też napomnienie' od *wystrzegać*, *wystrzegać się*,
wytykanie 'wyznaczanie snopów należnych plebanowi z tytułu dziesięciny' od *wytykać*, *wytknąć* (L),
wywarowanie 'uwolnienie nabywcy lub rzeczy nabytej od roszczeń osób trzecich, zastąpienie nabywcy w procesie z powodu roszczeń osób trzecich, (...) ' od *wywarować*,
wywołanie 'podanie do publicznej wiadomości, ogłoszenie, obwieszczenie', 'wygnanie, wypędzenie z równoczesnym pozbawieniem praw' od *wywołać*,
WYZNANIE 'powiedzenie, oświadczenie', 'przyznanie się przed sądem (do winy, występkę itp.)', 'wiara, przekonania', 'głoszenie chwały, wystawianie', 'zeznanie, świadectwo w toczącym się procesie' (dwa ostatnie znaczenie wycofanie) od *wyznać* (się),
WYZNAWANIE 'oświadczenie, wypowiedzianie' od *wyznawać* (się),
wyzwanie 'wywołanie przed sąd' od *wyzwać*,
wyżycie 'zużycie, wykorzystanie (pieniędzy) na własne potrzeby' od *wyżyć*,
wzdanie 'sądowe przekazanie nieruchomości lub innych rzeczy', 'zlecenie, powierzenie sprawy', 'skazanie' od *wzdać*,
wzdawanie 'przekazywanie sądowe nieruchomości lub innych rzeczy' od *wzdawać*,
WZDYCHANIE 'głębokie i głośne oddychanie, (...) jęczenie' od *wzdychać*,
wzglądanie 'spoglądanie, zerkanie' od (*wzglądać*), *względać*,
wzigranie: *morskie wzigranie* 'morskie falowanie, fala morska' od *wzigrzać* (L),
WZYWANIE 'wołanie, proszenie, modlenie się', 'zachęcanie, namawianie' od *wzywać*, *wzywać się*,
zabieżanie (K) od *zabieżać*,
ZACHOWANIE (K) od *zachować* (L),
zadanie (K) od *zadać* (L),
ZADZIAŁANIE (K) od *zadziałać*,
zadzierzanie (K) od *zadzierzać*,
zagadanie (?) (K) od *zagadać* (L),

ZAGNIEWANIE (K) od zagniewać,
 zaimanie, zajmowanie (K) od zaimać (L),
 ZAJMOWANIE (K) od zajmować (L),
 zakamieniowanie (K) od zakamionować,
 ZAKAZANIE (K) od zakazać (SR),
 zakąsanie (K) od zakąsać,
 ZAKLINANIE (K) od zaklinać,
 ZAKŁADANIE (K) od zakładać,
 ZAKŁOPOTANIE (K) od zakłopotać,
 ZALANIE, zalenie (K) od zalać (L),
 ZALEWANIE (K) od zalewać,
 zamącanie (K) od zamącać,
 zamieszanie (K) od zamieszać (L),
 (zamieszkanie), zamięszkanie (K) od zamieszkąć,
 ZAPALANIE (?), zapalanie (K) od zapalać, zapalać,
 ZAPAMIĘTANIE (K) od zapamiętać,
 zapieczętanie, zapieczątanie (K) od zapieczętać,
 ZAPISANIE (K) od zapisać (L),
 zapłakanie (K) od zapłakać (L),
 ZAPOWIADANIE, zapowiedanie (K) od zapowiadać (L),
 zastaranie (K),
 zaszyjkowanie (K) od zaszyjkować (SR),
 zaślubowanie (K) od zaślubować (L),
 ZAŚPIEWANIE (K) od zaśpiewać,
 ZATRZYMANIE (K) od zatrzymać (L),
 zatrzymywanie (K) od zatrzymawać,
 ZAWIĄZANIE (K) od zawiązać,
 zawieranie (K) od zawierać,
 zawieszanie (?) (K) od zawieszać (L),
 zawitanie (?) (K) od zawitać,
 ZAWOŁANIE (K) od zawołać,
 zazwanie (K) od zazwać,
 zazywanie (K) od zazywać,
 zażegnawanie (K) od zażegnawać,
 zbakanie (K) od zbakać,
 zbieganie (K) od zbiegać,
 ZBIERANIE (K) od zbierać,
 ZBUDOWANIE (K) od zbudować,
 zdanie (K) od zdać 'osądzić, skazać' (SR), cytaty z kartoteki *SStp* wskazują na
 takie właśnie znaczenie rzeczownika,
 zdejmowanie (K) od zdjąć,
 ZDEJMOWANIE, zejmowanie (K) od zdejmować,
 ZDRAPANIE (K) od zdrapać,
 zdzieranie, zdziranje (K) od zdzierać,

zdzimanie (?) *strzymanie* od *strzynać* (L),
zdżymanie czy *żdżymanie* (K) od *zdżynać* (SR),
ZEBRANIE (K) od *zebrać*,
ZEGNANIE (K) od *zegnać*,
ZESŁANIE (K) od *zesłać*,
zgodanie (K) od *zgadać* (L),
ZGOTOWANIE (K) od *zgotować*,
ZGRZYTANIE (K) od *zgrzytać*,
ZŁAMANIE (K) od *złamać* (L),
złączanie (K) od *złączać* (L),
zmalowanie (K) od *zmalować*,
zmarzewstanie, *zmarzywstanie*, *ZMARTWYCHWSTANIE* (K) od *zmartwywstać*,
zmartwychwstać,
ZMIESZANIE (K) od *zmieszać*,
ZMIŁOWANIE, *smiłowanie* (K) od *zmiłować*,
znamionanie (K),
znanie (K) od *znać*,
ZWIASTOWANIE (K) od *zwiastować*,
ZWIĄZANIE, *związanie* (K) od *związać*,
ZYSKANIE (K) od *zyskać* (L),
zyskowanie (K) od *zyskować*,
zywanie (K) od *zwać* (L),
żądanie (K) od *żądać się* (SR),
ŻAŁOWANIE (K) od *żałować* (L),
ŻĄDANIE (K) od *żądać*,
ŻEBRANIE (K) od *żebrnąć*,
ŻEGNANIE (K) od *żegnać*,
żwanie (K) od *żwać*.

Inne kategorie słowotwórcze reprezentowane są w wyekscerpowanym materiale o wiele skromniej. Można nawet stwierdzić, iż mamy tu do czynienia ze zjawiskiem bardziej leksykalnym niż słowotwórczym¹⁷⁶, wszak z takim samym przenoszeniem znaczeń możemy spotkać się również w wyrazach niemotywowanych. Świadczyłoby to, że formant *-nie* nie jest tu nośnikiem wartości kategoryalnych, ale zmiany semantyczne wynikają z praw leksykalnych.

Najliczniejszą grupę wśród formacji przedmiotowych stanowią nazwy obiektów (35 przykładów):

czekanie, *czakanie* 'przedmiot oczekiwania' od *czekać*, *czakać*,
danie 'dar, ofiara' od *dać*,
darowanie 'dar' od *darować*,

¹⁷⁶ Zob. K. K l e s z c z o w a, A. J a n o w s k a: *Zmiany semantyczne wobec zmian systemu słowotwórczego*. W: *Opisać słowa. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej w rocznicę śmierci Profesora Danuty Buttler „Teoretyczne i metodologiczne zagadnienia leksykologii”*. Warszawa 4–5 marca 1992 r. Red. A. M a r k o w s k i. Warszawa 1992, s. 62–71.

dawanie ‘dar’ od *dawać*,
dziwowanie ‘widowisko’ od *dziwować (się)*,
(forsztowanie), fosztowanie ‘strop, sufit z dylów’ od czasownika *forsztować*
 poświadczonego imiesłowem *forsztowany, fosztowany* ‘wykładany forsztami,
 tj. deskami’; być może należy tę formację interpretować jako nazwę rezul-
 tatywną,
KAZANIE ‘mowa, przemówienie (...), kazanie’, sentencja sądowa, wyrok sądo-
 wy’ od *kazać*,
NADANIE ‘darowizna’ od *nadać*, ‘przyznać, przypisać na własność’,
obiatawanie (?) ‘to, co się składa na ofiarę, ofiara’ od *obiatawać (się)*, *obie-*
tować (się) (słowniki nie notują formy *obiatawać*),
obiatowanie, obietowanie ‘to, co się składa na ofiarę, ofiara’ od *obiatawać (się)*,
obietować (się) ‘składać na ofiarę’,
obiecanie ‘(...) to, co przyrzeczone’, może też w niepewnym znaczeniu ‘ofiara’
 od *obietać*,
oddawanie, odawanie ‘darowizna’ od *oddawać, odawać* ‘(...), przekazywać’,
ODZIENIE ‘odzież, ubranie, szaty’ (tylko to znaczenie zachowane, choć wycho-
 dzi już z użycia), ‘uzbrojenie’ od *odziać*,
ofiarowanie, ofierowanie ‘ofiara, to, co złożone w ofierze’ od *ofiarować, ofie-*
rować, ofiorować (?), *ofiarować się, ofierować się*,
opiekanie ‘majątek będący pod czyjąś prawnie ustanowioną opieką’ od *opiekać*
(się),
osianie, osienie ‘zasiewy, zboże rosnące’ od *osiać (L)*,
podfutrowanie ‘futrzone podbicie płaszcza’ od *podfutrować*,
przedanie ‘to, co zostało sprzedane’ od *przedać, sprzedając*,
przegabanie ‘przeszkoda’ od *przegabać* ‘przeszkodzić’; ta formacja może być
 także odczytana jako nazwa subiekty z parafrazą ‘to, co przegabuje’.
przeigranie ‘przegrana (w grze)’ od *przeigrać*,
przymieszanie ‘domieszka, mniej cenny dodatek’ od *przymieszać* ‘dodać coś do
 czegoś, pomieszać’,
przyodzenie ‘ubranie, okrycie, szata (...)’, słowniki podają tylko formę *przyo-*
dziać,
schowanie ‘to, co schowane, zapasy’ od *schować*,
sianie, sienie ‘zasiew, zboże zasiane’ od *siać*,
słyszanie ‘to, co się słyszy, głos’ od *słyszać*,
spanie ‘to, co się widzi w czasie spania, marzenie senne’ od *spać*,
spytanie ‘zagadnienie, problem do rozstrzygnięcia’ od *spytać (się)*,
szykowanie ‘oddział wojska ustawiony do walki’ od *szykować* ‘ustawiać wojsko
 do walki’,
śpiewanie ‘utwór śpiewany, przeznaczony do śpiewania, pieśń’ od *śpiewać*,
trzymanie ‘posiadłość’ od *trzymać* ‘posiadać, dzierżyć’,
ukazanie ‘to, co widzi się we śnie, senny obraz’, ‘zewnątrzny znak, objawy’ od
ukazać, ukazać się; formację w drugim znaczeniu możemy też traktować jako
 nazwę subiekty,

wiązanie 'konstrukcja z belek drewnianych umacniająca budowlę (...)’ od *wiązać, więzać*,
wwiązanie '(...) dokument uprawniający do objęcia nieruchomości’ od (*wwiązać*),
wwięzać, wwięzać się,
wysłanie 'to, co zostało komuś wysłane, dokument, list przekazany komuś’ od *wysłać*,
zagadanie (?) (*K*) od *zagadać*.

W zebranych przykładach zwracają uwagę formacje, które mają charakter obiektowy, jednak związek z podstawą słowotwórczą jest znacznie luźniejszy. Możemy co prawda zbudować parafrazę, ale jest ona bardziej skomplikowana, wymaga stworzenia struktur piętrowych. Zdecydowałyśmy jednak, że należy wyodrębnić tego typu derywaty, łącząc je w jedną grupę:

jednanie, jadnanie 'opłata sądowa uiszczana w związku z zawarciem polubownej ugody w toku wszczętego procesu’ od *jednać, jednać się*,

napisanie 'zapłata za wystawienie przez poborcę pisemnego pokwitowania’ (być może, jak wskazują autorzy *SSłp*, chodzi tu o formację *napisne*) od *napisać*,

obowiązanie 'zastaw’ od (*obowiązać*), *obowiązać* 'nałożyć zobowiązania, (...)’,

ociosanie 'granice terenów w lesie oznaczonych nacięciami na drzewach lub teren, na którym wycięto znaki na drzewach przeznaczonych do ścinki’ od *ociosać*,

przypowieszczenie '(...) dokument zawierający (...) wezwanie [do sądu]’ od *przypowieszczać*,

POŚLANIE, postłanie 'rozesłana pościel, też pościel w ogóle, bielizna pościelowa’ od *poślać* (*L*),

pytanie 'opłata za skierownię pytania do sądu’ od *pytać się*,

skazanie 'pieśń, utwór poetycki’ od *skazać, skazać się* 'wypowiedzieć się’,

umywanie 'naczynie na wodę do mycia’ (formacja niepewna) od *umywać*.

Bliskie semantycznie obiektom są nazwy rezultatów. Korpus przykładów jest tu porównywalny z poprzednią grupą (23 formacje). Stanowią klasę raczej jednorodną o jasno zarysowanej zależności między podstawą a derywatem:

budowanie 'budynek’ od *budować*,

ciosanie 'budowla’ od *ciosać*,

dłubanie 'wyżłobienie’ od *dłubać*,

kowanie 'wyroby kute, np. ozdoby kobiece, łańcuchy, może też naczynia’ od *kować*,

malowanie 'malowidło a. pomalowana rzeźba’ od *malować*,

murowanie 'budowla z cegieł lub kamieni’ od *murować*,

napisanie 'pismo, to, co napisano’, 'napis, to, co jest na czymś napisane’ od *napisać*,

pisanie 'utwór, dzieło’, 'dokument, list urzędowy’ od *pisać*,

pobudowanie 'budynki’ od *pobudować*,

podpisanie 'podpis pod tekstem’ od *podpisać*,

pokalanie 'plama, pobrudzenie, wada, niedostatek, uchybienie’ od *pokalać*,

popisanie: popisanie długów 'spis długów, skrypt dłużny’ od *popisać*,

(*RUSZTOWANIE*), *róstowanie, rustowanie* czy też *rósztowanie, rusztowanie*

220 'drewniana, prowizoryczna konstrukcja (...)’ od *rusztować*,

splatanie ‘uczesanie, fryzura’ od *splatać* (L) (SStp podaje *splatać* w innym znaczeniu),
stwarzanie (?) ‘stota ludzka, człowiek’ od *stwarzać* ‘powoływać do istnienia’,
śladowanie ‘śląd, odcisk stopy, koła itp. (...)’ od *śledzić, szladować* (L),
tkanie ‘to, co zostało utkane, tkanina’ od *tkać, ktać?*,
warzanie ‘gotowany pokarm’ od *warzać* (L),
wymalowanie ‘to, co zostało namalowane’ od *wymalować*,
wystruganie ‘rowek, wycięcie w desce, w które wchodzi dopasowana wypukłość innej deski’ od *wystrugać*,
wzdymanie ‘nabrzmienie, wybrzuszenie’ od *wzdymać, wzdąć* (L),
zbudowanie (K) od *zbudować*,
zmazanie (K) od *zmazać* (L).

Bardziej skomplikowaną strukturę znaczeniową mają nazwy środków czynności. Kategorię środek czynności rozumiemy bardzo szeroko – mieszczą się tu zarówno substancje (*mazanie*), zmysły, jak i bliżej nie określone instrumenty (*opasanie*):

blankowanie ‘obwarowanie z blanków’ od *blankować* ‘blanki czynić’ (L),
brukowanie ‘bruk’ od *brukować*,
fasowanie ‘wyściółka hełmu’ od *fasować* ‘ładować, zapychać, napętniać’ (SXVI),
jednanie, jадnanie ‘opłata sądowa uiszczona w związku z zawarciem polubownej ugody w toku wszczętego procesu’ od *jednać, jednać się*,
kęblanie ‘(...) pokarm’ od *kęblać* ‘karmić, niańczyć, hodować’,
ładrowanie ‘skórzana kapa a. pancerz na konia’ od czasownika *ładrować*, poświadczanego imiesłowem *ładrowany* ‘okryty kapą skórzaną a. pancerzem’,
mazanie ‘substancja służąca do namaszczenia’ od *mazać*,
obmazanie ‘tynk’ od *obmazać* (L),
obwiązanie ‘zastaw’ od (*obwijać*), *obwiewać* ‘nałożyć zobowiązania’,
omazanie ‘tynk’ od *omazać*,
opasanie ‘to, co służy do przepasywania, pas (...)’ od *opasać*,
podfutrowanie ‘futrzane podbicie płaszcza’ od *podfutrować* (L),
PODWIĄZANIE ‘to, (...) co służy do podwiązywania’ od *podwiązać* (L),
powąchanie ‘zmysł węchu, węch’ od *powąchać*,
powonianie jw. od *powoniać*,
przybranie ‘strój, odzienie’ od *przybrać, przybrać się* ‘przystroić, upiększyć’,
przyodzianie ‘ubranie, szata’ od *przyodziać*,
przyodziewanie jw. od *przyodziewać*,
tkanie ‘to, z czego się tka, tj. przędza’ od *tkać, ktać(?)*
upiękranie ‘to, co służy do ozdoby, co upiększa, przybranie’ od *upiękrać* ‘pry-ozdobić, wystroić, upiększyć’,
związanie (K) od *związać*.

Na uwagę zasługuje też zbiór rzeczowników lokatywnych. Jest to grupa niewielka (16 przykładów), przy czym tylko 2 formacje znane są współczesnej polszczyźnie. Należy też pamiętać, że w niektórych przypadkach znaczenie lokatywne nie jest jedynym, jakie przysługuje derywatowi (np. *mieszkanie, posłanie*):

chowanie 'schówek' od *chować*,
leganie 'miejsce do leżenia, legowisko' od *legać*,
MIESZKANIE, *mięszkanie* 'miejsce pobytu, siedziba, pomieszczenie, w którym się mieszka' od *mieszkać*, *mięszkać*,
obcowanie, *hobcowanie* 'miejsce pobytu, mieszkanie' od *obcować* 'przebywać, (...)',
odpoczywanie, *otpoczywanie* 'miejsce spoczynku, też łoże, legowiska' od *odpoczywać*, *otpoczywać*,
POSŁANIE, *postłanie* 'miejsce przygotowane do spania (...) ' od *posłać* (L),
przebywanie 'to w czym się mieszka, przebywa, mieszkanie' od *przebywać*,
przekopanie 'miejsce przekopane, rów, czy też nasyp, wał' od *przekopać*; ta formacja bliska jest kategorii obiektów,
przystanie 'przystań, port (...) ' od *przystać* 'przybyć, przyjść',
rozkopanie 'teren po karczunku świeżo wzięty pod uprawę, nowina' od *rozkopać* 'wykarczować, wziąć pod uprawę',
rozstanie 'miejsce, gdzie się drogi rozchodzą, rozdroże' od *rozstać się*,
schowanie 'miejsce przechowania, schówek, skład' od *schować*,
skończanie 'kraniec, skraj świata' od *skończyć*, *skończyć*,
stanie 'miejsce postoju, schronienia (zwłaszcza dla zwierząt)' od *stać* 'być (...) ' ,
stawanie 'mieszkanie, miejsce, gdzie się mieszka' od *stawać* ' (...) znajdować się',
wyleganie 'miejsce do leżenia, legowisko, posłanie' od *wylegać* (L).

Wyjątkowo wśród rzeczowników na *-nie* spotykamy inne wartości kategoriał-
 ne, są to jednak sporadyczne przykłady, biorąc pod uwagę wielość formacji o
 charakterze czynnościowym. Tutaj trudno jest orzec, czy formant opisywany
 rzeczywiście wnosi te informacje semantyczne właściwe wymienionym niżej
 zbiorom. Być może mamy do czynienia z wspomnianą wcześniej zmianą leksy-
 kalną, a nie zabiegiem słowotwórczym:

– nazwy subiektów:

kapanie 'krople spadające' od *kapać*,
nawiedzanie 'zbiorowisko ludzi, zgromadzenie, tłum' od *nawiedzać* 'przybywać',
ponękanie 'podnieta, bodziec' od *ponękać* 'ponaglać, pośpieszać',
(powyższanie), *powyszenie* 'fala, wał wodny' od *(powyższać, powyższać się)*,
powyszać, powyszać się, powyszszać, powyszszać się,
pryskanie 'źródło, tryskająca z ziemi woda' od *pryskać* (L),
zebranie (K) od *zebrać*;

– nazwy sposobowe:

pisanie 'sposób pisanie' od *pisać*,
przebywanie 'sposób życia, obyczaje' od *przebywać*,
stąpanie 'chód, sposób chodzenia' od *stąpać*,
ukazanie '(obłudny) wygląd zewnętrzny' od *ukazać, ukazać się*,
wyobrażanie 'kształt, postać, wygląd', 'oblicze, twarz' od *wyobrażać*;

– nazwy temporalne:

poświęcanie 'święto (...) ' od *poświęcać*,
skonanie 'czas, w którym coś przestaje trwać, ostatnia chwila', 'koniec życia,
 śmierć'.

Kilkadziesiąt wypisanych ze *SStp* formacji należy uznać za słabo motywowa-
ne. Bardzo często odnajdujemy jedynie motywację formalną, brak natomiast
jakichkolwiek związków semantycznych lub są one zbyt odległe. Czasami zależ-
ności tych nie sposób określić ze względu na charakter asocjacyjny. Oto wykaz
formacji: *burtowanie* ‘czarowanie’ od *burtować* (w innym znaczeniu); *dokonanie*
‘zdolność wywołania skutku, skuteczność’ od *dokonać*; *dokonawanie* ‘utworze-
nie’ od *dokonawać*; *dzienie* ‘barć, pień drzewa, zawierający barć’, ‘schowek
w ścianie’, wyobrażenie czegoś’, *parciane dzienie* ‘płócienne odzienie’ – to ostatnie
znaczenie być może jest motywowane czasownikiem *dziać* w znaczeniu ‘tkać,
wiązać (...)’ (*SXVI*) *igranie* ‘sposób, sztuczka’ od *igrać*; *laskanie, laskani* ‘bła-
ganie, przeproszanie, łagodzenie’: *dać komuś laskanie* ‘łagodząc kogoś zyskiwać
przebaczenie’, ‘uczucie przyjemne, radość’ od *laskać*; *obrównanie* ‘przeprowa-
dzenie poprawek granicznych’, ‘ograniczenie co do ilości’ od *obrównać* (*L*);
obszacowanie ‘określenie wartości czegoś’ od *obszacować* ‘wziąć okup’; (*odda-*
lanie), *oddalanie* ‘dysponowanie, rozporządzenie (rzeczą)’ od *oddalać*; *omawia-*
nie ‘przyczyna do mówienia źle o kimś’ od *omawiać* ‘(...)’, *obmawiać* – zależ-
ność między podstawą a derywatem jest tu bardzo wyraźna, jednak trudno wskazać
kategorię słowotwórczą; *pisanie* ‘u stalenie, naznaczenie na piśmie’ od *pisać*;
poczynanie ‘przednia część czegoś’ od *począć* (*L*) (inne znaczenie); *podżega-*
nie ‘stan zapalny skóry’ od *podżegać*; *pokonanie* ‘skazanie’ od *pokonać* ‘dowieść
czegoś, zwyciężyć’; *pokupowanie* ‘zadośćuczynienie za pełniony czyn przestępny
lub uczynioną szkodę’ od *pokupować* (*L*); *poprawkowanie* ‘sądzenie, wydawanie
orzeczeń sądowych’ od *poprawkować* (*L*); *przedychanie* ‘upust wodny, śluza’ od
przedychać ‘przedechno wypuszczać, transpirować’ (*L*); *przeleganie* ‘cudzołóstwo,
nierząd’ od *przelewać* ‘leżąc przepędzić’ (*L*); *prześpiewanie* ‘wyjście, wyruszenie
w drogę’ od *prześpiewać* ‘pozostawać, przebywać, trwać’; *rozdzieranie* ‘rozbież-
ność, sprzeczność, stwarzanie różnic’ od *rozdzierać* ‘rozrywać’; *rozsypanie*
‘różnica zdań, rozdzwięk’ od *rozsypanie* ‘rozszarpać, rozerwać’; *rozsypanie*
‘śmierć’ od *rozsypanie* (inne znaczenie); *rugowanie* ‘na specjalnym posiedzeniu sądowym
publiczne zeznawanie i wzajemne oskarżanie się obecnych o wiadome im prze-
stępstwo’, ‘obelga, zniewaga’ od *rugować* ‘indagować’, ‘odrzucać, odłączać’ (*L*);
skazanie ‘uszkodzenie’ od *skazać, skazać się* (czasownik podany w *SStp* w innym
znaczeniu); *skonanie* ‘dostateczna ilość, pełna miara’ od *skonać*; *skonanie* ‘ko-
niec w przestrzeni’, ‘doskonałość’ od *skonać*; *spętanie* ‘trudność, kłopot, udręka’
od *spętać*; *stajanie, stajenie* ‘miara odległości, miara długość (...)’ od *stajać, stając*
się; *stapanie* ‘postępowanie, uczynki człowieka’ od *stapać*; *szrotowanie* ‘prawo
utrzymywania wozów, służących do transportu piwa lub wina i pobierania opłaty
od ich wypożyczania’ (czasownik *szrotować* podany jest w słownikach w innym
znaczeniu); *uciskanie* ‘cierpienie, męka’ (to znaczenie ma charakter konwersu
w stosunku do podstawy), ‘bezprawne wejście w posiadanie’ (znaczenie nie jest
motywowane) od *uciskać*; *upamiętanie* ‘wyrównanie szkody’ od *upamiętać*; *uzna-*
mionanie ‘rysunek, plan’ od *uznamionać*; *wegnanie* ‘prawo wypasu świń w lesie’
od *wegnać* (zob. *wegnanie* jako nazwa czynności); *wezwanie* ‘nadanie nazwy,
nazwanie’ (zob. *zwać*), ‘przyczyna, uzasadnienie’ od *wezwać*; *wstanie* (na Ma-

zowszu) ‘opłata uiszczana przez kmiecia przy opuszczaniu gruntu pańskiego’ od *wstać*; *wstępawanie* ‘podnoszenie się (...), poprawa moralna’ (słowniki nie odnotowują formy *wstępawać*, zob. jednak *wstępować*); *wykazanie* ‘wyznanie, wypowiedzenie’, *wykazać* podane w *L* w innym znaczeniu, zob. jednak czasownik *kazać*; *wyobrażanie* ‘formuła, ustalony tekst’, ‘opinia, nauczanie’ od *wyobrażać*; *wystanie*: *zastawić na wystanie* ‘zastawić coś na takich warunkach, że po upływie umówionego czasu rzecz zastawiona przejdzie na własność wierzyciela’ (zob. *wystać* zarejestrowany w innym znaczeniu); *wystydanie* ‘obrzydzenie, wstręt’ (odnotowany w *L* czasownik *wystydać* ma inne znaczenie ‘zupełnie ostygnąć’); *wytarganie*: *myśli wytarganie od świata ku bogu* ‘zachwycenie, ekstaza’ prawdopodobnie od *wytargać* w znaczeniu ‘wyciągnąć’; *wytykanie* ‘łata’ od *wytykać*, *wytłknąć* (*L*); *zagnanie* (?), zob. *zagnać*; *zakrzywianie* (*K*), *zakrzywiać* słowniki notują w innym znaczeniu; *zarzekanie* (*K*) od *zarzekać* (*L*); *zdanie* (*K*), *zdać* w innym znaczeniu.

Osobną grupą, wyodrębnioną według innych kryteriów, jest zbiór formacji, o których pochodności wnioskujemy z istniejącej rodziny wyrazów. Nie odnalazliśmy w słownikach bezpośrednich podstaw, jednakże uznanie ich za niemotywowane byłoby zbyt dużym uproszczeniem. Wyraźnie odczuwalna jest ich podzielność słowotwórcza oraz związki znaczeniowe ze współrzednymi konstrukcjami. Czasami brak tylko potwierdzenia prefiksalnej formy czasownika, która stanowiłaby bazę, natomiast znajdujemy poświadczenia predykatu podstawowego, np. *nadgabanie*: brak *nadgabać*, choć mamy *gabać*. Spotykamy też konstrukcje pochodne od różnych form czasownika, nie odnotowanych jednak w słownikach, np. *skazawanie*, brak formy *skazawać*, zapisano jedynie *skazować*. Stąd zdecydowałyśmy się na wypisanie tych formacji właśnie w tym miejscu, uznając, iż lukę tę powoduje skąpość materiału dowodowego, charakterystyczna dla opisywanego okresu: *gościnowanie* ‘wędrowka, pobyt poza ojczyzną’, zob. *gościniec*, *gościna*; *marzanie* ‘umarzanie, uśmiercanie’, zob. *morzyć*, *morzyć się*; *nadgabanie* ‘dokuczenie, dręczenie’, zob. *gabać*, *nagabać*, (w tym przypadku może chodzi tylko o mieszanie się prefiksów *na-* i *nad-*); *nadziwianie* ‘podziwianie’, zob. *dziwić*; *obludzanie* ‘naigrzanie się’ – w *SSłp* podano formację czasownikową: *obludzić*, brak formy *obludzać*; *odleganie*: *odleganie dziewstwa* ‘pozbawienie dziewictwa’, zob. *legać*; *okrzykanie* ‘krzyk, wołanie’ – słowniki rejestrują formy czasownikowe: *okrzykawać*, *okrzyknąć* (*SXVI*), *okrzyknąć*, *okrzyzczeć* (*L*); *pieczanie* ‘troska, staranie, wysiłek’, zob. *opieka*; *pochwiejanie* ‘chwianie się’ – *SSłp* notuje czasownik *pochwiewać się*; (*powyższowanie*), *powyszowanie* ‘pycha, zuchwałość’, zob. *podwyższać*; *przeznanie* ‘przeznaczenie, wyrok’, zob. *przyznać* (gdybyśmy uznali, że chodzi tu tylko o wymiennosc 2 prefiksów *prze-* i *przy-*, moglibyśmy mówić o formacji typowo czynnościowej); *rozsądzowanie* ‘powzięcie z góry opinii o czymś, uprzedzenie co do czegoś’, zob. *rozsądzać* (*L*); *rozszacowanie* ‘określenie wartości czegoś, oszacowanie’, zob. *oszacować*; *rzwanie* ‘donośny głos zwierzęcia, ryk, rżenie’, zob. *rżeć*; *skazawanie* ‘wydawanie wyroku, podejmowanie decyzji w postępowaniu sądowym’, zob. *skazować*; *skowawanie* ‘spajanie

kuciem', zob. *skować*; *stłukanie* 'uderzanie wywołujące huk', zob. *stłuc*; *szczekanie* 'zgrzytanie', zob. *szczekotać* (L); *uczynianie* (?) 'czyn, uczynek', zob. *uczynić*; *upienie* 'zawodzenie żalosne, jęki, lament' (bohemizm), zob. *pienie*; *używowanie* 'ucztowanie', zob. *użyć*; *zwierzchawanie*, *zwirzchawanie* (K), *zwierzchowny*, *zwierzchowanie*, *zwirchowanie*, *zwierzchownie* (?) (K).

Przedstawiamy pozostałe formacje, dla których w większości przypadków również moglibyśmy odnaleźć rodzinę wyrazów, konstrukcje te jednak budzą znacznie więcej wątpliwości, często ze względu na różne zmiany fonetyczne. Część z nich to pożyczki: *blekanie* 'beczenie owiec', zob. *blekotać* (SXVI); *gorzekanie* 'narzekanie, biadanie', zob. *krzekotać*; *haładanie* 'bezwładne poruszanie się, kotłowanie'; *hojowanie* 'ściąганie beczki obręczą'; *hydanie* 'obmawianie, obmowa, oszczerstwo'; *leszowanie* 'jakaś część urządzeń obronnych'; *pintowanie* 'obszycie sukni paskiem tkaniny (...)'; *pobrzyszczanie* 'pokrywanie czarną farbą'; *polanie* (?) 'odszkodowanie płacone przez kupca za bydło pochodzące z kradzieży a. zajęte mu w drodze przez właściciela'; *potukanie* 'szczucie, napuszczanie na kogo psa'; *powyskanie* 'śpiew, śpiewanie'; *rozcztanie* (?) 'zwlekanie, odkładanie na później'; *siadanie* 'pojedynek (m.in. w tzw. sądach bożych)' (bohemizm); *snimanie* czy *śnimanie* 'zbieranie się, zgromadzenie'; *wstłukanie* 'zgłaszanie sprzeciwu wobec nieprawidłowego wytyczania granic nieruchomości'.

Pozostały jeszcze konstrukcje niepewne i podane bez znaczenia. Są wśród nich także rzeczowniki wyekscerpowane z kartoteki *SSp*, w przypadku których kontekst nie pozwolił na sprecyzowanie znaczenia kategorialnego: (*przejrzanie*), *przeżrzanie* 'w myśli, w przewidywaniu' – podane znaczenie i cytaty pozwalają sądzić, iż jest to użycie przysłówkowe; *wianowanie* corruptum pro *wymowienie* 'zastrzeżenie, warunek'; *wymienianie*; *zabijanie* (K) (?); *zacowanie* (K); *zamszowanie* czy *zamsowanie* (K); *zaprzypozwanie* (K); *żetkanie* (K).

Oprac. Aleksandra Janowska i Magdalena Pastuchowa

Formant **-enie**

Klasa formacji z formantem *-enie* jest liczniejsza od poprzednio prezentowanej. Oczywiście, łączy się to z frekwencją czasowników wiążących w procesie nominalizacji ten sufiks. Problemy pojawiające się przy analizowaniu rzeczowników na *-enie* są częstokroć analogiczne do tych, z którymi spotkałyśmy się, opisując konstrukcje z *-nie*. W związku z tym wiele uwag poczynionych przy ich przedstawianiu odnosi się również do rzeczowników na *-enie*. Rezygnujemy więc ze szczegółowego wyjaśniania kryteriów podziału zebranego materiału oraz opisu każdej z grup.

Podobnie jak w przypadku wcześniej omawianych derywatów najwięcej jest tu **nazw czynności** (804 przykłady), w różnym stopniu nasyconych treściami pozastrukturalnymi:

BACZENIE 'rozważa, zwracanie uwagi, wzgląd', 'rozmyślanie' od *baczyć*,
biedzenie 'zapasy' od *biedzić się*,
bieżenie 'biegnięcie', 'napad' od *bieżeć*,
BLUŻNIENIE 'bluźnierstwo' od *bluźnić*,
BŁOGOSŁAWIENIE 'błogosławienie' (tylko to znaczenie zachowało się współ-
 cześnie), 'szczęście', 'uwielbienie' od *błogosławić*,
bodzenie 'kolka, rodzaj dolegliwości cielesnej' od *bóść*,
BOGOSŁAWIENIE 'życzenie szczęścia', 'szczęście' od *bogosławić*,
bolenie 'ból', 'żał' od *boleć*,
brojenie 'czynienie, postępowanie, zachowanie się', 'przestawanie, pożycie,
 wspólność' (to znaczenie jest słabo motywowane podstawą) od *broić* 'czynić,
 wykonywać', 'brać udział',
BRONIE 'obrona, walka obronna' od *bronić*,
brzeżdzenie 'brzask, świt' od *brzeżdżyć się*,
BRZMIENIE, *brznienie* 'sonus' od *brzmieć*, *brznieć*,
burzenie 'wzburzenie, szaleństwo' od *burzyć się* (SXVI),
bydlenie 'mieszkanie', 'życie, postępowanie' od *bydlić*,
CHCENIE, *chcienie*; *chcenie picia* 'pragnienie', 'zamiar' od *chcieć*,
CHELPIENIE (SDor podaje formę *chelpienie się*) 'chelpienie się' od *chelpić się*,
chluśnienie 'uderzenie, cios' od *chlusnąć*,
CHODZENIE, *chodzenie* 'chodzenie', 'chód, kroki' od *chodzić*,
(CHRZCZENIE), *krcenie*, *krczenie*, *krzczenie*, *krzczenie* 'udzielanie chrztu' od
chrzcić, *krcić*, *krścić*, *krzcić*,
CHWALENIE, *falenie* 'oddawanie chwały, czi' od *chwalić*, *falić*,
cieczenie 'płynięcie, wzburzenie (wód)' od *ciec*,
CIERPIENIE, *cirzpienie*, *cirpienie* 'doznawanie bólu, ból fizyczny', 'noszenie
 cierpliwe, cierpliwość' (to znaczenie nie zachowało się współcześnie) od
cierpieć,
(cierpnienie), *cirpnienie* 'cierpki smak w ustach' od *(cierpnąć)*, *cirpnąć*,
cucenie 'budzenie' od *cucić* (autorzy SSip podając ten czasownik, odsyłają do
 formacji *ocucić*, *przecucić*),
czcienie 'czytanie (zwłaszcza Pisma św.)' od *czyść*, *czcić*,
CZYNIENIE 'działanie', 'czynienie czegoś' od *czynić*,
czyrślenie 'obdzieranie wokół pnia pasa kory z bielą, aby drzewo uschło' od
czyrślić, *czyrchlić*,
CZYSZCZENIE 'omywanie' od *czyścić*,
doliczenie 'uzasadnienie, dowód', 'doświadczenie' od *doliczyć*,
dołożenie 'zapytanie się, poradzenie się' od *dołożyć*,
DOPĘDZENIE 'zagnanie, zapędzenie' od *dopędzić*,
DOPUSZCZENIE 'zezwozenie', 'uczynienie, popełnienie czegoś (złego)' od
dopuścić, *dopuścić się*,
DORADZENIE 'rada, porada' od *doradzić*, *doradzić się*,
DOROBIE 'dorobek, praca' od *dorobić*,
dorzeczenie 'oświadczenie' od *dorzec*,

DOSTĄPIENIE 'uzyskanie, osiągnięcie, nabycie' od (*dostąpić*), *dostęp*,
dośćignienie 'osiągnięcie' od *dośćignąć* 'dogonić, dopędzić' (*SXVI*),
DOŚWIADCZENIE, *doświadczenie*, *doświadczenie* 'przeprowadzenie dowodu,
 udowodnienie' 'dowód', 'próba', 'doświadczenie, biegłość' od *doświadczyć*,
doświadczyć, *doświadczyć*, *doświadczyć*, *doświadczyć*,
DOTKNIENIE 'dotknięcie' (tylko to znaczenie zachowane), 'naruszenie, uszko-
 dzenie', *męskie dotknięcie* 'contagium, coitus' od *dotknąć (się)*,
dowiedzenie, *dowiedzenie* 'udowodnienie, wykazanie', 'dowód', 'zajęcie (połą-
 czone z doprowadzeniem bydła do folwarku księcia)', 'rozstrzygnięcie, de-
 cyzja' od *dowieść*,
dowierzenie 'zaufanie' od *dowierzyć (L)*,
dowinienie 'przewinienie, występki', 'kara' od *dowinić się*,
dozwole 'zezwole, pozwolenie' od *dozwolić*,
drapienie 'grabież' od *drapać*,
DRŻENIE 'tremor' od *drżeć*,
DZIELENIE 'podział, rozdzielenie (majątku przypadającego w spadku)', 'pełnie-
 nie funkcji granicy' od *dzielić*,
dzierzenie, *dzirzenie* 'trzymanie, podtrzymanie', 'trzymanie w niewoli', 'posia-
 danie na własność lub w dzierżawie', 'zachowywanie, przestrzeganie' od
dzierzeć,
GAJENIE 'otwieranie roków sądowych (według prawa niemieckiego w Polsce)',
 'wyznaczenie w lesie obszaru użytkowania' (to znaczenie wycofane) od *gaić*,
GANIENIE 'wytykanie błędów, ganiecie', 'rzucanie obelg, złorzeczenie' od *ganić*,
GARDZENIE 'pogardzanie, wzgarda' od *gardzić*,
GASZENIE 'extinctio, actus extinguendi' od *gasić*,
GONIENIE 'pędzenie, gnanie przed sobą' od *gonić*,
gorszenie 'zgorszenie, zły przykład' od *gorszyć (SXVI)*,
gorzenie 'żar, gorąco', 'trapienie się, martwienie się, smucenie się, boleść' (to
 znaczenie nie jest motywowane podstawą) od *gorzeć*, *goreć*,
graniczenie 'wytyczanie granic' od *graniczyć*,
GRODZENIE 'stawianie ogrodzenia' od *grodzić*,
GROMADZENIE, *grumadzenie* 'zbieranie, zwożenie' od *gromadzić (SXVI)*,
GROŻENIE 'straszenie, grożenie' od *grozić*,
GRYZIENIE 'morsus' od *gryźć*,
GRZESZENIE 'peccatum, peccati periculum' od *grzeszyć*,
GRZMIENIE 'odgłos gromu, huk pioruna', 'hałas, łoskot, turkot' od *grzmieć*,
grzmieć,
(HAŃBIENIE), *gańbienie* 'obraźliwe uraganie, lżenie' od *hańbić*, *gańbić*,
imienie, *himienie*, *jemienie*, *jmienie* 'posiadanie' 'zawiadywanie, kierowanie,
 zarządzanie tym, co komuś podlega' od *imieć*, *himieć*, *imieć się*, *jemieć*, *jmieć*,
JEDZENIE, *jedzenie*, *jenie* (?) 'jedzenie (czynność), spożywanie' od *jeść*,
(jrzenie), *żrenie* 'spojrzenie, wejrzenie' od *jrzeć*, *źrzeć*,
KADZENIE, *kadzenie* 'obrzędowe spalanie kadzidła' od *kadzić*,
karcenie 'kłótnia, zwada' od *karcic się* 'kłócić się, sprzeciwiać się, wadzić się', 227

kinienie 'skinienie, kiwnięcie (głową, ręką)' od *kinąć* (SXVI),
KOŃCZENIE 'koniec, kres' od *kończyć*,
KOPIENIE 'składanie w kopy (siana)' od *kopić*,
KORZENIE SIĘ 'okazywanie pokory, (...) ' od *korzyć się*,
kruczenie 'burczenie (w brzuchu)' od *kruczeć*,
krzeszenie 'wskrzeszanie, ożywianie' od *krześć*,
KRZYCZENIE 'krzyk' od *krzyczeć*,
KUPCZENIE 'handel, (...) ' od *kupczyć*,
KUPIENIE 'kupno, nabycie rzeczy na własność' od *kupić*,
KURZENIE 'okadzanie (...) ' od *kurzyć (się)*,
KUSZENIE 'poddawanie próbie, doświadczanie' od *kusić (się)*,
KWAPIENIE 'pośpiech, (...) ' od *kwapić (się)*,
(KWILENIE), *kwilenie* 'wydawanie płaczliwego głosu, płacz' od *(kwilić)*, *kwie-
lić*,
LEPIENIE 'pokrywanie warstwą gliny, wapna itp.' od *lepić*,
LEŻENIE 'actus cubandi, cubitus' od *leżeć*,
lęknięcie 'lęk, strach, przerażenie' od *lęknąć się*, *ląc się*,
LICZENIE 'liczenie, (...) ' od *liczyć*,
LŚNIENIE czy *łyśnienie* 'silny błysk, blask, błyskawica' od *(lśnić)*, *ślnić*,
LUBIENIE 'przyjaźń, zgoda, porozumienie' od *lubić*,
łącznienie 'uczucie głodu' od *łącznieć*,
łączenie 'oszustwo, podstęp' od *łączyć*,
łomienie 'atak kurczu, drgawek' od *łomić*,
ŁOWIENIE 'chwytywanie zwierząt' od *łowić*,
ŁUPIENIE '(...), rabowanie', 'branie zastawu, fantowanie' (znaczenie wycofane)
od *łupić*,
łszczenie 'blask, połysk' od *łszczyć (się)*,
MAMIENIE 'fałszywa, oszukańcza przepowiednia' od *mamić*,
mącenie czy *męcenie* 'martwienie, trapienie się, smutek' od *mącić*, *męcić*,
MDLENIE 'słabnięcie, opadanie z sił' od *mdleć*, *mgleć*,
MĘCZENIE '(...), zadawanie mąk' od *męczyć*,
mienie 'posiadanie', 'bycie, istnienie' od *mieć*,
mienienie 'wymienienie, zgłoszenie' od *mienić*, *mienić się*,
mienienie 'zmienianie się, zmienność' od *mienić się*,
MIERZENIE '(...), mierzenie', 'leczenie pewnych chorób przy pomocy mierzenia
ciała (...) ' (znaczenie wycofane) od *mierzyc*,
MILCZENIE '(...), niewydawanie żadnego głosu', w stosunkach prawnych 'nie-
upominanie się o swoje prawa, niewnoszenie skargi przeciw ich naruszeniu'
(to znaczenie wycofane) od *milczeć*,
minienie 'minięcie, upływ (czasu)' od *minąć*,
MŁÓCENIE '(...), młocka' od *młócić*,
mnienie 'sąd, opinia' od *mnieć*,
MODLENIE (w SDor z zaimkiem *się*) 'zanoszenie do Boga modlitwy, prośby'
od *modlić (się)*, *moglić (się)*,

możenie 'możność, możliwości (...)' od *móc*,
MÓWIENIE, *mołwienie* 'mówienie (czynność)', *mówienie rzeczy* 'występowanie przed sądem w imieniu strony procesowej', 'mowa, przemowa, przemówienie' (dwa ostatnie znaczenia wycofane) od *mówić*, *mołwić*,
MSZCZENIE '(..., branie odwetu' od *mścić (się)*,
MYŚLENIE '(..., rozmyślanie, rozważanie', 'wynik, skutek myślenia, (...) pomysł, zamiar, chęć, pragnienie' od *(myśleć)*, *myślić*,
naganienie 'przygana, zarzut, potępienie, oskarżenie, zakwestionowanie czegoś', 'błuznierstwo, złorzeczenie' od *naganić*,
najedzenie 'zaspokojenie głodu, nasycenie się' od *najeść się*,
NAKARMIEŃ '(..., zaspokojenie czyjegoś głodu' od *nakarmić*,
nakażenie 'uszkodzenie, naruszenie' od *nakazić*,
należenie '(..., natrafienie na coś', 'postanowienie, (...), wyrok', 'pomysł, (...) od *naleźć*,
nałomienie 'złamanie, naruszenie, uszkodzenie' od *nałomić*,
namienienie 'oznaczenie, określenie, przeznaczenie' od *namienić*,
namówienie 'oskarżenie, obwinianie' od *namówić*,
napadnienie 'napaść' od *napaść*,
naparzenie 'przemycie rany naparem z ziół' od *naparzyć*,
NAPEŁNIENIE '(..., kompletność, obfitość', 'wyrównanie, uzupełnienie (do przewidzianej ilości, jakości), (...)', '(..., upływ pewnego czasu', 'wykonanie, (...) od *napęlnić*,
napicie '(..., wypijanie płynu' od *napić się*,
NAPOJENIE '(..., zaspokojenie czyjegoś pragnienia' od *napoić*,
NAPRAWIENIE 'naprawienie, (...) (tylko to znaczenie zachowane), 'prawość, sprawiedliwość', 'danie odpowiedzi, czy też rozważenie, przygotowanie się', 'namówienie do czegoś' od *naprawić*,
NARODZENIE 'urodzenie się, (...) od *narodzić (się)*,
NARUSZENIE 'uszkodzenie czegoś, pogwałcenie' od *naruszyć*,
narządzenie 'przygotowanie, ustanowienie' od *narządzić*,
narzeczenie 'przygana, (...) oskarżenie o coś, zakwestionowanie czegoś' od *narzec*,
nasadzenie 'wyznaczenie do jakiejś roli, funkcji, (...) od *nasadzić*, *nasadzić się*,
nastroyenie 'przygotowanie' od *natroić*,
NASYCENIE 'nakarmienie i napojenie, też stan braku głodu i pragnienia' od *nasycić*,
NATCHNIENIE, *nadchnienie* 'przesycenie myślą, uczuciem, wolą' od *natchnąć*, *nadchnąć*,
natknienie 'przygana, wytknięcie, uwłoczenie' od *natknąć*,
NAUCZENIE 'umiejętność, wiedza, doświadczenie', 'pouczenie, (...) od *nauczyć*,
nawiedzenie, *nawiedzenie* 'wprowadzenie' od *nawieść*,
nawiedzenie, *nawiedzenie* 'odwiedzanie kogoś, (...) od *nawiedzić*,
NAWRÓCENIE 'powrót, (...)', 'powrót do właściwych zasad moralnych, religijnych, (...)', '(..., oddanie z powrotem, (...) (to znaczenie wycofane) od *nawrócić*,

nęczenie 'nękanie, dręczenie, trapienie, prześladowanie, ucisk' od *nędzić*,
NIESIENIE 'noszenie, przenoszenie, (...) ' od *nieść*,
(nienajrzenie), nienażrenie, nienażrzenie 'nienawiść' od *nienajźrzeć, nienażreć, nienażrzeć*,
NOSZENIE 'dźwiganie' od *nosić (się)*,
obaczenie 'badanie, dociekanie', 'rozwaga' od *obaczyć*,
OBCHODZENIE 'chodzenie, krążenie dookoła czegoś' od *obchodzić, obchodzić się*,
OBCIĄŻENIE 'nałożenie ciężaru, ciężar, ciężkość', 'uczynienie cięższym, (...) ' od *obciążyć, obciążyć się czy obciążyć, obciążyć się*,
OBДАРZENIE 'danie darów, obdarowanie' od *obdarzyć*,
OBEJRZENIE, *obeżrenie, obeźrzenie* 'spojrzenie, dostrzeżenie, oglądanie, zasięg widzenia, zasięg', 'ogłądanie, wizytowanie' (te znaczenia zachowane) 'rozmyślanie, rozważanie', 'staranie się, troszczenie się' od *obejrzyć, obejrzeć, obeżreć, obeżreć się, obeźrzeć się*,
obelżenie 'ulżenie, złagodzenie' od *obelżyć*,
obieszenie 'odebranie życia przez powieszenie, uśmiercenie na szubienicy' od *obiesić*,
OBJAWIENIE 'ogłoszenie, podanie do wiadomości' (współcześnie wychodzące z użycia), 'oświecenie, nauczanie, pouczanie' od *objawić (się), objewić*,
OBŁĘŻENIE, *obleżenie* 'otoczenie, (...) w celu jego zdobycia' od *obleżeć*,
OBLICZENIE 'obrachunek, (...) wyrównanie rachunków' od *obliczyć, obliczyć się*,
oblubienie 'zaręczyny, zaślubiny', 'rozkosz, przyjemność' od *oblubić*,
OBLĄPIENIE '(...), uścisk (...)' i wycofane znaczenie '(...) stosunek płciowy' od *obląpić*,
obłożenie 'zasłonięcie przeszkodą prawną, zarzut' od *obłożyć*,
obludzenie 'zwodzenie, udawanie, oszukiwanie' od *obludzić*,
oblupienie 'ograbienie, obrabowanie', 'obnażenie, оголоcenie, (...) ' od *oblupić*,
obmówienie 'fałszywa przyczyna, pozór, wymówka' od *obmówić*,
OBNAŻENIE 'nagość' od *obnażyć*,
obnieczczenie 'znieważenie, obrażenie, naruszenie czci' od *obnieczić*,
obnowienie 'odnowienie' od *obnowić*,
(obranienie), obrenienie 'zranienie (...) ' od *obranić*,
OBRAŻENIE 'obraza, uraza, zniewaga' od *obrazić*,
obrabienie 'poobcinanie (siekierą)' od *obrębić*,
obręczenie 'danie rękojmi, poręczenie' od *obręczyć*,
OBRONIE 'odparcie napaści siłą', 'opieka, osłona' od *obronić*,
OBRÓCENIE 'odwrócenie, skierowanie w inną stronę, (...) ' 'przemiana', 'przyjęcie właściwej religii, (...) ' (znaczenie wycofane) od *obrócić*,
obrządzenie 'działanie, zajmowanie się czymś', 'zarządzenie, polecenie', 'układ, umowa, obietnica, przyrzeczenie, przymierzenie' od *(obrządzić), obrzędzić, obrzeczanie* 'zarzut' od *obrzec*,
obsiedzenie 'oblężenie' od *(obsiąść), obsieść*,
OBSTĄPIENIE 'oblężenie' od *(obstąpić), obstepić*,

OBWINIENIE 'pociągnięcie do odpowiedzialności (...), oskarżenie' od *obwinić*,
OCHŁODZENIE 'oziębienie, ostudzenie, orzeźwienie', 'pokrzepienie, ulga, uspokojenie, wypoczynek' (znaczenie wycofane) od *ochłodzić*,
ochrapienie 'ochrypnięcie, zachrypnięcie, utrata głosu z powodu chrypki' od *ochrapieć*,
ochromienie 'trwałe, ciężkie okaleczenie, (...)' od *ochromieć*,
ociążenie 'obciążenie, trudność' od *ociążyć*, *ociężyć*,
ocucenie 'uprzytomnienie, uświadomienie sobie czegoś' od *ocucić*,
OCZYSZCZENIE, *oczyszczenie* 'usuwanie brudu', 'usuwanie zmyły rytualnej', 'usuwanie skazy moralnej', '(...), udowodnienie niewinności', 'czystość, (...), blask' od *oczyścić*,
oćmienie 'osłonięcie, otoczenie, okrycie ciemnością, chmurą, zasłoną' od *oćmić*, (*odczyszczenie*), *otczyszczenie* 'oczyszczenie z zarzutów, (...)' od *odczyścić* (L),
ODDALENIE, *odalenie*, *otdalenie* 'odsunięcie, odłączenie', 'dysponowanie, rozporządzanie (rzeczą)', 'zwłoka, odsunięcie w czasie' (znaczenia wycofane), 'odległość' od *oddalić*, *odalić*, *otdalić*, *oddalić się*,
oddzielenie, *otdzielenie* '(...), podział majątku, masy spadkowej' od *oddzielić*, *otdzielić*,
odeprzenie 'odpowiedź na zarzuty przeciwnika procesowego (...)' od *odeprzeć*, *otprzeć*,
ODETCHNIENIE 'wytchnienie, ulga, odpoczynek' od *odetchnąć*,
ODŁĄCZENIE czy *odłączenie*, *otłączenie* czy *otłęczenie* 'oddzielenie, rozłączenie, oddalenie' od (*odłączyć*), *odłączyć*, *otłączyć*,
(ODŁOŻENIE), *otłożenie* 'przesunięcie, przełożenie, odroczenie (terminu)', 'usunięcie, zaniechanie', 'naprawienie, (...) (szkody)' (znaczenie wycofane) od *odłożyć*, *otłożyć*,
(ODMIENIENIE), *otmienienie* 'wymiana na coś innego, odnowienie' od *odmienić*, *otmienić*,
odmówienie 'sprzeciw, protest' od *odmówić*, *otmówić*,
ODNOWIENIE, *otnowienie* 'odrodzenie, przywrócenie do pierwotnego, dobrego stanu' od *odnowić*, *otnowić*,
(ODPĘDZENIE), *otpędzenie* 'odegnanie, oddalenie' od *odpędzić*, *otpędzić*,
ODPŁACENIE, *otpłacenie* 'odwzajemnienie się, (...)' od *odpłacić* (się), *otpłacić* (się),
(odpocznienie), *otpocznienie* 'wypoczynek, wytchnienie, spokój' od *odpocząć* (SXVI),
odpoczynienie, *otpoczynienie* jw. od *odpoczynąć*, *otpoczynąć*,
ODPOWIEDZENIE, *odpowiedzenie*, *otpowiedzenie* 'odpowiedź, (...)', 'odpowiedź pozanego w sądzie na skargę, na zarzuty zawarte w pozwie', 'modlitwa w odpowiedzi na śpiew kapłana', 'pogróżka' od *odpowiedzieć*, *otpowiedzieć*,
odpuszczenie, *otpuszczenie* 'przebaczenie, darowanie winy', 'pozwolenie', 'pozwolenie na odpuszczenie gospodarstwa kmiecego', 'uwolnienie (z niewoli)', 'uwolnienie od obowiązku' 'odwłoka' (to znaczenie nie ma potwierdzenia w podstawie) od *odpuścić*, *otpuścić*,

odrzeczenie 'wyrzeczenie się' od *odrzec* (*się*),
ODRZUCENIE 'odtrącenie, odepchnięcie, oddalenie' od *odrzucić*,
ODSŁONIE 'odkrycie, ujawnienie czegoś' od (*odsłonić*), *odsłonić*,
ODSTĄPIENIE, *otstąpienie* 'zrzeczenie się, ustąpienie', 'oddzielenie się, odłączenie, odpadnięcie' od (*odstąpić*), *odstąpić*, *otstąpić*,
(*odwadzenie*), *otwadzenie* 'usuwanie, likwidowanie' od *odwadzić* (*SXVI*),
ODWAŻENIE, *otwazenie* 'odmierzenie na wadze' od *odważyć*, *otważyć*,
ODWIEDZENIE, *odwiedzenie* 'odciągnięcie od pierwotnego pomysłu, odwołanie, (odmienienie, zmiana, cofnięcie (...))' od *odwieść* (*się*), *otwieść* (*się*),
ODWLECZENIE 'zwłoka, odłożenie na potem' od *odwlec*,
otwrócenie 'zwrócenie, skierowanie w inną stronę, w innym niż dotąd kierunku', 'odejście, odstępstwo, odszczepieństwo' od *odwrócić*, *otwrócić*,
odzierzenie, *odzirzenie* 'otrzymanie czegoś, wzięcie w użytkowanie lub na własność', 'stan posiadania' od *odzierzeć*, *odzirzeć*,
ogarnienie 'otoczenie, objęcie', 'przeniknięcie (?)' od *ogarnąć*, *ogardnąć*,
OKRWAWIENIE 'umazanie krwią, oblanie krwią' od *okrwawić* (*SXVI*),
OKUPIENIE 'odkupienie, wykupienie z czyichś rąk' od *okupić*,
OMASZCZENIE 'okraszanie, (...) ' od *omaścić*,
(*OMDLENIE*), *omglenie* 'utrata sił, zesłabnięcie' od *omdleć*, *omgleć*,
omierzenie 'odraza, wstręt, obrzydzenie' od *omierzeć*,
omówienie, *omółwienie* 'złe, złośliwe mówienie o kimś, oszczerstwo, potwarz, plotka', 'wymówka, usprawiedliwienie, uzasadnienie' od *omówić*,
OMYLENIE 'podstęp, kłamstwo, oszustwo', 'wątpienie, wątpliwość' od *omylić* (*SXVI*),
omyślenie 'namysł, namyslenie się, rozważenie', 'rozpamiętywanie, rozważanie, rozmyślanie' od *omyślić*,
oniemienie 'ochrypnięcie, (...) utrata głosu z powodu chrypki'¹⁷⁷ od *oniemieć*, *omienieć*,
opatrzenie 'wzrok, spojrzenie, też zasięg, pole widzenia', 'ogłądnięcie, obejrzenie, poznanie', 'powołanie, godność' od (*opatrzyć*), *opatrzać*,
oplćenie, *oplćienie* 'wcielenie się, przyjęcie ciała ludzkiego' od *oplćić*,
opłynienie 'obfitość, nadmiar' od *opłynąć* 'być pełnym, (...)',
oprawienie 'naprawa, poprawienie, (...)', 'zarządzenie, moc rządzenia, władza', 'zarządzenie, polecenie', 'zaopatrzenie', 'opieka', 'potwierdzenie przysięgą' (ostatnie znaczenie nie znajduje motywacji w podstawie) od *oprawić*, *oprawić się*,
opuchnienie 'chorobliwa obrzmiałość, spuchlizna, puchlina wodna' od *opuchnąć*,
OPUSZCZENIE 'osamotnienie', 'zaniedbanie, niezrobienie czegoś', 'występek, wina', 'przerwa' (te dwa znaczenia są słabiej motywowane podstawą), 'odpuszczenie, zlitowanie', 'spustoszenie' od *opuścić*,

¹⁷⁷ Współcześnie zachowało się znaczenie czasownika *oniemieć* 'stać się niemym, nie móc mówić, nie móc wydobyć głosu'. Podane w *SDor* konteksty świadczą jednak, że użycie tego czasownika współcześnie jest inne niż w staropolszczyźnie. Obecnie bowiem czasownik i pochodny od niego rzeczownik używane są tylko metaforycznie.

OSADZENIE 'osiedlenie', 'wyznaczenie granicy za pomocą tzw. osady' (to znaczenie wycofane) od *osadzić*,
OSĄDZENIE 'wyrok, postanowienie sądowe, orzeczenie, skazanie' od (*osądzić*), *osędzić*,
OSŁABIENIE 'zmniejszenie natężenia, ulżenie (...)' od *osłabić* (*się*),
osławienie 'oddawanie czci, wychwalanie' od *osławić*,
OSŁODZENIE, *osłodzenie* 'uczynienie słodkim' od *osłodzić*,
osłowienie 'oddanie czci, wychwalanie' od *osłowić* '(...) wywyższyć, uświęcić' (*SXVI*),
osoczenie 'fałszywe oskarżenie' od *osoczyć*,
osromocenie 'wstyd, zawstydzienie, hańba' od *osromocić*,
ostawienie 'odstawienie od piersi, zaprzestanie karmienia piersią, odchowanie' od *ostawić*,
OSTRZENIE 'nadawanie metalowemu przedmiotowi ostrości' od *ostrzyć*,
OSTRZEŻENIE 'upomnienie, przestroga', 'strzeżenie, pilnowanie, obrona' (to znaczenie wycofane) od *ostrzec*, *ostrzec się*,
(*OSZKARADZENIE*), *oskaradzenie* 'zniekształcenie, zeszpecenie' od (*oszkaradzić*), *oskaradzić*,
OŚLEPIENIE 'uczynienie ślepym (...)' od *oślepić*,
OŚWIADCZENIE 'publiczne ogłoszenie', 'wyrażenie woli, zarządzenie' od *oświadczyć*,
OŚWIECENIE 'świecenie, oświetlenie, światłość', 'obdarzenie lepszą świadomością, rozumem, pouczenie, uczynienie mądrzejszym, lepszym' od *oświecić*,
oświecenie 'uczynienie świętym, uświęcenie, poświęcenie', 'bycie świętym, posiadanie cech świętego, świętość' od *oświecić*,
OTWORZENIE 'odemknięcie czegoś zamkniętego, rozchylenie, rozwarcie' od *otworzyć*,
oznamienie 'wyjaśnienie, odpowiedź' od *oznamić*,
OŻYWIENIE 'powrót do życia, zmartwychwstanie', 'pokrzepienie, (...)' od *ożywić*,
padzenie 'przewrócenie się, zwalenie się' od *paść*,
PALENIE 'niszczenie ogniem' od *palić*,
PASIENIE 'umożliwianie bydłu, owcom, świniom itp. nakarmienia się na pastwisku, łące, polu lub w lesie, (...)' od *paść*,
PATRZENIE 'spoglądanie, oglądanie', 'opieka, obrona' (znaczenie wycofane) od *patrzeć*,
PEŁNIENIE 'wykonywanie' od *pełnić*,
pieniężenie 'pobieranie opłaty w pieniądzu' od *pieniężyć* 'w pieniądzu obrócić, (...)' (*L*),
pieszczenie 'rozleniwienie' od *pieścić* 'przez nadmierną opiekę rozleniwiać',
PŁACENIE 'dawanie należnych komuś pieniędzy, (...)' od *placić*,
PŁODZENIE 'dawanie życia, rozmnażanie' od *plodzić*,
płynienie 'płynięcie, bieg (rzeki)', 'pływanie, żeglowanie' od *płynąć*,
POBIELENIE 'pomalowanie na białą' od *pobielić* (*L*),

POBUDZENIE 'podnieta, zachęta' od *pobudzić*,
poburzenie 'rozdrażnienie, gniew' od *poburzyć*,
pobydlenie 'pobył, przebywanie' od *pobydląć*,
POCENIE 'wydzielanie potu' od *pocić się*,
(pochwacenie), *pofacenie* 'podchwycenie, przyłapanie': *pofacenie* w słowie 'przy-
 łapanie kogoś na nagannej wypowiedzi' od *pochwacić*, *pochwacić się*, *po-
 facić*,
(POCHWALENIE), *pofalenie* 'wyrażania uznania, pochwała' od *pochwalić*, *pofalić*,
POCIESZENIE 'usunięcie smutku, (...) ' od *pocieszyć*,
podbudzenie 'podnieta, pobudka' od *podbudzić* (L),
podęprzenie 'wsparcie, pomoc' od *podęprzeć*, *podęprzeć się*,
podmycenie 'przekupienie, przekupstwo' od *podmycić* (L),
podniecenie 'zapalenie, podpalenie', 'natchnienie, bodziec, pokusa' od *podniecić*
 (się),
PODNIESIENIE 'nadanie przedmiotowi ruchu w płaszczyźnie pionowej, (...) ' ,
 'spowodowanie, że coś osiągnęło wyższy poziom w stosunku do stanu pier-
 wotnego', 'wywyższenie', 'zbyteczna, grzeszna śmiałość'¹⁷⁸ od *podnieść*,
podpomożenie 'wsparcie, pokrzepienie' od *podpomóc*,
podrapienie 'zagrabienie, zrabowanie czegoś' od *podrapić*,
podtulenie 'podporządkowanie się, posłuszeństwo' od *podtulić się*,
poduszczenie 'podstępna namowa, podszept', 'pobudzenie, umocnienie' od *podu-
 ścić*,
(podwyższenie), *podwyszenie* 'oddanie nowych szczegółów do podstawowej tre-
 ści, powiększenie', 'wywyższenie kogoś' od *(podwyższyć)*, *podwyszyć*,
podziwienie 'zdumienie' od *podziwić się*,
poganie 'skarzenie, połajanie' od *poganić*,
poginięcie 'upadek, zatrata' od *poginać*,
pogorszenie 'zły wpływ, zły przykład, powód do stania się gorszym, do zwąt-
 pienia, czyn odurzający', 'szkoda moralna' od *pogorszyć*,
POGORZENIE 'spłonięcie, spalenie się' od *pogorzeć*,
POHAŃBIENIE, *pogańbienie* 'okrycie hańbą, wstydem, (...) ' od *pohańbić*,
pogańbić,
pokalenie 'zanieczyszczenie pod względem moralnym lub rytualnym, (...) ' od
pokalić,
poklonienie 'pozdrowienie' od *pokłonić się*,
pokoszczenie 'napuszczenie, powleczenie pokostem' od *pokoszczać*, *pokostować*
 (L),
pokoszenie czy *pokoszenie* 'ścięcie kosą, skoszenie' od *pokosić*,
pokupienie 'zapłacenie' od *pokupić*,
pokuszenie 'próba, poddanie próbie, (...) ' , 'przesłuchiwanie, badanie, (...) ' od
pokusić,

¹⁷⁸ SSip podaje też znaczenie czasownika *podnieść się w (pychę)* 'stać się pysznym'. To
 znaczenie rzeczownika nie jest znane współczesnej polszczyźnie.

POLECENIE ‘powierzenie, oddanie pod opiekę, (...)’, ‘zlecenie, nakaz’ od *po-le-cić*,

POLEPSZENIE ‘zmiana na lepsze, poprawa’ od *polepszyć*,

POLICZENIE ‘obliczenie, ustalenie liczby’ od *policzyć*,

poludzenie ‘oświadczenie, zeznanie’ od *poludzić*,

połknięcie ‘pożarcie, połknięcie’ od *połknąć*,

połomienie ‘rozbitcie na części, zniszczenie’ od *połomić*,

POŁOŻENIE ‘stan, ogólna sytuacja’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘stanowi-sko, godność’, *położenie prawa, sądu* ‘zwołanie sądu’ (znaczenie zestawienia nie w pełni motywowane znaczeniem czasownika podstawowego), ‘przedsta-wienie wyjaśnień’, ‘opisanie, wyłożenie myśli, sprawy’, ‘przedstawienie, przedłożenie’, ‘wypłacenie’ od *położyć*,

pomienienie ‘przedstawienie dowodu przez stronę procesową’ od *pomienić*,

POMIERZENIE ‘odmierzenie należnej komuś części ziemi, ustalenie granic nie-ruchomości’, ‘wymierzenie’ od *pomierzyć*,

pomdlenie ‘osłabienie, utrata sił’ od *pomdlić, pomdleć*,

POMNIEJSZENIE ‘ujęcie komuś znaczenia’ od *pomniejszyć*,

pomnienie ‘zapomnienie’ od *pomnieć*,

POMNOŻENIE ‘uczynienie liczniejszym, zwielokrotnienie’, ‘wzrost, rozwój’ od *pomnożyć*,

pomożenie ‘udzielenie pomocy, wsparcie’, *pomożenie prawa* ‘udzielenie pomocy w postępowaniu sądowym’ od *pomóc*,

POMÓWIENIE ‘złożenie przed sądem skargi słownej’ od *pomówić*,

POMSZCZENIE ‘odwet za krzywdę, ukaranie’ od *pomścić się*,

POMYŚLENIE ‘myśl, myślenie’, ‘rozważenie jakiejś sprawy’ od (*pomyśleć*), *pomyśleć*,

PONIŻENIE ‘upokorzenie, wzgardzenie’, ‘poskromienie’, ‘zepchnięcie w dół, pogorszenie stanu’ (ostatnie znaczenie wycofane) od *poniżyć*,

ponowienie ‘naprawa, odnowienie, ulepszenie’ od *ponowić*,

popasienie ‘wypasienie’ od *popaść*,

POPEŁNIENIE, *popielnienie* ‘wykonanie, spełnienie’, ‘doprowadzenie do pełno-ści, pełnia’ od *popęlnić, popielnić*,

POPRAWIENIE ‘ulepszenie, (...)’, ‘naprawa, odnowienie, odbudowa’ od *popra-wić*,

poradlenie ‘zaoranie radłem’ od *poradlić* (L),

porąbienie ‘wycięcie’ od *porębić*,

PORADZENIE ‘zasięgnięcie porady prawnej’ od *poradzić, poradzić się*,

porodzenie, porodzięcie ‘wydanie dziecka na świat’ od *porodzić*,

porozumienie ‘mniemanie’ od *porozumieć*,

PORUSZENIE ‘pobudzenie, podnieta, bodziec’, ‘wewnętrzne wzruszenie, uczu-cie’ oraz znaczenia wycofane: ‘bycie w ruchu, ruszanie się’, ‘uszkodzenie, naruszenie, skażenie’, ‘zarzut uczyniony sędziemu o niesprawiedliwy, niesłu-szny wyrok sądowy, zakwestionowanie wyroku sędziego’ od *poruszyć, po-ruszyć się*,

posadzenie 'postawienie, przywiedzenie' od *posadzić*,
posażenie 'dawanie posagu' od *posażyc* (*L*),
posieczenie 'ścięcie (trawy) kosą, skoszenie' od *posiec*,
posiedlenie 'przebywanie' od *posiedlić* 'osiąść na roli',
posilenie 'uczynienie silnym, dodanie sił, (...)', 'bycie silnym, siła' od *posilić*,
posielić,
posromienie 'zawstydzenie, upokorzenie' od *posromić*,
posromocenie jw. od *posromocić*,
POSŁUŻENIE 'usługa, pomoc' od *posłużyć*,
postawienie 'doprowadzenie, przysłanie obwinionego a. przedmiotu sporu na rozprawę sądową', 'uchwała, zarządzenie' od *postawić*, *postawić się*,
postrobie (?) 'wzmocnienie' od *postrobić* 'orzeźwić',
poswarzenie 'skarzenie, połajanie' od *poswarzyć się*,
POSZCZENIE '(...), post' od *pościć* (*się*),
poślubienie 'złożenie ślubu, przyrzeczenie' od *poślubić*,
(*pośraccie*), *pośraccie* 'zastąpienie komuś drogi, spotkanie' od *pośreść*, *pośreść*, *pośreść* czy *pośratnąć*, *pośratnąć*, *pośratnąć*,
POŚWIADCZENIE 'zapewnienie, ogłoszenie, potwierdzenie czegoś przy świadkach' od *poświadczyć*, *poświadczyć*,
poświecenie 'światło' od *poświecić*,
POŚWIĘCENIE czy *poświęcenie* 'obrzadek, czynność święcenia', '(...), pobłogosławienie, (...) ' oraz znaczenia wycofane: '(...), uczczenie', 'stan świętości' od *poświęcić*,
potęchnienie 'zniknięcie, zanik' od *potęchnąć*,
POTĘPIENIE 'wydanie wyroku skazującego, ukaranie', 'wzgarda, pośmiewisko' (znaczenie wycofane) od *potępić*,
potłoczenie 'podeptanie' od *potłoczyć*,
potłumienie 'podporządkowanie' od *potłumić*,
POTOPNIENIE 'zalenie wodą' (dziś rzadkie) od *potopić*,
POTRĄCENIE 'uderzenie' od *potrącić*,
potwarzenie 'bezpodstawne zarzuty, oszczerstwo, (...) ' od *potwarzyć*,
POTWIERDZENIE, *poćwierdzenie*, *poćwirdzenie*, *poćwirdzenie*, *potwierdzenie*,
potwirdzenie '(...), udowodnienie prawdziwości czegoś' (tylko to znaczenie zachowane), 'umocnienie, wzmocnienie', 'uznanie za ważne', 'bierzmowanie' (znaczenie to nie występuje w podstawie czasownikowej) od *potwierdzić*,
poćwierdzić, *poćwirdzić*, *potwierdzić*,
(*powiedzenie*), *powiedzenie* (?) 'przyprowadzenie, przedstawienie' od *powieść*,
powielenie 'rozkaz, polecenie' od *powielić*,
powłóczenie czy też **POWLECZENIE** 'pokrycie cienką warstwą czegoś' od *powlec*,
powolenie '(...), przyzwolenie' od *powolić*,
POWŚCIAĞNIENIE 'zatrzymanie, uwięzienie' od *powściągnąć*,
(*powyższenie*), *powyszenie*, *powyszenie* 'wywyższenie, uczczenie, (...) ' 'godność, stanowisko, stan', 'podbicie, podniesienie ceny', *święte powyszenie* 'obrzędy kultowe' od (*powyższyć*), *powyszyć się*, *powyszyć*,

POZBAWIENIE 'wywołanie utraty czegoś, odebranie komuś czegoś' od *pozba-
wić*,
POZDROWIENIE 'powitanie, przywitanie, (...) ' od *pozdrowić*,
POŻYCZENIE 'danie, przekazanie czegoś komuś pod warunkiem zwrotu (...) ' ,
 'udzielenie, użyczenie' od *pożyczyć*,
pożzenie 'spalenie' od *pożec*,
PRAGNIENIE '(...), chęć picia', 'pożądanie czegoś, dążenie do czegoś' od *pra-
gnąć*,
PROSZENIE 'prośba (skierowana do kogoś), ubieganie się o coś' od *prosić*,
prowadzenie 'wyprowadzenie się, usunięcie się z majątku', 'wychód kmiecia ze
wsi pańskiej' od *prowadzić*,
(PRZECHWALENIE), *przefalenie* 'zbyt dobre mówienie o sobie' od *przychwalić*
 (L),
przeciwienie 'opór' od *przeciwić*,
 (przeciwmówienie), *przecimówienie* 'różnica zdań, spór, kłótnia' od *przecimować*,
przecimować,
PRZEDŁUŻENIE 'powiększenie czasu trwania', '(...), zwłoka' od *przedłużyć*,
przedrożenie 'podniesienie ceny' od *przedrożyć* (SWil),
prejawienie 'ukazanie się' od *przejawić*,
przejrzenie, *przeźrzenie* 'zrządzenie, przeznaczenie' (to znaczenie nie jest potwier-
dzone podstawą), 'przewidywanie' od *przejrzeć*, *przejrzeć*, *przejrzeć*, *prze-
żreć*, *przeżreć*,
przekazanie 'zagrodenie, zastawienie' od *przekazać*,
przełomienie (o ślubie obietnicy) 'złamanie, niedotrzymanie' od *przełomić*,
przełożenie 'wywyższenie, wyróżnienie' od *przełożyć*,
PRZEMIENIENIE '(...) przeobrażenie, przekształcenie', '(...), zamiana' od *prze-
mienić*,
przeminienie (o czasie) 'upłynięcie, upływ' od *przeminąć* (się),
przemirzenie 'przymierze, sojusz' od *przemirzyć*,
PRZEMÓWIENIE 'wypowiedź, słowa, mowa' od *przemówić*,
PRZEMYŚLENIE 'zastanowienie, rozważenie' od *przemyślić*,
PRZENIESIENIE '(...) zmienienie miejsca pobytu kogoś lub czegoś', 'przetłuma-
czenie' od *przenieść*,
przepadnienie 'zniszczenie' od *przepaść*, *przepaść się*,
PRZEPOWIEDZENIE 'obwieszczenie przyszłych wydarzeń' od *przypowiedzieć*,
PRZEPROSZENIE 'załagodzenie, przejednanie' od *przeprosić*,
przepuszczenie 'pozwolenie, zezwolenie, (...) ' , 'odpust, zrządzenie, fatum', 'prze-
baczenie, odpuszczenie win, zobowiązań, darowanie', 'otworzenie, puszcze-
nie (krwi)' od *przepuścić*,
PRZERAŻENIE 'uczucie silnego lęku, trwoga' od *przerazić* (L)¹⁷⁹,
przerycie 'przekopanie, wykopanie rowu' od *przeryć* (L),

¹⁷⁹ SSłp odnotowuje czasownik *przerazić* w znaczeniu 'wedrzyć się gdzieś, wnikać, przenik-
nąć, przebić na wylot (...) '.

PRZESIEDLENIE 'przeniesienie na inne miejsce' od *przesiedlić*,
przestąpienie 'przejsięcie, wyjście', 'przestępstwo, (...) ' od (*przestąpić*), *przestąpić*,
przestraszenie 'strach, bojaźń' od *przestraszyć*,
przewiedzenie, przewidzenie 'przeprowadzenie, odprowadzenie', 'przymusowe
przesiedlenie', *przewiedzenie przysięgi* 'dokonanie czynności związanych ze
łożeniem przysięgi', 'przeprowadzenie dowodu w sądzie' od *przewieść*,
PRZEWIERCENIE 'wybicie otworu' od *przewiercić*,
PRZEWINIENIE 'postępek łamiący obowiązujące prawo (...) ' od *przewinić*,
PRZEWLECZENIE 'przesunięcie czegoś przez coś, przeciągnięcie przez otwór',
'przełożenie na później, odroczenie' od *przewlec*,
(*przewyższenie*), *przewyszczenie, przewyszenie* 'wyróżnienie, uczczenie', 'wznie-
sienie na wyższy poziom, wywyższenie', 'pierwszeństwo' od (*przewyższyć*),
przewyssać, przewyszyć,
przewrócenie 'zniszczenie, zburzenie', 'przewrotność, chytryść, przebiegłość' (to
znaczenie nie znajduje potwierdzenia w podstawie) od *przewrócić*,
PRZYBLIŻENIE 'przybycie, podejście blisko (w czasie lub przestrzeni)' od *przy-
bliżyć się*,
przyciśnienie 'ucisk, ból' od *przycisnąć* (L),
przyczynienie 'orędownictwo, wstawiennictwo' od *przyczynić, przyczynić się*,
PRZYGANIE 'zarzut, oskarżenie, zakwestionowanie czegoś' od *przyganić*,
przygodzenie 'przypadek, zdarzenie, okoliczności' od *przygodzić się*,
(*przyjrzenie*), *przyjrzenie* 'staranie się, troszczenie się' od (*przyjrzyć*), *przyrzyć*,
przyrzyć,
przylubienie 'zgoda, jednomyślność', 'zachęta, rozkaz' od *przylubić*,
przymącenie czy *przymęcenie* 'zmuszenie, nakłonienie kogoś do czegoś wbrew
jego woli', 'występek, może gwałt popełniony na kobiecie' od *przymącić* czy
przymęcić,
(*przymierzenie*), *przymirzenie* 'rozejm, pokój', 'układ, umowa', 'zabezpieczenie
komuś pobytu lub przejścia listem żelaznym lub konwojem' (to znaczenie nie
jest motywowane podstawą) od *przymierzyć się* (L),
przymówienie 'słowa, mowa' od *przymówić, przymówić się*,
PRZYNIESIENIE 'dostarczenie' od *przynieść*,
przypadzenie 'niespodziewane nadejście, pojawienie się czegoś' od *przypaść*; brak
tutaj prostej zależności między czasownikiem a derywatem czynnościowym,
(*przypowiedzenie*), *przypowiedzenie* 'zgłoszenie przed sądem roszczenia' od
przypowiedzieć, przypowiedzieć się,
przypowieszczenie 'wezwanie do sądu celem zadośćuczynienia wyrokowi skazu-
jącemu (...) ' od *przypowieścić*,
przyprawienie 'namowa, nakłanianie ' od *przyprawić*,
przyrodzenie, przyrodzenie 'pokrewieństwo a. powinowactwo' od *przyrodzić się*,
PRZYSĄDZENIE 'wyrok sądowy, orzeczenie sądu' od (*przysądzić*), *przysądzić*,
przysiężenie 'uroczyste oświadczenie, (...) dotyczące prawdziwości jakiegoś
twierdzenia, środek dowodowy w postępowaniu sądowym', 'umowa, układ
zawarty pod przysięgą', 'spisek, sprzysiężenie' od *przysiąc*,

PRZYSTĄPIENIE 'zbliżenie się, dojście' od (*przystąpić*), *przystąpić*,
przytknienie 'pozwanie do sądu z dotknięciem pozwanego' od *przytknąć*,
przytrafienie 'zgodność, proporcja' od *przytrafić*,
przytrzenie 'atak, natarcie' od *przytrzeć* (L),
przywiedzenie, *przywiedzenie* 'namowa', 'przyprowadzenie' od *przywieść*,
przywołanie 'wyrażenie zgody na coś' od *przywołać*,
PRZYWRÓCENIE 'doprowadzenie do poprzedniego stanu, naprawienie' od *przywrócić*,
PRYZWOLENIE 'zgoda, zezwolenie' od *przyzwolić*,
PUSZCZENIE 'uwolnienie, pozwolenie' od *puścić*,
RADZENIE 'wspólne omawianie spraw' od *radzić*, *radzić się*,
RANIENIE 'okaleczenie' od *ranić*,
rębie 'ścinanie, wyrąb' od *rębić*,
ROBIENIE 'praca' od *robić*,
RODZENIE '(...), poród', '(...), narodziny', 'pochodzenie, rodowód' (znaczenie wycofane) od *rodzić*, *rodzić się*,
rośnienie 'wzrastanie, rozwój' od *rosnąć*,
rozbaczenie 'rozpatrzenie, przemyślenie, rozważenie' od *rozbażyć*, *rozbażyć się*,
rozciągnięcie 'rozprostowanie czy też osłabienie, złagodzenie czegoś (?)' od *rozciągnąć*,
(ROZDRAŻNIENIE), *rozdrażnienie* '(...), zniecierpliwienie kogoś, wywołanie czyjegós gniewu' od (*rozdrażnić*), *rozdrażnić*,
rozdwojenie 'niezgoda' od *rozdwoić*,
ROZDZIELENIE 'podział, dzielenie, podzielenie się na części', 'przeprowadzenie podziału majątkowego, (...)', 'rozdanie między kogoś', 'rozłączenie', 'rozróżnienie, odróżnienie', 'różnica, odrębność', 'różnica zdań, niezgoda, rozłam', 'punkt widzenia', 'określenie, wyznaczenie' (osłabiona motywacja semantyczna dwóch ostatnich znaczeń, które nie występują współcześnie) od *rozdzielić*,
rozgarzenie 'pobudzanie do gniewu, drażnienie' od *rozgarzyć*,
rozgodzenie '(...), rozstrzygnięcie', 'krótkie określenie lub objaśnienie rzeczy lub wyrazu' od *rozgodzić*,
ROZGRZESZENIE, *rozdrzeszenie* '(...), darowanie winy, przebaczenie' od *rozgrzeszyć*, *rozdrzeszyć*,
ROZŁĄCZENIE 'oddzielenie, rozdzielenie', 'rozstanie się z kimś', 'odejście skądś, opuszczenie czegoś' od (*rozłączyć*), *rozłączyć*,
rozłomienie 'podzielenie na kawałki, złamanie' od *rozłomić*,
ROZŁOŻENIE 'rozmieszczenie (uczuć), stosunek do czegoś' od *rozłożyć*,
ROZMIERZENIE 'pomierzenie, wymiar' od *rozmierzyć*,
ROZMNOŻENIE 'powiększenie (...), uczynienie liczniejszym, silniejszym', 'pomnożenie przez rozród, rozrodzenie' od *rozmnożyć*,
rozmożenie 'powiększenie (...), uczynienie liczniejszym, silniejszym' od *rozmóc*,
rozmówienie 'rozmowa, (...)' od *rozmówić* (L),
ROZMYŚLENIE 'rozważenie czegoś, zastanowienie się nad czymś, (...)' od *rozmyślić się*,

rozpaczenie 'utrata nadziei, zwątpienie, rozpacz' od *rozpaczyć*,
ROZPĘDZENIE 'zmuszenie do ucieczki, rozgonienie' od *rozpędzić*,
ROZPŁODZENIE 'powiększenie (co do ilości, wielkości, natężenia)' od *rozpłodzić*,
rozpowiedzenie 'wykład, objaśnienie' od *rozpowiedzieć*,
rozprawienie 'załatwienie sprawy, rozstrzygnięcie sporu przez sąd', 'opisanie, opowiedzenie, zrelacjonowanie' od *rozprawić*, *rozprawić się*,
ROZPRÓSZENIE 'rozpędzenie, rozgonienie' (tylko to znaczenie zachowane), 'obrócenie się w proch, rozpadnięcie się' (to znaczenie nie jest motywowane staropolską podstawą), 'zmarnowanie', 'stan rozrzucenia w przestrzeni' od *rozprószyć*,
ROZRZEWNIE 'wzruszenie' od *rozrzewnić się*, *rozdrzewnić się*,
ROZSĄDZENIE 'zbadanie, rozpatrzenie' od *rozsądzić*,
ROZSZERZENIE, *ozszerzenie* czy *ozszyrzenie*, *rozszyrzenie* 'rozprzestrzenienie, powiększenie zasięgu', 'rozpowszechnienie' od *rozszerzyć*,
ROZTARGNIENIE 'rozproszenie (myśli), niepokój' (tylko to znaczenie zachowane), 'podział, rozdział', 'spór, brak zgody prowadzący do zwady, zamieszek' od *roztargnąć*,
ROZTOPIENIE 'rozpląnięcie, rozrzedzenie się' od *roztopić*,
roztrącenie 'przewrócenie, poturbowanie' od *roztrącić*,
ROZTWORZENIE 'rozrzedzenie, (...)', 'zmniejszenie natężenia czegoś' od *roztworzyć*,
rozumienie '(...), zdolność myślenia, inteligencja', 'myśl, poglądy na coś' od *rozumieć*, *rozmieć*, *rozumieć się*,
ROZWAŻENIE 'zastanowienie się, przemyślenie czegoś, namysł' od *rozważyć*,
ROZWIEDZENIE 'unieważnienie małżeństwa, (...) ' od *rozwieść*,
rozwodnienie 'wylanie z brzegów, wylew, powódź' od *rozwodnieć* (przez autorów *SSiP* formacja ta została uznana za bohemizm),
ROZWODZENIE 'rozwiązanie małżeństwa, (...) ' od *rozwodzić*,
rozżenie 'pożar, (...) ' od *rozżec*,
RUSZENIE 'wprawianie w ruch' (tylko to znaczenie zachowane), 'naruszenie, uszkodzenie', 'zarzut uczyniony sędziemu a niesprawiedliwy, niesłuszny wyrok, nagana sędziego' od *ruszyć*, *ruszyć się*,
RYCZENIE 'donośny głos wydawany przez zwierzęta' od *ryczeć*,
RZĄDZENIE 'kierowanie, zarządzanie', 'skierowanie w jakąś stronę', 'polecenie, postanowienie' od (*rządzić*, *rządzić się*), *rzędzić*, *rzędzić się*,
rzeczenie 'mówienie, mowa' od *rzec*,
rzeknienie 'powiedzenie, nazwanie' od *rzec*, *rzeknąć* (L),
rzucenie 'natarcie, napad, atak' od *rzucić*, *rzucić się*,
SADZENIE 'osadzanie roślin (...) ' od *sadzić*,
SĄDZENIE 'rozpatrywanie spraw w sądzie', 'wyrok, orzeczenie sądu' od (*sądzić*, *sądzić się*), *sędzić*, *sędzić się*,
schudnienie 'schudnięcie, zeszczuplenie' od *schudnąć* (L),
SIECZENIE (dziś *reg.*) 'ścinanie kosą trawy' od *siec*,
240 *siedlenie* 'zagospodarowanie osiadłości kmiecej (...) ' od *siedlić*,

SIEDZENIE 'siedzenie (czynność)', 'przebywanie' (tylko te dwa znaczenia zachowane), 'użytkowanie cudzej nieruchomości w zamian za świadczenie określonych powinności, mieszkanie', 'posiedzenie sądu', 'rozmieszczenie, umieszczenie czy może zachowanie się, działalność (?)' od *siedzieć*,

SKARŻENIE 'narzekanie, lamentowanie' od *skarżyć się*,

SKAŻENIE 'okaleczenie, uszkodzenie' (tylko to znaczenie zachowane), 'zniszczenie, spustoszenie', 'wytracenie, wytępienie', 'pozbawienie znaczenia', 'błąd, grzech' od *skazić*,

skolenie (o głosie wydawanym przez psa) 'skomlenie' od *skolić*,

skończenie 'zatrącenie, zagłada' od *skończyć*,

SKROPIENIE '(...), spryskanie, polanie' od *skropić*,

skruszenie 'zniszczenie, klęska', 'skrucha, żal za grzechy', 'zamroczenie, odurzenie' (to znaczenie nie jest motywowane podstawą) od *skruszyć*,

skupienie 'umowa kupna-sprzedaży' od *skupić*,

skuszenie 'badanie, doświadczenie, próba', 'doświadczenie życiowe' od *skusić*,

SŁUŻENIE 'służba, posługiwanie się' od *służyć*,

SŁYSZENIE 'odbieranie dźwięków, tego, co się mówi' od *słyszeć*,

smęcenie, smącenie 'utrapienie, zmartwienie' od *smęcić, smącić*,

soczenie 'potwarz, oszczerstwo' od *soczyć*,

spadnienie 'upadek, zguba, zagłada' od *spaść*,

spadzenie jw.,

SPALENIE 'zniszczenie ogniem' od *spalić*,

SPARZENIE 'przypalenie, przypieczenie ciała ogniem, (...)' od *sparzyć* (L),

SPASIE NIE 'wypasienie, skarmienie (...)' od *spaść* (L),

spasienie 'zbawienie' od *spaść* (L),

spatrzenie 'oglądnięcie, obejrzenie' od *spatrzeć*,

SPEŁNIENIE 'wykonanie, realizacja' od *spełnić*,

spiknienie 'sprzysiężenie, zmowa' od *spiknąć się*,

SPLECENIE 'połączenie, splot' od *spleść*,

spłynienie 'upływanie, ściekanie (...)' od *spłynąć*,

spomożenie 'udzielenie wsparcia duchowego lub materialnego, (...)' od *wspomóc*,

sprawienie 'zarządzanie, opiekowanie się', 'usprawiedliwienie, wykazanie niewinności', 'wykonanie', 'polepszenie, poprawa' od *sprawić*,

sproszczenie 'wybawienie, uwolnienie' od *sprościć*,

SPRZECIWIENIE (SDor z zaimkiem się) 'sprzeczność, niezgodność' od *sprzeciwzić się*,

SPRZYSIĘŻENIE 'spisek, zmowa' od *sprzysiąc się*,

SPUSTOSZENIE 'zniszczenie, ruina' od *spustoszyć*,

SPUSZCZENIE 'wypuszczenie wody ze stawu (...)' (tylko to znaczenie zachowane), 'opuszczenie, złożenie urzędu', 'powierzenie, przekazanie komuś czegoś' od *spuścić* (się),

sromocenie 'zniesławienie, zniewaga, obelga', 'zarzucenie sędziemu, sądowi niewłaściwego postępowania sądowego', 'postępowanie przynoszące komuś wstyd' od *sromocić*,

stawienie 'oporządzenie, przygotowanie do użytku', 'przyrowadzenie, dostawienie kogoś (do kogoś)', 'sławienie, chwalenie' od *stawić, stawić się*,
stąpienie 'stąpienie, krok', *stąpienie prawa* 'postępowanie prawne, też procedura sądowa' od (*stąpić*), *stępić*,
STŁUCZENIE 'rozbitcie, zniszczenie, połamanie' od *stłuc, stłuc się*,
STRACENIE '(...), utrata majątku, stanowiska, uprawnień, itp.', 'zniszczenie, zatrata, pozbawienie życia', 'przegranie sprawy w sądzie' (znaczenie wycofane) od *stracić*,
straszenie 'trwoga, przerażenie, bojaźń' od *straszyć się*,
STRAWIENIE 'zniszczenie, zginienie, strata', '(...), przyswojenie zjedzonego pokarmu' od *strawić*,
STRĄCENIE 'odliczenie, potrącenie jakiejś należności, sumy pieniędzy' od *strącić*,
strojenie 'czynienie czegoś' od *stroić, stroić się*,
strząśnienie 'wstrząs, nagłe szarpnięcie' od *strząść, strząsnąć*,
STRZELENIE 'wyrzucenie pocisku z ręcznej broni palnej, wystrzał' od *strzelić*,
STRZEŻENIE 'sprawowanie opieki nad kimś, czymś', 'zachowywanie czegoś, chronienie przed naruszeniem' od *strzec, strzec się*,
STRZYŻENIE 'ścinanie sierści' od *strzyc*,
stwierdzenie, stwirdzenie, ścwierdzenie, ścwirdzenie 'trwałość', 'okrucieństwo (?)' (brak tego znaczenia w podstawie) od *stwierdzić, stwirdzić, ścwierdzić, ścwirdzić*,
STWORZENIE 'czynność powoływania do istnienia, do życia', 'nadawanie kształtu, kształtowanie (...)', 'wytwarzanie, produkowanie' (to znaczenie wycofane) od *stworzyć*,
SUMIENIE, sąmnienie, sumnienie '(...), wewnętrzne poczucie różnicy między dobrym a złym', 'myślenie, myśl' (słabo motywowane, tego znaczenia nie odnotowuje *SDor*), 'niepokój moralny, skrupuł' od *sąmnieć się*,
SWARZENIE 'sprzeczką, kłótnia, spór' od *swarzyć, swarzyć się*,
(szkaradzenie), skaradzenie 'oszcpecenie, skaza, brzydota' od *(szkaradzić), skaradzić*,
(ścierpienie), ścirpienie 'cierpienie, męczeństwo' od *(ścierpieć), ścirpieć, ścirzpieć*,
ścierpienie 'odrętwienie, brak czucia' od *(ścierpnąć), ścirpnąć*,
ściśnienie 'zagrożenie, obawa, lęk przed niebezpieczeństwem' od *ściśnąć*,
ślubienie 'obietnica, przyrzeczenie, zapewnienie, zobowiązanie', 'zaślubiny' od *ślubić*,
ŚWIADCZENIE 'zeznawanie w sądzie, składanie zeznań', 'doświadczenie w pracy, ćwiczenia, praktyka' (ostatniego znaczenia nie notuje *SDor*) od *świadczyć*,
(ŚWIERZBIENIE), świrzbienie 'świerzb' od *(świerzbieć), świrzbieć*,
ŚWIĘCENIE 'święcenia kapłańskie, (...)', 'obrzędy, czynności religijne' od *święcić*,
targnienie 'pociągnięcie, szarpnięcie' od *targnąć*,

tknienie ‘dotyk, dotknięcie’, ‘pozwanie, wezwanie przez dotknięcie do natychmiastowego odpowiadania w sądzie’ od *tknąć*,
TŁUCZENIE ‘uszkodzenie przez uderzanie’ od *tluc*, *tluc się*,
TOCZENIE ‘przewożenie (z miejsca na miejsce)’ od *toczyć* ‘przemieszczać, przesuwając, obracając przedmiot okrągły wokół osi’,
topienie ‘rozbitcie się okrętu grożące zatonięciem’ od *topić*,
trapienie ‘udręka, cierpienie, zgryzota’ od *trapić*,
TRAWIENIE ‘(...) przyswajanie spożytego pokarmu, odżywianie’ (tylko to znaczenie zachowane), ‘szkodliwe czary, szkodliwe czynności magiczne’ (to znaczenie nie jest motywowane), ‘wydawanie (pieniędzy), wydatki, rozchody’ od *trawić*,
TRUDZENIE ‘dřęczenie, niepokoienie, dokuczanie’ od *trudzić*,
TRZĘSIENIE ‘drżenie, chwanie się, (...)’, ‘strach’ (znaczenie wycofane) od *trząść* (*się*),
tużenie ‘tęsknota’ od *tużyć*,
TWORZENIE (?) ‘przeobrażenie czy też stworzenie’ od *tworzyć*,
ubaczenie ‘poznanie, zrozumienie’, ‘domysł, przypuszczenie’ od *ubaczyć*,
ubiezenie ‘ucieczka’ od *ubiec* (L),
ubogacenie ‘wzbogacenie, przysporzenie dostatków’ od *ubogacić*,
uchwacenie ‘wyrwanie, wyciągnięcie z niebezpieczeństwa’ od *uchwacić*,
uciążenie ‘obciążenie, brzemię, ciężar’, ‘ucisk, udręczenie’ od (*uciążyć*), *uciężyć* (*się*),
ucieczenie ‘(...) ucieczka’, ‘odstąpienie, porzucenie’ od *uciec*, *uciec się*, (*ucierpienie*), *ucirpienie*, *ucirzpienie* ‘doznanie bólu, przykrości fizycznej lub psychicznej’, ‘(...)’, ‘cierpliwość’, ‘(...)’, ‘wstrzemięźliwość’ od *ucierpieć*, *ucirpieć*, *ucirzpieć*,
UCIESZENIE ‘pocieszenie, przywrócenie radości, usunięcie smutku’, ‘pomoc, wsparcie, obrona’, ‘miłe przeżycia, uczucie zadowolenia, szczęścia, radość (...)’ od *ucieszyć*¹⁸⁰,
UCISZENIE ‘cisza, spokój’ od *uciszyć*,
uciśnienie ‘stosowanie przymusu, narzucanie przykrych obowiązków, ciężarów itp., ciężnienie, też cierpienie, udręka’, ‘obawa, niepokój’ od *ucisnąć*,
UCZCZENIE ‘oddanie czci, okazanie czci, uszanowania’, ‘wyróżnienie, wysoka godność’ od *uczcić*,
UCZENIE ‘ogólny zasób wiadomości, ogół umiejętności, wiedza, poglądy’ (to znaczenie, bliskie kategorii nazw rezultatów, nie jest znane współczesnej polszczyźnie), ‘pouczanie, rada, też zbiór pouczeń’, ‘uczenie się, studia’ od *uczyć*, *uczyć się*,
UCZYNIENIE ‘działanie, wykonanie’ od *uczynić*, *huczynić*,
UDERZENIE ‘zadanie ciosu’, ‘zbrojna napaść, napad, najście’ od *uderzyć*, *uderzyć się*,

¹⁸⁰ SS^{tp} podaje m. in. znaczenie ‘wzmocnić, pokrzepić’, które mogłoby motywować znaczenie drugie.

UDRĘCZENIE, *udrączenie* 'cierpienie fizyczne lub moralne, ból, przygnębienie, smutek, utrudzenie' od *udręczyć*, *udrączyć*,
UGASZENIE 'sprawienie, że coś przestaje płonąć, palić się (...)' od *ugasić*,
uiszczenie 'upewnienie się czy zapewnienie sobie czegoś', 'doświadczenie, próba' od *uiścić*, *uiścić się*,
(UJRZENIE), *użrenie*, *użrzenie* 'spojrzenie, (...)', 'możliwość zobaczenia, oglądania' od *ujrzeć*, *urzieć*, *użreć*, *użrzeć*, *użreć się*, *użrzeć się*,
UKĄSZENIE '(...) ugryzienie', 'zjedzenie' od *ukąsić*, *ukęsić*,
ukłonienie 'pochylenie głowy celem oddania komuś czci' od *ukłonić się*,
UKOJENIE 'uspokojenie, uśmierzenie' od *ukoić*, *ukoić się*,
UKORZENIE 'pokora, uniżenie się' od *ukorzyć*, *ukorzyć się*,
ukrwawienie 'umazanie krwią, oblanie krwią' od *ukrwawić*, *ukrawić*,
ukuszenie 'zranienie rękami, ugryzienie', 'zjedzenie', 'przedsmak, próbka tego, co ma nastąpić', 'zmysł smaku' od *ukusić*,
uleczenie 'sprawienie ulgi, złagodzenie bólu, cierpienia' od *uleczyć*,
ulęknienie 'strach, przerażenie, bojaźń' od *ulęknąć się*,
ulubienie 'przyjemność, radość' od *ulubić się*,
ULŻENIE 'uwolnienie od czegoś, zmniejszenie ciężarów, cierpienia' od *ulżyć*,
ułapienie 'schwywanie' od *ułapić*,
ułożenie 'umowa, postanowienie, ustalenie', 'przepis, ustawa' od *ułożyć*, *ułożyć się*,
UMARTWIENIE 'odmówienie sobie czegoś (...), zadanie swojemu ciału jakiegoś cierpienia', 'odrętwienie' (to znaczenie wycofane) od *umartwić*, *umirtwić*,
UMĘCZENIE 'zadanie bólu, tortury, także zadanie śmierci torturami' od *umęczyć*,
UMIENIE 'poznanie, (...) wiedza', '(...), biegłość w wykonywaniu jakiejś czynności' od *umieć*,
umierzenie 'umiarkowanie, powściągliwość' od *umierzyć* (L), (zob. też *SSłp*: *umierzyć* 'wyznaczyć określoną ilość czegoś'),
umiękczenie 'uczynienie miękkim, ustępliwym, skłonnym do czegoś (...)' od *umiękczyć*,
UMNIEJSZENIE, *umiejszenie* 'uczynienie mniejszym, mniej ważnym, pomniejszenie', 'ubytek, uszczerbek, strata, szkoda' od *umniejszyć*, *umiejszyć*, *umniejszyć się*,
umówienie 'rozmowa' od *umówić*, *umówić się*,
umrzenie 'skończenie życia, śmierć' (formacja niepewna) od *umrzeć*,
umyślenie 'rozważenie, rozpatrzenie', 'zamiar, zamiar' od *umyślić*,
unęczenie 'przykre, ciężkie położenie, utrapienie, ucisk, prześladowanie' od *unędzić*,
uniesienie 'porwanie, uprowadzenie' od *unieść*,
uniżenie 'pomniejszenie', 'ograniczenie godności, upokorzenie' od *unżyć*, *unżyć się*,
UPEWNIENIE 'umocnienie w kimś wiary w coś, (...)', 'bezpieczeństwo, brak zagrożenia, spokój', *rękojemne upewnienie* '(...), zobowiązania rodzące odpowiedzialność rękojemcy zamiast lub obok dłużnika' (dwa ostatnie znaczenia wycofane) od *upewnić*,
244 *upokojenie* 'uciszenie, uspokojenie', 'zgoda, przymierze' od *upokoić*, *upokoić się*,

UPOMIENIENIE 'napomnienie' od *upominać*,
uprawienie 'układ, umowa, porozumienie' od *uprawić*, *uprawić się*,
UPROSZENIE 'uzyskanie spełnienia prośby' od *uprosić*,
uprzeczpieczenie 'zapewnienie nienaruszalności czegoś, (...) ' od *uprzeczpieżyć*,
URACZENIE 'okazanie życzliwości, łaski' od *uraczyć* (L),
uranienie '(...) zadanie rany, okaleczenie' od *uranić*,
uręcznie 'poręka, poręczenie, danie rękojmi' od *uręczyć*,
URODZENIE 'wydanie na świat dziecka, o mężczyźnie: spółdzenie' (współcze-
śnie znaczenie zawężone), '(...), urodzenie się' od *urodzić*, *urodzić się*,
urozumiienie 'uświadomienie sobie, zrozumienie, (...) ' od *urozumić*,
(urzaśnienie), *urześnienie* 'przerażenie, trwoga, zdrętwienie ze strachu' od *urza-*
snąć się,
urządzenie 'umowa' od *(urządzić)*, *urzędzić*,
USŁUŻENIE 'pomoc, posługa, uczynność' od *usłużyć*,
USŁYSZENIE 'odebranie słuchem (czyichś słów), posłyszenie', 'życzliwe, przy-
chylnie wysłuchanie' (to znaczenie wycofane) od *usłyszeć*,
usmęczenie 'udręka, cierpienie, strapienie' od *usmęcić* (L),
ustadlenie 'upewnienie, umocnienie' od *ustadlić się*,
USTĄPIENIE 'odejście, opuszczenie (...) ' od *(ustąpić)*, *ustąpić*, *ustąpić się*,
uszkodzenie 'szkoda wyrządzona na majątku' od *uszkodzić*,
UŚMIERZENIE 'ułagodzenie, uspokojenie', 'poskromienie, ujarzmienie' od *uśmie-*
rzyć, *uśmirzyć*, *uśmierzyć się*, *uśmirzyć się*,
uśnienie 'spanie, sen' od *usnąć*,
UTRACENIE 'zniszczenie, zatrata, pozbawienie życia' od *utracić*,
UTRUDZENIE 'zmęczenie, znużenie', 'udręczenie, umęczenie' (to znaczenie
wycofane) od *utrudzić*, *utrudzić się*,
(UTULENIE), *utolenie* 'pociecha, pokrzepienie ducha' od *(utulić)*, *utolić*,
UTWIERDZENIE, *ućwierdzenie*, *ućwirdzenie*, *utwirdzenie* 'mocne osadzenie,
umocowanie, fundament', 'pokrzepienie, wzmocnienie', 'upór' od *utwierdzić*,
UTWORZENIE 'ukształtowanie, uformowanie' od *utworzyć*,
uweselenie, *uwieselenie*, *uwiesielenie* '(...), danie pociechy, wsparcia' od *uwe-*
selić, *uwieselić*, *uwiesielić*,
UWIELBIENIE 'otoczenie kogoś szczególną czcią, uczczenie' od *uwielbić*,
UWIERZENIE 'danie komuś wiary, zaufanie, ufność' od *uwierzyć*,
uwłóczenie 'naruszenie należytnej czci, (...) ' od *uwłóczyć*,
UZDROWIENIE '(...), uleczenie' od *uzdrowić*,
uznamienie 'podanie wiadomości o czymś, opisanie czegoś' od *uznamić*,
WABIENIE 'przywoływanie (kogoś), nęcenie' od *wabić*,
WADZENIE 'spór, spieranie się o coś, kłótnia' od *wadzić się*,
WALCZENIE 'udział w wojnie, wojna' od *walczyć* (*się*),
WARZENIE (w *SDor gw.*, *książk.*) '(...), gotowanie' (tylko to znaczenie zacho-
wane), 'trawienie, przetwarzanie, (...) ' od *warzyć*,
WAŻENIE 'czynność odmierzania ciężaru, odważanie', 'rozważanie, rozsądek' od
ważyć,

WĄTPIENIE 'wątpliwość, niepewność', '(...), brak stanowczości', 'zwątpienie, utrata nadziei, rozpacz', 'chwiejny pogląd, mniemanie' od *wątpić*,
wciągnięcie 'zajęcie na zabezpieczenie' od *wciągnąć*,
WCIELENIE 'przyjęcie ciała ludzkiego' od *wcielić*,
WEJRZENIE, *wejrzzenie, weźrenie, weźrzenie* 'spojrzenie, wzrok' (tylko to znaczenie zachowane), 'dostrzeganie, liczenie się z czymś, взгляд' od *wejrzeć, weźreć, weźrzeć*,
(WESELENIE), *wiesielenie* 'zewnętrzne objawy uczucia radości, zadowolenia' od *weselić, weselić, weselić, weselić się, weselić się, weselić się*,
WESTCHNIENIE 'głębokie odetchnięcie, oddech' od *westchnąć*,
wetchnienie, wtchnienie 'dmuchnięcie', 'wdmuchnięcie, napełnienie przez dmuchanie powietrzem (...) ' od *wetchnąć, wtchnąć*,
WIDZENIE 'oglądanie, postrzeganie oczyma', 'spojrzenie', 'wiedza, zgoda', 'sądowa wizja lokalna, (...) ' (ostatnie dwa znaczenia wycofane współcześnie) od *widzieć, widzieć się*,
wiedzenie, wiedzenie 'prowadzenie do jakiegoś miejsca, kierowanie dokąds' od *wieść*
wiedzenie, wiedzenie 'znajomość czegoś, uświadamianie sobie czegoś, wiedza o czymś' od *wiedzieć*,
WIELBIENIE 'oznaki, wyrazy czci, szacunku' od *wielbić*,
WIERZENIE 'uznawanie za prawdę nauki proroków i kościoła, wiara' od *wierzyć*,
WIESZCZENIE 'przepowiednia, wróżba' od *wieszczyc* (L),
WIĘZIENIE 'stan pozbawienia wolności, niewola' od *więzić*,
wkrzeszenie 'przywrócenie do życia, ożywienie' od *wkrzesić*,
WLEZIENIE 'wejście' od *wleźć*,
włożenie 'położenie na czymś' od *włożyć, włożyć się*,
WNIESIENIE (o majątku ruchomym) 'włączenie do wspólnej własności' (tylko to znaczenie zachowane), (o ogniu) 'podłożenie', 'bezprawne wprowadzenie się do cudzego domu' od *wnieść, wnieść się*,
(wnurzenie), wnorzenie 'włożenie dowody' od *(wnurzyć), wnorzyć*,
WODZENIE, *wodzenie* 'prowadzenie kogoś dokąds' (tylko to znaczenie zachowane), 'przyprowadzanie do sądu, przedstawianie (świadców)', 'usuwanie zmyły rytualnej, oczyszczanie (...)'; *wodzenie tańców* 'tańczenie' od *wodzić, wodzić się*,
wonienie 'zapach, odor' od *wonieć, wonić*,
WOŻENIE (?) 'przemieszczanie kogoś jakimś pojazdem, (...) ' od *wozić*,
WPUSZCZENIE 'spowodowanie wejścia dokąds, wpędzenie (na cudze pole)' od *wpuścić*,
wroczenie '(...), rozpoczęcie przewodu sądowego, wdanie się w spór' od *wroczyć się*,
WRÓCENIE '(...), powrót', 'oddanie tego, co się wzięło lub wypożyczyło, zwrot' od *wrócić (się)*,
wruszenie 'zgłoszenie przeszkód prawnych utrudniających dochodzenie jakiegoś uprawnienia' od *wruszyć*,

wrzeszenie, wdrzeszenie 'urzędowe wprowadzenie w posiadanie, (...) ' od *wrzeszyć*,
WSADZENIE 'pozbawienie wolności, swobody ruchu (...), uwięzienie' od *wsadzić*,
wschopienie 'pochwycenie, porwanie, (...) ' (bohemizm) od *wschopić, wschopić się*,
WSKRZESZENIE 'przywrócenie do stanu pierwotnego' od *wskrzesić*,
WSPOMOŻENIE 'udzielenie wsparcia duchowego lub materialnego' od *wspomóc*,
wstargnienie 'powściągnięcie, powstrzymanie' od *wstargnąć*,
wstawienie 'wejście na drogę sądową' od *wstawić, wstawić się*,
WSTĄPIENIE 'wejście na miejsce położone wyżej, wzniesienie się (do nieba, do Boga)', 'odziedziczenie' (to znaczenie nie zachowało się we współczesnej polszczyźnie), *wstąpienie w bractwo* 'zostanie zakonnikiem' od (*wstąpić*), *wstępić*,
wstłuknienie 'zgłoszenie sprzeciwu wobec nieprawidłowego wytyczenia granic nieruchomości' od *wstłuknąć*,
wstraszenie 'przestrach, bojaźń, lęk' od *wstraszyć*,
wstrącenie 'sprzeciw, zakwestionowanie (...) ' od *wstrącić (się)* czy *wstręcić (się)*,
wściagnienie, wsiągnięcie 'zatrzymanie, (...) uwięzienie', 'zajęcie na zabezpieczenie pretensji', 'zabranie, konfiskata', 'zgłoszenie zastrzeżenia, protest' (znaczenie jest słabo motywowane) od *wściagnąć, wsiągnąć*,
wwiedzenie 'wprowadzenie w posiadanie nieruchomości, (...) ' od *wwieść, wwieść się*,
WYBAWIENIE 'uratowanie, ocalenie, zbawienie' od *wybawić*,
wyciągnięcie 'pobranie, ściągnięcie (należności, opłat)', 'odejście (...) ' od *wyciągnąć*,
wyciśnienie 'odsunięcie, odrzucenie' od *wycisnąć*,
wyclenie 'uwolnienie nabywcy od roszczeń osób trzecich, zastąpienie nabywcy w procesie z powodu roszczeń osób trzecich' od *wyclić*,
(wyczyszczenie), wyczyścienie 'usuwanie zmazy rytualnej', 'usuwanie skazy moralnej' od *wyczyścić*,
wydawienie 'wyciśnięcie z czegoś mokrego wody, wyżęcie' od *wydawić*,
WYDZIELENIE 'wyznaczenie działu ze wspólnego majątku' od *wydzielić*,
wydzierżenie 'zaspokojenie pretensji z objętej w posiadanie cudzej nieruchomości' od *wydzierżeć, wydzirżeć*,
wykarmienie 'wychowanie' od *wykarmić*,
WYKORZENIENIE 'wyrwanie z korzeniami' od *wykorzenić*,
WYKUPIENIE 'odzyskanie czegoś za opłatą, spłatą, także nabycie czegoś', 'uwolnienie od skutków grzechów przez śmierć Chrystusa, zbawienie' od *wykupić*,
wylecenie 'wzniesienie na skrzydłach w górę' od *wylecieć*,
wyłączenie 'potajemne zbadanie, obejrzenie' od *wyłaczyć*,
WYŁOWIENIE 'wybranie ryb ze stawu, jeziora' od *wyłowić*,
WYŁOŻENIE 'objaśnienie, wyjaśnienie, komentarz' (tylko to znaczenie zachowane), 'brzmienie dokumentu, jego sens', 'przekład na inny język, tłumaczenie', 'postanowienie, decyzja', 'wydanie, edycja, opracowanie' od *wyłożyć*,
wymówienie, wymołwienie 'zastrzeżenie, warunek', 'usprawiedliwienie, uzasadnienie, wymówka' od *wymówić, wymołwić*,

WYMYŚLENIE 'wyszukanie, wynalezienie w myślach, obmyślenie', 'pomysł, zamiar, przedsięwzięcie', 'udawanie, zmyślenie' od *wymyślić*,
WYNALEZIENIE 'zamiar, (...)' (to znaczenie wycofane), 'wymyślenie' od *wyna-
leźć*,

wyniesienie 'ujawnienie, ogłoszenie' od *wynieść*,

WYOSTRZENIE 'uczynienie ostrym, naostrzenie' od *wyostrzyć*,

wypchnienie 'wyrzucenie przez pchanie, (...)' od *wypchnąć*,

WYPEŁNIENIE 'wykonanie czegoś', *wypełnienie urzędu ziemskiego* 'spełnienie
powinności wynikających z umowy między panem a kmieciem', (o ustalonej
kwocie pieniędzy) 'wyplacenie bez reszty' (to znaczenie wycofane) od *wy-
pełnić, wypełnić się*,

WYPĘDZENIE '(...), wygnanie' (tylko to znaczenie zachowane), 'pobyt na
wygnaniu' od *wypędzić*,

WYPŁACENIE 'danie komuś zależnych mu pieniędzy' od *wypłacić*,

wyposażenie 'wydanie członkowi rodziny należnej części dziedzictwa' od *wypo-
sażyć*,

WYPOWIEDZENIE '(...), przedstawienie (czegoś), opisanie', 'wymówienie przy-
jaźni' od *wypowiedzieć*,

wyprawienie 'danie posagu (...)', 'wykupienie nieruchomości z zastawu', 'wywią-
zanie się z zobowiązań zapisanych w dokumencie' od *wyprawić*,

wyprowadzenie 'opuszczenie wsi przez kmiecia' od *wyprowadzić, wyprowadzić
się*,

(*wypróżnienie*), *wypróżnienie* 'usunięcie czegoś zbędnego, złego, odrzucenie' od
(*wypróżnić*), *wypróżnić*,

WYPRZĘŻENIE 'odwiązanie zaprzęzonego zwierzęcia, odprzęgnięcie' od *wyprząc*,

WYPUSZCZENIE '(...) puszczenie na wolność' oraz znaczenia wycofane: 'uwol-
nienie z zobowiązań', 'poród, rodzenie', *ognia wpuszczenie* 'zaproszenie ognia,
(...)' od *wypuścić*,

wyrębienie 'wycięcie, ścięcie siekierą' od *wyrębić*,

wyręczenie 'uzyskanie uwolnienia za poręką' od *wyręczyć*,

wyrzeknienie 'orzeczenie sądowe, postanowienie, wyrok' od *wyrzeknąć*,

WYRZUCENIE 'wyłączenie, wydalenie', 'usunięcie, wykorzenienie' od *wyrzucić*,

wysławienie 'wypowiedzenie, przedstawienie' od *wysławić*,

wysłowienie 'ogłoszenie, oznajmienie' od *wysłowić*,

wystawienie 'przeprowadzenie dowodu (...)' od *wystawić, wystawić się*,

wyświecenie 'wygnanie, wypędzenie z równoczesnym pozbawieniem praw' od
wyświecić,

wytaczenie 'przewiezienie (z miejsca na miejsce)' od *wytaczyć*,

wytargnienie 'ugryzienie, ukąszenie' od *wytargnąć*,

wywiezienie, wywiezienie 'uroczyste wprowadzenie do kościoła kobiety po połogu
dla udzielenia jej błogosławieństwa', 'oczyszczenie z zarzutów, (...)' od *wywieść*
(zob. też L),

wywolenie 'swoboda wykonania wyboru, (...)' od *wywolić*,

248 *wywrócenie* 'zniszczenie, zburzenie, ruina' od *wywrócić*,

wyrzucenie 'wypędzenie, wygnanie' od *wywrzeć*,
 WYZWOLENIE 'przywrócenie wolności osobistej', 'uwolnienie od skazy moralnej' (tylko te dwa znaczenia zachowane), 'wybranie, tu wybranie na syna, usynowienie, adopcja' (według autorów *SSiP* bohemizm semantyczny), 'uwolnienie nieruchomości od ciążyących na niej zobowiązań, ciężarów, wykupienie', 'układ, przymierze' od *wyzwolić*,
 wzbudzenie 'podniesienie na duchu, pokrzepienie', 'odbudowanie' od *wzbudzić*,
 WZBURZENIE 'niepokój, rozruchy' od *wzburzyć*,
 wzdręczenie 'cierpienie, przykrość albo powinności, świadczenia, (...) ' od *wzdręczyć*,
 wzdzierzenie 'dobrowolne ograniczenie przyjemności' od *wzdzierzyć*,
 (WZEJŚCIE), *weźście, weście czy wezście, weszcie* 'wejsście na coś', '(...), wschód słońca' (tylko to znaczenie zachowane) od (*wzejść*), *wzić* czy *wzyć*, *wznić*,
 WZGARDZENIE 'zlekceważenie (kogoś), okazanie pogardy (...) ' od *wzgardzić*,
 wzglądnięcie 'spojrzenie' od (*wzglądnąć*), *względnąć*,
 (wzhardzenie), *wzardzenie* 'okazanie pogardy, lekceważenia, (...) ' od (*wzhardzić*), *wzardzić*,
 wzjawienie, *zwjawienie* 'podanie do wiadomości, (...) ' 'ukazanie się' od *wzjawić* (*się*),
 wzniesienie 'wyjście z grobu, zmartwychwstanie' od *wznieść*, *wznieść się*,
 wznoszenie 'wywyższanie się nad innych, pycha' od *wznosić się*,
 wznowienie 'ponowne wszczęcie postępowania sądowego' od *wznović*,
 wzruszenie 'złamanie, naruszenie (umowy, układu)' od *wzruszyć*,
 wzwiedzenie 'poznanie, wiedza' od *wzwiedzieć*,
 wzwielbienie 'pochwała' od *wzwielbić*,
 wzwolenie (bohemizm) 'rozporządzenie' od *wzwolić*,
 zaburzenie (K) od *zaburzyć*,
 zachwycenie (K) od *zachwycić*,
 ZAĆMIENIE, *zacimienie* (K) od *zaćmiec*, *zaćmiec się*,
 ZADUSZENIE (K) od *zadusić*,
 zadzierzenie, *zadzirzenie* (K) od *zadzierać*,
 ZAGASZENIE (K) od *zagasić*,
 ZAGINIENIE (K) od *zaginać*,
 zagładzenie (K) od *zagładzić*,
 ZAGRODZENIE (K) od *zagrozić* (L),
 ZAGUBIENIE (K) od *zagubić*,
 zakamienie (K) od *zakamieć* (SR)
 zakurzenie (K) od *zakurzyć* (L),
 założenie (K) od *założyć*,
 zamącenie (K) od *zamącić*,
 ZAMIENIENIE (K) od *zamienić*,
 zamierzenie (K) od *zamierzyć*,
 zamilczenie (K) od *zamilczeć*,

zamknięcie (K) od zamknąć,
 ZAMÓWIENIE (K) od zamówić,
 zamyślenie (K) od zamyślić,
 ZAPALENIE (K) od zapalić,
 zapędzenie (K) od zapędzić,
 zapiekanie (K) od zapiekląć,
 ZAPŁACENIE (K) od zapłacić (L),
 zapłonienie (K) od zapłonić (L),
 ZAPOMNIENIE (K) od zapomnieć (L),
 zapowiedzenie (K) od zapowiedzieć (L),
 zaprzeczenie (K) od zaprzecić (L),
 ZAPRZYSIĘŻENIE (K) od zaprzysiąc (L),
 zasłużenie (K) od zasłużyć (L),
 zasmęcenie (K) od zasmęcić,
 zasmucenie (K) od zasmucić,
 ZASTĄPIENIE (K) od zastąpić (L),
 ZASTRZELENIE (K) od zastrzelić,
 zaszczycenie (K) od zaszczycić (L),
 zaślepienie (K) od zaślepić (L),
 ZAŚLUBIENIE, zślubienie (?) (K) od zaślubić,
 ZATRACENIE (K) od zatracić,
 ZATWIERDZENIE, zatwierdzenie od zatwierdzić, zatwierdzić,
 zatworzenie (K) od zatworzyć, zatworzyć się,
 ZAWIESZENIE (K) od zawiesić,
 zawinienie (K) od zawinić (L),
 zawrzenie (K) od zawrzeć,
 ZBAWIENIE (K) od zbawić,
 zbestwienie (K) od zbestwienie się (SR),
 zbieżenie (K) od zbiec,
 (zburzenie), zburzenie od zburzyć,
 ZDREWNIECIE (K) od zdrewnieć (L),
 (zdumienie), zumienie (K) od zdumieć (się), zumieć (się),
 zdzierżenie, zdzierżenie (K) od zdzierżać,
 zecknienie (K) od zecknąć,
 zekrwawienie (K) od zekrwawić,
 zetrzenie (K) od zetrzeć,
 ZEZWOLENIE (K) od zezwolić,
 zgańbienie, zhańbienie (K) od zgańbić, zhańbić,
 zgardzenie (K) od zgardzić,
 ZGASZENIE (K) od zgasić (L),
 zginienie (K) od zginąć,
 ZGŁADZENIE (K) od zgłodzić,
 zgodzenie (K) od zgodzić,
 zgorzenie (K) od zgorzeć,

ZGRZESZENIE (K) od zgrzeszyć,
 ZGUBIENIE (K) od zgubić,
 ZGWAŁCENIE (K) od zgwałcić,
 ZJAWIENIE (K) od zjawić, zjawić się,
 ZJECHANIE (K) od zjechać,
 ZJEDNANIE (K) od zjednać (L),
 ZJEDZENIE (K) od zjeść,
 zlenienie (K) od zlenieć (SR),
 ZLEPIENIE (K) od zlepić, być może mamy tu do czynienia z wytworem czyn-
 ności, na dokładne określenie nie pozwala zbyt mały kontekst,
 złąknienie (K) od złąknąć się,
 ZLITOWANIE, zlutowanie (K) od zlitować,
 ZŁĄCZENIE (K) od złączyć (L),
 ZŁORZECZENIE (K) od złorzeczyć,
 ZŁOŻENIE (K) od złożyć (L),
 ZMAMIENIE (K) od zmamić,
 ZMIENIENIE (K) od zmienić,
 zmirzenie (K) od zmirzyć,
 ZMŁOCENIE (K) od zmłocić,
 zmowienie (K) od zmówić,
 ZMYŚLENIE (K) od zmyślić,
 znędzenie (K) od znędzić
 ZRZĄDZENIE (K) od rządzić,
 rzeczenie (K) od rzec,
 zsromocenie, zesromocenie (K) od zesromocić (L),
 ZSTĄPIENIE (K) od zstąpić,
 zwadzenie (K) od zwadzić,
 ZWALCZENIE (K) od zwalczyć,
 ZWALENIE (K) od zwalić,
 zwanie, zywanie (K) od zwać,
 zwarzenie (K) od zwarzyć,
 zwiedzenie (K) od zwiedzieć,
 ZWODZENIE (K) od zwodzić (SR),
 zwolenie (K) od zwolić (SR),
 ZWROCENIE (K) od zwrócić (L),
 ZWYCIĘŻENIE (K) od zwyciężyć (L),
 żądzenie (K) od żądzić się,
 żęcie (K) od żąć (L),
 żółknienie (K) od żółknąć (L),
 żurzenie (K) od żurzyć,
 żywienie (K) od żywić (L), być może jest to obiekt czynności.

Nazwy obiektów (44 przykłady) znajdują najwięcej poświadczeń wśród formacji przedmiotowych:
 czcienie 'tekst' od czyścić, czcić 'czytać',

dzierżenie, dzirżenie 'posiadłość' od *dzierżeć, dzirżeć, dzierżeć się*,
gromadzenie 'suma, tj. wynik dodawania, całość' od *gromadzić* (SXVI),
imienie, himienie, jemienie, jmienie 'mienie, głównie ziemia i własność ziem-
ska, posiadłość' od *imieć, himieć, imieć się, jemieć, jmieć*,
JEDZENIE, jedzenie 'jadło, pokarm' od *jeść*,
MIENIE 'dobytek ruchomy i nieruchomy, majątek, posiadłość' od *mieć*,
nadarzenie 'dar' od *nadarzyć* 'obdarzyć, (...)',
nadłożenie 'koszt, nakład, wydatek na coś' od *nadłożyć* 'dodać, dołożyć',
NASIE NIE '(...), ziarno', 'zasiew, zasiewy, zboże rosnące', 'potomstwo, (...) ' od
nasiać,
noszenie 'ozdoba noszona na szyi, naszyjnik' od *nosić*,
obleczenie 'ubranie, odzież' od *oblec*,
oblubienie 'ulubienica, wybranka' od *oblubić*,
okrążenie 'płaszczyzna zamknięta linią kolistą': *okrążenie ziemskie* 'cała ziemia
(pomyślana jako tarcza, dysk), świat' od *okrążyć*,
osobienie 'mienie' od *osobić* 'wziąć do siebie, przywłaszczyć sobie',
otworzenie 'otwór, szpara' od *otworzyć*,
PIENIE, PIANIE '(...) pieśń, utwór śpiewany, przeznaczony do śpiewania' od *pieć*
(ten przykład może też być traktowany w niektórych kontekstach jako nazwa
czynności),
podarzenie 'dar, podarunek' od *podarzyć* 'obdarzyć',
podniesienie 'wyższa nuta (może kwinta)' od *podwyższyć*,
podrapienie 'rzecz zrabowana' (formacja niepewna, być może chodzi o *podra-
pione*) od *podrapić* 'zagrabić, zrabować',
poręczenie 'to, co oddane pod opiekę na przechowanie' od *poręczyć*,
poświęcenie czy *poświęcenie* 'dar ofiarny, ofiara' od *poświęcić*,
przeniesienie '(...), którzy zostali przesiedleni' od *przenieść*,
przypadnienie 'to, co się komuś dostaje dodatkowo w udziale' od *przypadnąć*
(SWił),
rozpróśnienie 'to, co rozpróśnione, ludzie rozpróśnieni' od *rozpróśnić*,
sadzenie 'szczeppek, drzewko' od *sadzić*,
słyszenie 'to, co się słyszy, głos, dźwięk', 'wieść' od *słyszeć*,
spłodzenie 'to, co zostało urodzone, owoc' od *spłodzić*,
stwierdzenie, stwirdzenie, ścwierdzenie, ścwirdzenie 'sklepienie niebieskie, nie-
bo' od *stwierdzić, stwirdzić, ścwierdzić, ścwirdzić* 'umocnić, wzmocnić, (...)',
szczepienie 'drzewo, krzew' od *szczepić*,
ukupienie 'posiadłość ziemską nabyta przez kupno' od *ukupić* 'nabyć na wła-
sność, kupić',
umysłenie 'to, co zostało wymyślone (...) ' od *umyślić*,
urodzenie: urodzenie maciczne 'owoce winnego krzewu' od *urodzić, urodzić*
się,
utwierdzenie, ućwierdzenie, ućwirdzenie, utwierdzenie: ućwirdzenie, utwierdzenie
niebios, niebieskie 'sklepienie niebieskie', 'budowla ochronna, twierdza' od
utwierdzić, ućwierdzić, ućwirdzić, utwierdzić,

WIDZENIE 'to, co się widzi, to, co się pojawia się lub we śnie, zjawia, objawienie' od *widzieć*,
wymówienie, wymołwienie 'to, co się mówi, wypowiedź (...)' od *wymówić, wymołwić*,
wyobrażenie 'symbol, alegoria', 'wizerunek, (...)', 'wzór, przykład', 'figura retoryczna' od *wyobrazić*,
WYPOSAŻENIE 'posag' od *wyposazać*,
wypuszczenie 'to, co wyrosło, latorośle, pędy' od *wypuścić*,
wyrzeknienie 'to, co zostało powiedziane, wypowiedź, wyznanie' od *wyrzeknąć*,
zagrodzenie 'zagroda' (?) od *zagrodzić*,
założenie (K) od *założyć*,
zastawienie od *zastawić*,
zażenie (K) od *zażec* (SR),
zgromadzenie od *zgromadzić*.

Podobnie jak w przypadku formacji na *-nie* i tutaj wyróżniamy kilka formacji o zachwianej motywacji:

czcienie 'rozdział' od *czyść, czcić* 'czytać',
drobienie 'zupa z podrobionego chleba' od *drobić*,
(posiedzenie), posiedzenie 'to, co się posiada, majątek' być może od *posiedzieć*,
siedzenie 'posiadłość, majątek' od *siedzieć*,
stanowienie 'stanowisko wojskowe' być może od *stanowić, stanowić się* 'przebywać, obrać sobie stanowisko'.

Do kategorii nazw rezultatów zaliczamy:

obrażenie '(...), rana, zranienie', 'uszczerbek, szkoda' od *obrazić* 'uderzyć (...)',
ocieczenie 'puchlina, nabrzmiałość' od *ociąć*,
ożzenie 'oparzenie, oparzelizna' od *ożec* 'opalić, przypalić, przypiec' (SXVI),
pobrudzenie 'skaza, plama' od *pobrudzić*,
porodzenie, porodzić 'to, co żywe, urodzone, potomstwo, (...)' od *porodzić*,
rozdzielenie 'wynik podziału, część', 'część książki, dzieła, rozdział' od *rozdzielić*,
rozkocenie 'pęknięcie, szczelina skalna' od *rozkocić się* 'pęknąć, rozerwać się',
sieczenie 'śląd cięcia, nacięcia w drzewie' od *sieć*,
sklepienie 'zaokrąglone nakrycie pomieszczenia, komnaty, może też dach' od *sklepić*,
sprawienie 'budowla' od *sprawić*,
stawienie 'to, co zostało postawione, zbudowane, budynek' od *stawić, stawić się*,
stąpienie 'śląd stopy' od *(stąpić), stępić*,
stworzenie 'to, co zostało powołane do istnienia, człowiek, zwierzę' od *stworzyć*,
uczynienie 'wytwór, dzieło' od *uczynić, huczynić*,
urzeczenie 'ból głowy wywołany rzuceniem uroku, czarami' od *urzec* 'rzucić urok, czary',
(WYDRAŻENIE), wydrożenie 'wyżłobienie, zagłębienie w czymś' od *(wydrażyć)*,
wydrożyć,

zmarszczenie (K) od *zmarszczyć*.

Derywaty o znaczeniu środka czynności to klasa dość licznie reprezentowana w materiale staropolskim. Słownik potwierdza istnienie 31 rzeczowników, którym można przypisać tę wartość kategoryjną:

bronienie 'osłona' od *bronić*,

chwalenie, falenie 'pieśń pochwalna' od *chwalić, falić*,

karmienie 'pokarm, pożywienie' od *karmić*,

kobylenie 'zastawa drewniana wzbraniająca wstępu do miasta grodu, wsi, obozu' od *kobylić* 'zastawiać drogę kobyłami (zaporami)',

lepienie 'polewa' od *lepić*,

możenie '(...) środki (tu materialne)' od *móc*,

ogrodzenie 'płot' od *ogrodzić*,

okraszenie 'to, co zdobi, przystroja, ozdoba, przybranie' od *okrasić*,

oprawienie 'ozdoba, wyposażenie' od *oprawić, oprawić się* 'ozdobić',

osidlenie 'siedla, pułapka' od *osidlić* 'usidlić, (...)',

ostrożenie 'ogrodzenie, płot' od *ostrożyć* 'ostrożeniem, czyli ostrogiem obwieść' (L),

pokarmienie 'jedzenie, pożywienie' od *pokarmić*,

położenie 'pokrycie, poszycie (dachu)' od *położyć*,

pomaszczenie 'oliwa używana w rytuale chrześcijańskim przy udzielaniu niektórych sakramentów (...)'

od *pomaścić*,

powonienie 'zmysł węchu'¹⁸¹ od *powonić* 'węchem poczuć' (L),

POŻYWIENIE 'pokarm, środki żywnościowe, (...) środki na utrzymanie' od *pożywić* (L),

przegrodzenie 'płot, ogrodzenie' od *przegrodzić*,

przypowieszczenie '(...) dokument zawierający wezwanie do sądu' od *przypowieszyć* 'wezwać do sądu celem zadośćuczynienia wcześniej już wydanemu wyrokowi',

słyszenie 'zmysł słuchu'¹⁸² od *słyszeć*,

spojenie 'to, co łączy, wiąże ze sobą różne przedmioty lub ich części' od *spoić*,

strawienie: jadowe strawienie 'trucizna' prawdopodobnie od *strawić*,

stwierdzenie, stwirdzenie, ścwirdzenie, ścwierdzenie 'osłona, obrona, twierdza, podpora' od *stwierdzić, stwirdzić, ścwierdzić, ścwirdzić* 'umocnić, (...)',

szczylenie 'zbroja, przenośnie: osłona' od *szczylić* 'bronić, ochraniać, osłaniać',

ukraszenie 'przyprawa poprawiająca smak potraw' od *ukrasić* (L) 'okrasą zaprawiać',

ulepienie 'materiał, z którego coś ulepiono, glina' od *ulepić*,

ułapienie 'łapka, paści, pułapka' od *ułapić*,

ustawienie 'mocne oparcie, podpora' od *ustawić*,

WIDZENIE 'zmysł wzroku, (...)'¹⁸³ od *widzieć, widzieć się*,

wiedzenie, wiedzenie: wiedzenie wody 'akwedukt, wodociąg nadziemny' od *wieść*,

¹⁸¹ Derywat w funkcji *quasi-instrumentu*.

¹⁸² Jw.

¹⁸³ Jw.

wstąpienie 'coś, na czym można się wznosić' od *wstąpić, wstąpić*,
zdobienie (K) od *zdobić*,

Opisywany sufiks tworzy w kilkunastu przypadkach odczasownikowe nazwy
subiektów, nie zawsze rozumianych jako wykonawcy czynności:

dzierzenie, dzirzenie 'stowarzyszenie, związek' od *dzierżeć się* 'utrzymywać
łącznie, (...)',

mamienie 'zjawia, mara, duch' od *mamić*,

nalezienie (przen.) 'ten, kto znajduje' od *należeć*,

obronienie 'obwarowanie, umocnienie obronne' od *obronić*,

odkupienie 'odkupiciel' od *odkupić, otkupić*,

omamienie 'coś, co pociąga, urzeka, urok' od *omamić*,

podwrócenie 'przeszkoda, przyczyna upadku' od *podwrócić* 'przewrócić, (...)',

przypędzenie 'przyczyna skłaniająca, ponaglająca' od *przypędzić*,

przyrodzenie, przyrodzenie 'istota, stwór, stworzenie', 'ród, rodzina' od *przy-*
rodzić się 'złączyć się węzłem rodzinnym', zob. też *L* 'rodzić się po kim',

rozdzielenie 'stronnictwo, sekta', 'granica' (być może to znaczenie należy inter-
pretować jako nazwę środka czynności) od *rozdzielić* 'wprowadzić rozróż-

nienie, uczynić rozdział, różnicę', 'przeciąć, pociąć granicą',

schodzenie 'cechy łączące, wspólność', 'zgromadzenie, zebranie' od *schodzić*,

schodzić się,

skłonienie 'podnieta' od *skłonić*,

świecenie 'lampa' od *świecić (się), świcić*,

ukrwawienie 'zranienie, rana' od *ukrwawić, ukrawić*,

upadzenie 'to, co się rozpadło, rumowisko, gruzy, ruiny, ruina' od *upaść* 'roz-
paść się, (...)',

urazenie 'to, co razi, co wywołuje uczucie moralnej odrazy (...) ' od *urazić*,

zgromadzenie od *zgromadzić*.

Taka sama liczba derywatów zawiera znaczenie lokatywne:

błądzenie 'bezdroże' od *(błądzić), błędzić*,

bydlenie 'miejsce zamieszkania' od *bydlić* 'mieszkać',

obłoczenie (?) 'miejsce do ubierania się, przedsionek' od *obłóczyć*,

ochłodzenie 'miejsce chłodne, miejsce orzeźwienia' od *ochłodzić*,

odpocznienie, odpoczynienie 'miejsce pobytu, odpoczynku' od *odpoczywać*,
otpoczywać,

ogrodzenie, ogrodzenie 'teren otoczony płotem, murem itp., ogród' od *ogrodzić*,

osiedlenie 'zagroda, zabudowania chłopskie (...) ' od *osiedlić*,

podniesienie 'wyniosłość terenu, wzniesienie, pagórek' od *podnieść*,

POŁOŻENIE 'miejsce, umieszczenie' od *położyć*,

posiedlenie 'posiadłość chłopska' od *posiedlić*,

(*przechodzenie*), *przechodzenie* 'kryte przejście, korytarz' od *przechodzić*,
przechodzić się,

przytulenie 'miejsce schronienia' od *przytulić* 'schronić' (*L*)¹⁸⁴,

¹⁸⁴ *SSp* podaje znaczenie 'przycisnąć, przygarnąć do siebie, uściskać'.

SIEDZENIE 'ława' (tylko to znaczenie lokatywne zachowane), 'miejsce przy stole, miejsce ucztowania, sala jadalna', 'miejsce przebywania, siedziba' od *siedzieć*, *SPOJENIE* 'miejsce połączenia, zespolenia dwu przedmiotów lub ich części' od *spoić*,

ubieżenie 'miejsce schronienia' od *ubiec* 'oddalić się' (L),

ucieszenie 'niebo' od *ucieszyć*,

wchodzenie 'otwór (...) przeznaczony do wchodzenia i wychodzenia, wejście' od *wchodzić*,

WZNIESIENIE 'wzgórze, pagórek' od *wzniesć*, *wzniesć się*,

zadzierzenie, *zadzirzenie* (K) od *zadzierać*,

zatopienie od *zatopić*,

złożenie (K) od *złożyć*.

Warto też odnotować istnienie 2 niewielkich (potwierdzonych tylko kilkoma przykładami) grup kategoryalnych:

– nazwy sposobowe:

opatrzenie 'zewnątrza postać, wygląd' od (*opatrzyć*), *opatrzać* 'oglądać, przyglądać się',

położenie 'zasady, wytyczne', 'sposób dziania się', 'ustalony sposób, forma prawna', 'sposób przedstawienia' od *położyć* 'ustanowić, (...)', 'uczynić, (...)', '(...)', *przedstawić* (...)',

(*UJRZENIE*), *użrenie*, *użrzenie* '(...)', sposób patrzenia czy też wygląd zewnętrzny' od *ujrzeć*, *urzieć*, *użreć*, *użreć się*, *użrzeć się*,

wejrzenie, *wejźrzenie*, *weźrenie*, *weźrzenie* 'wygląd, to, jak ktoś, coś wygląda' od *wejrzeć*, *werzieć*, *weźreć*, *weźrzeć*,

wyobrażenie 'kształt, postać, wygląd, forma' od *wyobrazić*,

– nazwy temporalne:

mgnienie: *oka mgnienie*, *mgnienie oka* 'czas potrzebny do mrugnięcia okiem, chwila' od *mgnać* 'mrugnąć, (...)',

narodzenie 'urodziny', o świętach chrześcijańskich: *dzień Bożego Narodzenia*, *Boże Narodzenie Chrystusowo*, *święto Narodzenia Matki Bożej* od *narodzić* (*się*),

nawiedzenie: *Maryje Nawiedzenie*, *Nawiedzenie Panny Maryjej* 'święto (...) ' od *nawiedzić*,

postarzenie 'sędziwy, podeszły wiek' od *postarzyć się*,

skończenie 'czas, w którym coś przestaje trwać, ostatnia chwila', 'koniec, życia śmierć' od *skończyć*,

święcenie 'święto, dzień wyznaczony na obrzędy religijne' od *święcić*.

Spotykamy również w materiale konstrukcje, które można byłoby interpretować jako nazwy miar, choć związek semantyczny nie jest tu jednoznaczny. Chodzi o derywaty:

dostżalenie 'odległość strzału' od *dostżelić* 'dosiądz (!) czego strzelbą' (L),

liczenie 'ilość' od *liczyć*,

rozmnożenie 'mnogość, wielka ilość' od *rozmnożyć*,

256 *rozplodzenie* 'mnóstwo, wielka ilość' od *rozplodzić*.

Oto lista rzeczowników, które uznałyśmy za słabo motywowane, a więc takie, które związane są z podstawą jedynie zależnością formalną lub związek semantyczny jest rozluźniony. Zastanawia duża liczebność tej grupy (94 przykłady):
dokupienie 'odkupienie' (formacja niepewna) od *dokupić* 'zakupić',
dopełnienie 'otoczenie, ogrodzenie' od *dopełnić*,
dosłużenie 'wina' od *dosłużyć*, *dosłużyć się*,
(dotchnienie), *dotknięcie* 'tchnienie, oddech' od *dotchnąć* (SXVI),
dotknięcie (?) o czci 'naruszenie, uszkodzenie', SS_{tp} podaje tylko formę czasownikową *dotykać (się)*, *dotknąć (się)*,
gardzenie 'hardość' od *gardzić*;
istnienie 'to, co w bycie istotne, główne' (zob. SW: *istnieć* 'być rzeczywistym'),
jeżdżenie 'prawo wjazdu, użytkowania' od *jeździć*,
łagodzenie 'pochlebianie' od *łagodzić*,
nałożenie (?) 'pomysł, przedsięwzięcie, zamiar' od *nałożyć*,
NARAŻENIE 'wyrządzenie szkody, (...), obraza' od *narazić (się)*,
oddłużenie '(...) odległość między dwoma punktami' od *oddłużyć*;
ogłoszenie 'krzyk, hałas' od *ogłosić* 'stać się znanym, rozpowszechnić się' (SXVI),
omamienie 'osłabienie władz umysłowych, słabość duchowa' od *omamić*,
omienienie 'zamiar, postanowienie' od *omienić*,
OPALENIE 'ogrzanie mieszkania (...)' od *opalić* (SXVI),
osiedzenie, *osiedzenie*, *osiędzenie* 'własność, to, co się posiada', 'bliżej nie określona powinność chłopca osiadłego na gruncie pańskim' od *osięść* (L),
osobienie 'sposób życia' od *osobić* 'wziąć do siebie, przywłaszczyć sobie',
otrącenie 'wynagrodzenie strat (?)' od *otrącić się* (SW),
pliszczanie 'błyszczanie, blask' być może od *blszczyć* (L),
pochodzenie 'zależność' od *pochodzić*,
pochybiecie 'rzecz godna nagany' zob. *pochybić* (L) 'poruszyć, powątpiewać',
PODEJRZENIE, *podeżnienie*, *podejrzenie* 'posądzenie kogoś o coś, domysł o czyjeś winie' od *podejrzeć*,
podkadzenie 'obrzędowe spalanie dla uzyskania wonnego dymu' od *podkadzić* (L),
pokażnienie 'nakaz moralny, przepis postępowania religijno-etycznego' od *pokażnić* 'skarzać, ukarać',
polepszenie 'opłata za przywrócenie obywatelstwa osobie z miasta wydalonej' od *polepszyć*,
położenie 'spadziłość, stromizna', 'rozdział' od *położyć*,
poprzysiężenie 'przysięga' od *poprzysięgać* 'usilnie prosić',
powiedzenie 'rozkaz, polecenie', 'rozgłoszenie, rozstawienie' od *powiedzieć*,
(powyższenie), *powyszenie*, *powyszczenie* 'dopłata, dodatek', 'fala, wał wodny' od *(powyższyć)*, *powyszczyć się*, *powyszyć*,
przeciążenie 'wielka głębia, przepaść' od *przeciążyć* (L),
przejrzenie, *przeźrzenie* 'przeźroczystość, przejrzystość' od *przejrzeć*, *przejrzyć*,
przejrzeć, *przeżreć*, *przeżreć*,

przełożenie 'odstęp, przerwa' od *przełożyć*,
przemorzenie 'przemęczenie, nadwężenie' od *przemóżyć* 'przegłodzić' (L),
przeprzenie 'zapadnięcie wyroku skazującego' od *przeprzeć* w innym znaczeniu (L),
przychylenie 'od chylenie, wychylenie' od *przychylić*,
przygodzenie 'warunek' od *przygodzić się*,
przyprawienie 'powód, przyczyna' od *przyprawić*,
przypuszczenie 'wyznaczenie, ustanowienie' od *przypuścić*,
przyrodzenie, przyrodzenie 'zespół cech wrodzonych, właściwości istotnych, usposobienie, skłonności, charakter, charakterystyczny rys', 'jeden z czterech pierwiastków, z których rzekomo miał się składać wszechświat i człowiek', 'przyroda, świat, natura', 'pleć' od *przyrodzić się*,
przywodenie 'powołanie na czyjeś usprawiedliwienie', 'kierowanie, zarządzanie' od *przywodzić*,
rozcieczenie 'wygnanie, czy też mylna droga, manowce' od *rozciec* (w L w innym znaczeniu),
rozdrapienie 'rozgrabienie, rozkradzenie' od *rozdrapać* 'płytko skaleczyć',
rozgodzenie 'pomieszanie, nieporządek' od *rozgodzić, ozgodzić*,
rozplenienie 'zniszczenie', *rozplenić* notuje L,
rozprawienie 'wskazówki, prawa' od *rozprawić, rozprawić się*,
rozpuszczenie 'zemdlenie, osłabienie', 'rozszerzenie, powiększenie', 'wyjaśnienie, rozwiązanie', 'nierozwaga, nieroztropność', 'pobłażanie', 'zbytnie pobłażanie', 'uwolnienie od zobowiązań' od *rozpuścić*,
roztoczenie 'rozpadlina, pęknięcie', zob. *roztoczyć*,
rozwożenie 'zabranie, zniszczenie' od *rozwieźć*,
rządzenie 'odbywanie się' od (*rządzić, rządzić się*), *rzędzić, rządzić się*,
skończenie 'doskonałość' od *skończyć*,
sposobienie 'działanie', 'zdolność', 'przyrzeczenie' od *sposobić*,
sposobienie (bohemizm) 'wojsko' od *sposobić*,
spuszczenie 'opanowanie przez kogoś, opętanie', 'dopuszczenie do kopulacji', 'spustoszenie, zniszczenie' od *spuścić (się)*,
stawienie, sstawienie 'staw, ruchome połączenie członków ciała', być może należy wiązać ten rzeczownik z czasownikiem *stawić, zestawić*,
stąpienie 'stopień w hierarchii społecznej' od (*stąpić*), *stępić*,
stłumienie 'karność', 'ścisk, zbiegowisko' od *stłumić* 'pokonać, poskromić, podeptać', 'przerazić, oszołomić',
stwierdzenie, stwirdzenie, świerdzenie, świrdzenie 'urodzaj, obfitość zboża' od *stwierdzić, stwirdzić, świerdzić, świrdzić*,
suszenie 'rodzaj postu, ograniczenie spożycia napoi' od *suszyć*,
śnieczenie (?) 'gałązka, latorośl czy też usuwanie zbędnych gałązek' od *śniecić* (L),
uchodzenie '(...) utrudzenie chodzeniem' od *uchodzić*,
uleżenie 'jakiś naruszenie wałów obronnych' od *uleżeć* (L),
ułożenie 'sposób postępowania, zwyczaj' od *ułożyć, ułożyć się*,

umorzenie 'umartwienie, udręczenie' od *umorzyć* 'zabić, uśmiercić, zniszczyć',
unaglenie 'oburzenie, gniew' od *unaglić (kogo)* 'dojąć mu' (L),
upelnienie 'upadek na skutek poślizgnięcia się' od *upelznąć* (L),
urodzenie 'wrodzone cechy fizyczne', 'pochodzenie (społeczne)' od *urodzić*,
urodzić się,
usilenie 'wysiłek, trud, ciężka praca' od *usilić*,
usprawiedliwienie 'postępowanie, polecenie zgodne z przyjętymi zasadami, sprawiedliwość' od *usprawiedliwić*, *usprawiedliwić się* 'oczyścić z winy, grzechu', *usprawiedliwić się*,
utwierdzenie, ućwierdzenie, ućwirdzenie, utwirdzenie 'urodzaj, obfitość zboża' od *utwierdzić, ućwierdzić, ućwirdzić, utwirdzić*,
wchodzenie 'zbieranie się, gromadzenie się' od *wchodzić* w innym znaczeniu, zob. jednak *schodzić się*,
wiedzenie 'nawiedzenie Matki Boskiej (...)' od *wieść*,
wielbienie 'wielkie dzieła, niezwykle czyny' formalnie od *wielbić*,
wjeżdżenie 'prawo wjazdu do lasu w celu wycięcia drzewa' formalnie od *wjeżdżać*,
wpuszczenie 'opanowanie przez kogoś, opętanie', nie odnotowano takiego znaczenia podstawy *wpuścić*,
wrócenie 'wynagrodzenie, zapłata', zob. *wrócić (się)*,
wrzucenie 'zajęcie siłą czyjegoś majątku', odnotowano w słowniku *wrzucić* w innym znaczeniu,
wspaczenie 'utrata czegoś', zob. *wspaczyć*,
wsprawienie 'polepszenie, poprawa', *wsprawić* w innym znaczeniu zob. *poprawić*,
wścieczenie (?) 'powstrzymanie się (od czegoś), wstrzeźliwość', *wściec* w L w innym znaczeniu,
wygładzenie 'zaślada, zniszczenie', *wygładzić* w innym znaczeniu, zob. jednak *gładzić* 'pustoszyć', 'zabijać',
wyłożenie 'układ, ułożenie' formalnie od *wyłożyć*,
wyprawienie 'postanowienie', zob. *wyprawić*,
wyruszenie 'wzburzenie, zniszczenie', formalna podstawa (*wyruszyć*) odnotowana w innym znaczeniu,
wysiedzenie 'ratunek, ocalenie', brak takiego znaczenia w podstawie *wysiedzieć*,
wystąpienie 'utrata równowagi emocjonalnej, załęknienie, zatrwożenie', 'nadmiar, przesada', być może należy wiązać ten derywat z podstawą *wystąpić, wystąpić* w znaczeniu 'wykroczyć, występny być, wyboczyć z dobrej drogi (...), zgrzeszyć' (L),
wystrzeżenie 'uchronienie, obronienie', *wystrzeżyć* w innym znaczeniu, zob. jednak *strzec*,
wytargnienie 'stan utraty równowagi emocjonalnej, gwałtowne wzruszenie, uniesienie', *wytargnąć*,
wywiedzenie, wywiedzenie 'sprowadzenie kogoś dla udziału w jakiejś czynności prawnej', 'wprowadzenie w posiadanie nieruchomości, (...)' od *wywieść*,

wywolenie 'rozporządzenie' od *wywolić*,
wzmoczenie 'udzielenie pomocy, poparcie', *wzmoczyć* w innym znaczeniu, por.
wspomóc, pomóc,

wzniesienie 'wzięcie w opiekę, ochrona', zob. *wznieść, wnieść się*,
wzwalenie 'szydercze, ironiczne wykrzywienie ust', brak *wzwalić* w tym znacze-
niu, zob. jednak *walenie* jako nazwa czynności,

zakrzywienie (K), *zakrzywić* słowniki notują w innym znaczeniu,
zwieliczenie (K), zob. *zwielczyć* 'namnożyć, pomnożyć, zwiększyć' (SR).

Tak jak w przypadku derywatów z sufiksem *-nie* i w opisywanym zbiorze
wyodrębniłyśmy znaczną (33 przykłady) grupę rzeczowników, dla których nie
można wskazać bezpośredniej podstawy, ale słowniki odnotowują co najmniej
jeden wyraz zbudowany na tym samym rdzeniu:

bażnienie 'bojaźń', zob. *bać się*,

liczbień 'sztuka liczenia', zob. *liczba*,

naronienie 'uszkodzenie, naruszenie', zob. *uronić*,

obrudzenie 'obecność brudu, (...)', słowniki podają formę czasownikową *obru-
dzać (SXVI)*,

obsiedzenie 'oblężenie', zob. *obsiąść*,

odgłoszenie 'echo, odgłos', zob. *głosić*,

odlekczenie, otlekczenie 'ulżenie, złagodzenie, ulga, spokój', zob. *lekki*,

opiekanie 'upór, zatwardziałość', zob. *zapieklić, zapiekląć (K)*

opożyczenie 'pożyczanie na procent, na lichwę', zob. *pożyczyć*,

pobrzesczenie 'pokrycie czarną farbą' (L notuje tylko *brzeszczyć*),

podrzeźnienie 'ubliżenie, wyśmianie', zob. *podrzeźniać*,

podźwignienie 'podniesienie', w słownikach tylko formy: *podźwignąć, podźwigać*,

pogrzebienie 'złożenie w grobie, pochowanie' (w *SSiP* tylko forma *pogrzebać*),

potuknienie 'poszczucie, napuszczenie na kogo psa', zob. *potukanie*,

przepochwacenie 'uprzedzenie, wcześniejsze niż przy zwyczajnym biegu rzeczy,
wykonanie pewnej czynności', brak podstawy czasownikowej, zob. jednak

pochwacić, pochwacić się, pofacić,

przeżżenie 'przypalenie, wypalenie piętna', patrz: *przeżegać (L)*,

przyłażbienie 'podebranie pszczoł, tj. wybranie miodu z barci', zob. *łaźbić, łaźba*,

przymylenie 'udawanie, podstęp', zob. *mylić*,

przypomożenie 'pomoc, wsparcie', słowniki notują formację *przypomagać*,

przyczenie 'pozwanie do sądu z dotknięciem pozwanego',

roztarżenie 'rozterka, niepokój', zob. *roztargnąć, roztragnienie*,

(*rozterknienie*), *roztyrknienie* 'niezgoda, spór, zwada', zob. *rozterk, rozcirc,
roztyrk*,

uchłodzenie 'zimno, mróz', zob. *chłód, chłodzić*,

udłużenie 'przestrzeń, rozległość', zob. *długi*,

ugabienie 'czynienie komuś trudności, przeszkód, też pociąganie kogoś do od-
powiedzialności sądowej', 'ucisk, udręczenie, cierpienie', w słownikach od-
notowano czasownik *ugabać*,

260 *unęcenie* 'namowa, nakłonienie', zob. *nęcić*,

upodarczenie 'danie darów, obdarowanie', zob. *darzyć*,
upomożenie 'udzielenie pomocy, wsparcie', zob. *pomóc*,
użenie 'żar, gorąco, upał'; bohemizm, zob. *żgący* (K),
wplecenie 'wcielenie się, przyjęcie ciała ludzkiego', zob. *plcić*,
wskarcenie 'karcenie, ganienie czy też to, co budzi odrazę, jest godne nagany',
 brak podstawy, zob. jednak *karcić*, *skarcić* w L,
wspowiedzenie 'wyznanie grzechów kapłanowi', brak *wspowiedzieć*, por. *wyspo-
 wiadać się* (SS_{tp}),
wezmknienie 'wbicie, postawienie (ukradkiem), brak *wezmknąć*, zob. *wemknąć*
wsunąć, wcisnąć'.

Względy formalne zmusiły nas do stworzenia zbioru rzeczowników, które wy-
 stępują z rozszerzonym sufiksem *-nienie*. Nie zawsze jednak możemy z całą
 pewnością stwierdzić, czy rzeczywiście jest to rozszerzony przyrostek, czy też
 może derywat pochodzi od czasownika z przyrostkiem tematycznym *-ną-*. Takie
 rozstrzygnięcie nie jest możliwe z powodu niekompletności materiału staropolskiego:
ocieknięcie 'puchlina, nabrzmiałość' od *ociec*,
odniepadnienie 'powtórne wpadnięcie' od *odniepaść* (inne znaczenia),
padnienie 'zniszczenie, klęska, ruina' od *paść*,
przedrapnienie '(...), zadrapanie', zob. *przedrapać, przedrapić*,
przepadnienie 'strata, przepadek' od *przepaść*,
(ucierpnięcie), *ucirpnięcie* 'zdrewnienie, ściernięcie' od *ucierpieć*,
upadnienie 'runięcie, rozpadnięcie się, zawalenie się', 'koniec pomyślności, zgu-
 ba, zagłada', 'upadek moralny, grzech, występki' od *upaść*,
urzeknięcie 'wydanie wyroku', w słownikach spotykamy: *urzec* (SS_{tp}), *urzezać*
 (L),
wykradnienie '(...), kradzież' od *wykraść, wykraść się*,
zapadnienie (K) od *zapaść* (L).

Morfem *-enie* pojawia się także w wyrazach, dla których trudno jest (bądź
 to niemożliwe) wskazać bazę lub nawet współrdzenne leksemy. Listę tę tworzy
 niewielka grupa rzeczowników, co możemy uznać za charakterystyczne dla
 sufiksów *-nie*, *-enie*, *-cie*: *dymienie* 'przednia część biodra, pachwina'; *mądrze-
 nie* 'rozumowanie'; *popuzenie* 'podniecenie, pobudzanie do czegoś a. wzburze-
 nie, gniew' (bohemizm); *porubienie* 'zabranie, zajęcie' (rutenizm); *przekreszenie*
 'wykreślenie, (...)'; *rozdzieśnienie* (?) 'rozzłoszczenie kogoś'; *sturzenie* 'bezpłod-
 ność'; *sużenie* 'niedostatek, (...) ' (bohemizm); *ugodzenie* '(...), przepowiednia' (bo-
 hemizm); *wywłoczenie* (?) 'drwiące słowa, drwiny'.

W materiale odnajdujemy dwie formacje, wyjątkowe dla opisywanych dery-
 watów, opatrzone w słowniku kwalifikatorem *bot.*: *ostrużenie*, *ostrużynie coll.*
 'jeżyna' oraz *pobieżenie* 'Bryonia alba L.'.

Na zakończenie podajemy wyrazy nie zakwalifikowane przez nas do żadnej
 z kategorii ze względu na nie wystarczający kontekst, brak znaczenia słowniko-
 wego czy też niepewność samej konstrukcji: *nadoplcenie* (?); *przekroczenie* '?';
przyrządzenie; *rozmaczenie* (?) '?' być może od *rozmacić* 'rozmieszać w czymś,
 rozrobić'; *wspięcenie* 'zatrzymanie (wody), cofnięcie', formacja niepewna, być

może chodzi tu, jak zaznaczają autorzy słownika, o *wspaczenie*; odnotowano podstawę *wspięć* bez podania znaczenia, sugerując, że może chodzi o leksem *wspaczyć*; *zakażenie* (K); *zeżżenie* (K); *zsiedzenie* (K); *żżenie* (K).

Oprac. Aleksandra Janowska i Magdalena Pastuchowa

Fomant -yni(a)

Formant -yni tworzył w staropolszczyźnie przede wszystkim **odrzeczownikowe** nazwy żeńskie. Ich liczba nie jest duża, zaledwie 7 przykładów:

BOGINI 'dea' od *bóg*,

cesarkini 'królowa' od *cesarz*,

GOSPODYNIA 'żeńską głowa rodziny, żona, pani', 'udzielająca gościny, żona właściciela gospody' – ze względu na strukturę dobrze byłoby przyjąć za podstawę odnotowany w *SSVI* rzeczownik *gospoda* 'przełożony, zwierzchnik, przedstawiciel władzy'; ale pod względem semantycznym derywat dobrze motywowany jest staropolskim rzeczownikiem *gospodarz* (wtedy mamy do czynienia z derywacją wymienną),

mistrzyni 'nauczycielka' od *mistrz* '(...) nauczyciel',

podсадkini 'chłopka bezrolna, feudalnie zależna' od *podsadek*,

posełkini 'służąca' od *poseł*¹⁸⁵,

PROROKINIA, *prorokinia* '(...) przepowiadająca rzeczy przyszłe' od *prorok*.

W wyrazach *cesarkini* i *posełkini* doszło do rozszerzenia formantu¹⁸⁶. Rozszerzony formant ma także derywat *popodynia*, *popodyni*, *popadynia* 'żona popa (...)' od *pop*¹⁸⁷.

Z nazw atrybutywnych o szczegółowej charakterystyce nazwy miejsc wskazać można:

prostynia 'prosta droga' od *prosty*,

PUSTYNIA 'pustkowie, ziemia nie zamieszкана, nie uprawiona' od *pusty*,

ŚWIĄTYNIA 'święte miejsce lub pomieszczenie przeznaczone na oddawanie czci Bogu i przechowywanie szczególnie czczonych przedmiotów (...)' od *święty*.

Formant -ini(a) odnajdujemy też w nazwie botanicznej *broskinia*, *brzeskinia*, *brzoskini*, *brzoskinia*, *brzoskini*. Wprawdzie w *SSp* odnotowany jest leksem mogący stanowić jej podstawę słowotwórczą (*brzoskiew*, *broskiew*), ale znaczenie nie motywuje analizowanego derywatu – chodzi o dwie różne rośliny.

Jako niemotywowany traktuję leksem *JASKINIA*, *jaskini* 'wydrążenie w ziemi lub skale, jama, grot'.

¹⁸⁵ Znaczenie podstawy słabo motywuje derywat.

¹⁸⁶ Por. R. L a s k o w s k i: *Kontynuanty prasłowiańskiego przyrostka „*-ynji” w języku polskim*. „Język Polski” 1962, R. XLII, s. 181.

¹⁸⁷ Derywat utworzony od pożyczki ruskiej (*popodia*), *popadia*, *popodyja*.

Od wymienionych formacji odcinają się: derywat *kislowini* może ‘pieczywo na kwasie’ (budowa niejasna) oraz nazwy botaniczne *miechynie pl. tantum* ‘agrest’; *smrodyňa* ‘czeremcha’, ‘czarna porzeczka’ (rutenizm); *włochyni* (też *pl. tantum włochynie*) ‘gatunek agrestu’ albo ‘ciemnizyca biała’ od *włos*.

Formant **-(a)śń / -źń**

Formant ten odnajdujemy w 7 **odczasownikowych** formacjach:

BASŃ ‘fabuła’ od *bajać*,

BOJAŻŃ ‘bojaźń, lęk’, *bojaźń boga* ‘bogobojość’ od *bać (się)*, *bojeć (się)*,
kuźń, *kuźnia* ‘mennica, jej charakterystyczny stempel, też sama moneta’ od *kuć*,
kować,

PIEŚŃ ‘utwór śpiewany, przeznaczony do śpiewania’ od *pieć*,

PRZYJAŻŃ ‘dobre, serdeczne, przyjacielskie stosunki, przychylność, życzliwość’
oraz znaczenie wycofane: ‘opieka, pomoc prawna’ od *przyjać* (L),
żywaźń (K) ‘siła żywotna’ od *żywić*,
żyźń (K) ‘płodność, obfitość’ od *żyć*.

Przymiotnikową motywację ma derywat: *krzywaśń*, *krzywaśnia* czy *krzywaźń*,
krzywaźnia ‘coś krzywego, zakrzywionego, linia krzywa, krzywizna (...)’ od *krzywy*.
Jako niemotywowany traktowany jest leksem *PLEŚŃ*.

Formanty jednostkowe **-ni, -an(ia), -uń, -enie, -inia**

Wymienione w tytule formanty pojawiają się w formacjach:

bieluń bot. ‘lulek’ od *biały*,

BLIŻNI, *bliźny* ‘krewny, powinowaty’, ‘bliźni’ od *bliski*¹⁸⁸ (ucięcie *-ki*).

BRZOSKWINIA (wariantywne postaci: *broskinia*, *brzeskinia*, *brzoskini*, *brzoskinia*, *brzoskini* –por. formacje na *-yni(a)*) *bot.* – być może od *brzoskiew*,
brzoskiew ‘kapusta (...)’ (motywacja znaczeniowa niejasna),

grzybienie bot. ‘lilia wodna’ od *grzybie* – znaczenie to samo (jest też *GRZYBIEN*
o tym samym znaczeniu, formacje te zatem być może są wariantami fleksyjnymi),

jutrznia ‘miara powierzchni pola (wielkości zależnej od okolicy)’, ‘pole, które
chłop miał uprawiać na rzecz pana, też sam obowiązek ‘uprawy owego pola’
od *jutro* ‘miara powierzchni pola (wielkości zależnej od okolicy)’¹⁸⁹,

kijania, *kijan* ‘klin do rozszczepiania drzewa’ od *kij*,

¹⁸⁸ Derywat niewątpliwie powstał w drodze substantywizacji przymiotnika, ale słowniki polszczyzny wieków przeszłych odnotowują użycia *bliźni*, *bliźny* tylko jako rzeczowniki.

¹⁸⁹ Być może jest to wariant fleksyjny derywatu *jutrznia*.

sążenie ‘miara długości (...)’ od *sąg* ‘stos drzewa mający długość i wysokość jednego sążnia’,
trzebinia ‘ziemia przygotowana świeżo pod uprawę, wykarczowana, nowina’ od *trzebić* ‘oczyszczać (...)’.

Oprac. *Krysztyna Kleszczowa*

Formanty z podstawowym -r-

Formant -or / -er

Formant *-or* tworzy najliczniejszą grupę w omawianej skromnej klasie derywatów z podstawowym elementem *-r-*, ale nie można wskazać żadnego charakterystycznego rysu ani formalnego, ani semantycznego. Jedynie 2 leksemy:

GĄSIOR *zool.* ‘gąsior’ od *gęś*,

KACZOR *zool.* ‘samiec kaczki’ od *kaczka*

łączy element znaczeniowy: ‘samiec gatunku sygnalizowanego przez żeńską postać podstawy’, ale w przypadku *kaczora* mamy ucięcie elementu *-ka*.

Funkcje 3 innych **odrzeczownikowych** formacji nie poddają się już uogólnieniu:

gąsior ‘nazwa daniny’ od *gęś*,

KOSIOR ‘pogrzebacz, ożóg piekarski’ od *kosy* ‘(...)’, na kształt *kosy*’ (*L*)¹⁹⁰,

STĘPOR ‘tłuk, tłuczek, służący do tłuczenia i rozgniataania czegoś w stępie’ od *stępa*.

Jedynym derywatem **odczasownikowym** w omawianej grupie jest:

kiwior, *kiwier* ‘rodzaj wysokiej, a szerokiej czapki’ być może od *kiwać*¹⁹¹.

Formanty jednostkowe -r, -tro, -ur, -ar, -era, -ora, -yra

Sygnalizowane w tytule formanty zawierają formacje (podane w układzie alfabetycznym):

DAR ‘dar, podarunek, ofiara’, ‘darowizna’ od *dać*,

(*KOSTERA*), *kostyra* ‘gracz w kości, szuler’ od *kość*,

MOCZAR ‘trzęsawisko, mokradło’ od *moczyć*,

¹⁹⁰ W *SXVI* przy *kosy* jest odesłanie do złożenia *kasonogi*, w którym potwierdzone zostało znaczenie przymiotnika *kosy* ‘koślawy, krzywy’.

¹⁹¹ Taka sugestia w *SSI*.

nieściora ‘siostrzenica, bratanica’, ‘synowa’ od *nieć, nieść* ‘bratanek, siostrzeniec’,

PIĘTRO ‘wyższa kondygnacja, miejsce znajdujące się nad innym miejscem’ od *piąć się*.

SIEKIERA, siekira ‘narzędzie do rąbania (...), mające metalowe ostrze osadzone na drewnianej rękojeści, używane jako broń’ od *siec*.

Nazwy osobowe zaświadczać istnienie w staropolszczyźnie także derywatów *kocur, myszur, skowyr*¹⁹².

Za niemotywowane z elementem podstawowym *-r-* uznane zostały: *czykier bot.*; (*JASZCZUR*), *jaszczór*; *JAWOR bot.*; *JĄDRO*; *JEZIORO, jeziero*; (*MIAZDRA*), *miązdra* czy *mięzdra*; *wiodro*¹⁹³, *WYDRA*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym *-rz-*

Formant *-arz*

W ogromnej większości derywaty na *-arz* to rzeczowniki osobowe, wśród których dominują nazwy zawodów. Najliczniejszą grupę stanowią derywaty **odręczownikowe** (prawie 50 formacji) z przeważającą funkcją wykonawcy czynności. Większość z nich to nazwy zawodów, w których podstawa jest wytworem czynności (9):

CEGLARZ ‘wyrabiający cegły’ od *cegła*,

chomątarz ‘rzemieślnik robiący chomąta’ od *chomąto*,

GARNCARZ, garcarz, garczarz, garncarz ‘wyrabiający garnce’ od *garniec, garnec*,

IGLARZ ‘rzemieślnik wyrabiający igły’ od *igła*,

KOTLARZ ‘rzemieślnik wyrabiający kotły’ od (*kocioł*), *kociel*,

SIODLARZ ‘rzemieślnik wyrabiający siodła’ od *siodło*,

SITARZ ‘rzemieślnik wyrabiający sita’ od *sito*,

skrzynarz, skrzyniarz ‘ten, co robi skrzynie’ od *skrzynia*,

STOLARZ ‘rzemieślnik wyrabiający z drzewa sprzęty, meble’ od *stół*.

W kilku wypadkach podstawa jest wytworem albo obiektem czynności:

kamcharz ‘wyrabiający kamchę lub handlujący kamchą’ od *kamcha* ‘kosztowna materia jedwabna’,

¹⁹² Por. A. Cieślisko w a: *Staropolskie odapetywne...*, s. 173.

¹⁹³ Opuszczono też inne niemotywowane, np. *siostra, srebro, wydra*, por. W. Doroszewski: *Monografie słowotwórcze. III. Formacje z podstawowym „-r-” w części sufiksalfnej*. „Prace Filologiczne” 1931, R. XV, cz. 2, s. 275–300.

MYDLARZ ‘wyrabiający mydło lub handlujący mydłem’ od *mydło*,
olejarz ‘ten, co wyrabia albo sprzedaje olej’ od *olej*,
olejkarz ‘ten, co wyrabia albo sprzedaje olej’ od *olejek* (SXVI),
puszkarz ‘człowiek odlewający bądź obsługujący działą’ od *puszka* ‘działą’,
SZKLARZ, **ściklarz**, **śklarz** ‘rzemieślnik obrabiający szkło albo wytwarzający szkło’
od *szkło*, *ścikło*, *śkło*.

W niektórych formach podstawa jest obiektem czynności:

gliniarz ‘rolnik’ od *glina*,
gwiazdarz ‘badający gwiazdy, astronom, astrolog’ od *gwiazda*,
księgarz ‘pisarz, sekretarz, kopista, przepisowywacz książek’ od *księga*,
mincarz, **mińcarz** ‘trudniący się wymianą pieniędzy, bankier’ od *minca*, *mińca*
‘moneta, pieniądz’,
relikwiarz ‘grabarz’ od *relikwie*,
winarz ‘ogrodnik uprawiający winnicę, pracujący w winnicy’, ‘handlarz winem,
właściciel winiarni’ od *wino*,
welnarz ‘rzemieślnik tkający sukno z wełny’ od *wełna*.

Podstawą może też być zwierzę będące obiektem czynności:

konarz ‘człowiek przynależny do ludności służebnej, zajmującej się hodowlą koni
książęcych’ – sufix *-arz* dodany wprost do prasłowiańskiego rdzenia *kon-*¹⁹⁴
(od XVI wieku forma *koniarz*),

OWCZARZ ‘pasterz owiec’ od *owca*,
psarz ‘ten, co opiekuje się psami myśliwskimi’ od *pies*.
ŚWINIARZ, **świnarz** ‘pasterz świń’ od *świnia*.

Występują też w tej kategorii derywaty, w których podstawa jest środkiem czynności:

furarz ‘woźnica’ od *fura*,
glinarz ‘robotnik obrzucający ściany gliną albo wykonujący je z gliny’ od *glina*,
kosarz ‘kosiarz’ od *kosa*¹⁹⁵,
pilarz, **pilarz** ‘ten, kto tnie drzewo piłą, tracz’ od *piła*,
WAŁKARZ ‘rzemieślnik folujący sukno’ od *walek*.

Niejasną motywację ma wyraz: **żumparz** (*K*) od *żump*¹⁹⁶.

W niektórych formach podstawa jest przedmiotem posiadania, środkiem pomocniczym, a zarazem miejscem wykonywania czynności:

(**APTEKARZ**), **apotekarz**, **apatekarz** ‘pigmentariusz’ od (*apteka*), *apoteka*,
hutarz ‘właściciel huty albo człowiek pracujący w hucie (szklanej)’ od *huta*,
KARCZMARZ ‘szynkarz’ od *karczma*,
kramarz, **kromarz** ‘kupiec, handlarz’ od *kram*, *krom*,

¹⁹⁴ Por. F. S ł a w s k i: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 2. Kraków 1958–1965, s. 421.

¹⁹⁵ Podają za F. Sławskim, który uwzględniła rzeczownikową motywację tego derywatu, a dopiero późniejszej formie *kosiarz* przypisuje wtórną motywację czasownikową (*kosić*). Tamże, s. 520–521.

¹⁹⁶ Według Brücknera *żumpiarz* to ‘strycharz, co cegły robi’ motywowany wyrazem *żap*, *żump* ‘zbiornik wody’.

MŁYNARZ ‘właściciel młyna lub kierownik młyna, (...)’ od *młyn*,
szynkarz ‘ten, kto prowadzi szynk, karczmarz’ od *szynk*, *szynek*.

Podstawa może też określać miejsce działalności subiekta:

cudarz ‘sędzia prowincjonalny prawa polskiego (na Śląsku)’ od *cud* ‘sąd prawa polskiego na Śląsku’,

KUCHARZ ‘przyrządzający potrawy, zarządzający kuchnią’ od *kuchnia*.

Bardzo rzadko derywaty odrzeczownikowe z formantem *-arz* nie są związane z wykonywaniem zawodu. Do takich formacji zaliczymy:

– nazwy nosicieli cech:

MOCARZ ‘ten, kto się odznacza wielką siłą fizyczną lub psychiczną, majątkiem, władzą, itp.’ od *moc*,

NĘDZARZ ‘człowiek cierpiący nędzę, biedak’ od *nędza*;

– nazwę wykonawcy czynności:

kostarz ‘gracz w kości, szuler’ – formant dodany bezpośrednio do prasłowiańskiego rdzenia *kost-*;

– derywat, w którym podstawa jest środkiem utrzymania subiekta:

prebendarz ‘korzystający z prebendy’ od *prebenda* ‘część majątności katedralnej, udzielona duchownemu do używania z przyczyny urzędu’ (L).

Wśród omawianych formacji występuje także wyraz *GOSPODARZ* ‘głowa rodziny, domu, właściciel, zarządca, mąż’, utworzony od prasłowiańskiego rdzenia *gospod-*, wzajemnie motywowany z *gospodynią*. Pełną motywację posiada derywat *GOSPODARZ* w znaczeniu ‘przyjmujący w gościnę, właściciel zajazdu’ od *gospoda*. Niejasna jest motywacja znaczeniowa (może i formalna?) w derywacie *paźlerz* ‘rodzaj krótkiego miecza, (...)’ od *paża* ‘pacha’ (?). Częściowo motywuje się derywat *konwisarz* ‘rzemieślnik odlewający z metalu naczynia, rzadziej dzwony i broń’ od *konew*, *konwi* (SXVI)¹⁹⁷, choć taka motywacja rodzi konieczność rozszerzenia formantu.

Drugą grupę formacji z sufiksem *-arz* stanowią derywaty **odczasownikowe** (ponad 20 form). Przeważają nazwy wykonawców czynności związane z określeniem zawodu:

brakarz, *braczarz* ‘wymieniający pieniądze’, ‘sortujący towar’ od *brakować*,

FOLARZ ‘rzemieślnik folujący i barwiący sukno’ od *folować*,

GARBARZ ‘rzemieślnik zajmujący się garbowaniem skór’ od *garbować* (SXVI),
podstawa i derywat są pożyczkami niemieckimi (*garben*, *Gärber*), przy czym rzeczownik został zaadaptowany za pomocą polskiego sufiksu,

iskarz ‘szukający śladów zwierzyny, tropiciel śladów (...)’ od *iskać*,

KUGLARZ, *kuglerz* ‘wędrowny aktor i sztukmistrz w jednej osobie, magik’ oraz
znaczenie wycofane: ‘wróźbita, wieszczek, czarodziej’ od *kugłować* (też: ‘oszukiwać, wyłudzać’),

ładarz ‘ten, kto ładuje’ od *ładować* (SXVI),

łudarz ‘wędrowny aktor i sztukmistrz w jednej osobie, magik’ od *łudzić*,

¹⁹⁷ Brückner upatruje tutaj wpływu niemieckiego wyrazu *Kanngiesser*.

MALARZ, *malar*, *maler*, *malerz* 'pictor' od *malować* (wyraźny związek z niem. *malen*, *Maler*),

MŁOCARZ 'człowiek młócaący zboże, młóceć' od *młócić*,

PIEKARZ 'ten, co wypieka pieczywo' od *piec*,

pisarz 'ten, kto pisze, trudni się pisaniem, (...) urzędnik kancelarii sądowej, miejskiej, książęcej, itp.' od *pisać*,

SZAFARZ 'ten, kto zarządza domem, majątnością, zarządca, włodarz', 'ten, kto czymś dysponuje, coś rozdziela, rozdaje' oraz znaczenie wycofane: 'kramarz, kupiec' od *szafować*,

TOKARZ 'ten, kto wytacza okrągłe przedmioty z drzewa' od *toczyć*,
wiązarz, *więzarz* 'człowiek pakujący i transportujący bagaże książęce' od *wiązać*,
włodarz, *władarz* 'osoba zarządzająca majątkiem wyznaczona przez właściciela majątku, sprawująca także funkcje administracyjne, zarządca, rządcą, administrator', (w przekładzie *Biblii*) 'namiestnik wyznaczony przez władcę, naczelnik rodu, przełożony nad robotnikami itp.' od *włodać*, *władać*,

ŻEGLARZ (*K*) od *żegłować*.

W kilku wypadkach na rolę subiekta nakłada się funkcja atrybutywna:

ŁGARZ '(...), kłamca' od *łgać*,

łudarz 'ten, co zwodzi, oszukuje' od *łudzić*,

szczekarz 'kłamca' od *szczekać* 'przen. kłamać, obmawiać'.

Dziewięć derywatów z sufiksem *-arz* ma podwójną motywację czasownikowo-rzeczownikową. Należą do nich nazwy wykonawców czynności:

BRUKARZ 'ten, kto brukuje drogi' od *bruk*, *brukować*,

haftarz, *aftarz*, *heftarz*, *hefterz* 'rzemieślnik zajmujący się wyszywaniem, haftowaniem, hafciarz' od *haft*, *haftować*, (*astować*),

LEKARZ 'ten, co leczy chorych' oraz znaczenie wycofane: 'przysługujący lekarstwa' od *lek* a. *leczyć*,

lichwarz 'wypożyczający pieniądze na procent' od *lichwa*, *lichwić* 'pożyczać pieniądze na procent' (taka postać derywatu wskazywałaby raczej na motywację rzeczownikową, a dopiero późniejsza forma *lichwiarz* znajduje oparcie w czasowniku),

MURARZ 'rzemieślnik kamienny' od *mur*, *murować*,

(*TYNKARZ*), *tuncharz*, *tuncherz* 'rzemieślnik pokrywający tynkiem, zaprawą wapienną' od *tynkować*, *tunchować* (*SStp*), *tynk* (*L*).

Wśród derywatów o podwójnej motywacji występują także nazwy charakteryzujące:

kunstarcz 'figlarz, szyderca, oszust' od *kunst* 'żart, figiel, dowcip' (*SStp*), *kunstować* 'żartować' (*SXVI*),

mordarz, *mołdarz* 'morderca, zabójca, rozbójnik, także tyran, okrutnik' od *mord*, *mordować* (*SXVI*).

Tylko w 1 wypadku formant *-arz* tworzy nieosobową nazwę subiekta:

drabarz 'koń ułożony do specjalnego chodu, inochodnik, także koń wielkiego wzrostu' od *drabować* 'klusować' (*SXVI*) – pożyczka niemiecka (*Drab* 'klus', *draben* 'biec').

Wśród omawianych formacji występuje także kilka zapożyczeń niemieckich (nazw zawodów), które w języku polskim nie mają motywacji, ale sufiks *-arz*, zastępujący niemiecki przyrostek *-er*, jest tu wyraźnie odczuwalny: *browarz* 'piwowar' (niem. *Broawer* od *broawen* 'warzyć piwo'); *GRABARZ* 'ten, kto kopie doły grobowe' (wyraz ten nie jest motywowany pol. *grabić* 'zgarbiać grabiami', ale niem. *graben* 'kopać', *Gräber* 'kopacz, grabarz'); *mielcarz* 'ten, kto przygotowuje słód, słodownik' (niem. *Mälzer* od *Malz* 'słód'); *rychtarz* 'wójt, przewodniczący sądu prawa niemieckiego' (niem. *Richter* 'sędzia' od *richten* 'osądzać, wydawać wyrok'); *RYMARZ*, *rymar*, *rymer* 'rzemieślnik wyrabiający ze skóry części uprzęży końskiej' (niem. *Rierner* od *Riemen* 'rzemień'); *STRYCHARZ*, *sstrycharz* 'rzemieślnik produkujący cegłę i dachówkę' (niem. *Streicher* 'ceglarz'); (*ŚLUSARZ*), *ślosar*, *ślosarz* 'rzemieślnik wyrabiający zamki, klucze itp.' (niem. *Schlosser* od *Schloss* 'zamek'); *TRAGARZ* 'ten, kto się trudni noszeniem ciężarów' (niem. *Träger* od *tragen* 'nosić, dźwigać').

Wśród wyrazów niemotywowanych przeważają także nazwy zawodów (8 form): *bankarz*, *bańkarz* 'marny wiejski nauczyciel'; *BEDNARZ* 'ten, kto robi beczki'; *ceklarz* 'pachołek ze straży miejskiej'; *dragarz* 'tragarz, robotnik w żupie solnej'; *rostucharz*, *rostocharz*, *rostrucharz*, *rostuszar* 'handlarz końmi' (prawdopodobnie pożyczka niemiecka); *szrotarz* 'szynkarz albo ten, kto zajmuje się transportem beczek z piwem'; *tesarz*, *tesar* 'rzemieślnik wykonujący różne roboty w drzewie, cieśla' (bohemizm); *tendlarz*, *tendlirz* 'handlujący starzyzną, tandeciarz'; *wozatarz* 'woźnica, powożący końmi' (bohemizm).

Margines w grupie wyrazów z formantem *-arz* stanowią nazwy przedmiotów: *LICHTARZ* 'podstawa do świecy, świecznik' (wyraz motywowany prawdopodobnie podstawą niemiecką *Licht* 'światło', także *leuchten* 'świecić', *Leuchter* 'świecznik'); *wozatarz* 'wóz czterokonny' (bohemizm).

Jako wyrazy niemotywowane traktowane są: *nażaltarz* (?) 'instrument muzyczny strunowy, harfa'; *strycharz* 'jednostka miary ciał sypkich, zapewne czwarta część korca'.

Nazwy botaniczne z morfemem *-arz* są następujące: *stawarz bot.* 'gatunek storczyka', *szczotarz bot.* 'chaber, bławatek', *świniarz*, *świniarz bot.* 'okrzyń szerokolistny', *kosarz zool.* 'gatunek rybitwy'.

Formant *-erz*

Formant ten nie występował w prasłowiańszczyźnie. Jest pożyczką niemiecką (*-er*) oraz nieco późniejszą czeską (*-erš*). Dlatego też nie był w języku polskim szczególnie produktywny, ale funkcjonowało w dobie staropolskiej wiele zapożyczeń niemieckich i niemiecko-czeskich, utworzonych za pomocą tego sufiksu. Odnotowano 29 rzeczowników z odczuwalnym elementem *-erz*. Większość to wyrazy niemotywowane oraz zapożyczenia.

Wśród form motywowanych przeważają **odczasownikowe** nazwy osobowe (9 derywatów), należące do kategorii wykonawców czynności:

barwierz, barwierz 'farbiarz, wałkarz' od *barwić*,

bluźnierz 'bluźnierca' od *bluźnić*,

FAŁSZERZ 'fałszerz (pieniędzy), podrabiacz' oraz znaczenie wycofane: 'kłamca, oszust' od *falszować*,

farbierz, farbirz, ferbierz, ferbirz 'rzemieślnik folujący i barwiący sukno' od *farbować* (SXVI),

fryjerz, fryjer, fryjarz 'człowiek zbyt oddany miłostkom, kobieciarz, rozpustnik' od *fryjować* 'oddawać się rozpucie, cudzołożyć',

morderz 'morderca, zabójca, rozbójnik, także tyran, okrutnik' od *mord, mordować* (SXVI),

*PASTERZ, pastyrz, pasturz*¹⁹⁸ 'ten, kto pilnuje pasącego się bydła, owiec, świń, itp.' od *paść*,

SZERMIERZ, szymierz, szymirz 'człowiek zaprawiony do walki na broń sieczną' od *szermować, szymować*,

szpiegierz, śpiegierz, szpieglerz, śpieglerz 'szpieg, wywiadowca' od *szpiegować, śpiegować*.

Wśród nieosobowych derywatów **odrzeczownikowych** występuje jedna nazwa znamionująca – *burderz* 'szytylet' od *burda* 'awantura, bijatyka, walka' (SXVI) oraz kilka wyrazów o niejasnej motywacji: (*męcherz*), *męchyrz* 'pęcherz moczowy', 'bąbel, pryszcz, krosta', 'worek skórzany na wodę' od *miech* (taką etymologię podaje Brückner); *pażlerz* 'rodzaj krótkiego miecza, (...)’ od *paża* 'pacha' (?); (*PĘCHERZ*), *PĘCHYRZ, pęcherz, pęchyrz* 'nabrzmiałość, bąbel', 'pęcherz moczowy' oraz znaczenie wycofane: 'worek zrobiony z pęcherza moczowego albo ze skóry'¹⁹⁹; *pręgierz* 'słup, do którego przywiązywano winowajców' od *pręga* (?)²⁰⁰.

Spora liczba wyrazów z elementem *-erz* (14) to niemotywowane zapożyczenia z niemieckiego, często przyswajane za pomocą języka czeskiego, a także bezpośrednio pożyczki czeskie: *alkierz, elkierz, halkierz, olkierz* 'wykusz obronny', 'ganek' – niem. *Erker*, czes. *arkeř*; (*balwierz*), *barwierz* 'cyrulik' – niem. *Balbier*; *halerz* 'drobna moneta srebrna, (...)’ – niem. *Haller* – od miasta *Hall* w Szwabii, gdzie monety te od XIII wieku były bite²⁰¹, czes. *halěř*; *harcerz* 'żołnierz lekkobrojni potykający się w pojedynkę z wrogiem przed bitwą, harcownik' – czes. *harcieř*; *kacerz* 'odstępca religijny, odszczepieniec, (...)’ – niem. *Katzer*, czes. *kacieř*; *kanclerz* 'kierownik kancelarii dworskiej, biskupiej lub innej' – niem. *Kanzler*; *kolerz* 'kołnierz' – niem. *Koller*; *KOŁNIERZ, konlerz, kunlerz* '(...),

¹⁹⁸ Aby nie tworzyć osobnego, izolowanego formantu *-urz*, dołączam leksem *pasturz* do *pasterz* ze względu na jedność funkcji i motywacji.

¹⁹⁹ Zdaniem Brücknera wyraz pochodzi od *pach, pęch* 'puch' (puszy się od nadymania).

²⁰⁰ Brückner upatruje tutaj wpływu niemieckiego *Pranger* – pierwotnie 'widowisko', później 'rusztowanie katowskie'.

²⁰¹ Podają za F. S ł a w s k i m: *Słownik etymologiczny...*, s. 395.

kołnierz, także naszyjnik' – niem. *Kolner*; *koncerz* 'miecz długi, prosty, szeroki' – czes. *končieř*; *kropierz* 'ozdobne przykrycie na konia' – czes. *kropieř*; *KUŚNIERZ*, *kurśnierz*, *kurśnirz* 'rzemieślnik szyjący wyroby futrzane (...) – niem. *Kurschner*; *MASZTALERZ* (dziś *hist.*) 'stajenny (...) z czes. *ma(r)sztal*; *PŁATNERZ*, *płatnar*, *płatnarz*, *płatner*, *płatnierz*, *płatnirz*, *płatnyrz*, *pletnarz* 'rzemieślnik wyrabiający pancerze' – niem. *Plattner*; *słojerz*, *szłojerz* 'rodzaj czepca, przepaska na włosy' – niem. *Schleier*, czes. *šlojiř*; *słojerz*, *szłojerz* 'mający łysinę, tj. dużą białą plamę na czole' (o koniu). Wystąpiła w materiale także jedna pożyczka turecko-tatarska: *kobierz* 'tkanina służąca do przykrycia ściany, łóżka, podłogi, narzuta, dywan' – tur. *köwer*, *köbez* 'dywan', tatar. *kobes*.

Jako wyrazy niemotywowane traktuję: *dziewierz* 'brat męża'; ! *garnicznyrz* 'garnicarz'; *moderz* 'nici kolorowe, zapewne modre'; *rynierz* 'pacholek rycerza, giermek'; *wozgierz* 'śluz wydzielający się z nozdrzy przy chorobie zwanej nosacizną'; *więcierz* 'sieć na ryby (...)'.
 Wśród nazw przyrodniczych, zakończonych morfemem *-erz* znalazły się: *maścierz*; *wielkierz*, *wilkierz* 'kapusta bezgłowa'.

Oprac. Mirosława Siuciak

Formanty z podstawowym -s-

W materiale staropolskim spotykamy wprowadzić kilka wyrazów motywowanych z elementem *-s-* w formancie, ale każdy ma inną strukturę formalną i znaczeniową. W związku z tym ograniczam się do pokazania przykładów:

dłubaś 'łódź towarowa, szkuta' od *dłubać* 'rzeźbić',

kolasa 'rodzaj wozu' od *koło*,

(*MIĘTUS*), *mientus*, *mienčius* zool. 'miętus' od (*mieta*), *mienta* (to samo znaczenie),

plaksa 'płaczka, osoba (...), która oplakuje zmarłego' od *plakać*.

W materiale antroponimicznym spotykamy jedynie derywat odprzymiotnikowy

KULAS oraz odrzeczownikowy *kotas*²⁰².

Prócz tego spotykamy niejasne twory typu: *drubus*; *dubas*; *golas bot.*; *rybus*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

²⁰² Por. A. Cieślíkowa: *Staropolskie odapelatywne...*, s. 165, 173.

Formanty z podstawowym -sz-

Formant -isz / -ysz

Mieszczą się tu tylko 4 nazwy botaniczne, motywowane czasownikami bądź przymiotnikami:

czyścisz 'Gratiola officinalis L.' od *czyścić* a. *czysty*,

OSTRZYSZ, *ostrysz* (dziś gw.) 'sitowie leśne', 'Pecedanum ostruthium Koch.',

'przytulia czepna', 'ostrzysz wodny' od *ostrzy*,

SPORYSZ, *sporysz* 'rdest ptasi', 'sporysz' od *sporzyć się* 'powiększać się' a. *spory* (L),

storzysz bot. 'gatunek storczyka z kulistymi bulwami' od *storczyć*, *storzyć*, *stroszyć* (L).

Ale materiał antroponimiczny zaświadcza funkcjonowanie w staropolszczyźnie innych derywatów, por. *chudzisz*, *gładysz*, *krzepisz*, *warzyysz*²⁰³.

Formant -osz

Obie formacje z sufiksem -osz wydają się tworami odczasownikowymi, choć w przypadku pierwszej trudno orzec o relacji znaczeniowej między podstawą a derywatem:

gniewosz bot. 'niecierpek pospolity' od *gniewać się* (?),

KOKOSZ 'kura' od *kokać* 'gdakać (...)'.²⁰⁴

W staropolskich nazwach-przezviskach funkcjonowały także formacje odprzymiotnikowe: *białosz*, *długosz*, *nagosz*, *tlustosz* oraz odrzeczownikowe: *kurosz*, *srokosz*, *gniazdosz*²⁰⁴.

Formant -usz

Odnótowane 3 formacje słowotwórcze zakończone na -usz są tak różnorodne, że ograniczam się do ich prezentacji:

figusz bot. 'figa właściwa' od *figa* (to samo znaczenie),

FOLUSZ 'urządzenie wodne do folowania sukna, młyn foluszny' od *folować*,

koniusz 'urzędnik sprawujący zarząd nad stajniami i stadninami królewskimi' od *koń*.

Antroponimii zaświadcza derywat *cienkusz*²⁰⁵.

²⁰³ Tamże, s. 165.

²⁰⁴ Tamże, s. 165, 173.

²⁰⁵ Tamże, s. 166.

Formanty jednostkowe -asz, -osza

Do takich zaliczam -asz w derywacie:

lampasz 'rodzaj lampy, kaganiec olejny' od *lampa*,

oraz -osza w:

panosza 'niższy szlachcic (...), sługa, pacholek' od *pan*.

Element -sz- mieści także derywat powstały na wzór zsubstantywowanych przymiotników: *KONIUSZY* 'urzędnik sprawujący zarząd nad stajniami i stadniami królewskimi' od *koń*.

Jako niejasne pod względem słowotwórczym traktuję leksemy: *fernusz* 'jakiś metalowy szczegół u pasa rycerskiego'; *figulusz* 'garncarz'; *golasz* czy też *golijasz bot.*; *junosza*; *kawijasz* czy *kawijas bot.*; *kołtrysz*; *LEMIESZ*, *lemiesz*, *limiesz*, też *bot.*; *lubsza bot.*²⁰⁶; *maślesz*, *maśłosz (?) bot.*; *ostresz* czy *ostrzesz bot.*; *porysz*; *wrotysz bot.*

Formanty z podstawowym -t-

Formant -at

Liczba formacji z formantem -at jest niewielka; odnotowane cechuje duże różnicowanie formalne i semantyczne. Derywatem od **przymiotnika**, wskazującym na cechę obiektu jest:

BŁAWAT bot. 'chaber, bławatek' od *bławy*.

Uwagę zwracają derywaty, w których formant pełni tylko funkcję strukturalną:

cytrynat bot. 'cytryna' od *cytryna (SXVI)*,

MAŁDRAT znaczenie wycofane: 'jednostka objętości, odpowiadająca trzem korcom' oraz w *SDor* opatrzone kwalifikatorem *hist.* w pl. 'dziesięcina zbożowa (...)'

Na tle powyższych przykładów dość nieoczekiwana jest formacja *literat* 'ten, co zna litery, co umie czytać i pisać' od *litera (SXVI)* – nazwa subiekta czynności.

Za niemotywowane zostały uznane wyrazy: *gamrat*; *kruwat* czy *krwat*; *LEGAT*; *magnifikat*; *MURŁAT*; *MUSZKAT*; *pakszymat* czy *paksymat*.

²⁰⁶ Zdaniem Franciszka Sławskiego może to być stopień wyższy przymiotnika *luby (SSI)*.

Formant **-ist(a)**

Z 6 leksemów z morfemem *-ista* jedynie (*EWANGELISTA*), *ewangelista* ‘autor *Ewangelii*, ewangelista’ odnotowany jest przez Danutę Moszyńską jako pożyczka łacińska²⁰⁷. Seria 5 innych derywatów, a także możliwość wskazania podstawy słowotwórczej, każą uznać *ewangelistę* za wyraz motywowany. Oto inne derywaty (wszystkie **odrzeczownikowe** o funkcji ‘ten, kto wykonuje jakąś czynność związaną z obiektem wskazanym podstawą’):

barchanista, *parchanista*, *parchinista* ‘wyrabiający *barchan*, barchannik’,
klawicymbalista ‘muzyk grający na klawicymbale’ od *klawicymbał* (*L*),
(*LUTNISTA*), *lutenista*, *lutynista* ‘grający na *lutni*’,
ORGANISTA ‘ten, kto gra w kościele na *organach* lub wyrabia *organy*’²⁰⁸,
pergamenista ‘trudniący się wyrobem i sprzedażą pergaminu’ od (*pergamin*),
pargamień, *pargamin*.

Odmianą morfologiczną derywatu *organista* jest *organist* ‘organista’. Być może jest to próba włączenia pożyczki do paradygmatu męskiego z zerem morfologicznym w mianowniku I. poj.

Formant **-ot**

Takiego formantu można doszukać się w 5 zaledwie formacjach:

GRZMOT ‘huk, łoskot’ od *grzmieć*,

KRZECZOT *zool.* ‘raróg’ od *krzeczeć*,

momot ‘jąkała’ od *monić* (*SXVI* notuje wyraz, ale w znaczeniu ‘mówić (prawdopodobnie dialektyzm kaszubski)’),

szałapot ‘rodzaj obuwia (...)’ od *szałapać* ‘chodzić, (...)’,

ŻYWOT (*K*) (dziś *książk*) ‘życie’, (dziś *gw.*) ‘brzuch’ od *żyć* (wtedy rozszerzenie formantu do *-wot*) albo od *żywy*.

Leksemy *chobot* ‘ogon’ oraz *KŁOPOT* traktuję jako niemotywowane. Także tu jako niemotywowany umieszczam wyraz *świepioto* (aby nie tworzyć nowej grupy na *~oto*).

Formant **-ota**

Jest to grupa najliczniejsza w klasie derywatów z elementem podstawowym *-t*. Mieszczą się w niej przede wszystkim rzeczowniki abstrakcyjne – odczasownikowe nazwy czynności i stanów oraz odprzymiotnikowe nazwy cech (*nomina essendi*).

²⁰⁷ D. M o s z y ń s k a: *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. Wrocław 1976.

²⁰⁸ Dziś tylko ‘ten, kto gra na organach’.

Oto wykaz derywatów **odczasownikowych** (8):

chrapota 'chrypka' od *chrapać*, *chrapieć*,

drzemota 'głęboki sen, spanie' od *drzemać*,

istota 'poświadczanie, stwierdzanie, umacnianie aktu prawnego, złożenie oświadczenia, czynność prawna' od *iścić*,

łakota 'łakomstwo, obżarstwo' od *łaknąć*,

mrokota 'mrok, ciemność, ciemna mgła' od *mroczyć się* (*SXVI*),

niszczota 'bieda, nędza' od *niszczyć*,

ROBOTA 'praca, (...)', 'postępowanie', 'praca pańszczyźniana (...) ' oraz wycofane: 'usiłowanie, staranie, gorliwość, troska' od *robić* (*się*) w znanym nam znaczeniu i 'usiłować, starać się, wysilać się',

sromota 'uczucie wstydu, (...)', 'zniesławienie, zniewaga, obraźliwe wyśmiewanie się', 'zła opinia', 'czyn gorszący, (...)', 'dokuczliwe naleganie' od *sromać* (*się*).

Znaczenia konkretne są mniej liczne i mają charakter wtórny w stosunku do nazw czynności (można tak wnioskować, gdyż wszystkie odczasownikowe nazwy konkretne mają swój abstrakcyjny odpowiednik, zob. wyżej):

istota 'dowód uprawnienia' od *iścić*,

ROBOTA 'to, co zostało zrobione, wyroby, owoc pracy, dzieło', też wycofane: 'miejsce, gdzie się wykonuje jakąś pracę' od *robić*,

sromota 'wstydliva część ciała', 'oszpecenie, okaleczenie' od *sromać* (*się*).

Odprzymiotnikowe nazwy na *-ota* stanowią dość liczną klasę. W zdecydowanej większości są to nazwy cech (16):

chromota, *kromota* '?' 'trwałe, ciężkie okaleczenie (...) ' od *chromy*,

cichota 'skromność, pokora' od *cichy*,

CIEMNOTA 'ciemność' od *ciemny*,

CNOTA, *czsnota* 'zakość, cnotliwość', 'jakaś zaleta etyczna' od *cny*, *czsny*,

czystota 'czystość fizyczna', 'czystość pod względem moralnym', 'szczerłość' od *czysty*,

dobrota 'dobroć (jako usposobienie)', '(...) dobry uczynek, dobrodziejstwo' od *dobry*,

jednota 'niepodzielność, wspólność, jedność, istota', 'zgoda, jednomyślność', 'zgromadzenie' od *jeden*,

krzywota 'krzywda', 'wina' od *krzywy* 'niesprawiedliwy, niesłuszny, zły', 'winny, zasługujący na karę',

lichota 'złość, zły postępek, występki, grzech', 'bieda, utrapienie, udręka' od *lichy*,

nagota 'nagość' od *nagi*,

prawota 'postępowanie zgodne z przyjętymi zasadami, sprawiedliwość' od *prawy*,

PROSTOTA 'szczerłość' od *prosty*,

psota 'nierząd' od *psi* 'zły, dokuczliwy, szkodliwy',

przeciwnota 'ból, cierpienie' od *przeciwny* 'przykry, nieprzyjemny',

SUCHOTA (dziś tylko w l. mn.) 'suchoty, gruźlica' oraz wycofane: 'nadmierne upały, spiekota' od *suchy*,

ŚLEPOTA 'brak wzroku' od *ślepy*.

Z nazw konkretnych można wymienić jedynie:

dobrota ‘rzecz dobra (...)’ od *dobry*.

Zdarza się, że choć można wskazać podstawę, trudno określić relację semantyczną między nią a derywatem. Motywację tylko formalną spotykamy w wyrazach: *cnota*, *czsnota* ‘moc’, ‘cześć’ od *cny*, *czsny*; (*hołota*), *gołota* ‘człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, najmujący się do służby’, ‘rybałt, wagant, komedian, hultaj’ od *goły* (poświadczeń na użycie przymiotnika *goły* jest w *SSłp* stosunkowo dużo, ale żadne ze znaczeń nie motywuje derywatu; motywacji semantycznej nie można dopatrzeć się nawet w przykładach ze *SXVI*, mimo iż hasło opracowane jest na podstawie 284 przykładów); *robota* ‘niewola’ od *robić*.

Za niemotywowane zostały uznane: *brzazgota bot.* ‘płesznik’; *jerobota (?) bot.* ‘*Verbena officinalis* L.’; *lgota* ‘osada zwolniona na pewien czas od chwili założenia z płacenia czynszów i danin’ – może nomen proprium; *niekota* ‘gnój, nieczystość’; *SIEROTA*, *sirota*.

Formanty jednostkowe

Do formacji motywowanych formalnie zaliczyć można:

(*DŁUTO*), *dłóto* ‘dłuto’, ‘toporek o wąskim ostrzu’ od *dłubać*,

KOPYTO ‘kopyto a. racica zwierzęca’, ‘kopyto szewskie’ oraz znaczenie wycofane: ‘odbicie kopyta lub racicy w ziemi, ślad (...)’ od *kopać*,

lubiesz bot. ‘lubczyk’ od *lubić*,

mlekita bot. ‘wiklina’ od *mleko* (?),

MŁÓTO (dziś *spoż.*) ‘odpady otrzymywane przy produkcji piwa, (...)’ od *mleć*,

STAROSTA ‘początkowo namiestnik królewski (...), z czasem urzędnik sprawujący na określonym obszarze władzę (...)’, ‘zwierzchnik, przełożony, zarządca, naczelnik (...)’ oraz znaczenie wycofane: ‘starzec’ od *stary*.

Niestety, nie są to twory przejrzyste motywowane przez wskazane podstawy; można zatem przyjąć, że już w staropolszczyźnie były na drodze do leksykalizacji.

Wyraźnie natomiast motywowane są: *BYT* ‘mieszkanie, przebywanie’, ‘życie’ od *być*; *POBYT* ‘przebywanie’ od *pobyć* (*L*); *przebyt* ‘pozostawanie w jakimś miejscu, stały pobyt’, ‘to, w czym się mieszka, mieszkanie’ od *przebyć* ‘spędzić gdzieś pewien czas (...)’, ale *-t* wiąże się tu z jednym tylko rdzeniem.

Niewiele też wnosi materiał onomastyczny; A. Cieślíkowa odnotowała jedynie derywaty: *KUCHTA* i *łachęta* ‘obdartus’, *karchut* od *karch* ‘lewy’²⁰⁹.

Jako niemotywowane traktuję: *CHOMĄTO*; *kołczystr*; *koziachta bot.*; *KORYTO*; *ŁOPATA*; *piekuta*, *RZESZOTO*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym -w-

Formant -aw

O formancie -aw można mówić jedynie przy 2 derywatach:
przecinaw 'biegun południowy kuli ziemskiej' od *przecinać*,
RĘKAW 'okrycie ręki (...)', *rękawy żelazne okowy na ręce* od *ręka*.

Ani forma, ani struktura znaczeniowa nie pozwalają na uogólnienia natury słowotwórczej.

Jako niemotywowane na ~aw można wymienić: *SZCZAW*, *ŻURAW* (K).

Formant -awa

Klasa formacji z sufiksem -awa jest nieliczna w staropolszczyźnie. Mieszczą się w niej derywaty od różnych części mowy i o różnych funkcjach. Z rzeczowników **odrzeczownikowych** wymienić należy:

bloniawa 'płaszczyzna' od *blonie*, *blon*,
łękawa 'coś, co ma kształt łuku, wygięcie, krzywizna, linia wężykowata (...)' od *łęk*
'wygięta łukowato do góry przednia część siodła', w *SXVI* też 'obłęk w kuszy',
pępawa czy *pąpawa* bot. 'mniszek pospolity', 'Potentilla tormentilla Schrk',
'Lathyrus tuberosus L.' od *pęp* czy *pap*.

Prócz tego raz pojawia się derywat **odczasownikowy**:
DZIERŻAWA, *dzirżawa*, *dzirżewa* znaczenie dawne: 'majątek ziemski, posiadłość',
'posiadanie czegoś' oraz znane: 'dzierżawa, używanie cudzej posiadłości za opłatą' od *dzierżeć*, *dzirżeć*

oraz **odprzymiotnikowy**:

(*słonawa*), *słunawa* 'słona, bezpłodna ziemia' od *słony*.

Do leksemów niemotywowanych zostały zaliczone: *BULAWA*; *CHOLEWA*;
KOSTRZEWA bot.; *marzawa* bot. 'marzanna'; *przestawa* (?).

Formant -ew

Staropolskie derywaty z formantem -ew są dość regularne pod względem strukturalnym i funkcyjnym. Mamy zatem rzeczowniki **odrzeczownikowe** synonimiczne w relacji do swych podstaw:

BUKIEW bot. 'owoc buku' od *buk*,
miętkiew bot. 'Mentha gentilis L.' od *mietka*,
oraz 2 derywaty **odprzymiotnikowe**:

MODRZEW bot. 'modrzew' od *modry*,
ostrew w opisie herbu 'pień drzewa z długimi, wystającymi sękami' od *ostry*,
WARZACHEW 'duża łyżka kuchenna' od *warzecha* (L)²¹⁰,
wnukiew 'dziecko płci żeńskiej w stosunku do własnych dziadków' od *wnuka*,
wykiew czy też *wikiew* bot. 'wyka siewna' od *wyka*.

Odczasownikowy derywat pojawia się tylko raz:

MĄTEW 'rosochate drewno do mieszania płynów, kłócenia płynów, może też tłuczek do rozgniataania, tłuczenia ziarn' od *mącić*, *męcić*.

Za niemotywowane zostały uznane: *brzoskiew*, *broskiew* bot.; *CERKIEW*; *CIE-TRZEW* bot.; *CHORĄGIEW*; (*DRIAKIEW*), *dryjakiew*, *drzakiew* bot.; *jątrew*; *KONEW*; *korzkiew*; *KOTEW*; *łagiew*; *MARCHEW*; *mirkev* bot.; *PANEW*; *RZOD-KIEW*; *STĄGIEW*; *żagiew* (K).

Formant **-iwo**

W grupie staropolskich derywatów na **-iwo** spotykamy rzeczowniki odczasownikowe i odrzeczownikowe, przy czym motywacja nie zawsze jest oczywista. Do derywatów **odczasownikowych** zaliczyć można:

jedziwo 'potrawy, artykuły spożywcze' od *jeść*,

mliwo 'produkt mielenia, zmełte zboże, mąka z otrębami' od *mleć*,

PRZĘDZIWO 'kłąb włókna, z którego snuje się nici, też nici w motkach' od *prząść*,

staciwa 'nawój tkacki, wał w warsztacie tkackim, na który nawija się osnowę' od *stać* (?),

warzywo 'gotowany pokarm, np. kasza, zupa mączna' od *warzyć*,

ŻNIWO 'messis' od *żąć*.

Niektóre z podanych przykładów można także motywować rzeczownikiem: *jedziwo* od *jedza*, *przędziwo* od *przędza*, *warzywo* od *warza* – wtedy derywat staje się synonimem podstawy.

Do niewątpliwie **odrzeczownikowych** derywatów zaliczyć należy: *ogniwo* 'krzesiwo' od *ogień*.

Jako niemotywowane traktuje się leksemy: *ŁUCZYWO*; *mleziwo*.

Formant **-itw(a)**

Taka postać formantu pojawia się tylko w 2 leksemach:

rybitwa 'łowienie ryb' od *ryba*,

rybitw 'ten, co łowi ryby, rybak', *zool.* 'rybitwa zwyczajna' od *ryba*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Formant **-owa / -ewa**

Jest to formant o bardzo wyrazistej funkcji, tworzący przede wszystkim feminativa od odpowiednich nazw męskich. Najwięcej (28) jest przykładów na nazwy żon:

bakalarzowa od *bakalarz*,
chrażycowa od *chorążyc*,
DOKTOROWA od *doktor*,
drwalowa od *drwal*,
glinarzowa od *gliniarz*,
GUBERNATOROWA od *gubernator*,
haftarzowa, *aftarzowa* od *haftarz*, *aftarz*,
kmiotowa od *kmieć*,
kniaziowa od *kniaź*,
kowalowa od *kowal*,
KRAWCOWA od *krawiec*,
KRÓLOWA, *królewa* od *król*,
lekarzowa od *lekarz*,
kustoszowa od *kustosz* ('zarządca skarbcza, archiwum itp.'),
MARSZAŁKOWA od *marszałek*,
miecznikowa od *miecznik*,
PIEKARZOWA od *piekarz*,
PISARZOWA od *pisarz*,
podśędkowa od *podśędek*,
przywoźnikowa od *przywoźnik*,
stolnikowa od *stolnik*,
(*siodlarzowa*), *siedlarzowa* od *siodlarz*,
SOŁTYSOWA, *sołtys(z)ewa*, *sołtysowa*, *sołtys(z)ewa* od *sołtys*, *sołtys(z)*,
SYNOWA od *syn*,
(*szklarzowa*), *śklarzowa* od (*szklarz*), *śklarz*,
(*włodarzowa*), *włodarzewa* od *włodarz*,
wójtowa od *wójt*,
zdunowa (K) od *zdun*.

W wymienionym wyżej derywacie *królewa* obok znaczenia 'żona króla' pojawia się jeszcze element znaczeniowy: '(...), panująca'. Podobna relacja występuje w derywacie *popowa* 'kapłanka' od *pop*.

Osobno należy wymienić formację *DĄBROWA* 'nie zagospodarowany las liściasty lub zarośla z przewagą dębów', być może od *dąb* z konektywem *-r-*. Nie wykluczone też, że u podstaw stoi przymiotnik *dąbrowny*²¹¹.

Wobec wyżej wyszczególnionych marginalnie należy traktować formant *-owa* w:

²¹¹ Franciszek Sławski podaje, że wyrazy *dąbrowa*, *dąbrowa* są pierwotnymi przymiotnikami z przyrostkami o znaczeniu: 'bagnista, zarośla', co dało znaczenie 'zarośle', a potem 'dębina'.

POŁOWA 'jedna z dwóch równych (...) części' od *pół*; w wymienionym tworze derywat ma tylko funkcję strukturalną.

Prócz wymienionych spotykamy też nazwy botaniczne: *popowa* 'mniszek pospolity'; *królewa* 'goryczka kropkowana'.

Formant -owe

W grupie tej znalazły się nazwy różnego rodzaju danin, opłat i powinności, dla których nie udało się odnaleźć motywującego przymiotnika. Pozwala to przypuszczać, że w staropolszczyźnie obok zasadniczego sposobu tworzenia tego typu nazw, substantywizacji, istniała też możliwość inna – dodanie sufiksu. Do formacji tworzonych od rzeczowników poprzez przyłączenie sufiksu *-owe*, włączającego derywat do odmiany przymiotnikowej, zaliczam:

(*achtelowe*), *hachtelowe* 'danina od piwa' od *achtel*, *hachtel* 'mała beczka (...)', *cyżowe* czy *cyzowe* 'nadzwyczajny podatek od piwa, miodu i wina' od *cyża* czy *cyza* (to samo znaczenie),

oprawcowe 'bliżej nie znany rodzaj powinności na rzecz księcia' może od *oprawca* w znaczeniu 'justycjariusz, urzędnik, do którego należało ściganie przestępstw (...)',

(*rusztowe*), *rósztowe* 'opłata od wydobycia pewnej ilości rudy zwanej rusztem' od (*ruszt*), *róst* czy też *rósz*,

rydlowe 'opłata należna podkomorzemu za rozgraniczenie posiadłości' od (*rydel*), *rydl*,

skoćcowe, *skotcowe* 'rodzaj daniny płaconej przez mieszczan na rzecz panującego' od *skocić* 'jednostka pieniężna (...)',

skotowe 'rodzaj daniny płaconej przez mieszczan na rzecz panującego' od *skot*, *tragarzowe* 'opłata uiszczana na rzecz miasta przez tragarzy roznoszących beczki z piwem z browarów do domów' od *tragarz*,

szzagowe 'opłata targowa od sprzedaży towarów na szragach, tj. straganiach' od *szzaga*,

(*szronowe*), *śronowe*, *szronowe* 'danina w owsie (lub jej ekwiwalent pieniężny) składana łowczemu z tytułu pełnionych przezeń funkcji', 'rodzaj grzywny, którą łowczy ścigał osoby nieuprawnione do łowów, czy też opłata za prawo do polowania' od (*szron*), *sron*, *śron* 'danina (...)',

zaporowe (*K*) ('jakaś opłata') od *zapora*.

Nie udało się odnaleźć motywującego leksemu dla formacji *butowe*, *gutowe* 'opłata od piwa i miodu'.

Formant **-owie / -ewie**

Formant **-owie/-ewie** spotykamy w derywatach **odrzeczownikowych** określających nazwy zbiorów:

bukowie (?) 'las bukowy', 'owoce bukowe' od *buk*,

dębowie 'lasek dębowy' od *dąb*,

gruszewie 'kępa drzew gruszy' od *grusza* (*L*),

krzewie, krzowie 'krzaki, zarośla, gęstwina' od *kierz*,

PAKOWIE 'pączki roślinne, (...) ' od *pąk*,

pukowie zob. *pąkowie*²¹²,

pniewie 'pniaki, odziomki' od *pień*.

W 1 wypadku mamy nieco inne znaczenie; nie chodzi ogólnie o mnogość, ale jedynie o parę – jest to derywat **MAŁŻONKOWIE** od *małżonek* (*SXVI*).

Niejasny jest derywat *rzezewie* 'dopalające się kawałki drewna, żar' – z pewnością mamy tu do czynienia ze znaczeniem kolektywnym, ale trudno w sposób jednoznaczny wskazać podstawę²¹³. Jeszcze bardziej odmienny jest derywat (*pastrzewie*), *pasczrzewie* 'niemowlę' – tu brak nawet znaczenia kolektywnego.

Formant **-owie / -ewie** ma też grupka nazw biologicznych i zoologicznych. Czasami ich motywacja jest przejrzysta, czasami analiza wymaga głębszych studiów etymologicznych. Oto wskazany zbiór: (*bączywie*), *bączewie* 'lilia wodna żółta' (od *bąk*?); *chebdziewie* 'chebd' od *chebd* – derywat tautologiczny; *grzybiewie* 'lilia wodna' (od *grzybie*? jeżeli tak, byłaby to formacja typu tautologicznego); *konikowie* 'koniczyna łąkowa' od *konie* (ta sama definicja); *karczyczkowie* 'Potentilla Tormentilla'; *mieczykowie* 'kosaciec żółty'; *borowe mieczykowie* 'gatunek mieczyków' od *mieczyk* (te same definicje); *pępowie* czy *pąpowie* 'mniszek pospolity' (od *pęp*, *pąp*?); *sitkowie* 'oczeret jeziorny, też inne rośliny błotne (...) ' – być może od *sicie* (formant także miałby tylko funkcję strukturalną); **SITOWIE** 'oczeret jeziorny, też inne rośliny błotne (...) ', 'kosaciec żółty', 'roślina bliżej nie oznaczona o słodkiej łodydze' od *sit* a *sicie* (strukturalna funkcja formantu); *storzyczewie* 'gatunek storczyka z kulistymi bulwami'; *strzykowie* 'mniszek pospolity'; *truskowie* 'bylica polna'.

Oprac. Elżbieta Rudnicka-Fira

Formant **-stwo**

Staropolskie formacje rzeczownikowe z sufiksem **-stwo** i jego wariantami są poświadczane stosunkowo dużą liczbą przykładów, ale ich jednoznaczny opis i klasyfikacja nastroczają wiele trudności. Najistotniejsze wydaje się to, że:

²¹² Wyraz *puk* nie jest zaświadczony; forma z *-u-* jest oboczną postacią do *pęk* (*SB*).

²¹³ Prawdopodobnie wyraz utworzony od *żar* (w *SL*: *żar*, *żarzewie*, *węgłe żarzyste*, *rozpalone*). 281

1. Większość derywatów tej klasy nie ma jednoznacznej motywacji kategoryjalnej; można dla nich wskazać zarówno motywację przez czasownik, jak też równolegle przez rzeczownik lub przymiotnik, np. *ciesielstwo* od *ciesielski* ('rzemiosło ciesielskie') lub od *cieśla* ('bycie cieślą'), lub od czasownika *ciesać*, *ciosać* (nazwa czynności). W tym opracowaniu przyjęto zasadę, że spośród kilku zaświadczonych form, które można traktować jako bazowe, za podstawę derywacji uznaje się formę o większym stopniu złożoności (dłuższą), jako bezpośrednio fundującą dany derywat, np. *opiekadnictwo* od *opiekadnik*, jeśli taki wyraz jest poświadczony w słowniku, pomimo że słownikowa definicja derywatu ma charakter synonimiczny ('staranie, opieka, ochrona') i wskazuje zarówno na bazę rzeczownikową (*opieka*), jak i czasownikową (*opiekać*, *opiekować się*). Czasem pomocna może być definicja leksykalna o charakterze strukturalnym (por. *kanclerstwo* 'urząd kanclerza'). W wielu jednak wypadkach decyzja musi być arbitralna.

2. Druga trudność dotyczy ustalenia funkcji formantu, a w związku z tym także typu derywacji – transpozycji, mutacji lub (rzadziej) modyfikacji. Wiąże się to ze zjawiskiem synkretyzmu funkcjonalnego formantów i nieregularną, ale polisemiczną relacją semantyczną między derywatem a jego podstawą. Zasadnicza bowiem funkcja formantu *-stwo* (i jego wariantów) także w przeszłości polegała na – jak się wydaje – tworzeniu derywatów prymarnie transpozycyjnych z klasy nomen actionis, które wtórnie „nasycały” były dodatkowymi znaczeniami przedmiotowymi (subiektywnym, obiektywnym, rezultatywnym, lokatywnym, kolektywnym). Niemal wszystkie bowiem derywaty tego typu strukturalnego (może tylko poza kolektywnymi, jak *ptactwo*; *robaczstwo*) mają znaczenie ogólne nazw czynności, stanów, cech, natomiast nie wszystkie z nich mają dodatkowe znaczenie przedmiotowe i mogą być uznane za mutacje homonimiczne z transpozycjami (np. *sąsiedztwo*, *sąsiedztwo*, *sąsiedztwo* 'miejsce znajdujące się w pobliżu czegoś, najbliższa okolica' od *sąsieda*; stąd możliwa parafraza: 'miejsce sąsiednie; to, z czym się sąsiaduje (nazwa obiektowo-lokatywna); 2. 'ci, z którymi się sąsiaduje, sąsiedzi' (nazwa kolektywna) oraz 3. 'bycie sąsiadem i fakt sąsiadowania' (nazwa stanu, czynności). Można tu więc widzieć różne funkcje formantu: a. transpozycyjną ('to, że się sąsiaduje z czym', 'że się jest sąsiadem' – jako abstrakcyjna nazwa czynności lub stanu rzeczy, synonimiczna z regularnym nomen actionis *sąsiadowanie*; b. mutacyjną ('to, co sąsiaduje' lub 'to, z czym się sąsiaduje', 'miejsce sąsiednie' – nazwa przedmiotowa, derywowana od czasownika lub przymiotnika); wreszcie także c. odrzeczownikową nazwę kolektywną ('ci, z którymi się sąsiaduje, sąsiedzi'), którą można uznać za modyfikację znaczenia podstawy przez dodanie treści 'kolektywność'.

Definicje słownikowe są czasem wskazówką do ustalenia postaci i funkcji formantu (jednej lub kilku) oraz parafrazy słowotwórczej, np.: wyraz *rycerstwo*, *rycerstwo* miał dwa znaczenia 'ogół rycerzy; wojsko' i 'służba wojenna', stąd znaczenie czynnościowe 'bycie rycerzem' lub atrybutywne 'cecha rycerza'²¹⁴.

²¹⁴ Czasem też hierarchia w strukturze artykułu hasłowego i sam układ definicji zakresowych derywatu wieloznacznego wskazują na dominację któregoś ze znaczeń, co pozwala także ustalić prymarną wartość kategoryjalną derywatu i funkcję formantu. Tak np. dla derywatu *rycerstwo* *Słownik*

3. Jednoznaczne ustalenie podstawy słowotwórczej i postaci formantu zakłócają także nieregularności na styku morfemów funkcjonalnych: podstawa słowotwórcza – formant. Są one wynikiem różnych procesów morfologicznych: upodobnień i uproszczeń fonetycznych, absorpcji i perintegracji morfologicznej, nakładania się morfemów (węzły morfologiczne), wtórne rozszerzenia lub ucięcia elementów podstawy. Materiał przykładowy poświadcza żywotność tych procesów w historii formacji *-stwo* i ilustruje różne ich fazy – słowniki zamieszczają formy oboczne, które funkcjonowały przez jakiś czas równolegle, zanim któraś nie zdobyła przewagi, wypierając wcześniejsze, np. *bracstwo, bractwo; rycerstwo, rycerstwo; ptactwo, ptastwo, ptakowstwo*. Na podstawie takich przykładów przyjęto, że inwariantną postacią formantu jest *-stwo*, pozostałe zaś są jego wariantami, których postać da się wytłumaczyć znanymi procesami fonetyczno-morfologicznymi.

W klasie derywatów na *-stwo* (też *-ctwo, -two*) najwięcej jest tworów **odrzcownikowych**. Podobnie jak w języku współczesnym dominowały formacje utworzone od rzeczowników osobowych – powstałe derywaty dają się czasami zaklasyfikować do typu formacji transpozycyjnych (np. *bractwo, człowiectwo, dziewictwo, gnustwo* ‘bycie bratem, człowiekiem, dziewczcą, gnusem’), ale zwykle są to twory mutacyjne z różnego rodzaju dodatkowymi elementami semantycznym (nazwa urzędu, funkcji, godności, praw związanych z urzędem). Ponieważ definicje słownikowe nie zawsze pozwalają rozdzielić transpozycje od mutacji (dla języka współczesnego można posłużyć się intuicją językową), zdecydowano się na prezentację łączną. W sumie odnotowano 71 przykładów tego typu:

BISKUPSTWO, biskupstwo ‘władza, godność biskupa’ od *biskup*,

BRACTWO, bractwo ‘bratanie się, braterstwo’ od *brat*,

(*burgrabstwo*), *burkrabstwo* ‘urząd zastępcy kasztelana’ od *burgrabia*,

CESARSTWO ‘władza cesarska’ od *cesarz*,

CHRZEŚCIJAŃSTWO, krześcijaństwo ‘religia (...)’ od *chrześcijanin*,

CIESIELSTWO ‘bycie cieślą, rzemiosło ciesielskie’ od *cieśla*,

człowiectwo, człowieczstwo, człowieczstwo, człowiestwo ‘stan, natura człowiecza, człowieczeństwo’ od *człowiek*,

DOBRODZIEJSTWO, dobrodziestwo, dobrodziewstwo ‘okazana łaska, wyświadczony dobry uczynek’ od *dobrodziej*,

DZIEWICTWO, dziewictwo ‘panieństwo, (...), stan panieński, dziewictwo’, ‘dzieciństwo, niewinność’ od *dziewica*,

dziewstwo ‘panieństwo, dziewictwo, czystość dziewicza’ od *dziewka* (ucięcie *-ka*),

FALSZERSTWO ‘corruptio’ od *falszerz*,

na pierwszym miejscu podaje znaczenie kolektywne (‘ogół rycerzy’), a dopiero na drugim znaczenie czynnościowe (lub właściwość), czyli nazwę czynności, które wykonuje rycerz, lub cech charakterystycznych dla rycerza. Natomiast przy derywacie *bałwaństwo* mamy sytuację odwrotną: na pierwszym miejscu jest definicja synonimiczna ‘bałwochwalstwo’, która pozwala zbudować frazę ‘czynność oddawania czci bałwanom’ i ustalić prymarną wartość kategoryjną jako pośrednie nomen actionis (odobiektove), a dopiero drugie znaczenie ‘bałwany’ umożliwia wskazanie modyfikacyjnej funkcji formantu, jako tworzącego nazwę kolektywną.

fryjerstwo 'rozpusta' od *fryjer*,
(głównictwo), *głównicstwo* 'zabójstwo' od *głównik* 'morderca, zabójca',
gnustwo 'lenistwo, opieszałość' od *gnus* '(...), leń, leniuch',
hutmaństwo 'urząd dozorczy w żupie solnej' od *hutman*,
jeństwo, *jęcstwo*, *jęctwo*, *jęcwo*, *jęstwo* '(...), niewola, (...) ' od *jeniec*,
KACERSTWO, *kacyrstwo* 'herezja, odszczepieństwo' od *kacierz*,
(KANCLERSTWO), *kanclerzstwo* 'urząd kanclerza' od *kanclerz*,
KAPŁAŃSTWO 'urząd kapłański, godność kapłańska' od *kapłan*,
kniastwo 'urząd sołtysa we wsi na prawie wołoskim' od *kniaź*,
księstwo, *księżstwo* 'władza lub zwierzchnictwo książęce, panowanie księcia',
'godność, tytuł księcia', 'urząd lub godność kapłana, (...) ' , 'urząd i posiadłość
sołtysa we wsi na prawie wołoskim' od *książę* a. *ksiądz*,
kuglarstwo 'robienie sztuczek, czary' od *kuglarz*,
KUPIECTWO 'handel' od *kupiec*,
lekarstwo 'leczenie' od *lekarz*,
licomiernictwo 'obłuda' od *licomiernik*,
maństwo 'posiadanie ziemi na prawie lennym, (...) ' od *man* 'lennik, (...) ' ,
margrabstwo, *markrabstwo* '(...) także urząd margrabiego' od *margrabia*, *mar-
krabia*,
(MĘCZENNICTWO), *męczennicstwo* '(...), męczeństwo, śmierć męczeńska' od
męczennik,
mężobójstwo 'zabójstwo, (...) ' od *mężobójca*,
MĘSTWO 'dzielność, (...) ' od *mąż*,
mocarstwo 'władza, panowanie, może oznaka władzy' od *mocarz*,
MORDERSTWO 'zabójstwo' od *morderz*,
obłoństwo '(...) obżarstwo i pijaństwo' od *oblój* 'pijak',
obermaństwo '(...) uprawnienia do przyjmowania czynszów i opłat zbieranych przez
poborców' od *oberman*,
opiekadlnictwo, *opiekadnictwo*, *opiekaldnicstwo*, *opiekaldnistwo* 'staranie, ochro-
na, obrona, opieka', 'przewidziane prawem zastępstwo i dozór nad dziećmi
(...) lub nad kobietami i ich majątkiem' od *opiekadlnik*, *opiekadnik*, *opiekal-
dnik*, *opiekalnik*,
OPIEKUŃSTWO 'wykonywanie przewidzianej prawem opieki nad dziećmi, (...) ' lub nad kobietami i ich majątkiem' od *opiekun*,
państwo 'władza, panowanie' od *pan*,
PANIENSTWO, *pannieństwo* 'dziewictwo, (...) ' , 'panieństwo, (...) ' od *panna*,
PAPIESTWO '(...) urząd papieża' od *papież*,
PĄTNICTWO, *pątnicstwo* 'wędrowka, pobyt za ojczyzną' od *pątnik*,
PIELGRZYMSTWO 'przebywanie na obczyźnie, na wędrowce' od *pielgrzym*,
pierctwo 'zastępstwo procesowe' od *pierca*,
pisarstwo 'stanowisko, urząd pisarza' od *pisarz*,
(podsędztwo), *podśędstwo* 'urząd, stanowisko podsędzieka' od *podśędek* (ucięcie -ek),
pokryctwo, *pokrycstwo* 'obłuda, hipokryzja' od *pokryta* 'hipokryta, (...) ' ,
284 *POSELSTWO* '(...), wykonywanie czynności posła (...) ' od *poseł*,

(PRAŁACTWO), *prełactwo* 'godność, urząd wyższych duchownych w kościele',
 'wyższe stanowisko, wyższa godność' od *(prałat)*, *prełat*,
PROBOSTWO 'urząd proboszcza (...)' od *proboszcz*,
PROROCSTWO, *prorocstwo*, *proroczstwo*, *prorostwo* '(...) przekazanie woli bożej
 przez proroka', 'zdolność jasnowidzenia, (...)' od *prorok*,
przyjacielstwo 'przyjazne stosunki, przyjaźń', 'pokrewieństwo' od *przyjaciel*,
przysięgnictwo 'funkcja przysięgnika, (...)' od *przysięgnik*,
RYCERSTWO 'służba wojenna' od *rycerz*,
(RZECZNICTWO), *rzecznicstwo* 'zastępowanie przed sądem strony procesowej'
 od *rzecznik*,
SIEROCTWO, *sirocstwo*, *siroctwo*, *sirotstwo* 'stan osierocenia' od *sierota*, *si-
 rota*,
sołtystwo, *sołtestwo*, *sołtys(z)stwo* 'urząd (...) sołtysa we wsi na prawie niemiec-
 kim' od *sołtys*, *sołtes*, *sołtys(z)*,
starzectwo, *starzecstwo*, *starzestwo* 'przywództwo, zwierzchnictwo' od *starzec*
 'przełożony, zwierzchnik',
szafarstwo 'zarządzanie majątkiem, włodarzenie' od *szafarz*,
ŚWIADECTWO, *świadcstwo*, *świadcsw*, *świadcwo*, *świadestwo*, *świadziec-
 two*, *świadziecsw*, *świadziectwo*, *świadziecwo*, *świadziestwo*, *świedectwo*,
świedestwo '(...)', *świadczenie w sądzie*, 'relacja, potwierdzenie jakiegoś faktu
 przez kogoś, kto był świadkiem tego', 'publiczne ogłoszenie, oświadczenie,
 (...)' od *świadek* a. *świadczyć*,
(SZLACHECTWO), *ślachecstwo* 'przynależność do stanu szlacheckiego' od *szlachta*,
TOWARZYSTWO 'wspólne z kimś przebywanie, możność takiego przebywania,
 uczestniczenie z kimś we wspólnym działaniu' od *towarzysz*,
(władycstwo), *władystwo* 'biskupstwo w kościele prawosławnym' od *władyka*,
(włodarstwo), *włodarstwo* 'zarządzanie cudzym mieniem, bycie rządcą' od *wło-
 darz*,
(włodyctwo), *włodycstwo*, *włodyczstwo*, *włodystwo* 'przynależność do stanu
 włodyczego', 'panowanie, rządy' od *włodyka*,
wdowstwo 'wdowieństwo, stan wdowi' od *wdowa*,
wielmnożstwo, *wielmnoźstwo* (w odniesieniu do Boga) 'potęga, moc, zbiór cech
 godnych czci i podziwu' od *wielmnożny* 'dostojnik',
wilstwo 'głupota, czy też szaleństwo, obłąkanie' od *wiła*,
(wrotnictwo), *wrotnicstwo*, *wrotnitstwo* 'służba na straży bramy' od *wrotnik*,
ZŁODZIEJSTWO (K) od *złodziej*,
zbójstwo (K) od *zboj*,
żarłoctwo, *żarłactwo*, *żarłocstwo*, *żarłacstwo* (K) od *żarłok* (L),
ŻEBRACTWO (K) od *żebrak*.

Zaprezentowane wyżej leksemy dają się tak sparafrazować, że możliwe jest
 użycie (często obok dodatkowych innych omówień) formuły 'bycie kimś wskaza-
 nym w podstawie'. Ale niektóre derywaty mają bardziej skomplikowaną strukturę
 semantyczną, toteż mimo iż są oparte na rzeczowniku osobowym, reprezentują
 odrębne, różnorodne typy znaczeniowe (bardziej leksykalne niż słowotwórcze): 285

bałwaństwo ‘bałwochwalstwo’ od *bałwan*,
BÓSTWO ‘natura boska, boskość’ od *bóg*,
DIABELSTWO, *dyjabelstwo* ‘(...) siła diabelska’ od *diabeł*, *dyjabeł*,
GOSPODARSTWO ‘gościnność’ od *gospodarz*,
męstwo ‘cnota’ od *mąż*,
maństwo ‘powinności lennicze (...)’ od *man* ‘lennik, (...)’.

Na granicy między rzeczownikami abstrakcyjnymi i konkretnymi stoją formacje wskazujące na wytwór mowy:

ludztwo ‘(...)’, ich [*ludników*] świadectwo dotyczące okoliczności związanych z procesem (...)’ od *ludnik*,
ŁGARSTWO ‘kłamstwo, zmyślenie’ od *łgarz*,
POSELSTWO ‘wiadomość przesłana przez posła, (...), polecenie’ oraz znaczenie wycofane: ‘zapytanie o wyrok, poradę prawną’ od *poseł*,
PROROCTWO, *prorocstwo*, *proroczstwo*, *prorostwo* ‘przepowiednia przyszłości (...)’, ‘wróżba’, ‘śpiewy liturgiczne’ od *prorok*.

Wśród odrzeczownikowych derywatów zdarzają się nazwy temporalne (zaledwie 6), ale jest to przecież kategoria marginalna w polskim systemie słowotwórczym:

dziectwo, *dziecstwo* ‘wiek dziecinny’ od *dziecko*,
DZIEWICTWO, *dziwiczstwo* ‘(...)’, wiek paniński’ od *dziewica*,
dziwczstwo ‘młodość’ od *dziewka*,
junostwo ‘młodość, młody wiek’ od *junosza*, *junoch*,
męstwo ‘wiek męski’ od *mąż*,
PAPIESTWO ‘okres rządów papieża, (...)’ od *papież*.

Stosunkowo dużą klasę (20) stanowią nazwy miejsc – zwykle są to tereny przynależne komuś, podlegające władzy osoby wskazanej rzeczownikiem w podstawie:

BISKUPSTWO, *piskupstwo* ‘diecezja’ od *biskup*,
CESARSTWO ‘państwo’ od *cesarz*,
(*HRABSTWO*), *grabstwo*, *hrabstwo* od (*hrabia*), *grabia*,
KSIĘSTWO, *księżstwo* ‘obszar podległy księciu, (...)’ od *książę* a. *ksiądz*,
margrabstwo, *markrabstwo* od *margrabia*, *markrabia*,
PAŃSTWO ‘terytorium, ziemia podległe władzy króla, księcia, (...)’ od *pan*,
ratajstwo ‘gospodarstwo rataja’ od *rataj*,
(*senactwo*), *senactwo* ‘(...) miejsce jego [senatu rzymskiego] posiedzeń’ od *senat*,
STAROSTWO ‘okręg podległy władzy starosty’, ‘dobra królewskie oddane w zarząd starości’ od *starosta*,
wardęstwo ‘zagroda należąca do wardężnia’ od *wardężeń*,
WOJEWÓDZTWO, *województwo*, *województwo* ‘okręg podległy władzy wojewody’ od *wojewoda*.

Nazwy miejsc z inną relacją znaczeniową (niż tereny podległe komuś) są rzadkie:

grodzstwo, *grodzstwo* ‘obszar władzy sądowej albo siedziba sądu kasztelana lub innego sędziego; sąd grodzki’ od *gród*,

jeństwo, jęcstwo, jęctwo, jęcwo, (jęstwo) '(...) miejsce pozbawienia wolności' od *jeniec* (a. *jqć*),

SĄSIEDZTWO, sąsiedstwo, sąsiedztwo 'miejsce znajdujące się w pobliżu czegoś, (...) ' od *sąsiad*,

(szermierstwo), szermierstwo 'miejsce, gdzie się uczy sztuki władania bronią, szkoła gladiatora' od *szermierz, szymierz*.

Bliskie nazwom miejsc są formacje nazywające dobra, majątek związany z pełnieniem określonej funkcji – bliskie, bo tym majątkiem jest również zarządzany teren:

maństwo '(...) posiadana [na prawie lennym] ziemia' od *man*,

państwo 'dobra, majątek, (...) ' od *pan*,

PROBOSTWO '[uposażenie związane z urzędem proboszcza]' od *proboszcz*,

(SOŁECTWO), sołectstwo czy *szołectstwo* 'uposażenie sołtysa we wsi na prawie niemieckim' od *sołtys, soltes, szołtys(z)*,

sołtystwo, szołtestwo, szołtys(z)stwo jw.

Nazwy kolektywne nie tworzą licznej grupy (15). Część z nich jest homonimiczna z omawianymi wyżej odosobowymi nazwami cech; pozwala to sądzić, że problem ma charakter bardziej leksykalny niż słowotwórczy²¹⁵:

bałwaństwo 'bałwany' od *bałwan*,

bractwo, bractstwo 'stowarzyszenie' od *brat*,

CHRZEŚCIJAŃSTWO, krześcijaństwo 'chrześcijaństwo, kościół katolicki' od *chrześcijanin*,

gospodarstwo 'władza, rząd' od *gospodarz*,

jeństwo, jęcstwo, jęctwo, jęcwo, jęstwo 'pozbawienie wolności, jeńcy' od *jeniec*,

KAPŁAŃSTWO 'kapłani, duchowieństwo' od *kapłan*,

ludztwo 'ludzie wiarygodni, (...) ' od *ludnik* (ucięcie *-nik*),

państwo '(...) może też posiadacz majątku' od *pan*,

POGAŃSTWO 'poganie, ludy pogańskie' od *poganin*,

poselstwo '(...), wykonawcy czynności [posłowania]' od *poseł*,

RYCERSTWO, rycerstwo 'ogół rycerzy (...) ' od *rycerz*,

(senactwo), senactwo 'senat rzymski (...) ' od *senat* 'członek senatu rzymskiego, senator',

żołnierstwo (K) od *żołnierz*.

Mamy jednak 2 derywaty, których kolektywność wydaje się wartością czysto słowotwórczą:

(PTACTWO), ptactwo 'ptaki' od *ptak*,

(robactwo), robactwo 'płazy i gady' od *robak* '(...) zwierzę pełzające (...) '.

Jak już często sygnalizowano przy prezentacji derywatów z innymi formantami, polszczyzna staropolska obfitowała w twory synonimiczne względem pod-

²¹⁵ Funkcję tę wiąże R. Grzegorzczkowska z konkretyzowaniem się abstraktów, np. *koleżeństwo, zespół kolegów* (R. M a j e w s k a - G r z e g o r c z k o w a: *Kształtowanie się funkcji znaczeniowych sufiksu „-ina”*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1961, R. XX, s. 169–170).

stawy słowotwórczej (tak w każdym razie odbiera je Polak XX wieku). Spotykamy takie również wśród formacji na *-stwo* (16 przykładów):

BÓSTWO 'bóg' od *bóg*,

DIABELSTWO, *dyjabelstwo* 'diabeł, (...) ' od *diabeł*, *dyjabeł*,

gościństwo 'wędrowka, pobyt poza ojczyzną' od *gościna* 'pobyt poza domem, (...), wędrowka',

kradzieństwo, *kradziectwo*, *kradziejstwo*, *kradziejstwo*, *kradziejstwo* 'złodziejstwo, kradzież' od *kradzież*,

nawalstwo 'gwałtowność, burzliwość, silny napór' od *nawał*, *nawała*,

niewolstwo 'brak wolności, zależność (...), poddaństwo', 'wygnanie' od *niewola*,

podróstwo 'podróż, wędrowka' od *podróż* (L),

pozdrowieństwo 'orzeźwienie, wzmocnienie' od *pozdrowienie*,

pożostwo, *pożewstwo* 'podpalenie, (...) ' od *pożoga*, *pożegać*,

rękojemstwo, *rękojemstwo*, *rękojemstwo* 'poręczenie rękojemcy' od *rękojmia*,

rozpactwo, *rozpacstwo* 'brak wiary, chwiejność w wierze, zwątpienie' od *rozpacz*,

wyświeceństwo 'wygnanie, pozbawienie praw' od *wyświecenie* 'wygnanie, wypędzenie',

zabijaństwo (K) 'zabójstwo' od *zabijanie*,

zakoństwo (K) 'religiositas' od *zakon*,

ziemstwo (K) 'majątek' od *ziemia*,

złorzeczeństwo (K) od *złorzeczenie*.

Niektóre z wyszczególnionych formacji można by traktować jako twory odczasownikowe (*niewolstwo* od *niewolić*, *podróstwo* od *podróżować*, *pozdrowieństwo* od *pozdrowić*, *rozpactwo*, *rozpacstwo* od *rozpaczać*, *wyświeceństwo* od *wyświecić*; *zabijaństwo* (K) od *zabijać*, *złorzeczeństwo* (K) od *złorzeczyć*), ale wówczas zachodzi konieczność przyjęcia formantu rozszerzonego (tu wyróżnione); podczas gdy w obecnym opracowaniu dąży się do maksymalnego uproszczenia opisu.

Mniej liczną i mniej zróżnicowaną klasę stanowią derywaty **odprzymiotnikowe**. Zasadniczo są to nazwy cech (42 przykłady):

BŁOGOSŁAWIENSTWO 'błogosławieństwo, szczęście' oraz znaczenia wycofane: 'uwielbienie' od *błogosławiony*,

BOGACTWO, *bogactwo*, *bogactwo*, *bogatstwo* 'zamożność, (...) ' od *bogaty*,

cielesieństwo 'coitus' od *cielesny*,

dobrowoleństwo 'nieprzymuszona chęć, (...) ' 'wolność', 'życzliwość, przychylność' od *dobrowolny*,

dostojeństwo 'godność, majestat', 'cześć, poszanowanie' oraz znaczenie nie znane 'sprawiedliwość, prawość, niewinność', 'święta tajemnica' od *dostojny*, *dostojen*,

drustwo 'waleczny czyn' od *drużny* 'mężny, dzielny',

duchowieństwo 'duchowość, niematerialność' od *duchowny*,

kalaństwo 'rodzaj służby królewskiej, którą spełniali mieszkańcy kilkunastu wsi
ziemi halickiej i lwowskiej' od *kalanny*, *kalenny* 'należący do królewskiej

ludności służebnej, zamieszkałej w kilkunastu wsiach ziemi halickiej i lwowskiej',
LENISTWO, *leniństwo* 'niechęć do wysiłku, (...) ' od *leniwy*,
ŁAKOMSTWO 'chciwość, skąpstwo' od *łakomy* 'chciwy',
miłosierdzieństwo 'miłosierdzie, (...) ' od *miłosierny*, *miłosierdny*,
nabożeństwo 'pobożność, (...) ', 'pokora, skrusza' od *nabożny*,
nabożstwo 'pobożność' od *nabożny* (ucięcie -ny),
niepodobieństwo 'złość, niegodziwość' od *niepodobny*,
NIEPOŚLUSZEŃSTWO '(...), nieostosowanie się do czyichś rozkazów' od *nieposłuszny*,
nieposłustwo 'niesłuchanie, (...) ', *nieposłuszeństwo* ' od *nieposłuszny* (ucięcie -ny),
nieprzezpieczeństwo '(...), niebezpieczeństwo', 'nieostrożność, (...) ' od *nieprzezpieczny*,
nieustawiczeństwo 'niestałość, chwiejność, zmienność' od *nieustawiczny*,
nieustawieństwo 'niestałość' od *nieustawny*,
niewiństwo 'niewinność, brak winy (...) ' od *niewinny*,
 (niewinowactwo), *niewinowactwo* 'niewinność, brak winy (...) ' od *niewinowaty*,
 (niezbożstwo), *niezbożstwo* '(...), brak szczęścia, nieszczęście' od *niezbożny*,
OPILSTWO '(...), pijaństwo, upijanie się' od *opiły*,
PODOBIENSTWO 'posiadanie cech wspólnych' od *podobny*,
POŚLUSZEŃSTWO 'poddanie się czyjejś woli, (...) karność, uległość' od *posłuszny*,
pospółstwo, *postpółstwo*, *postwółstwo* 'wspólnota majątkowa', 'obcowanie z kimś, przebywanie w czyimś towarzystwie' od *pospólny*,
pozdrowieństwo 'orzeźwienie, wzmocnienie' od imiesłowu czasownika *pozdrowić*,
przeciwieństwo, *przeciwięstwo* 'zdanie przeciwne, spór, kłótnia (...) ', 'obelga, zniewaga, prześladowanie' od *przeciwny*,
przyrodzeństwo 'pokrewieństwo' od *przyrodzony*,
SZALEŃSTWO 'brak rozumu, (...) głupota' od *szalony*, *szaleny*,
śmilstwo (bohemizm) 'rozpusta, swawola' od *śmilny*,
UBÓSTWO, *hubostwo*, *ubożstwo* 'niedostatek (...) bieda, nędza' od *ubogi*,
 (uczestwo), *uczęstwo* 'współuczestnictwo, współudział' od *uczestny*, *uczęsny*,
uczęstny,
ukrucieństwo 'niehumanitarne postępowanie, okrucieństwo, (...) ' od *ukrutny*,
ustawictwo, *ustawicstwo*, *ustawiczeństwo* 'stałość, niezmiennność, wytrwałość',
 'podstawa', 'stałe miejsce pobytu' od *ustawiczny* (ucięcie -ny);
ustawiczeństwo, *ustawieństwo* 'stałość, wytrwałość' od *ustawiczny*,
wielmożeństwo 'potęga, moc, zbiór cech godnych czci', (w odniesieniu do Boga)
 'potęga, moc, zbiór cech godnych czci i podziwu' od *wielmożny*,
wielmożstwo, *wielmostwo* jw. oraz 'oznaki czci, szacunku' od *wielmożny* (ucięcie -ny),
winowactwo 'występek, wina, grzech' od *winowaty*,
woleństwo '(...), postępowania wedle swej woli', 'pozwolenie, uprawnienie, prawo do czegoś', 'prawo lenne', 'samowola, bezprawie (...) ' od *wolny*,

żarłactwo, żarłocstwo (K) ‘obżarstwo, żarłoczność’ od *żarłoczy* (SR).

Podobnie jak wśród derywatów odrzeczownikowych także tu spotykamy nazwy temporalne:

DZIECIŃSTWO ‘wiek dziecienny; (...)’ od *dziecinny*,

podrósłstwo ‘wiek młodzięczy’ od *podrosły*,

starzectwo, starzecstwo, starzestwo ‘dawność, odległe czasy’ od *stary*.

Nazwy nosicieli cech są dość zróżnicowane pod względem semantycznym. Niektóre tylko mieszczą się w prostej formule ‘ktoś, coś charakteryzujące się cechą sygnalizowaną w podstawie’:

PLUGASTWO ‘coś obrzydliwego, budzącego odrazę (też w sensie moralnym)’ od *plugawy*,

podobieństwo ‘figura, podobieństwo’, ‘obraz, wygląd’ od *podobny*,

tajemstwo ‘sprawa tajna, ukryta’, ‘prawda niedostępna dla rozumu ludzkiego, (...) mistyczna’ od *tajemy*.

Zwykłe relacje znaczeniowe między derywatem a podstawą są bardziej skomplikowane:

błogosławieństwo ‘modlitwa’ od *błogosławiony*,

BOGACTWO, bogactwo, bogastwo, bogatstwo ‘majątek, dobra’ od *bogaty*,

dobrowoleństwo ‘prawo czy mienie suwerenne’ od *dobrowolny*,

dzieciństwo ‘(...)’; miejsce pochodzenia’ od *dziecinny*,

NABOŻEŃSTWO ‘ceremonia religijna, (...) modły’ od *nabożny*,

podobieństwo ‘możliwość, sposobność’, ‘przypowieść, porównanie’, ‘rodzaj, odmiana’ od *podobny*,

posłuszeństwo ‘władza, zwierzchnictwo’ od *posłuszny*,

winowactwo ‘należność’ od *winowaty*.

Na uwagę zasługują derywaty odprzymiotnikowe wiążące znaczenie zbiorowości²¹⁶:

podobieństwo ‘właściwości odpowiednie’ od *podobny*,

pospółstwo, postpółstwo, postwółstwo ‘społeczeństwo, ogół ludności’, ‘towarzystwo, towarzysze podróży’, ‘średnia warstwa mieszczaństwa, (...)’ od *pospólny*,
ubóstwo, hubostwo, uboństwo ‘ludzie biedni, (...)’ od *ubogi*.

Znaczenie zbiorowości ma też derywat *mnóstwo, mnożstwo* ‘tłum, lud, pospółstwo’, ale tę wartość semantyczną niesie podstawa *mnogi*.

Wśród derywatów **odczasownikowych** dominują nazwy czynności (17):

dowiarstwo ‘wiera, ufność’ od *dowierzać* ‘wierzyć, (...)’,

drapieżstwo, drapieżstwo ‘grabież’, ‘żądza grabieży’ od *drapieżć*,

DZIEDZICTWO, dziedzicstwo, dziedzistwo ‘posiadanie (mienia) z prawem dziedziczenia’ od *dziedziczyć*,

jeństwo, jęctwo, jętwo, jęcwo, jęstwo ‘branie, wzięcie w areszt, w więzienie, w niewolę’ od *jąć*,

mowstwo ‘występowanie przed sądem w imieniu strony procesowej’ od *mówić*,

OBŻARSTWO 'jedzenie, picie ponad miarę' od *obżerać się*,
 osilstwo '(...), gwałt dokonany na kobiecie' od *osilić*,
 OSZUSTWO 'podstęp, wprowadzenie w błąd' od *oszukać*,
 POCHLEBSTWO 'pochwala przesadna (...)' od *pochlebować, pochlebiać*,
 (potwarstwo), *potwarzstwo* 'bezpodstawne oskarżenie' od *potwarzyć*,
 pożostwo, pozewstwo 'podpalenie, (...)' od *pożec*,
 przysięstwo 'funkcja przysięznika, (...)' od *przysięgać*,
 usilstwo 'gwałt, przemoc, siła bezprawnie stosowana', 'gwałt dokonany na kobiecie, (...)' od *usilić*,
 uwłóctwo, uwłóczstwo, huwłóctwo '(...), obmowa, lekceważenie, obelga' od *uwłóczyć*,
 wycięstwo, wicięstwo, wycięźstwo 'pokonanie przeciwnika (...), triumf, zwycięstwo', 'wygranie sprawy w sądzie' od *wycięzać*,
 zbiestwo (K) 'fuga' od *zbiegać*,
 zwycięstwo od *zwyciężyć*.

Także mające znaczenie abstrakcyjne, mocniej jednak nasiąknięte treściami pozasłowotwórczymi są derywaty:

ostrzystwo 'prawo posiadania w żupie solnej przedsiębiorstwa kowalskiego dla ostrzenia narzędzi górniczych; (...)' od *ostrzyć*,
wiłowstwo 'chorobliwe zawroty głowy' od *wiłować* (motywacja semantyczna jest osłabiona).

Formacji odczasownikowych obiektywnych jest niewiele:

DZIEDZICTWO, *diedzicstwo, dziedzistwo* 'mienie (...), mienie dziedziczone, spadek' od *diedziczyć*,
 KŁAMSTWO 'nieprawda' od *kłamać*,
naśmiewstwo 'szydercza nazwa, przewisko, wyzwisko' od *naśmiewać się*,
 (PRZEKLEŃSTWO), *przekłństwo* 'słowa złe, nieżyczliwe' od *przekląć*.

Różnią się od powyższych derywaty o skomplikowanej, luźnej motywacji czasownikowej:

ostrzystwo '(...) dochody z niego [przedsiębiorstwa kowalskiego dla ostrzenia narzędzi górniczych] czerpane' od *ostrzyć*,
 ŚWIADECTWO, *świadecstwo, świadcstwo, świadecwo, świadestwo, świadziecstwo, świadziecwo, świadziecstwo, świadziecwo, świadziestwo, świadectwo, świadestwo* 'dokument świadczący o czyichś uprawnieniach (...)', 'materialna pamiątka jakiegoś zdarzenia, (...)' od *świadczyć*.

Jedną formację można traktować jako nazwę miejsca:

ostrzystwo '(...) przedsiębiorstwo [gdzie ostrzyło się narzędzia górnicze]' od *ostrzyć*.

Formanty rozszerzone w omawianej klasie derywatów na *-stwo* zdarzają się w materiale staropolskim, choć na mniejszą skalę niż w języku współczesnym. Przede wszystkim należy wyszczególnić rozszerzony formant *-o(w)stwo* / 291

-e(w)stwo. Funkcje tego formantu niczym nie różnią się od tych, które omawiane były dla **-stwo**. Spotykamy zatem 10 **odrzeczownikowych** formacji transpozycyjnych, przy czym niektóre mają dodatkowe sensy (są nazwami urzędów, godności, funkcji):

(*barkmistrzostwo*), *barkmistrzowstwo*, *warkmistrzowstwo* ‘urząd i godność kierownika żupy solnej’ od *barkmistrz*,

KRÓLESTWO, *królewstwo*, *królowstwo* ‘władza królewska, królowanie, (...)’ od *król*, (*landwójtowstwo*), *lantwójtowstwo* ‘urząd landwójta’ od *landwójt*,

(*ŁOTROSTWO*), *łotrowstwo* ‘rozbój, rabunek, grabież’ od *łotr*,

manowstwo ‘zależność lenna, powinność lenna’ od *man*,

MISTRZOSTWO, *mistrzowstwo* ‘umiejętność, sztuka’, (w sensie ujemnym) ‘spryt, chytrłość’ od *mistrz*,

(*OJCOSTWO*), *oćcowstwo*, *ojcowstwo* ‘bycie ojcem, (...)’ od (*ojciec*), *ocieć*,

służebnikowstwo ‘urząd służebnika, tj. woźnego sądowego’ od *służebnik* ‘woźny sądowy’,

sołtysowstwo, *szołtysowstwo* ‘urząd (...) sołtysa (...)’ od *sołtys*, *sołtes*, *szołtys(z)*,

WÓJTOSTWO, *wójtowstwo* ‘urząd (...)’ od *wójt*.

Nazwy posiadłości osób wskazanych w podstawie reprezentują derywaty:

kantorowstwo ‘posiadłość, stanowiąca uposażenie kantora (...)’ od *kantor* (SXVI),

sołtysowstwo, *szołtysowstwo* ‘(...) uposażenie sołtysa (...)’ od *sołtys*, *sołtes*, *szołtys(z)*,

WÓJTOSTWO, *wójtowstwo* ‘(...) uposażenie wójta we wsi na prawie niemieckim’ od *wójt*.

Zbiorowość jako wartość słowotwórcza charakteryzuje formacje:

laikowstwo ‘ludzie świeccy, laicy, laici’ od *laik*,

panostwo ‘rycerstwo, ludzie należący do rycerskiego stanu, szlachta’ od *pan*,

ptakowstwo ‘ptactwo (...)’ od *ptak*,

żakowstwo (K) od *żak*,

ŻYDOSTWO, *żydowstwo* (K) od *Żyd*.

Spotykamy też jednostkowy przykład na nazwę temporalną: *mężostwo* ‘wiek męski’ od *mąż*.

Nie mieszczą się w ramach klasyfikacji słowotwórczych formacje:

KRÓLESTWO, *królewstwo*, *królowstwo* ‘stały podatek gruntowy, tzw. poradlnie (...)’ od *król*,

królewstwo, *królewstwo*, *królowstwo* ‘mieszkańcy pewnej okolicy’ od *król*,

panostwo ‘klejnoty, ozdoby (...)’ od *pan*.

Rozszerzony formant **-arstwo** / **-erstwo** jest rzadki. Można go widzieć w formacjach: (*holderstwo*), *hałderstwo* ‘przysięga wierności poddańczej’ od *hold*, *LEKARSTWO* ‘środek leczniczy (też kosmetyczny)’ od *lek* (obie formacje synonimiczne względem podstawy) oraz *ŁGARSTWO*, *łgarzstwo* ‘kłamstwo, (...)’ od *łgać*; *łudarstwo* ‘złudzenie, omamienie, oszukaństwo’ od *łudzić*. Derywaty *łudarstwo* oraz *łgarzstwo* da się wywieść od *łudarz* i *łgarz*, ale semantycznie lepsza jest fundacja odczasownikowa – wtedy właśnie uzyskujemy rozszerzony

Rozszerzenie formantu do *-eństwo* odnajdujemy w derywatach: *CZŁOWIECZENSTWO* 'stan człowieczy, (...)', 'człowiek', 'godność ludzka' od *człowiek*; *dostojnieństwo* 'niewinność, czystość, prawość' od *dostojny*; *PIJAŃSTWO* 'nadmierne używanie alkoholu', 'pijatyka, libacja' od *pić* lub *pijać*; *postrobieństwo* (bohemizm) 'orzeźwienie, wzmocnienie' od *postrobić*; *sprzeciwieństwo* 'spisek, knowania' od *sprzeciwiać się*; *zwolęństwo* (*K*) 'swoboda, wolność' od *zwoleń* (*SR*); W derywacie (*nieprzeźpiecznictwo*), *nieprzeźpiecznictwo* '(...) niebezpieczeństwo' od *nieprzeźpieczny* formant przybiera postać *-istwo*.

Omawiane dotąd derywaty mieściły się w paradygmacie rzeczowników nijakich twar-dotematowych. W 2 przykładach pojawia się temat miękkiej: *kurewstwo* 'nierządne życie (...)’ od *kurwa*, *świadectwie*, *świadecstwo* 'dowód', 'nakaz, przepis, pouczenie', 'przymierze, pakt' (bohemizm).

Jako *niemotywowane* traktowane są rzeczowniki: *drzastwo*, *drząstwo* 'drobne kamyczki, żwir, teren żwirowaty, kamienisty'; *dźwiarstwo* 'gruby piasek, żwir'; *lecieństwo* 'prawo użytkowania i wyrębu lasu na domowy użytek'; *MAŁŻEŃSTWO*; *niebożeństwo* 'beżbożność, fałszywa wiara'; *obelstwo* 'bór bartny, jednostka gospodarcza (...) z barciami'; *państwa* 'nazwa jednego z chorów anielskich' od *pan*; *pochlebstwo* 'oszczerstwo, potwarz' (*pochlebować*, *pochlebiać* nie motywuje semantycznie derywatu); *podchwactwo*, *podchwacstwo* 'obelga, zniewaga' (*podchwacić* nie motywuje semantycznie); *podwodowstwo* 'prawo do wskazywania granicy w procesie granicznym'; *podwództwo* jw.; *powództwo*, *powódstwo*, *powódzstwo* jw. oraz 'jakiś rodzaj kary sądowej'; *powodowstwo* 'prawo do wskazywania granicy w procesie granicznym', 'prawo do wytoczenia powództwa, prawo skargi'; *radztwo* corruptum pro *jęctwo*; *roctwo*, *roczstwo* a. *rocstwo* 'zwyczajowo przyjęty termin opuszczenia gospodarstwa kmieckiego'; *surąństwo* 'hołd feudalny czy też jakaś powinność związana ze stosunkiem lennym'; *świadectwo*, *świadecstwo*, *świadecwo*, *świadestwo*, *świadziectwo*, *świadziecstwo*, *świadziectwo*, *świadziecwo*, *świadziestwo*, *świedectwo*, *świedestwo* 'pouczenie, nakaz, prawo' od *świadek* a. *świadczyć*; *uczęstwo*, *uczęstwo* 'współuczestnictwo, współudział' (być może od (*uczęstny*), *uczęsny*, *uczęstny*); *ustawieństwo* corruptum pro *nieustawieństwo* od *ustawny*, *ustawni* (brak motywacji semantycznej); *wormoństwo* 'opieka nad dzieckiem nie mającym lat sprawnych i jego majątkiem'.

Oprac. Ewa Jędrzejko

Formant *-wa*

W materiale staropolskim można wydzielić klasę formacji z formantem *-wa*. Nie jest to jednak grupa jednolita formalnie i semantycznie.

Do nazw *odczasownikowych* należą:

BRZECZWA 'brzechwa, drewniana część strzały' od *brzechać*,
krzykwa bot. 'Mandragora officinarum L.' od *krzyczyć*,
tykwa 'wbijanie znaków granicznych' od *tykać*.

Widać z przykładów, że rozrzut funkcyjny jest bardzo duży. Podobnie jest w grupie derywatów **odprzymiotnikowych**:

GĘSTWA 'gąszcz, gęste zarośla, krzaki' od *gęsty*,
ostrwa w opisie herbu 'pień drzewa z długimi, wystającymi sękami' od *ostrzy*.

Twory **odrzeczownikowe** z sufiksem *-wa*, prócz jednego – *ścianwa* 'pluskwa, (...) mucha szczególnie dokuczliwa' od *ściana* – są synonimiczne w relacji do swych podstaw:

dobrotwa 'dobrodziejstwo, laska' od *dobroć*,

MORWA 'czarna morwa', *jałowa morwa* 'figowiec morowy' od *mora*,

POKLĄSKWA 'Saxicola oenanthe Bechst.' od *pokląsk*,

BUKWA (dziś gw.) *bot.* 'owoc buku', 'bukwica' od *buk*.

Do niemotywowanych zaliczamy: *dziękwa*; *dzirwa*; (**KROKIEW**), *krokwa*; *krukwa*; **KURWA**; ! *lakwa*; **LISTWA**; *lanwa*; *makwa*; (**MIERZWA**), *mirzwa*; **PLEWA**; **PLUSKWA** *zool.*; *świdwa bot.*; **TYKWA** (też *bot.*).

Formant -w

Formant *-w* widoczny jest w 2 derywatach:

STAW 'naturalny lub sztuczny zbiornik wody' od *stać*,

ścierw, *ścirw*, *ścirzw* 'martwe ciało, trup, zwłoki' od (*ścierać*), *ścirać* (?)
'miażdżyć, kruszyć' (zob. też formacje na *-wo*).

Jako niemotywowany traktuje się bohemizm *wiećw* 'gałązka winnego krzewu'.

Formant -wo

Mamy tu 2 przykłady, z których tylko pierwszy ma wyraźną motywację:

PIWO 'napój o niewielkiej zawartości alkoholu, (...)' od *pić*,
(**ŚCIERWO**), *ścirwo* por. *ścierw*.

Formant -twa

Klasa derywatów zakończonych na *-twa* mieści 6 wyraźnie motywowanych przez czasowniki nazw czynności:

BITWA od *bić (się)*,

294 **GONITWA** od *gonić*,

KLĄTWA '(...), ekskomunika, klątwa', 'sąd, wyrok (...)', 'groźba kary, sankcja' od *kląć*,
MODLITWA od *modlić się*,
pastwa od *paść*,
sratwa od *srać* (L).

Jak zwykle w takich wypadkach, derywaty abstrakcyjne dołączają znaczenia konkretne:

KLĄTWA 'słowa ściągające (w magiczny sposób) na kogoś zło, złorzeczenie',
MODLITWA '(...) tekst modlitwy',
pastwa '(...), pastwisko', '(...), pokarm zwierząt domowych' od *paść*.

Do niemotywowanych zaliczamy leksemy: *BRZYTWA*; *DRATWA*; *plutwa* (bohemizm).

Formanty jednostkowe -ewo, -ów, -ywa, -owy

Wymienić tu można:

(*koltarzowo*), *kotlarzewo* 'opłata składana przy wstępowaniu do cechu kotlarzy, lub opłata ławie (...) za prawo wykonywania zawodu kotlarza' od *kotlarz*,
OSTRÓW (dziś *książk.*, *gw.*) 'wyspa' od *ostrý* (?),
(*przedźwzięczywa*), *przeźwzięczywa* 'spółgłoska' od *przedźwięczeć* (SW).
(*strożowy*), *strożewy* 'osoba odpowiedzialna za organizację kwater książęcych podczas objazdu kraju przez panującego' od *stroża* 'pilnowanie, strzeżenie kogoś lub czegoś (...)'.
Kończąc prezentację formacji z -w- w przyrostku, pragniemy jeszcze wyszczególnić kilka leksemów niemotywowanych, które nie znalazły miejsca w omawianych dotąd sufiksach: *CIĘCIWA*; *krzynów*; (*ŁĘDŹWIE*), *łędźwia*; *orządziw*; *orziwa*; *stoligwa zool*.

Oprac. Joanna Sobczykowa i Krystyna Kleszczowa

Formanty z podstawowym -ż-

Formant -eż

Grupa derywatów z formantem -eż jest nieliczna, mieści zaledwie 4 przykłady, wszystkie **odczasownikowe**:

drapież 'łup wojenny' od *drapić*,
KRADZIEŻ '(...), kradzież, złodziejstwo', 'rzecz ukradzioną' od *kraść*,
łupież 'skóra zwierzęca z włosiem, futro, błam futrzany', 'grabież, rabunek', 'zdobycz wojenna, (...) ' od *łupić*,

placież ‘kara pieniężna’ od *placić*.

Z przykładów wynika, że formant *-eż* funkcjonował w staropolszczyźnie jako wykładnik transpozycji (*KRADZIEŻ*, *łupież*), także mutacji o szczegółowym znaczeniu obiektów (*drapież*, *kradzież*, *łupież*, *placież*).

Formanty jednostkowe *-uż(a)*, *-oża*

Prócz formantu *-eż* spotykamy też 3 inne, jednostkowe:

kałuż ‘powódź, topiel’ od *kał*,

KAŁUŻA ‘niewielkie zagłębienie wypełnione stojącą wodą, kałuża’ od *kał*,

ostroża ‘jakaś roślina kłująca, ciernista’ od *ostry*.

Oprac. Joanna Sobczykowa

Derywaty prefiksalne

Przedrostek *archi-*

Z 2 leksemów-pożyczek wiążących morfem *archi-* tylko wyraz (*ARCHIDIAKON*), *jardziekon* (‘dostojnik kościelny’) można uznać za związany stosunkiem motywacyjnym z (*diakon*), *dyjakon*. Dla pożyczki (*ARCHIMANDRYTA*), *harchimendryta* ‘opat generalny’ postać bezprzedrostkowa odnotowana została dopiero w *SWil* (*mandryt*). Także jako niemotywowany traktowany jest leksem: (*ARCHANIOŁ*), *archanioł* ‘archangelus’.

Przedrostek (?) *arcy-*

W *SSłp* pomieszczona jest tylko 1 pożyczka z obcym prefiksem *arcy-*: *ARCYBISKUP*, *jarcybiskup* od *biskup*. Wobec braku innych przykładów należy uznać, że w tym okresie wspomniany prefiks rzeczownikowy nie istniał w języku polskim.

Przedrostek *eks-*

W *SSiP* odnotowany został tylko 1 leksem z morfemem *eks-*: *ekswładyka* ‘były dostojnik kościelny we wschodnim kościele’ od *władyka*.

Przedrostek *ga-*

Przedrostek *ga-* można widzieć jedynie w niemotywowanym wyrazie *GAWRON*.

Przedrostek *nie-*

Decyzja o uznaniu derywatu za utworzony za pomocą antonimicznego prefiksu *nie-* nie jest prosta. W zebranym materiale znajduje się bowiem duża grupa formacji mieszczących się w kategorii nazw czynności, których motywacja może być rozumiana dwojako. Z jednej strony można w nich widzieć zaprzeczone rzeczowniki (np. *nie-* + *postawienie*), z drugiej – rzeczowniki powstałe bezpośrednio od zaprzeczonego czasownika (*niepostawienie* od *nie postawić*); wtedy powinny znaleźć się w grupie rzeczowników powstałych od wyrażen syntaktycznych. Korzystając zatem z pomieszczonego tu materiału, czytelnik musi pamiętać, że nie ma ostrych granic między tymi sposobami tworzenia derywatów z *nie-*. Niżej wyszczególnione derywaty traktuję jako te, które stoją na przeciwległym biegunie skali. Są to głównie rzeczowniki pochodne od takich podstaw, których nie da się sprowadzić do *verbum* (por. *nieszlachcic*), bądź też od rzeczowników odczasownikowych, których postać fonetyczna albo znaczenie uniemożliwiają bezpośrednie wywodzenie od zaprzeczonego czasownika (por. *niechęć* – od *nie chcieć* byłoby raczej **niechcenie*; z kolei *niemoc* w cytowanych znaczeniach ma treści rozszerzone w stosunku do wyrażenia *nie móc*).

Prefiks *nie-* zazwyczaj wiązany był z abstrakcyjnymi nazwami czynności i cech (23):

NIECHĘĆ ‘niesmak, odraza, wstręt, uprzedzenie, nieprzychylność’²¹⁷ od *chęć* – w *SSiP* odnajdujemy tylko znaczenia ‘smak’, ‘przyjemność’, ale *SXVI* potwierdza znaną nam semantykę rzeczownika *chęć*,

²¹⁷ Wprawdzie nastąpiły pewne przesunięcia znaczeniowe, ale niektóre elementy znaczenia znane są do dnia dzisiejszego.

nieczeń 'brak czci, (...) zniewaga' od *czeń*,
nieczystość 'niezgoda z obowiązującymi przepisami, nakazami, normami moralnymi, zwłaszcza seksualnymi, (...) ' od *czystość*,
nieczystota 'nieczystość fizyczna, brud, niechlujstwo', 'niezgoda z obowiązującymi przepisami, nakazami, normami' od *czystota*,
NIEDOSTATEK 'brak, niedobór czegoś', 'ubóstwo (...)', 'niedoskonałość, wada, szczególnie fizyczna, (...) ' oraz znaczenia wycofane: '(...) słabość, osłabienie', 'przewinienie, występki, też podatność, skłonność do złego', 'szkoda, strata' od *dostatek*,
niefortuna 'brak szczęścia, nieszczęśliwy bieg wypadków' od *fortuna*,
NIEŁASKA 'brak litości, bezwzględność, okrucieństwo'²¹⁸ od *łaska*,
niemałżeństwo 'związek pozamałżeński, (...) ' od *małżeństwo*,
niemiłosierdzie 'brak litości, współczucia, bezwzględność' od *miłosierdzie*,
niemiłość 'brak litości', 'bezbożność, zepsucie moralne, grzeszność', 'czyny przemocy, okrucieństwo, tyrania' od *miłość* (dla każdego z wyszczególnionych znaczeń rzeczownika *niemiłość* można znaleźć antonimiczne znaczenie w rzeczowniku *miłość*),
NIEMOC 'słabość, osłabienie, (...) ', 'choroba, cierpienie fizyczne, boleść' oraz wycofane: 'zepsucie moralne, grzech, przewinienie' od *moc*,
NIEPOGODA 'zła, brzydka pogoda' od *pogoda*,
NIEPOKÓJ 'zakłócenie pokoju, rozruchy, zamieszki, zaburzenia, niezgoda' od *pokój*,
NIEPRAWDA wycofane już: 'niesprawiedliwość, przestępstwo, grzech' oraz znane dziś 'kłamstwo, fałsz' od *prawda*²¹⁹,
nieprzyjaźń 'wrogi uczucie w stosunku do kogoś, wrogi czyn, nienawiść' od *przyjaźń*,
niezgod 'przestępstwo, naruszenie prawa' od *zgod* 'ustalony porządek, (...) ',
NIESŁAWA 'zła sława' od *sława* 'dobra opinia',
niestane 'niestawienie się na rozprawę sądową, (...) ', 'kara sądowa za niestawienie się strony do sądu' od *stane*,
niestatek 'nieustatkowanie, (...) lekkomyślność, też złe słowa, złe czyny, (...) ', 'skaza, niedoskonałość' od *statek*,
NIESZCZĘŚCIE, *nieszczęście* 'niepomyślny, (...) zbieg okoliczności, (...) ' od *szczęście*, *szczęście*,
nieśmiara 'przebranie miary, nieumiarkowanie, niepowściągliwość' od *śmiara*,
nieurodzenie 'pochodzenie z niskiego stanu' od *urodzenie*,
(nie)zmysł, *niezmysł* 'brak rozumu, szaleństwo' od *zmysł*, *zmysł*.

Konkretnie znaczenia derywatów z prefiksem *nie-* desygnują zazwyczaj osoby (poza jednym ze znaczeń derywatu *nieuk*):

²¹⁸ Dzisiejsze znaczenie tylko w części związane jest ze staropolskim. Wydaje się, że zmiany są uwarunkowane przesunięciami, jakie dokonały się w znaczeniu antonimicznego leksemu *łaska*.

²¹⁹ Pierwsze znaczenie derywatu związane jest ze starym znaczeniem *prawdy*: 'postępowanie

nieliterat ‘ten, co nie zna liter, co nie umie czytać i pisać’ od *literat* ‘ten, co zna litery, (...)’,
niepokusiciel ‘kto nie kusi innych’ od *pokusiciel*,
NIEPRZYJACIEL ‘ten, kto zagraża komuś, (...)’, wróg’ od *przyjaciół*,
(nie)szlachcic, *nieślachcic* ‘człowiek nie należący do stanu szlacheckiego’ od *(szlachcic)*, *ślachcic*,
(nie)szlachcianka, *nieślachcianka* ‘(...) nie należąca do stanu szlacheckiego’ od *ślachcianka*,
NIEUK ‘człowiek nieuczony, nie umiejący, nie znający się na rzeczy’ oraz znaczenie wycofane: (o wołach) ‘nie nauczony pracować’ od *uk* (L).
 Słabo motywowany, w zasadzie tylko formalnie, jest rzeczownik *niebrona* (?) ‘nieposiadanie, niezawidywanie’ od *brona* (‘moc, potestas’?).
 Z nazw botanicznych wymienić można: *(niedziewanna)*, *niedziewana* ‘*Verbascum Phoeniceum* L.’ od *(dziewanna)*, *dziewana* oraz *niedośpiał* ‘*Hieracium pilosella* L.’²²⁰.

Przedrostek o-

W materiale staropolskim znajduje się grupka leksemów z morfemem *o-*, przy czym prawie w każdym wypadku relacja semantyczna jest pusta – morfem *o-* nie wnosi nowych treści:

ODROBINA ‘mały odkruszony kawałek, okruszyna, okrucieństwo’ od *drobina*,
okiść ‘śnieg przymarznięty do gałęzi drzew i zwisający w kształcie kiści’ od *kiść*,
opaczyna ‘drąg drewniany, służący jako wiosło sterowe na tratwie’ od *paczyna*,
oprzasnek ‘chleb z mąki nie poddanej fermentacji’ od *przasnek*.

Jedynie *oprzasnek* ma jeszcze znaczenie ‘stan bez kwasu, bycie bez kwasu’, nie będące tautologią w relacji do *przasnek*, ale za mało to, aby wyciągać wnioski natury słowotwórczej.

Przedrostek pa-

W zasadzie powinny się tu znaleźć tylko takie leksemy, które obok podstawy mają po lewej stronie morfem przedrostkowy. Zdarza się jednak, że obok wzorcowej postaci pojawia się inna, włączająca leksem do odmiennego typu odmiany (por. *podół*, *padole*; *pamrok*, *pamroka*). Ponieważ są to dla mnie fakty natury

²²⁰ Struktura formalna i semantyczna jest niejasna, być może derywat powinien być umieszczony w innej grupie.

²²¹ Postać leksemu opatrzona w *Słowniku* znakiem zapytania.

fleksyjnej, umieszczam takie wyrazy jako reprezentujące prefiks *pa-*. Czynię tak nawet wtedy, kiedy postać wzorcowa jest hipotetyczna (por. *pagór*, *parów*). Oto zbiór formacji na *pa-*:

PADÓŁ, *padole*²²¹ (dziś *ksiązk.*) ‘dolina, nizina’, ‘(...) miejsce doczesnego życia’ od *dół*,

pagór ‘wzniesienie, góra’ od *góra*,

pamrok czy *pamroka* ‘ciemne chmury, ciemność wywołana nagromadzeniem się chmur’ od *mrok*,

pasmuk czy też *pasmug* ‘wąski pas ziemi albo łąki (...)’, rodzaj miedzy’ od *smug* ‘dolina (...)’,

(*paszczęka*), *paszczeka* ‘otwór gębowy (...)’ od *szczęka* (*L*),

parowa ‘dolina’ od *rów* (brak *parów*).

Jak pokazują przykłady, funkcja formantu *pa-* w staropolszczyźnie jest niejasna, utworzone formacje były często w relacji synonimicznej w stosunku do swych podstaw.

Wydaje się, że właśnie w tej grupie należy umieścić derywaty: *podole* ‘dolina’ od *dół*; *podół* (?) ‘nizina, dolina, dół’ od *dół* oraz *POGÓRZE* ‘teren górzisty’ od *góra* jako odmiany fonetyczne prefiksu *pa-* (por. *padół*, *padole*).

Jako niemotywowane traktuję: *pałuki pl. tantum* ‘przykrycie wozu lub sań, (...)’, ‘może jakiś kabłąk lub kółko używane przez aptekarzy’; *pandrów*, *panrów* ‘robak żyjący w mięsie, drzewie itp. pędrak’; *PASIEKA*.

Przedrostek *po-*

Zob. przedrostek *pa-*.

Przedrostek *pod-*

Formacje tu umieszczone bliskie są tworom powstałym od wyrażenia z przyimkiem *pod*, sygnalizującym relację podrzędności. I trudno czasami rozgraniczyć obie klasy. Tu przyjęto zasadę: jeżeli dodanie *pod~* nie zmieniło postaci rzeczownika, jest to twór prefiksalny, jeżeli zaś po *pod~* pojawia się postać rzeczownika poddana zmianom morfemowym, mamy do czynienia z derywatem od wyrażenia przyimkowego. Jak już wspomniałam wcześniej, prefiks omawianej klasy derywatów wnosi znaczenie podrzędności:

podkomornik ‘pomocnik, zastępca komornika, (...)’ od *komornik*,

PODŁOWCZY, *połowcze* (dziś *łow.*) ‘zastępca łowczego, urzędnika kierującego łowami dworskimi, z czasem niższy urzędnik ziemski’ od *łowczy*, *łowcze*,

300 *PODWOJSKI* (dziś *hist.*) ‘niższy urzędnik sądowy, woźny, sądowy’ od *wojski*.

Także tu chyba należy umieścić derywat *podpiastun* ‘opiekun, wychowawca’ od *piastun*, choć brak w definicji słownikowej sygnału o podrzędności.

Jeśli wziąć pod uwagę strukturę, do powyższych przykładów dołączyć można nazwę botaniczną *podolszewnik* ‘olszewnik’ od *olszewnik bot.* ‘*Selinum carvifolia*’ – być może prefiks sygnalizował gorszy gatunek (por. dzisiejsze *podgrzybek*).

Przedrostek *pra-*

Wszystkie odnotowane formacje z przedrostkiem *pra-* (5) są nazwami pokrewieństwa:

prababa ‘matka babki’ od *baba* ‘babka’,

praciotka ‘siostra prababki lub pradziadka’ od *ciotka*,

PRADZIAD ‘ojciec dziadka bądź też w prostej linii przodek (...)’ od *dziad*,

prastryj ‘brat pradziadka ze strony ojca’ od *stryj*,

PRAWNUK ‘syn wnuka lub wnuczki’ od *wnuk*.

Przedrostek *prze-*

Mieszczą się tu formacje bardzo podobne do cytowanych wyżej z przedrostkiem *pra-*:

przeciotka ‘siostra prababki’ od *ciotka*,

przedziad ‘pradziad’ od *dziad*,

przewnuk ‘prawnuke, syn wnuka albo wnuczki’ od *wnuk*,

przewuj czy *przeuj* ‘brat prababki’ od *wuj*, *uj*.

Przedrostek *są-*

Relację słowotwórczą widzieć można jedynie w przykładzie: *sąprza* ‘oskarżenie, skarga sądowa’ od *prza*, przy czym prefiks *są-* jest pusty znaczeniowo.

Niemotywowane już w staropolszczyźnie były: *SĄSIAD*; *samsiad*; *sąpierz*; *SĄSIEK*.

Przedrostek wą-

W *SSłp* spotykamy wprawdzie 13 leksemów z częstką *wą-*, ale status przedrostka *wą-* nie jest jasny. Bo można wprawdzie widzieć w przedrostku *wą-* formant w przykładach:

wądół, *wądole*²²² ‘wąski dół, parów, wąwóz’, ‘dolina, nizina’ od *dół*,

wąwał ‘wąwóz (...)’ od *wał*,

wątok ‘rów naturalny lub przekop (...)’ od *tok* ‘ciecz, cieczenie’ (*L*),

WĄWÓZ ‘wąska dolina, parów’ od *wóz*,

ale uderza jedność znaczeniowa, mimo odmienności znaczeń podstaw słowotwórczych (jakby o znaczeniu decydował przedrostek). Bo jeśli te ostatnie wziąć pod uwagę, relacje między formantem a wyrazami fundującymi są bardzo nieregularne.

Do formacji niemotywowanych zaliczam: *wąton* ‘rodzaj sieci na ryby’²²³; *wątora* ‘brzeg krawędź naczynia z klepek wystająca poza dno’; *wątpie* ‘wnętrzości, trzewia’; *WĄTEK* ‘nić biegnąca w poprzek tkaniny (...)’; *wążłobina* ‘ciasna dolina’; *wągłów zool.* ‘krętogłów pospolity’ od *głowa* (?); *wągroda* ‘obszar zagrodzony (...)’, ‘ogrodzenie, płot’, ‘brama’ od *gród* (?); *wąsad* ‘ischias, bolesna choroba nerwu biodrowego’.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Derywacja paradygmatyczna

Określenie kierunku motywacji w przypadku, gdy wykładnikiem formalnym jest zmiana paradygmatu, w odniesieniu do materiału staropolskiego jest szczególnie trudne. Proponując zestaw derywatów ocenionych jako powstałych drogą konwersji, mam świadomość jego dyskusyjności.

²²² Podobnie jak przy prefiksie *pa-*, także i tu pojawiają się odmianki fleksyjne.

²²³ Możliwe, że od *toń* ‘miejsce ciągnięcia sieci na rzece (...)’.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej męskiej zakończone na spółgłoskę w mianowniku

W języku doby staropolskiej za pomocą zmiany paradygmatu czasownikowego na rzeczownikowy tworzone były nazwy czynności, procesów i stanów (177 przykładów):

bak 'krzyk' od *bakać*,
BIEG 'bieg', 'ruch, obieg ciał niebieskich', (o czasie) 'upływ', 'ucieczka' oraz
znaczenie wycofane: 'najazd' od *biegać*,
BŁĄD 'błądzenie, uchybienie, błąd', 'podstęp', 'szaleństwo' od *błądzić*,
BÓJ 'bój' od *bić*,
BÓL 'dolor' od *boleć*,
(*CHICHOT*), *chychot* 'śmiech' od *(*chichotać*), *chychotać* (się)²²⁴,
CHÓD 'stąpienie, krok' od *chodzić*,
CHRZĘST 'clangor, crepitus' od *chrzęścić*,
ciąg 'branie w zastaw, zajmowanie sądowe' od *ciądząć*,
CZYN 'praca, dzieło, czyn, postępek' od *czynić*,
dolik 'uzasadnienie, dowód' od *doliczyć* 'stwierdzać, dowieść, udowodnić',
domysł 'zdolność, bystrość umysłu' od *domyślić się*,
DOWÓD 'rozumowanie (...), argument' od *dowodzić*,
dział 'podział, dzielenie, rozdzielenie (szczególnie majątku)' od *dzielić*,
dziw 'uczucie podziwu' od *dziwić się*,
DŹWIĘK, *źwięk* 'dźwięk, głos, odgłos' od (*dźwięczeć*), *źwięczeć*, *źwiękceć*,
fryj 'zaloty, starania o miłosne względy' od *fryjować*²²⁵,
gląd 'spojrzenie' od *ględzić* 'patrzeć',
GNIEW 'gniew, złość, wściekłość, niechęć, niełaska', 'rozruch, bunt' od *gniewać*
(się),
gon 'polowanie' od *gonić*,
GROM 'piorun, huk pioruna' od *gromić* (*SXVI*)²²⁶,
GWAŁT, *gwałt* 'przestępstwo dokonane przemocą, niezgodny z prawem czyn
przemocy', 'zgwałcenie kobiety' od *gwałcić*²²⁷,
GWAR 'hałas, gwar, niepokój' od *gwarzyć* 'zgiełk czynić, hałasować',
KASZEL 'tussis' od *kaszać*,
kis '(...) odmiany siarczku żelaza' od *kisać*,
KLASK 'odgłos wydawany przez uderzające się o siebie dłonie a. przez fale itp.'
od *klaskać*,

²²⁴ Brak w *SSp* takiego czasownika, ale jest nazwa czynności (*chichotanie*), *chychotanie*, a także poświadczenie w *SXVI*, choć w nieco innej postaci fonetycznej: *chechotać się*.

²²⁵ Kierunek fundacji niepewny, choć sama motywacja (wzajemna?) wydaje się zasadna.

²²⁶ Nazwy towarzyszących czynności odgłosów traktuję jako samą czynność, por. *chichot*, *chrzęst*, *dźwięk*, *grom*, *gwar*, *kaszel*, *klask*, *krzyk*, *łom*, *skwierk*, *szczebiot*, *szum*, *trzask*.

²²⁷ Mamy tu do czynienia z motywacją wzajemną (*gwałt* // *gwałcić*); trudno orzec, który kierunek był silniejszy.

KŁAM ‘kłamstwo, fałsz, obłuda’²²⁸, ‘szyderstwo, drwiny’, ‘żart, zabawa’, ‘błąd, pomyłka’ od *kłamać* ‘zwodzić, oszukiwać, mówić nieprawdę’, ‘szydzić’, ‘żartować’,

KRZYK ‘wołanie, krzyk, płacz’, ‘głośne niezadowolenie, rozruch, bunt’ od *krzy-
czeć*,

kup ‘akt nabycia rzeczy, transakcja handlowa’ od *kupić*,

KURCZ ‘chorobliwy stan (...) napięcia mięśni i naczyń krwionośnych’ od *kurczyć
się*,

lupr ‘wnoszenie skargi w sądach prawa niemieckiego, wyjawienie sprawy, może
zapowiedzenie wniesienia skargi’ od *luprować*²²⁹,

łom ‘trzask, łoskot, łomot’ od *łomić (się)*,

ŁÓW ‘łowienie ryb czy zwierzyny lądowej’ oraz znaczenie wycofane: ‘prawo
połowu’²³⁰ od *łowić*,

łup ‘grabież, rabunek’ od *łupić*,

nabój ‘napad, najazd’ od *nabić* ‘zabić wiele ludzi’ (*SXVI*),

nachód ‘najście, najazd, napad’ od *nachodzić* ‘napadać (...)’,

nacisk ‘ucisk, utrapienie’ od *naciskać* ‘(...) gnębić, prześladować’,

NAJAZD ‘zbrojna napaść’ od *najeżdżać* (*SXVI*),

NAJEM ‘czasowe użytkowanie czyjejś własności (...)’, ‘umowa, układ o czasowe
użytkowanie, o wydzierżawienie’ od *najmować*,

nalaz ‘pomysł, przedsięwzięcie, zamiar’ od *naleźć*²³¹,

NAŁÓG ‘zakorzenione przyzwyczajenie, przyjęta praktyka’ od *nałożyć* ‘dołożyć
starań’,

NAMYŚŁ ‘namyślenie się, świadomy zamiar’ od *namyślać się* (*SXVI*),

napis ‘zabezpieczenie zobowiązania na piśmie’ od *napisać*,

nawał ‘gwałtowne, nagłe uderzenie’ od *nawalić* (*L*) – brak pełnej motywacji
znaczeniowej,

OBCHÓD ‘obrzęd’²³², ‘postępowanie, (...)’, ‘zajęcie, zatrudnienie, praca’ od *ob-
chodzić*,

objazd ‘rodzaj polowania, może polowanie z nagonką’ od *objeżdżać* (*SXVI*),

oblup ‘ograbienie, obrabowanie, odarcie z szat’ od *oblupić*,

obrząd ‘układ, umowa, obietnica, przyrzeczenie, przymierze’, ‘posługi kościelne
czy też małżeństwo i macierzyństwo’ od (*obrzędzać*), *obrzędzać*,

²²⁸ Jest to jedyne znaczenie zachowane do dziś.

²²⁹ Por. uwagi do *fryj*.

²³⁰ W wyszczególnionej grupie nazw czynności umieściłam również nazwy obowiązków, powin-
ności i praw – dotyczy to derywatów: *łów, najem, podwód, podwóz, powóz, przewóz, skład,
urqb, wgon, wrqb, wywóz*.

²³¹ Trudno wskazać konkretnie jedno ze znaczeń czasownika *naleźć*, które by motywowało
derywat. Ale można przyjąć motywację znaczeniową na podstawie sygnałów zawartych w defini-
cjach: 1. ‘przez poszukiwanie a. przypadek do czegoś dotrzeć (...)’, 2. ‘stwierdzić pewien stan, (...)’,
5. ‘wymyślić rozstrzygnięcie’.

²³² Jedynie to znaczenie zachowało się do dnia dzisiejszego.

OCHWAT (dziś *wet.*) ‘zapalenie mięśni kopyta konia lub choroba przewodu pokarmowego (...)’ oraz znaczenie wycofane: ‘(...), choroba morska’ od *ochwacić się*,
ODDECH ‘przepływ, odpływ powietrza, powiew, tchnienie’ od *oddychać* (*SXVI*),
odkaz, otkaz ‘zawiadomienie pana feudalnego o zamiarze odejścia poddanego ze wsi połączone z opłatą’ od *odkazać, otkazać*,
odkład, otkład ‘odroczenie, przełożenie sprawy na inny termin’ od *odkładać, otkładać*,
ODPÓR, otpór ‘odpowiedź na zarzuty przeciwnika procesowego (...)’ od *odpierać, otpierać*,
odpust, otpust ‘(...), darowanie winy i jej skutków’, (w religii katolickiej) ‘darowanie doczesnych kar za grzechy po spełnieniu warunków (...)’²³³ od *odpuścić, otpuścić*,
odrząd (?) ‘zrządzenie, nakaz, wola’ od *odrządzić* (*SXVI*),
odstęp ‘zrzeczenie się, ustąpienie’ od *(od)stąpić, odstąpić*,
omyl ‘nieuwaga, roztargnienie’, ‘głupstwo, niedorzeczność’²³⁴ od *omylić* (*SXVI*),
omysł ‘zamiar, zamysł, zamierzenie’ od *omyślić* ‘obmyśleć, zaplanować’ (*SXVI*)²³⁵,
OSĄD ‘wyrok’ od *(osą)dzić, osądzić*,
(PĘD), pąđ ‘szybki bieg’ od *pędzić*,
PLACZ ‘wylewanie łez, szlochanie, łkanie, jęki’ od *plakać*,
plak (?) ‘płacz, narzekanie’ od *plakać*,
pochop ‘pobudka, podnieta’ od *pochopić*,
pochód ‘przejście’, ‘krok, chód’, ‘pochodzenie, (...)’, ‘początek, źródło’ od *pochodzić*,
podnies czy *pl. tantum podniesy* ‘podniesienie nogi (przez konia), (koński) krok’ od *podnieść*,
podwód ‘powinność dostarczania środków transportu (...)’ od *podwodzić, podwieść* (*L*),
podwóz jw. od *podwozić* (*SWil*),
pogon ‘pościg za nieprzyjacielem’ od *pogonić*,
POGRZEB ‘akt grzebania, chowania, składania do grobu’ od *pogrzebać*,
pojazd por. *podwód* od *pojeżdżać* (*L*),
pokład ‘dar daniny’, ‘pogrzeb, kościelne obrzędy pogrzebowe’ od *pokładać*,
POKŁON ‘pochylanie się na znak szacunku’ od *pokłonić się*,
*POKÓJ*²³⁶ ‘brak trosk, (...)’, ‘szczęście, wytchnienie, odpoczynek’, ‘stan spokojnego, nie kwestionowanego posiadania’, ‘przymierze, układ, zgoda’, ‘porządek publiczny’ od *pokoić*,
pokrzyk ‘okrzyk, pokrzykiwanie’ od *pokrzykać*,
POŁÓG ‘rodzenie dziecka (...)’ od *położyć (się)*,

²³³ Dziś tylko to znaczenie.

²³⁴ Jako niemotywowane traktuję znaczenie ‘wątpliwość’.

²³⁵ Czasownik *obmyślić* odnotowany jest w *SSłp*, ale w innym znaczeniu.

²³⁶ Traktuję derywat jako zachowany do dnia dzisiejszego, mimo iż znaczenie ‘stan bez wojny’ należało do znaczeń kontekstowych.

POPŁOCH 'zamieszanie, niebezpieczeństwo' od *popłoszyć*,
potęp 'pogarda, zniewaga' od *potępić*,
potok ~ *przenośnie* 'tok, bieg (spraw itp.)' od *potoczyć (się)* (L),
*POTOP*²³⁷ '(...) zalanie masą wody', 'rozbitcie i zatonięcie okrętu' od *potopić*,
powóz 'powinność dostarczania środków transportu (...)', 'przewiezienie czegoś
 wozem' od *powozić*²³⁸,
POZEW 'wezwanie do stawienia się w sądzie (...)' od *pozwać*,
przebieg 'dojście' od *przebiegać*,
przegon 'przepędzanie bydła' od *przegonić* (L),
przejazd 'przybycie, stawienie się' od *przejechać, przejechać*,
przekład 'odroczenie sprawy na inny termin' od *przekładać*,
PRZEMYT 'ominięcie cła, uchylenie się od zapłacenia cła, (...)' od *przemycać*,
przepis 'zobowiązanie, skrypt dłużny' od *przepisać*,
przestęp '(...), przekroczenie prawa, przepisów itp. występ' od (*przestąpić*),
przestępić,
przewód 'powinność ciążąca na ludności wiejskiej, obowiązek przewożenia rze-
 czy panującego oraz jego urzędników', 'przeprowadzenie', 'pogrzeb'²³⁹ od
przewodzić,
przewóz 'powinność ciążąca na ludności wiejskiej, obowiązek przewożenia ludzi
 i rzeczy panującego oraz jego urzędników' od *przewozić* (L),
PRZEWÓZ 'przewiezienie' od *przewozić* (L),
PRZYCHÓD 'przyrost mienia, dochód, zysk' od *przychodzić*,
przykaz 'nakaz moralny, przepis postępowania religijno-etycznego' od *przykazać*,
PRZYKŁAD 'wzór, coś, co należy (lub czego nie należy) naśladować, wzorowy
 sposób bycia, postępowania', 'przypowieść, podobieństwo, porównanie' od
przykładać,
przypad 'przypadek, czyn nie zamierzony' od *przypadać, przypaść*,
przypowiaś, przypowieś 'wezwanie do sądu celem zadośćuczynienia wyrokowi
 skazującemu, (...)' od *przypowieszczać*,
przypozew 'pozew ponowny, (...), także dodatkowe pozwanie osoby zaintereso-
 wanej toczącym się procesem', 'pozwanie na rozprawę pozwem ponownym'
 od *przypozwać*,
PRZYSTĘP 'dojście, dostęp', 'sposobność, dogodna okoliczność, 'wprowadzenie,
 wstęp'²⁴⁰ od (*przystąpić*), *przystąpić* 'przyjść, zbliżyć się, podejść, stawić się',
 'mieć dostęp',
przywód 'wstęp, przedmowa' od *przywodzić*²⁴¹,

²³⁷ Ciągłość historyczną zachował jedynie *potop* biblijny.

²³⁸ Motywacja dla znaczenia pierwszego nie jest bezpośrednia, ale sens mieści się w kategorii nazwy czynności.

²³⁹ Stopień leksykalizacji jest znaczny, ale można widzieć tu jeszcze strukturalne znaczenie *prze-
 wodzić*: 'przeprowadzać przez coś'.

²⁴⁰ Ostatnie znaczenie dziś nie znane.

²⁴¹ Znaczenia *przywodzić* nie motywują w pełni derywatu; bliskie jego semantyce jest: 'przy-
 taczać, przedstawiać, przedkładać'.

ROZBÓJ 'napaść zbrojna, (...) połączona z grabieżą' od *rozbić* '(...), zrabować',
ROZDZIAŁ 'podział, podzielenie, rozdanie między innych', 'podział majątku',
 'niezgoda, skłócenie' od *rozdzielić*,
rozjazd 'ustalanie granic, rozgraniczanie nieruchomości' od *rozjeździć*,
ROZMYŚL 'namysł, rozwaga', 'mądra myśl' od *rozmyślać*,
rozpust 'rozluźnienie obyczajów, zepsucie moralne' od *rozpuścić*,
ROZRUCH²⁴² 'zamieszanie, zgiełk' od *rozruszyć* 'poruszyć, wzburzyć',
rozsąd 'wyrok sądowy' od (*rozsądzić*), *rozsędzić*,
ROZUM 'zdolność myślenia, (...) ' oraz wycofane: 'rozumienie (sensu)', 'znaczenie, sens', 'zmysł fizyczny, czucie' od *rozumieć*,
ROZWÓD 'rozwiązanie małżeństwa' od *rozwozić*²⁴³,
RYK 'donośny głos wydawany przez zwierzęta' od *ryczeć*,
RZĄD 'kierowanie, władanie', 'nakaz' od *rządzić*,
RZUT 'gwałtowność, pęd, pośpiech' od *rzucić (się)*,
SĄD 'władza sądowa, jurysdykcja', '(...), postępowanie sądowe', 'mniemanie, poglądy', 'wyrok, orzeczenie sądu, (...) też wydawanie wyroku, skazywanie' od *sądzić*,
siek 'cios, raz, cięcie, plaga' od *siekać*,
skład 'układ, przymierze', 'związek, zrzeszenie' od *składać (się)*,
skok 'krok' od *skoczyć*,
skon '(...) uczynek' od *skonać* 'dokonać, spełnić, urzeczywistnić',
skrob 'świerzb' od *skrobać*,
(SKWIERK), *skwirk* 'dźwięk powstający przy zetknięciu się rozpalonego przedmiotu z zimną wodą, syk' od (*skwierczeć*), *skwirczeć*,
SŁUCH 'zmysł słuchu, zdolność słyszenia', 'słyszenie, posłyszenie' od *słuchać*,
SMRÓD 'przykra woń' od *śmierdieć*, *śmirdzieć*,
SPLAW 'przywiezienie, przetransportowanie kogoś z prądem wody, spust' od *spławić*,
SPÓR 'zatarg, sprawa sporna, rozstrzygana w drodze postępowania sądowego' od *spierać się (L)*,
spust 'spuszczanie wody ze stawu (...)', '(...) ujście, odpływ' od *spuszczać*, *spuścić*,
SZCZEBIOT 'głos wydawany przez ptaki, świergot' od *szczebiotać*, *szczebiettać*,
SZEPT 'pokątna rozmowa, ciche mówienie', 'pogłoska, wieść' od *szeptać*,
SZUM 'przeciągły, bezdźwięczny odgłos (...)' od *szumieć*,
ŚWIEGOT (o ptakach) '(...), szczebiot, świergot' od *świegotać (L)*,
ŚWIT 'przechodzenie nocnej ciemności w jasność dnia, brzask' od *świtać*,
TRUD 'wysiłek, mozół, praca', 'męka' od *trudzić*,
TRZASK 'głośny, krótki dźwięk (...)' od *trzaskać*,
trzęs 'zamieszanie' od *trząść (się)*,
UCISK 'stosowanie przymusu, narzucanie przykrych obowiązków, ciężarów itp. uciężenie, cierpienie, udręka' od *uciskać*,

²⁴² Dziś tylko *pl. tantum*.

²⁴³ Brak w *SSp* znaczenia czasownika, które by motywowało derywat, ale spotykamy takie w *Słowniku Lindego*.

ujazd, hujazd ‘objazd lub obejście czyjejś posiadłości przez rozjemców w celu wytyczenia jej granic, rozgraniczenie nieruchomości’ od *ujechać, ujachać, ujać*,
UKŁAD ‘umowa, ugoda, przymierze’, ‘reguła, zasada’ od *układać (się)*,
ukup ‘nabycie praw do czegoś (...)’ od *ukupić* ‘nabyć na własność, kupić’,
umysł ‘myśl, myślenie, zdolność myślenia, (...)’, ‘zamiar, zamiysł, cel, postanowienie, plan’, ‘troska’, ‘zaufanie, ufność, nadzieja’ od *umyślić*,
upad ‘(...)’, ‘spadnięcie, upadek’, ‘(...)’, ‘upadek moralny’ od *upadać, upaść*,
URAZ ‘uszkodzenie, obrażenie ciała wskutek uderzenia, bicia’²⁴⁴, ‘uszczerbek, strata, szkoda’ oraz znaczenie wycofane: ‘zgorszenie, (...)’ od *urazić, urażać*,
urąb ‘prawo wyrębu drzewa na opał’ od *urębić*,
urzek ‘ból głowy wywołany rzuceniem uroku, czarami’ od *urzec*,
WAR ‘jeden całkowity proces warzenia piwa (...)’ od *wrzeć*,
wchód ‘wchodzenie, wstępowanie’ od *wchodzić*,
wgon ‘prawo wypasania bydła w lesie, (...)’ od *wgonić*,
wkup ‘nabycie prawa do korzystania z lasów dworskich (...)’ od *wkupić (się)*,
wrąb ‘prawo wyrębu w lesie’ od *wrąbać (L)*,
wspór ‘zatarg, spór (...)’, ‘zeznanie stron procesowych (...)’, ‘nieposłuszeństwo, zuchwalstwo, opór’ od *wspierać się*,
wstęp ‘wszczęście bliżej nie znanej czynności procesowej’ od *wstąpić* ‘zacząć czynność (...)’,
wstłuk ‘sprzeciw, zakwestionowanie (...)’ od *wstłuknąć*,
wybieg ‘wypływ wody’ od *wybiegać*,
wychód ‘wyjście, wywędrowanie (...)’ od *wychodzić*,
WYKŁAD ‘objaśnianie, wyjaśnianie, komentarz’ od *wykładać*,
wymiot, wymiet ‘usunięcie z posiadłości, wywłaszczenie’ od *wymiotać, wymie- tać*,
wymysł ‘postanowienie, zasada’, ‘myślenie, myśl’ od *wymyślić*,
wypis ‘pisemne zrzeczenie się majątku (...)’ od *wypisać*,
występ ‘(...)’, ‘śmierć’, ‘przewinienie, przestępstwo’ od *(wystąpić)*, *wystąpić*,
wytok ‘wypływ (wody)’ od *wytoczyć (się)*,
wywód ‘wyprowadzenie’, ‘oczyszczenie z zarzutów (...)’, ‘końcowy wniosek, konkluzja’ od *wyvodzić*,
wywóz ‘(...) obowiązek dostarczania środków transportu (...)’ od *wywozić*,
WZROST ‘stawanie się coraz wyższym (...)’ oraz znaczenie wycofane: ‘pocho- dzenie, ród (...)’ od *wzrósć*,
wzwód ‘przeprowadzenie dowodu’ od *wzwieść* – słaba motywacja znaczeniowa,
ZACIĄG (K) od *zaciągać (L)*,
ZAJEM (dziś *praw.*) (K) od *zająć*,
zakał (K) od *zakalić*,
zakład (K) od *zakładać*,
ZAMĘT (K) od *zamącić*,
zamierzch, zamirzch ‘zmierzch’ (K) od *zamierznąć, zamirzchnąć*,

zapad (np. *słońca*) od *zapadać*,
zapał (K) od *zapalać*,
ZAPIS (K) od *zapisać*,
zastaw (K) od *zastawić*,
zatop (K) od *zatopić*,
zawrot (K) od *zawracać*,
ZBIEG (K) od *zbiec*,
zbój (K) od *zbić*,
zmiersch (K) od *zmierschać*, *zmierschnąć* (L),
zmysł (K) od *zmyślić*, *zmyślać*,
ZWYCZAJ (K) od *zwyczajając się*,
ZYSK (K) od *zyskać*.

Bliskie semantycznie nazwom czynności są derywaty wskazujące na sposób wykonywania czynności. Nic zatem dziwnego, że spotykamy w materiale przykłady:

bieg 'sposób, przebieg' od *biegać*,
obchód '(...), sposób życia' od *obchodzić*,
obrzęd 'sposób' od (*obrzędzić*), *obrzędzić*,
chód 'postępowanie' od *chodzić*;
czyn 'sposób' od *czynić*,
odlew 'sposób uderzenia' od *odlewać* (SXVI),
statek 'sposób życia', 'uporządkowane działanie, porządek' od *statczyć*,
WZGLĄD 'sposób odnoszenia się do kogoś, patrzenia' od (*wzglądać*), *wzglądać*.

Nazwy *miar* są nieliczne (10), ale przecież są to twory także we współczesnym języku rzadkie:

gon 'miara długości (...), staje' od *gonić*,
KĘS (też postać czeska *kus*) 'kawałek, nieduża część' od *kąsać*, *kęsać*,
pojazd 'tratwa jako jednostka obrachunkowa drzewa spalnego' od *pojeżdżać*,
rozmiar 'miara płynów' od *rozmiarzać*,
skład 'miara ziemi, (...)' od *składać*,
umiar 'ilość czegoś taka, jaka się komuś należy, należna (każdemu) ilość, właściwa ilość', 'właściwy zakres, zasięg' od *umierzyć*,
urost 'wzrost, wysokość, postawa, figura' od *urósć*,
WZROST 'wymiar pionowy (...)' od *wzrósć*,
WAR '(...) ilość piwa (...) otrzymana [w procesie warzenia piwa]' od *wrzeć*,
WÓZ 'ilość czegoś mieszcząca się na wozie' od *wozić*.

Zdarzają się derywaty (6), które w relacji do podstawy mają znaczenie czasu:

oświt 'brzask, świt' od *oświtnąć*,
POŁÓG '(...) okres czasu (...), jaki kobieta po urodzeniu dziecka przebywa w odosobnieniu'²⁴⁵ od *położyć się*,
przypowiaś, *przypowieś* 'termin sądowy wyznaczony do zadośćuczynienia wyrokowi skazującemu' od *przypowieszczać*,

²⁴⁵ Uznając ciągłość historyczną, miałam na uwadze tylko znaczenie strukturalne.

(przewód), *przewody* ‘przewodnia niedziela, pierwsza (...) po Wielkanocy’ od *przewodzić*,

WSCHÓD ‘pora, o której pojawia się zorza lub rano słońce (...)’ od *wschodzić*, *zapad* (*słońca*) od *zapadać*.

Na tym kończy się lista derywatów, którym można przypisać funkcję nazwy czynności (często znaczenia w relacji do podstawy słowotwórczej wzbogacone były dodatkowymi elementami). Lista derywatów paradygmatycznych, które odsyłają do konkretnych obiektów, jest długa i zróżnicowana; mają one wyraźne znamiona leksykalne, tzn. pod uogólnione znaczenia słowotwórcze (wartości kategoriałne) można podstawić znaczenia wyrosłe z przewartościowań semantycznych. Nic zatem dziwnego, że zazwyczaj treści wpisanych niżej derywatów są bogate w znaczenia pozastrukturalne; ich „zakotwiczenie” w rzeczywistość pozajęzykową jest silne. I to właśnie może być powodem, że wybór grupy kategoriałnej, gdzie zostanie wpisany derywat, wydaje się wątpliwy. Z konieczności niejako wiele formacji wpisano do grupy „obiektów”, mimo iż jest to dla języka polskiego kategoria bardzo słabo naznaczona formalnie. Wszystko wskazuje na to, że i dla słowotwórstwa staropolszczyzny była to kategoria marginalna (świadczy o tym bardzo zróżnicowana semantyka). Wielość takich typów stanowi jedynie konsekwencję założeń przyjętych przy redagowaniu niniejszej pracy – wpisywane są wszystkie derywaty, wszystkie ich znaczenia.

W grupie rzeczowników konkretnych powstałych od czasowników można znaleźć osobowe nazwy subiektów. Ale rola agensa czynności wydaje się drugorzędna. Po pierwsze, zdarzają się nazwy typu *blekot* (to raczej nazwa nosiciela cechy), po drugie, osobowe rzeczowniki występują obok dość licznych nieosobowych. Dodatkowym argumentem jest też zdolność tworzenia za pomocą derywacji paradygmatycznej męskiej zbiorowych nazw subiektów. Oto lista osobowych subiektów (*jednostkowych*) (13):

(*blekot*), *blegot* ‘jąkała’ od *blekotać*, *blegotać*,

dziewosłób ‘swat, pośrednik małżeński’ od *dziewosłębić*,

DZIWIW ‘osobliwe stworzenie, potwór, dziwoląg’ od *dziwić*,

łęż ‘mówiący nieprawdę, kłamca’ od *łgać*,

PROROK ‘człowiek natchniony przez boga, przepowiadający rzeczy przyszłe lub przekazujący wolę boga’ od *prorokować*,

przystaw ‘pomocnik, osoba asystująca’, ‘sługa miejski’, ‘nadzorca’ od *przystawać* ‘uczestniczyć w czymś’,

spas ‘zbawiciel’ – brak czasownika motywującego, ale o jego istnieniu można wnioskować na podstawie nazwy czynności *spasienie* ‘zbawienie’,

SWAT ‘pośrednik przy zawieraniu małżeństwa, dziewosłób’, ‘starosta weselny’ od *swatać*,

TEUMACZ, *tolmacz*, *tulmacz* ‘ten, co przekłada z jednego języka na drugi’ od *tłumaczyć*,

uwłok ‘człowiek złośliwy, obmówca’ od *uwłóczać* ‘naruszać dobrą opinię, (...)’,

310 *WŁOD* ‘posiadacz, właściciel’ od *włodać*,

WÓDZ 'ten, co prowadzi, przewodnik', 'ten, co przewodzi, naczelnik (...)' od *wodzić*,
ZBIEG (K) od *zbiec*.

Klasę zbiorowych nazw subiektów tworzą rzeczowniki:

NARÓD 'plemie, lud' oraz wycofane już: 'pokolenie', 'ród, rodzina, krewni',
'potomstwo' od *narodzić się*,

przyplód '(...), potomstwo (...), wyjątkowo ludzi' od *przyplodzić się*,

przestęp 'zastęp, wojsko' od (*przestąpić*) *przestąpić*,

SĄD 'instytucja wymiaru sprawiedliwości, osoba lub zespół powołany do wymia-
ru sprawiedliwości' od *sądzić*,

zajazd (K) 'jazda konna' od *zajechać*,

ZBÓR (K) od *zbierać (się)*.

Lista nieosobowych nazw subiektów czynności, procesów i stanów liczy 27
przykładów:

DOCHÓD 'przychód, wpływ, zysk' od *dochodzić*,

dział 'grzbiet wzgórza, wzniesienia, tworzący granicę, wzniesienie', 'przedział,
przepaść' od *dzielić*,

DZIW 'rzadkie, osobliwe zdarzenie, niezwykły czyn' od *dziwić*,

(DZWON), zwon 'dzwon' od *dzwonić*,

kap 'wosk okapujący z palących się świec' od *kapać*,

kręt 'pewien drewniany składnik wozu, śnice' od (*kręcić się*),

kruch 'gatunek piaszczysto-gliniastej gleby' od *kruszyć się* (SXVI),

obciek (?) 'żywica, naciek na drzewie' od *obciekać* (SXVI),

okół 'to, co znajduje się dookoła, otoczenie, sąsiedztwo' od *okolić*,

otok 'siniak, siny ślad po uderzeniu', 'rzeczka, potok' od *ociąć, ociekać*,

OŻÓG '(...), pogrzebacz' od *ożęgać (się)* (SXVI),

plóz 'zwierzę pełzające, płaz, gad' od *płózić* (o płazach, gadach) 'pełzać, czoł-
gać się',

POTOK 'strumień, mała rzeka (...)' od *pociąć*,

potop 'masa wody (...)' od *potopić*,

przechód 'bieg rzeki, potok' od *przechodzić*,

przyplód 'przychówek, potomstwo zwierząt, (...)' od *przyplodzić się*,

przysłuch 'teren poza właściwą wsią, do niej przynależny' od *przysłuchać* 'na-
leżeć, przynależeć, należeć się',

rozdział 'granica' od *rozdzielać, rozdzielić*,

skręt zob. *kręt* od *skręcić (się)* (L),

upad 'to, co się rozpadło, rumowisko, ruiny' od *upaść*,

uraz '(...), coś co wywołuje zgorzenie', 'przeszkoda, zawada' od *urazić, urażać*,

uród 'to, co się rodzi i zbiera na polu i w ogrodzie, plony, owoce, zbiory' od
urodzić się,

WAR 'wrząca woda (...)' od *wrzeć*,

występ 'część roli w kształcie cypla' od (*wystąpić*), *wystąpić*,

zamroz (K) 'szron' od *zamrozić*,

zaród (K) 'owoc, płód' od *zarodzić (K)*,

zmysł 'umysł' (K) od *zmyślić, zmyślać*.

Spotykamy też w materiale nazwy środków czynności. Mamy tu przede wszystkim nazwy narzędzi (17):

KRÓJ (dziś *roln.*) ‘nóż żelazny stanowiący część pługa’ od *kroić*,

LEJ, *lij* ‘(...)’, *lejek*’ od *lać*,

naczyn ‘narzędzie, przyrząd, instrument’ od *naczyć* ‘zrobić, wykonać (...)’,

narząd ‘narzędzie, (...)’ od *narządzić*,

NAWÓJ ‘wał w warsztacie tkackim, na który nawija się osnowę’ od *nawić*, *nawijać* (*SXVI*),

POPREĞ ‘część upręży końskiej, pas, rzemień do przypinania siodła’ od *poprężyć* ‘dość naprężyć’ (*L*),

przekaz ‘przeszkoda’ od *przekazić* ‘zagrozić przeszkodą, zamknąć’, ‘przeszkodzić’,

przekład ‘rodzaj pługa lub odkładnica u pługa’, ‘pręty żelazne dzielące palenisko od popielnika’ od *przekładać*,

przesiek ‘topór, siekiera ciesielska’ od *przesiekać* ‘siekać przeciąć’ (*L*),

spust ‘stawidła, (...)’ od *spuścić*, *spuszczać*,

strój ‘przyrząd, narzędzie, instrument’ od *stroić* ‘czynić, sporządzać coś’,

STRUG ‘narzędzie ślusarskie do strugania drzewa, dłuto’ od *strugać*,

TŁUK ‘żerdź, tyczka do płoszenia ryb’, ‘tłuczek (...)’ od *tłuc*,

trzask ‘laska do łapania ptaków’ od *trzaskać*,

UPUST ‘urządzenie regulujące wypływ wody (...)’ od *upuścić*,

WÓZ ‘pojazd (...)’ od *wozić*,

wypust jw. od *wypuszczać*.

Przykłady na nazwy substancji są następujące:

KLEJ, *klij* ‘klej, (...) także smoła ziemna’ od *kleić*,

LEK ‘środek leczniczy, (...)’ od *leczyć*,

LEP ‘gęsty, kleisty płyn (...)’ od *lepić*,

pokał ‘brud’ od *pokałać*,

POKARM ‘środki żywnościowe, jedzenie, (...) też środki na utrzymanie’ od *pokarmić*.

Funkcję materiału jako roli semantycznej mieszczącej się w pojęciu środka czynności da się przypisać derywatom:

pokrów ‘pokrycie, okrycie’, ‘pokrycie, przykrywka naczynia’ od *pokryć*,

SZEW ‘nić zszywająca, (...)’ od *szyc*.

Znalazł się nawet przykład na część ciała, której to można przydać rolę *quasi-instrumentu*:

SŁUCH (u zwierząt) ‘ucho’ od *śluchać*.

Dość liczna jest klasa derywatów odpowiadających *patiensowi* struktury predykatowo-argumentowej. Mieszczą się tu aż 43 formacje:

GRÓD ‘zamek, twierdza, miejsce warowne’ od *grodzić*,

kow ‘metal, stop metalu’ od *kować*,

*krusz*²⁴⁶ ‘grudka soli (używana jako środek płatniczy)’ od *kruszyć* (*SXVI*),

²⁴⁶ Umieszczam derywat w grupie rzeczowników męskich, kierując się własną intuicją, bo rodzaju

łom 'powalony wiatrem las', może 'ułamany kawałek chleba' od *łomić*,
ŁÓJ 'pewien gatunek tłuszczu zwierzęcego' od *lać*²⁴⁷,
ŁÓW 'to, co złowione, upolowane' od *łowić*,
ŁUP '(...), zdobycz wojenna, nieprawa korzyść', 'przedmiot brany siłą przez poszkodowanego jako zakład'; *wężowy łup* 'skóra zrzucona przez leniącego się węża' od *łupić*,
NAKLAD 'wydatki, koszty, zapłata za coś, środki potrzebne do wykonania czegoś', 'to, czego nakładzono, co położono'²⁴⁸ od *nakładać*, *nakłaść*²⁴⁹,
NAPÓJ 'płyn zdalny do picia' od *napić się*,
NASAD 'część wozu nałożona na oś, belka drewniana, w której osadzone są kłonicie' od *nasadzać* (*SXVI*), *nasadzić*,
NAWÓJ 'przędza, osnowa nawinięta do tkania' od *nawić* (*SXVI*), *nawijać* (*SXVI*), (*obuw*), *obów* 'obuwie, trzewik' od *obuwać*,
odmłódź 'nowe pędy, młode gałązki' od *odmłodzić*,
odzież 'odzież, odzienie, ubranie, szaty' od *odziewać*,
OGRÓD 'kawał ziemi otoczony płotem lub murem (...)' od *ogrodzić*,
OPAS 'zwierzę (zwykle wół), które się intensywnie karmi, (...)' od *opasać* (*się*) (*SWil*),
otłok (możliwa lekcja: *otłóg* (dzisiejsze *ODEŁÓG*) i na tej podstawie umieszczam wyraz wśród formacji motywowanych) 'łaka' od *odłożyć*, *otłóżyć*,
pobór 'podatek, danina pieniężna o różnej wysokości', 'stały podatek płacony przez chłopów (...) od łanu' od *pobrać*,
PODKŁAD 'miękką podkładka, zwłaszcza pod siodło' od *podkładać*,
pokład 'podpora, coś co wspiera, podtrzymuje, podstawka, podkład', 'dobro powierzone, dane na przechowanie, depozyt', '(...) skarby' od *pokładać*,
pokup 'opłata (...) za popełniony czyn przestępny lub jako odszkodowanie za wyrządzoną szkodę, też kara sądowa (...) od *pokupić* '(...), zapłacić karę lub odszkodowanie, (...)',
POSEŁ 'człowiek wysłany z jakąś wiadomością, (...) posłaniec, wysłannik' od *posłać*,
POSIEW 'zasiewy, zboże rosnące czy też zboże żęte' od *posiewać*,
przechód 'przedmowa, pierwszy ustęp tekstu' od *przechodzić* '(...) czymś poprzedzać',
przezysk 'rzecz lub pieniądze sądownie wygrane' od *przezyskać* 'wygrać sprawę sądową',
przymiar 'część gruntu poza wymierzonym łanem, będąca dodatkiem do pola głównego' od *przymierzyć*,
przymyt 'towary zajęte kupcowi z powodu ominięcia cła (...) od *przymytać* 'przeprowadzać omijając cło, przewozić z ominięciem cła, przemycać',

²⁴⁷ Seryjność apofonicznej oboczności każe przyjąć jej żywotność w staropolszczyźnie.

²⁴⁸ Drugie znaczenie dziś już przestarzałe.

²⁴⁹ Podane czasowniki (obie formy aspektowe) nie motywują obu znaczeń derywatu – pierwsze znaczenie motywuje postać niedokonana, drugie – dokonana.

przypad 'to, co się komuś może należeć oprócz części spadkowej' od *przypadać*,
przysąd 'opłata na rzecz sędziego, uiszczana przez stronę wygrywającą' od
(przysądzić), *przysądzić*,
SŁUCH 'to, co się słyszy, głos, dźwięk', 'wieść' od *słuchać*,
swat 'zięć' od *swatać*,
SZCZEP '(...), drzewko uszlachetnione szczepieniem' od *szczepić*,
tlucz 'kasza z tłuczonego zboża' od *tluc*,
upłot 'splecione włosy na głowie, splot, zwój włosów, warkocz' od *upleść*,
wkład 'pasek skóry umieszczany wewnątrz bucika wokół podeszwy' od *wkładać*,
wój 'jedno z pasm włókna, z których skręcony jest sznur' od *wić*,
wybór 'coś wyborowego (...)' od *wybierać*,
zaciąg 'wóz' (*K*) od *zaciągać*,
zakład (*K*) od *zakładać*,
ZAMEK (*K*) od *zamykać*,
ZASTAW (*K*) od *zastawić*,
zawiąz (*K*) od *zawiazać*,
zwój 'rzemień, pas', 'ubiór' (*K*) od *zwić* (*L*).

W grupie derywatów przyjmujących wartość kategoryalną rezultatów czynności znalazły się (37 przykładów):

cios 'znamię wycięte na drzewie w kształcie krzyża jako znak graniczny' od *ciosać*,
czyn 'broń, zbroja', 'szata' od *czynić*,
drop 'śląd zadrapania' od *dropać*,
łusk 'skórka, łuska lub łupina okrywająca owoc' od *łuskać* (*SXVI*),
marsk 'fałd, zakładka' od *marszczyć* (*SXVI*),
NACIOS 'znak graniczny, wycinany na drzewach lub na specjalnych palach'²⁵⁰
 od *naciosać*,
NAPIS 'to, co jest na czymś napisane', 'tytuł książki' od *napisać*,
narząd '(...) instrument muzyczny' od *narządzić* 'przygotować, (...)',
nasep (dziś *NASYP*) 'wał usypany z ziemi, (...)' od *nasypać* (*nasepać* słowniki
 nie notują),
nastrój 'naczynie, narzędzie, wyposażenie' od *nastroić* 'przygotować, (...)' (*SXVI*),
obraz 'rzeźba, posąg, (...)' od *obrazić*,
obrąb 'ogrodzenie obronne, fortyfikacja' od *obrąbać*,
osuch 'wysuszony chleb, placek' od *osuszyć*,
PLÓD '(...), dziecko w łonie matki, dziecko, potomek, potomstwo', 'owoc, la-
 torośl, plony ziemi' oraz wycofane: 'ród, plemię, pokolenie, potomność' od
plodzić,
pokos 'wał zboża, trawy, leżący na polu po jednym przejściu (...) kosiarza' od
pokosić,
popis 'akt, dokument', 'opis, spis' od *popisać*,
przecies 'ociosana belka' od *przeciosać*,

²⁵⁰ Dzisiejsze znaczenie jest szersze niż w staropolszczyźnie, ale być może różnica wynika

przecios ‘drewniany domek wiejski (...)’, ‘szopa z desek, ogrodzenie czy też jakiś sprzęt drewniany’ od *przeciosać*,
PRZEKOP ‘rów, kanał wypełniony wodą, fosa’, ‘wał, nasyp, szaniec’ od *przekopać*,
przepis ‘wierny odpis, kopia’ od *przepisać*,
sklep, zlepić ‘sklepienie’ od *sklepić*,
skon ‘rzecz przez kogoś dokonana’ od *skonać* ‘dokonać, spełnić, urzeczywistnić’,
*SKRĘT*²⁵¹ ‘pętla czy też sznur’ od *skręcać, skręcić*,
skrob ‘krochmal’ od *skrobać*,
tok ‘naczynie na płyny, beczka’ od *toczyć*,
TWÓR ‘to, co zostało stworzone, powołane do istnienia, żywe stworzenie’ od *tworzyć*,
URAZ ‘(...) rana’ od *urazić, urażać*,
WRĄB ‘śląd uderzenia ostrzem siekiery, miecza itp., nacięcie, karb’, ‘rejestr, zapis liczby czegoś w postaci nacięcia na kiju’ od *wrąbać* (L),
wycisk ‘ser’ od *wyciskać*,
WYMYŚL ‘to, co zostało wymyślone’ od *wymyślić*,
wypis ‘wierny odpis z książki sądowej, kopia’ od *wypisać*,
ZAPIS (K) od *zapisać*,
zawój (K) od *zawijać* (L),
zmark (K) ‘zmarka’ od *zmarkować* (się).

Często derywaty odczasownikowe utworzone przez włączenie do paradygmatu rzeczowników męskich mieszczą się w klasie *nazw miejsc* (36 przykładów):

bieg ‘koryto rzeki’ od *biec*,
błąd ‘bezdroże’ od *błądzić*,
BRÓD ‘vadum’, ‘miejsce w rzece sztucznie przysposobione do łapania ryb’ od *brodzić*,
GRÓB ‘miejsce, dół do pochowania zmarłego, grobowiec, mogiła’ od *grześć* (SXVI),
leg ‘(...)’, ‘legowisko’ od *legać*,
NASIEK ‘wycięte miejsce w lesie’ od *nasiekać* (SXVI),
obłąz ‘droga boczna, kołująca’ od *obłązić*,
OKRĄG ‘teren znajdujący się w pobliżu czegoś, teren otaczający coś, (...)’ od *okrążyć*,
osiek ‘przesieka, zasiek, umocnienie obronne wznoszone ze świętych drzew’ od *osiekać*,
otok ‘zarośla, łąka otoczona wodą’ od *ociąć, ociękać*,
PIEC ‘urządzenie, w którym pali się (...)’ od *piec*,
pogrzeb ‘grób, grobowiec’ od *pogrześć, pogrzebać*,
pokład ‘skarbnica, skarbiec, (...)’ od *pokładać* ‘kłaść umieszczając’,
POKÓJ ‘izba mieszkalna’ od *pokoić*,
połaz ‘pasieka, miejsce, na którym stoją ule z rojami pszczół’ od *połazić*,

²⁵¹ Dziś tylko w *lm*.

przebród ‘bród’ od *przebrnąć* ‘przejsć przez wodę’ (*SStp*), *przebrodzić* (*L*),
przechód ‘dróżka, ścieżka’, ‘bród, płytki odcinek rzeki’, ‘kryte przejście, kory-
 tarz’, ‘wolne dojście, dostęp’ od *przechodzić*,
przewóz ‘miejsce (...) do przeprawy przez wodę’ od *przewozić*,
przychód ‘wejście, otwór wejściowy’ od *przychodzić*,
rozdział ‘skrzyżowanie dróg, rozstaj’ od *rozdzielić*, *rozdzielać*,
roztok ‘potok wraz z doliną’, ‘miejsce rozwidlenia potoków’ od *roztoczyć*,
SĄD ‘(...)’, ‘miejsce odbywania rozpraw sądowych’ od *sądzić*,
SCHÓD ‘stopień’ od *schodzić*,
SKŁAD ‘miejsce składania czegoś, przechowywania, magazyn, depozyt’ od *skła-
 dać*,
skup ‘rynek, plac targowy’ od *skupować*, *skupić* ‘przeprowadzać transakcję
 kupna’,
spust ‘rozlewisko stawu rybnego’, ‘ujście, odpływ’ od *spuszczać*, *spuścić*,
SZEW ‘(...)’, ‘miejsce szycia płótna lub skóry’ od *zyć*,
upad ‘miejsce, do którego się spada, otchłań, głębia’ od *upaść*,
wchód ‘otwór (w budynku, namiocie) przeznaczony do wchodzenia (...)’ od
wchodzić,
WSCHÓD ‘strona świata (...)’ oraz znaczenia wycofane: ‘stopień, schodek’, ‘wejście
 (...)’ od *wschodzić*,
wychód ‘miejsce, gdzie coś się wydobywa na wierzch (...)’, ‘miejsce, gdzie się
 wychodzi w celu wypróżnienia się (...)’ od *wychodzić*,
WYGON ‘pastwisko’, ‘droga do wypędzania bydła na pastwisko’ od *wygonić* (*L*),
wypust ‘łąka przeznaczona do wypasania bydła’ od *wypuszczać*,
wzłój ‘wylew, rozlewisko rzeki, stawu’ od *wzlać* (*L*),
zagon (*K*) od *zagonić*,
ZBÓR (*K*) od *zbierać* (*się*).

Niektóre formacje mają tak daleki związek z podstawą słowotwórczą, że po-
 stanowiłam wynotować je osobno, podkreślając tym samym ich luźny związek
 z zagadnieniami słowotwórczymi (przejawia się tylko w motywacji formalnej):
DOWÓD ‘znak, ślad’ od *dowodzić*; *DZIAŁ* ‘część komuś przypadająca, udział,
 szczególnie część pola uprawnego’ od *dzielić*; *KLEP* ‘rodzaj sieci’ od *klepać*
 (*SSI*: „związane z cienkimi deseczkami (klepkami) (...) w celu straszenia i napę-
 dzania ryb”); *KRÓJ* ‘kształt, forma, krój odzienia’ od *kroić*; *najem* ‘wynagro-
 dzenie za usługi lub za użytkowanie czyjejś własności, opłata za wynajęcie’ od
nając, *najmować*; *narzaz*, *narzez* ‘danina uiszczana z gospodarstwa chłopskiego
 w bydle domowym, z czasem zmieniona na opłatę pieniężną’ od *narzazać*, *narzezać*
 ‘ściąć wiele’ (*SXVI*); *obchód* ‘dochód, zysk’ od *obchodzić*; *objazd* ‘okręg, ob-
 wód’ od *objeżdżać*; *oblik* ‘rachunek, dowód pisemny zobowiązania pieniężnego’
 od *obliczyć się*; *obwód* (?) ‘peryferia, teren przygraniczny’ od *obwodzić*; *odu-
 mór* ‘spadek lub jego część należąca się komuś z rodziny zmarłego’ od *odumie-
 rać*, *odumrzeć*; *OKRĄG* ‘przedmiot w kształcie koła (...)’, ‘krąg, obręcz’ oraz
 znaczenia wycofane: ‘cykliczny bieg czasu, cykl, (...)’, ‘splot, zwój’ od *okrążyć*;

316 *OKUP* ‘pieniądze za wykupienie czegoś, wykup’ od *okupić*; *pokłon* ‘opłata

zwyczajowa składana panu przy opuszczaniu wsi', 'podarek dany dla przekupienia, łapówka' od *pokłonić się*; *połóg* 'narzuta na łóżko czy też kotara zasłaniająca łóżko', 'stręczyciel' od *położyć*; *ponik* 'podziemne koryto rzeki' od *poniknąć* 'osłabnąć, ustać, zginać'; *porąb* 'jakaś danina a. opłata od prawa wypasania bydła na porębach', *dubium* 'szałas' od *porąbać*; *POWÓD* 'strona skarżąca w procesie sądowym', 'opiekun prawny, pełnomocnik', 'prawo do wniesienia powództwa', 'powinność dostarczania środków transportu (...) ' od *powodzić*; *przedział* 'odstęp między włosami, (...) ' od *przedzielać*; *przemyt* '(...) karna opłata za ominięcie cła', 'niedozwolone świadczenie (lub pieniądze) dane w celu zyskania sobie przychylności' od *przemycać*, *przemycić*; *przenajem* 'zapłata nienależna' od *przenajmować*, *przenając* 'przekupić, zjednać sobie pieniędzmi lub darami'; *przepór* 'rozciecie koszuli lub sukni, rozporek', 'tłuczek czy też stępa' od *przeprzeć*, *przepierać*; *przeświew* (?) może 'wydrażony pień drzewa służący do odprowadzania dymu' od *przeświecać* 'rozjaśniać, oświecać, oświetlać'; *przewóz* 'opłata za przewiezienie przez rzekę' od *przewozić*; *przykład* 'dowód, świadectwo', 'jakaś opłata sądowa czy też wydatki, koszt', 'opłata pieniężna jako rekompensata za popełniony czyn przestępny (...), też kara sądowa nakładana na stronę procesową' od *przykładać*; *przymyt* '(...) kara płacona za ominięcie cła' od *przymytać*; *przypowiaś*, *przypowieś* '(...) dokument zawierający (...) wezwanie [do sądu]' od *przypowieszczać*; *rozbój* 'rzecz pochodząca z grabieży' od *rozbijać*, *rozbić*; *ROZDZIAŁ* znaczenie wycofane: 'wydzielona grupa ludzi, oddział' oraz znane: 'odcinek tekstu, odstępek' od *rozdzielić*, *rozdzielać*; *rozjazd* 'znak graniczny' od *rozjeżdżić* 'ustalić granice, rozgraniczyć nieruchomości'; *rozmiar* 'danina płacona pierwotnie w miodzie' od *rozmierzać*; *rozpór* 'przedział (we włosach)' od *(roz)pierać*, *rozpirać*; *rozpust* 'opłata uiszczana na Rusi na rzecz władzy przeprowadzającej rozwód' od *rozpuścić*; *rząd* 'szereg', 'ustalony porządek', 'zajęcie, zatrudnienie', 'umowa, układ', 'jakaś ozdoba' od *rządzić*; *SADZ* 'drewniana skrzynia, (...) służąca do przechowywania żywych ryb' od *sadzać*; *schód* 'przepaść' od *schodzić*; *skład* 'splata (najczęściej w postaci bydła, koni) dziedzictwa (...) ' od *składać*; *sposób* 'kształt, figura' od *sposobić*; *spusk* '(...) ryby wybierane po spuszczeniu wody ze stawu' od *spuszczać*; *spust* jw. od *spuścić*, *spuszczać*; *statek* 'mienie ruchome (...) ' 'narzędzie' od *statczyć*; *strój* (*bobrowy strój*) 'wydzielina pewnych gruczołów bobrów o (...) znanych właściwościach leczniczych' od *stroić*; *ujazd* 'wytyczona urzędowo granica posiadłości; znak graniczny, zwykle w formie usypanego wału ziemnego' od *ujechać*, *ujachać*, *ująć*; *UKROP* 'wrząca woda, (...) ' *przen.* 'to, co zmywa brud grzechów' od *ukropić* (L); *ukup* '(...) należność za nabycie praw do czegoś' od *ukupić*; *UMYSŁ* '(...) rozum, świadomość, inteligencja, też głowa i serce jako siedlisko myśli' od *umyślić*; *wchód*, *wchody* 'prawo wstępu do lasu i korzystania z niego' (semantyczny rutenizm) od *wchodzić*; *wgon* '(...) opłata za wypasanie [bydła w lesie]' od *wgonić*; *wkup* '(...) należność za nabycie [prawa do korzystania z lasów dworskich]' od *wkupić* (się); *WÓZ* 'gwiazdozbiór nieba północnego (...) ' od *wozić*; *wręb* 'opłata lub danina za prawo wyrębu drzewa (...) ' 'żerdka do rozwieszania ubrań' od *wrębać* (L); *wychód* 'opłata płacona panu, z którego wsi kmieć odchodził (...) ' od *wychodzić*; *wykład*

‘przekład na inny język, (...)’, ‘zakład, kara pieniężna (...) na wypadek niewykonania jakiegoś zobowiązania’ od *wykładać*; *wyrząd* ‘danina, którą kmiecie obowiązani byli złożyć panu wyruszającemu na wojnę’ od (*wyrządzić*), *wyrządzać*; *zabój* (K) od *zabić*; *zamyśl* (K) od *zamyśleć*, *zamyślić* (L); *zaród* (K) od *zarodzić* (L).

Zdarzają się rzeczowniki (bądź niektóre znaczenia rzeczowników wyżej wymienionych), dla których nie znaleziono motywacji znaczeniowej, choć formalne stosunki fundacyjne wydają się oczywiste: *dokład* ‘zapytanie o rozstrzygnięcie’ od *dokładać*; *gród* ‘ciężar ludności wieśniaczej, obowiązek budowy i naprawy grodów’ od *grodzić*; *gwałt* ‘siła moc’, ‘bezczelność, zuchwalstwo’ od *gwałcić*; *gwiżdż* ‘tylna część siodła’ oraz *gwiżdż* ‘robaczywy orzech laskowy’ od *gwiszczyć*; *ckwap* ‘puch, rodzaj lekkiego, delikatnego pierza’ ten sam rdzeń, co w *kwapić* (SSI); *ŁĄŻ* (dziś wyraz gw., reg.) ‘grunt uprawny na miejscu wyrobionym w lesie, czyli wycięty i wypalony’ od *łazić* ‘kopać, grzebać’ (tak w SSI); *MŁOT* ‘(...)’, *młot* od *młócić*; *NABIAŁ* ‘(...)’, produkty z mleka’ od *nabielić* (SXVI); *narąb* ‘jakaś danina, prawdopodobnie od prawa rąbania w lesie’ od *narąbać*; *nastaw* ‘(?)’ od *nastawić*; *natręt* ‘opętany’ od *natrącić* (SXVI); *oblik* ‘obowiązek, przymus prawny’, ‘warunek’, ‘przyczyna’ od *obliczyć* (się); *oblęd* czy *obląd* ‘przywidzenie, zwidzenie, widziadło’ od *oblądzić* (SXVI); *obraz* ‘kształt, postać, figura’ od *obrazić*; *odpust* ‘zwłoka’ od *odpuścić*; *obwód* ‘okrąg, krąg’ od (*obwódzać*), *obwódzać*; *okół* ‘namiot’, ‘wykrętne postępowanie, wykręty’ od *okolić*; *omył* ‘wątpliwość’ *omylić* (SXVI); *OSIEK* ‘łąka na urodzajnej glebie, niżej położona’ od *osiekać*; *plód* ‘rodzaj, gatunek’ od *plodzić*; *pobieg* ‘bieg, tok (wody)’ od *pobiec*; *pochop* ‘początek, pierwszy odcinek ciągu w przestrzeni’, ‘pochodzenie, źródło’ od *pochopić*; *pochwat* ‘powód, pretekst’ do *pochwacić*; *pomiot* ‘rodzaj opłaty, podatku od towarów nakładanego na handlujących przez mincerza książęcego i przez niego pobieranego w pieniądzu’ od *pomiotać*; *poród* ‘rodzaj’ od *porodzić*; *posób* ‘kształt’ od *posobić*; *postaw* ‘zwoj, sztuka tkaniny (...)’, ‘osnowa’ od *postawić*; *projezd* ‘trud podróży, koszt podróży’ (rutenizm); *przecios* ‘(...) łan roli’ od *przeciosać*; *przekup* (?); *przelóg* ‘rola, pole nadające się do uprawy’, ‘wzniesienie, pagórek, może też rola leżąca na wzniesieniu’ od *przełożyć*; *przemyt* ‘(...) konfiskata towaru (...)’ od *przemycić*; *przewał* ‘ulewa, wezbrana woda, fala’, ‘gwałtowny wiatr, (...)’ od *przewalić*, *przewalać*; *przystaw* ‘jakiś rodzaj dochodów, (...)’ od *przystawać*; *rozdział* ‘różnica w traktowaniu’, ‘odmienność, odmienny rodzaj’ od *rozdzielić*, *rozdzielać*; *sąd* (pieniężny *sąd*) ‘przysięga’ od *sądzić*; *skład* ‘prawo, którym przejezdni kupcy zobowiązani byli wystawić swoje towary na sprzedaż w całości lub przez określony czas’, ‘wypełnienie jakiegoś zobowiązania, układ spłatę zabezpieczający’ od *składać*; *statek* ‘uczynek, skutek uczynku’ od *statczyć*; *układ* ‘przewidziane w prawie ziemskim terminy dawności, powodujące nabycie lub utratę jakiegoś uprawnienia’, ‘nieprzyjazny zamiar, podstęp, zasadzka’ od *układać* (się); *upad* ‘utrata czegoś’, ‘pośpieszna, błędna czynność’ od *upadać*, *upaść*; *urok* ‘odsetki’, ‘danina’ od *urzec*; *widz* ‘sługa, posłaniec’ od *widzieć*; *wstok* ‘wkładka w obuwiu (...)’ – odnotowany w L cząsownik *wstoczyć* nie motywuje derywatu; *wymiot*, *wymiet* ‘bliżej nie znana

powinność prawa książęcego' od *wymiotać, wymietać*; *wywód* 'spis, wykaz' od *wywodzić*; *WZGLĄD* znane dziś znaczenie: 'liczenie się z kimś, pamięć o kimś' oraz znaczenia wycofane: 'wygląd', 'widzenie, przywidzenie (...)', 'wzór, model' od (*wzglądać*), *względać*, *zapust* 'gaj, odstęp, zagajnik' od *zapuszczać* (SR).

Nie dla wszystkich wyrazów, mających znamiona derywatów paradygmatacznych, udało się odnaleźć w dotychczasowych słownikach historycznych motywujące (choćby w niewielkim stopniu) czasowniki. Mieszczą się tu: *bełt* 'strała, pocisk', 'kusza'; *dołęk* 'doświadczenie'; *drzazg* 'zgiełk 'krzyk, hałas'; *napław* 'lejek'; *naton*²⁵² 'miejsce, gdzie się składa drzewo, może też drwalnia', 'pień (do rąbania drzewa)'; *nawąz* 'drobny przedmiot z jakimś znakiem, (...) amulet'; *nawyrzez* 'jakiś znak wycięty (...) w drzewie'; *oblój* 'pijak'; *obochód* 'chodzenie dookoła, (...)'; *obróz* '(...), obroża', 'ozdobny łańcuch (...)'; *ocios* a. *oczoz*; *oklęk* 'jakiś rzeźbiony ornament (...)'; *OSZCZEP*; *podczos* 'młode pędy kapusty, odrosła głów kapusty (...), używane jako wczesna jarzyna'; *patoki* pl. *tantum*; *połok* 'żarłok, obżartuch' (w SB pod *łokać* 'łeptać, chlać, żłopać'); *powąz*; *POWRÓZ*; *pozór* 'widowisko, widok'; *POŻAR* 'palenie się budynków, lasów itp. (...)'; *probój* 'skobel, zawias', 'rana zadana koniowi przy niewłaściwym podkuwaniu'; *prowód* 'powinność dostarczania środków transportu (...)'; *przedech* 'upust wodny, śluza'; *przeduch* jw.; *przestark* 'poniżenie, zniewaga'; *przezmiar* 'jednostka wagi (...)'; *przymiot* 'wrzód, ropień (...)'; *przyrok* 'działanie magiczne przynoszące szkodę, urok'; *rozlój* 'zagłębienie w ziemi, (...) odpowiednie na staw, sadzawkę'; (*rozrzaz*), *rozdrzaz* 'spór'; *rozterk*, *rozcirc*, *roztyrk* 'niezgoda, spór, zwada, zamieszki'; *skrow* 'schówek'; *spusk* por. *spust*; *ukon* 'obowiązek, powinność'; *utok* 'miejsce schronienia, ucieczki (...)'; *uwroz*; *wąz*, pl. *tantum* *węzy*; *wykał* 'nasienie samca'; *WYKROT* 'drzewo wyrwane z korzeniami'; *wysk* 'wołanie'; *wytecz* 'wybicie kości ze stawu (...)'; *wywóz* 'wawóz'; *wzajem* 'danie, przekazanie czegoś pod warunkiem zwrotu (...)'; *wzrój*, *wzdrój*; *wzwór* (K); *zachyt* (K) bohemizm; *zacios* (K); *zagaj* (K); *ZAGON* (K) 'pole orne'; *zakon* (K); *załaz* (K); *zamiar* (K); *ZASTĘP* (K); *zatok* (K); *zatwar* (K); *zawąz* (K); *ZAWOD* (dziś pl. *tantum*) (K); *ZGON* (K); *zrzek* (K); *zwierzch*, *zwirzch* (K); *zwod* (K); *zwor* (K).

Do derywacji polegającej na włączeniu do paradygmatu męskiego²⁵³ zaliczyć też należy nieliczne twory **odprzymiotnikowe**:

GĄSZCZ, *gęszcz* 'gęstwina, gaj, zarośla', 'gęsty sos' od *gęsty*,
GORĄC 'upał, spiekota, ciepło', 'żarliwość, zapal'²⁵⁴ od *gorący*,
przeciwiem (?) 'jakiś rzemień w uprzęży końskiej' od *przeciwny*,
mokrz 'mocz, uryna' od *mokry*,

²⁵² Brückner widzi tu rdzeń *ciąć*.

²⁵³ Przy niektórych z wymienionych formacji można mieć wątpliwości co do rodzaju gramatycznego. Kierowałam się tu intuicją, bo teksty nie zawsze ujawniają rodzaj. Do takich tworów, mogących równie dobrze być traktowane jako rzeczowniki żeńskie typu spółgłoskowego, należą: *susz*, *starz*, *ślep*.

²⁵⁴ To znaczenie nie jest pewne, gdyż użyta w cytacie forma dopełniacza nie pozwala na rozstrzygnięcie, czy w mianowniku należy przyjąć *gorąco* czy *gorąc*. Warto też wspomnieć, że ciągłość historyczną ma tylko pierwsze znaczenie.

NÓW ‘nowy księżyc, pierwsza faza księżyca’ od *nowy*,
równień ‘ten, co jest równy komuś, czemuś’ od *równy*,
susz ‘woszczyna, puste plastry wosku bez miodu’ od *suchy*,
*ślepie*²⁵⁵ *zool.* ‘gatunek muchy, ślepak’ od *ślepy*.

Przytoczone niżej derywaty **odrzeczownikowe** nie są oczywiste. Obcy rodzaj niektórych jest oczywisty, ale przecież nie zmienia to faktu, że mogła istnieć relacja motywacyjna między dwoma istniejącymi rzeczownikami (por. dziś *fizyk* i *fizyka*). W związku z powyższym jako motywowane uznaję:

FILOZOF ‘mędrzec, uczony’ od (*filozofia*), *filozofija*,
(*SCHOLASTYK*), *skolastyk* (dziś *hist.*) ‘członek kapituły zajmujący się sprawami szkoły katedralnej lub kolegialnej (...)’ od *scholastyka*.

W jednym z derywatów proces derywacji polegał na włączeniu leksemu do paradygmatu męskiego: *sarn* ‘samiec sarny’ od *sarna*.

Z nazw botanicznych i zoologicznych, które można włączyć do omawianej klasy rzeczowników utworzonych poprzez derywację fleksyjną, wymienić należy: *brząk* ‘pirus (*Sorbus*) torminalis Ehrh.’; *CHRZĄSZCZ*, *chrząst*, *chrząszcz*; *DROP* (od *dropać*?); *łącz* ‘gatunek turzycy’, *łusk*; *łuszcz*; *mord* (*wilczy mord*); *mrug*; *nasik* (*wisielczy nasik*); *nawój*; *nawrót* ‘dziewięciornik błotny’; *nieczan* (?); (*niejrzał*); *podnos*; *pokłask*; *pokrzyk*; *pomyk*; *postrzał*; *POWÓJ*; *przestęp*; *prześląg*; *przymiot*; *rumien*, *romien*, *rumion*; *SKRZYP*; *smlód*; *wytrzeszcz*.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej zakończone na **-(a)** w mianowniku

Dominują tu rzeczowniki utworzone w drodze zmiany paradygmatu **z czasownikowego** na rzeczownikowy. Przede wszystkim spotykamy olbrzymią liczbę nazw czynności i stanów (140 przykładów):

chęłpa ‘pycha, chęlenie się, wynoszenie się’ od *chęścić się*,

chluba, *chluba* ‘pycha’ od *chlubić się*, *chlubić się*,

CHWAŁA, *fała* ‘uznanie, rozgłos’ oraz znaczenia wycofane: ‘szczęście wieczne jako nagroda za bogobojne życie’, ‘uroczyste wyrażanie uznania (...)’, ‘(...) majestat’, ‘(...) chluba’ od *chwalić*, *falić*,

cięża ‘branie w zastaw, zajmowanie sądowe’ od *ciężać*,

domowa ‘końcowy wniosek, konkluzja’ od *domówić* ‘dokończyć mówić’,

dzięka ‘cześć, chwała, podziękowanie’ od *dziękować*,

folga ‘posłuch, pójście za czymś’ od *folgować* ‘ulegać, ustępować’, ‘iść, postępować za czymś’²⁵⁶,

²⁵⁵ Nie ma pewności, czy wyraz należy do paradygmatu męskiego (końcowe *p* mogło być miękkie, wtedy wyraz mógł należeć zarówno do typu męskiego, jak i żeńskiego).

²⁵⁶ Podobnie jak w grupie poprzedniej, przyjmuję stosunki motywacyjne, choć kierunek fundacji nie jest oczywisty (por. przypis do *fryj*).

gada ‘spór, kłótnia’ od *gadać*,

GROZA ‘przestrach, przerażenie, trwoga, obawa przed czymś’, ‘właściwość wywołania strachu, groźność, straszliwość’ oraz wycofane już: ‘groźba, pogrożka’, ‘podstęp, zasadzka, chytrłość’ od *grozić*,

(*HANBA*), *gańba* ‘obraźliwe wyśmiewanie się, szydzenie’, ‘stan zawstydzenia, (...)’, ‘zła sława, zła opinia’, ‘zarzut, zarzut obraźliwy’, ‘rażący brak ogłady, prostactwo’, ‘(...)’, ‘zły uczynek (...)’ od (*hańbić*), *gańbić*,

igra ‘zabawa, gra’, ‘widowisko, występy kuglarskie’ od *igrać*,

JAZDA ‘podróż’, ‘wyprawa (wojenna), przemarsz’ od *jeździć*,

kupia ‘czynności kupieckie, kupowanie’ od *kupić*,

łża ‘nieprawda, kłamstwo, też podstęp, zdrada, zasadzka’ od *łgać*,

MĘKA ‘ból fizyczny, (...)’, ‘(...) cierpienie (...)’ od *męczyć*,

miana ‘zamiana, (...)’ od *mienić*, *mienić się*,

MIARA, *miera* ‘pomiar, (...)’ od *mierzyć*,

modła (dziś tylko *MODŁY*) ‘akt prośby i czci, (...)’, ‘(...)’, ‘składanie ofiary’ od *modlić (się)*,

MOWA ‘(...) wypowiedź, wypowiedzenie, (...)’, ‘mowa określonego narodu, język’, ‘zdolność mówienia’ od *mówić*,

NADZIEJA ‘przekonanie, że się to stanie, czego oczekujemy, (...) ufność, zaufanie’ od *nadziać się*, *nadziwać (się)*,

NAGANA ‘przygana’ od *naganić*,

nagoda ‘przypadek, traf’ od *nagodzić się* ‘zdarzyć się, trafić się, (...)’ (*SXVI*),

NAMOWA ‘perswazja, zachęta, rada’ od *namówić*,

NAPRAWA ‘naprawienie, (...)’ oraz wycofane: ‘namawianie do czegoś’ od *naprawiać*,

NAUKA ‘pouczenie, powiadomienie, (...)’, ‘uczenie się’ od *nauczać*,

nawała ‘nawałnica, burza, wzburzone fale’, ‘gwałtowne, nagłe uderzenie, atak’ od *nawalić (L)* (brak pełnej motywacji znaczeniowej).

NĘDZA ‘(...)’, ‘wielka bieda, ciężkie położenie, nieszczęście, utrapienie’ od *nędzić*,

NIEWOLA ‘brak wolności, zależność (społeczna, polityczna), poddaństwo’, ‘przymus, konieczność’ od *niewolić*,

OBLUDA ‘fałszywość, (...)’, ‘podstęp, podstępne działanie’ oraz wycofane znaczenia: ‘złudzenie, zawodne myśli, pragnienia’, ‘brednia, głupstwo, niedorzeczność’ od *obludzić*,

OBMOWA ‘mówienie o kimś źle, złośliwie’ od *obmówić*,

OBRAZA ‘przymówka, przygana, zniewaga, obelga’ od *obrazić*, *obrażać*,

OBRONA ‘bronienie, odpieranie napaści, (...)’, ‘osłona, opieka, piecza’ od *obronić*,

OCHŁODA znaczenie wycofane: ‘ochłodzenie, oziębienie, orzeźwienie’ oraz znane: ‘pokrępienie, wzmocnienie’ od *ochłodzić*,

odeprza ‘odpowiedź na zarzuty przeciwnika procesowego (...)’ od *odeprzeć*,

ODMIANA ‘zmiana, (...)’ oraz znaczenia wycofane: ‘zamiana, wymiana’, ‘odpłata, wynagrodzenie’ od *odmieniac*,

ODMOWA, *otmowa* ‘sprzeciw, (...)’ oraz wycofane: ‘(...)’, ‘replika’ od *odmówić*, *otmówić*,

ODPŁATA, *otpłata* 'odwzajemnienie się (zwykle za dobre), wynagrodzenie, odwdzięczenie się, oddawanie wet za wet' od *odpłacić*, *otpłacić*,
odwłoka, *otwłoka* 'odłożenie na potem, (...) zwłoka' od *odwłóczyć*, *otwłóczyć*,
okrasa 'piękny pozór' od *okrasić*,
omowa 'mówienie o kimś źle, złośliwie', 'wymówka, usprawiedliwienie się, uzasadnienie, pozór, pretekst, sposobność' od *omówić*,
oprawa 'naprawa, (...), ulepszenie, korekta', 'zarząd, władza', 'zastępowanie w sądzie jednej ze stron procesowych', 'ugoda', 'usprawiedliwienie, wyjaśnienie' od *oprawiać*²⁵⁷,
oprza 'oskarżenie, powództwo' od *oprzeć* 'oskarżyć',
osoka 'oskarżenie, oszczerstwo' od *osoczyć*,
oświata 'światło, jasność (...)' od *oświecać*, *oświecić*,
pochwała, *pofala* 'oddawanie czci' od *pochwalić*, *pofalić*,
POCIECHA 'usunięcie przygnębienia, smutku, (...)' od *pocieszać*, *pocieszyć*,
podnieta 'zapalenie, rozpalenie (ognia)' od *podniecać*,
podoba 'postać, podobieństwo' od *podobać się* 'być podobnym',
PODPORA 'pokrępienie, pomoc' od *podporać* 'wzmacniać, krzepić',
PODWODA 'powinność dostarczania środków transportu panującemu i jego urzędnikom'²⁵⁸ od *podwodzić*, *podwiesić* (L),
pogląda 'pogłaskanie' od *pogładzić* (L)²⁵⁹,
pogoda 'sposobność, dogodna chwila' od *pogodzić* 'pójść na rękę, dogodzić',
pogroza 'grożenie, groźba, pogrożka' od *pogrozić* (L),
POKORA 'uznanie własnej małości, (...)' oraz znaczenie wycofane: 'publiczne upokorzenie się winowajcy, najczęściej zabójcy, prośba o przebaczenie' od *pokorzyć się*,
POKUSA '(...), poduszczenie do czegoś złego, (...)' od *pokusić*,
POKUTA 'dobrowolnie na siebie przyjęte umartwienie a. kara wyznaczona jako moralne zadośćuczynienie za grzechy', 'kara (...)' od *pokutować*,
pomiar, *pomiera* '(...), ustalanie granic nieruchomości' od *pomierzać*,
pomowa 'oskarżenie, skarga', 'forma skargi słownej składanej w sądzie' od *pomówiać* 'oskarżać' (L)²⁶⁰,
POMSTA (dziś *hist.*) 'odwet za krzywdę, kara', 'zapłata' od *pomścić* (się),
ponęta 'łowienie ptaków' od *ponęcać*²⁶¹,
POREKA 'poręczenie, gwarancja, rękojmia' od *poręczyć*, *poręczać*,
posada 'obowiązek trzymania straży przez chłopów w grodach' od *posadzić*²⁶²,

²⁵⁷ O motywacji dwóch ostatnich znaczeń derywatu wnioskuję na podstawie znaczeń odmiany aspektowej *oprawić*.

²⁵⁸ Podobnie jak w grupie derywatów paradygmatycznych rodzaju męskiego, wśród nazw czynności umieściłam również nazwy obowiązków, powinności i praw (też: *powaba*, *przesieka*).

²⁵⁹ Wprawdzie czasownik *pogładzić* znajduje się w *SSłp*, ale w znaczeniu: 'zgładzić, zniszczyć'.

²⁶⁰ Choć czasownik *pomawiać* nie jest odnotowany w *SSłp*, wskazane znaczenie odnajdujemy przy odmianie aspektowej *pomówić*.

²⁶¹ Przyjmuję motywację przez *ponęcać*, mimo iż w *SSłp* odnotowane jest dla tego czasownika tylko znaczenie: 'ponaglać'. Powodem jest znaczenie: 'przynęcać' dla *ponęcić* w L.

²⁶² Motywacja semantyczna nie jest pewna.

POSŁUGA 'przysługa, usługa, usłużenie, pomoc' od *posługować* albo *posłużyć*,
POŚWIATA 'światło' od *poświęcić*,
potępa 'znieważenie, zniewaga, pogarda', 'napętnowanie' od *potępić*, *potępiać*,
potopa '(...), zalanie masą wody (o potopie biblijnym)' od *potopić*,
powaba 'obowiązek świadczenia robocizny przez chłopów (...) w okresie cięż-
 szych i pilniejszych robót', 'wstęp, początek zabawy, może też wezwanie do
 współudziału' od *powabiać* 'wezwać, przywołać',
POŻOGA, *pożega* 'podpalenie budynków, lasów itp.' od *pożec*,
prza 'oskarżenie, skarga sądowe', 'spór sądowy, sprawa' od *przeć* (*się*),
przechwała 'pycha' od *przechwalać się*,
(przeciwmowa), *przecimołwa* 'różnica zdań, spór, kłótnia' od *przecimować*,
przecimołwić,
przegroza 'groźba' od *przegrozić*,
przeigra 'przeigrana (w grze)' od *przeigrać*,
przekaza 'przeszkoda, zawada', 'przyczyna niestawienia się do sądu' od *przekazić*,
PRZEMIANA 'przejście w inny stan albo formę, (...) ' od *przemieniać*, *przemie-
 nić* (*się*),
przemyta 'ominięcie cła, uchylenie się od zapłacenia cła, też konfiskata towaru
 (...) ' od *przemycać*, *przemycić*,
przesieka 'powinność polegająca na braniu udziału przy tworzeniu przesieki, (...) '
 od *przesiekać* 'siekać przeciąć' (*L*),
przewoda 'przeprowadzenie' od *przewodzić*,
PRZYCZYNA 'powód, motyw; także warunki sprzyjające' oraz wycofane znaczenia:
zła, fałszywa przyczyna 'coś przeciwnego normom moralnym', 'wstawiennictwo,
 orędownictwo', 'współudział, pomoc', 'stan, położenie' od *przyczynić* (*się*),
przygana 'zarzut godzący w dobre imię', 'błuznienie, urąganie', 'skaza, wada'
 od *przyganić*, *przyganiać*,
PRZYGODA 'przypadek, (...) ' oraz znaczenia wycofane: '(...), okazja', 'powo-
 dzenie, pomyślny wynik', 'potrzeba', 'niebezpieczeństwo', 'występek' od
przygodzić się,
przymowa 'przemowa, przemówienie (...) ', 'wstawiennictwo', 'nagana, słowna
 obraza' od *przymówić* (*się*),
PRZYSIĘGA 'uroczyste oświadczenie złożone z powołaniem się na boga (...) ,
 środek dowodowy w postępowaniu sądowym', 'uroczyste przyrzeczenie,
 ślubowanie, obietnica spełnienia czegoś, zobowiązanie się do czegoś z okazji
 objęcia jakiejś funkcji' od *przysięgać*,
pwa 'ufność' od *pwać*,
RADA, *reda* 'radzenie nad czymś, obrady, narada (...) ', 'radzenie komuś, (...) '
 od *radzić*,
ROZMOWA 'ustna wymiana myśli' od *rozmówić* (*się*)²⁶³,

²⁶³ Odnotowane w *SSp* przykłady użycia czasownika *rozmówić* nie motywują derywatu. Ale mimo tego przyjmuję motywację, gdyż rzeczownikowa postać *rozmówienie* ma znaczenie 'rozmo-
 wa, ustna wymiana myśli'.

rozpasta 'jedzenie obfite, uczta' od rozpaść 'pasząc roztuczyć' (L),
 ROZPRAWA 'rozpatrywanie, rozstrzyganie sporu przez sąd' oraz wycofane
 z języka współczesnego: 'umowa, układ polubowny', 'opowieść, opis zdarzeń'²⁶⁴ od rozprawiać,
 rozprza 'spór sądowy' od rozprześć się, rozprzeć się,
 SKARGA 'narzekanie, żalenie się, uskarżanie się', 'oskarżenie, wystąpienie
 z roszczeniem, formalnie otwierające proces sądowy' od skarżyć (się),
 skaza 'szkoda, strata' od skazić,
 SKWARA 'upał, gorąco, spiekota' od skwarzyć (L),
 spora 'zatarg, sprawa sporna, rozstrzygana na drodze postępowania sądowego'
 od spierać się (L),
 SPRAWA nie znane dziś znaczenia: 'kierowanie, zarząd, opieka', 'usprawiedliwie-
 nie się, oczyszczenie z zarzutów, udowodnienie niewinności', 'porozumienie,
 umowa, polubowne załatwienie sporu', 'działanie' (tu też wyszczególnione jako
 9 znaczenie użycie: (łuk, kusza) do sprawy 'gotowe do użycia'), 'naprawie-
 nie', 'prawo' oraz funkcjonujące dziś: 'rzecz do załatwienia' od sprawić,
 sprawiać,
 STRATA 'wydatki pieniężne, koszty, szkoda poniesiona, przepadek czegoś' oraz
 wycofane już: 'zguba, zagłada, zniszczenie' od stracić,
 SWAWOLA 'nadużywanie wolności' od swawolać (L),
 SZKODA 'utrata (...) wartości materialnej lub moralnej', 'zniszczenie (...) ' oraz
 znaczenie wycofane: 'niebezpieczeństwo' od szkodzić,
 świeca, świca 'naturalne źródło światła', 'światło, światłość, blask' od świecić
 się,
 targowla 'akt kupna-sprzedaży' od targować się²⁶⁵,
 UCHWAŁA, hufała, ufala '(...), orzeczenie, zarządzenie, decyzja' od uchwalić,
 ufalić,
 uciąża 'obciążenie' od (uciążać), ucieżać,
 UCIECHA '(...), czucie zadowolenia, szczęścia, radość, też przyczyny wywołu-
 jące te uczucia', 'pocieszenie, (...)', 'pomoc, wsparcie, podpora' od ucieszać
 (się), ucieszyć (się),
 UMOWA, umołwa 'zgoda, układ, porozumienie' oraz wycofane: 'rozmowa,
 dysputa', 'chęć porozumienia, ustępliwość' od umówić się,
 upora 'nieustępliwe nieposłuszeństwo, upór' od upierać się,
 uprawa 'układ, umowa, porozumienie' od uprawić (się) 'ugodzić, (...)',
 USTAWA 'zarządzenie, przepis prawny, postanowienie, zasada prawna' od usta-
 wiać,
 uwłoka 'naruszenie należnej czci, obmowa, (...)' od uwłóczyć, uwłózczać,

²⁶⁴ Śladem tego znaczenia jest obecne: 'pisemna praca naukowa; dysertacja, studium, traktat'.

²⁶⁵ Przyjmuję, że -l- jest tu elementem fonetycznym – pojawia się po wargowej miękkiej. Gdyby przyjąć jego status morfologiczny (tak właśnie dla derywatów tego rodzaju przyjmuje W. D o r o s z e w s k i: *Monografie słowotwórcze. II. Formacje z podstawowym „-l-” w części sufiksalfnej*. „Prace Filologiczne” 1929, R. XIV, s. 70), derywat powinien znaleźć się obok leksemów cieśla i gęśle.

WAGA 'wartość' od *ważyć*,
WALKA 'wojna', 'bójka, bitwa', 'mocowanie się (...)', 'spór, kłótnia' od *walczyć*,
WIARA 'głębokie przeświadczenie o prawdziwości poglądów (...)', 'przekonanie o czyjejś rzetelności, uczciwości, zaufanie', 'zbiór poglądów religijnych (...)' oraz znaczenia wycofane: 'postępowanie rzetelne, uczciwe (...), wiarygodność, rzetelność, wierność', 'stałość (charakteru)' od *wierzyć*,
wodza 'prowadzenie, przewodnictwo' od *wodzić*,
WOLA 'samodzielna, niezależna decyzja (...)', 'możliwość swobodnego decydowania', 'żądanie co do postępowania innej osoby (...)', 'pragnienie, życzenie', 'upodobanie w czymś', 'intencja, zamiar', 'zgoda, akceptacja (...)' od *woleć*, *wolić*,
wonia 'zapach, zwykle przyjemny' od *wonieć*,
wroża 'wróżba, przepowiednia', 'losowanie, los' od *wróżyc* (L),
wspora 'zatarg, spór (...)', 'zeznanie stron procesowych (...)', 'nieposłuszeństwo, zuchwalstwo, opór' od *wspierać się*,
wsprawa 'przyrządzenie, przygotowanie czegoś' od *wsprawić*,
WYGODA 'zaleta' od *wygodzić*,
wymiara 'podział ziemi, majątku ziemskiego' od *wymierzyć*,
WYMOWA, *wymołwa* 'umiejętność pięknego przemawiania, łatwość przekonującego mówienia' oraz znaczenia wycofane: 'zastrzeżenie, warunek', 'usprawiedliwienie, uzasadnienie, wymówka', 'umowa, układ' od *wymówić*, *wymołwić*,
WYPŁATA 'danie wartości za wartość, zapłata' od *wypłacić*,
WYPRAWA znaczenia już dziś nie znane: 'uwolnienie kogoś od różnego rodzaju zobowiązań (...)', 'przygotowanie, przysposobienie czegoś do jakiegoś specjalnego celu' oraz funkcjonujące dziś znaczenie: 'wyprawa wojenne' od *wyprawić*,
wyręka 'poręczenie, zabezpieczenie zobowiązania' od *wyręczyć*,
wytoka 'wyływanie, wyciek (krwi)' od *wytoczyć się*,
WZGARDA 'lekceważenie, pogarda (...)' od *wzgardzić*,
zaguba (K) od *zagubić*,
załoga (K) od *założyć (się)*,
ZAMIANA (K) od *zamienić (się)*,
zamowa (K) od *zamówić*,
ZAPŁATA (K) od *zapłacić* (L),
zaporą (K) od *zapierać*,
ZASŁUGA (K) od *zasługować*,
zastawa (K) od *zastawić*,
zawada (K) od *zawadzać*,
ZDRADA (K) od *zdradzić*,
zgłoba, *złoba* (K) od *zgłobić*, *złobić*,
ZGODA (K) od *zgodzić (się)*,
ZMAZA (K) od *zmazać*,
ZMOWA (K) od *zmówić (się)*,
ZWADA (K) od *zwadzić*, *zwadzać* (SWil),

ŻĄDZA (K) od *żądać*,

żmuda (K) 'zaniedbanie, niedbalstwo' od *zmudzić* (L).

Jako nazwy miar traktuję derywaty:

MIARA, *miera* 'umowna wielkość (...)', '(...), należna ilość', '(...) system mier-
niczy' od *mierzyć*,

staja 'miara odległości (...)' od *stać*,

WAGA 'ciężar', 'pewna jednostka wagi' od *ważyć*,

zatyki (K) od *zatykać*.

Na tym kończy się lista transpozycyjnych nazw czynności, utworzonych przez włączenie czasownika do żeńskiego paradygmatu rzeczownikowego. Pozostałe derywaty należy uznać za typy mutacyjne. Trzeba przyznać, że jest ich dużo, a także mają zróżnicowaną semantykę.

Przechodząc do omawiania znaczeń obiektowych, chciałabym najpierw zwrócić uwagę na derywaty, których semantyka lokuje się na styku nazw czynności i nazw konkretnych. Mam na myśli derywaty od czasowników mówienia, będące odzwierciedleniem argumentu zdarzeniowego struktury predykatowo-argumentowej (tekstu):

chwała, *fala* '(...) słowa pieśni wyrażające uznanie (...)’ od *chwalić*, *falić*,

dzieka 'pieśń pochwalna' od *dziękować*,

MOWA 'to, co się mówi, (...)’, 'słowa' od *mówić*,

pomowa 'forma skargi słownej składanej w sądzie' od *pomówiać* 'oskarżać' (L),

przemowa 'słowa, formuła wymiawiana przy odczynianiu uroków', 'przysłowie,
sentencja' od *przemówić*,

przymowa 'utarte powiedzenie' od *przymówić* (się),

RADA, *reda* 'to, co się doradza, wskazówka postępowania' od *radzić*,

wymowa, *wymółwa* 'to, co się mówi, wypowiedź, (...)’ od *wymówić*, *wymolwić*.

Sporą liczbę derywatów paradygmatycznych na -a można określić jako subiekt czynności, procesu czy stanu, sygnowanych czasownikami w podstawie, przy czym nazw osobowych jest mało. I tak żeńskiego wykonawcę czynności reprezentuje tylko derywat:

SŁUGA 'ten [(...) o kobiecie], kto służy, usługuje komuś, ten, kto jest w służbie
u kogoś (...)’ od *służyć*.

Częściej kategoria subiektu czynności reprezentowana jest przez zbiór ludzi:
GROMADA 'zebranie a. ogół gospodarzy wiejskich lub mieszczan, także zebranie
członków cechu', 'tłum, gromada ludzi' od *gromadzić* (się)²⁶⁶,

naroda 'ród, potomstwo' od *narodzić* (się),

osada, *hosada* 'przedstawiciele ludności chłopskiej, zamieszkałej na terenie osie-
dla wsi, biorący udział przy rozgraniczaniu posiadłości ziemskich (...)’, 'ludzie
należący do jakiejś wspólnoty' od *osadzić*, *osadzać* lub *osadowić* (się),

poroda 'pokolenie, ród' od *porodzić* (się),

RADA 'zespół ludzi powołanych jako organ doradczy lub decydujący' od *radzić*,
zajazda (K) 'jazda konna' od *zajechać*.

Do nieosobowych nazw subiektów zaliczam:

(BRAMA), *brona* 'brama (głównie warowna), strażnica' od *bronić*,
(*hańba*), *gańba* 'to, co budzi odrazę, (...)', '(...) rzecz odrażająca' od *gańbić*,
obluda 'przywidzenie, widziadło, mara' od *obludzić*,
ŚWIECA, *świca* 'sztuczne źródło światła, świeca, pochodnia, lampa'²⁶⁷ od *świe-*
cić się,

uroda 'to, co się rodzi i zbiera na polu i w ogrodzie, płody ziemi, (...) ' od *urodzić*
się,

wodza 'to, co prowadzi, wskazuje drogę, przewodnik' od *wodzić*.

W omawianym typie derywacji da się także wyodrębnić klasę nazw środków
czynności, przede wszystkim narzędzi (w sumie 21 formacji):

bronia 'armia' od *bronić*,

karmia 'pokarm, posiłek, potrawa' od *karmić*,

(KOPIA), *kopija* 'włócznia, hasta' od *kopać* 'przekłuwac, przebijać',

łapa 'potrzask, pułapka' od *łapać*,

MIARA, *miera* '(...) przyrządy do określania długości' od *mierzyć*,

naprawa 'narzędzie (...) organ, narząd ciała ludzkiego' od *naprawiać*,

ogroda 'ogrodzenie' od *ogrodzić*,

OKRASA 'ozdoba, przybranie, to, co zdobi, upiększa, przystroja', 'przyprawa'
od *okraszać*,

OSŁONA 'to, co broni, chroni' od *osłonić (się)*,

osnowa 'jakaś część urządzeń młyna' od *osnować* (SXVI),

OZDOBA 'upiększenie, przystrojenie' od *ozdobić*,

PRZEGRODA 'plot, ogrodzenie (...) ' od *przegrodzić*,

przyczyna 'narzędzie' od *przyczynić (się)*,

*PRZYPRAWA*²⁶⁸ 'ozdoba, to, co służy do upiększenia', 'sprzęt, narzędzie, wyposażenie, to, co jest potrzebne do spełniania pewnych czynności (...) ' od
przyprawiać,

ROZWORA 'drażek łączący przednią część wozu konnego z tylną' od *roztwo-*
rzyć,

upusta 'urządzenie regulujące wypływ wody ze stawu albo potoku' od *upuścić*,

WAGA 'przyrząd służący do pomiaru ciężaru' od *ważyć*,

węda 'hak, haczyk lub narzędzie zakończone hakiem, haczykiem', 'rodzaj narzędzia do łowienia ryb' od *wędzić*,

więza czy *węza* 'rodzaj sieci na ryby' od *więzić*,

WODZA, *WODZE* (dziś *pl. tantum*) '(...), lejce' od *wodzić*,

wypusta 'urządzenie regulujące wypływ wody ze stawu' od *wypuszczać*.

Sporo (38) mieści się w omawianej klasie nazw obiektów:

cięża 'rzecz brana przez wierzyiciela dla zaspokojenia należytej pretensji, zastaw przymusowy' od *ciężać* 'brać w zastaw, zajmować sądownie',

²⁶⁷ Dzisiejsze znaczenie w stosunku do staropolskiego jest węższe.

²⁶⁸ Uznaję ciągłość historyczną leksemu, mimo iż znaczenie: 'substancja dodawana do potraw (...) ' jest tylko częścią znaczenia pierwszego.

jedza 'jedzenie, jadło, pokarm' od *jeść*,
KROPLA, *kropia* 'mała cząstka płynu, kropla' od *kropić*²⁶⁹,
kupia 'towar będący do kupienia (sprzedania), przedmiot handlu' od *kupić*,
nakowa 'kruszec, metal przeznaczony do obróbki, do kucia' od *nakować*,
(odłoga), *otłoga* 'odłóg, pole przez jakiś czas nie orane, nie uprawiane, czy może
 ziemia w ogóle jeszcze nie uprawiana' od *odłożyć* 'przełożyć na później (...)',
okowa 'wiadro, zapewne okute' od *okować*,
*placa*²⁷⁰ 'opłata sądowa, (...) pamiętne', 'kara pieniężna, (...)', 'danina książęca'
 od *placić*,
PODESZWA 'spodnia część buta', 'spodnia strona stopy, też stopa', również
 znaczenie metaforyczne: 'podstawa budynku, podwalina' od *podszyc* (jest
 w *SSStp*), *podszywać* (*L*),
PODŁOGA 'w budynku powierzchnia pozioma (...), po której się chodzi', 'pod-
 stawą, podpora' od *podłożyć*,
pokręta 'rodzaj pieczywa, placek, bochenek' od *pokręcać* (*L*),
połoga 'narzuta na łóżko czy też kotara zasłaniająca' od *położyć*,
popłata 'zapłata' od *popłacić* (*L*),
pościela 'poduszki, kołdra a. pierzyna (...) ' od *pościelać*, *posłać* (*L*),
pozłota 'blaszka złota' od *pozłocić*,
PRZĘDZA 'nici, też motek nici' od *prząść*,
przyczyna 'dodatek, coś co należy się do całości' od *przyczynić* 'dodać, dołożyć,
 dołączyć',
PRZYLEPA 'kawałek chleba odkrojony z brzegu bochenka, piętka'²⁷¹ od *przy-
 lepić*,
PRZYSZWA 'wierzchnia część stopy', 'wierzchnia część buta okrywająca stopę'
 od *przyszyć* (jest w *SSStp*), *przyszywać* (*L*),
przytka 'rodzaj pala służącego do ogradzania terenu' od *przytknąć*,
przytyka jw. od *przytykać* (*L*),
przywara 'cząstki potrawy, które przy gotowaniu przylgnęły do ścian naczynia
 czy też wysmażony kawałek słoniny' od *przywrzeć* 'przylgnąć, przykleić się',
PRZYWŁOKA 'rodzaj małej sieci do łowienia ryb' od *przywlec* (*L*),
puszcza 'dobra pozostałe po zmarłym bez dziedzica' od *puścić*²⁷²,
rozczyzna 'ziemia wykarczowana, przygotowana do uprawy' od *rozczynić* 'wy-
 karczować ziemię pod uprawę',
(ROZSADA), *rosada* 'młoda kapusta przeznaczona do wysadzania w gruncie' od
rozsadzać (*L*), *sadza* (?) 'naczynie ofiarne, (...) ' od *sadzać*,
sprzęga, *sprzęża* 'para koni lub wołów należących do dwóch różnych właścicieli,
 zaprzężonych razem do jednego wozu, pługą itp.' od *sprzęgać* (*L*),

²⁶⁹ Być może kierunek motywacji był odwrotny – *kropić* od *kropia*.

²⁷⁰ Mimo iż także dziś funkcjonuje derywat *placa* od *placić*, jego znaczenie uległo znacznemu ograniczeniu – jest to tylko 'wynagrodzenie za pracę'.

²⁷¹ Dziś 'duża przylepka (chleba)'.

²⁷² Być może mamy tu motywację przez przymiotnik *pusty*.

STRAWA 'środki spożywcze, żywność, pasza' oraz wycofane: 'wydatki pieniężne, zapłata za coś, koszty' od *strawić* (władza), *włódza* 'posiadłość, majątność' od *władać, włodać*, WYPŁATA 'pieniądze wypłacone, środki na wykupienie (...) ' od *wypłacić*, wysługa 'wynagrodzenie za długą służbę lub zasługi, (...) ' od *wysłużyć*, ZAGRODA (K) od *zagrozić* (L), *zakopa* 'jakiś kamień graniczny' (K) od *zakopać*, ZAPŁATA (K) od *zapłacić* (L), *zapona* (K) 'naszyjnik' od *zapinać*, *zastawa* (K) od *zastawić*, *zjedza, zjedzia* (K) od *zjeść*.

Kategorię rezultatu czynności reprezentują derywaty (15):

dropa 'ślad zadrapania' od *dropać*, *gromada* 'kupa, stos' od *gromadzić*, ŁUSKA 'płytką, tarczką (...) ' od *łuskać* (SXVI), *obręba* 'kraj, brzeg przedmiotu, (...) zrobiony (...) dla ozdoby, obramowanie' od *obrębić*, *podmiota* 'kupa, stos' od *podmieść* (L), POSZWA 'wierzchnie okrycie pierzyny a. pokrowiec na meble' od *poszyć*, *przekopa* '(...), fosa', 'wał, nasyp, szaniec' od *przekopać* 'wykopać', PRZYKOPA 'rów, kanał wypełniony wodą (prowadzoną z rzeki)' od *przykopać*, SKAZA 'uszkodzenie, zniszczenie' oraz znaczenie wycofane: 'rozpadlina, pęknięcie skały' od *skazić*, *tłoka* 'grubo mielona mąka' od *tłoczyć*, *warza* 'gotowany pokarm ' od *warzyć*, *zadra* (K) od *zadrać* (się), *załoga* (K) od *założyć*, ZATOKA (K) 'wydrążenie' od *zatoczyć* *zmarska, smarska* (K) od *zmarszczyć* (się).

Stosunkowo dużo (28) jest także formacji o znaczeniu miejsca:

chrona 'miejsce schronienia, skład, schowek' od *chronić*, GOSPODA 'dom zajezdny, (...) ' od *gospodzić* 'przyjmować gościa czy być gościem', *modła* 'miejsce kultu (...) pogańskiego' od *modlić* (się), *nasieka* 'wycięte miejsce w lesie' od *nasiekać* (SXVI), *obręba* 'cała zagroda chłopska' od *obrębić*, *opusta* 'przepust, przejazd przez zastawę' od *opuścić*, OSADA, *hosada* 'główne osiedle (...), wieś (...) ' od *osadzić, osadzać* albo *osadowić*, *otoka*²⁷³ 'obszar lasu z barciami, pasieka' od *otoczyć* (L), *pochrona* 'skład, schowek' od *pochronić* (L), POREBA 'miejsce, gdzie wyrabano las' od *porąbać*,

²⁷³ Wyraz notowany w *SDor*, ale w innym znaczeniu.

posada (na Rusi Czerwonej) ‘przedmieście’ od *posadzić*,
przebroda ‘bród’ od *przebrnąć* ‘przejsć przez wodę’ (*SStp*), *przebrodzić* (*L*),
PRZEGRODA ‘(...) teren ogrodzony’ od *przegrodzić*,
przerwa ‘rów’ od *przerwać* (*się*),
przesieka ‘pas obronny powstały przez podcięcie i zwalenie drzew na pewnym odcinku’, ‘łąka po wykarczowanym lesie’ od *przesiekać* ‘siekać przeciąć’ (*L*),
przewłoka ‘miejsce przeciągania łodzi z jednej rzeki do drugiej’ od *przewlec*,
przyręba ‘miejsce, na którym wyrabano drzewa w lesie, (...)’ od *przyrąbać* (*L*),
przysłucha ‘teren poza właściwą wsią, do niej przynależny’ od *przysłuchać* ‘należać, przynależać, należeć się’,
przystępa ‘droga, dojście’ od (*przystąpić*), *przystąpić* ‘przyjść, zbliżyć się, podejść, (...)’,
ROZTOKA ‘(...) miejsce rozwidlenia potoków’ oraz wycofane: ‘potok wraz z doliną’ od *roztoczyć* ‘rozlać, wylać’,
schrona ‘schowek, skład’ od *schronić* (*się*),
szkoda ‘miejsce, gdzie uczyniono szkodę’ od *szkodzić*,
TWIERDZA, *ćwierdza*, *ćwirdza*, *twirdza* ‘miejsce umocnione, obronne, (...) gród warowny’, ‘wały obronne, obwarowanie, (...)’ od *twierdzić*, *ćwierdzić*, *ćwirdzić*, *twirdzić*,
wchodza ‘wejście (...)’ od *wchodzić*,
wypusta ‘łąka przeznaczona do wypasania bydła’ od *wypuszczać*,
wywłoka ‘miejsce przeciągania łodzi z jednego zbiornika wody do innego’ od *wywlec*,
ZABAWA (*K*) od *zabawić* (*się*),
ZAGRODA (*K*) od *zagrodzić*.

Do nazw temporalnych zaliczyć można: *przygoda* ‘dogodny, odpowiedni czas, (...)’ od *przygodzić się*; *tłoka* ‘dniówka odrabiana przez chłopów (...)’ od *tłoczyć* ‘trapić, dręczyć’.

Dotąd omawiane były te kategorie słowotwórcze, które ściśle odpowiadały strukturze predukatowo-argumentowej, ilustrowanej czasownikiem podstawowym. Są jednak i takie derywaty na *-a*, które mają znaczenia konkretne, ale motywacja przez czasownik nie jest bezpośrednia. Ponieważ widzę tu fakty bardziej natury leksykalnej niż słowotwórczej, umieszczam takie derywaty w odrębnej grupie: *kupia* ‘wartość wymienna rzeczy kupowanej (sprzedawanej), pieniądze za sprzedany towar’ od *kupić*,

MARA ‘(...)’, *zjawa senna*’ od *marzyć* ‘śnić, (...)’ (*SXVI*),
miara, *miera* ‘danina w zbożu a. w mące uiszczana za zmielenie zboża w młynie’, ‘jakaś choroba, którą leczono przy pomocy mierzenia ciała (...)’, ‘(...) punkt widzenia (...)’ od *mierzyć*,
modła ‘figura, posąg bóstwa pogańskiego’, ‘ofiara, rzeczy ofiarowane, (...)’ od *modlić* (*się*),
nadzieja ‘obiekt, od którego oczekujemy pomocy, na którego pomoc liczymy’ od *nadziać się*, *nadziwać* (*się*),

napłata 'kawałek ziemi przylegający i będący dodatkiem do głównej posiadłości' od *napłatać* 'powetować, nagrodzić' (SXVI),
naprawa 'wieś, ziemia trzymana tytułem najmu lenna' od *naprawiać*,
NAUKA 'ogólny zasób wiadomości, (...)', '(...) zbiór pouczeń' od *nauczać*,
obłoga 'podstwa, podpora', *pl tantum obłogi* 'wyposażenie, (...) części składowe (łuku, kuszy)' od *obłożyć*,
opłata 'nagroda, wynagrodzenie' od *opłacić* '(...) odwzajemnić się, odwziesięczyć',
oprawa 'zapis na rzecz żony, dokonany przez męża, wiano, rzadziej wyposażenie córki' od *oprawiać*,
podoba 'figura, podobizna' od *podobać się* 'być podobnym',
PODPORA 'to, na czym się coś opiera, to, co rzecz drugą podtrzymuje' od *podporać*,
pokupa 'kara sądowa nakładana na stronę procesową (...) ' od *pokupić*,
pokuta '(...) opłata sądowa' od *pokutować*,
potopa 'masa wody (...) ' od *potopić*,
przemyta 'towary zajęte kupcowi z powodu ominięcia cła (...) ' '(...) kara płacona za ominięcie cła' od *przemycać*,
przesieka '(...) , pieniężny ekwiwalent (...) powinności [polegającej na braniu udziału przy tworzeniu przesiekij]' od *przesiekać* 'siekać przeciąć' (L),
przewłoka 'bliżej nie znana część wozu' od *przewlec*,
przymyta 'towary zajęte kupcowi z powodu ominięcia cła (...) ' od *przymytać*,
rada '(...) przedmiot narady, to, nad czym się radzi' od *radzić*;
staja 'kawałek pola określonej wielkości (...) ' od *stać*,
szkoda 'wynagrodzenie uczynionej szkody, odszkodowanie', '(...) , odszkodowanie za niewywiązywanie się z umowy, (...) ' od *szkodzić*,
tłoka 'obowiązek świadczenia robocizny przez chłopów (...) ' '(...) , 'chłopi wezwani do pracy (...) ' '(...) , 'powinność dostarczania środków transportu (...) ' od *tłoczyć*,
uroda 'to, z czym się ktoś rodzi, wrodzone cechy' od *urodzić się*,
WAGA pl. tantum WAGI '(u wozu) (...) urządzenie z orczykami' od *ważyć*,
WYPRAWA 'dobra ruchome, które dostaje kobieta wychodząca za mąż (...) ' od *wyprowadzić*,
zamowa, zamowy (K) 'testament' od *zamówić*,
ZBROJA (K) od *zbroić (się)* (L).

Dużo w materiale staropolskim rzeczowników, którym brak motywacji semantycznej, choć łatwo na podstawie formy domyślić się, jaki czasownik stał u podstaw rzeczownika. Oczywiście mamy tu do czynienia z procesami o charakterze leksykalnym. I być może umieszczenie w tej grupie leksemu wynika z braku znajomości realiów. Oto wykaz formacji mających jedynie motywację formalną: (*BRAMA*), *brona* 'opłata za przejazd lub przewóz czegoś przez bramę' od *bronić*; *bronia* 'nóż żelazny stanowiący część składową pługa, kroj' (według SSJ ten sam rdzeń, co w *bronić*); *dropia* 'Otis tarda L.' od *dropać* (?); *głoba* 'złość' od *głobić*; *igra* '(...) , wyśmiewanie się z kogoś' od *igrać*; *nadzieja* 'bliżej nie znane uprawnienie czy zobowiązanie', 'zwątpienie, rozpacz' od *nadziać się*, *nadziwać (się)*; *nastawa* 'danina miodowa na rzecz księcia, później także na rzecz właści-

ciela gruntu, na którym były barcie', 'część boru z barciami, z której płacono daninę' od *nastawić*; *obrona* 'posiadanie, zawiadywanie' od *obronić*; *odmiana* 'odpłata, wynagrodzenie' od *odmianiać*, *otmieniać*, *odmienić*, *otmienić*; *oprawa* 'bliżej nie ustalona służebność dawnego prawa polskiego' od *oprawiać*; *podjazd* (?) od *podjechać*; *osłana* (?) 'wycięcie wzdłuż krawędzi deski (...)' od *osłaniać* (?); *PODSTAWA* 'zespół istotnych cech (...)' od *podstawić*; *POSTAWA* 'postać, wygląd (...)', 'wzrost', 'zespół istotnych cech, (...)'; *potępa* 'szkoda, uszczerbek', 'szkodliwa moc' od *potępić*, *potępiać*; *POTRAWA* 'pożywienie, pokarm' oraz znaczenie wycofane: 'pastwisko' od *potrawić*; *przekaza* 'wada, skaza', 'szkoda, zniszczenie' od *przekazać*; *przegroza* 'przestępstwo, zbrodnia' od *przegrozić*; *przełoga* 'niewielkie pole, rola' od *przełożyć*; *przepusta* 'dopust, szkoda' od *przepuścić*; *przewoda* 'powinność ciążyąca na ludności wiejskiej, obowiązek przewożenia rzeczy panującego oraz jego urzędników', 'pogrzeb', *przewody* 'przewodnia niedziela, pierwsza niedziela po Wielkanocy' od *przewodzić*; *przędza* 'rośliny z rodzaju kanianek' od *prząść*; *przyczyna* 'zastrzeżenie, warunek', 'właściwość' od *przyczynić* (*sie*); *przystawa* 'powód, przyczyna, okazja do czegoś' od *przystawać*, *przystawić*; *przyszwa* (prawdopodobnie pomyłka) 'pierwsza część nocy, część nocy kiedy się zapada w pierwszy sen' od *przyszywać* (*L*), *przyszyć*; *PRZYWARA* 'zła skłonność, złe przyzwyczajenie' od *przywrzeć*; *przytacza*, *przyczcza* 'zdarzenie, przypadek, traf (...)', 'przypadek, okoliczność (w sensie prawnym)' od *przytknąć* (?)²⁷⁴; *przyplata* 'kawałek ziemi przylegającej, będący dodatkiem do głównej posiadłości' od *przyplacić* (*L*); *przyprawa* 'współdział, współpraca' od *przyprawiać*; *rada* 'myśl, zamysł, postanowienie' od *radzić*; *sposoba* 'kształt, figura' od *sposobić*; *sprawa* 'wygląd zewnętrzny' od *sprawić*; *uroda* 'przyrodzone piękno, piękny wygląd', 'rodzaj, płeć' od *urodzić się*; *strada* 'bieda, ubóstwo. (...)' od *stradać* (?); *stradza* 'nieszczęście, (...)', 'ubóstwo, nędza', 'szkoda, uszczerbek' od *stradać*?; *tłoka* 'uczta, zabawa, cena' od *tłoczyć*; *uciecha* 'pomoc, wsparcie, podpora' od *ucieszyć*, *ucieszać*; *uwłoka* 'zwłoka, opóźnienie' od *uwłóczyć*, *uwłóczać*; *WADA* 'ujemna cecha (...)' od *wadzić*; *walka* 'zabawa polegająca na kulaniu, taczaniu jajek wielkanocnych' od *walczyć*; *wytłoka* '(...), opieszałość' od *wytłoczyć* (*L*); *zaroda* (*K*) 'zamysł' od *zarodzić* (*K*).

W grupie **odrzeczownikowych** derywatów utworzonych przez zmianę paradygmatu dominują **nazwy żeńskie** od odpowiednich męskich (16 przykładów):

BRATANKA 'filia fratris (?)' od *bratanek*,
gospodza (wyłącznie o Matce Boskiej) 'pani' od *gospoda*,
gościa 'obca, cudzoziemka, niestała mieszkanka' od *gość*,
junocha 'dziewczyna, panna' od *junoch*,
MAŁŻONKA 'żona (prawnie poślubiona)' od *małżonek* (*SXVI*),
mężobójca 'mężobójczyni, morderczyni' od *mężobójca*,
młodzica 'młoda kobieta po raz pierwszy rodząca' od *młodzić*²⁷⁵,

²⁷⁴ Por. derywaty *przytka*, *przytyka*.

²⁷⁵ Derywat umieszczony jest też wśród formacji na *-ica*.

oblubieńca ‘narzeczona, panna młoda, też żona, (...)’, ‘(...)’, ‘wybranka’ od *oblubieniec*,
polubieńca ‘ulubienica, wybranka’, ‘narzeczona, panna młoda, może też żona’ od *polubieniec*,
PRAWNUKA (w *SDor* kwalifikatory *rzad.* i *podn.*) ‘córka wnuka lub wnuczki’ od *prawnuk*,
sąsiada ‘kobieta mieszkająca blisko kogoś, sąsiadka’ od *sasiad*,
siostrzanka, *siestrzanka* ‘(...)’, *siostrzenica*’ od (*siostrzanek*), *siestrzenek*,
tścia, *cieścia*, *ćcia*, *tcia*, *teścia* ‘matka żony’, ‘matka żony lub męża, także inna powinowata lub krewna’, ‘matka chrzestna (...)’ od *teść*, *cieść*,
turza zool. ‘samica tura, (...)’ od *tur*,
WNUKA (dziś *książk.*) ‘dziecko płci żeńskiej w stosunku do dziadków (...)’ od *wnuk*,
wrotna ‘służąca pilnująca wejścia, bramy’ od *wrotny*.

Do *nazw zbiorów* zaliczono: *biskupia* od *biskup*, *bracia* od *brat*, *księża* od *ksiądz*, *święcia* czy *święcia* ‘wszyscy święci, (...)’ od *święty* (w użyciu rzeczownikowym).

Pócz powyższych pojawiają się jednostkowo inne typy:
(KASZTELANIA), *kasztelanija* ‘obszar władzy kasztelana, władza kasztelana’ od *kasztelan* – nazwa terenu,
WIECZERZA ‘posiłek wieczorny’ od *wieczór* - relacja semantyczna trudna jest do sprecyzowania (obiekt?, czas?).

Rzeczowników **odprzymiotnikowych**, utworzonych za pomocą omawianej derywacji fleksyjnej jest niewiele. Odprzymiotnikowe twory mutacyjne mają różnicowaną semantykę. Na ogół są to *miejsca* charakterystyczne ze względu na jakąś cechę:

gola ‘miejsce gołe, kraj bezleśny, równina’ od *goły*,
PUSZCZA ‘las, bór’ oraz znaczenia wycofane: ‘pustkowie, kraina pusta, nie zamieszkała, o ubogiej roślinności, pustynia’, ‘miejsce wygnania, wygnanie’, ‘spustoszały, zrujnowany dom, ruina’ od *pusty*,
RÓWNIA ‘równina’ od *równy*,
sucha ‘suchy teren, łąd’ od *suchy*,
susza jw.

Z innych znaczeń wymienić trzeba:

biela bot. ‘lulek’ od *biały*,
susza ‘suche, obumarłe drzewo lub gałęzie w lesie na opał’ od *suchy*,
świadomia ‘świadek’ od *świadomy* ‘dobrze wiedzący o czymś, wtajemniczony’.

Poza tym wskazać można nazwę *transpozycyjną*:

gnuśnia ‘lenistwo, opieszałość’ od *gnuśny*

oraz *nazwę miary*:

*dłuża*²⁷⁶, *na dłużą* ‘na długość, wzdłuż’ od *długi*.

²⁷⁶ Przynależność tego leksemu do klasy rzeczowników jest problematyczny; wszak w staropolszczyźnie funkcjonował tylko przysłówkowo. Umieszczenie wyrazu w zestawie form dyktowała seria podobnych jednostek.

Do niejasnych pod względem semantycznym zaliczam formację *TLUSZCZA* ‘gromada (ludzi), tłum’ od *tlusty* (?).

Do *niemotywowanych* leksemów, powstałych prawdopodobnie wcześniej na drodze derywacji paradygmatycznej, zaliczam: (*BIEDA*), *biada* ‘ubóstwo, nieszczęście’; *brona* ‘moc’; *DRZAZGA*; *GROBLA* ‘nasyp (...), wał, tama’²⁷⁷; *LASA* ‘plecionka z gałązek, (...)’ oraz wycofane już: ‘pólko wykarczowane w lesie czy też pleciony płot’ – być może wyraz pozostaje w związku z *las* (por. *SSł*); *nastawa* ‘?’; *niezwoda* czy *niezwód* ‘czarowanie, zaklinanie’; *opona* ‘zasłona, kotara’; *pawłoka* ‘cienka, kosztowna tkanina, też odzież lub zasłona zrobiona z tej tkaniny’; *PIECZA* ‘troska, (...)’, ‘przewidziane prawem zastępstwo i dozór nad dziećmi (...) lub nad kobietami i ich majątkiem’ oraz wycofane już: ‘żerdź, na której wiesza się odzież w pobliżu pieca’; *PLUTA* ‘deszcz, słota’; *POCZWARA*; *podwój* ‘(...)’, tzw. odrzwia, do których przymocowywano drzwi, (...)’; *popona* ‘zasłona, przykrycie, narzuta’; *posoba*²⁷⁸ (bohemizm); *POSOKA* ‘krew’; *przekora* ‘zniewaga, przedmiot zniewagi, pośmiewiska’, ‘szkoda, strata czyjaś’; *przerowa* ‘rów’; *przykora* ‘szkoda, strata’; *POTRZEBA*²⁷⁹ ‘to, czego brak się odczuwa (...)’, ‘konieczność jakiegoś działania, przyczyna działania’, ‘interes, sprawa (...)’, ‘ciężkie położenie (...)’, ‘posługa’, ‘to, co do czegoś przynależy (...)’, ‘(...)’, ‘używanie, zastosowanie’; *ścieżaja*, *ścieżeja*; *przeskora* ‘poniżenie, zniewaga’; *UKLEJA*; *utoka* ‘miejsce schronienia, ucieczki’ (bohemizm); *WŁÓKA*; *wyrada*; *zajda* (*K*); *zagroba*; *zaklika* (*K*); *zamiara* (*K*); *zapala* (*K*); *zazowa*, *zasowa* (*K*); *zaroda*; *zatwora* (*K*); *zmora bot.*; (*K*); *zwora* (*K*)²⁸⁰.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej zakończone na spółgłoskę w mianowniku

Mieszczą się tu przede wszystkim twory **odczasownikowe**. Większość z nich (16) ma charakter **transpozycyjny**:
leż ‘nieprawda, kłamstwo, też podstęp, zdrada, zasadzka’ od *łgać*,
MOC ‘siła fizyczna i duchowa, (...), potęga’, ‘zdolność wywierania wpływu, wywoływania skutków, działanie, wpływ’, ‘(...)’, ‘przemoc, gwałt’, ‘(...)’, wła-

²⁷⁷ Wyraz pochodzi od czasownika *grześć, grzebać* (*SXVI*), ale zakładam, że ze względu na postać fonetyczną już wtedy motywacja była zerwana.

²⁷⁸ Wprawdzie w *SSłp* odnotowany jest czasownik *posobić*, ale nie motywuje on znaczenia derywatu.

²⁷⁹ Notowany w staropolszczyźnie czasownik *potrzebować* traktuję jako derywat od *potrzeba* (*potrzebować* ‘mieć potrzebę’).

²⁸⁰ Na końcu listy pojawiły się rzeczowniki odnotowane w *Kartotece SSłp*. Tu o wyłączeniu z analizy słowotwórczej decydowała często zbyt mała liczba informacji.

dza, zwierzchnictwo', 'prawomocność', 'prawo'²⁸¹ do czegoś, uprawnienia, pozwolenie' od *móc*,

MYŚL '(...), myślenie, (...)', '(...), pogląd, przekonanie, (...) ' od *myśleć*,

ODPOWIEDŹ *odpowiedź* 'odpowiedź, (...) ' , 'odpowiedź pozwanego w sądzie na skargę, (...) ' , 'oficjalne zapowiedzenie zemsty, (...) '²⁸² od *odpowiedzieć*, *otpowiedzieć*,

ODSIECZ 'przyjście z pomocą oblężonemu wojsku, (...) ' od *odsiec*,

PAMIĘĆ 'wspomnienie, przypomnienie czegoś' od *pamiętać*,

podpomoc 'pomoc, poparcie', 'znoszenie przeciwności losu' *podpomóc*, *podpomagać*²⁸³,

POGOŃ 'pościg', 'obowiązek ścigania nieprzyjaciela' od *pogonić*,

POMOC 'udzielanie komuś wsparcia (...), wsparcie, ratunek' oraz wycofane znaczenie: 'bliżej nieokreślony rodzaj powinności na rzecz pana, (...) ' od *pomóc*,

POTWARZ 'bezpodstawne zarzuty, oszczerstwo, (...) ' od *potwarzać*, *potwarzyć*,

ROZPACZ 'utrata nadziei, całkowite zwątpienie' od *rozpaczać*, *rozpaczyć*,

rzecz '(...), mowa, mówienie, język, (...) , (ustne) polecenie, rozkaz lub (ustne) przyrzeczenie' od *rzec*,

RZEŹ 'ubój bydła' od *rzezać*,

spas 'wypasienie zboża, łąki itp., szkoda powstała przez wypasienie' od *spaść*,

SPOWIEDŹ 'wyznanie grzechów przed kapłanem w celu uzyskania rozgrzeszenia' oraz nie znane dziś: 'głoszenie chwały, wysławianie' od *spowiadać* (też: 'głosić chwałę, wysławiać'),

wspowiedź 'głoszenie chwały, wysławianie' od *wspowiadać* (motywacja semantyczna jest osłabiona).

Ze znaczeń o charakterze mutacyjnym wymienić można:

- jedną nazwę wykonawcy czynności:
POMOC 'człowiek, który pomaga, pomocnik' od *pomóc*.
- zleksykalizowaną już nazwę subiektu:
moc '(...), siła bojowa, wojsko' od *móc*,
- nazwy środka czynności:
BRONŃ 'arma (...) ' od *bronić*,
gać 'grobla umocniona faszyną, droga moszczona faszyną' od *gacić*,
gródz 'płot, ogrodzenie', 'ogrodzenie a. klatka służąca do łowienia ryb' od *grodzić*,
- nazwy obiektu czynności:
ćwierdz, *twierdz* 'miejsce umocnione, obronne, obóz umocniony, dwór obronny, gród warowny', 'wały obronne, obwarowanie, (...) ' od *twierdzić*, *ćwierdzić*, *ćwirdzić*, *twirdzić*,

²⁸¹ Podobnie jak w poprzednich grupach nazwy praw, obowiązków i powinności traktuję jako nazwy czynności (też *pogoń*, *pomoc*).

²⁸² Derywat realizuje tu znaczenie *odpowiedzieć*: 'grozić zemstą, zapowiadać zemstę, odgrażać się'.

²⁸³ Drugie znaczenie *podpomoc* motywuje się tylko pośrednio; można widzieć związek semantyczny ze znaczeniem *podpomagać* 'pocieszać, dodawać otuchy, pokrzepiać'.

SPOWIEDŹ 'tekst tzw. powszechnego wyznania grzechów' od *spowiadać się*,
POŚCIEL 'poduszki, kołdra a. pierzyna (...) ' od *pościelać, posłać* (L),
rzecz 'to, co się mówi, (...) ' to, co zostało powiedziane, (...) ' od *rzec*,

– nazwy rezultatów czynności:

cieś 'belka ociosana' od *ciosać*;

przecież 'materiał drzewny podatny na budulec' od *przeciosać*,

przerębl czy *przerębl*²⁸⁴ 'otwór wyrabany w łodzie' od *przerębić*,

twarz 'to, co zostało stworzone, powołane do istnienia, stworzenie, człowiek,

zwierzę', 'osoba' od *twarzyć* 'powoływać do istnienia (...) ',

*warz*²⁸⁵ 'gotowany pokarm (...) ' od *warzyć*,

– nazwy miejsc:

czyrśl 'część lasu, w której drzewa uschły po wycięciu na pniach obrączkowa-
tych pasów kory' od *czyrślić, czyrchlić* 'obdzierać wokół pnia pas kory z bielą,
aby drzewo uschło',

gródź 'miejsce ogrodzone, ogród, pastwisko' od *ogrodzić*.

Znaczenia reszty derywatów nie są już tak mocno związane ze strukturą se-
mantyczną czasownika:

moc 'środki materialne, zasoby, majątek' od *móc*,

pamięć pl. tantum pamięci 'dzieje, kroniki, historia' od *pamiętać*,

POMOC 'pożyczka zwrotna (...) ' od *pomóc*,

przeciż 'odstęp, odległość w czasie lub przestrzeni' od *przeciagnąć*,

TWARZ 'oblicze' oraz znaczenie wycofane: 'forma, kształt, postać, figura' od

twarzyć 'powoływać do istnienia (...) ', 'kształtować, formować',

spaś 'odszkodowanie za wypasienie' od *spaść*.

Jako ślabo motywowany traktuję derywat *rzecz* w znaczeniach 'działanie
(szczególnie w określeniach sposobu)', 'przedmiot materialny, najczęściej rucho-
mości, wyjątkowo istota żywa', 'abstrakcyjne pojęcie nazwane określającą przy-
dawką, jakieś przeżycie, doznanie (...) ', 'sprawa, problem do rozwiązania', 'spra-
wa, przedmiot prośby, skargi, sporu sądowego', 'działanie (...) ', 'to, co się zda-
rzyło lub zdarzy, (...) ', 'czyn, uczynek, szczególnie zły, występki', 'powód,
przyczyna' od *rzec*.

Do rzeczowników powstałych od **przymiotników** można zaliczyć 4 formacje:
BIEL, *bil* – znaczenia wycofane: 'mąka pszenna', 'bil, tłuszcz niesolony' oraz
uznane w *SDor* za funkcjonujące dziś: 'błoto, bagno', 'bielidło, skwara oło-
wiana' od *biały*,

dłuż 'długość (w przestrzeni)' od *długi*,

ODROŚL, *otrośl* 'młody listek, młody pączek lub pęd wyrastający z korzenia,
łodygi lub gałęzi rośliny, odnoga' od **odrosły* (domniemany imiesłów od
odrość)²⁸⁶,

²⁸⁴ Dziś wyraz funkcjonuje, ale w innej postaci fonetycznej: *przerębel*.

²⁸⁵ Wyraz umieszczony w tej grupie, choć nie ma pewności co do rodzaju gramatycznego.

²⁸⁶ W. Doroszewski -l- w tym leksemie traktował jako sufix tworzący rzeczownik odczasow-
nikowy. Por. W. D o r o s z e w s k i: *Monografie słowotwórcze. II. Formacje z podstawowym*
„-l-” w części sufiksальной..., s. 69.

święć czy *święć* ‘święte miejsce lub pomieszczenie przeznaczone na oddawanie czci i przechowywania szczególnie czczonych przedmiotów (...)’, ‘rzecz święta, (...)’ od *święty*,

ŻÓŁĆ (K) ‘ból’ oraz *bot.* od *zółty*.

Do *niemotywowanych* zaliczam: *bron* ‘nóż żelazny stanowiący część składową pługa, kroj’ od *bronić* (ten sam rdzeń); *pociecz bot.* ‘jakiś trujący grzyb’ oraz *wzdal* ‘odległość’ (bohemizm).

Nie zawsze zachowane teksty staropolskie ujawniają rodzaj gramatyczny. Dlatego w tej grupie znajdują się formacje, które już wcześniej pomieszczone były jako derywaty paradygmatyczne męskie (typ miękki). Chodzi tu o formacje: *susz*, *ślep*.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej męskiej zakończone na *-(a)* w mianowniku

Jest to klasa nieliczna i dość jednolita pod względem formalnym – zawsze derywaty odczasownikowe, i semantycznym, zawsze wykonawcy czynności: *łapa*²⁸⁷ ‘zbój, rabuś’ od *łapać*,

przyczyna ‘sprawca’ od *przyczynić* (*się*),

poręka ‘ten, kto za kogoś ręczy, poręczyciel’ od *poręczać*, *poręczyć*,

PRZECHRZTA, *przekrzta* ‘ten, kto przyjął chrzest porzuciwszy swoją religię, szczególnie Żyd’ od *przechcić*, *przekrzcić* (*się*) (L),

SĘDZIA ‘osoba powołana do wymierzania sprawiedliwości’ od *sędzić*,

SŁUGA ‘ten [o mężczyźnie (...)]²⁸⁸, kto służy, usługuje komuś, ten, kto jest w służbie u kogoś (...)’ od *służyć*,

właza ‘intruz, ten, kto się wkradł na jakiś urząd (...)’ od *włazić* (L), *wleźć*.

²⁸⁷ W *SDor* leksem *łapa* ma inne znaczenia.

²⁸⁸ Jest to jedyny przykład, przy którym autor hasła w *SSip* sygnalizuje dwurodzajowość rzeczownika. Dlatego też postanowiłam nie tworzyć, jak w opracowaniu K. W a s z a k o w e j (*Słownictwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantem paradygmatycznym*. Warszawa 1993), 2 odrębnych klas (osobno jedno- oraz dwurodzajowe) i traktować formacje jako męskie; jedynie derywat *sługa* umieszczony został również wśród rzeczowników utworzonych przez włączenie do paradygmatu żeńskiego.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej zakończone na **-(o)** w mianowniku

Wyróżnić tu można 2 zasadnicze grupy ze względu na część mowy, którą reprezentują podstawy słowotwórcze. Większa jest grupa formacji **odprzymiotnikowych** (12 przykładów). Niektóre z formacji mają charakter transpozycyjny: *błogo* 'dobro, szczęście' od *błogi*,

CIEPŁO 'gorąco' od *ciepły* (*SXVI*),

DOBRO 'pomyślność, szczęście, pożytek' od *dobry*,

GORĄCO 'upał, spiekota, ciepło'²⁸⁹, 'żarliwość, zapal'²⁹⁰ od *gorący*,

kupno 'transakcja handlowa, (...)' od *kupny*.

Znaczenia konkretne, o dość zróżnicowanej semantyce, mają:

DOBRO 'mienie ruchome lub nieruchome, majątek' od *dobry*,

DREWNO 'materiał drzewny, drzewo, drewno' oraz znaczenia wycofane: 'posąg drewniany', 'drzewo rosnące' od *drewny* 'drzewa dotyczący (...)',

mleczno 'mleko oraz przetwory i potrawy mleczne, nabiał' od *mleczny*,

sucho 'suchy teren, ląd' od *suchy*,

ŚWIĘTO 'dzień wyznaczony na obrzędy religijne, wolny od pracy, uroczystość związana z kultem' od *święty*,

truchło 'smutek, przygnębienie, strapienie' od *truchły*,

ZIMNO (*K*) od *zimny*.

Formacji **odczasownikowych** odnotowano tylko 5. Ich semantyka jest tak zróżnicowana, że rezygnuję z dalszej klasyfikacji, ograniczając się tylko do przytoczenia:

DZIWO 'rzadkie, osobliwe zdarzenie, niezwykle czyn', 'osobliwe stworzenie, potwór, dziwoląg' od *dziwić się*,

(*gusło*)²⁹¹, *GUSŁA* 'zabobony, przesady, wróżby, czary, obrzędy z nimi związane' od *guslić*,

MASŁO 'tłuszcz otrzymywany ze śmietany, masło' od *maślić (się)* (*SXVI*),

PĘTO 'kłoda do krępowania nóg, więzy, okowy' od *pętać*,

przemyto 'ominięcie cła, uchylenie się od zapłacenia cła, też konfiskata towaru lub karna opłata za ominięcie cła', 'niedozwolone świadczenie (lub pieniądze) dane w celu uzyskania sobie przychylności' od *przemycać, przemycić*.

Za wyraz niemotywowany został uznany: *paździoro* 'ułomek, żdźbło'.

²⁸⁹ Tylko to znaczenie zachowało się do dnia dzisiejszego.

²⁹⁰ Nie można rozstrzygnąć, czy właśnie ten derywat (a nie *gorąc*) mieści się w pomieszczonym w *SSp* cytacie.

²⁹¹ Taka postać w *SXVI*.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej zakończone na **-(e)** w mianowniku

Najwięcej odnotowano tu **odrzeczownikowych nazw kolektywnych** (aż 30). W większości są to nazwy zbiorów roślin, głównie drzew, krzewów. Ale nie te leksemy uzyskały tradycję ciągłą (przysiąc zresztą trzeba, że takich w omawianej grupie jest mało). Oto wykaz słowoform:

brzezcie 'las brzozowy' od *brzoza*,

drzazdze 'giętkie pręty, chrust' od *drzazg*, *drzazga*,

drzewie 'drzewa (rosnące)', 'materiał drzewny' od *drzewo*,

kępie 'bagno (zapewne z suchszymi, wyższymi miejscami)' od *kępa*,
(*KŁOSIE*), *kłósie* 'kłosy' od *kłos*,

kole 'kołki, sztachety' od *kół* 'kij, pal, (...)',

KWIECIE (dziś *ksiązk.*) 'kwiaty, kwitnące rośliny lub kwitnące części roślin (...)'
od *kwiat*,

lipie 'lasek lipowy' od *lipa*,

LIŚCIE (dziś *poet.*) 'liście' oraz wycofane: 'dokumenty prawne' od *list*,

łobuzie 'gęstwina, krzaki, zarośla' od *łobozg* '(...), chwast' (*SXVI*),

mądzie 'testiculi' od *mądo* czy *mędo* 'testiculus',

naczynie 'narzędzia, przyrządy, instrumenty' od *nacżyn*,

nadobie '(...) naczynia' od *nadoba* (*SXVI*),

oliwie 'sad, ogród oliwkowy' od *oliwa* '(...), drzewo oliwkowe',

olsze 'gaj, lasek olszowy' od *olsza*,

ostroże 'ciernie, kolce' od *ostroża* 'jakaś roślina kłująca, ciernista',

paździerze, *paździrze* '(...) żdźbła, pokruszone słomki' od *paździoro* 'ułomek,
żdźbło',

PĄCZE 'pączki roślinne, (...) ' od *pąk*,

PIERZE 'upierzenie, pióra ptasie' oraz wycofane: 'skrzydła' od *pióro*,

placie 'płaty płótna, chusty' od *płat*,

płomienie 'ogień, języki ognia unoszące się nad palącym przedmiotem' od *płomień*,

prącie 'młode gałązki drzew i krzewów' od *pręt* 'kij, laska',

różdze 'gałęzie, młode pędy drzew lub krzewów', 'krzewy, zarośla' od *różga*,

sicie 'oczeret jeziorny, też inne rośliny błotne (...) ' od *sii* też *pl. tantum sity* 'oczeret
jeziorny',

skale 'wielkie głazy, kamienie, skaliste części góry' od *skała*,

strącze 'strąki' od *strąk*,

szczepie 'drzewka uszlachetniane szczepieniem, sad' od *szczep*,

tarnie 'krzaki cierniste, zarośla cierniste' od *tarn*,

wierzbie 'zarośla wierzbowe', 'gałązki wierzbowe' od *wierzba*,

WŁOSIE 'włosy zwierząt, sierść' od *włos*.

Dwa derywaty można traktować jako odrzeczownikowe **nazwy miejsc**:
księżę 'posiadłość księcia' od *ksiądz* a *książe*,

opacie ‘teren, ziemia, która podlega władzy opata’ od *opat*,
także 2 jako nazwy symilatywane:

grzybie bot. ‘lilia wodna’ od *grzyb* (na zasadzie podobieństwa – tak *SSŹ*),
szypie ‘krzak róży dzikiej’ chyba od *szyp* ‘ostro zakończony pocisk (...)’²⁹².

Pozostałe derywaty wchodzące w relacje z innymi rzeczownikami sprawiają pewien kłopot. Bo wprawdzie mamy tu do czynienia z paradygmatem nijakim na -e, ale brak naddatku semantycznego, który pozwoliłby uznać prymarność któregoś z rzeczowników – tego na -e bądź „podstawy słowotwórczej”. Nie chcąc jednakże przesądzać o statusie tych tworów (słowotwórstwo? fleksja?), postanowiłam odnotować przykłady (10):

jajce, jejce ‘jajko’ od *jajko*,

kolce ‘kółko metalowe, metalowe ogniwo’ od *kółko*,

(*kopie*), *kopije* ‘włócznia, hasta’ od *kopia*, *kopija*,

liście ‘roślina (zwłaszcza użyteczna)’ od *list* ‘liść’,

łyce, wilcze łyce ‘wilcze łyko’ od *łyko*,

nadobie ‘sprzęt, (...)’ od *nadoba* ‘naczynie’ (*SXVI*),

parobcze (?) ‘sługa’ od *parobek*,

rzęsie bot. ‘rzęsa drobna’ od *rzęsa*, *rzęsa*,

stroje, (bobrowe) stroje ‘wydzielina pewnych gruczołów bobra, o silnej woni i powszechnie znanych właściwości leczniczych’ od *strój*, (*bobrowy*) *strój* (to samo znaczenie),

trzosie (?) ‘mieszek na pieniądze’ od *trzos* (znaczenie to samo).

Wśród formacji odczasownikowych najwięcej (8) jest nazw czynności:

osile ‘gwałt dokonany na kobiecie, zgwałcenie’ od *osilić*,

(*przemierze*), *przemirze* ‘zgoda, pokój, stan bez konfliktów’ od *przemirzyć*,

PRZYMIERZE, *przymirze* ‘rozejm, pokój’, ‘układ, umowa, ugoda’ oraz znaczenie wycofane: ‘zabezpieczenie komuś pobytu lub przejścia (...)’ od *przymirzyć*,

przymrozie ‘(...)’, *mróz* od *przymrozić* (*L*),

rozsierdzie ‘gniew, zapalczywość, wzburzenie’ od *rozsierdzić* (*się*) (*L*),

rozzurze ‘zepsucie, zło (moralne), grzech’ od *rozzurzać* ‘pobudzać do gniewu, drażnić’²⁹³,

usile ‘gwałt, przemoc, siła (bezprawnie stosowana)’, ‘gwałt dokonany na kobiecie’, ‘wysiłek, trud, ciężka praca’ od *usilić* ‘dokonać gwałtu na kobiecie’ (ostatnie znaczenie derywatu dokumentuje rzeczownik odsłowny *usilenie* ‘wysiłek, trud, ciężka praca’),

znamienie (*K*) ‘oznaka’ od *znamionować*.

Inne znaczenia odczasownikowych derywatów paradygmatycznych na -e są dość zróżnicowane, choć można wyróżnić:

– nazwy obiektów:

²⁹² Derywat można by umieścić wśród nazw zbiorów.

²⁹³ Motywacja semantycznie niepełna.

imie 'mienie, majątek' od *mieć* 'posiadać (...)',
podarze 'wynagrodzenie, odszkodowanie' od *podarzyć* 'obdarzyć',
przewiercie 'krzyż pozbawiony jednego ramienia czy też ramię krzyża' od *prze-
wiercić*,

zaważe (K) 'moneta' od *zaważyć*;

– nazwy miejsc:

ŁOŻE 'łóżko, legowisko (...)' od *lec*,

OSIEDLE 'zagroda, zabudowania chłopskie (...)' od *osiedlić*,

PODWALE (dziś *hist.*) 'podstawa, fundament' od *podwalić* (L),

posiedle 'zabudowana działka ziemi, parcela miejska' od *posiedlić* 'zabudować,
postawić',

przystaje (?) 'przystań, miejsce (...), gdzie się łodzie zatrzymują' od *przystajać*;

– nazwy subiektów czynności i stanu:

łoże 'posłanie (...)', 'obsada osi koła młyńskiego' od *lec*,

rozdziele 'grzbiet wzgórza (...), tworzący granicę' od *rozdzielać*;

– inne pojedyncze przykłady:

łoże '(...)' symbol małżeństwa', 'zagłębienie terenu' od *lec*,

NACZYNIĘ 'naczynie domowe, garnek' oraz wycofane: 'z grubsza obrobiony
materiał drzewny, zdatny na budulec oraz do przeróbki na narzędzia, wozy
itp., np. dyle, żerdzie, tarcice' od *naczynić* 'zrobić, wykonać (...)' (rezultat
czynności),

NOSZE 'sprzęt do noszenia ciężarów' od *nosić* (środek czynności),

przymrozie 'szron, (...)' od *przymrozić* (L),

wysłowie 'zgłoska' od *wysławić*.

Nie w pełni motywowane semantycznie są formacje:

staje 'kawałek pola określonej wielkości (...)', 'miara odległości (...)' od *stać*,

nasile '(...), czyn bezprawny, niesprawiedliwy, gwałt, krzywda, obelga' od *na-
silić* 'przybrać na sile (...)' (SXVI),

uchyle 'miejsce ukryte, kryjówka' od *uchylić*.

Formacji **odprzymiotnikowych** jest niewiele (6):

jałowie bot. 'mniszek pospolity' od *jałowy* (?);

nieboże 'istota nieszczęśliwa, (...)' od *niebogi* 'biedny, mizerny (...)' (SXVI),

niewiadomie 'niewiedza, nieświadomość' od *niewiadomy*,

porośle 'bagno porośnięte trawą czy krzakami' od **porośły* (potencjalny zadiek-
tywizowany imiesłów czasownika *porosnąć*, **porość* (L)),

WESELE, *wesiele*, *wiesele*, *wiesiele* 'uczucie radości (...)', 'radosna uroczystość'
oraz wycofane: 'pocieszenie, przywrócenie radości' od *wesoły* a. *weselić* (się),

ZDROWIE (K) od *zdrowy*.

Nie znaleziono motywacji dla rzeczowników: *mądzie bot.* 'Helichrysum are-
narium Moench.'; *miechynie bot.* 'agrest'; *opławie* 'zapewne jakiś wyrób z
drzewa'; *paździerze*, *paździrze* 'wewnętrzne części łodygi lnu, odpadające przy
międleniu, (...)'; *POWIETRZE*; *SZCZĘŚCIE*, *szczęście*, *trcie coll.*; *uboże* 'w polskich
wierzeniach ludowych demon domowy'; *wydroże* 'miejsce, gdzie nie ma dróg,
bezdroże'.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej zakończone na **-(ę)** w mianowniku

W większości (16 przykładów) przez włączenie do paradygmatu nijakiego na **-ę** uzyskuje się derywat oznaczający istotę młodą:

chłopię 'iuvenis' od *chłop* a. *chłopiec*,
(*gołębie*), *gołąbie* 'młody gołąb, pisklę gołębia' od *gołąb*,
jałowię 'cielę, cielątko' od *jałowica* (w derywacie mamy ucięcie morfemu *-ica*),
jastrzębie 'pisklę jastrzębia, młody jastrząb' od *jastrząb*,
kobyłczę 'młoda kobyłka (tj. szarańcza)' od *kobyłka*,
koźlę 'kózka, koziołek' od (*koziół*), *koziół*,
KSIĄŻĘ 'syn księcia' od *ksiądz* 'tytuł władcy państwa (...)',
kurzę 'pisklę kury a także innych ptaków' od *kura*,
lwię 'szczenię lwie, młody lew' od *lew*,
oślę 'młody osiołek, oślątko' od (*osioł*), *osioł*,
panię 'członek znakomitego rodu' od *pan*,
ptaszę 'młody ptak, pisklę' od *ptak*²⁹⁴,
samczę 'chłopiec' od *samiec*,
skocię '(młode) bydlę' od *skot*,
WRONIE 'młoda wrona, pisklę' od *wrona*,
żebraczę (*K*) od *zebrak*²⁹⁵.

W derywatach *koźlę* i *jałowię* doszło do neutralizacji rodzaju naturalnego.

Jest jednak w materiale staropolskim grupa 7 derywatów, których definicje mają identyczną zawartość znaczeniową jak podstawa. Ale nie różnią się one pod względem leksykalnym od powyższej grupy. Bo w niektórych podstawa odsyła do istoty młodej. Zmiana paradygmatu jest tu zatem jedynie podkreśleniem cechy młodości (por. *ossię*, *pacholę*). W innych także chodzi o istoty młode – być może różnice między derywatem a podstawą słowotwórczą istniały, choć nie zostały wydobyte przez leksykografów:

KURCZĘ 'kurczę, pisklę' od *kurka* (*SXVI*),
ossię 'młode zwierzę jeszcze ssące, osesek' od *oses*,
PACHOLE 'chłopiec, sługa' od *pachoł*,
pasierbie, *pasirbie*, *pasirzbie* 'dziecko męża albo żony (...)' od *pasierb*, *pasirb*,
pasirzb,
(*siostrzeńce*), *siostrzeńczę* 'dziecko siostry w stosunku do ciotki lub wuja' od
(*siostrzeniec*), *siostrzeniec*,
synowie 'dziecko brata w stosunku do stryja' od *synowiec* (znaczenie identyczne,

²⁹⁴ Nieregularna wymiana *k* w *ś*.

²⁹⁵ Wyrazy *ozimie* i *ozimczę*, cytowane przez W. Dobrzyńskiego (*Z badań nad rozwojem polskich deminutywów. 1. Historyczny rozwój rzeczowników z formantem „-ę” na tle słowiańskim*. Wrocław 1974, s. 33), pomieszczone są wśród tworów od wyrażen przyimkowych.

ale o wiele wyższa frekwencja; oczywiście prócz derywacji paradygmatycznej należy uwzględnić ucięcie morfemu *-ec*),
wnuczę, wnęczę 'dziecko w stosunku do własnych dziadków' od *wnuk, wnuka, wnęk*.

Znaczenie singulatywne można wskazać w 4 derywatach:

BYDLĘ 'zwierzę domowe' od *bydło*,

dobytczę 'bydlę' od *dobytke*,

skocię '(młode) bydlę' od *skot*,

zwierzę (K) od *zwierz*.

Wyraźnie odcinają się strukturalnie²⁹⁶ od pozostałych leksemy:

BLIŻNIĘTA *pl. tantum* 'gemelli' oraz znaczenie wycofane: 'owoc kasztanu' od *bliźni*,

pisklę 'młode ptaka' od *piszczeć (L)*,

klusę 'zwierzę pociągowe i juczne (zwłaszcza młode)' od *klus (?)*,

KSIĄŻĘ 'niekoronowany władca (...)' od *ksiądz* 'tytuł władcy państwa (...)' –
znaczenie derywatu bardzo bliskie treści zawartej w podstawie.

Za niemotywowane zostały uznane: *CIELE*; *DZIECIE*, *dziecięcie*; *JAGNIE*; *szuszełęta (?) pl. tantum*; *żrątko*.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej męskiej o odmianie przymiotnikowej zakończone na *-(i)*, *-(y)* w mianowniku

Wiele formacji znajdujących się w tej grupie można traktować jako pochodne bezpośrednio od rzeczownikowych podstaw przymiotników, od których powstały w drodze substantywizacji rzeczowniki. I tak np. *łożniczy* znajduje się w prezentowanej niżej grupie, gdyż można w materiale historycznym wskazać przymiotnik *łożniczy*, ale możliwe jest wywodzenie derywatu bezpośrednio od rzeczownika *łożnica*. Dlatego też, korzystając z materiału pomieszczonego w tej części pracy, należy wziąć pod uwagę także te rzeczowniki, które mają odmianę przymiotnikową, jednak interpretowane są jako powstałe w sposób inny niż substantywizacja.

Substantywizacja jest procesem²⁹⁷ i niejednokrotnie trudno ocenić jej etap. W podanym niżej wykazie znajdują się te jednostki, których definicje słownikowe wyraźnie sygnalizowały użycie rzeczownikowe leksemu. Cechą znamionowa omawianego typu derywacji jest wysoki stopień specjalizacji znaczeniowej. Wyłaniającą się klasę cechuje nie tylko jednolitość formalna (ograniczenie paradyg-

²⁹⁶ Formacje odczasownikowe powstały prawdopodobnie dopiero na gruncie polskim (zob. W. Dobrzyński: *Z badań...*, s. 36).

²⁹⁷ S. J o d ł o w s k i: *Substantywizacja przymiotników w języku polskim*. Wrocław 1964. 343

matu), ale też jednolitość znaczeniowa, wykraczająca poza ogólnie przyjmowane słowotwórcze wartości kategoriałne. I tak w grupie rzeczowników powstałych przez unieruchomienie do paradygmatu męskiego spotykamy przede wszystkim nazwy osobowe²⁹⁸:

będący w *pl. tantum* 'potomkowie' od *będący*,
BLISKI 'krewny, powinowaty' od *bliski*,
chlebny 'noszący chleb' od *chlebny*,
chorągiewny 'rycerz, któremu powierzono obronę chorągwi' od *chorągiewny*,
chorąży 'przedniejszy rycerz' od *chorąży*,
CHORY 'aeger' od *chory*,
JEZDNY 'jeździec' od *jezdny* (*SXVI*),
konny 'jeździec' od *konny* (*SXVI*),
łożniczy 'dworzanin opiekujący się sypialnią królewską (książęcą)' od *łożniczy* (*L*),
łożny 'dworzanin opiekujący się sypialnią królewską (książęcą)' od *łożny*,
(*mierny*), *mierzny* 'dokonujący pomiaru ziemi, geometra' od *mierny*,
nauczony 'przynależny do pokolenia Lewi, (...), lewita' od *nauczony*,
obroczy 'pracownik zarządzający żywnością (...), szafarz' od *obroczy* (*SXVI*),
obsiadły 'zakładnik' od imiesłowu czasownika *obsiadać* 'brać w posiadanie, zajmować',
opiekadlny 'opiekun, wychowawca' od *opiekadlny*,
PIESZY '(...), który idzie piechotą (...)' od *pieszy*,
piwniczny 'właściciel piwnicy, tj. sklepu z napojami' od *piwniczny*,
pobiegły 'ten, kto uciekł, zbieg', 'odstępca' od imiesłowu *pobiec*, *pobieżeć*,
(*pohańbiły*), *pogańbiły* 'ten, co kogoś zhańbił' od imiesłowu czasownika *pohańbić*,
PODDANY '(...), człowiek osiadły na terytorium podległym pewnej władzy', 'chłop, włościanin prawnie zależny od pana feudalnego' od imiesłowu czasownika *poddać* (*się*),
PODRÓŻNY (o ludziach) 'będący w podróży, też wyruszający w podróż' od *podróżny*,
poradlny 'urzędnik zajmujący się wybieraniem daniny zwanej poradlnie' od *poradlny*,
posiedzący 'posiadacz' najprawdopodobniej od imiesłowu czasownika *posiedzieć*²⁹⁹,
PRZEŁOŻONY '(...), zwierzchnik, zarządzający' od imiesłowu czasownika *przełożyć*,
przychodzący 'przybysz, cudzoziemiec' od imiesłowu czasownika *przychodzić*,
RANNY, *rany*, *renny* 'ten, kto odniósł rany, skaleczony' od *ranny*, *rany*, *renny*,
rybitwi 'ten, co łowi ryby, rybak' od *rybitwi* (*L*),
septy 'urzędnik zajmujący się pobieraniem daniny zwanej sep, (...)' od *septy*,
skarbny 'pokojuć królewski, prawdopodobnie mający pieczę nad kosztownościami lub osobistymi rzeczami panującego' od *skarbny*,

²⁹⁸ Często są to twory mające związek z czasownikami (powstałe wskutek zsubstantytywizowania zadiektywizowanych imiesłowów), stąd ich znaczenie wykonawcy czynności.

²⁹⁹ Motywacja znaczeniowa niepełna.

SŁUŻĄCY ‘ten, kto służy, sługa, najemnik, parobek’ od imiesłowa czasownika *służyć*,

stawowy ‘bliżej nie znany pracownik zatrudniony przy stawach’ od *stawowy* (*L*),
stróżny ‘ten, co pilnuje, strzeże kogoś lub czegoś, (...), czymś, strażnik’ od *stróżny*,

uczący ‘uczony’ od *uczący* (*się*),

UCZONY ‘przynależny do pokolenia Lewi, poświęcony służbie ołtarza u Żydów, lewita’, ‘uczony w zakonie, uczony nad ludem (w Biblii), znawca Biblii i przepisów religijnych’, ‘pisarz, człowiek wykształcony’ od imiesłowa czasownika *uczyć* (*się*),

URODZONY ‘ten, kto się urodził (...)’ od imiesłowa czasownika *urodzić się*,

widzący ‘prorok, jasnowidzący’ od imiesłowa czasownika *widzieć*,

wierzący ‘wierzący’ od *wierzyć*,

wieźny ‘urzędnik zarządzający więżą przeznaczoną do odbywania kary więzienia’ od *wieźny*,

wojewodzi ‘zastępca wojewody’ od przymiotnika *wojewodzi* (*SW*),

wschowający ‘sługa urodzony i wychowywany w domu chlebowodcy’ od imiesłowa czasownika *wschować*,

wygnany ‘ten, który ucieka, uciekający’ od imiesłowa czasownika *wygnąć*,

wyznany ‘ten, kto przyznał się do winy’ od imiesłowa czasownika *wyznąć* (*się*),
(*wyżny*, *wyżni*), *wyszny*, *wyszni* ‘jakiś przełożony (...)’ od (*wyżny*, *wyżni*), *wyszny*, *wyszni*,

zakupiony ‘najemnik’ (*K*) od *zakupiony*,

ZASŁUŻONY (*K*) od imiesłowa czasownika *zasłużyć*,

ZBIEGŁY (*K*) od *zbiegły*,

ZNAJOMY (*K*) od *znajomy*,

zyskały (*K*) ‘victor’ od *zyskały* (imiesłów czasownika *zyskać*).

Aby nie wyodrębnić klasy jednoelementowej, do powyższej grupy włączam derywat *wrotny* ‘ten, kto pilnuje wejścia, bramy, strażnik bramy’, choć słowniki nie rejestrują przymiotnika **wrotny* od *wrota* (może znajdzie się w *SXVI*?). Zaprezentowany przegląd 49 formacji ujawnia, że są to przede wszystkim nazwy urzędników, osób zajmujących pewne stanowiska, także nazwy stron w procesie sądowym. Nieosobowych rzeczowników męskich powstałych poprzez substantywizację jest o wiele mniej:

bazyliżkowy, *bazyliżków* ‘o kamieniu w ciele legendarnego bazyliżka’ od *bazyliżkow* (*SXVI*),

przestrzelon ‘*Knautia arvensis* Coult.’ (nazwa botaniczna),

wieczny ‘obowiązek utrzymywania przez pana feudalnego przyjeżdżającego na wieś dla odprawienia sądów (...)’ od *wieczny*.

Zapewne poprzez stadium przymiotnika powstał także derywat *rękojmi*³⁰⁰ ‘ten, kto za kogoś ręczy, poręczyciel’, choć zawarte w leksykonach dane pozwalają jedynie na motywację przez rzeczownik *rękojmia*.

³⁰⁰ Umieszczam rzeczownik w tym miejscu ze względu na typ odmiany.

Jako niemotywowane traktuję: *DZIECKI*, *dziecki* 'woźny (egzekutor) sądowy lub służący urzędnika wykonujący funkcje woźnego' od *dziecki*, *dziecki*³⁰¹ ('należący do dziecka'); *odkłonny* 'poddany chłop, który odszedł od swego pana'; *pocestny* 'podróżny, wędrowiec' (bohemizm); *postrzelon bot.* 'nawłoc pospolita' (od imiesłowu czasownika *postrzelać* (?)); *przegorzan*, *przygorzan bot.* 'Helianthemum vulgare Gaertn.' od imiesłowu czasownika *przegorzać* (?) (brak motywacji znaczeniowej); *przetarżon*, *przytarżon bot.* 'przetacznik leśny'; *strzebiony* 'eunuch, kastrat'³⁰²; *szurzyn* 'krewny, powinowaty'; *wielmomnożny* 'dostojnik'; *WOŹNY* (dziś *hist.*) 'pierwotnie pomocnik sędziego, później woźny sądowy (...)' (w *SSłp* odnotowany jest przymiotnik *woźny*, ale nie motywuje derywatu).

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej nijakiej o odmianie przymiotnikowej zakończone na -(e) w mianowniku

Klasa derywatów powstałych w drodze ograniczenia paradygmatu przymiotnika do rodzaju nijakiego jest duża i, jak poprzednio, bardzo jednolita pod względem znaczeniowym. Utworzone twory rzeczownikowe są przede wszystkim nazwami danin i różnego rodzaju opłat (aż 112 przykładów):

barankowe 'danina wielkanocna' od *barankow(y)* (*SXVI*),
bite 'kara pieniężna za pobicie' od imiesłowu *bity*,
bobrowe 'danina prawa polskiego' od *bobrowy*,
bronne 'rodzaj kary' od *bronny*,
brzeżne 'rodzaj opłaty' od *brzeżny*
chąsiebne, *chąziebne* 'grzywna za kradzież' od *chąsiebny*, *chąziebny*,
CZESNE, *czesne* 'opłata na rzecz sędziego' od *czesny*,
czopowe, *czepowe* 'podatek od trunków' od *czopowy*,
dębne 'opłata uiszczana prawdopodobnie za prawo odzierania kory z dębów' od *dębny* (*SXVI*)³⁰³,
dymowe 'podatek pobierany od dymu, tj. od właściciela domu' od *dymowy*,
(dzieckie), *dzieckie* 'opłata uiszczana na rzecz woźnego za czynności egzekucyjne' od *dziecki*, *dziecki*,
dzielne 'opłata przy podziale majątku lub ekwiwalent pieniężny za robociznę pańszczyźnianą' od *dzielny*,
dziewicze (?) 'opłata sądowa składana przy zamążpójściu przez panny na rzecz panującego' od *dziewiczy*,

³⁰¹ Jak pisze Aleksander Brückner (*SB*): „Ponieważ nazwy dzieci i sług, czeladzi, niewolników stale się spływają, więc na Rusi znaczyło *dziecki* 'sługę' (...)”.

³⁰² Czasownik *strzebić* nie jest poświadczony ani w *SSłp*, ani w *L*, ani w *SWil*. Dopiero pojawia się w *SW* w znaczeniu 'oczyścić z ziarn zepsutych'.

³⁰³ Odnotowany czasownik słabo motywuje derywat.

gajowe, gajewe 'danina, opłata za korzystanie z gaju' od *gajowy*,
główne 'odszkodowanie lub kara płacona za zabójstwo' od *główny*,
godne 'danina na rzecz pana feudalnego z okazji uroczystego święta' od *godny*,
gościnne 'opłata uiszczana panu feudalnemu przez chłopą opuszczającego wieś'
 od *gościnnie*,
graniczne 'opłata od wytyczania granic' od *graniczny*,
grobelne 'myto, cło od używania grobli, (...)' od *grobelny* (SXVI),
GROBLOWE definicja jw. od *grobłowy* (SW),
groszowe 'rodzaj daniny' od *groszowy*,
iścicowe 'kara sądowa na rzecz wierzyciela' od *iścicowy*,
jednane 'opłata sądowa uiszczana w związku z zawarciem polubownej zgody
 w toku wszczętego procesu' od imiesłowu czasownika *pojednać* (się),
(jeziorne), jezierne 'opłata za użytkowanie jeziora' od *jeziorny* (SXVI),
konopne 'rodzaj daniny (od upraw konopi)' od *konopny*,
krajkowe 'opłata na rzecz pana feudalnego od sprzedaży tkanin' od *krajkowy*
 (SWil),
krowne 'danina składana pierwotnie w postaci krowy, (...)' od *krowny* (SXVI),
krwawe 'kara za zabicie lub ciężkie pobicie (...)', 'zwyczaj przyznający ubranie
 zabitego woźnym sądowym do niego wezwanym' od *krwawy*,
krwawione 'zwyczaj przyznający ubranie zabitego woźnym sądowym do niego
 wezwanym' od imiesłowu czasownika *krwawić*,
krwawne, krawne znaczenie jw. od *krwawny*,
kunie (?) 'rodzaj daniny, płaconej zapewne skórkami kunimi' od *kuni*,
leszczne 'opłata sądowa składana w wypadku odwołania się strony do pamięci
 sędziego co do sądzonej przezeń uprzednio sprawy' od *leszczny* (wina *leszcz-*
na),
leśne 'rodzaj daniny albo podatku uiszczanego przez użytkownika lasu (...)' od
leśny,
lodowe 'opłata za przejazd przez lód' od *lodowy* (SWil),
łanowe 'podatek płacony przez chłopów panującemu od łanu' od *łanowy*,
łaziebne 'dochód z łaźni' od *łaziebny*,
meszne 'rodzaj rocznej daniny uiszczanej przez wiernych na rzecz parafii (...)'
 od *meszny*,
miodowe 'danina płacona pierwotnie w miodzie' od *miodowy*,
mirne 'opłata sądowa wpłacana przez godzące się strony na rzecz sołtysa' od
mirny,
mostowe 'opłata za korzystanie z mostu' od *mostowy* (SXVI),
najemne 'opłata za najem, podatek od najmu' od *najemny*,
napisne 'opłata za wystawienie przez poborcę pisemnego pokwitowania' od *napisny*,
narąbne bądź *narębne* 'jakaś danina, podatek, prawdopodobnie od prawa rąbania
 w lesie' od *narębny* (SXVI),
oborne, oborzne 'spłata na rzecz właściciela gruntu, na którym pasło się bezprawnie
 jakieś bydło i zostało zajęte' od *oborny* (SXVI),
obrocne 'pieniądze na utrzymanie' od *obrocny* (SXVI),

ogniszczne 'jakiś rodzaj cła, może cło pobierane od flisaków rozpalających ogniska nad rzeką' od *ogniszczny* (SXVI),
ogrodne 'opłata z ogrodów (...)' od *ogrodny*,
omylne 'opłata za niedotrzymanie umowy przez kmiecia, który się wycofał ze zobowiązania objęcia gruntu u pana' od *omylny*,
opolne 'danina w postaci wołu i krowy składana corocznie przez opole' od *opolny*,
oprawne 'jakaś danina lub powinność', 'zapewne opłata związana z przekazaniem nieruchomości' od *oprawny*,
pamiętne 'opłata na rzecz sądu, (...)' od *pamiętny*,
piekarnie 'bliżej nie znany rodzaj daniny' od *piekarny* (L),
pobrzeżne 'opłata za jakieś korzystanie z brzegów rzeki, jeziora itp.' od *pobrzeżny*,
PODUSZNE (dziś *hist.*) 'danina (...) płacona od duszy, tj. od osoby, pogłównie' od *poduszny* (L),
podwodne 'podatek pławny zamiast oddawania podwód' od *podwodny* (SWil),
podworne 'danina (...) od dworu, czyli gospodarstwa chłopskiego' od *podworny*,
PODWOROWE (dziś *hist.*) 'danina (...) od dworu, czyli gospodarstwa chłopskiego' od *podworowy*,
podwożne (?) autor hasła w *SSłp* podejrzewa, że jest to zniekształcona postać derywatu *podworne* lub *podworowe*,
pogłowne 'odszkodowanie za zabójstwo', 'danina na rzecz panującego płacona od głowy (...)' od *pogłówny* (L),
pokłonne 'opłata (...) składana przez kmiecia przy upuszczaniu wsi' od *pokłonny* (SWil),
pokupne 'kara sądowa nakładana na stronę procesową, też opłata pieniężna jako rekompensata za popełniony czyn (...)' od *pokupny*,
policzne 'sądowe zajęcie przedmiotu sporu tytułem lica' od *policzny*,
POMOCNE (dziś *hist.*) 'bliżej nie określony rodzaj powinności, (...)', 'opłata na rzecz sądu (...)', 'pożyczka zwrotna udzielana przez pana kmieciami (...)' od *pomocny*,
poniewolne 'rodzaj daniny albo powinności kmiecej' od *poniewolny* (SWil),
poradlnie, *poradne*, *poralne*, *poredlnie* 'danina uiszczana od gospodarstwa chłopskiego (...)' od *poradlny*,
porzeczne 'danina z owsa (z gruntów nadrzecznych?)' od *porzeczny* (SW),
posłuszne czy *posłużne* 'jakaś opłata' od *posłuszny* 'obowiązany (...)' (?) (SW),
poświętne czy *poświętne* '(...), grunta kościelne' od *poświętny* czy *poświętny*,
poteczne 'proceduralna kara sądowa, płacona zapewne za niesprawne wykonanie przysięgi' od *poteczny*,
potwarne 'kara pieniężna za potwarz, za bezpodstawne oskarżenie' od *potworny*,
powolne 'rodzaj daniny albo powinności kmiecej' prawdopodobnie od *powolny* 'wedle cudzej woli' (SWil),
powozowe 'opłata zamiast wykonywania powinności powozu' od *powozowy* (SW),
powożne (?) jw. od *powożny* (L),
pozewne 'opłata uiszczana za dokonanie pozwania' od *pozewny*,

prawidłne, prawiedlne 'opłata należna prawidłnikowi (...)' od *prawidłny*,
prażniczne 'danina płacona na Rusi panu feudalnemu (...)' od *prażniczny*,
progowe 'rodzaj daniny lub opłaty' od *progowy* (L),
przepite 'należność za wypite trunki' od *przepity* (imiestłów od *przepić* (L)),
przyganne 'kara za obrazę' od *przyganny*,
przysądne, przysądnie 'opłata na rzecz sędziego, uiszczana przez stronę wygrywającą' od *przysądny, przysądni*,
przysiężne 'opłata pobierana przy składaniu przysięgi' od *przysiężny*,
przywitane 'opłata składana urzędnikowi przy objęciu urzędu' od imiestłowu czasownika *przywitać*,
pytane 'opłata za skierowanie pytania do sądu' od *pytać* (się),
rękawiczne 'kwota płacona przez nabywcę dodatkowo przy akcie kupna–sprzedaży' od *rękawiczny* (L),
rogowe 'podatek od przyprowadzanego na targ byka' od *rogowy*,
rugowe 'rodzaj kary lub opłaty sądowej', 'rodzaj powinności chłopskiej (...)' od *rugowy* (SW),
rzeczne 'podatek od przeprawy przez rzekę' od *rzeczny*,
sepane 'danina uiszczana w zbożu od gospodarstwa chłopskiego, (...)' od *sepany*,
siedziane 'bliżej nie określone powinności chłopu osiadłego na gruncie pańskim' od imiestłowu biernego czasownika *siedzieć*,
sienne 'rodzaj daniny uiszczanej w sianie (...)' od *sienny*,
słone 'świadczenie uiszczane w soli przez producenta soli na rzecz panującego' od *słony*,
sokołowe 'powinność łowiecka związana z utrzymaniem sokołów' od *sokołowy* (SWiI),
stanowe 'powinność utrzymania panującego i jego dworu, urzędników bądź drużyny (...), zamieniona z czasem na daninę (...)' od *stanowy*,
stołowe 'danina roczna składana kościołowi parafialnemu' od *stołowy*,
STRÓŻNE 'powinność pełniona w grodzie (...), zastąpiona daniną (...)' od *stróżny*,
swadziebne 'opłata na rzecz pana feudalnego, uiszczana za dziewczynę wychodzącą za mąż' od *swadziebny*,
świadcyczne '(...) opłata związana z odwołaniem się do zapisu w księgach' od *świadcyczny*,
targowe 'opłata (...), za korzystanie z targu' od *targowy* (L),
toporowe 'opłata uiszczana przez żupnika w kopalniach solnych (...)' od *toporowy* (L),
wieprzowe 'danina składana pierwotnie w postaci wieprza (...)' od *wieprzowy* (L),
wiewierzyczne 'danina składana pierwotnie w postaci skórek wiewiórek, (...)' od *wiewierzyczny*,
wieżne 'opłata należna posiadaczowi wieży lub strażnikom od odsiadującego karę w wieży' od *wieżny*,
wodne 'opłata pobierana od spławiania towarów wodą' od *wodny*,
wojenne 'danina, którą obowiązani byli złożyć kmiecie panu wyruszającemu na wojnę' od *wojenny*,

wrębne 'prawo wyrębu drzewa w lesie, także należność za nabycie tego prawa' od *wrąbny*,
wstane 'opłata uiszczana przez kmiecia przy opuszczaniu gruntu pańskiego' od *wstany*,
wsteczne, wstecznie, wteczne 'opłata sądowa, składana przez stronę w wypadku odwołania się do pamięci sędziego (...) ' od *wsteczny*,
wychodne (w prawie ruskim) 'opłata płacona panu, z którego wsi kmieć odchodził (...) ' od *wychodny*,
wzdawne 'opłata należna sądowi przy przekazywaniu nieruchomości lub innych rzeczy', 'bliżej nie znana należność' od *wzdawny*,
zaduszne (K) od *zaduszny*,
zapisne (K) od *zapisny* (L),
żakowe (K) od *żakowy*,
żołędne (K) od *żołędny*.

Być może do tej grupy należą też derywaty, dla których nie znaleziono w słownikach historycznych przymiotnikowej motywacji i w związku z tym znalazły się one w klasie rzeczowników z formantem *-ne*.

Ze znaczeń innych niż nazwy danin i opłat można wyodrębnić klasę wyrazów odnoszących się do rodzaju gruntu:

(królewskie), królewskie 'ziemia stanowiąca własność króla' od *królewski*,
kupne 'pole kupione, a nie odziedziczone' od *kupny*,
mierne 'ziemia, która została wymierzona' od *mierny*,
(ojczyste), oczyste 'majątek ojca' od *(ojczysty), oczysty*,
osiadłe 'grunty osadzone, zagospodarowane przez chłopów' od *osiadły*,
rolne 'grunty osadzone, zagospodarowane przez chłopów' od *rolny*,
tatarskie 'pole, rola mająca jakiś związek z Tatarami (...) ' od *tatarski*,
wolne 'dział ziemi wolnej od czynszów (...) ' od *wolny*.

Pozostała grupa jest skromna:

darowne 'zwyczaj przyznający ubranie zabitego woźnym sądowym do niego wezwanym' od *darowny* (SXVI),
drożne (możliwa też lekcja *nadrożne*; wtedy derywat winien znaleźć się wśród derywatów pochodnych od wyrażen przyimkowych) 'żywność na drogę' od *drożny* (SXVI),
macierzyste 'mienie matki, jej posag, też spadek po matce' od *macierzysty*,
pamiętne 'pamięć, wspomnienie' od *pamiętny*,
(pierworodzone), pirworodzone, pirzworodzone 'to, co się pierwsze urodziło (...) ',
 'pierwszy owoc, plon' od *(pierworodzony), pirworodzony, pirzworodzony*,
posażne 'posag (...) ' od *posażny*,
skradzione 'rzecz skradziona' od *skradziony* (SWil),
strawne 'zwrot poniesionych kosztów' od *strawny*,
świętne czy *świątne* 'coś świętego, świętość' od *świętny* czy *świątny*,
wojewodzie, wojwodzie 'zastępca wojewody' od przymiotnika *wojewodzi* (SW),
wsteczne, wstecznie, wteczne 'świadeństwo sędziego co do sądownej przezeń uprzednio sprawy, (...) ' od *wsteczny*.

Niejasną strukturę formalną i znaczeniową mają leksemy: *obłoczyste* (?) 'miejsce do oblekania się, ubierania' (bohemizm); *obrażne* 'danina pieniężna'³⁰⁴, *wyszne* (?) od *wyszny*.

Od opisanych wyżej derywatów wyraźnie odcinają się 2 **odrzeczownikowe** twory.

bobrownicze 'rodzaj daniny' od *bobrownik*,

kłodnicze czy *chłodnicze* 'rodzaj daniny' od *kłodnik*³⁰⁵.

W obu przypadkach relacja znaczeniowa jest niejasna.

Derywaty należące do deklinacji rzeczownikowej żeńskiej o odmianie przymiotnikowej zakończone na *-(a)* w mianowniku

Odnotowano tu zaledwie 4 przykłady:

jednana 'opłata sądowa uiszczana w związku z zawarciem polubownej zgody w toku wszczętego procesu' od imiesłowu czasownika *jednać* (*się*),
nieślubna '(...), nałożnica, kochanka' od *nieślubny* (*SXVI*),
przywołana 'orędowniczka' od imiesłowu czasownika *przywołać*,
żyrowa (*K*).

Oprac. Ewa Chlebicka i Krystyna Kleszczowa

Derywaty należące do kategorii *plurale tantum* o odmianie rzeczownikowej zakończone na *-(e)* lub *-(i)*, *-(y)* w mianowniku

Grupa ta jest stosunkowo skromna. Mieszczą się tu głównie rzeczowniki **odczasownikowe** o różnorodnych znaczeniach strukturalnych:

dzieje 'czynność, uczynki, postęпки', 'akta (sądowe)' od *dziać się*,

okowy 'kajdany, łańcuchy' od *okować*,

POMYJE 'brudna woda po myciu naczyń kuchennych' od *pomyć* (*L*),

przekowy 'okowy, więzy, pęta', 'uroczystość św. Piotra w Okowach, (...)' od *przebrać*, *przebrać* (*L*),

³⁰⁴ W *SXVI* odnotowano przymiotnik *obrażny* (od rzeczownika *obraz*), ale relacja semantyczna niejasna.

³⁰⁵ Prawdopodobnie są to derywaty od nie odnotowanych przymiotników **bobrowniczy*, **kłodniczy*.

SADZE pl. *tantum* 'produkt spalania (...)' od *sadzić się*,
ŚMIECI 'odpadki, resztki (...)' oraz nie funkcjonujące dziś znaczenie: 'najlepsze
cząsteczki mąki osiadające przy przemiele na ścianach młyna, pył mączny'
od *zmieść* (L),

taki 'rodzaj ręcznego wózka na jednym kółku' od *taczać*.

Z derywatów **odrzeczownikowych** wymienić należy:

ikry pl. *tantum* 'jajka rybie' od *ikro*,

obiedze 'resztki obiadu' od *obiad*.

Jako wyrazy niemotywowane traktuję: *KLESZCZE*, *PRZEBOJE* (chyba od
przebić, *przebijać*, ale brak motywacji semantycznej); *przewory*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Derywacja dezintegralna³⁰⁶

Rzadko spotyka się w materiale staropolskim dezintegralny sposób tworzenia nowych rzeczowników. O większości ucięć morfemów sygnalizowano w trakcie analizy derywatów sufiksalnych, gdyż zazwyczaj mamy do czynienia z derywacją wymienną.

W grupie **rzeczowników odprzymiotnikowych** zdarzają się formacje powstałe tylko przez ucięcie morfemu końcowego. Zwykle są to twory od przymiotników na *ny*, *-ni*:

brunat bot. 'Celosia cristata L.' od *brunatny* (?),

chłód 'miejsce chłodne' od *chłodny*,

DRÓB, *droby* 'drobne zwierzęta domowe', 'jelita, wnętrzności' od *drobny*,

gnus 'człowiek gnuśny, leń, leniuch' od *gnuśny*,

kras 'barwa, kolor' od *krasny*,

KRASA (dziś *poet.*) 'piękność, uroda, wdzięk, powab' oraz wycofane już: 'barwa, kolor' (motywacja w *SXVI*), 'świećność, wspaniałość, pompa', *zool.*

'kraska' od *krasny*, *krasni*,

KWAS 'substancja kwaśna, substancja wywołująca kiśnięcie, fermentację, rozkład (także w sensie przenośnym)' od *kwaśny*,

nadół 'dolina' od *nadolny*,

niezboże 'brak powodzenia, brak szczęścia, nieszczęście' od *niezbożny* 'nieszczęśliwy',

podstata, *postata* 'zespół istotnych cech, (...)', '(...), to, co w bycie istotne, niezmiennie' od *podstatni* 'dotyczący istoty rzeczy, (...)',

352 ³⁰⁶ W części tej definiowane będą tylko te formacje, które nie pojawiły się w innym miejscu książki.

SPOKÓJ ‘brak trosk, kłopotów’ od *spokojny*,
świeboda ‘pan hojny, (...)’, ‘zwolnienie od ciężarów na rzecz pana feudalnego’
od *świebodny*,

WOLA (dziś *hist.*) ‘zwolnienie na pewien czas od obowiązków wobec właściciela
ziemi (...)’ od *wolny*,

ZWYCZAJ (*K*) od *zwyczajny* (*L*).

Rzadziej spotyka się derywaty powstałe od przymiotników zakończonych na
-eki, *-oki*:

DAL ‘odległość’ od *daleki*,

GŁĘBIA ‘wielki słup wody, głęboka woda, głębina’, ‘wymiar przestrzenny mierzo-
ny w dół od powierzchni’ ‘wielki słup wody, głęboka woda, głębina’ od *głęboki*,
(*szerz*), *szyrz* ‘jeden z wymiarów płaszczyzn, przedmiotów (...)’, ‘przestrzeń’ od
(*szeroki*), *szyroki* (ucięcie *-oki*),

(*szerza*), *szyrza* ‘jeden z wymiarów płaszczyzn, przedmiotów (...)’ od (*szeroki*),
szyroki,

wysza a. *wyszsza* ‘odległość między podstawą a. wierzchołkiem obiektu, wyso-
kość’, ‘miejsce na górze, na wzniesieniu, wyżyna’ od *wysoki*, *wyższy*.

Ucięcie przymiotnikowego morfemu *-ki* spotykamy w 3 złożeniach: *gorze-
groch* od *gorzki*, *gorki*, *gorski* i *groch*; *gorzekwiat*, *horzekwiat* od *gorzki*, *gorki*,
gorski i *kwiat*; *krotochwila*, *krotofila* od *krótki* i *chwila* oraz w formacji *ŚLIZ*
zool. ‘jakaś mała ryba (...)’ od *śliski*.

Jednostkowo pojawia się ucięcie *-omy*: *łakoźcyra* od *łakomy*, *źreć*.

Poza wymienionymi mamy derywaty powstałe za pomocą wymiany sufiksów
– przymiotnikowego *-ny* na rzeczownikowe, przy czym te ostatnie są różne (sy-
gnalizując je podkreśleniami): *blawacz* od *blawatny*; *blękitki* od *blękitny*; *DZIWAK*
od *dziwny*; *nieposłusztwo* od *nieposłuszny*; *niewinństwo* od *niewinny*; *POŚLADEK*,
pośledek od *pośledni*; *przeczówka* od *przeczny*, *przeczni*; (*uczęstwo*), *uczęstwo*
od (*uczęstny*), *uczęsny*, *uczęstny*; *ustawictwo*, *ustawicstwo*, *ustawicztwo* od
ustawiczny.

W 1 przykładzie wymianie podlega przymiotnikowy morfem *-aty*: *BOGACZ*
od *bogaty*, także jednostkowo – morfem *-ki* na *-ni*: *BLIŻNI*, *bliżny* od *bliski*.

W klasie **rzeczowników odrzeczownikowych** formacjom powstałym tylko
przez ucięcie brak regularności formalnej, brak także regularności semantycznej.
Prezentując materiał, w podstawach słowotwórczych wyróżniam morfem pod-
legający redukcji:

CHORAŻY, *chorąże* ‘noszący chorągiew, odpowiedzialny za chorągiew’ od *cho-
ragiew*,

jałowię ‘cielę, cielątko’ od *jałowica*,

kielbodziej od *kielbasa*,

koba ‘kobyła (...)’ od *kobyła*,

KUCHMISTRZ od *kuchnia*, *mistrz*,

kuś ‘kuchcik, chłopiec terminujący u kucharza’ od *kucharz*,

ładun od *ładunek* (*SXVI*),

pęporzeza od *pępek*, *rzezać*,
 (*pierwnię*), *pirzwnię* ‘syn pierworodny, najstarszy’, ‘pierwszy owoc, plon, pierwocina’ od (*pierwieniec*), *pirzwinięc*,
 (*pierwienię*), *pirzwienię* ‘syn pierworodny, najstarszy’ od (*pirwieniec*), *pirzwieniec*,
 (*pierwieśnie*), *pirzwieśnie* ‘syn pierworodny, najstarszy’ od (*pirwieniec*), *pirzwie-
 niec*,
poczwa ‘maszkara’ od *poczwara*,
 (*siostrzenie*), *siestrzenie*, *siestrzanie* ‘dziecko siostry w stosunku do ciotki lub wuja’ od (*siostrzeniec*), *siestrzeniec*,
synowie ‘dziecko brata w stosunku do stryja’ od *synowiec*.

Dezintegrację można też widzieć w *chłopie*, jeżeli formę derywować będziemy od *chłopiec*, ale chyba lepiej wiązać derywat z podstawą *chłop*.

Poza tymi pojawiają się w materiale staropolskim formacje, w których ucięciom towarzyszy afikacja (derywacja wymienna). Ogólnie można wydzielić 2 klasy. W pierwszej ucięty jest sufix o fleksyjnej proveniencji (-eń): *grzebyk* od *grzebień* (*SXVT*); *KAMYK* od *kamień*; *PROMYK* od *promień*. Większa jest klasa nazw, w których wymianie podlegają morfemy słowotwórcze. Najwięcej jest wymian w grupie nazw żeńskich powstałych od odpowiednich męskich. Stosunkowo dużo przykładów na wymianę przyrostka -nik na -nica: *burtnica*³⁰⁷; *CUDOŁOŻNICA*; *CZAROWNICA*; *czeladnica*; *lekownica*; *orędownica*; *potwarznica*; *przeciwnica*; *przepowiednica*; *ROBOTNICA*; *spomocnica*; *TANECZNICA*; *wodnica* (*K*). Podobna liczebnie jest grupa, w której wymianie na -ica podlega morfem -ik: *cześnica*; (*dworknica*), *dworknica*; *GRZESZNICA*; *miłośnica*; (*NAJEMNICA*), *naimnica*; *nędnica*; *POMOCNICA*; *rzecznica*; *służebnica*; *uciesznica*. Regularnie wymienia się także sufix -ic na -ica: *diedzica*; *królewica*; *młodzica*; *rodzica*. Do klasy nazw żeńskich powstałych od rzeczowników męskich poprzez derywację wymienną należy jeszcze włączyć typ z ucięciem morfemu -anin: *MIESZCZKA* od *mieszczanin*, *mieszczan*; *poganka* od *poganin*.

Stosunkowo często występuje także ucinanie rzeczownikowego morfemu -ka. Podając przykłady, wyróżniam sufix wchodzący w miejsce -ka (są różne): *BECZUŁKA*; *brodawica*; *CIOTUCHNA*; *czapica*; *dziewstwo*; *DZIEWICA*; *DZIEWOJA*; *KACZOR*; *kaczyce* pl. *tantum*; *MATUCHNA*; *OSINA* ‘osika’; *sadzawica*.

Poza wymienionymi wyżej spotykamy jednostkowe przykłady wymian: *dziecstwo*, *dziecstwo* od *dziecko*; *lisznik* od *lichwa* (a. *lichwić*), *paluchy* pl. *tantum* od *palec*; *GOSPODYNIA* od *gospodarz*; *kijanin* od *Kijów*; *ludstwo* od *ludnik*; *niebożka* od (*niebożec*), *niebożc*; *owien* od *owca*; (*podśędztwo*), *podśędztwo* od *podśędek*; (*prokuracja*), *prokuracja* od *prokurator*; (*SOŁECTWO*), *sołectwo* czy *szołectwo* od *sołtys*, *sołtes*, *szołtys*(z); (*SZLACHCIANKA*), *ślachcianka* od *szlachcic*; *tendeczniczka* od *tandeta*, *tandet* (*L*); *wardęstwo* od *wardężeń*.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

³⁰⁷ Ponieważ derywaty prezentowane były wcześniej, rezygnuję z podawania definicji i podstaw słowotwórczej.

Kompozycje



Złożenia z interfiksem -o-

Materiał staropolski obfituje w konstrukcje oparte na dwóch autosemantycznych podstawach. Są to twory bardzo zróżnicowane zarówno pod względem strukturalnym, jak i semantycznym. Za nadrzędne kryterium przy prezentacji przyjęto rodzaj połączenia wyrazów bazowych, na drugim miejscu – ich przynależność do części mowy.

Kompozycje związane interfiksem -o- w materiale staropolskim tworzą najliczniejszą klasę. W większości są to twory oparte na **rzeczowniku** i **czasowniku**. Najliczniejszą klasę takich złożzeń stanowią egzocentryczne nazw wykonawcy czynności (33):

bartodziej ‘pasiecznik, dozorca barci’ od *barć* i *dziać*,

Bogorodzica ‘matka boża’ od *bog* oraz *rodzić*,

chlebojedźca, *chlebojedziec* ‘człowiek będący na czymś utrzymaniu (także członek rodziny)’ od *chleb* i *jeść*,

czarodziejnik ‘czarownik, wróżbita’ od *czar* ‘urok, gusła’ i *dziać*,

czasoguślnik ‘wróżbiarz’ od *czas* i *guślić* ‘wróżyć’,

DOBRODZIEJ ‘beneficus, (...)’ od *dobro* oraz *dziać*,

dobrodziejca ‘dobrodziej’ od jw.,

dobrodzierzca jw. od *dobro* oraz *dzierżeć*,

drwoszczep ‘drwal’ od *drwa* oraz *szczepić*,

dziwowiedza ‘człowiek chcący oglądać dziwy, ciekawski, widz’, ‘początkujący student, bezmyślnie się gapiący’ od *dziw* a. *dziwo* oraz *widzieć*,

(*grododzierża*), *grododzirza* ‘kasztelan’ od *gród* oraz *dzierżeć*, *dirzeć*,

gwiazdomówca ‘wróżący z gwiazd, astrolog’ od *gwiazda* oraz *mówić*,

KAZNODZIEJA ‘nauczający, mówiący kazania’ od *każń* ‘rozkaz, polecenie’ oraz *dziać*,

kaznodziejca – jw.,

KOŁODZIEJ ‘rzemieślnik wyrabiający koła i wozy’ od *koło* oraz *dziać*,

kozopas ‘pasterz kóz’ od *koza*, *paść*,

licomiernik ‘faryzeusz’ od *lice* i *mierzyć*¹,
mężobójca ‘zabójca, morderca’ od *mąż* i *bić* ‘zabijać’,
pęporzeza ‘położna, kobieta pomagająca przy porodzie’ od *pępek*, *rzezać*,
pieśniotwórca ‘śpiewaczka’ od *pieśń*, *tworzyć*,
PIWOWAR ‘ten, co zajmuje się warzeniem piwa’ od *piwo*, *warzyć*,
ptakoprawca ‘wróźbita przepowiadający przyszłość z zachowania ptaków’ od *ptak*,
prawić,
ptakoprawnik jw.,
ptakoprawny jw.,
rękojmi ‘ten, kto za kogo ręczy, poręczyciel’ od *ręka*, *imieć*,
rękojmia, *rękomia* jw.,
rękotarzca ‘człowiek rozrzutny, trwoniący pieniądze’ od *ręka* i *targać* (?),
skarborodzicielka ‘ta, która rodzi skarb, (...) płód niezwykle cenny’ od *skarb*, *rodzić*,
skotopaśca ‘pasterz bydła, pastuch’ od *skot*, *paść*,
(wierszotwórca), *wirszotwórca* ‘poeta, wierszopis (...)’ od *wiersz*, *tworzyć*,
ZŁOCZYŃCA (K) od *zło*, *czynić*,
złodziec (K) od *zło* i *dziać*.
ZŁODZIEJ (K) jw.

Zdarzają się też, choć o wiele rzadziej, nazwy subiektów czynności inne niż osobowe:

(czerwotoczyna), *czyrwotoczyna* ‘(...) (może też czerw toczący drzewo)’ od *czerw*
 oraz *toczyć*,
drzewotocz ‘owad gryzący drzewo’ od *drzewo* oraz *toczyć*.

Ale w grupie rzeczowników nieosobowych z interfiksem -o-, wiążącym rzeczownik z czasownikiem, spotykamy też inne kategorie słowotwórcze, zatem:

– środki czynności:

kielbodzię ‘narzędzie do nadziewania kielbas’ od *kielbasa* (tu ucięcie) i *dziać*,
kołomaż ‘smar, maź do kół wozu’ od *koło* oraz *mazać*,
KOŁOWRÓT ‘prosta maszyna (koło, wał) służąca do wyciągania ciężarów’,
 ‘wrzeczona’ oraz znaczenia wycofane: ‘część kuszy służąca do jej napinania’,
 ‘rodzaj zapory na drodze, wrota podwójne (zamykające wejście do wsi) na słupie stojącym na środku drogi’, ‘rodzaj sieci’ od *koło* i *wiercić*;

– nazwy miejsc:

wodomca ‘naturalny długi dół na polu, którym odpływa woda’ od *woda* i *jać* (?),
woskobój ‘warsztat zajmujący się uzyskiwaniem wosku (...)’ od *wosk* i *bić*,
sianożęć ‘łąka, z której zbiera się siano’ od *siano*, *żąć*;

– nazwy obiektów:

(czerwotoczyna), *czyrwotoczyna* ‘próchno drzewa stoczonego przez czerwie (...)’
 od *czerw* oraz *toczyć*,
gradobitka ‘gatunek soli kuchennej’ od *grad* oraz *bić*,
RĘKOJEŚĆ ‘uchwyt miecza lub innej broni, narzędzia, może także naczynia’ od
ręka, *jać*;

¹ Przyjmuję sugestię Brcknera: ‘mierzący, dostrajający wedle potrzeby swe lice’(SB).

– nazwy czasu:

LISTOPAD 'listopad (...)', 'październik (...)', 'jako tłumaczenie hebrajskiego miesiąca Ethanim, będącego odpowiednikiem września', 'jako tłumaczenie hebrajskiego miesiąca Elul, będącego odpowiednikiem sierpnia' od *list, paść, listopadł* 'listopad (...)', 'październik (...)' od *list, paść* (w postaci imiesłowu?), *mięsopusty* '(...), zapusty, ostatki' od *mięso, puścić* 'pozwolić na coś';

– inne:

moworzeczna 'sztuka prowadzenia dysputy' od *mowa i rzec*,

prawotworzenie 'postanowienie prawne' od *prawo* oraz *tworzyć*,

słoworzeczna 'nauka o języku, gramatyka' od *słowo, rzec* (bohemizem),

welnobicie, wielnobicie 'wzburzone fale, gwałtowna burza (...)' od *welna i bić*.

Widzimy zatem, że najczęstszy schemat staropolskich złożeń to układ: rzeczownik + -o- + czasownik. Odwrócenie kolejności jest niezmiernie rzadkie, dotyczy zaś przykładów:

MOTOWĄZ 'sznur, wstążka, taśma' od *motać* (*SXVT*), *wąz* 'powróż, sznur' (tak w *SB*),

(*PASOŻYT*), *pasorzyt* '(...), darmożjad' od *paść, rzyć*,

plątonogi 'ten któremu płaczą się nogi' od *plątać się, noga*,

trzęsogłów 'mający bogato strojną głowę' od *trząść, głowa*.

W materiale staropolskim spotykamy też wiele złożeń z -o- tworzonych od **przymiotnika** i **czasownika**. Podobnie jak poprzednio, są to głównie nazwy wykonawców czynności (14):

cudzoziemca 'cudzoziemiec, obcokrajowiec' od *cudzy* i *zmienić*,

(*jednorodny*), *jenorodny* 'jedynak, jedyny syn' od *jeden* i *rodzić* (*się*),

łakożyrca 'człowiek łakomy i żarłoczny' od *łakomy, żreć*,

nowożenia, nawożenia 'nowożeniec, pan młody, (...)' od *nowy, żenić się*,

(*pierworodzenie*), *pirworodzenie* 'syn pierworodny, najstarszy' od *pirwy, rodzić*,

(*pierworodzeniec*), *pirworodzeniec, pirworodzieniec*, por. wyżej,

(*pierworodziec*), *pirworodziec*, por. wyżej,

*samojedź*² 'ludożerca, też legendarny lud antropofagów' od *sam, jeść*,

staroswat 'gospodarz wesela' od *stary* i *swatać*,

świętogusiedlnik 'wieszczek, wróżbita' od *święty* i *guślić* 'wróżyć',

świętoguślec, por. wyżej,

świętoguślnik, por. wyżej,

ŚWIĘTOKRADCA, świetokradźca, świetokraca 'ten, kto kradnie rzeczy święte, kościelne' od *święty, kraść*,

świętokupiec 'ten, kto handluje godnościami lub beneficjami kościelnymi' od *święty, kupić*.

Funkcje innych kompozycji od przymiotnika i czasownika są bardzo różnorodne, ograniczam się zatem do wymienienia przykładów:

² Zaimek traktowany jest jako ta część mowy, której właściwości fleksyjne przybiera, a zatem przymiotnikowy jak przymiotnik, rzeczownikowy jak rzeczownik itd.

inochoda ‘specjalny chód konia, przy którym stawia on jednocześnie dwie prawe nogi, a potem dwie lewe’ od *iny* i *chodzić*,
ostrożyja ‘jakiś krzew ciernisty lub kolczasty’ od *ostry*, *żyć* (?),
(pierworodek), *pirworodek* ‘pierwszy owoc, plon’ od *pirwy* i *rodzić* (*się*),
(pierworodzeństwo), *pirworodzeństwo* ‘uprawnienia przysługujące pierwszemu synowi’ od *pirwy*, *rodzić*,
(PIERWORÓDZTWO), *pirworodztwo*, *pirzworodztwo* jw.,
(pierwospy), *pirwospy*, *pirzwospy* ‘(...)’, część nocy, kiedy się zapada w pierwszy sen’ od *pierwy*, *pirwy*, *pirzwy* oraz *spać*,
równokręt ‘równoleżnik’ od *równy*, *kręcić* (*się*),
samociąg ‘rodzaj sanek’ od *sam*, *ciągnąć*,
samoczyn ‘odzież z samodziału’ od *sam*, *czynić*,
SAMODZIAŁ ‘sukno domowej roboty’ od *sam*, *dziać*,
SAMOŁÓWKA ‘pułapka na zwierzęta’ od *sam* i *łowić*,
SAMOSTRZAŁ (dziś *hist.*) ‘łuk, kusza’ od *sam*, *strzelać*,
(ŚWIĘTOKRADZTWO), *świętokradzstwo* ‘kradzież rzeczy świętych’ od *święty*, *kraść*,
świętokupstwo ‘handlowanie godnościami lub beneficjami kościelnymi’ od *święty*, *kupić*.

Jako formacje powstałe od **przysłówka** i **czasownika** traktowane są:
krasomowy ‘(...)’, *mówca*, *orator*’ od *kraśnie* oraz *mówić*,
latorość, *ratolość* ‘gałązka, młody pęd jednoroczny’ od *lecie*, *latem*, *rosć*,
latorośl, *latorośl*, por. wyżej.
przodochódzca ‘poprzednik’ od *przód* ‘przedtem, pierwszej, poprzednio’ i *chodzić*.
wielomówienie ‘wielomówstwo, gadatliwość’ od *wiele* i *mówić*³.

Odrócone relacje między przysłówkiem a czasownikiem widzimy w złożeniu *mowodworna* ‘sztuka wymowy’ od *mówić* i *dwornie*.

Na tle powyższych dziwna wydaje się kompozycja z formalnego punktu widzenia motywowana 2 czasownikami: *robociądz* ‘człowiek wykonujący pewną pracę za wynagrodzeniem, najemnik, robotnik’ od *robić* i *ciądnąć* (?)⁴. Nie-wykluczone też, że tak należy interpretować pomieszczoną wcześniej kompozycję *dziwowidz*, *dziwowidza* (od *dziwić się* (?) oraz *widzieć*).

Na tym kończy się lista kompozycji, które w swej strukturze zawierają czasownik. Dalsze złożenia oparte są na rzeczowniku. Najliczniejszą grupę stanowią te złożenia, w których **reczownik** poprzedzony jest **przymiotnikiem**. Mamy tu grupę stanowią **nazwy osób**:

cudzokrain ‘cudzoziemiec’ od *cudzy*, *kraj*,

³ Lista formacji tego typu byłaby dłuższa, gdyby przysłówkowy morfem *-o* traktować jako interfiks. Ale przysłówek jako nieodmienna część mowy uznawany jest za leksem w całości wchodzący do złożenia, dlatego tworzy: *darmochód*; *jawnogrzesznik*; *KRZYWOPRZYSIĘZCA*; *krzywo-przysiężnik*; (*marnochwalca*), *marnofalca*; (*próżnochód*), *próżnochód* prezentowane będą wśród formacji z interfiksem zerowym.

⁴ *Ciądnąć* w znaczeniu: ‘przeprowadzać egzekucję na ruchomym mieniu dłużnika (...)’.

cudzoziemca jw.,
cudzoziemianin 'cudzoziemiec, obcokrajowiec' od *cudzy, ziemia*,
CUDZOZIEMIEC jw.,
CZARNOKSIĘŻNIK 'magus, incantator' od *czarny, księga*,
gołomąq 'człowiek wolny, ale bez ziemi, nieosiadły, pozostający w służbie
 zamożniejszej szlachty' od *goły* oraz *mąq* 'testiculus',
krzywonos 'mający krzywy nos' od *krzywy, nos*,
nowowiarek 'człowiek, który przyjął nową wiarę' do *nowy, wiara*,
pstrościć 'człowiek przynależny do jednostki organizacyjnej ludności zależnej,
 zwanej *pstre sto*'.

storycerzownik 'setnik, dowódca stu (najczęściej uzbrojonych) ludzi' od *sto, rycerz*,
świętokradzieństwo 'kradzież rzeczy świętych, (...) ' od *święty, kradzież*.

Daje się tu również wyodrębnić klasa nazw czynności:

CUDZOŁÓSTWO 'adulterium' od *cudzy, łoże*,
CZARNOKSIĘSTWO, czarnoksiężstwo 'ars magica' od *czarny, księga*,
dobrodrustwo 'dzielność, męstwo' od *dobry, drug*,
dobrowolstwo 'upodobanie' od *dobry, wola*,
MIŁOSIERDZIE, miłosirdzie 'współczucie, litość, zlitowanie się, zmiłowanie się'
 oraz wycofane: 'miłość, przychylność, sympatia' od *miły, serce*,
złoczyn, złosyn (K) od *zły, czyn*.

Reszta przykładów jest bardzo różnorodna pod względem semantycznym, ograniczam się zatem do ich przytoczenia:

cudzoziemstwo 'obczyzna' od *cudzy, ziemia*,
jednokole, jenokole 'lekki wózek na jednym lub dwóch kołach' od *jeden⁶, koło*,
JEDNOROŻEC 'nosorożec', w średniowiecznych pojęciach też bajeczne zwierzę
 podobne do konia, z jednym rogiem na czole' od *jeden, róg*,

jednorożek jw.,
krotochwila, krotofila (dziś lit.) 'żart, dowcip, zabawa' od *krótki, chwila*,
ośmioróg, hośmioróg 'krzyż z rozdwojonymi zakończeniami ramion, którego
 wyobrażenie służyło za znak herbowy, też nazwa herbu' od *osiem, róg*,
suchodół 'wąwóz, dolina pozbawiona wody' od *suchy, dół*,
świętopietrze 'danina płacona na rzecz Stolicy Apostolskiej' od *święty, Piotr*,
wielikonoc, wielkonoc 'obrzędowy posiłek paschalny', 'święto żydowskie (...)',
 'Wielkanoc, święto chrześcijańskie' do *wielki, wielki, noc*,
złotogłów (K) od *złoty, głowa*.

W porównaniu z poprzednimi grupami klasa złożzeń opartych na **dwóch rzeczownikach** jest nieliczna:

bratogłowca 'bratobójca' od *brat, głowa*,
bratogłówstwo 'bratobójstwo' od jw.,

⁵ Szerzej o tym złożeniu pisze S. U r b a ń c z y k: *Staroczeskie holomek i staropolskie gołomąq*. "Język Polski" 1958, R. XXXVIII, s. 279–284.

⁶ Ze względu na funkcję liczebniki traktowane są tu jak przymiotniki.

⁷ Ta część znaczenia jest wycofane ze współczesnego języka

modłosłużebnik ‘bałwochwalca’ od *modła* ‘figura, posąg bóstwa pogańskiego (...)’ i *służebnik*,
(ojcogłowiec), *oścogłowiec* ‘ojcobójca, zabójca rodziców’ od *(ojciec)*, *ocieć* oraz *głowa*,
osłoczłowiek ‘w wierzeniach żydowskich stwór przypominający swym wyglądem skrzyżowanie osła i człowieka (...)’ od *(osioł)*, *osieł*, *człowiek*,
śladogon ‘granica oznakowana’ od *ślad*, *gon* ‘miara długości (...)’,
śladogonie jw.,
żałomsza (K) od *żałować* a. *żał*, *msza*⁸.

Wśród złożzeń z interfiksem -o- bardzo dużo jest nazw botanicznych i zoologicznych⁹. Wiele z nich ma wyraźną motywację formalną: *bialorzyt* prawdopodobnie od *biały* i *rzyć*; *czarnobyl* od *czarny* i *był* ‘łodyga’; *czarnogłowiec*; *czarnogłów* od *czarny* i *głowa*; *czartopłoch* od *czart* i *płoszać*; *dobropan* od *dobry* i *pan* (?); *drogozłot* od *drogi* i *złoty* (?); *głogobicz*, *głogowicz* a. *głogowić* ‘różne ciemiste krzewy’ od *głóg* i *bicz* albo *wić* (?)¹⁰; *grabołusk*; *grabołuszcz* od *grabić*, *łusk* a. *łuska* (może *łuskać*? (SXVI)); *gromotrzask* od *grom* oraz *trzaskać*; *gwiazdopad* od *gwiazda* i *paść*; *janobył* od imienia *Jan* i czasownika *być* (?); *janosiet* od *Jan* i czasownika *siać*; (*jednorost*), *jenorost* od *jeden* i *rósć*; *kołowrociec*, *kołowratec*¹¹, *kołowrotycz* od *koło* i *wiercić*; *koniochrom* od *koń* i *chromy*; *kozorożec* od *koza* oraz *róg*; *krzywonos* od *krzywy*, *nos*; *kurotrzewie* od *kur* a. *kura* i *trzewa* ‘wnętrzości’ (?); *kuroślep*, *kurzoślep* od *kur* a. *kura* i *ślepy*; *MUCHO-MÓR* od *mucha*, *morzyć*; *muszotrzew* od *mysz*, *trzewa*; *osoryja* od *osa*, *ryć*; *ostrowidz*; *ostrowzrok* od *ostry* i *wzrok*; *rosopaść* od *rosa* i *paść*; *rychłonóg* ‘wielbłąd’ od *rychły*, *noga*; *sianożęć* od *siano*, *żąć*; *stogłowiec* od *sto*, *głowa*; *stogłów* od *sto*, *głowa*; *STOKŁOSA* od *sto*, *kłos*; *stolistnik* od *sto*, *list*; *stonóg* od *sto*, *noga*; *stoziarn* od *sto*, *ziarno*; *suchogłów* od *suchy*, *głowa*; (*suchowierzch*), *suchowirzch* od *suchy*, (*wierzch*), *wirzch*; *szadopiór* od *szady* ‘siwy’, *pióro*; *ślinogorz* od *ślina* i *gorzki*, *gorki*, *gorski*; *ślinogórka bot.* od *ślina* i *gorzki*, *gorki*, *gorski*; *ślinogórz zool.* jw.; *wielogroch* od *wiele* a. *wieli* i *groch*; *wieloróża* od *wiele* a. *wieli* i *róża*; *wieloryb* od *wieli* i *ryba*; *wyszogłód* od *wysza* i *głód* (?); *wyszogniazdek* od *wyszy* i *gniazdo*; *złotogłowiec* (K) od *złoty* i *głowa*; *ZŁOTO-KWIAT* (K) od *złoty* i *kwiat*; *złotowierzba*, *złotowirzba* (K) od *złoty* i *wierzba*; *złotowłos* (K) od *złoty* i *włos*; *zółtowłos* (K) od *zółty* i *włos*; *ŻYWOKOST* (K) od *żywy* i *kość*.

Niejasną motywację mają nazwy botaniczne i zoologiczne: *gołopliszczę* (staro-czeskie *holopliszczę*); *lasomyk*; *GRONOSTAJ*; *kukorzecze*; *KUROPATWA*;

⁸ Zdaniem Brücknera derywat nie ma nic wspólnego ze rdzeniem *żał*, bo to niemiecka pożyczka *Seelmesse*. Tu pojawia się jako efekt reinterpretacji, bez względu na etymologię.

⁹ Podkreśla ten fakt także K. H a n d k e, zaznaczając jednak, że pewien procent compositów stanowią kalki wzorców łacińskich i greckich (*Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław 1976, s. 42).

¹⁰ Odczytanie nie jest pewne, gdyż obok formacji *głogobicz* i *głogowić* w *SSp* podany jest jeszcze wariant (fonetyczny?) *głogowicz*.

¹¹ Postać czeska.

(MAKOLĄGWA), *makolądwa*; *muszoczrzew*; *myszotrzew*; *OSTROPEST*, *hostropest*, *ostropes*, *ostropezd*; *piętoparcica*¹². Do innych niemotywowanych kompozycji zaliczam leksemy: *czasokusiedlnica* ‘wróźbiarz’; *lgostaj* ‘sprzedawca towarów korzennych’; *PAZNOKIEĆ*; (*pierwośnię*), *pirzwośnię* ‘to, co się pierwsze urodziło (u ludzi i zwierząt)’; *szostonóg* ‘heksametr’ (bohemizm); *starogon* ‘?’; *śladogon* ‘?’.

Złożenia z interfiksem -i-

Grupa derywatów z interfiksem -i- jest stosunkowo mała. Wyraźną strukturę ma klasa egzocentrycznych nazw wykonawców czynności, w których pierwszy człon stanowi **czasownik**, drugi zaś – **rzeczownik**:

pasżyt, *pasirzyt* ‘człowiek żyjący cudzym kosztem, darmozjad’ od *paść*, *rzyć*, *plóczywłos* ‘ten, co płucze włosy’ od (*plukać*), *plókać*, *włos*, *trzebiświnia* ‘ten, kto kastruje świnię’ od *trzebić*, *świnia*, *WODZIREJ* ‘ten, co prowadzi taniec’ od *wodzić* i *rej* (L), *zabidiabeł* (K) od *zabić* i *diabeł*, *żnisiano* (K) od *żąć* i *siano*.

Podobną strukturę formalną mają słowoformy:

łykwiat, *łykwiet* ‘(...) kwiecień’ od *łgać*, *kwiat*¹³, *wiercimak*, *wircimak* ‘tłuczek służący do ucierania czegoś na mialko’ od *wiercić* i *mak*, *żnisiano* (K) od *żąć* i *siano*, ale trudno tu o uogólnienie funkcji.

Także czasownikową motywację spotykamy w derywacie *lucymiernik* ‘faryzeusz’, ‘obłudnik, hipokryta’ od *lice* i *mierzyć*¹⁴, choć człon predykatywny zajmuje pozycję po rzeczowniku.

Regularna jest klasa nazw mieszczących w pierwszym członie określenie **miary** obiektu bądź zjawiska sygnowanego rzeczownikiem:

piędzimąż ‘karzeł’ od (*piędź*), *piądz* oraz *mąż*, *pięcipiędek* ‘(...) garniec na miód o wysokości pięciu piędzi (...)’ od *pięć*, (*piędź*), *piądz*, *siedmipiędek* ‘naczynie, garniec na miód w wysokości siedmiu piędzi, (...) używany jako jednostka miary daniny z miodu’ od (*siedem*), *siedm* oraz (*piędź*), *piądz*,

¹² Pierwszy człon to liczebnik *pięć*, drugi Brückner wywodzi od psl. **parst* ‘palec’ (postać nie odnotowana w *SStp*).

¹³ Według *SSl*: „Podstawowe znaczenie ‘okłamujący kwiaty’. Od okłamywania, zwodzenia kwiatów, roślinności. Nazwa związana z zmienną dla tej pory roku zmienną pogodą (...)”.

¹⁴ Por. przypis do *licomiernik*.

sześciopiędek ‘naczynie, garniec na miód w wysokości sześciu piędzi, (...) używany jako jednostka miary daniny z miodu’ od *sześć*, (*piędź*), *piądz*.

Grupa nazw botanicznych i zoologicznych jest w omawianej klasie bardzo liczna: *BABIMÓR*, *babimórz* od *baba*, *morzyć*; (*chruścikoń*), *chróścikoń* od (*chrust*), *chróst* i *koń*; *gorzykwiat* od *gorzki*, *gorki*, *gorski* i *kwiat*; *kozirożec* od *koza*, *róg*; *kręciwój* od *kręcić* (*się*), *wić*; *kurzymór* od *kur* a. *kura* oraz *morzyć*; *łamikamień* od *łamać*, *kamień*; *łomikamień* od *łomić*, *kamień*; *łominos* od *łomić*, *nos*; *łapinos* od *łapać*, *nos*; *męczygłóg* od *męczyć*, *głóg*; *morzybaba*; *morzybaba* od *morzyć*, *baba*; *morzyrak* od *morzyć*, *rak*; *obieżyświat* od *obieżeć*, *świat*; *omieżyświat* (prawdopodobnie błędny zapis *obieżeświat*); *pięcilist* od *pięć*, *list*; *pnibok* od *piąć się* (?), *bok*; *ptaszygłów* od *ptak*, *głowa*; *rozbikamień* od *rozbić*, *kamień*; *przedrzykamień* od *przedrzeć* (*się*), *kamień*; *przerwipas* od *przerwać* (*się*), *pas*; *przerwipap* czy *przerwipap* od *przerwać* (*się*), *pępek* (?); *stulikiep* od *stulić*, *kiep* ‘cunus’; *ślepiura* od *ślepy*, *kur* a. *kura*; *spiwrzód* od *spać*, *wrzód*¹⁵; *uśpiwrzód* od *uśpić*, *wrzód*¹⁶.

Nie wszystkie jednak nazwy botaniczne dają się łatwo motywować. Do złożzeń z interfiksem *-i-* o niejasnej motywacji zaliczam: *moczyrzał*; *pięciparcic*; *pięciparcica*; *pięciparściec*; *pięciपर्ściec*; *pięciपर्ściec*; *pięciपर्ściek* (?)¹⁷; *żywignat* (*K*). Do tego zestawu należy jeszcze włączyć niemotywowane złożenia inne niż nazwy botaniczne, a mianowicie: *kolikoł*; *kolimaga*.

Złożenia z interfiksem zerowym¹⁸

W grupie tej najliczniej reprezentowane są kompozycje utworzone przez połączenia *liczebnika*, przede wszystkim *pół*, z *rzeczownikiem*. Był to wygodny sposób sygnalizowania miary – połowy wielkości wskazanej drugim członem; czasami tego typu złożenie oznaczało obiekt wyróżniony wskazaniem miary (27 przykładów):

(*półachtele*), *połuachtele* ‘miara płynów zawierająca połowę achtela, (...)’ od *pół*, *achtel*,

(*półćwiartek*), *połuczwartek* ‘miara płynów równa achtelowi, (...)’ od *pół*, *ćwierć*,

(*półdziałek*), *połudziałek* ‘miara powierzchni pola, stanowiąca połowę jednostki zwanej dział’ od *pół*, *dział*,

półgrosza, *poługrosza* (bez *n. sg.*) ‘moneta srebrna (...)’ od *pół*, *grosz*,

¹⁵ Roślina lecząca wrzody (tak w *SB*).

¹⁶ Por. przypis do złożenia *spiwrzód*.

¹⁷ Por. przypis do derywatu *piętoparcica*.

¹⁸ W ramach tej grupy znajdują się złożenia z traktowanymi jako oboczne do zera: *-e-* (por.

PÓŁGROSZEK, *poługroszek* (dziś *num.*) jw.,
półgrzywnie, *poługrzywnie* 'jednostka pieniężna o wartości pół grzywny' od *pół*,
grzywna,
(półkęsek), *połukęsek* 'połowa sztuki materiału' od *pół*, *kęs*,
półkłodek, *połukłodek* 'miara objętości równa połowie kłody, naczynie tej obję-
tości', 'danina płacona w zbożu czy też w miodzie w wysokości pół kłody'
od *pół*, *kłoda*,
(półkłódzie), *połukłódzie* 'miara objętości równa połowie kłody, naczynie tej
objętości' jw.,
(PÓŁKOPEK), *połukopek* 'jednostka pieniężna (...), o wartości 30 groszy' od *pół*,
kopa,
półkopie, *połukopie* jw.,
(półkorca), *połukorca* (bez *n. sg.*) 'miara ciał sypkich stanowiąca połowę korca'
od *pół*, *korzec*,
(półkorcze), *połukorcze* (?) jw.,
półkufek, *połukufek* 'naczynie na płyny o pojemności połowy kufy' od *pół*, *kufa*,
półkwartna (?) 'naczynie o pojemności pół kwarty' od *pół*, *kwarta*,
(PÓŁŁANEK) (dziś *hist.*), *połułanek* 'pole o powierzchni pół łanu' od *pół*, *łan*,
półłanie jw.,
półmiarek, *połumiarek* 'naczynie określonej objętości, też miara objętości', 'miara
powierzchni stanowiąca połowę miary, czyli laski mierniczej' od *pół*, *miara*,
(półmierze), *połumierze* 'miara powierzchni (...) od [jw.]',
półmordze 'pole o powierzchni pół morga' od *pół*, *morga*,
(półstawne), *połustawne* 'połowa miary miodu zwanej staw, (...), składana jako
danina' od *pół*, *stawny*, (*stawne łukno*) 'naczynie na miód (...)',
półsztuczek, *połusztuczek* 'połowa sztuki (zwoju) sukna, może też sztuka sukna
gorszego gatunku' od *pół*, *sztuka*,
(półśladzie), *połuśladzie* 'miara powierzchni pola stanowiąca połowę śladu (...)'
od *pół*, *ślad*,
półustawa (bez *n. sg.*) 'połowa miary miodu zwanej ustaw, składana jako da-
nina' od *pół*, *ustaw*,
(półwążek), *połowążek* (w Biblii) 'jednostka monetarna, tzw. sykl' od *pół*, *waga*
(?),
półwłóczek, *połowłóczek*, *pułowłóczek* 'miara powierzchni pola stanowiąca połowę
włóki (...) od *pół*, *włoka*,
(półźrebek), *połźrebek*, *połuźrebek* 'miara powierzchni pola stanowiąca połowę
źrebu, czyli wielkiego pługa (...) od *pół*, *źreb*.
Inne kompozycje z liczebnikami mają semantykę zróżnicowaną. Niektóre ozna-
czają część szeroko rozumianego obiektu:
POŁUDNIE 'środek dnia (...) od *pół*, *dzień*,
(półbocheńca), *połubochenca* 'połowa bochenka chleba' od *pół*, *bochniec*,
półdworze 'połowa terenu przydworskiego, podwórza' od *pół*, *dwór*,
PÓŁNOC, *połunoc* 'środek nocy (...) od *pół*, *noc*,
półpokolenie, *połupokolenie* 'pół pokolenia' od *pół*, *pokolenie*,

półrzytek ‘pośladek’ od *pół*, *rzyć*.

Czasami złożenia zawiera także znaczenie części obiektu sygnowanego przez rzeczownik, ale relacja między wyznaczeniem owej części a całością kompozycji jest bardziej skomplikowana, por.:

półdworzeczny ‘chłop posiadający pół dworzyska, [tj. gospodarstwa]’ od *pół dworzysko*,

(*PÓŁKOSZEK*), *połukoszek* ‘plecionka z wikliny wstawiona na jedną z dwóch połów wozu i stanowiąca wysłanie jego ścian i dna; (...)’ od *pół*, *kosz*,

półlatek (?) ‘mający pół roku’ od *pół*, *lato*.

Motywacja innych jest jeszcze trudniejsza do sprecyzowania i łączenia w klasy:

PÓŁNOC, *połunoc* ‘strona świata (...)’ od *pół*, *noc*,

PÓŁPŁACIE, *połupłacie* (dziś *hist.*) ‘część ochronnego uzbrojenia rycerza, blacha okrywająca piersi lub plecy’ od *pół*, *płat*,

półpluga (bez *n. sg.*) ‘pług z zaprzęgiem dwu wołów lub koni’ od *pół*, *plug*.

W niektórych złożeniach liczebnik w ogóle zatracą swą wartość znaczeniową, zbliżając się tym samym do morfemu przedrostkowego¹⁹:

półbruc (?) ‘określenie gorszego gatunku sukna wyrabianego w Bruges we Flandrii, lub sukno bruckie sprowadzane w stanie nie wykończonym’ od *pół*, *brucfa* ‘barchan’ (?),

półhufnica, *półhufnice* ‘rodzaj działa’ od *pół*, *hufnica*,

półladrze ‘nakrycie na konia, skórzana kapa na konia’ od *pół*, *lader* ‘płat, kawał garbowanej skóry’ (*SXVI*),

półtaraśnica, *półtaraśnice* (*g. sg.*) ‘rodzaj działa, armata mniejsza od tzw. taraśnicy’ od *pół*, *taraśnica*.

Poza liczebnikiem *pół* pojawią się *dwa*, *oba* i *sześć*:

dwierolek ‘rola złożona z dwóch części’ od *dwa*, *rola*,

dwójmowca ‘biegły w prowadzeniu dysputy’ od *dwój*, *mówca* a. *mówić*,

OBLICZE ‘twarz’, też znaczenia wycofane: ‘wygląd’, ‘forma, kształt’ od *oba* *lice*,

obuście ‘otwór ustny, (...)’ od *oba* i *usta*,

szeszrok (?) ‘zwierzę sześciolatek’ od *sześć* i *rok*.

Złożeń z nieliczebnikowym członem w omawianej klasie jest o wiele mniej.

Na uwagę zasługują przede wszystkim konstrukcje wiążące **przysłówek** z **czasownikiem**. Spotykamy tu głównie nazwy wykonawców czynności:

darmochód ‘włóczęga’ od *darmo*, *chodzić*,

jawniegrzesznik ‘poborca podatków i cel, uważany przez Żydów za szczególnie złego człowieka’ od *jawnie* i *grzeszyć*,

jawnogrzesznik jw. od przysłówka *jawno* i *grzeszyć*,

KRZYWOPRZYSIĘŻCA ‘ten, co składa fałszywą, kłamliwą przysięgę, też ten, co łamie przysięgę, nie dotrzymuje przysięgi’ od *krzywo* oraz *przysięgać*, *krzywoprzysiężnik* jw.,

¹⁹ Por. A. J a n o w s k a: *Struktura semantyczna rzeczownikowych konstrukcji z „pół-” w staropolszczyźnie*. W: “Prace Językoznawcze”. T. 17: *Studia historycznojęzykowe*. Red.

(*marnochwalca*), *marnofalca* ‘pyszałek, samochwał, człowiek chełpliwy, zarozumiały, próżny’ od *marno* ‘bez celu’, *chwalić*, *falić* (*się*), (*próżnochód*), *próżnochód* ‘włóczęga, obieżyświat’ od (*próżno*), *próżno* oraz *chodzić*,

turodzic ‘mieszkaniec tej krainy, o której jest mowa, krajowiec’ od zaimka *tu* (przysłówkowego) i *rodzić*, *złemyślca* (*K*) od *źle* i *myśleć*.

Z innych kompozycji należy wymienić:

– nazwy czynności:

długoczekanie ‘cierpliwość’ od *długo*, *czekać*,

dosyćuczynienie ‘zaspokojenie pretensji, (...)’ od *dosyć*, *uczynić* (a. *uczynienie?*),

krzywoprzedajstwo ‘fałszywa, nieprawnie dokonana sprzedaż’ od *krzywo* ‘fałszywie (...)’ oraz *przedać*, *przedając*,

KRZYWOPRZYSIĘSTWO ‘fałszywa, kłamliwa przysięga, też złamanie, niedotrzymanie przysięgi’ od *krzywo* i *przysięgać*,

wielemowna ‘nauka o formach i zasadach myślenia, logika’ od *wieli* (?) i *mówić* a. *mowa*,

– nazwę obiektu:

darmoleg ‘wielki futrzany kołnierz’ od *darmo*, *leżeć*²⁰,

– nazwę narzędzia:

sobiełowka ‘samoczynna pułapka na zwierzęta’ od *sobie*, *łowić*.

Dość interesujące są kompozycje mające w swej strukturze **przysłówek** i **rzeczownik**. Jeden z nich (*spółpomoc*) można by interpretować jako twór od przysłówka i czasownika, ale w przypadku 2 innych takie rozumienie nie jest możliwe:

spółdziedzic ‘współwłaściciel’ od *społu* ‘razem z innymi, wspólnie’, *dziedzic*,

spółpomoc ‘współpraca, współdziałanie’ od *społu*, *pomoc*,

spółrycerz ‘towarzysz walki’ od *społu*, *rycerz*.

Być może w tej grupie należy umieścić wyszczególnione już wcześniej złożenie *dosyćuczynienie* od *dosyć* i (*uczynić* a. *uczynienie?*).

Grupa kompozycji z interfiksem zerowym tworzonych od **rzeczownika** i **czasownika** jest niewielka i niemożliwa do klasyfikowania według funkcji:

licemiernik, *lucemiernik* ‘faryzeusz’, ‘obłudnik, hipokryta’ od *lice* i *mierzyć*²¹,

NOCLEG ‘wypoczynek nocny poza domem, też miejsce tego wypoczynku’ od *noc*, *legać*,

słońcstaj ‘letnie przesilenie dnia z nocą’ od *słońce*, *stać*,

WOJEWODA, *wojwoda* ‘początkowo urzędnik nadworny, dowódca wojska (...)’, z czasem wysoki urzędnik ziemski, (...)’, ‘ten, co przewodzi, przywódca (...)’, ‘namiestnik, książę (...)’, ‘naczelnik tzw. krainy, czyli małego okręgu wsi (...)’, ‘niższy urzędnik królewski (...)’ od *wój* (*SWil*) i *wodzić*.

²⁰ Pisze Brückner: „(o ‘kołnierzu futrzanym, co świat grzeje, a grzbiet ziębi’)”.

²¹ Por. przypis do złożenia *licomiernik*.

Warte uwagi są złożenia pochodne od **dwóch rzeczowników**. Osobowe formacje mają charakter endocentryczny i w drugim członie wiążą zawsze element *-mistrz*, co niewątpliwie świadczy o obcym rodowodzie tych kompozycji: *CECHMISTRZ* 'starszy cechu' oraz znaczenie wycofane: 'starszy nad czeladzią ratuszną' od *cech, mistrz*,

kacermistrz 'ten, kto ściga i sędzi kacerzy, inkwizytor' od *kacierz, mistrz*,

KUCHMISTRZ 'urzędnik nadworny sprawujący opiekę nad kuchnią królewską', 'kucharz, mistrz kucharski' od *kuchnia, mistrz*,

ROTMISTRZ 'dowódca roty' od *rota, mistrz*,

(*RURMISTRZ*), *rormistrz* 'człowiek mający nadzór nad rurami wodnymi, dozorca wodociągu' od *rura, mistrz*.

Także nieosobowe złożenia od 2 rzeczowników mają obcą postać:

bruspląt 'napierśnik' od *brus* 'kamień do ostrzenia (...)' oraz *pląt*,

bruzblach, brucbrach, blusbrach, brostblach, brusblach, lucbrach, rusblach 'napierśnik' od *brus* oraz *blach, plach, plech* 'blacha zbroi',

stanczynsz czy *sztanczynsz* 'opłata za stragan na targu, za miejsce na placu targowym' od *stan* (?), *czynsz*.

Jeszcze mniej jest kompozycji powstałych od **przymiotnika i rzeczownika**: *suchdół* 'wąwóz, dolina pozbawiona wody' od *suchy, dół*,

synowbrat 'syn brata w stosunku do stryja, synowiec' od *synow(y), brat*.

Grupa nazw botanicznych i zoologicznych nie jest tu tak liczna jak poprzednio i na ogół struktura pokazuje elementy motywujące: *białmech* od *biały, mech*; *białpuch* od *biały, puch*; *bogubicz*²² od *bóg* oraz *bicz*; *boleglów, bolehlaw*²³ od *boleć, głowa*; *drożezłot* od *droga, złoty*; *dwielistec* od *dwa, list*; *dwielistnik* jw.; *gorzegroch* od *gorzki, gorki, gorski* i *groch*; *gorzekwiat, horzekwiat* od *gorzki, gorki, gorski* i *kwiat*; *kożekrzył* od *koża* 'skóra zwierzęca', *krzyło* 'skrzydło'; *kurześlep* 'pierzchnia'; *łomkamień* od *łomić* i *kamień*; *nostrzek, nocstrzeg, nocstrzek, noctrzek, nostrzeg* od *noc, strzec*²⁴; *piotruziele, pietruziele* od *Piotr, ziele*; *samzielon* od *sam, zielony*; *skoroźrza* od *skoro, żrzyć* (?); *wieleryb* od *wiel* i *ryba*.

Ale nie wszystkie nazwy botaniczne są przejrzyste pod względem strukturalnym. Do takich zaliczam: *bolesław* (?); (*DZIEWIEĆSIŁ*), *dziewięsił*; *muszetrzew*; *NIEDŹWIEDŹ, miedźwiedź, pięćpiesć*²⁵; *pięćparcica, pięćparcic, pięćpiestrzyca, rzybaba, skorocięć* (?); *skorożęc, skolorzęć; wszedobr, szwedobr; żornóg* (K). Do formacji niemotywowanych bądź niejasnych zaliczam również: *BARŁÓG, barłogo; lektwarz, lekwar* 'słodkie lekarstwo na miodzie'²⁶; *paździo-ro*²⁷; *poćbiega; ziemieżółć, ziemeżółć* (K).

²² Być może jest to zrost.

²³ Postać 'czeska.

²⁴ Zdaniem Brücknera nazwa związana jest z faktem, że kwiaty tej rośliny silniej pachną w nocy.

²⁵ Por. uwagi do derywatu *piętoparcica*.

²⁶ SB: z łac. *electuarium, electarium*.

²⁷ Według Brücknera (SE) dawne złożenie z *pas-* (por. *paznogieć*) oraz *der-* (por. w *drzeć*).

Złożenia z interfiksem -a-

Grupa złożzeń z interfiksem -a- jest niewielka. Wszystkie powstały od **rzeczownika i czasownika**. Znamienne, że poza 2 nazwami botanicznymi (*kurzaślep* i *wielagroch*) są to tylko nazwy wykonawców czynności:

BOGARODZICA ‘matka boża’ od *bóg* oraz *rodzić*,

nowawiarek, nowawierek (?) ‘człowiek, który przyjął nową wiarę’ do *nowy*,
wierzyć (ew. *wiara*),

mężabójca ‘zabójca, morderca’ od *mąż* i *bić* ‘zabijać’,

zakonanośca (*K*) od *zakon* i *nosić*,

zakonawydawca (*K*) od *zakon* i *wydawać*.

W przypadku 3 leksemów: *Bogarodzica, zakonanośca, zakonawydawca* możliwe jest traktowanie ich jako zrosty.

Quasi-złożenia

W materiale staropolskim spotykamy także leksemy, dla których można znaleźć przynajmniej częściową motywację (zwykle chodzi o pożyczki). Formacje takie dobrze ilustrują procesy dostosowywania obcych elementów do systemu słowotwóczego polszczyzny, dlatego postanowiłam wyszczególnić te leksemy, nazywając je *quasi-złożeniami*²⁸:

barkmistrz ‘kierownik zupy solnej’ – poświadczony rzeczownik *mistrz*,

BURMISTRZ, bormistrz, burgmistrz ‘jeden z rajców, (...)’ – jw.,

bergmagister, bergmaister, berkmaister ‘kierownik żupy solnej’ – poświadczony rzeczownik (*magister*), *maister*,

cekmistrz ‘woźny ratuszowy’ – poświadczony rzeczownik *mistrz*,

(*firmistrz*), *firmistr* ‘mistrz cechowy’ – jw.,

FURMAN ‘woźnica, furman’ – poświadczone *fura, fora* w znaczeniu ‘zaprzęg, wóz’,

hutman ‘dozorca a. w żupie solnej, b. w hucie żelaznej’ – poświadczony rzeczownik *huta*,

landwójt, langwójt, lantfójt, landwójt ‘zastępca księcia, przewodniczący w wielkich rokach sądu (...)’, ‘przewodniczący ławy w zwyczajnych sądach (...)’ – poświadczone *wójt*,

²⁸ Pisze o tego typu złożeniach dla XVI wieku M. K r a j e w s k a: *Wyrazy złożone z drugim członem „-mistrz” w tekstach XVI wieku*. “Poradnik Językowy” 1986, s. 253–262.

LITKUP (dziś *reg.*) ‘trunek wypijany przy zawarciu umowy o kupno i sprzedaż, zwyczaj picia trunku dla umocnienia tej umowy’, ‘zadatek płacony nabywcy przed kupnem’ – brak w *SStp* czy *SXVI* rzeczownika *lit*, choć poświadczony jest czasownik *kupić*,
walczynsz, *walczynsz*, *walczysz*, *walszynsz*, *watczynsz* ‘opłata (...) składana za prawo korzystania z lasów’ – poświadczony rzeczownik *czynsz*,
wałkmłyn, *wałkmyn*, *wałkmil*, *wałkmyl* ‘rodzaj folusza (...)’,
(*werkmistrz*), *werkmistr*, *warkmistrz* ‘zarządzający warsztatem’.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

Derywaty oparte na wyrażeniach syntaktycznych



Derywaty od wyrażen przyimkowych

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *bez*

Grupa derywatów opartych na połączeniu przyimka *bez* z rzeczownikiem jest skromna, ogranicza się do 3 zaledwie przykładów, które przytaczam bez komentarza:

bezden 'otchłań' od *bez dna*,

bezmiłość 'bezbożność' od *bez miłości*,

bezwiństwo 'niewinność' od *bez winy*.

Tu można też umieścić leksem *bezmian* 'jednostka wagi (...)', choć, jak pisze Brückner, „Pozornie *bez-* (z)miany, w istocie może pożyczka z tureckich języków”. Podzielność formalna jest przejrzysta, trudno jednak o motywację znaczeniową.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *do*

Także bez komentarza pozostawiam klasę powstałą od wyrażenia z przyimkiem *do*. Mamy zaledwie 1 przykład i to wątpliwy:

DOŻYWOCIE 'posiadanie czegoś do śmierci, majątek posiadany dożywotnio' od *do żywota* (może od *dożywołny* – leksem odnotowany w *SXVI*).

Derywaty od wyrażen z przyimkiem (*między*), *miedzy*

Mieszczą się tu 2 leksemy, oba są nazwami terenów:
(*międzydroże*), *miedzydroże* 'pole leżące między drogami, koło skrzyżowania *dróg*',
(*MIEDZYGÓRZE*), *miedzygórze* 'pole leżące pomiędzy *górami*'.

Podobnie strukturalnie są derywaty oparte o wyrażenia z przyimkiem *u*.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *na*

Najliczniejszą grupę stanowią derywaty utworzone od wyrażenia z przyimkiem *na*. Wśród nich można wyróżnić rzeczowniki z sufiksami:

-nik:

namiesięcznik 'lunatyk, (...)’ od *na miesiącu*¹,

NAMIESTNIK, *namiasznik* 'zastępca, (...)’, '(...), spadkobierca, dziedzic’ od *na mieście*,

NAPIERŚNIK, *napirśnik* 'chustka osłaniająca piersi, przepaska na piersi’ od *na piersi*,

*naplecnik*² '(...) [część] uroczystego stroju arcykapłana żydowskiego’ od *na plec*,

naprzodnik 'przełożony’ od *na przedzie*,

NASZYJNIK 'część uprząży końskiej (...)’ od *na szyję*;

-nica:

nałokietnica 'bransoleta’ od *na łokieć* a. *na łokciu*,

naręcznica 'naramiennik, bransoleta’, 'lutnia’ od *na rękę*, *na ręce*,

nausznica 'ozdoba zawieszona u ucha, rodzaj kolczyka, zausznic’ od *na ucho*
lub *na uchu*;

-ek:

naczołek 'jakaś ozdoba noszona na czole’ od *na czole*,

NADOŁEK (dziś *gw.*) 'brzeg, kraj, obramowanie wierzchniej szaty’ od *na dole*,

namiaszek, *namiestek* '(...), poprzednik, przodek’, 'następca, spadkobierca, dziedzic (...), potomek’, 'zastępca, (...)’ od *na* oraz *miasto*, *miesto*,

napierstek (?) może 'napierśnik, czyli część zbroi, osłaniającą piersi’ od *na piersi*;

-k³:

¹ Przyimek *na* sygnalizuje stosunki czasowe – w czasie akcji nazwanej rzeczownikiem poprzymkowym.

² Formacja *naplecnik* odnotowana jest jeszcze w *SXVI*. I nie wiadomo, jak traktować pojawiający się w *Słowniku* Lindego derywat *naplecznik* (odnotowany też w *SDor*). Ma on inne znaczenie, choć znaczenie strukturalne jest identyczne: 'coś, co znajduje się na plecach’.

³ Ponieważ w materiale znajdują się przykłady w postaci *pl. tantum*, trudno rozstrzygać, jakiego typu sufiks leży u podstaw derywatu. *SXVI* ma także postaci w liczbie mnogiej. Stan dzisiejszy każe przypuszczać, że to *-ek*, ale przecież wnioskowanie takie może być zawodne.

NABIODRKI, *nabiedrki* (dziś postać *nabiodrek* z kwalifikatorem *hist.*; znaczenie trochę inne, ale mieszczące się w wartości kategorialnej) ‘część zbroi końskiej, osłaniająca biodra’ od *na biodra* a. *na biodrach*,

NAKOLANKI (dziś postać *nakolanek* z kwalifikatorem *hist.*) ‘część zbroi płytowej chroniąca kolana, czasem też golenie’ od *na kolano*, *na kolanie*;

-e:

najutrze ‘zorza poranna, świt, jutrzienka’ od *na jutro*,

nakończe ‘metalowe zakończenia, np. pasa rycerskiego, okucie’ od *na koniec*, *na końcu*,

naręcze ‘część zbroi osłaniająca rękę’ od *na rękę* a. *na ręce*,

naszłapie prawdopodobnie ‘część hełmu a. rodzaj hełmu’ od *na* z rzeczownikiem *szłapa* czy *szłapa* ‘ochronne nakrycie głowy, (...)’,

NAWSIE (dziś gw.) ‘część wsi środkowa lub ciągnąca się wzdłuż drogi, równina, nie zabudowana domami i nie uprawiana, (...)’ *blonie*’ od *na wsi*.

Inne formanty są jednostkowe:

nadół ‘dolina’ od *na dole*,

nastolka ‘przykrycie, derka’ od *na stole* (?).

Jeden z derywatów wygląda na utworzony od przysłowka:

nazimne ‘galareta z mięsa a. owoców’ od *na zimno* (?).

Prezentowany materiał pokazuje, że od wyrażen z przyimkiem *na* tworzone były zazwyczaj nazwy obiektów, często nazwy zbroi i ubiorów; w tych derywatach przyimek *na* wyznaczał relacje przestrzenne. Nieliczne są przykłady innych funkcji przyimka, np. relacje temporalne w *namiesięcznik*, *najutrze*.

Jako niemotywowane traktuję leksemy: *NAŁĘCZ* ‘chustka na głowę (...)’; *narok* ‘bliżej nie ustalona służebność dawnego prawa polskiego’ oraz *NAPARSTEK*.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem o

Derywaty powstałe od wyrażenia z przyimkiem *o* wyraźnie dzielą się na 2 grupy. W pierwszej przyimek wyznacza relacje przestrzenne, ‘wskazuje na sąsiedztwo, bezpośrednią bliskość’ (*SXVI*):

odrzwie ‘oprawa drzwi, futryna’ od *o* i *drzwi*,

ogłów, *ogłowię* ‘część uprzęży zakładana na głowę konia (...)’ od *o* i *głowa*,

okraina ‘kraina, szczególnie sąsiednia’ od *o* i *kraina*,

OPLECEK (dziś gw.) ‘tkanina, chustka osłaniająca plecy’ od *o* i *plecy*,

OPŁOCIE (dziś gw.) ‘miejsce ogrodzone, może też zagroda wiejska’ od *o* i *plot*,

OPOLE ‘jednostka organizacji terytorialnej (...)’ od *o* i *pole*,

OSIERDZIE ‘narządy wewnętrzne człowieka w okolicy serca lub wątroby (...)’ od *o* i *serce*, *sirce*, *sirce*, *sirdce*.

W 2 podanych wyżej derywatach pojawia się znaczenie dodatkowe, jako efekt przewartościowań semantycznych:

opole ‘przedstawiciele ludności chłopskiej, zamieszkałej na terenie opola (...)’, *OSIERDZIE* ‘złość, gniew’.

Druga grupa mieści formacje, w których przyimek wyznacza relację temporalną: *ozimczę* ‘młode zwierzę domowe urodzone przed zimą’ od *o zimie*.

OZIMEK (dziś gw.) jw.,

ozimię jw.,

OZIMINA ‘zboże ozime, (...)’, por. *ozimczę*⁴.

Jako niemotywowane traktuję: *OBUCH* (dziś *hist.*)⁵; *odroby pl. tantum*; (*oży-dle*), *hożedle*, *ożegle* ‘otwór w koszuli i w wierzchniej odzieży (...)’, *kołnierz* (...)’⁶; *OŚĘKA*.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *od*

W grupie tej mieści się zaledwie 5 przykładów. Relacje znaczeniowe między desygnatem, na który wskazuje podstawa a desygnatem utworzonego derywatu są dość skomplikowane. Czasami chodzi o punkt odniesienia relacji przestrzennej czy czasowej:

ODNOGA, *otnoga* ‘gałązka, latorośl’, ‘odgałęzienie czegoś, np. rzeki, łąki’ od *noga* *od czegoś* (derywat utworzony jako nazwa symilatywna; przyimek wyznacza relację przestrzenną między obiektem wskazanym derywatem a innym niż ten, który nazwany jest w derywacie),

odwieczerze ‘(...)’, pora dnia od obiadu do wieczora’ od *od* z rzeczownikiem *wieczór*, (*ODZIOMEK*), *odziemek* ‘pień (drzewa) u nasady (...)’ od *od ziemi*.

Derywat *odmyt* ‘cena, wartość’ prawdopodobnie utworzony był od wyrażenia *od myta*, choć trudno ustalić różnicę znaczeniową między derywatem a podstawą (*myto* ‘(...)’, cena, wartość’).

Niejasna jest formacja *odlecie* ‘zapewne jakieś odszkodowanie płacone za przyjęcie zbiegłego poddanego (...)’ od *od* i *lato* (?) - możliwe, że to derywat odczasownikowy.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *po*

Jest to liczna grupa, zawierająca 35 przykładów. Najczęściej tworzono je przez włączenie rzeczownika do paradygmatu nijakiego na *-e*:

pogłowie ‘jednostka ludzka, osoba’, ‘jednostka zwierzęca’ oraz zleksykalizowane: ‘płeć, rodzaj’ od *po*, *głowa*,

⁴ Wyraz można też traktować jako odprzymiotnikowy derywat z formantem *-ina*.

⁵ Według Brücknera jest to historyczny derywat od wyrażenia przyimkowego *ob* + *ucho*.

⁶ Według Brücknera „znaczy dosłownie ‘ogar(d)le’” (*SB*).

poławie 'tkanina do okrycia ławki albo ściany, (...) też poduszka na ławkę' od *po, ława*,

poramienie 'naramiennik, bransoletka' od *po, ramię*,

poręcz (?) 'poręcz, gruba listwa (...) przy schodach, przy moście służąca do trzymania się (...) ' od *po, ręka*,

POROŻE 'rogi jelenia' od *po, róg*,

PODWÓRZE 'przestrzeń, na której znajdował się dom mieszkalny pana, budynki gospodarskie, przestrzeń między budynkami', (w Wielkopolsce) 'dziejnec zamku królewskiego, (...) ' od połączenia przyimka *po* z rzeczownikiem *dwór*,

pogłowie 'danina (...) płacona od głowy, tj. od osoby' od dystrybutywnego *po* połączonego z rzeczownikiem *głowa*,

PORZECZE 'teren położony nad rzeką' od *po rzekę*,

poście 'miejsce przy ścianie (często z łóżem) naprzeciw wejścia do izby', 'teren przy ścianie, czyli granicy, pogranicze' od *po ścianę* (przyimek wskazuje kres przestrzenny),

powódzie 'wielki, gwałtowny wylew wody na znacznym obszarze' od *po wodzie*.

Licznie reprezentowana jest też grupa rzeczowników z przyrostkiem *-ek*:

poczeladnik 'członek rodziny lub służby domowej, domownik' od *po i czeladnik*,

pogębek 'uderzenie w twarz, policzek' od *po gębie*,

pogłodek 'skórka chleba czy też rodzaj bułki' od *po głodzie* (?);

POLICZEK 'uderzenie w twarz' od *po licu*⁷,

PONIEDZIAŁEK 'dzień tygodnia (...) ' od *po niedzieli*,

POSTRONEK 'jeden z dwu sznurów, którymi zwierzę (...) ciągnie wóz, pług itp.' 'ciąciwa luku a. kuszy' od *po stronie*,

poszyjek 'uderzenie, cios w szyję, w kark' od *po, szyja*,

pośrodek, pojrzodek, pojsrodek, postrzedek, pośrzodek 'środek, (...) ' 'trzon, pień', 'miąższ chleba' od *po środku, śródku*.

Z derywatów przyjmujących formant *-nik* wymienić można:

pokątnik 'człowiek kryjący się po kątach, (...) zausznik, donosiciel' od *po kątach*,

pomiedznik 'mieszkaniec pogranicznych terenów' od *po i miedza* 'granica (...) ',

popierśnik 'rzemień uprząży opasujący pierś konia' od *po, piersi*.

Inne formanty reprezentowane są jednostkowo (sygnalizując je podkreśleniem):

podymne, poddymne 'danina (...) uiszczana od zagrody, czyli dymu' od *po*⁸, *dym*, *podymowe* jw.,

poleśny 'strażnik lasu' od *po lesie* (bohemizm),

policz (?) 'uderzenie w twarz' od połączenia przyimka *po* z rzeczownikiem *lice*,

połagwiczne 'rodzaj daniny płaconej na Rusi (...) ' od *po*⁹, *łagwica* (?),

połokty 'pas tkaniny przyczepiony jako ozdoba do rękawa (u łokcia (...) ' od *po łokieć*,

⁷ Wyraz umieszczony jest także wśród derywatów z formantem *-ek*.

⁸ Mam tu na myśli dystrybutywne znaczenie *po*; por. *Ta to liczba synów izraelskich po domyech narodów swych* (BZ Num 2, 32).

⁹ Por. przypis do *podymowe*.

ponocki pl. *tantum* 'posługa kmiecia polegająca na pełnieniu straży w nocy' od *po nocy*,

popiersiny pl. *tantum* 'rzemień uprząży opasujący pierś konia' od *po*, *piersi*,
PORĘCZ zob. *poręcze*,

pościnki pl. *tantum* bot. 'poziomki' od *po* z rzeczownikiem od czasownika *ścinać*¹⁰,

POTRAW 'trawa odrosła na skoszonych łąkach, drugi zbiór siana' od *po trawie*,

powołowe, *podwołowe* 'danina uiszczana (...) od ilości posiadanych wołów' od *po*¹¹, *wół*,

POWÓDŹ 'wielki, gwałtowny wylew wody (...)' od *po wodzie*,

(*POZIOMKA*) pl. *tantum* *poziemki*, *pozimki* 'Fragaria vesca L.' od *po ziemi*.

Z przeglądu wynika, że formacje od wyrazów przyimkowych z *po* reprezentują bardzo różne kategorie słowotwórczo-leksykalne. Są tam nazwy czynności (*pogębek*, *policzek*, *policz*, *poszyjek*, *powodzie*, *powódź*), nazwy danin, opłat i usług (*podymne*, *podymowe*, *pogłowie*, *poługwiczne*, *ponocki*, *powołowe*), nazwy miejsc (*porzeczce*, *pościenie*, *pośrodek*), nazwy osób (*pomiedznik*, *pokątnik*, *polesny*, *południk*), także inne znaczenia obiektowe.

Różne są też relacje semantyczne wyznaczane przyimkiem *po*. Najczęściej mają charakter przestrzenny (por. *pokątnik*, *pomiedznik*, *pośrodek*), rzadziej dys-trybutywny (por. *podymne*, *pogłowie*) i temporalne (por. *ponocki*, *poniedziałek*).

Jako niemotywowane traktuję: *POKOLENIE* '(...), rodzina, ród, naród, plemię, pochodzenie', 'ogół ludzi urodzonych i żyjących w tej samej epoce' oraz znaczenia wycofane: 'rodzaj, gatunek' i 'pleć' od połączenia przyimka *po* z rzeczownikiem *kolano*; *POLICZEK* 'część twarzy, policzek'¹².

W przedstawionej tu grupie derywatów można było znaleźć przekonujące, choć w różnym stopniu, uzasadnienie związku między przyimkiem a związanym z nim rzeczownikiem. Pozostała jednak grupa derywatów, dla których wartość znaczeniowa morfemu *po* nie znajduje odzwierciedlenia w odnotowanych staropolskich użyciach przyimkowych. W związku z tym morfem *po-* został potraktowany jako przedrostek (zob. *Rzeczowniki przedrostkowe*). Także w klasie formacji na *-ina* i *-izna* znalazły się leksemy, możliwe do motywacji wyrażeniem przyimkowym: *podymszczyna*, *powołowszczyna*, *poradlczyna*, *podymczyna*, *podymszczyna*, *pogłowszczyna*, *powołowszczyna*, *powołoszczyna*, *powołowczyna*, *powołczyzna*, *poziemczyna*.

¹⁰ Rzeczownik *ścinka* w znaczeniu 'wyrąb lasu' odnotowany jest bardzo późno.

¹¹ Por. przypis do derywatu *powołowe*.

¹² Ze względu na etymologię wyraz winien znaleźć się wśród złożzeń, por. S. Bąk: *O wyrazie „policzek” i niektórych innych złożeniach typu „pólchłopek”*. „Slavia Occidentalis” 1948, R. XIX, s. 8–22.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *pod*

Największą grupę stanowią te derywaty, w których bazowe *pod* wnosi znaczenia przestrzenne: 'poniżej jakiegoś przedmiotu', 'w pobliżu czegoś'. Są to często twory na *-e*:

podłężę 'miejsce w pobliżu łęgu' od *pod łęgiem*,

podniebie 'pułap, sklepienie', 'namiot' od *pod niebem*,

PODWALE 'podstawa, fundament' od *pod wałem*,

(*podwierzbie*), *podwierzbie* 'łaka pod wierzbami, w pobliżu wierzb' od *pod wierzbami*,

także tworzone za pomocą formantu *-ek*:

PODBRÓDEK 'broda, jej dolna część' oraz znaczenie wycofane: 'łańcuszek umieszczony pod brodą (...)' od *pod brodą*,

podgardlek 'podbródek' od *pod gardłem*,

podgórek 'zbocze a. podnóże góry' od *pod górą*,

PODNÓŻEK 'oparcie dla nóg, ławeczka *pod nogi*'.

Przykłady na inne formanty są następujące:

podniebienie 'pułap, sklepienie', 'pomieszczenie w górnej części budynku, piętro' od *pod niebem*,

podniebios 'powietrze, przestworza, (...)' od *pod niebiosami* (bohemizm),

podnoga 'jakaś drewniana konstrukcja regulująca poziom wody poruszającej koło młyńskie' od *pod nogą*, *nogami* (tak wynika ze struktury formalnej),

podnóż 'dolna część nogi, może podeszwa lub pięta' od *pod nogą*,

podośki pl. tantum 'okucie drewnianej osi wozu chroniące ją od tarcia (...)' od *pod oś*,

podpaszek (?) 'miejsce *pod pachą*',

(*podpierśnik*), *podpirśnik* 'pas uprząży opasujący piersi końskie' od *pod piersi* a *pod piersiami*,

PODPŁOMYK 'płaski placek pieczony zwykle na żarze' od *pod* z rzeczownikiem *płomień*,

podwał czy też *podwała* 'podstawa, podpora, fundament' od *pod* i *wał*.

Osiem derywatów ma znaczenia osobowe – przyimek wiąże obiekt podlegający władzy:

(*PODCZASZY*), *podczasze*, *poczesze*, *podczeszy* (dziś *hist.*) 'urzędnik sprawujący władzę nad piwnicą panującego, (...) niższy urzędnik ziemski', 'starosta weselny' od *pod* oraz *czasza*,

(*PODSTOLI*), *podstole* (dziś *hist.*) 'urzędnik dworski doglądający stołu panującego, później honorowy urzędnik ziemski' od *pod* i *stół*,

podgaje 'leśniczy' od *pod* i *gaj*,

PODKOMORZY, *podkomorze* (dziś *hist.*) 'urzędnik dworski zarządzający majątkiem i dochodami panującego, później urzędnik ziemski sądzący sprawy graniczne' od *pod* oraz *komora* 'skarb książęcy, państwowy (...)',

podkoni, podkone ‘urzędnik sprawujący zarząd nad stajniami i stadninami królewskimi, później niższy urzędnik ziemski’ od *pod* oraz *koń*,
podśędzie ‘urzędnik w sądzie ziemskim, zastępca sędziego’ od *pod* i *sędzia*,
podskarbek ‘urzędnik skarbowy’ od *pod* i *skarb*,
PODSKARBI, podskarbie (dziś *hist.*) ‘urzędnik zarządzający skarbem’, ‘poborca skarbowy’ od *pod* i *skarb*,

W 6 przykładach przyimek *pod* wyznacza podrzędność. Są to leksemy bliskie derywatom przedrostkowym z *pod-*. O rozłączeniu klas zadecydowała forma. Za odprzymkowe zostały uznane te, w których procesie powstawania została dokonana obróbka morfemiczna. Do takich zaliczam:

PODKANCLERZY (dziś *hist.*) ‘zastępca kanclerza, (...)’ od *kanclerz*,
podkróle (w Biblii) ‘namiestnik króla’ od połączenia przyimka *pod* z rzeczownikiem *król*,

(*podrzędczy*), *podrzęczcze, podrzędce* ‘urzędnik administracyjny (na Mazowszu), podwładny rządcy ziemi, czyli starosty’, ‘urzędnik, podwładny zarządcy majątków królewskich w Małopolsce’ od *rządca, rząca, rzącca*,

podśędek ‘urzędnik w sądzie ziemskim, zastępca sędziego’ od *sędzia*,

PODSTAROŚCI (dziś *hist.*) ‘zastępca starosty’ od *starosta*,

(*podwojewodzi*), *podwojewodzie* (na Rusi Czerwonej) ‘zastępca wojewody w sprawach sądowych’ od *wojewoda, wojwoda*.

Niejasną strukturę semantyczną mają: *podmaśle* ‘maślanka’ od przyimka *pod* z rzeczownikiem *masło* (tak wynika ze struktury formalnej; motywacja semantyczna trudna do ustalenia); *PODNIEBIENIE* ‘górna część jamy ustnej’; *podniebios* ‘(...) tzw. piąty element w filozofii scholastycznej’ od *pod niebiosami* (bohemizm); *podustek* ‘(?)’.

Do prezentacji pozostała jeszcze grupa nazw botanicznych. Ich struktura formalna wskazuje na pochodzenie od wyrażenia przyimkowego, choć związek semantyczny nie zawsze jest oczywisty. Oto one: *PODBIAŁ* od *biały pod (czymś)* – (w *SStp* odnotowana jest też synonimiczna nazwa *białomech*); *podeśron, podeśrzon* ‘śnieżyczka przebiśnieg’; *PODKOLAN* ‘storczyk podkolan’; *podlaska* ‘przylaszczka’; *podlaszczak* (?) ‘przylaszczka’; *podustwa zool.*

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *prze*

Przyimek ten reprezentuje fonetyczną postać aż 3 innych: *przed*, *przez* oraz *przy* (zob. inne grupy)¹³. Wyodrębnianie w ogóle grupy z przyimkiem *prze* miało na celu wskazanie formacji niejasnych, które nie wiadomo, do której klasy włączyć: *przedół* ‘mokradło, trzęsawisko’ – chyba od połączenia przyimka *prze* zam. *przy* z rzeczownikiem *dół*,

¹³ Por. J. O k o n i o w a: *Stosunki iloczasowe w przedrostkach i prepozycjach w języku*

przekiedka (?) 'jakiś bliżej nieokreślony rodzaj kary pieniężnej',
przelaja 'powinność łowiecka, polegająca na strzeżeniu zwierzyny w lasach panującego', 'krótsza droga, boczna ścieżka'¹⁴,
przewsie 'wspólny plac wiejski, nawsie' od połączenia przyimka *prze* (zam. *przed* a. *przy*) z rzeczownikiem *wieś*.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *przed*, (*prze*)

Derywaty tej klasy są nieliczne i jasne pod względem semantycznym. Przyimek wyraża relacje *przestrzenne*:

PRZEDMIEŚCIE 'osada, teren, posiadłość poza obrębem murów miejskich' od *przed miastem*,

PRZEDMOWA 'wstęp, uwagi wstępne poprzedzające tekst' od *przed mową*,

przedpiwnicze 'przedsionek piwnicy' od *przed piwnicą*,

przedpiekle, *przepiekle*, *przedpiekło* 'miejsce pobytu dusz sprawiedliwych przed zmartwychwstaniem Chrystusa, otchłań' od *przed piekłem* (*piekło*, *piekiel*, *pkieł*),

albo *temporalne*:

przedwieczorkowanie 'popołudniowy posiłek' od *przed wieczorem*.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *przez*, (*prze*)

Wyróżnia się tu grupa derywatów, w których bazowy przyimek wyraża 'brak tego, na co wskazuje rzeczownik'¹⁵. Dominuje w tej grupie paradygmatyczny sposób tworzenia derywatów, głównie przez włączenie do odmiany nijakiej na -e:

przeden (?) 'głębia, przepaść wodna' od *przez dna*,

przeprawie 'czyn występny' od *przez prawa*,

przewodzie 'teren suchy, pozbawiony wody' od *prze(z) wody*,

przeden 'głębia bez dna, otchłań wodna' od *przez dna*,

przezdroga 'bezdroże' od *przez drogi*,

przezdroże 'bezdroże, bezludna okolica' od *przez drogi*,

przekoszt 'przez chorobę zgięty, skrzywiony, kaleka' od *przez kość* (?),

przezpicie 'niedostatek napoi, pragnienie' od *przez picia*,

¹⁴ Etymologia tego leksemu wiąże się z rzeczownikiem *laja* 'sfora psów' oraz sposobem polowań. Ale utworzenie parafrazy słowotwórczej jest trudne. Dodatkowym argumentem przemawiającym za uznaniem większego stopnia leksykalizacji jest słabe poświadczenie podstawy – rzeczownika *laja* brak w *SSłp*, w *SXVI* zaś podany jest tylko 1 przykład, za *Słownikiem* Lindego.

¹⁵ Na temat przyimka *przez* w tym znaczeniu zob. S. U r b a ŋ c z y k: *Historia przyimków „bez” i „przez”*. „Język Polski” 1946, R. XXVI, s. 134–139.

przezprawie ‘krzywda, szkoda, także znieważenie’ od *przez prawa*,
przewodzie, por. *przewodzie*.

Zwraca też uwagę formant *-stwo*:

przewiarstwo ‘przewrotność, nieuczciwość, perfidia’ od *prze(z) wiary*,

przezdzieciństwo ‘bezpłodność’ od *przez dzieci*,

przezpieczstwo ‘bezpieczeństwo’ czy też zapewnienie, gwarancja’ od *przez pieczy*,

przezwiarstwo ‘brak prawdziwej wiary’ jw.,

przezwiństwo, *przewiństwo* ‘niewinność, wolność od grzechu’ od *prze(z) winy*,

Z innych wymienić należy:

przezdziatkini, *przezdziatkini* ‘kobieta bezpłodna’ od *przez dziatek*,

przezmańdek ‘mężczyzna pozbawiony jąder, kastrat’ od *przez mąda*,

przezwiarek ‘ten, kto nie ma prawdziwej wiary (...), bezbożnik’ od *przez wiary*.

Jeśli chodzi o kategorie semantyczne, to najliczniejsze są tu nazwy czynności, np. *przezprawie*, *przezwiarstwo*, *przezwiństwo*.

W 2 formacjach mamy inne znaczenia przyimka *prze(z)*:

przezczasne – choć struktura formalna jest przejrzysta (*przez* i *czesne* ‘opłata na rzecz sędziego’), relacja semantyczna bez znajomości realiów trudna jest do ustalenia,

przezgrzesze ‘grzech, przestępstwo, występki’ – struktura semantyczna nie jest oczywista; gdyby próbować sensownego związania staropolskiego przyimka *przez* z rzeczownikiem *grzech*, należałoby przyjąć znaczenie przyimka ‘powód, przyczyna czegoś’¹⁶.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *przy*, (*prze*)

Struktura znaczeniowa relacji wnoszonej przyimkiem bazowym jest prosta – przyimek wnosi znaczenie ‘w pobliżu, w bezpośrednim sąsiedztwie czegoś’. Podobnie jak w grupach poprzednich, najczęściej formacja tworzona jest za pomocą konwersji:

przebrzeże ‘wybrzeże’ – wydaje się, że u podstaw stoi przyimek przestrzenny *przy* w połączeniu z rzeczownikiem *brzeg*,

przełąg ‘pole położone w dolinie’ – prawdopodobnie u podstaw leży przyimek *przy* wraz z rzeczownikiem *łag* ‘las, zagajnik, pole, łąka (...), podmokłe lub zalewane wodą’,

przestrzech ‘mieszkanie’ od *przy strzesze*,

przybok ‘przybudówka czy też boczna część domu’ od *przy boce* a. *boku*,

PRZYGÓRZE, *przegórze*¹⁷ ‘pagórek’ od *przy górze*,

¹⁶ Podobna relacja znaczeniowa zawiera się w przymiotniku *przezgrzeszny*.

¹⁷ W *SSp* wyrazy traktowane są jako osobne hasła.

PRZYGRODZIE (dziś *hist.*) ‘przedmieście, (...)’ od *przy grodzie*,
PRZYSŁOWIE ‘zdanie odnoszące się pierwotnie do określonego zdarzenia, sytuacji, osoby lub rzeczy, powtarzane później tradycyjnie, najczęściej w znaczeniu przenośnym’, ‘krótkie opowiadanie będące przenośnią dydaktyczno-moralizującą, przypowieść’ oraz wycofane: ‘opinia, pogląd, sąd ogółu’, ‘nazwa, przydomek’ od *przy słowie*,
przysoszki pl. tantum ‘podpórki wzmacniające dach w konstrukcji tzw. sochowej’ od *przy i soszka* ‘kołek (...) służący do podniesienia i podpierania sieci do chwytania zwierząt’,
przystrzech ‘sień, pomieszczenie przy wejściu, też dach nad nimi’ od *przy strzesze*,
przystrzesze ‘sień, przedsionek, też dach’, ‘zasłona’ od *przy strzesze*.
 Często też wykorzystywany jest formant **-ek**:
przygórek ‘pagórek’ od *przy górze*,
przykadek, przekadek ‘mała kadź’ od *przy kadzi*¹⁸,
*przylasek, przelasek*¹⁹ ‘mały lasek sąsiadujący z większym’ od *przy lesie*,
*(przyłanek)*²⁰, *przelanek* (?) ‘działka gruntu, będąca może dodatkiem do wymierzonego łąnu’ od *przy łąnie*,
przysionek, przysienek ‘kryty chodnik, portyk’ od *przy sieni*,
PRZYSIÓLEK, *przysiadlek, przysiałek, przysiodlek, przysiułek, przesiólek*²¹ ‘grupa gospodarstw znajdujących się poza wsią (...)’ *przy siole*,
PRZYWIANEK ‘wiano, suma pieniężna zapisywana żonie przez męża na jego dobrach (...)’ od *przy wianie*.
 Z formacji z innym sufiksami należy wymienić:
przelaszczka ‘fiołek wonny’ od *przy lesie*,
przykoszki pl. tantum ‘rodzaj kosza stanowiącego skrzynię wozu (...)’ – ze struktury wynika, że jest to połączenie przyimka *przy* z rzeczownikiem *kosz*, ale trudno ustalić precyzyjnie relację semantyczną między derywatem a motywującym wyrażeniem przyimkowym,
PRZYŁBICA, *przelbica* ‘rodzaj hełmu chroniącego głowę i twarz’ od *przy lbie*,
przymiętnik, przymiotnik bot. ‘*Senecio vulgaris* L.’ od *przy mięcie* (?),
przymówka ‘wstępna część dokumentu’ od *przy mowie*,
przywioski (?) ‘przyległości większej osady, przysiółek’ od *przy wsi*.
 Jako niejasne (może w ogóle nie należące do grupy derywatów od wyrażen przyimkowych) traktuję leksemy: *przycharcie* ‘rasa, gatunek psa myśliwskiego’

¹⁸ Pokazane znaczenie realne nie motywuje wyrażenia przyimkowego; wnioskowane jest na innych derywatów, por. *przylasek*.

¹⁹ Derywat *przelasek* w *SSłp* traktowany jest jako osobny leksem (osobne hasło słownikowe). Jednak ze względu na znaczenie strukturalne tu *przelasek* został potraktowany jako wariantywna postać wyrazu *przylasek*.

²⁰ Postać zrekonstruowana na podstawie analogii do innych par, por. *przykadek, przekadek; przygórze, przegórze*,

²¹ Ostatnia postać w *SSłp* potraktowana jest jako inny leksem (osobne hasło słownikowe).

(podobny do charta?); (*przyskirzyca*), *przyskirzyce* czy *przyskirzyce* ‘żywica sosnowa lub modrzewiowa’; *przyskirznik bot.* ‘jaskier ostry’.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *śród*

Mamy tu zaledwie 1 przykład:
śródnoc ‘środek nocy, północ’ od *śród nocy*.

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *u*

Większość przykładów, u których źródeł leży wyrażenie przyimkowe z *u*, ilustrują przestrzenną relację znaczeniową ‘w pobliżu czegoś’:

ubocz ‘zbocze, stok góry lub miejsce (...) na zboczu góry’ od połączenia *u boku*, *ubrzeżek* ‘część gruntu (...), będąca dodatkiem do pola głównego’ od *u*, *brzeg*, *udole* ‘dolina, nizina’ od połączenia przyimka *u* z rzeczownikiem *dół* (bohemizm), *ukrainia* ‘obcy kraj przy granicy’ być może od wyrażenia *u krainy* (*kraina* w znaczeniu: ‘brzeg, skraj’); zdaniem autora hasła *SSłp*: „błąd w przekładzie tekstu czeskiego”,

ulesie ‘miejsce pod lasem, na skraju lasu’ od *u lasu*,
urzecze miejsce położone nad rzeką’ od *u rzeki*.

Tylko w 1 przykładzie spotykamy relację temporalną:
uświt ‘przechodzenie nocnej ciemności w jasność dnia, brzask’ od *u świtu* (bohemizm).

Derywaty od wyrażen z przyimkiem *w*

Także relację przestrzenną mieszczą w sobie derywaty, tylko 2, powstałe od połączenia przyimka *w* z rzeczownikami:

wgajenie ‘prawo użytkowania gaju’, ‘wdarcie się bezprawne w cudzy gaj’ od *w i gaj*,
(*w słoniu*), *w słoniu* ‘miejsce nasłonecznione’ od *w* z rzeczownikiem *słońce*, *słunice*.

Derywaty od wyrażeń z przyimkiem *wz*

Materiał staropolski zawiera 4 formacje, w których można dopatrzeć się starego przyimka *wz*, choć jego typowe znaczenie ('(...) wyraża stosunki przestrzenne, wskazując kierunek ruchu' – definicja ze *SSłp*) jedynie w derywacie *wzgórze* jest przejrzyste. Oto przykłady::

wezgłowie 'poduszka' od *wz głowę*,

wścianka, *wcianka* *pl. tantum* *wścianki* 'rodzaj deski czy też dranicy (...)', *pl.*

tantum 'wąskie przejście między domami' od *wz ścianę*,

wzgórze 'kraj górzysty, pogórze, góry' od *wz górę*,

współoga – trudno tu ustalić motywację, ale chyba od *wz* i *połoga* (?).

Derywaty od wyrażeń z przyimkiem *z*

Mamy tu zaledwie 2 przykłady, oba będące na drodze leksykalizacji:
zbrodzień (*K*) – według Brücknera: 'ten, kto zbacza z *brodu* (*bród* w znaczeniu:

'właściwy, słuszny, uczciwy sposób postępowania (...)') – (*SXVI*)),
splacheć 'niewielki kawałek roli, pola' od *z/s* i *plachta*^{22?}

Derywaty od wyrażeń z przyimkiem *za*

Z 18 odnotowanych derywatów opartych na wyrażeniu przyimkowym *z za* jedynie *zagroba* (*K*) oraz *zapłonica* (*K*)²³ są niejasne. Większość (6) tworzy zmianę paradygmatu na *-e*:

zagminie (*K*) od *za gminą* (*SXVI*),

zagumnie (*K*) od *za gumnem*,

ZAPŁOCIE (*K*) od *za płotem*,

ZARANIE, *zarenie* (*K*) 'świt, rano' (*SR*) od *za* i *rano*,

zarękawie (*K*) 'część odzieży' od *za* i *ręka*,

zarzecz (*K*) od *za* i *rzeka*.

W 1 przypadku derywat został włączony do paradygmatu męskiego:

zarań (*K*) od *za* i *rano*.

W 4 przykładach derywat tworzony jest przez dołączenie formantu *-ek*:

ZAGŁÓWEK (*K*) 'poduszka' od *za głową*,

zajutrek 'jutro' (*SR*) od *za* i *jutro*,

²² Taką etymologię proponuje Brückner.

²³ Zamiast *zapłotnica* (?).

zasobek (K) od *za sobą*²⁴,

zaszyjek (K) 'policzek, uderzenia po szyi, w kark' (SR) od *za i szyja*.

Inne formantu pojawiają się jeszcze rzadziej:

zagajnica (K) od *za gajem*,

zagłowna (K) 'jakaś opłata' od *za i głowa*,

ZAPAŚNIK (dziś gw.) (K) od *za pasem*,

zapłotne (K) od *za płotem*,

zapłotnia (K) od *za płotem*,

zaramnica (K) od *za ramię*,

zausзка (K) 'kolczyk' od *za uchem*.

W większości w grupie tej mieszczą się nazwy nazwy obiektów charakteryzowanych relacją przestrzenną, głównie nazwy miejsc: *zagajnica*, *zagminie*, *zagusnie*, *zapłocie*, *zapłotne*, *zapłotnia*, *zarzecze*, ale też inne, np. *zagłówek*, *zapaśnik*, *zarekawie*, *zausзка*. Rzadsze są nazwy oparte na relacji temporalnej, por. *zajutrek*, *zarianie*.

Derywaty od zaprzeczonego czasownika

Tylko dla części formacji z *nie~* pochodzenie od zaprzeczownego czasownika jest pewne. Mam na myśli te wypadki, gdy znaczenie leksemu bez przeczenia nie motywuje derywatu bądź gdy w historii języka nie odnotowano takiego leksemu:

niedarżnienie 'lękliwość, tchórzliwość, małoduszność' od *nie darznąć*,

niedopłacenie 'niezapłacenie reszty, niezapłacenie do końca' od *nie dopłacić*,

NIEDZIELA 'ostatni dzień tygodnia (...)' *nie działać*,

niekurczenie 'brak zakrzywienia czy też brak fałszu' od *nie kurczyć* (L)²⁵,

nieopatrzenie 'brak przewidywania' od *nie opatrzać*,

niepostąpienie 'niedanie należnych komuś pieniędzy (...)' od *nie (postąpić)*,

postąpić,

nieposzycie 'nieumocowanie słomianego pokrycia dachu' *nie poszyć*,

niestawane 'kara sądowa za niestawienie się strony do sądu' od *nie stawać*,

nieście czy *nieszcie*, *nieście prawa* '(...), przerwa w pracy sądu' od *nie iść*,

nieuleczenie 'nieuleczalność' od *nie uleczyć* (L),

nieumieństwo, *nieumięstwo* 'niewiedza, nieświadomość, nieznajomość' od *nie umieć*,

²⁴ Jest to jedyny przykład na wystąpienie zaimka w podstawie słotwórczej.

²⁵ W *SXVI* odnotowany jest rzeczownik *kurczenie*, ale nie motywuje on znaczeniowo derywatu

niewymierzenie 'nieodmierzenie, niewyznaczenie' od *nie wymierzyć*,
NIEŻYT (dziś *med.*) 'zapalenie błony śluzowej (...)' od *nie żyć*.

W zdecydowanej większości można formację sprowadzić bądź do rzeczownika (wtedy prefiks *nie-*), bądź do czasownika (wtedy mamy derywat od wyrażenia syntaktycznego). Zwykle chodzi tu o nazwy czynności, a zatem tworzy tworzone typowymi dla polszczyzny przyrostkami: *-nie*, *-enie*, *-cie*²⁶:

niebycie '(...) nieprzybycie na wezwanie sądu, niestawiennictwo' od *bycie* a. *nie być*,

niechcenie 'brak chęci, (...)' od *chcenie* a. *nie chcieć*,

niechowanie 'niezachowywanie, nieprzestrzeganie czegoś' od *chowanie* a. *nie chować*,

(*niecierpienie*), *niecierpienie* 'niecierpliwość, niezadowolenie' od *cierpienie*, *cirpienie* a. *nie cierpieć*, *cirpieć*,

niezczenie 'brak szacunku' od *zczenie* (*SXVI*) a. *nie czcić*,

niedanie '(...), niewręczenie', 'brak zgody na coś, uniemożliwienie' od *danie* a. *nie dać*,

niedbanie 'brak dbałości, niedbalstwo, opieszałość' od *dbanie* a. *nie dbać*,
(*niedojrzenie*), *niedożrenie*, *niedożrzenie* 'niedopilnowanie, niestrzeżenie, brak dozoru' od *dożrenie* (?) (*SXVI*)²⁷ a. *nie (dojrzyć)*, *dożrzeć*²⁸,

niedokuczenie czy *niedokończenie* 'niedoprowadzenie do końca, niewykonanie, nierozstrzygnięcie' od *dokończenie* (*SXVI*) a. *nie dokończyć*,

NIEDOPUSZCZENIE 'uniemożliwienie, udaremnienie czegoś, odmówienie zgody na coś' od *dopuszczenie* a. *nie dopuścić*,

niedorozumienie 'niejasne wyrażanie jakiejś myśli (...)' od *dorozumienie* (*SXVI*) a. *nie dorozumieć się* (*SXVI*),

niedzierżenie 'nieprzestrzeganie, niedotrzymywanie, (...)' od *dzierżenie* a. *nie dzierżeć*,

niemienie 'nieposiadanie, brak' od *mienie* a. *nie mieć*,

niemniemanie, *niemnimanie* 'brak przeczucia, przewidywania, domysłu' od
(*mniemanie*), *mniemanie* a. *nie mniemać*, *mniemać*,

niemszczenie 'niebranie odwetu, darowanie kary' od *mszczenie* a. *nie mścić (się)*,

nienawrócenie 'nieodmienność, niezmienność' od *nawrócenie* a. *nie nawrócić*,

nieodpowiedzenie 'pozostawienie pytania bez odpowiedzi, też odpowiedź odmowna

lub wymijająca' od *odpowiedzenie* a. *nie odpowiedzieć*,

nieodwiezienie 'niedostarczenie czegoś, co ma być odwiezione, (...)' od *odwiezienie* (*SWił*) a. *nie odwieźć*,

nieogarnienie 'niemożność ogarnięcia, (...) czegoś rozumem' od *ogarnienie* a.

nie ogarnąć,

²⁶ Choć niżej podane formacje uznałam za pochodne od zaprzeczonego czasownika, podaję także rzeczownik, od którego mógł być utworzony derywat poprzez dodanie prefiksu *nie-* (jeśli taki odnotowałam).

²⁷ Rzeczownik *dożrenie* jest odnotowany w *SXVI*, ale brak motywacji znaczeniowej.

²⁸ Znaczenie czasownika dobrze motywuje rzeczownik.

nieopatrzenie 'brak przewidywania' od *opatrzenie* a. *nie opatrzyć*,
nieoprawienie '(...), niedoprowadzenie do należytego stanu' od *oprawienie* a. *nie oprawić*,
nieosadzenie '(...), niezaludnienie, czy niewzięcie pod uprawę' od *osadzenie* a. *nie osadzić*,
niepokalanie 'czystość, niewinność, dziewictwo' od *pokalanie* a. *nie pokalać*,
niepołożenie 'niezłożenie, nieuiszczenie, niewypłacenie' od *położenie* a. *nie położyć*,
niepomóżenie, *niepomóżenie prawa* 'nieudzielenie należytej pomocy w postępowaniu sądowym' od *pomóżenie* a. *nie pomóc*,
nieporuszenie 'niezmiennność, (...)', 'nienaruszony stan rzeczy, nieskazitelność, czystość, niewinność' od *poruszenie* a. *nie poruszyć*,
niepostawienie 'niedostawienie, niesprowadzenie kogoś na oznaczone miejsce' od *postawienie* a. *nie postawić*,
niepowolenie 'zgwałcenie, zhańbienie' od *powolenie* a. *nie powolić*,
(nieprzejrzanie), *nieprzeźrzenie* 'brak przewidywania, (...) ' od *przeźrzenie* a. *nie przeźrzeć*,
nieprzyjęcie 'odmówienie przez kupującego przyjęcia dostarczonego przedmiotu transakcji przy tzw. kupnie dostawnym' od *przyjęcie* a. *nie przyjąć*,
nieprzyjrzenie, *nieprzyżrenie*, *nieprzyżrzenie* 'brak doglądu, dozoru' od *(przyjrzenie)*, *przyżrzenie* a. *nie (przyjrzyć)*, *przyżrzeć*, *przyżreć*,
nieprzypuszczenie 'niedopuszczenie do czegoś, (...) ' od *przypuszczenie* a. *nie przypuścić*,
nieprzyzwolenie 'brak pozwolenia' od *przyzwolenie* a. *nie przyzwolić*,
nieroztargnienie 'brak sporów, zgoda, spokój' od *roztargnienie* a. *nie roztargnąć*,
niesłuchanie 'odmowa wysłuchania' od *słuchanie* a. *nie słuchać*,
niesłużenie 'niewypełnianie obowiązków służenia' od *służenie* a. *służyć*,
niespuszczenie '(...), niezrezygnowanie z czegoś' od *spuszczenie* a. *nie spuścić*,
niestanie 'niestawienie się na rozprawę sądową, niestawiennictwo' od *stanie* a. *nie stać*,
niestawienie 'nieprzedstawienie, (...) niepostawienie czegoś' od *stawienie* a. *nie stawić*,
(nieścierpienie), *nieścierpienie* 'brak współczucia' od *(ściepienie)*, *ścierpienie* a. *nie ścierpnąć*, *ścierpnąć*,
(nieucierpienie), *nieucierpienie* 'nieznoszenie, nietolerowanie' od *ucierpienie* a. *nie ucierpieć*,
nieuczynienie 'niespełnienie, niedokonanie' od *uczynienie* a. *nie uczynić*,
nieukaranie 'nienaganność, niewinność' od *ukaranie* 'nagana, skarcenie' a. *nie ukarać*,
nieumienie '(...), brak wiedzy, doświadczenia' od *umienie* a. *nie umieć*,
nieupominanie 'nieprzypominanie komuś jego zobowiązań' od *upominanie* a. *nie upominać*,

nieustawienie '(...), brak ścisłego postanowienia, ustalenia' od *ustawienie* a. *nie* *ustawić*,
nieuznanie 'niewiedza, nieuctwo, nieświadomość' od *uznanie* a. *nie* *uznać*,
niewiedzenie 'niewiedza, nieświadomość' od *wiedzenie* a. *nie* *wiedzieć*,
niewrócenie 'niezwrócenie, nieoddanie czegoś z powrotem' od *wrócenie* a. *nie* *wrócić*,
niewrzeszenie 'niewprowadzanie kogoś w posiadanie' od *wrzeszenie* a. *nie* *wrzeszyć*,
niewstanie 'nieodejście z roli, nieopuszczenie jej' od *wstanie* a. *nie* *wstać*,
niewyclenie '(...), niespłacenie obciążeń finansowych (...)' od *wyclenie* a. *nie* *wycić*,
niewydanie 'nieoddanie, niezwrócenie' od *wydanie* a. *nie* *wydać*,
niewydzielenie 'niewyznaczenie działu spadkowego, (...)' od *wydzielenie* a. *nie* *wydzielić*,
niewyprawianie 'niewywiązanie się z zobowiązań, (...)' od *wyprawianie* a. *nie* *wyprawiać* (słaba motywacja znaczeniowa),
niewyprawienie jw. od *wyprawienie* a. *nie* *wyprawić*,
niewyrzeczenie 'niezrzeczenie się, niezrezygnowanie' od *wyrzeczenie* a. *nie* *wyrzec* *się*,
niewzdanie '(...), niezrzeczenie się własności na czyjąś rzecz' od *wzdanie* a. *nie* *wzdać*,
niewzięcie 'niezabranie, nieprzejęcie na własność' od *wzięcie* a. *nie* *wziąć*.
niezagrodenie '(...), nieotoczenie ogrodzeniem, (...)' od *zagrodenie* a. *nie* *zagrozić* (L),
niezapłacenie, niezapłacanie '(...), nieuiszczenie należności' od *zapłacenie* a. *nie* *zapłacić*,
niezdzierżenie 'niewypłacenie zobowiązania, (...)' od *zdzierżenie* a. *nie* *zdzierżeć*,
niezgotowanie 'nieprzygotowanie się, brak przygotowania' od *zgotowanie* a. *nie* *zgotować*.

Inne formanty rzadko tworzą omawiany tu typ nazw czynności:

NIEDOWIARSTWO, niedowierstwo 'brak mocnej wiary, ufności, niedowierzanie, nieufność' od *dowiarstwo* a. *nie* *dowierzać*,
NIEPAMIĘĆ 'brak, utrata, zanik pamięci' od *pamięć* a. *nie* *pamiętać*,
nieużytek 'szkoda, strata' od *użytek* a. *nie* *użyć*, *używać*,
niewiara 'niewyznawanie prawdziwej wiary (...)', '(...), kłamstwo, podstęp (...)' od *wiara* a. *nie* *wierzyć*,
NIEZGODA 'brak zgody, (...) też sprzeczka, (...), zamieszki' od *zgoda* a. *nie* *zgodzić* *się*.

Znaczenia obiektowe są rzadkie i trudno wskazać jakiś wyróżniające się znaczenie czy typ formantu:

niebojan 'śmiałość, zuch, nie bojący się niczego' od *nie* *bać* *się*,
niechodza 'pustynia, pustkowie' od *nie* *chodzić*,
nieciecza 'zbiornik wody stojącej, (...)' od *nie* *ciec*,

niedochodźca (?) ‘nie donoszony, poroniony płód’ od *nie dochodzić*,
niedoimek ‘nie dopłacona, zaległa część podatku’ od *nie doimać się*,
NIEDOWIAREK ‘człowiek słabej wiary, (...)’, ‘(...)’, ‘bezbożnik’ od *nie dowierzać*,
nielazwa, *pszczoły nielazły* ‘pszczoły nie podebrane, (...)’ od *nie łązić*,
niestanie ‘kara sądowa za niestawienie się strony do sądu’ od *stanie* a. *nie stać*,
nieustanie jw. od *ustanie* a. *nie ustać*,
niezapomina bot. ‘niezapominajka’ od *nie zapominać*.

Z terminów przyrodniczych wymienić można: *nieciąg* (?); *nieczaj*; *niekrzcie-niec*; *nieżrzał*; *nierod*; *nieroda*; *niestrzał*.

Zatartą relację semantyczną widzę w formacjach: *NIEDZIELA* ‘tydzień’; *NIE-WIASTA*; *nieżył* ‘pęcherz, bąbel’ od *nie żyć*; *nienabędzenie*; *NIEWÓD* ‘rodzaj dużej sieci rybackiej’; *niewzwód*.

Zrosty

Wprawdzie problematyka zrostów, ze względu na nieregularny ich charakter, nie wchodzi w zakres słowotwórstwa, wydaje się, że warto pokazać leksykali-zujące się struktury syntaktyczne, zwłaszcza że w materiale staropolskim nie jest ich wiele (23):

BOGURODZICA ‘matka boża’ od *Bogu rodzica*,
koli cie, koli go, koli je bot. ‘*Eriophorum vaginatum* L.’ od *kolić* ‘chodzić
w koło, krążyć (...) w połączeniu z zaimkiem’ (?),
nasieźdźwig bot. ‘kuliste bulwy storczyków’ od *na się (siebie?) dźwigać*,
nasieźrza bot. ‘*Ophioglossum vulgatum* L.’ od *na się (siebie) żrzyć*,
NASIEŻRZAŁ bot. por. *nasieźrza*,
nasieźrze, nasieźdze (?), *nasieźrze (?) jw.*,
nie zapomni mię bot. ‘niezapominajka’,
niechajmego ‘gra w kostki, (...)’ od *niechać mego*,
(nieczujwiatr), *nieczujwiatr bot.* ‘*Hieracium pilosella* L.’,
nietota bot. ‘widłak wroniec’ od *nie to ta*²⁹,
pięćpalców bot. ‘pięciornik rozłogowy’ od *pięć palców*,
podsiębicie znaczenie jw., może to formacja na *-cie*,
podsięboje ‘wykusz, występ w murze obronny’ od *pod się (siebie)* i *bój* (?),
posiębierze ‘kara płacona tytułem odszkodowania za zabójstwo’ od *po się (sie-bie) brać* (?),
pólnocy, połunocy ‘środek nocy (...)’, ‘strona świata (...)’ od *pół, noc*,
stupan ‘dowódca stu (najczęściej uzbrojonych) ludzi’ od *sto, pan*,

*toje, tojest, tojeść bot. 'ciemiężyk białokwiatowy' od to je, jest, jeść³⁰,
WNIEBOWZIĘCIE 'wzięcie do nieba (...)' (może od wniebowzięty ?),
zasięstęp (K),
zasięwrot (K),
zasięwstęp (K),
zasięwykupienie (K),
złotywłos (K) od złoty i włos.*

Być może tu powinny się znaleźć niektóre kompozycje z interfiksem -a-: *Bo-
garodzica* od *Boga rodzica*, *zakonanośca* od *nośca zakona*, *zakonawydawca* od
wydawca zakona.

Oprac. Krystyna Kleszczowa

³⁰ Tak według Brücknera (SB).

Zakończenie

Zaprezentowany materiał nie stanowi wprawdzie zbioru mieszczącego się w zwartej płaszczyźnie czasowej, o czym pisałam we wstępie, ale porównywalny z materiałem współczesnym, co na pewno daje obraz zarówno podobieństw, jak i różnic. Wyraźnie ukazuje, że zasadniczy trzon reguł słowotwórczych ma tradycję ciągłą, mimo odmienności wypełniających je jednostek leksykalnych, por. formacje na *-nie*, *-enie*, *-cie*, *-ość*, *-ka*, *-ek*, *-ciel* itd. Ale też wyraźnie widać różnice – w staropolszczyźnie funkcjonowały nie znane już formanty, np. *-ic*, *-icz*, *-eć*, *-eść*, w okresie postaropolskim powstały zaś nowe, np. *-owicz*, *-yś*, *-iś*, *-uś*; brak już staropolskich prefiksów *o-*, *pa-*, *prze-*, *są-*, *wą-*, nowe zaś, powstałe przede wszystkim na podstawie pożyczek, są dopiero w stadium narodzin, por. *archi-*, *arcy-*, *-eks*. Ale nie tylko liczba ówczesnych formantów jest różna od funkcjonujących we współczesnej polszczyźnie. Przede wszystkim odmienna jest ich funkcja. W trakcie szczegółowych analiz niejednokrotnie sygnalizowano niektóre problemy, np. zadziwiająco dużą liczbę derywatów, w których formant jest pusty znaczeniowo (dzisiejsze *strona* : *stronica*), czy też wnoszenie przez formant informacji o cechach znamiennych dla na przeszłości (por. derywaty na *-isko* czy *-iszcze*).

Zasadnicze jednak różnice mieszczą się we frekwencyjnych relacjach między kategoriami i typami słowotwórczymi. Mając do dyspozycji rzetelnie opracowany materiał współczesnej polszczyzny (prace J. Puzyniny, R. Grzegorzycowej i K. Waszakowej), łatwo wykazać odmienność między płaszczyznami oddalonymi od siebie, a tym samym uchwycić problemy warte uwagi słowotwórcy-historyka.

Uderza w materiale staropolskim olbrzymi zakres synonimii. Jest to synonimia szczególnego rodzaju, bo wyrażająca się odmiennością morfemów słowotwórczych, co rzadko jest obecnie spotykane. Warto zatem zastanowić się nad podłożem tego zjawiska językowego i próbować wyjaśnić przyczyny i celowość synonimii typu słowotwórczego. Część zagadnień daje się wyjaśnić podłożem fleksyjnym. Zbieżność problemów fleksyjnych ze słowotwórczymi wydaje się znamienna dla staropolszczyzny. Nie zawsze wiadomo, jak traktować derywat – czy jego wariant 393

ma znamiona fleksyjne, czy też jest synonimicznym, równoprawnym derywatem, por. *dobroć, dobrota; kijania, kijan; przykop, przykopa; sprzęga, sprzęża; wądół, wądole*. Pamiętajmy, że staropolszczyzna to okres wyodrębniania się nowego kryterium podziału na typy deklinacyjne – oparte już nie na prasłowiańskim przyrostku tematycznym, a na rodzaju gramatycznym. W burzeniu starego i w rodzeniu się nowego kryterium niewątpliwie olbrzymią rolę odegrały nowo tworzące się jednostki leksykalne. Powstałe leksemy musiały być umieszczone w którymś z istniejących typów odmiany – wahania rodzajowe i co do typu zakończenia tematu (twardy lub miękki) świadczą o istotnych przeobrażeniach w języku.

Opracowanie wskazanych zagadnień, a także innych, które niewątpliwie wynikną z obserwacji pomieszczonych w pracy derywatów, wymaga głębszych studiów, z pewnością wartych opracowania monograficznego. Redaktorka niniejszej publikacji jest w trakcie redagowania następnego opracowania, dotyczącego także staropolskich rzeczowników derywowanych, ale zinterpretowanych w sposób syntetyczny, z położeniem szczególnego nacisku na kategorie słowotwórcze – wszak system słowotwórczy jest mechanizmem tworzącym nowe jednostki leksykalne, ich charakterystyka znaczeniowa winna stać na pierwszym planie.

Krystyna Kleszczowa

Bibliografia

Wykaz wykorzystanych słowników wraz z ich skrótami

- A. B r ü c k n e r: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 1927 (SB).
- S. B. L i n d e: *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Lwów 1854–1960 (L).
- S. R e c z e k: *Podręczny słownik dawnej polszczyzny*. Wrocław–Warszawa–Kraków 1968 (SR).
- F. S ł a w s k i: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 1–5. Kraków 1952–1982 (SSl).
- Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Red. W. D o r o s z e w s k i. Warszawa 1958–1969 (SDor).
- Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Red. J. K a r ł o w i c z, A. K r y Ń s k i i W. N i e d Ź w i e d z k i. Warszawa 1900–1927 (SW).
- Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 1–22. Red. M. R. M a y e n o w a. Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1994 (SXVI).
- Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wydany staraniem i kosztem M. O r g e l b r a n d a. Wilno 1861 (SWil).
- Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Oprac. i red. M. S z y m c z a k. Wyd. 8. Warszawa 1993 (SSzym).
- Słownik staropolski*. Red. S. U r b a ŋ c z y k. T. 1–10. Wrocław–Warszawa–Kraków 1953–1993 (SSłp).

Opracowania

- Bąk S.: O wyrazie „policzek” i niektórych innych złożeniach typu „pólchlopek”. „Slavia Occidentalis” 1948, R. XIX, s. 8–22.
- Boryś W.: *Deminutywa typu „brzęmiączko”, „ramięczko”*. „Język Polski” 1974, R. LIV, s. 119–124.
- Boryś W.: *Prefiksacja imienna w językach słowiańskich*. Wrocław 1975.
- Burzywoda U.: *Słowotwórstwo staropolskich nazw czynności i stanów*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 3: Red. Katowice 1976, s. 43–61.
- Buttler D.: *Rozwój semantyczny wyrazów polskich*. Warszawa 1978.
- Cieślikowa A.: *Staropolskie odapelatywne nazwy osobowe. Proces onimizacji*. Wrocław –Warszawa–Kraków 1990.
- Cieślikowa A.: *Tendencje słowotwórcze w języku mówionym w okresie średniowiecza*. W: *Studia historycznojęzykowe*. T. I. Red. M. Kucala, Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 15–21.
- Cieślikowa A.: *Znaczenie badań onomastycznych dla słowotwórstwa historycznego*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 22–28.
- Cybulski M.: *Z badań nad słowotwórstwem „Psalterza floriańskiego”*. Zagadnienie wpływów czeskich. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 35–40.
- Długosz-Kurczabowa K.: *Formacje na „-ajło” w języku polskim*. „Slavia Occidentalis” 1980, R. XXXVII, s. 21–33.
- Długosz-Kurczabowa K.: *Formant „-us” w języku polskim*. „Slavia Occidentalis” 1980, R. XXXVIII, s. 15–32.
- Długosz-Kurczabowa K.: *O niektórych formantach słowotwórczych pochodzenia niemieckiego w języku polskim*. W: *Studia nad językiem polskim*. Red. R. Grzegorkowa, B. Klebanowska. Warszawa 1988, s. 133–152.
- Długosz-Kurczabowa K., Dubisz S.: *Słowotwórstwo historyczne w podręcznikach akademickich*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 77–88.
- Dobrzyński W.: *Z badań nad rozwojem polskich deminutywów. I. Historyczny rozwój rzeczowników z formantem „-ę” na tle słowiańskim*. Wrocław 1974.
- Domaradzki M.: *Nieosobowe nazwy subiektów cech z formantem „-ec” w polszczyźnie XIV–XVIII*. W: „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Filologia Polska” 1990, z. 31, s. 189–215.
- Doroszewski W.: *Monografie słowotwórcze*. Cz. 1: *Formacje z podstawowym „-k” w części sufiksalfnej*. „Prace Filologiczne” 1928, R. XIII, s. 1–261; Cz. 2: *Formacje z podstawowym „-l-” w części sufiksalfnej*. „Prace Filologiczne” 1929, R. XIV, s. 34–85; Cz. 3: *Formacje z podstawowym „-r-” w części sufiksalfnej*. „Prace Filologiczne” 1931, R. XV,

- cz. 2, s. 275–300; Cz. 4: *Formacje z podstawowym „-n-” w części sufiksальной*. „Prace Filologiczne” 1931, R. XV, cz. 2, s. 423–436.
- D o r o s z e w s k i W.: *Podstawy gramatyki polskiej*. Cz. 1. Warszawa 1963.
- G r y b o s i o w a A.: *Staropolskie rzeczowniki typu „nieużytność”, „klamliwość”, „suchość” w analizie synchronicznej*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 29–40.
- G r z e g o r c z y k o w a R.: *Charakterystyka słowotwórcza polskich rzeczowników złożonych*. „Poradnik Językowy” 1963, s. 255–264.
- G r z e g o r c z y k o w a R., P u z y n i n a J.: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne rodzime*. Warszawa 1979.
- H a b r a j s k a G.: *Collectiva w języku polskim*. Łódź 1995.
- H a b r a j s k a G.: *Udział derywacji paradygmatycznej w tworzeniu polskich collectivów*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 56–62.
- H a n d k e K.: *Budowa morfologiczna i funkcje compositów polskich*. Wrocław 1976.
- H o n o w s k a M.: *Problem nominacji*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 88–90.
- J a n o w s k a A.: *Struktura semantyczna rzeczownikowych konstrukcji z „pół-” w staropolszczyźnie*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 17: *Studia historycznojęzykowe*. Red. A. K o w a l s k a. Katowice 1989, s. 83–90.
- J a n o w s k a A., K l e s z c z o w a K.: *Zmiany semantyczne wobec zmian systemu słowotwórczego*. W: *Opisać słowa. Materiały ogólnopolskiej konferencji naukowej w rocznicę śmierci Profesora Danuty Buttler „Teoretyczne i metodologiczne zagadnienia leksykologii”*. Warszawa 4–5 marca 1992 r. Red. A. M a r k o w s k i. Warszawa 1992. s. 62–70.
- J o d ł o w s k i S.: *Substantywizacja przymiotników w języku polskim*. Wrocław 1964.
- K e m p f Z.: *Padalec*. „Język Polski” 1984, R. LXIV, s. 184–188.
- K l e m e n s i e w i c z Z., L e h r - S p ł a w i ń s k i T., U r b a ń c z y k S.: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1955.
- K l e m e n s i e w i c z ó w n a [Bajerowa] I.: *Wyrazy złożone nowszej polszczyzny kulturalnej. Próba systematyki*. Kraków 1951.
- K l e s z c z o w a K.: *Staropolskie rzeczowniki derywowane. Cele i zasady opisu*. „Poradnik Językowy”, 1994, z. 5–6, s. 1–7.
- K l e s z c z o w a K.: *Zanik derywatów a produktywność formantów*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1993, R. XLIX, s. 69–76.
- K r a j e w s k a M.: *Wyrazy złożone z drugim członem „-mistrz” w tekstach XVI wieku*. „Poradnik Językowy” 1986, s. 253–262.
- K r e j a B.: *Funkcje sufiksu „-(i)dło”*. „Język Polski” 1957, R. XXXVII, s. 268–272.
- K r e j a B.: *Rzeczowniki ekspresywne na „-sko” w języku polskim*. „Język Polski” 1968, R. XLVIII, s. 202–216.
- K r e j a B.: *Słowotwórstwo rzeczowników ekspresywnych w języku polskim*. Gdańsk 1969.
- K u r a s z k i e w i c z W.: *Przyczynki wyrazowe*. „Niebożec” – „nieboszczyk”, „niebożę” – „nieborak”. „Język Polski” 1957, R. XXXVII, s. 119–124.
- K u r z o w a Z.: *Złożenia imienne we współczesnym języku polskim*. Warszawa–Kraków 1976.
- L a s k o w s k i R.: *Kontynuanty prasłowiańskiego przyrostka „*-ynji” w języku polskim*. „Język Polski” 1962, R. XLII, s. 171–187.
- Ł o ś J.: *Gramatyka języka polskiego*. Cz. 2: *Budowa wyrazów*. Warszawa 1925.
- M a j e w s k a - G r z e g o r c z y k o w a R.: *Kształtowanie się funkcji znaczeniowych sufiksu „-ina”*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1961, R. XX, s. 163–173.
- M o s z y ń s k a D.: *Morfologia zapożyczeń łacińskich i greckich w staropolszczyźnie*. Wrocław 1976.
- O k o n i o w a J.: *Stosunki iloczasowe w przedrostkach i prepozycjach w języku polskim*. Wrocław 1973.
- M r ó z - O s t r o w s k a E.: *Rzeczowniki z przyrostkiem „-ość” w języku XVI w.* W: *Odrodzenie w Polsce*. T. 3, cz. 2. 1962, s. 303–503.

- Pastuchowa M.: *O pewnej funkcji sufiksu „-ek” w staropolszczyźnie*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 22: *Studia historycznojęzykowe*. Red. A. Kowalska. Katowice 1994, s. 78–84.
- Pełtowski F.: *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*. Wrocław 1974.
- Puzynina J.: *Jak pracować nad słowotwórstwem historycznym języka polskiego?* „Poradnik Językowy” 1975, s. 173–179.
- Puzynina J.: *O dorobku i perspektywach badawczych słowotwórstwa historycznego języka polskiego*. „Prace Filologiczne” 1976, R. XXVI, s. 169.
- Ramberg J.: *Dzieje przyrostków „-’ec” i „-’ca” w nazwach osobowych*. „Prace Filologiczne” 1927, R. XI, s. 17–93.
- Reczek S.: *Deminutiva polskie. Charakterystyka, rozwój funkcji stylistycznej*. W: „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie. Nauki Humanistyczne”. T. 3. Rzeszów 1968, s. 373–386.
- Rospond S.: *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa 1971.
- Rudnicka-Fira E.: *Złożenia rzeczownikowe w staropolszczyźnie*. „Język Polski” 1993, z. 1/2, s. 20–40.
- Rusek J.: *Z historii i geografii przyrostka „-aczka” w języku polskim*. „Język Polski” 1957, R. XXXVII, s. 272–281, 357–366.
- Rykiel-Kempff B.: *Budowa słowotwórcza nazw zbiorowych w języku polskim XVII wieku*. Wrocław 1985.
- Rzepka W., Walczak B.: *Jak dopełnić znany nam zasób leksykalny staropolszczyzny*. W: *Studia historycznojęzykowe*. T. 1. Red. M. Kućła, Z. Krążyńska. Kraków 1994, s. 7–13.
- Sękowski E.: *Kim był podkomorzy? Analiza znaczeniowa i formalna nazw urzędników staropolskich*. „Poradnik Językowy” 1986, s. 247–252.
- Sławski F.: *Stan i zadania słowotwórstwa prasłowiańskiego*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1962, R. XXI, s. 161–169.
- Sławski F.: *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego. II. Rzeczownik*. W: *Słownik prasłowiański*. Red. F. Sławski. Wrocław 1974–1979, T. 1, s. 58–141; T. 2, s. 13–60; T. 3, s. 11–19.
- Smoczyński P.: *Słowiańskie imiona pospolite i własne z podstawowym „-ch-” w części sufiksowej*. Łódź 1963.
- Smółkowa T.: *Miejsce i rola struktur pojęciowych w rozwoju systemu słowotwórczego. (Derywacja rzeczowników)*. „Poradnik Językowy” 1994, s. 14–21.
- Sobczykowa J.: *O staropolskich rzeczownikach z morfemem <-w->*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 22: *Studia historycznojęzykowe*. Red. A. Kowalska. Katowice 1994, s. 48–59.
- Sobczykowa J.: *Rzeczowniki z formantem „-enie”, „-nie”, „-cie” w funkcji przedmiotowej w „Słowniku języka polskiego” S. B. Lindego*. W: „Prace Językoznawcze”. T. 19: *Studia polonistyczne*. Red. A. Kowalska, A. Wilkoń. Katowice 1991, s. 171–180.
- Spólnik A.: *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku*. Wrocław 1990.
- Stepanowicz-Ułuchanow I.: *Z problematyki słowotwórstwa historycznego języka rosyjskiego*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 8–14.
- Symoni-Sułkowska J.: *Formacje rzeczownikowe utworzone od wyrażen przyimkowych*. Wrocław 1987.
- Szymczak M.: *Rzeczownikowy prefiks „pra-” w historii i dialektach języka polskiego*. „Slavia Occidentalis” 1968, R. XXVII, s. 269–274.
- Taszycki W.: *Rzeczowniki żeńskie typu „dworka”, „mieszczka”, „Polka”, „Rosjanka”, „Greczka :Greczynka”*. „Poradnik Językowy” 1972, s. 475–476.
- Ułaszyn H.: *Słowotwórstwo*. *Encyklopedia Polska Akademia Umiejętności*. T. 3. Dział III, Cz. 2. Kraków 1915, s. 1–37.

- U r b a ń c z y k S.: *Skład deklinacji żeńskiej na „-a”, „-a” w języku staropolskim*. „Język Polski” 1978, R. LVIII, s. 81–86.
- U r b a ń c z y k S.: *Historia przymków „bez” i „przez”*. „Język Polski” 1946, R. XXVI, s. 134–139.
- U r b a ń c z y k S.: *Polskie „trójca” i słowiańskie rzeczowniki odliczebnikowe*. „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 1965, R. V, s. 119–122.
- U r b a ń c z y k S.: *Przeżytek pogaństwa: stpol. „żyrzec”*. „Język Polski” 1948, R. XXVIII, s. 68–72.
- U r b a ń c z y k S.: *Staroczeskie „holomek” i staropolskie „gołomqd”*. „Język Polski” 1958, R. XXXVIII, s. 279–284.
- U r b a ń c z y k S.: *Z dziejów przedrostka „nie-”: pozycja przymka*. „Slavia Occidentalis” 1968, R. XXVII, s. 285–288.
- W a r c h o ł S.: *Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnym „-k” i „-c-”*. Warszawa–Łódź 1984
- W a s z a k o w a K.: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki sufiksalne obce*. Warszawa 1994.
- W a s z a k o w a K.: *Słowotwórstwo współczesnego języka polskiego. Rzeczowniki z formantem paradygmatycznym*. Warszawa 1993.
- W o j t y ł a - Ś w i e r z o w s k a M.: *Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka*. Warszawa 1992.
- W o j t y ł a - Ś w i e r z o w s k a M.: *Prasłowiańskie nomen agentis*. Wrocław 1974.
- W o l i ń s k a O.: *Możliwości zastosowania opisu gniazdowego w diachronii*. „Poradnik Językowy” 1994, z. 5–6, s. 63–69.
- Z a j d a A.: *Nazwy staropolskich powinności feudalnych, danin i opłat (do 1600)*. Kraków 1979.
- Z a j d a A.: *Nazwy urzędników staropolskich (do 1600)*. Kraków 1970.
- Z a j d a A.: *Staropolska terminologia prawnicza (do r. 1500)*. Kraków 1990.
- Z w o l i ń s k i P.: *O chronologii kilku nie dostrzeżonych funkcji niektórych sufiksów w języku polskim*. „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 1968, R. XXVI, s.121–126.

Indeks wyrazów poddanych interpretacji słowotwórczej

Przyjęcie jako nadrzędnego formalnego kryterium przy prezentacji materiału słowotwórczego w dużym stopniu ułatwia odszukanie konkretnego przykładu, ale nie usuwa do końca trudności – wyraz mógł być uznany za niemotywowany, jego interpretacja słowotwórcza kazała umieścić go w miejscu innym, niż oczekuje tego Czytelnik, derywat mógł pojawić się w dwu lub więcej kategoriach słowotwórczych. Z tego względu zdecydowano się na sporządzenie indeksu. Nie jest to jednak, co sygnalizuje tytuł, wykaz tylko formacji słowotwórczych; indeks mieści także leksemy uznane za niemotywowane. Ze względów technicznych zrezygnowano z nawiasów sygnalizujących uwspółcześnienie postaci fonetycznej leksemu, choć wariantywność fonetyczna jest sygnalizowana – pod postacią zasadniczą podany został ciąg o pomniejszonej czcionce, zamknięty numerem strony. Skrót *p.* oznacza, że wyraz pojawił się w przypisie na podanej stronie.

abecadło	aptekarz	babczyzna 185
obiecadło	apotecarz	babimór
obiecado 172	apatekarz 266	babimórz 364
achtelowe	arabik 145	babina 177, 179
hachtelowe 280	archanioł	babizna 185
agaryk 164	archanioł 296	babka 106, 108, 115
alkierz	archidiakon	baczenie 226
elkierz	jardziekon 296	badacz 68
halkierz	archimandryta	badanie 198
olkierz 270	harchimendryta 296	bajtko 160
amaryszka 122	arcybiskup	bak 303
400 ambrożka 108	jarcybiskup 296	bakałarzowa 279

bakanie 198
 bakliwość 101
 balwierka
 barbirzka 113
 balwierz
 barwierz 270
 bałdka 123
 bałwaństwo 283 *p.*, 286,
 287
 bankarz
 bańkarz 269
 bańka 106, 108
 baranek
 beranek 130, 138
 baraniec 45
 barankowe 346
 barchanista
 parchanista
 parchinista 274
 barchannik
 parchannik 148
 barczałka 123
 barczce
 barca
 berce 66
 barkmistrz 369
 barkmistrzostwo
 barkmistrzowstwo
 warkmistrzowstwo 292
 barłóg
 barlogo 368
 barszczyca 51
 bartnik 148
 bartodziej 357
 barwica 51, 57
 barwierz
 barwirz 270
 barwik 144
 barwina 183
 barwinek
 barwiemek 138
 baserunek
 beserunk 163
 basterka 113

baśń 263
 bazylika 108
 bazyliszek 138
 bazyliszkowy
 bazyliszków 345
 bażnienie 260
 bączywie
 bączewie 281
 bdzieniec 47
 becza
 baczka 123
 beczułka 121, 354
 bedłka 108
 bednarka 111
 bednarz 269
 belt 319
 bergmagister
 bergmaister
 berkmaister 369
 bezden 373
 bezdzięczność 82
 bezmian 373
 bezmiłość 373
 bezprawność 82
 bezwiństwo 373
 bębenek 135
 bębenica 54
 bębennica 60
 bębennik 148
 będący 344
 białacz 71
 białek 134
 białka 119
 białmech 368
 białożyt 362
 białosz 272
 białość 82, 98
 białpuch 368
 białyecz 73
 bicie 75
 bicz 74
 biczowanie 198
 bidło 171
 bieda

biada 334
 biednik 139, 144
 biedronka
 wiodrunka 122
 biedrzeniec
 wiedrzeniec 47
 biedzenie 226
 biedzicz 72
 bieg 303, 309, 315
 biegun 191
 biel
 bil 336
 biela 333
 bieleń 194, 191
 bielica 55
 bielidło 171, 172
 bielik 144
 bielizna 187
 bielmo 174
 bielon 191, 192
 bieluj 105, 191
 bielun 191
 bieluń 191, 263
 biernia 195
 bierwienica
 birwienica
 birzwienica 54
 bierwno
 bierno
 birwno
 birznno
 birzmo 190
 bierznowanie
 birznowanie
 birzwowanie 198
 biezenie 226
 bijek 131
 bindka 123
 biskupia 333
 biskupstwo
 piskupstwo 283, 286
 bite 346
 bitunek
 butynek 163

bitwa 294
blachownica 63
bladłość 82
blankowanie 221
blaszka 109
blekanie 275
blekot
blegot 310
blewiązganie 198
bliski 344
bliskość 80, 82
bliskość 98
bliskość 82
blizna
bluzna 188
bliźni
bliźny 263, 353
bliźniętko 159
bliźniec 41
bliźnięta 343
bluźnienie 226
bluźnierz 270
bławacz 71, 353
bławat 273
błąd 303, 315
błądzenie 255
błądność 95
błękitki 122, 353
błocina 177
błocizna 185
błocko 158
błogo 338
błogosławienie 226
błogosławieństwo 288,
290
błogosławność 83
błogość 83
błoniawa 277
błonka 106
błotnica 55
błyskanie 198
błyskawica 58
bobek 126
bobonek 138

bobownik 144
bobrowe 346
bobrownicze 351
bobrownik 144, 157
bochenek
bochenk
bochnek 129
bochniec 45
bodacz 72
bodlak 125
bodzenie 226
bogaciec 41
bogactwo
bogactwo
bogactwo
bogactwo 288, 290
bogacz 71, 353
Bogarodzica 369, 391
bogatka 122
bogini 262
Bogorodzica 357
bogostawienie 226
bogubicz 368
Bogurodzica 390
bojaźliwość
bojeźliwość 95
bojaźność 83
bojaźń 263
bojewisko 163
bojkowizna 187
bojowanie
bojowanie 198
bojownik
bojewnik 152
boksornica 63
bolanie 198
bolączka 120
boleglów
bolehlaw 368
bolenie 226
boleń 194
bolesław 368
boleść 80
bołki 123

borek 129
borgowanie 198
borowica 57
borowina 183
borownik 144
borówka 122
bożnica 61
bożyc 64
bożyczka 121
bój 303
ból 303
bóstwo 286, 288
bracia 333
bracianek 138
bracica 49
bracica 53
braciec 43
bracieniec
braciniec 48
bractwo
bractwo 283, 287
bracz 68
braczel 166
brakarz
braczarz 267
brama
brona 327, 331
bramka 114
branica 53
branie 198
bratanek 138
bratanka 332
bratek 130
bratogłowca 361
bratogłówstwo 361
bratowizna 187
bratrzyk 142
brażyca 58
brocznica 63
brodacz 72
brodawica 49, 354
brodawka 119
brodek 129
brodło 172

brojenie 226
 brona 334
 bronía 327, 331
 bronienie 226, 254
 bronka 115
 bronne 346
 broń 335, 337
 brońca 34
 broskinia
 brzeskinia
 brzoskini
 brzoskinia
 brzoskini 262
 broszycá 58
 browarnia 196
 browarz 269
 brożec 45
 brożyny 179
 bród 315
 bródka 106, 108
 brukarz 268
 brukowanie 221
 brunat 352
 brunatek 126
 brusiny 179
 bruspłat 368
 brutka 123
 bruzblach
 brucbrach
 blusbrach
 brostblach
 brusblach
 lucbrach
 rusblach 368
 bruzda
 brózda 103
 dziołda 103
 brzanki 109
 brzazgota 276
 brząk 320
 brzechwa 294
 brzecзка 123
 brzecztań
 brzestań

brzeszczan
 brzostan 175
 brzemienność 83
 brzemię 174
 brzezie 339
 brzezień 193
 brzezina 178
 brzeźnica 16, 59
 brzeźnicy 16
 brzeźnik 151
 brzeżdżenie 226
 brzeżne 346
 brzmienie
 brznień 226
 brzosciew
 broskiew 278
 brzoskwinia
 broskinia
 brzeskinia
 brzoskini
 brzoskinia
 brzoskini 196, 263
 brzozowica 55, 59
 brzuchacz 71
 brzyca 58
 brzydkość 98, 100
 brzydliwość 83, 100
 brzytwa 295
 buczyna 178
 budne 189
 budnica 60
 budniczka 112
 budnik 148
 budowacz 68
 budowanie 198, 220
 bujawka 123
 bujność 83
 bukiew 277
 bukowie 281
 bukowina 181
 bukwa 294
 bukwica 51
 bułarnia 197
 buława 277

bułka 106
 bumbak 125
 buntowanie 198
 burak
 borak 125
 burderz 270
 burgrabstwo
 burkrabstwo 283
 burmistrz
 bormistrz
 burgmistrz 369
 burtnica 60, 354
 burtowanie 223
 burzenie 226
 butek 129
 butowe 280
 bycha 68
 bycie 75
 byczak 125
 byczało 169
 byczek 129
 byczel 165
 bydlanycza 74
 bydlenie 226
 bydlenie 255
 bydlę 343
 bydliciel 166
 bydło 171
 bylek 138
 bylica 57
 byliczka 122
 bystrość 83
 byt 276
 bytność 83
 bzducha 68
 bzik 144
 bździel 166
 bździocha 68
 całość 83
 całowanie
 całowanie 198
 cebernica
 cebemica 59
 cebrówka

cębówka
czebrówka 120
cechmistrz 368
cegielnica 61
cegielnik 148
ceglarz 265
ceklarz 269
cekmistrz 369
cektanie
cetanie 198
celinka 123
celnik 148
cerkiew 278
cesarkini 262
cesarstwo 283, 286
cesarzówna 188
ceszka
cyszka 123
cewka 106
cętka 123
charcica 52
charpęć
charpięć 80
chąsiebne
chąziebne 346
chąśba
chąźba
chąźba 31
chąśnik chęśnik 151
chcenie
chcienie 226
chebdziewie 281
chebdzina
chebzina 183
chełpa 320
chełpienie 226
chełpliwość 83
chełstanie 198
chętność 83
chichot
chychot 303, 303 *p.*
chichotanie
chychotanie 198
chlebica 52

chlebny 344
chlebojedźca
chlebojedziec 357
chlewnia 196
chluba
chluba 320
chlustanie 199
chluśnienie 226
chlodek 138
chłodnica 55
chłodnik 144
chłopiec 45
chłopię 342, 354
chłopowic 64
chlód 352
chmielik 144
chmielnica 51
chmielnik 144, 151
chobot 274
chobotnia 195
chochoł 173
chochołek 130
chodnik 155
chodzenie
chodzenie 226
choina
chojna 182
chojka
chwojka 122
chojnik 143
cholewa 277
chomątarz 265
chomąto 276
chomelka 123
chomik 144
chorągiew 278
chorągiewny 344
chorązny 344
chorąży
chorąże 353
chorążyc 64
chorążyna 178
choroba 33
chorość 83

chory 344
chowadlnica 63
chowanie 199, 222
chowatedlnica 63
chowiasto 169
chód 303, 309
chrachel 165
chrapota 275
chrząycowa 279
chromota
kromota 275
chrona 329
chruściel
chróściel 165
chruścikoń
chróścikoń 364
chruścina
chraścina 177
chruślina
chróślina 184
chrząstka
chrąska
chrząstka
chrzęstka
krząska 117
chrząszcz
chrąst
chrąszcz 320
chrzciciel
krciciel
krzciciel
krzściciel 166
chrzciny
krciny 180, 180 *p.*, 181
chrzczenie
krcenie
krczenie
krzczenie
krzczenie 226
chrześcijan
krześcijan 176 *p.*
chrześcijanin
krześcijanin 176
chrześcijaństwo

krześcijaństwo 283, 287
chrześnica
krześnica 62
chrzest 303, 303 *p.*
chudoba 33
chudość 83
chudzisz 272
chustka 106
chwalacz
falacz 68
chwalca
falca 40
chwalebność 83
chwalenie
falenie 226, 254
chwała
fała 320, 326
chwatanie
fatanie 199
chwianie 199
chwilka
filka 109
chwoszczki
choszczki 122
chwościk
chościk 144
chwościsko
chościsko 161
chybkość 83
chyczec
chyczek 45
chyczek
chyczec 129
chytrea 39
chytróć 80
chytróć 83
chytrzeć 41
chyżek 129
chyżka 109
ciałko 158
ciasność 97
ciądzacz 68
ciądzanie 199
ciąg 303

ciagadło 172
ciąża 320, 327
ciążanie 199
ciążba 32
ciążebnik 148
cichość 83
cichość 95
cichota 275
ciecierzyca 58
cieciorka 122
cieczenie 226
ciekacz 68
cielec 43
cielesieństwo 288
cielesność
cielestność 83
cieleśnik 144
cielę 343
cielęcina 182
cielność 83
cieluch 67
ciemierzycy
czemierzycy 54, 57
ciemieżnik 156
ciemioraka
czemiorka 122
ciemnica 55
ciemnica 61 *p.*
ciemnik 145
ciemność 98
ciemność 83
ciemnota 275
cienkość 83
cienkusz 272
cieplica
cieplice 55
ciepło 338
cierlica
cierzlica 59
ciernisko
cierzisko 161
cierpiącość
cirpiącość 83
cierpienie

cirzpienie
cirpienie 226
cierpiętność
cirpiętność
cierpiętność 83
cierpiętność
cirpiętność 101
cierpliwność
cirpliwność 83
cierpienie
cirpienie 226
ciesielstwo 282, 283
cieś 336
cieśła 166
cieślina 54
cieślina 178
cietrzew 278
cięciwa 295
ciężkość 83, 96
ciołek 126
cios 314
ciosanie 199, 220
ciosło
ciesto 169
ciosn 175
ciosno
ciosn 175, 190
ciotka 123
ciotuchna 191, 354
cirń 192
ciżba ciszczba 31, 32
ckwap 318
cmentarzysko
cmyntarzysko 160
cność
czsność 83, 100
cnota
czsnota 275, 276
cnotliwość 83
cnotność
czsnotność 83
cołek 126
córka 106

cucenie 226
cudarz 267
cudność
czudność 83
cudzokrain 360
cudzołożca 34
cudzołożnica 60, 354
cudzołożnik 152
cudzołóstwo 361
cudzoziemca 361
cudzoziemianin 361
cudzoziemiec 361
cudzoziemstwo 361
cudzoźmieńca 359
cycek 126
cynek
cynk 137
cyranka 109
cytrynat 273
cyżowe
cyżowe 280
czajka 122
czapica 49, 354
czapka 26, 123
czapnik 148
czarciel 165
czarnobyl 362
czarnogłowiec 362
czarnogłów 362
czarnoksiężstwo
czarnoksiężstwo 361
czarnoksiężnik 171, 61
czarność 83
czarnucha 67
czarnuszka 109
czańdziejnik 15, 357
czarowanie 199
czarownica 60, 354
czarownik 152
czartopłoch 362
czasogusiedlnica 15
czasoguśnik 15, 357
czasokusiedlnica 363
czasownik 156

czaszka 114
czaszuła 173
cząstka 106
czcienie 226, 251, 253
czczyca
tczyca
tszczyca 57
czecheł
czacheł 173
czehlik
czachlik 141
czechło
czachło 169
czeczotka 122
czekadnik 158
czekana 27, 188
czekanie
czakanie 199, 218
czekanka 109
czeladnica 60, 354
czeladniczka 112
czeladnik
czelednik 152
czeladność 100
czeladzin
czaladzin
czeledzin 177
czelnik 144
czeluść 80
czepek 137
czepiec 47
czepiel 166
czepiga 103
czernica
czymica 57
czernidło
czyrnidło 171, 172
czerniec
czymiec 47
czerwiec
czyrwiec 45, 46, 47, 48
czerwieniec
czyrwiec 41

czerwień
czyrwień 193
czerwinka
czyrwonka 122
czerwoność
czyrwoność 98
czerwotoczyna
czyrwotoczyna 358
czesne
czestne 346
czesność
czestność 83
czestnik
czeńnik 139
czeń 80
czeńnica 53, 354
czeńnik
czaśnik 148
czeywyana 188
częstnik 146, 148
częstość 83
częstowanie
czestowanie 199
czkanie
szczkanie 199
czkawka
szczkawka 119
czliwość 101
członek 126
człowiectwo
człowiecstwo
człowieczstwo
człowiestwo 283
człowieczeństwo 293
czobotnik 148
czołnek 129
czopowe
czepowe 346
czosnek 138
czołno
czołn 190
czrwal 165
czubacz 72
czucie 75, 78

czujność 83
czwartak
 ćwiartak 125
czwartek 134
czykier 265
czyn 303, 309, 314
czynienie 226
czynszownik 157
czyrlacz 72
czyrśl 336
czyrślenie 226
czyśło 169
czystość 80
czystość 83
czystota 275
czyszczan 175
czyszczenie 226
czyszpuła 173
czyścica 57
czyścić 43, 47
czyścisz 272
ćwiartka
 czwartka 114
 ćwierdz
 twierdz 335
 ćwiertnia
 czetwiartnia
 czetwiertnia
 cztwiertnia
 ćwirtnia 196
dachówczane
dachówczanne 190
dachówczanin 176
dachówka 120
dal 353
dalekość 96, 100
danie 199, 218
daniec 43
danina 177
dannica 61
dań 192
dar 264
darek 129
darmochód 360 *p.*, 366

darmoleg 367
darń
darn
damie 192
darowanie 199, 218
darowne 350
datek 131
dawanie 199, 219
dawca 34
dawność 83
dąbrowa
 dąbrawa 279, 279 *p.*
 dąbrówka 106, 122
dąsno 190
dbanie 199
deczka 106
denko 158
dennik 144
dereń 194
deszczka 106, 114
deszczułka 121
dębianka 119
dębiec 45
dębień 193
dębina 178
dębne 346
dębnik 146, 151
dębowie 281
dębówka 118
dęcie 75
dętka 119
diabelnik
 dyjabelnik 152
diabelstwo
 dyjabelstwo 286, 288
diaczek
 dyjaczek 126
dłoń 192
dłubanie 220
dłubas 271
długoczekanie 367
długosz 272
długość 96
długoswiatność 102

dłutko
 dłótko 158
 dłuto
 dłóto 276
dłuż 336
dłuża 333
dłużechnik 157
dłużniczka 113
dłużnik 139
dobrek 134
dobro 338
dobrochna 188
dobroć 23, 80, 82, 393
dobrodrustwo 361
dobrodziej 357
dobrodziejca 357
dobrodziejstwo
 dobrodrzestwo
 dobrodziejstwo 283
dobrodzierzca 357
dobropan 362
dobrość 84
dobrota 275, 276, 393
dobrotliwość 84
dobrotnik 146
dobrotwa 294
dobrownik 144
dobrowolenstwo 288, 290
dobrowolność 84, 98
dobrowolstwo 361
dobrzczyk 145
dobycie 75, 78
dobytczę 343
dobytek
 dobystek 135
dobywanie 199
dochód 311
dokazanie 199
dokazowanie 199
dokład 318
dokonanie 199, 223
dokonawanie 223
doktorowa 279
dokupienie 257

doliczanie 199
doliczenie 226
doliczność 101
dolik 303
dolina 177
dołek 129
dołek 319
dołożenie 226
domek 129
domiarek 131
domniemacz
domnimacz 68
domniemanie
domnimanie 199
domowa 320
domownik 139
domysł 303
donica 63
dopełnienie 257
dopędzenie 226
dopuszczenie 226
doradzenie 226
dorobienie 226
dorzeczenie 226
doskazywanie 199
doskonałość 81
doskonałość 100
doskonanie 199
dosłużenie 257
dostateczność 84, 96, 100
dostatek 135
dostąpienie 227
dostojeństwo 288
dostojnieństwo 293
dostojność 84, 96
dostrzelenie 256
dosucie 79
dosyćuczynienie 367
dosytek 126
doścignienie 227
doświadczanie
doświadczenie
doświadczenie 227

408 dotknięcie

dotknięcie 227, 257
dotykanie 199
dotknięcie 257
doufanie 199
dowiarstwo 290
dowiedzenie
dowiedzenie 227
dowierca
dowierzca 34
dowierzenie 227
dowinienie 227
dowód 303, 316
dozwoleństwo 227
dożywocie 373
dójka 117
drabarz 268
drabina 177
drabinka 106
dracz 68, 72
draczek 137
dragarz 269
dranica 62
dranie 199
drapienie 227
drapiestwo
drapieżstwo 290
drapież 295, 296
drapieżca 34
drapieżnik 139
dratwa 295
drewno 338
drgubica
drgobica
drogobica
drugbica
drugubica 49
driakiew
dryjakiew
drzakiew 278
drobce 44
drobienie 253
drobina
drobima 177
drobnica 58

drogość 84, 96
drogozłot 362
drop 320, 314
dropa 329
dropia 331
drożezłot 368
drożne 350
drożysko 160
drób
droby 352
drubus 271
druhá
druhá 188
druśto 288
družba 31, 31 *p.*
družka 113
družki 115
družko 160
družność 84
družyc 52
družyna 178, 179
drwał 165
drwałowa 279
drwoszczep 357
drzastwo
drzastwo 293
drzazg 319
drzazga 334
drzażdże 339
drzemanie 199
drzemlik 144
drzemota 275
drzewce
drewce 66
drzewie 339
drzewiec 44
drzewina 178
drzewko 159
drzewotocz 358
drzewsko 161
drzewsko 161 *p.*
drzon 192
drzącza 120
drzenie 227

dubacz 72	działacz 68	dzieniec 45
dubas 271	działanie	dziennica 55
dubiel 166	działanie 199	dzierca 34
dubrawnik 144	działek 130	dzierlatka
duchen 175	dzianica	dziurlatka
duchna 188	dzienica 62	dziurlatka 109
duchniczka 112	dzianiczka	dzierządło
duchnik 156	dziarkość	dziżdżadło 170
duchowieństwo 288	darskość 84	dzierżawa
dudek 138	dziatki 135	dziżawa
dufanie 199	dziąsło 169	dziżewa 277
durka 115	dzieciątko 159	dzierżawca
durlatka 122	dziecię	dziżawca
duszka 109, 111, 115	dziecięcie 343	dzierżewca 40
duszka 122	dziecinność 97	dzierżenie
duszyca 16	dzieciństwo 290	dziżenie 227, 252, 255
duszyca 49	dziecki	dziesiątek 134
dwielistec 368	dziecki 346	dziesięcina 182
dwielistnik 368	dzieckie	dziesiętnik
dwierolek 364 <i>p.</i> , 366	dzieckie 346	dziętnik 155
dworak 125	dziecko 158	dziejanna
dwornica	dzieckowanie 199	dziejana
dworznicza 53, 354	dzieństwo	dziejana 188
dworniczka 113	dzieństwo 286, 354	dziejeczka 106
dwornik 139	dzieńdzic 65	dziejeczka 111
dworność 84, 98	dzieńdzica 52, 354	dziejewica 49, 354
dworzanin 176	dzieńdzica 53	dziejewstwo 283
dworzec 44	dzieńdzictwo	dziejewstwo
dworzysko 160, 161	dzieńdzictwo	dziejewstwo 283, 286
dworzyszczce 73	dzieńdzistwo 290, 291	dziejewcze 346
dwójmowca 366	dzieńdziczka 113	dziejewierz 271
dychanie 199	dzieńdzina 181	dziejewięcielnik 144
dychawica 58	dziegieć	dziejewięcina 182
dymadło 170	dziegić 80	dziejewięciornik
dymienie 261	dzieje 351	dziejewięciornik 144
dymowe 346	dzielca 34	dziejewięścił
dyngowanie 199	dzielenie 227	dziejewięścił 368
dzbanek 126	dzielne 346	dziejewina 183
dzberlik 146	dzielnica 62, 63	dziejewka 123
dziadowizna 187	dzielnik 152	dziejewoja 354
dziaduszki 122	dzieło	dziejewostąb 310
dział 316	działo 169	dziejewostąbka 113
dział 303	dzenia 195	dziejewstwo 283, 286, 354
dział 311	dzenie 223	dziejzka 106

dzięcioł 173
dzięgiel
dzięgil 166
dzięгна 188
dzięka 320, 326
dziękowanie 199
dziękwa 294
dzirbołka 122
dzirgień 194
dzirwa 294
dziw 303, 310, 311
dziwadło 171
dziwak 125, 353
dziwizna 187
dziwowanie 198, 199
dziwowanie 219
dziwowidz
dziwowidza 357, 360
dzupecz 74
dzwon
zwon 311
dzwoneczek
zwonczek 138
dzwoneczki
zwonczki 109
dzwonek
zwonek 129, 138
dzwoniec
zwoniec 47, 48
dzwonnica
zwnica
zwnnica 61
dzwonowina
zwnowina 184
dzwonczec
zwnzczec 47
dźwiarstwo 293
dźwięk 303 *p.*
dźwierce 66
dźwięk
zwięk 303
dźwiganie 200
ekswładyka 297
ewangelista

ewangelista 274
fafluk
fachlik 145
falesznik 139
faleszność 84
fałszerstwo 283
fałszerz 270
fałszowanie 200
fałszywość 84
farbierz
farbirz
ferbierz
ferbirz 270
faska 109, 114
fasowanie 221
fernusz 273
ferska 122
figułasz 273
figusz 272
filozof 320
fiotek
fijolek 138
firletka 122
firmistrz
firmistr 369
flaszka 106
foglarek 126
folarz 267
folga 320
folusz 272
foldrowanie
fordrowanie 200
fołdrownik 152
formuzka
formuzka 109
forsztowanie
fosztowanie 219
fryj 303
fryjerka
fryjarka 113
fryjerstwo 284
fryjerz
fryjer
fryjarz 270

fryszutowanie 200
fryzka
fryzka 115
furarz 266
furman 369
furmanka 113
furtka
fortka 109
gabanie 200
gabunek 163
gacica 54
gacnik 139
gać 335
gada 321
gadacz 68
gadanie 200
gadek
hadek 138
gadka 116
gadownik
hadownik 144
gadówka
hadówka 122
gagatek 137
gajenie 227
gajnik 152
gajowe
gajewe 347
gajownik
gajownik 155
gałazka 109
gałka 123
gałuszka
gołuszka 115
gamrat 273
ganek 137
ganienie 227
gańca 15, 34
garbarz 267
gardlina
gadlina
garlina 183
gardło
garło 172

gardzenie 227, 257
gardziel
garciel
garściel
garziel 166
gardzina 182
garlica
gardlica 58
garliczka 109
garncarz
garcarz
garczarz
garnaczarz 265
garncarzowicz
garcarzowic
garczarzowic 64
garncznyrz 271
garnek 47, 137
garniec
garnec 47
garstka 114
garstwo 286
gasidło 170
gaska 123
grafka 123
gaszenie 227
gawron 297
gąbka 109, 122
gąsienica 63
gąsior 264
gaska 109
gąsłki 106
gąszcz
gęszcz 319
gędziec 43
gędźba 31, 32
gęstość 84
gęstwa 294
gęśle
gęśli
gęśl 166
gęśliczki 121
gibkość 84
giejslic 65

gielnica 58
giezek 126
gład 303
gładacz
ględacz 68
glica 51
glinarz 266
glinarzowa 279
glinianka 118
gliniarz 266
glinica 53
glinka 115
glistnik
glisnik 144
glozn 175
gładkość 97
glądysz 272
głębia 353
głębina 177
głębocz 74
głębokość 96, 97, 100
głoba 331
głodek 138
głogobicz
głogowicz
głogowić 362, 362 p.
głowacz 71
głowatka 122
głowica 51
głowienka 109, 122
głownia 109, 195
główka 122
główne 347
głównictwo
głownictwo 284
głównik 148
głupłość 84
gnanie 200
gniazdko 158
gniazdosz 272
gnicie 75
gniecienie 42
gniew 303
gniewanie 200

gniewienica 63
gniewiwość 84
gniewnik 139
gniewosz 272
gniezdnik
gnieźnik 144
gniezdnik
gnieźnik 146
gniłka 119
gnus 352
gnustwo 283, 284
gnuśnia 333
gnuśność 84
godło 169
godne 347
godność 84, 96
godowanie 200
godziętność 84
godzina 183
godzinki 115
gogolica 58
gojne 190
gola 333
golas 271
golasz
golijasz 273
goleń 194
golicz 72
golizna 184
gołąbek
gołębek 129
gołębica 51, 52
gołębiczka 111
gołębię
gołąbię 342
gołębiniec 48
gołomąd 361
gołomędka
gołamęka
gołomęka 106
gołopliszczę 362
gołość 97
gomolek 135
gomółka 119

gon 303, 309
goniec 43
gonienie 227
gonitwa 294
goranie 200
gorąc 19, 319, 319 *p.*,
338 *p.*
gorąco 319 *p.*, 338
gorącość 84
gorczyca 58
gorczyczka 122
gorczycznik 152
gorszenie 227
gorycz 73
goryczel
gorzyczek 165
gorzyczka
gorzyczka 122
gorzycznik
gorzycznik 144
gorzałość 84
gorzegroch 353
gorzegroch 368
gorzekanie 275
gorzekwiat
horzekwiat 353, 368
gorzenie 227
gorzenka 122
gorzkość 81
gorzkość
gorkość
gorskość 98, 84
gorzykwiat 364
gospoda 329
gospodarstwo 286, 287
gospodarz 267
gospodka 109
gospodyni 262, 354
gospodza 332
gospodzin 177
gościa 332
gościna 180
gościniec 41
gościnne 347

gościnowanie 224
gościństwo 288
gotowanie 200
gotowizna 184
gotowość 84
goździec 45
goździk
gwoździak 142, 144
górką 109, 114
gówno 190
grabarz 269
grabce 47
grabina 178
grabki 122
grabołuch 67
grabołucha 68
grabołusk,
grabołuszcz 362
grabówka 118, 121
gracz 22, 68
gradobitka 358
granatek 126
granica
grańca
grenica 49
graniczenie 227
graniczne 347
granicznik 139
grawda
grobek 126
grobekne 347
grobla 334
groblica 16, 49
grobłowe 347
grobnik 148
grochal 165
grochowy 182
grodnianin
hrodnianin 176
grododzierza
grododzierza 357
grodzenie 227
grodziec 44
grodzisko 160

grodztwo
grodztwo 286
grom 303
gromada 326, 329
gromadka
grumadka 109
gromadzenie
grumadzenie 227, 252
gromnica 61
gromnice 60
gromotrzask 362
grono 190
gronostaj 362
gronowina 182
groszowe 347
groza 321
grozno 190
groźnik 152
groźność 84
grożenie 227
grób 315
gród 312, 318
gródek 129
gródź 335, 336
grubość 84, 98
gruczoł 173
grudzień 193
gruszczyca 58
gruszewie 281
gruszka
kruszką 122
gruzła 173
gryczka 109
gryczycha 68
gryzienie 227
grzanka 119, 120
grządką 106
grzebło 169
grzebołucha 68
grzebołuszka 109
grzebyk 164, 354
grzeszenie 227
grzesznica 53, 354
grzesznik 139

grzęba 33
grzmienie 227
grzmot 274
grzybie 340
grzybienie 263
grzybieniec 47
grzybień 194, 263
grzybiewie 281
grzybnik 144, 152
grzywacz 71
grzywna 188
gubernatorowa 279
gubiel 166
gugiel 166
guguła 173
gumnisko 161
gumno 190
gusło gusła 338
guślnik
guśnik 152
guśność 84
gutowe 280
gwalt
gwałt 303, 303 p., 318
gwałtownik 152
gwałtowność 84
gwar 303, 303 p.
gwarek 137
gwiazdarz 266
gwiazderna 188
gwiazdka 106
gwiazdomowca 15
gwiazdomówca 357
gwiazdopad 362
gwiazdownik 157
gwizdanie 200
gwiżdż 318
gwiżdż 318
gwoździk
goździk 142
gżegżoliczka
żezoliczka 122
gżegżółka
gżezółka 122

haczki 109
haczyk 142
haftarka
aftarka
heftarka 111
haftarz
aftarz
heftarz
hefterz 268
haftarzowa
aftarzowa 279
haftka
aftka 123
haftowanie
aftowanie 200
hakownica
hakownica 63
halerz 270
haładanie 275
hałdryk 164
hałka 122
haniebność
ganiebność 95, 98
hańba
gańba 321, 327
hańbienie
gańbienie 227
harcerz 270
hardość
gardość 84
heftlik 145, 146
hermanek 138
hessicz 73
hojowanie 275
hokropnoć 19
hołderstwo
hałderstwo 292
hołdowanie 200
hołomek
ołomek 135
hołota
gołota 276
horodniczy
grodniczy 74

horzec 47
hrabina
grabina 178
hrabstwo
grabstwo
hrabstwo 286
hrudzina 183
hufnica
ufnica 63
hutarz 266
hutman 369
hutmaństwo 284
hydanie 275
igielnik
higielnik 144, 148, 151
igiełki 122
iglarz 265
iglica 58
igra 321, 331
igracz 68
igranie 200, 223
igrzec 43
ikry 352
imacz 68
imanie 200
imawca 40
imie 341
imienie
himienie
jemienie
jmienie 227, 252
inochoda 360
inochodnik
innochodnik
junochodnik
mimochodnik
sinochodnik
zinochodnik 147
iność 100
iskarz 267
iskierki 122
iskiernik 144
istnienie 257
istność

isnąć 82
istność
isność 98
istota 275
istyk 164
iścica 58
iściczki 109
iściec
hiściec 43, 46
iścina
hiścina 181
iścizna 185
iśca
iśca 39
iśccowe 347
izbica
istbica
izdbica 54
jabłeczko 158
jabłecznik
jabłecznik 139, 144
jabłko
jabłko 159, 160
jabłonka 109
jabłoń
jabłoń 192
jabłończyca 51
jacień 193
jaczka 123
jadek 138
jadownik 152
jagły 173
jagniątko 159
jagnię 343
jagoda 103
jagodnik 152
jagódka 122
jajce
jejece 340
jajeczko 158
jajecznicza 60
jajecznicznik 140
jajko 158, 159
414 jajnik 144

jajownik
wajownik 144
jakość 96
jałmużnik
jelmużnik 148
jałowica 55
jałowiczka 106
jotka 106
jałowie 341
jałowiec 47
jałowie 342, 353
jałowość 84
jałowka 122
janobyt 362
janosiet 362
jarmułka
jałmurka
jelmurka 123
jarzębina 183
jarzęga 103
jarzmo
jerzmo
jirzmo 174
jarzyna
jerzyna 182
jasełka
jasłka
jasłki 158
jasień
jesień 192
jaskinia
jaskini 262
jaskólicza
jastkólicza 58
jaskółka 122
jaskrzek
jaskrek 138
jastry
jesty
jaśli
jeśli 173
jasność 84, 84 p.
jastrzębie 342
jaszczeryca

jaszczeryca
wieszczeryca 51
jaszczur
jaszczór 265
jaszczurka
jaszczórka
jesszczórka 122
jotka 106
jatwieżanin 176
jatwieżyn 177
jawniegrzesznik 366
jawnik 140
jawnogrzesznik 360 p.,
366
jawor 265
jaworzyna 178
jazda 321
jazic 65
jaźwiec
jeźwiec 48
jażdżyk
jeżdżyk 141
jądro 265
jątrew 278
jątrznica 63
jedlina 178, 183
jednacz
jadracz 69
jednaczek 126
jednaczka 113
jednana 351
jednane 347
jednanie
jadnanie 200, 220, 221
jedność 81
jednokole
jenokole 361
jednorodny
jenorodny 359
jednorost
jenorost 362
jednorozec 361
jednorozek 361
jedność 85, 98

jednota 275
jedwabniczek
jedwabniczka 138
jedynaczek
jedzinaczek 126
jedynaczka
jedzinaczka 113
jedynak
jedzinak 125
jedza 328
jedzenie
jedzienie
jenie 227, 252
jedziwo 278
jelce
jedlce 47
jelec 48
jelennik 144
jeleśnik 144
jelonek
jelenek 130
jelonek
jelenek 138
jemielina 183
jemioła
jamiola
jemiała
jemioł 173
jemiołucha
jermielucha 68
jeniec
jęciec 42
jeństwo
jęcstwo
jęctwo
jęcwo
jęstwo 284
jeństwo
jęcstwo
jęctwo
jęcwo
jęstwo 287, 290
jerobota 276
jerzyk

irzyk 144
jesienina 178
jesień 194
jesietrzec 48
jesietrzyna 179
jesion 175
jeszutność 101
jezdny 344
jeziorko
jezierko 158
jeziorne
jezieme 347
jezioro
jezioro 265
jeziorzysko
jezierzysko 160
jeździec 43
jeźwina
jeźbina 177
jeżdżenie 257
język 141
jeżyna 183
jeżynka 122
jęcie 75
jęczmieniczysko
jęczmieńczysko 163
jędrzych 68
języczek 129, 138
język 164
jrzenie
żrenie 227
juniec 47
junoch 68
junocha 332
junostwo 286
junosza 273
junoszka 106
junoszka 122
junotka 122
juszka 106
jutrenka 115
jutrznia 195
jutrznia 196
jutrzyna

justrzyna 177, 179, 263 *p.*
jutrzynia 263
jużyna 183
kacermistrz 368
kacerstwo
kacyrstwo 284
kacierz 270
kaczka 122
kaczonk 138
kaczor 264, 354
kaczyce 58, 354
kaczyniec 47
kadłubka 115
kadzenie
kadzenie 227
kadzidlnik
kadzidnik 152
kadzidło 171, 172
kadzidnik 144
kadzielnica
kadzidllica 61
kaganiec 47
kalannik
kalennik 140
kalaństwo 288
kaleń 194
kaletka 109
kaletnik
kaliitnik 148
kalina 183
kalinka 122
kalisko 161
kaliszcze 73
kaluszka 122
kałuża 296
kamcharz 265
kamesznik 148
kamienica 54
kamieniowanie
kamienowanie 200
kamionek 129
kamionka 122
kamyczki 122
kamyk 164, 354

kanclerstwo
kanclerzstwo 282, 284
kanclerz 270
kanonik
kanownik 143
kantorowstwo 292
kap 311
kapalica 55
kapanie 222
kapica 16, 49
kaplica 26, 58
kapłaństwo 284, 287
kapnica 62
kapustnik 152
karanie 200, 227
karczek 138
karczmarz 266
karczisko 160, 161
karczyki 109
karczykowie 281
kardynał 115
karmia 327
karmiczka 121
karmienie 254
karmnik 152
karpeć 80
karuj 105
karzyciel 168
kasanica 62
kaszel 303, 303 p.
kaszerica 63
kaszerowanie 200
kaszteleń
kaszteleń 333
katarzynka 122
kawalec
kabalec 45
kawijan 175
kawijas
kawijas 273
kawka 122
kazanie 200, 219
kaznodzieja 357

416 kaznodziejca 357

każność 102
każń
każnia 192
kądziel 166
kącolica 51
kąciel 165
kącielica 49
kącielnik 151
kącianie 200
kącik 126
kącianie 221
kędzierzawica 58
kędzierzawiec 47
kępie 339
kępka 115
kęs 309
kichaczka 122
kichanica 58
kichanica 63
kichanie 200
kichanka 122
kichawka 122
kiczka 115
kidadło 170
kiecek 135
kiecka 106
kielnik 156
kiełbodzić 353, 358
kierbnik 144
kijan 393
kijania 393
kijania
kijan 263
kijanica 16, 49
kijanicy 16
kijanin 176, 354
kijec 44
kijówki 122
kikieć 80
kinienie 228
kis 303
kisiel 165
kislowini 263
kistek 126

kiść 79
kitek 126
kitlica 49
kitlik 142
kiwier
kiwier 264
klask 303, 303 p.
klaskanie 200
klatka 106, 116, 118
kletka 106
klawicymbalista 274
kłaszcza 122
kłaćwa 295
klej
klij 312
klejnotnik
klenotnik 147
klekotki 122
klep 316
klepka 27, 117, 118
kleszcze 352
kleszczki 109, 115
klęcie 75
klinek 126
klinka 107
kliszka 123
kluczek
kluczek 137
kluczka 115
klucznic 148
klusieć 343
klwacz 72
kłam 304
kłamacz 69
kłamacz 124
kłamanie 200
kłamca 34
kłamik 142
kłamliwość 100
kłamnik 152
kłamstwo 291
kłanianie 200
kłapanie 200
kłębek 129

kłębiak 124
 kłobuczec 44
 kłobuczek 126
 kłobuczek 138
 kłocina 179
 kłoda 103
 kłodnicze
 chłodnicze 351
 kłodnik 147
 kłodzina 178
 kłodzisko 161
 kłokoczek 138
 kłokoczyna 183
 kłomica 49
 kłonica 63
 kłopot 274
 kłopotanie 200
 kłosie
 kłosie 339
 kłódeczka
 kłoteczka 109
 kłódka
 kłótko 107
 kłósie 19
 klucie
 kłócie 75, 78
 kmiećnica 61, 61 *p.*
 kmiotki 122
 kmiotowa 279
 kmiotowic 64
 kmietowic 64
 kmiotówna
 kmietówna 188
 knaflik 142
 kniastwo 284
 kniaziowa 279
 knietki 109
 kniezki 109
 knówki 122
 koba 353
 kobiec 48
 kobierz 271
 kobierzec 44
 kobylenie 254

kobylica 51
 kobylnik 146
 kobylnik 146
 kobylnik 147, 148
 kobyła 173
 kobylicę 342
 kobyłka 122
 kocanek
 kocanki
 kocenki 138
 kochanie 200
 kocielnik 148
 kocierpka
 kocirpka
 pocirpka 122
 kociołek 129
 kocur 265
 koczuga
 koilo 169
 kojec
 kociec 47
 kokorak 125
 kokorek 138
 kokornak 125
 kokorzec 47
 kokorzek 138
 kokosz 272
 kokoszka 122
 kolano 190
 kolasa 271
 kolba 32
 kolce 340
 kole 339
 kolebka
 cholebka 117
 kolejka 105
 kolerz 270
 koli cie
 koli go
 koli je 390
 kolica 57
 kolik 145
 kolikoł 364
 kolimaga 364

kolnia 196
 koltarzowo
 kotlarzewo 295
 kołacz 71
 kołaczek 130
 kołatanie 200
 kołczystr 276
 kołek 129
 kołnierz
 konlerz
 kunlerz 270
 kołnierzyk 143
 kołodziej 357
 kołodziejczyc 65
 kołomaż 358
 kołowrociec
 kołowratec
 kołowrotycz 362
 kołowrót 358
 kołsztrych 68
 kopruh 68
 kołtka 123
 kołtrysz 273
 kołysanie 200
 komnatka 122
 komonica
 komunica 58
 komornica 60
 komornik 148, 156
 komórka 109
 komudność 85
 konanie 200
 konarski 164
 konarz 266
 koncerz 270
 konew 278
 konica 53
 koniczek 126
 koniec 43
 koniec
 końc 43
 koniecznik 145
 konik 142, 144
 konikowie 281

koniochrom 362
koniuch 67
koniusz 272
koniuszek 126, 139
koniuszy 273
konnik 148
konny 344
konopka 122
konopne 347
konwiarz 267
kończenie 228
kopacz 69
kopanie 201
kopanina 180, 181
kopanka 117
kopczyzna 186
kopeć 80
koperek
koprek 126
kopia
kopija 327
kopica 49, 58
kopice 58
kopiczki 109
kopie
kopije 340
kopiec 46
kopienie 228
kopijnik
kopienik
kopiennik
kopinik 147
kopka 109
kopnik 147
kopydło 172
kopyłki 109
kopystka 109
kopytnik
kopydlnik
kopylnik
kopytnik 144
kopyto 276
korabielnik 157
korabnik 148

korczak
korczag 125
kordzik 143
koronki 122
koronowanie 201
koryto 276
korzaciec 47
korzec 46
korzecznik 144
korzecznik 145
korzekwica 58
korzekwica 58
korzenie się 228
korzkiew 278
korzonek 129
korzyść 80
kosaciec 47
kosaczek 138
kosanki 122
kosarz 266
kosarz 269
kosarzec 47
kosatki 122
kosatnik 157
kosek 130
kosiniec 48
kosior 264
kosisko 161
kosmatki 122
kosociet 47
kosociet 138
kosowica 55
kostarz 267
kosteria
kostyra 264
kostka
kostnica
kośnica 61
kostrzewa 277
koszarka 112
kosztowność 85
koszulka
koszyk 142
koszyszczo

koszyczko
choszczysko
choszyczko
choszysko
choszyszczo 159
kościen 175
kościemek 129
kościółek 138
kościółek
kościółek 129
kośnik 152
kotas 271
kotew 278
kotka 114
kotka 114
kotka 122
kotlarz 265
kotlik 142
kotwa 58
kotwica 49
kotwica 58
kotwice 58
kow 312
kowadlnia 196
kowadło 171
kował 165
kowalowa 279
kowanie 201
kowanie 220
koziachta 276
kozianki
kozanki 122
kozik 156
koziół 173
koziółek
koziełek
koziełek
koziełek
koziółek 126
koziółek
koziełek
koziółek
koziółek
koziółek 130
koziółek
koziółek

kozielek
 kozłek 137
 koziołek
 kozielek
 kozielek
 kozłek 138
 kozirożec 364
 kozopas 357
 kozorożec 362
 kozubek 126
 koźlaszki 122
 koźlec 44, 46
 koźlę 342
 koźlik 142
 kożekrzył 368
 kożki
 kóźki 115
 kozuch 67
 kozuszek 129
 kółeczko 158
 kółko 158
 kraczaj 104
 kraczanie 201
 kraczej 104
 kradziestwo
 kradziectwo
 kradziejstwo
 kradziewstwo
 kradziestwo 288
 kradzież 295, 296
 kraina 177
 krajanie 201
 krajczy 74
 krajka 117
 krajkowe 347
 krajnik 147
 kramarka 112
 kramarz
 kromarz 266
 kramnica 59
 kranc 47
 kras 352
 krasa 352
 kraska 122

krewka 122
 krasność 85
 krasomowy 360
 krawcowa 279
 krawędź 80
 krawiec 43
 krążec
 krężec 45
 krążek 130
 krążeł 166
 krążydło 171
 krczyicznik 144
 krewiec 47
 krewkość
 krechkość
 krachkość
 krzechkość 85
 krewność 85
 kręciwój 364
 kręglec
 kręgielc 44
 krępeć 80
 krępiel 166
 kręt 311
 krnąbrność
 knąbmość
 krąbmość 85
 kroczej 104
 krogulec 48
 krokiew 19
 krokiew
 krokwa 294
 krokwa 19
 kromka 107
 kropia 328 *p.*
 kropidelko
 kropidlko 159
 kropidło 172
 kropierz 271
 kropka 107, 118
 kropła 166
 kropła
 kropia 328
 krosna 190

krostawiec 47
 krostka 110
 krotochwila
 krotofila 353, 361
 krowne 347
 króbką
 krój 316, 312
 królestwo
 królewstwo
 królowstwo 292
 królowa 279, 280
 królowica 53, 354
 królewicz
 królewic
 królowic 64
 królewna
 królówna 188
 królewna
 królówna 27, 188
 królewskie
 królowskie 350
 królewstwo
 królewstwo
 królowstwo 292
 królik 143, 144
 królik 145
 królowa
 królowa 279
 królowanie
 królowanie 201
 krótkość 100
 krótkość 97
 krótkość
 krotkość 85
 krówka 122
 kruch 311
 kruczenie 228
 kruglik 145
 krukawka 122
 krukwa 294
 krupica 51
 krupnik 148
 krusz 312
 kruszec 44, 46

kruszki 123	krzywonos 362	kuglerz 267
kruszyna 183	krzywonos 361	kukawka 122
kruwat	krzywopredajstwo 367	kuklik 144
krwat 273	krzywoprzysięstwo 367	kukorzecze 362
krzyż 143	krzywoprzysięzca 360 p.	kulas 271
krwawe 347	krzywoprzysięzca 366	kulka 110
krwawione 347	krzywoprzysiężnik	kunica 54
krwawne	360 p., 366	kunie 347
krawne 347	krzywość 85	kunsztarz 268
krwawnik	krzywota 275	kup 304
krawnik 144	krzyżaciec 47	kupczenie 228
kryjomca 39	krzyżownik	kupia 321, 328, 330
krynica	krzyżownik 144, 152, 157	kupidło 171
krnica 58	krzyżyk 144	kupiec 43
kryżółki 122	książę 342, 343	kupiectwo 284
krzeczek 138	książki 122	kupienie 228
krzeczot 274	ksieniec 47	kupne 350
krzeczotnik 148	księgarz 266	kupnina 182
krzepik 144	księstwo	kupno 338
krzepisz 272	księzstwo 284, 286	kupowanie 201
krzepkość 85	księża 333	kurcz 304
krzeszenie 228	księżę 339	kurczę 342
krzewie	księżna 188	kurdziej 105
krzowie 20, 281	księżyc 64	kurdziel 166
krzewina 178	kubek 137	kurewstwie 293
krzyczenie 228	kubik 144	kuropatwa 362
krzydłko 158	kublik 143	kuros 272
krzydło 172	kucharka 112	kurośle
krzyk 303 p., 304	kucharz 267	kurzośle 362
krzykała 173	kuchcik 143	kurotrzewie 362
krzykanie 201	kuchmistrz 353	kurpiel 166
krzykawiec 47	kuchmistrz 368	kurwa 294
krzykwa 294	kuchta 276	kurzaśle 369
krzynia 196	kucierpka	kurzątko 159
krzynów 295	kocirpka 122	kurzej
krzywaśń	kucmerka	kurzeja 104
krzywaśnia	kucmerka	kurzenie 228
krzywaźń	krucmorka 122	kurześle 364 p., 368
krzywaźnia 263	kuczka 110	kurzę 342
krzywda 102	kuczyna 183	kurzyca 58
krzywek 137	kuflik	kurzymór 364
krzywka 123	koflik 143	kurzyny 183
krzywna 188	kuglarstwo 284	kusiciel 166
420 krzywnik 144	kuglarz	kustoszowa 279

kuszenie 228	latawiec 48	lep 312
kuś 353	latko 158	lepienie 228, 254
kuśnierczyk 145	latorość	leplik 144
kuśnierka 113	ratolość 360	lesica 49
kuśnierz	latorośl	lesność 85
kuśnierz	latorośl 360	leszan 175
kuśnierz 271	latoroślka 106	leszczne 347
kuźnica 49	latosek 134	leszczyna 179
kuźń	lebioda 103	leszowanie 275
kuźnia 263	lebiodka	leśne 347
kwapienie 228	lebidka 109	leśnik 144, 149
kwapliwość 95	lecieństwo 293	letniczek 126
kwartnik 156	ledzień 193	letnik 140
kwaz 352	leg 315	lewica 55
kwaziec 45	leganie 201, 222	leżenie 228
kwazzenina 181	legat 273	łędziniec 47
kwiecień 194	lej	łędziwiec 47
kwiatek 126	lij 312	łędwica
kwiecie 339	lek 312	łedwica 50
kwieciec 47	lekarka 112	łędwie
kwiecień 193	lekarstwo 284, 292	łędwia 295
kwilenie	lekarz 268	łękanie 201
kwilenie 228	lekarzowa 279	łękawka 119
ładrowanie 221	lekkość	łękawka 119
laikowstwo 292	lekość 85	łęknienie 228
lakwa 294	lekkowazność 95	lgostaj 363
lampasz 273	lekorzyca 58	lgota 276
landwójt	lekownica 60, 354	licemiernik
langwójt	lekownik 153	licemiernik 367
lantfójt	lektwarz	lichość 100
landwójt 369	lekwar 368	lichota 275
landwójtowstwo	lektwarznica	lichownik
lantwójtowstwo 292	lechwarnica	licownik 149, 157
lanka 123	lektwornica 61	lichtarz 269
lasa 334	lelejanie	lichtyszyc 65
lasek 129	lelejenie 201	lichwarz 268
laska 123	lelek 138	lichwnik
lasko 158	lemiesz	lifnik 153
laskownik 144	lemiesz	licomiernictwo 284
lasomyk 362	limiesz 273	licomiernik 358
laszczka	lenistwo	licowanie 201
laszczka 122	lenistwo 289	liczba 32
latalec 48	leniwość 85	liczbienie 260
latanie 201	leność 85	liczenie 228, 256

liczko 158	łściwość 85	łabęć 80
liczydło 172	łnienie	łachęta 276
liczydło 172	łyśnienie 228	łacinnik 147
lipczek 135	lubaszka 122	łacność 85
lipie 339	lubczek 138	łacznienie 228
lipiec 45, 46	lubienie 228	łaczność 85
lipień 194	lubieszcz 74	ładarskie 164
lipień 193	lubieszczek	ładarz 267
lipina 178	lubieszczk 126	ładarzne 189
lipka 122	lubieszczczyk 142	ładun 353
lisica 51, 54	lubiezt 276	łagiew 278
liski	lubieżność	łagiewnik 149
liszki 115	lubieżność 85	łagodliwość 98
listek 126	luboszcz 74	łagodność 85
listek 138	lubość 85, 95	łagodzenie 257
listopad 359	lubowanie 201	łagwica 50
listopadł 359	lubsza 273	łagwiczne 190
listwa 294	lubszczek	łajanie 201
listwica 50	libszczek	łajno 190
liszaj 104	lobszczek 127	łakomiec 41
liszec 41	lubszczek	łakomość 85
liszka 109, 114, 122	libszczek	łakomstwo 289
lisznik 149, 153, 354	lobszczek 138	łakota 275
liszowaj 104	lucymiernik 363	łakotka 123
liście 339, 340	ludarka 122	łakożyrca 353, 359
literat 273	ludnik 153	łaktanie 201
litkup 370	ludztwo 354	łamacz 69
litkupnik 149	ludztwo 286, 287	łamikamień 364
litościwiec	lulek 138	łaniec 44
lutościwiec 41	lupr 304	łanik 144
litościwość	luprynk	łannik 147
lutościwość 85	lauprynk	łanoszka
litość	liprunk 163	łanoszka 122
lutość 85	luśnia 196	łanowe 347
litowanie	lutnia 196	łanwa 294
lutowanie 201	lutnik 143	łańcuszek
lizanie 201	lutnista	łęcuszek 129
lnica	lutenista	łańka
ilnica 58	lutynista 274	łańka 122
łodowe 347	lwic 64	łapa 327, 337, 337 p.
łoszyna 179	lwica 52	łapanie 201
łotowanie 201	łwię 342	łapaszki 122
łotownik 153	łabaj	łapica 50
422 łściwoć 81	łabędź	łapinos 364

łapka 107, 110
 łasica 58
 łaska 123
 łaskanie
 łaskani 223
 łaskawość 85
 łaskanie 201
 łatka 110
 ławica 50
 ławka 107
 ławnik 149
 łączenie 228
 łążka 121
 łążka 121 *p.*
 łąziebne 347
 łąziebnik 140
 łązisko 160
 łążba 32
 łążnia 196
 łącz 320
 łączka 110
 łąkoć 82
 łąkotka
 łątka 115
 łąz 318
 łąbka
 łąpka
 łąpka 115
 łąskanie 201
 łązki
 łązki 122
 łąż 334
 łąż 310, 334
 łączek 135
 łącznica
 łącznica 62
 łączuch 67
 łączysko 162
 łączyszcz 73
 łąkawa 277
 łąkawica 16, 50
 łąkawicy 16
 łąkawka 107
 łążec 44

łążek 127
 łągacz 71
 łągarstwo 293
 łągarstwo
 łągarstwo 292
 łągarz 268
 łąkanie 201
 łąboda 103
 łąbuzie 339
 łącyca 58
 łądnia 196
 łądyga 103
 łądyżka 115
 łądzica 51
 łąjek 135
 łąkieć 80
 łąktuszka 107
 łąm 303 *p.*, 304
 łąm 313
 łąmca 34
 łąmienie 228
 łąmikamień 364
 łąminos 364
 łąmkamień 368
 łąnko 158
 łąńsko 163
 łąńszczak 125
 łąpata 276
 łąpatka 110, 114
 łąpian 175
 łąpucha 67
 łąpuszki 122
 łątrostwo
 łątrowstwo 292
 łąwczewic 64
 łąwczy
 łąwcz 74
 łąwczyc 64
 łąwczyna 179
 łąwiec 43
 łąwiec 46
 łąwienie 228
 łąwisko 162
 łąwisko 162

łąwisko 162
 łązina 178
 łąże 341
 łążnica 61
 łążniczy 343, 344
 łążnik 147
 łążny 344
 łążyczko 160
 łążysko 161
 łądka 110
 łąj 313
 łąw 304, 304 *p.*, 313
 łążko 158
 łążczenie 228
 łąbienieć 47
 łącznik 149
 łączywnik
 łączywnik 151
 łączywo 278
 łądarstwo 292
 łądarz 267, 268
 łągowina 184
 łąkno 190
 łąnak 125
 łąp 304, 313
 łąpienie 228
 łąpień 194
 łąpież 295, 296
 łąpieżnik 140
 łąpina 180
 łąsk 314, 320
 łąska 123, 329
 łąszcz 320
 łąszczyny 178
 łączak 125
 łącze 340
 łądka
 łątka 123
 łąsek 134
 łąsica 58
 łąsiec 41
 łąsina 182
 łąsinka 107
 łąska 122

łyskanie 201
łyskawica 58
łysowiec 47
łyżczyca 58
łyżka 123
lża 321
łykwiat
łykwiet 363
macanie 201
macherzynki
męcherzynki 123
macica 50, 54
macierznik 147
macierzyna 179
macierzynic 65
macierzyste 350
macierzyna 185
maciorka 107
macocha
macecha 67
macoszki 109
maczka 122
maczonki 109
magduszki 122
magnifikat 273
maik 144
majownik 144
makolągwa
makolągwa 363
makowica 59
makowiny 182
makówki 122
makuch 67
makwa 294
malarczyk 145
malarka
malerka 112
malarz
malar
maler
malerz 268
malik 145
malina 183
malonka 123

malowanie 220
malowanka 119, 120
malutkość 96
malutkość 97
małdrat 273
małdrzyk 145
małość 96
małpisko 161
małżeństwo 293
małżonka 332
małżonkowie 281
mamienie 228
mamienie 255
mamka 107
mamka 115
manolka 123
manowstwo 292
maństwo 284, 286, 287
mara 330
marchew 278
marchewka 109
marchwica 51
margrabstwo
markrabstwo 284, 286
marlina 181
marnochwalca
marnofalca 360 *p.*, 367
marnostrawca 34
marność 98
marnotratność 85
marsk 314
marszałkowa 279
marszałkowic 64
marszczeniec 41
martwica 55
martwość 98
maruna 188
marunka
merunka 122
marzanie 224
marzanka 122
marzanna
marzana 188
marzawa 277

marzec 47
marzyk 144
masło 338
mastność 98
masztalerz 271
maścierz 271
maścienica 61
maślanka 118
maślesz
maśłosz 273
maślnica 60
matecznica 51
matecznik 144
matka 107
matuchna 191, 354
mazanie 201, 221
mazaniec 46
mazaniki 156
mazgaj 104
maźnica 61
mącenie
męcenie 228
mączka 110
mączycza 51
mączyny 179
mądką 122
mądrość 85
mądrzenie 261
mądzie 339, 341
mątew 278
mątewki 109
mątwica 51, 58
mdlenie 228
mdłość
mgłość
młdość 85
mełcie 75
meszne 347
męcherz
męchyrz 270
męczenie 228
męczennictwo
męczennictwo 284
męczennik

męcenik 155
 męczygłóg 364
 mędraka 122
 mędrzec 41
 męka 321
 męstwo 284, 286
 mętlik 145
 męzabójca 369
 męzatka 119
 męzczyna 184
 męczyzna 186
 mężność 85
 męzobójca 332, 358
 męzobójstwo 284
 mężona 188
 męzostwo 292
 mężyca 52
 mężyk 144
 mgnienie 256
 miana 321
 mianowanie 201
 miara
 miera 321, 326, 327, 330
 miarka
 miasteczko
 miesteczko 158
 miastek 134
 miastko 158
 miazdra
 miązdra
 mięzdra 265
 miąższność
 miąszność 85
 miechowice 58
 miechownice 58
 miechynie 263, 341
 miecisko 162
 miecznik 149
 miecznikowa 279
 mieczownik 157
 mieczyk 144
 mieczykowie 281
 miednica 60
 miedunica 63

miedzianka 118
 miedzianka 119
 miedzuch 67
 miedzygórze
 miedzygórze 374
 mielcarz 269
 mielcuch
 milcuch 68
 motłoch 68
 mielnik 153
 mienie 228, 252
 mienienie 228
 mierne 350
 miernik 153
 mierność 85
 mierny
 mierzny 344
 mierzanie 201
 mierzenie 228
 mierzączka
 mierzączka
 mirzączka
 mirzączka 120
 mierzioność
 mirzioność
 mierzioność 95
 mierzwa
 mirzwa 294
 miesięcznik 144, 147,
 156
 miestnica 60
 mieszała 173
 mieszanie 201
 mieszczak 125
 mieszczanin
 miaszczanin
 mieszczan
 mieszczenin 176
 mieszczanka 113
 mieszczka 113, 354
 mieszek 127, 135
 mieszka 116
 mieszkanie 221
 mieszkanie

mieszkanie 202, 222
 mieszkni 138
 mieścić 65
 mieścina 179
 mietelica 58
 mietelnica 63
 mietlica
 mietlica 58, 63
 mietnica 63
 międzydroże
 międzydroże 374
 miękinie 182
 miękkość 86
 mięsopusty 359
 miętka 122
 miętkiew 277
 miętus
 mientus
 mieńtus 271
 miganie 202
 mikołajek 138
 milczenie 228
 miłość 138
 miłość 81
 miłosierdzie
 miłosierdzie 361
 miłosierdzieństwo 289
 miłosiernik 140
 miłość 86, 95, 98
 miłośnica 53, 354
 miłośnik
 miłostnik 140
 miłośnik miłostnik 144
 miłowanie 202
 mincarz
 mincarz 266
 minienie 228
 miodniki 144
 miodowe 347
 miodownica
 miodownica 63
 miodownik
 miedownik 147
 miodówka

miedówka 122	młożność 102	mokrość 86
miodunica	młócenie 228	mokrz 319
miedunica 58	młóto 276	molnik 144
miodunka	młynarczyk 146	momot 274
miedunka	młynarka 112	mord 320
miodonka	młynarz 267	mordacz 69
miodonki 122	młynek 129	mordarz
miotanie 202	młynica 52	moldarz 268
miotłka 115	młynisko 160, 161	morderstwo 284
miotła 173	mniejsoć 81	morderz 270
mirkev 278	mniemanie	mordowanie 202
mirne 347	mnimanie 202	morostki 122
mirzyk	mnienie 228	morowiny
myrzyk 144	mniszka 113	morawiny 183
mistrzek 135	mniszki 122	morownik 144
mistrzewna 188	mnożność 86	morwa 294
mistrzostwo	mnożyciel 166	morzybab 364
mistrzostwo 292	mnóstwo	morzybaba 364
mistrzyni 262	mnóstwo 290	morzyrak 364
miśnik 151	moc 334, 335, 336	mosiężnik 149
mlanka 122	mocarstwo 284	mostek 129
mleczaj 104	mocarz 267	mostek 135
mlicznik 147, 152	mocność 86	mostne 189
mleczno 338	moczar 264	mostnik 149
mlékita 276	moczydło 171	mostowe 347
mleziwo 278	moczyjrzal 364	moszna 188
mliwo 278	moderz 271	moszonek 138
młocarz 268	modlebnia 197	mościna 179
młócek 133	modlebnica 55	mościsko 161
młóćba 31	modlenie 228	motowaz 359
młodość 97	modlewnia 197	motowidło 172
młodzianek 138	modlitebnica 56	motylca 54
młodzianki 138	modlitewnica 56	mowa 321
młodzić 65	modlitwa 295	mowa 326
młodzica 332	modlitwnik 149	mowodworna 360
młodzica 53, 354	modła 321, 329, 330	moworzeczna 359
młodziczka 113	modłosłuźebnik 362	mowstwo 290
młodzić 41	modrak 125	mozgrzewica 58
młodzienica 53	modrzew 278	możenie 229
młodzieniec 48	modrzyk 144	możenie 254
młodzik 140	mogilica 50	możność 86
młodzionic 139	mogiłki 110	mówca 34
młot 318	mohorycznik 149	mówienie
426 młotek 129	mokradło 172	mołwienie 229

móźdzek 127
mrokota 275
mrówka 122
mrug 320
mrzewka 122
mszczenie 229
mszec 47
mszyca 58
mściciel 166
mściciel 168 *p.*
muchomór 362
murarka 112
murarz 268
murlat 273
murowanie 220
murzyk 144
murzyn 177
muszczec 47
muszek 138
muszetrzew 364 *p.*
muszetrzew 368
muszkat 273
muszocrzew 363
muszotrzew 362
myciel 168
mydlarka 112
mydlarz 266
mydlnice 63
mydlnik
medelnik
mydelnik 149
mydło 171, 172
myszka 114
myszotrzew 363
myszur 265
myśl 335
myślenie 229
myśliciel 167
mytnik 147
nabiał 318
nabiodrki
nabiedrki 375
nabożeństwo 289, 290
nabożność 86

nabożeństwo 289
nabój 304
nabycie 75
nabytek 131
nabywacz 69
nachód 304
nacios 314
nacisk 304
naczolek 374
naczyn 312
naczynie 339, 341
nadanie 219
nadarzenie 252
nadawca 34
nadęcie 75
nadgabanie 224
nadłożenie 252
nadobie 339, 340
nadobność 86
nadołek 374
nadopłcenie 261
nadół 352, 375
nadstawianie 202
nadwyszność 86
nadychacz 69
nadymanie 202
nadzieja 331
nadzieja 321
nadzieja 330
nadziwianie 224
nagabanie 202
nagalec 46
nagana 321
naganienie 229
nagłość 86
nagoda 321
nagosz 272
nagość 86
nagota 275
nagotowanie 202
nagrawanie 202
naigrawanie 202
najazd 304
najecheanie 202

najedzenie 229
najem 316
najem 304, 304 *p.*
najemne 347
najemnica
naimnica 53, 354
najemnik 140
najęcie 75
najmowanie 202
najście
naście
naszcie 75
najutrze 375
nakarmianie 202
nakarmienie 229
nakażenie 229
nakład 313
nakolanki 123, 375
nakończe 375
nakowa 328
nakowadlnia 196
nakowadło 171
nalaz 304
nalazek 127
nalewka 116
należenie 229, 255
należca 34
nałożenie 257
nałęcz 375
nałokietnica 374
nałomienie 229
nałóg 304
namiastek
namiastek 374
namiastkowanie 202
namiastność 101
namienienie 229
namiesięcznik 374
namiesięcznik 375
namiestniczka 112
namiestnik
namiastnik 374
namiestnikowic 64
namodlność

namolność 100	naronienie 260	naściłka 117
namolność	narożnica 55	naśladca 34
namodlność 86	narożnik 140	naśladowanie 153
namowa 321	naród 311	naśladowanie
namówienie 229	narszczek 138	naśladowanie 202
namysł 304	naruszenie 229	naśladowca 34
napadnienie 229	narzaz	naśladownik 153
naparstek 375	narzez 316	naśledziciel 168
naparzenie 229	narzazek 135	naśmianie 202
napętnienie 229	narzazne 189	naśmiewacz 69
napicie 229	narząd 312, 314	naśmiewadło 171
napicie 78	narządzenie 229	naśmiewanie 202
napierstek 374	narzeczenie 229	naśmiewawca 15
napierśnik	narzekanie 202	naśmiewawca 40
napirśnik 374	nasad 313	naśmiewca 15
napis 304, 314	nasadzenie 229	naśmiewca 34
napisacz 71	nasadziszczę 73	naśmiewstwo 291
napisanie 220	nasep 314	natchnicie 168
napisne 347	nasiek 315	natchnienie
naplechnik 374	nasieka 329	nadchnienie 229
naplechnik 374 p.	nasienie 252	natknienie 229
napłata 331	nasieniec 45	naton 319
napław 319	nasiedźwig 390	natonnik 149
napłotek	nasieźrza 390	natręt 318
napłatek 127	nasieźrza 390	nauczenie 229
napojenie 229	nasieźrze	nauczony 344
napominacz 69	nasieźrze 390	nauczyciel 168
napominanie 202	nasiek 320	nauczycielka 112
naporność 86	nasile 341	nauka 321, 331
napój 313	nasilnik 140	nausznica 374
naprawa 321, 327, 331	nasłuchacz 69	nawalstwo 288
naprawek 137	nastałość 86	nawał 304
naprawienie 229	nastanie 202	nawała 321
naprzodnik 374	nastaw 19, 318	nawałość
narażenie 257	nastawa 19, 331, 334	nawalność 86
narąb 318	nastawnik 149	nawąz 319
narąbane	nastojność 101	nawężnik 147
narąbane 347	nastolnik 144	nawiedzacz 69
naręcze 375	nastółka 375	nawiedzanie 222
naręcznica 374	nastrojenie 229	nawiedzenie 256
narocznik 149	nastrój 314	nawiedzenie
naroda 326	nasycenie 229	nawiedzenie 229
narodzenie 229, 256	naszłapie 375	nawiedzenie
428 narok 375	naszyjnik 374	nawiedzenie 229

nawięzacz
nawęzacz 71
nawiść 80
nawój 312, 313
nawój 320
nawrócenie 229
nawrót 320
nawsie 375
nawyrzez 319
nazimne 375
nazywanie 202
nażołtarz 269
nedzek 138
nereczka 110
nerka 123
nędza 321
nędzacz 267
nędzenie 230
nędznica 53, 354
nędznik 140
nętrznik
nątrznik 144
nieciedlnice 63
nie zapomni mię 390
niebojan 389
nieborak 124
nieboszczyk
niebożczyk 142
niebożatko 159
nieboże 341
niebożec
niebożc 46
niebożeństwo 293
niebożka 114, 354
niebrona 299
niebycie 387
niebytność 86
niechajmego 390
niechcenie 387
niechęć 297
niechodza 389
niechowanie 387
niechutność 101
nieciąg 390

nieciecza 389
nieciedlnice 58
niecierpienie
niecierpienie 387
niecierpiętność
niecierpiętność 86
niecierpliwość
niecierpliwość
niecierpliwość
niecierpność 86
niecierpność 101
niecki 123
niecuszki 111
nieczaj 390
nieczan 320
niezczenie 387
nieczeń 298
nieczujność 86
nieczujniat
nieczuwni 390
nieczystość 86, 298
nieczystota 298
niedanie 387
niedarzenie 386
niedbalca
nietbalca 39
niedbałość 86, 100
niedbanie 387
niedochódca 390
niedoimek 390
niedojrzenie
niedożrenie
niedożrenie 387
niedokuczenie
niedokończenie 387
niedopłacenie 386
niedopuszczenie 387
niedorozumienie 387
niedostatek 298
niedośpiałik 142, 144
niedośpiał 299
niedośpiałek 127
niedośpiech 66
niedowiarek 390

niedowiarstwo
niedowierstwo 389
niedowinność 86
niedziarskość
niedarskość 86
niedziela 386, 390
niedzierzenie 387
niedziewanna
niedziewana 299
niedźwiadek
miedźwiadek 127, 138
niedźwiedzica
miedźwiedzica 52
niedźwiedziny
miedźwiedziny 183
niedźwiedź
miedźwiedź 368
niefortuna 298
nieistność 100
niejednacność 101
niejednostajność
niejanostajność 86
niejrzał 320
niekota 276
niekrzcienie 390
niekurczenie 386
niekwaśność 101
nieliterat 299
nielubość 86
nieludskość 81
nieludskość 86
niełacność 86
niełaska 298
niełazwa 390
niemalczycza 58
niemałżeństwo 298
niemądrość 86
niemienie 387
niemiłosierdzie 298
niemiłosierność 86
niemiłość 298
niemniemanie
niemnimanie 387
niemoc 297, 298

niemowlątko
niemowiątko 159
niemszczenie 387
nienabędzenie 390
nienajrzenie
nienażrenie
nienażrenie 230
nienałożność 87
nienawistność 87
nienawiść 79
nienawrócenie 387
nieobrzezaniec
nieobrazaniec 41
nieodpowiedzenie 387
nieodwiezienie 387
nieogarnienie 387
nieomyślność 87
nieopatrzenie 386
nieopatrzenie 388
nieopatrność 87
nieoprawienie 388
nieosadzenie 388
niepamięć 389
niepewność 87
niepłodność 87
niepoczesność
niepoczesność 87
niepodobieństwo 289
niepodobność 100
niepogoda 298
niepogorzałek 138
niepokalanie 388
niepokojność 87, 100
niepokornik 140
niepokój 298
niepokusiciel 299
niepołożenie 388
niepomóżenie 388
nieporozumność 100
nieporuszenie 388
nieposłusztwo 289, 353
nieposłuszeństwo 289
niepostawienie 297, 388
niepostąpienie 386

nieposzycie 386
niepowinność 87
niepowolenie 388
nieprawda 298
nieprawiedliwość 101
nieprawość 87
nieprzejrzenie
nieprzeżrzenie 388
nieprzemienność 87
nieprześpianość 101
nieprzezpieczeństwo 289
nieprzezpiecnictwo
nieprzezpiecniństwo 293
nieprzezpieczność 87
nieprzyjaciół 299
nieprzyjaciółka 112
nieprzyjaźń 298
nieprzyjemność 87
nieprzyjęcie 388
nieprzyjrzenie
nieprzyżrenie
nieprzyżrenie 388
nieprzypuszczenie 388
nieprzywolenie 388
nierod 390
nieroda 390
nierozmiarność 101
nieroztargnienie 388
nieroztropność 87
nierówność 87
nierychłość 87
nierząd 298
nierządność 87
niesforność
niesworność 95
niesienie 230
nieskromność 87
niesława 298
niesłuchanie 388
niesłużenie 388
niespanek 138
niesprawiedliwość 87
niesprawność 87
niespuszczenie 388

niesromieźliwość
niesromiżliwość 87
niestane 298
niestanie 388, 390
niestateczność 87
niestatek 298
niestawane 386
niestawienie 388
niestrzał 390
nieszczęście
nieszczęście 298
nieszlachcianka
nieszlachcianka 113, 299
nieszlachcic
nieszlachcic 297, 299
nieszlachetność
nieszlachetność 87
nieście
nieszcie 386
nieścierpienie
nieścierpienie 388
nieściora 265
nieściora 107
nieślubna 351
nieśmiałość 87
nieśmiara 298
nieśmiertelność 87
nietota 390
nietrzasek
nietrzask
nietrzask 138
nieucierpienie
nieucierpienie 388
nieuczynienie 388
nieuk 298, 299
nieukaranie 388
nieuleczenie 386
nieumiejętność 87
nieumienie 388
nieumieństwo
nieumieństwo 386
nieumierność 87
nieupominanie 388
nieurodzenie 298

nieurządność 87
nieurządność 101
nieustanie 388, 390
nieustawiczeństwo 289
nieustawiczność 87
nieustawienie 389
nieustawieństwo 289
nieustawność 81
nieuznanie 389
nieużyteczność 87
nieużytek 389
nieużytność 87
niewdzięczność 87
niewiadomie 341
niewiadomość 88
niewiara 389
niewiasta 390
niewiastka 107, 111
niewiedzenie 389
niewierność 88
niewinnik 140
niewinność 88
niewinowactwo
niewinowacstwo 289
niewiństwo 289, 353
niewłudność 101
niewola 321
niewolnik 140
niewolność 88, 100
niewolstwo 288
niewód 390
niewrócenie 389
niewrzeszenie 389
niewstanie 389
niewyczenie 389
niewydanie 389
niewydzielenie 389
niewymierzenie 387
niewyprawianie 389
niewyprawienie 389
niewyrzeczenie 389
niewzdanie 389
niewzięcie 389
niewzwód 390

niezagrodzenie 389
niezapłacenie
niezapłacanie 389
niezapomina 390
niezboże 352
niezbóstwo
niezbożstwo 289
niezdzierzenie 389
niezgoda 389
niezgodność 88
niezgotowanie 389
niezmysł
niesmysł 298
niezwoda
niezwód 334
niezwyczajność 95
nieźrzał 390
nieżyt 387, 390
niskość 88, 97
niszczota 275
niwka 110
niwne 189
nizina 178
nocleg 367
nocnice 56
noctrzek
nostrzeg 27
nodzek 137
nogaj 104
nogawica 58
nogieć 80
nogietek
nogtek 127, 138
nosal 165
nosek 138
nosiciel 167
nosidla 170
nostrzek
nocstrzeg
nocstrzek
noctrzek
nostrzeg 368
nosze 341
noszenie 230, 252

nośca 40
nowak 125
nowawiarek
nowawierek 369
nowina 182
nowinka 107
nowogródki 130
nowość 88
nowowiarek 361
nowożenia
nawożenia 359
nożny 188
nożownik
nożownik 157
nożyce 52
nożyczki 107
nożyk 143
nów 320
nóżka 111
nóżka 122
nuczka 122
nurek
norek 127
obaczenie 230
obartel 166, 166 p.
obartlik 142
obartuch 68
obarzanek 131
obchodzenie 230
obchód 316
obchód 304
obchód 309
obciążenie 230
obciek 311
obcowanie
hobcowanie 202, 222
obczyzna 184
obdarca 34
obdarowanie 202
obdarzenie 230
obdarzyciel 168
obejrzenie
obeżnienie
obeżnienie 230

obejrzyciel	obliczej	obnowienie 230
obejrzyciel 168	oblicze 366	obochód 319
obejście	obliczenie 230	obojczek
obeście	obliczność 88, 98, 101	obojczek
obeszie	oblik 316, 318	obujczek 127
obiszcie	oblizna 187	obojczyk 145
obysze 75	oblubienica 53	obojek
obelnik 156	oblubienie 230	obujek 137
obelstwo 293	oblubienie 252	obojętność 88
obelżenie 230	oblubieniec 42	obopólność 88
obermaństwo 284	oblubieńca 333	oborne
obesłanie 202	obłapienie 203	oborzne 347
obfitość 88	obłapienie 230	obradlne 190
obfitość 88	obłaz 315	obramka 117
obfitość	obłąd	obraniec 42
opłwitość 88	obłąd 318	obranienie
obiatawanie 219	obłoczedlnia 196	obrenienie 230
obiatiak 124	obłoczenie 255	obraz 314, 318
obiatowanie	obłocznic 62	obraza 321
obietowanie 203, 219	obłoczyste 351	obrazek 129
obiecanie 203, 219	obłoga 331	obrazki 138
obiedne	obłojstwo 284	obrażne 351
objadne 189	obłomek 135	obrażenie 230, 253
obiedze 352	obłożenie 230	obrab 314
obieranie 203	obłój 319	obrabienie 230
obierki	obłuda 321	obraczka 107
obirki 117	obłuda 327	obręba 329
obieszenie 230	obłudność 98	obręczenie 230
obietnica 56, 63	obłudność 88, 95	obrocne 347
obietownik 153	obłudzenie 224	obrocny 344
obieżyświat 364	obłudzenie 230	obrona 321, 332
obigracz 69	oblup 304	obroniciel 167
objawienie 230	oblupca 34	obronienie 230, 255
objazd 316, 304	oblupienie 230	obronność 88
objechanie 203	obmawiacz 71	obronca 34, 40
objętność	obmawianie 203	obrócenie 230
obujętność 100	obmazanie 221	obrównanie 223
obleczenie 252	obmieszkanie 203	obróz 319
oblecznia 195	obmowa 321	obrudzenie 260
oblecznica 50	obmówca 15, 34	obrusiec 45
oblewanie 203	obmówienie 230	obrycie 78
oblężenie	obmycie 75	obrząd 304
obleżenie 230	obnażenie 230	obrząd 309
432 obliczaj	obnieczenie 230	

obrzęd 318	ochromienie 231	odalenie
obrzędzenie 230	ochwat 305	oddalenie 231
obrzeczenie 230	ociążenie 231	oddanie 203
obrzezanie	ocieczenie 253	oddawanie
obrzazanie 203	ocieknięcie 261	odawanie 203, 219
obrzezek	ociepka 123	oddawca 34
obrzazek 131	ocięcie 75	oddawiny 180, 180 <i>p.</i>
obrzezowanie	ociętność 88, 101	oddech 305
obrzazowanie 203	ocios	oddłużenie 257
obrzutność 102	oczos 319	oddzielenie
obsiadły 344	ociosanie 220	oddzielenie 231
obsiedzenie 230, 260	ocucenie 231	odegnanie 203
obstąpienie 230	oczanki 122	odejmacz
obsyłanie 203	oczekawanie	otejmacz 69
obszacowanie 203, 223	oczekawanie 203	odejmanie
obszacunek 163	oczekawliwość 101	odimanie 203
obszycie 78	oczekowanie 203	odejście
obuch 376	oczko 159	odeszcie
obucie 78	oczyszczenie	oteszcie 75
obuście 366	oczyścienie 231	odeprza 321
obuw	oczyściciel 167	odeprzenie 231
obów 313	oczytek	odesłanie
obwiąsało 169	ocytek 138	odstanie 203
obwiązanie 203, 220	oczywistość	odetchnienie 231
obwiązanie 221	oczywistość	odezwanie 203
obwinienie 231	oczwiśność	odgłoszenie 260
obwołanie 203	oczwiśność 88, 98	odjechanie 203
obwoływacz 69	oćmienie 231	odjęcie 75
obwód 316	oćwiernica 63	odjimca 34
obyczaj 104	odarowanie 203	odkaz
obyczajność 88	odbicie	otkaz 305
obżalowanie 203	otbicie 75	odkazanie 203
obżarca	odbycie	odkaza 34
obżerca 20	otbycie 75	odkład
obżarca	odchodność 102	otkład 305
obżerca 34	odciągacz	odkładanie
obżarstwo 291	otciągacz 69	otkładanie 203
ochechulec 47	odcinek	odkładzca
ochłoda 321	otcinek 135	otkładzca 34
ochłodzenie 231, 255	odczyszczenie	odkłonny 346
ochłódca 34	otczyszczenie 231	odkrycie
ochopność 88	oddalenie	otkrycie 78
ochotność 88	oddalenie 223	odkupiciel
ochrapienie 231	oddalenie	otkupiciel 167

odkupicielka 112
odkupienie 255
odlecie 376
odleganie 224
odlekczenie
otlekczenie 260
odlew 309
odłączenie
otłączenie
otłeczenie 231
odłoga
otłoga 328
odłożenie
otłożenie 231
odmarszczyzna
odmarchyżna 186
odmawianie
otmawianie 203
odmiana 321, 332
odmienienie
otmienienie 231
odmienność
otmienność 101
odmłódź 313
odmowa
otmowa 321
odmówienie 231
odmyt 376
odnawianie
otnawianie 204
odniepądzenie 261
odnoga
otnoga 376
odnowienie
otnowienie 231
odnóżka 110
odparcie 77
odpędzenie
otpędzenie 231
odpieranie 204
odpłacanie 204
odpłacenie
otplacenie 231

odpłata
otplata 322
odpocznienie
otpocznienie 255
odpoczynienie
otpoczynienie 231
odpoczywadlnica 59
odpoczywadło 171
odpoczywanie
otpoczywanie 204, 222
odpowiadacz
odpowiedacz 69
odpowiadanie
odpowiedanie 204
odpowiedzenie
odpowiedzenie 231
odpowiedź
otpowieź 335
odpowieźca 35
odpór
otpór 305
odpórca 35
odprawianie
otprawianie 204
odpust 318
odpust
otpust 305
odpuszczanie 204
odpuszczenie
otpuszczenie 231
odrapaniec 41
odrobina 299
odrobinka 110
odroby 376
odrośl
otrośl 336
odrząd 305
odrzecza
otrzecza 35
odrzeczenie 232
odrżucenie 232
odrzwie 375
odsiecz 335

odślonienie 232
odstąpienie
otstąpienie 232
odstęp 305
odszczepienie
otszczepienie 41
odumarłszczyzna 186
odumarszczyzna
odumarchyżna
odumerłczyzna
odumiarchyżna
otumarszczyzna 186
odumartek 135
odumór 316
odwadzenie
otwadzenie 232
odważenie
otważenie 232
odwieczerze 376
odwiedzenie
odwiedzenie 232
odwleczenie 232
odwłoka
otwłoka 322
odwołanie 204
odwracanie 204
odwrotnik 153
odzienie 204
odzienie 219
odzieniec 46
odzierca 35
odzierżenie
odzirzenie 232
odziej 313
odziewnica 62
odziomek
odziemek 376
ofiarowanie
oferowanie 204, 219
oganka 116
ogarnianie 204
ogarnienie 232
ogładacz
ogłędacz 69

oglądanie 204
 ogłoszenie 257
 ogłów
 ogłowie 375
 ogniczka 123
 ognisko 160, 161, 162
 ogniszczne 348
 ogniwo 278
 ogniwość 101
 ogonki 138
 ogórek
 ogurek
 ogurki 138
 ogroda 327
 ogrodne 348
 ogrodnik 147, 149
 ogrodzenie 254
 ogrodzenie
 ogrodzenie 255
 ogrojec
 ogrodziec 45
 ogród 313
 ogródek 129
 ogryzek 132
 ohniaczek 137
 ojcołowiec
 oćcołowiec 362
 ojcostwo 22
 ojcostwo
 oćcowstwo
 ojcowstwo 292
 ojczyc
 oćczyc 65
 ojczym
 oczszym
 oczym
 oćczym
 otczym 174
 ojczyste
 oczyste 350
 ojczyzna
 hoćczyzna
 hotczyzna
 oczszyzna

oczyzna
 oćczyzna
 otczyzna
 otszyzna 185
 ojczyzna
 hoćczyzna
 hotczyzna
 oczszyzna
 oczyzna
 oćczyzna
 otczyzna
 otszyzna 185
 ojnica 59
 okazanie 204
 okiennik 149
 okieńce 66
 okiść 299
 oklepacz 71
 oklęk 319
 okładziny 182
 okłamanie 204
 okno 190
 okolica 57
 okółek 127
 okopciałość 98
 okopisko 162
 okowa 328
 okowanie 204
 okowy 351
 okół 311, 318
 okraina 375
 okrajek 132
 okrasa 322, 327
 okraszenie 254
 okrawanie 204
 okrag 315, 316
 okragłość 98
 okrażek 131, 133
 okrażenie 252
 okropność 19
 hokropność 81, 82
 okropność 88, 98
 okrutnik 140
 okrutność 88

okrwawienie 232
 okrzesianie
 okrzasanie 204
 okrzykanie 224
 okrzynek 137
 okup 316
 okupienie 232
 olejarz 266
 olejkarz 266
 olejniczek 127
 olejnik 151
 olejownik 157
 oleszcznik 144
 olesznik
 oleśnik 144
 oliwie 339
 olsze 339
 olszewnik 144
 olsznica 59
 olszyna
 olszyny 178
 olszynka
 olszynki 107
 ołtarznik 147
 ołtarzyk 143
 ołteownik 144
 omamienie 255, 257
 omaszczenie 232
 omawianie 223
 omazanie 221
 omdlenie
 omglenie 232
 omieciny 180
 omienienie 257
 omier-zliwość 95
 omierzienie 232
 omieszkanie
 omieszkanie 204
 omieszkawanie 204
 omieżyświat 364
 omowa 322
 omowca 15
 omówca 35
 omówienie

omówienie 232
omycie 75
omylenie 232
omylne 348
omył 305, 318
omysł 305
omyślenie 232
omywadło 171
omywanie 204
onica 58
oniemiałość 88
oniemienie 232
opacicha 67
opacie 340
opaczyna 299
opalenie 257
opaleniec 41
opałka 117
opas 313
opasanie 221
opasek 132
opatrzenie 232, 256
opatrzność
opatność 88, 101
opiekadnictwo 282
opiekadnictwo
opiekaldnictwo
opiekaldnistwo 284
opiekadlnik
opiekadnik
opiekaldnik
opiekalnik 142
opiekadlny 344
opiekanie 204, 219
opiekanie 260
opiekun 191
opiekunka 113
opiekuństwo 284
opilstwo 289
oplecek 375
opłacanie 204
opłata 331
opłatek 137
opławie 341

opłcenie
opłcenie 232
opłocie 375
opłotki 117
opłynienie 232
opojca 39
opole 375, 376
opolne 348
opolnik 147
opona 334
oponiec 47
oponka 107
opończa 74
opozyczenie 260
oprawa 331, 332
oprawca 35
oprawcowe 280
oprawczanka 119
oprawcze 74
oprawczyzna 179
oprawianie 204
oprawienie 232, 254
oprawne 348
oprawowanie 204
oprza 322
oprzasnek 299
opuchlina 181
opuchłość 88
opuchnienie 232
opusta 329
opuszczanie 204
opuszczenie 232
opuściłość 95, 97
opytanie 204
oracz 69
oranie 204
orczyk 145
ordyniec hordyniec 46
orędownica 354
orędownica 60
orędowniczka 112
orędownik 153
organist 19
organist 274

organista 274
organnik 149
orlica 52
ormiańczyk
ormieńczyk 146
orobczek 138
orzadziw 295
orzechowiec 47
orzechownik 144
orzeszek
orzeshki 138
orzędność 102
orziwa 295
osada
hosada 326, 329
osadnik 147, 156
osadzanie 204, 233
osąd 305
osądzenie 233
osesek 127
osęka 376
osiadłe 350
osiadłość 95
osianie
osienie 219
osica 58
osidlenie 254
osiedlczyzna
osielczyzna 184
osiedlczyzna
osielczyzna 186
osiedle 341
osiedlenie 255
osiedzenie
osiedzenie
osiędzenie 257
osiek 315, 318
osierdzie 375, 376
osiewek 131
osilca 35
osile 340
osilnik 153
osilstwo 291
osina 183, 354

osiołek
 osielek 130
 oskomina 180
 osłabianie 204
 osłabienie 233
 osłana 332
 osławienie 233
 osławność 101
 osłoczlówek 362
 osłodycz
 osładycz
 osłodzicz
 osładzicz 73
 osłodzenie
 osłodzenie 233
 ośłodzic
 osładzic 47
 osłona 327
 osłowienie 233
 osnowa 327
 osobienie 252, 257
 osobność 81
 osobność 88, 97, 98
 osoczca 15
 osoczca 35
 osoczenie 233
 osoka 322
 osoryja 362
 osromocenie 233
 ossię 342
 ostanie 204
 ostatek 133, 134
 ostawienie 233
 ostek 138
 ostępca 35
 ostresz
 ostrzesz 273
 ostrew 278
 ostrężyna 183
 ostroga 103
 ostropest
 hostropest
 ostropes
 ostropezd 363

ostrość 88, 98
 ostrowidz 362
 ostrowzrok 362
 ostroża 296
 ostroże 339
 ostrożenie 254
 ostrożnik 149
 ostrożność 88
 ostrożyja 360
 ostrożyna
 ostrożyny 183
 ostróg 103
 ostrów 295
 ostróżki
 hostróżki 123
 ostrużenie 261
 ostrużynie 261
 ostrwa 294
 ostrzeganie 205
 ostrzek 134, 135
 ostrzenie 233
 ostrzeżenie 233
 ostrzówka
 ostrzewka 123
 ostrzyca 58
 ostrzych
 ostrych 68
 ostrzycz 72
 ostrzystwo 291
 ostrzysz
 ostrysz 272
 ostrzyzne 190
 ostrzyżek 133
 osuch 314
 osutki 117
 oszacowanie
 oszocowanie 205
 oszczep 319
 oszewka 117
 oszkaradzenie
 oskaradzenie 233
 oszukanie 205
 oszustwo 291
 ościca 58

ościen
 osn 175
 ościna 183
 oślątko 159
 oślepienie 233
 oślę 342
 oślica 52
 oślik 143
 ośmioróg
 hośmioróg 361
 ośpice 52
 oświadczenie 233
 oświata 322
 oświecenie 233
 oświeczenie 233
 oświt 309
 otchłannik
 odchłannik 147
 otłok
 otłóg
 otłóg 313
 otoczek 132
 otok 23, 311, 315
 otoka 329
 otracenie 257
 otrąbki
 otrucie 76
 otrzymanie 205
 otwarcie 76, 77
 otwieranie 205
 otworzenie 233, 252
 otwócenie 232
 owczarka 112
 owczarnia
 owczarznia 197
 owczarz 266
 owieczka 110
 owieczki 123
 owien 175, 354
 owiesek 127
 owołanie 205
 owsianki 119
 owsik 142
 ozdnicza

ożnica 59
ozdoba 327
ozdownia 197
ozimczę 342 *p.*, 376
ozimek 376
ozimie 342 *p.*, 376
ozimina 182, 376
oznamienie 233
ozałowanie 205
ożanka
ożenka 123
ożanna 188
ożóg 311
ożydanie 205
ożydle
hozedle
ożegle 376
ożywienie 233
ożżenie 253
pachawica 58
pacholę 342
pacholik 142
pacholek 127
paciernik 149
paczyna 183
padalec 48
padnienie 261
padolek 129
padolek 135
padół
padole 300
paduch 67
padzenie 233
pagór 299, 300
pagórek
pogórek 129
pajęcznik 152
pajęczyna 179
pakszumat
paksymat 273
palec 46
palenie 233
palica 51
paliczka 123

paluch 67
paluchy 68, 354
pałanie 205
pałczyce 58
pałka 123
pałuki 300
pamiątka 107
pamięć
pamięci 335, 336
pamiętanie 205
pamiętne 348, 350
pamiętnik 140
pamrok
pamroka 299, 300
pancernik
pancyrnik 147, 149
pandrów
panrów 300
panew 278
panewka
panic 64, 65
panicy 65 *p.*
paniczek 127
paniestwo
panniestwo 284
panię 342
panna 188
panostwo 292
panosza 273
panoszka 107
panowanie 205
panwica 52
panwiczka 107
państwa 293
państwo 284, 286, 287
papiestwo 284, 286
papin 177
paprotki 109
paprzyca 57
parchawica 58
parchawiec 47
parchawka 123
parobcze 340
parobek 127

parowa 300
parów 299
parskość 101
parszewko 160
parszywica 58
partacz 71
partejka 123
parzelina 184
parzenina 181
parznia 195
parzydło 172
pasek 127
pasiecznia 196
pasiecznik 144
pasieka 300
pasienie 233
pasierbica
pasirbica
pasirzbica 52
pasierbię
pasirbię
pasirzbę 342
pasizyt
pasirzyt 363
pasma 174
pasmuk
pasmug 300
pasożyt
pasorzyt 359
pasternaciec 47
pasternaczek 127
pasternak 125
pasterz
pastyrz
pasturz 270
pastewnik 155
pastrzewie
pasczrzewie 281
pastuch
pastucha 67
pastur 270 *p.*
pasturek 130
pastuszka 110
pastwa 295

pastwisko 162
 pastwischce 73
 paszczęka
 paszczeka 300
 pasznia 195
 paśnik 150
 patenica 63
 patoki 319
 patrzenie 233
 patrzyciel 167
 patynka 107
 pawezka 110
 pawężnik 147
 pawłoka 334
 pazłotka 115
 paznokiec 363
 październik 152
 październice
 październice 20, 339, 341
 październik 193
 październik 159
 październik 339
 październik 368
 pazlerz 267, 270
 pącze 339
 pączek 127, 137
 pagwica 58
 pagwiczka 110
 pąkowie 281
 pątnictwo
 pątnictwo 284
 pątnik 147
 pecka
 pocka 107
 pecyna
 pieczyna 183
 pełnienie 233
 pełność 88, 99
 pepeniec 47
 pergamenista 274
 perleja
 pierleja
 perzyna
 pyrzyna 178

pewność 81
 pewność 88
 pęcherz
 pęchyrz
 pęcherz
 pęchyrz 270
 pęcherzyna
 pęcharzyna 178
 pęcinki 115
 pęd
 pęd 305
 pękal 165
 pękawica
 pąkawica 58
 pękowina
 pąkowina 184
 pępawa
 pąpawa 277
 pępek
 papek 127, 135
 pępel 166
 pęporzeza 354, 358
 pęporzezka 107
 pępowie
 papowie 281
 pępownik
 papownik 144, 157
 pępuch 67
 pętlik
 pątlík 145
 pęto 338
 pianka 123
 piasecznik 151
 piastun 191
 piastunka
 piestunka 113
 piastka 110
 piątek 134
 picie 76, 78
 picuła 173
 piec 315
 piecyk 143
 piecza 334
 pieczalowanie 205

pieczanie 224
 pieczenia 197
 pieczeń 194, 197
 pieczęć 80
 pieczolowanie 205
 piehawiec 47
 piekanie 205
 piekarcze 74
 piekarka 112
 piekarne 348
 piekarnia 197
 piekarz 268
 piekarzowa 279
 piekielnik 148
 piekuta 276
 pieleść 80
 pielgrzymowanie 205
 pielgrzymstwo 284
 pielnik 144
 pielucha 67
 pieluszka 107
 pieniążek 130, 138
 pienica 54
 pienidło 172
 pienie
 pianie 205, 252
 pieniądze 233
 pieniądze 51
 pieniądze 144
 pieniądze 150
 pienka 123
 piennik 144
 pieprzyca 58
 pieprzyk 142
 pierca
 pierza 35
 pierctwo 284
 piernik
 pierznik 156
 pieróg
 piróg 103
 pierściel
 piński 166
 pierścieniec

pirścieniec 44
 pierścienik 144
 pierwianki
 pirzwianki 120
 pierwiczno
 pirzwiczno 190
 pierwieniec
 pirzwieniec 44
 pierwienię
 pirzwienię 354
 pierwieśnię
 pirzwieśnię 354
 pierwina
 pirwina 182
 pierwizna
 pierzwizna 184
 pierwnię
 pirzwnię 354
 pierworodek
 pirworodek 360
 pierworodzenie
 pirworodzenie 359
 pierworodzeniec
 pirworodzeniec 359
 pierworodzeństwo
 pirworodzeństwo 360
 pierworodziec
 pirworodziec 359
 pierworodzone
 pirworodzone
 pirzworodzone 350
 pierworódtwo
 pirworódtwo
 pirzworódtwo 360
 pierwospy
 pirwospy
 pirzwospy 360
 pierwość
 pirzwość 99
 pierwośnię
 pirzwośnię 363
 pierzchanie
 pirzchanie 205

pierzchliwość
 pirzchliwość 95
 pierze 339
 pierzeja 105
 pierzyna 179
 pierzynka 110
 piesek
 psek 130
 piestrec 47
 pieszczenie 233
 piesznia 196
 pieszy 344
 pieśniotworka 358
 pieśń 263
 pietruszka
 piotruszka 123
 pięcilist 364
 pięciornik 144
 pięćiparcic 364
 pięćiparcica 364
 pięćiparściec 364
 pięćipierścic 364
 pięćipierściek 364
 pięćipiędek 363
 pięćdziesiątownik 157
 pięćdzieśnik 155
 pięćpalców 390
 pięćparcic 368
 pięćparcica 368
 pięćpierściec 368
 pięćpiestrzyca 368
 piędziesiąk 155
 piędzimąż 363
 piękność 99
 piękność 88
 piętoparcica 363
 piętoparcica 364 *p.*
 piętoparcica 364 *p.*
 piętro 265
 pijak 124
 pijanica
 pijenica 56
 pijaństwo 293

pijawica 58
 pijawka 123
 pilchowina 180
 pilnik 155
 pilność 89, 95, 101
 pilśniak 125
 pilśnianka 118
 piłarz pilarz
 piłatyk 164
 piłecznik 150
 piłka 108, 115
 pintowanie 275
 piołun
 piołun
 piołyn 191
 pionik 156
 piorun 191
 piosnka
 piasnka
 piastnka
 piesnka 108
 Piotruziele
 pietruziele 368
 pirdziel 166
 pisadło 171
 pisanie 220, 222, 223
 pisarstwo 284
 pisarz 268
 pisarzowa 279
 pisidło 172
 pisklę 343
 pismo 174
 piszczba 31, 32
 piszczec 43
 piszczek 133
 piszczel
 piszczal 165
 piśmidło 172
 piśmię 174
 piwnica 61
 piwniczny 344
 piwnik 144
 piwo 294
 piwonka 109

piwowar 358
placek 137
plachowica
plechowica 56
plaskanie
pleskanie 205
plaszek
pleszek 127
pląsanie 205
plątonogi 359
plechownica 63
plemiennik
plemienik 140
pleszka 123
pleszyki 144
pleśniec 44
pleśniwiec 47
pleśń 263
plewa 294
plewnia 195
plewnik 151
pliszka
pliska 123
plonnik 153
plszczenie 257
plugastwo 290
plugawość 99
pluskanie 205
pluskwa 294
pluta 334
plutwa 295
plwacz 69
plwocina 184
placa 328, 328 *p.*
placenie 233
plachetka 110
placie 339
placież 296
placz 305
plak 305
plakanie 205
plaksa 271
plaszczyk 143
platek 135

platek 127
płatnerka
pletnerka 113
płatnerz
płatnar
płatnarz
płatner
płatnierz
płatnirz
płatnyrz
pletnarz 271
płatność 96
płatwica 54
pławca 35
płaszka
bleszka 123
płasznik
blesznik 144
pletne 189
pletnik 150
płochosć 95
płocica 51
płodność 89
płodzenie 233
płomienie 339
płonina 26, 182
płonka 108, 115
płoność 89
płoskunki 109
płoszczycza 59
płócienniczka 112
płóciennik 150
płóczywłos 363
płód 314, 318
płóska 110
płóz 311
plukanie
plókanie 205
plużycza 52
płynienie 233
plytnica 63
pnibok 364
pniewie 281
pobicie 76, 79

pobieg 318
pobiegły 344
pobielenie 233
pobierca 35
pobieżenie 261
poborca 35
poborek 127
pobór 313
pobranie 205
pobrudzenie 253
pobreszczanie 275
pobreszczanie 260
pobrzeżne 348
pobudek 133
pobudka 116, 117
pobudowanie 220
pobudzenie 234
poburzenie 234
pobydlenie 234
pobył 276
pobytek
pobył 127
pocałowanie 205
pocenie 234
pocestny 346
pochlebca 35
pochlebnik 153, 156
pochlebstwo 293
pochlebstwo 291
pochodnia 196
pochodzenie 257
pochówek 127
pochop 305, 318
pochód 305
pochrona 329
pochwacenie
pofacenie 234
pochwaćca
pochwaćca
pofaćca 35
pochwalenie
pofalenie 234
pochwała
pofała 20, 322

pochwat 318
pochwiejanie 224
pochwiścieł 166
pochybień 257
pociasek
pociask 137
pociądzanie 205
pociecha 322
pociecz 337
pocierpka
pocirpka 123
pocieszenie 234
pocieszyciel 168
pocieszycielka 112
pocirpka 122
początek 131
początek 132, 135
poczciwość
poćciwość 89
poczeladnik 377
poczesność 81
poczesność
pocześnieść 89
pocześliwość 89
poczęcie 76
poczętność 101
poczliwość 81
poczliwość 89
poczwa 354
poczwar 334
poczynanie 223
poćbiega 368
podanie 205
podań 192
podarze 341
podarzenie 252
podatek 132
podawanie 205
podawca 35
podbiał 380
podbródek 379
podbudzenie 234
podchwactwo
442 podchwactwo 293

podczaszy
podczasze
podczesze
podczeszy 379
podczaszyna
podczeszyna 179
podczos 319
poddanie 205
poddaniec 42
poddany 344
poddąńczyna 185
poddymne 20
podejście
podeżnienie
podeżnienie 257
podeprzenie 234
podeptanie 205
podeszwa 328
podeśron
podeśrzon 380
podfutrowanie 219, 221
podgaje 379
podgardlek 379
podgórek 379
podjazda 332
podjemca
poimca
podymca 40
podkadzenie 257
podkanclerzy 380
podkład 313
podkolan 380
podkomornik 300
podkomorzy
podkomorze 379
podkomorzyc 64
podkomorzyna 179
podkoni
podkonia 380
podkróle 380
podkupień 193
podkupnik 153
podkurzacz 69
podlaska 380

podlaszczak 380
podlaszczek 138
podłęże 379
podłoga 328
podłowczy
połowcze 300
podłowczyna 179
podmaśle 378
podmiota 329
podmycenie 234
podniebie 379
podniebienie 379, 380
podniebios 379, 380
podniecenie 234
podnies
podniesy 305
podniesienie 234, 252,
255
podnieta 322
podnoga 379
podnos 320
podnóż 379
podnówek 379
podoba 322, 331
podobieństwo 289, 290
podobizna 185
podobność 89, 99, 101
podole 300
podolszewnik 301
podołek 135
podołki 379
podół 300
podół
padole 299
podparcie 76, 77, 78, 79
podpaszek 379
podpaszyca
podpasica 56
podpiastun 301
podpieracz
podpiracz 69
podpieranie
podpiranie 205
podpiersnik

podpirśnik 379
 podpisanie 220
 podpłomyk 379
 podpomoc 335
 podpomoczenie 234
 podpomoczyiel 168
 podpora 322, 331
 podrapienie 234, 252
 podrażec 47
 podrosłek 134
 podróstwo 288
 podróślstwo 290
 podrózec 47
 podróznik 144
 podróznik 153
 podrózný 344
 podrzązek 138
 podrzeźniacz 69
 podrzeźnianie 205
 podrzeźnienie 260
 podrzędczy
 podrzęczcze
 podrzęcze 380
 podsadek 135
 podsadkiny 262
 podsędek 380
 podsędkowa 279
 podsędzie 380
 podsędztwo
 podsędstwo 354
 podsędztwo
 podsędstwo 284
 podsiębicie 79, 390
 podsięboje 390
 podskarbek 380
 podskarbi
 podskarbie 380
 podsłuchanie 205
 podstarości 380
 podstata
 postata 352
 podstatność 99
 podstawa 332
 podstawek 132

podstoli
 podstole 379
 podstolina 179
 podszyicie 78
 podtoczka 123
 podtulenie 234
 podtyczka
 potyczka 117
 podustek 380
 podustwa 380
 poduszczanie 205, 234
 poduszne 348
 podwale 341, 379
 podwał
 podwała 379
 podwałek
 podwálka 127
 podwiązanie 221
 podwiczka 108, 110 *p.*
 podwieczorkowanie 205
 podwierzbie
 podwirzbie 379
 podwijadło 171
 podwijeczka 110
 podwika 123
 podwoda 19, 322
 podwodne 348
 podwodnik 153
 podwodowstwo 293
 podwojewodzi
 podwojewodzie 380
 podwojski 300
 podwołowe 19
 podworne 348
 podwornik 148
 podworowe 348
 podwozowe 189
 podwożne 348
 podwód 19
 podwód 304 *p.*, 305
 podwództwo 293
 podwój 334
 podwórze 377
 podwóz 304 *p.*

podwóz 305
 podwrócenie 255
 podwyższenie
 podwyszenie 234
 podymczyzna
 poddymczyzna 186, 378
 podymne
 poddymne 20, 377, 378
 podymowe 377, 378
 podymszczyna 184,
 184 *p.*, 378
 podymszczyna 186, 378
 podzieckowanie 205
 podziękowanie 206
 podziwienie 234
 podżwiganie 206
 podżwiżenie 260
 podżeganie 223
 pofaćca 19
 pogabunek 163
 pogadka 118
 poganiacz 69
 poganienie 234
 poganin
 paganin 26, 176
 poganka 113, 354
 pogaństwo 287
 pogębek 377, 378
 poginienie 234
 pogłada 322
 pogłodek 377
 pogłowie 376, 377, 378
 pogłównie 348
 pogłówszczyna 186, 378
 pogoda 322
 pogon 305
 pogoń 335, 335 *p.*
 pogorszenie 234
 pogorzenie 234
 pogórze 300
 pogrodzianin
 pogrodzienin 176
 pogrodziec 44, 47
 pogroza 322

pogródka 116
pogrzeb 305, 315
pogrzebca 35
pogrzebienie 260
pogwizdanie 206
pohańbiciel
pogańbiciel 167
pohańbienie
pogańbienie 234
pohańbiły
pogańbiły 344
pojazd 305, 309
pojeżdżacz 69
pojeżdżanie 206
pojęcie 76
pojmowanie 206
pokajanie 206
pokalanie 220
pokalenie 234
pokał 312
pokaranie 206
pokarm 312
pokarmienie 254
pokazanie 206
pokazowanie 206
pokażnienie 257
pokażń 192
pokątnik 377
pokątnik 378
pokiwanie 206
pokłask 320
pokłaskwa 294
pokłęcie 76
poklinanie 206
pokład 305, 313, 315
pokładanie 206
pokładnica 62
pokłodne 190
pokłon 305, 316
pokłonienie 234
pokłonne 348
pokłucie
pokłócie 76
pokoczyn

pokocin 177
pokoczyna
pokocina 183
pokoik 143
pokojność 89
pokolenie 378
pokonanie 223
pokora 322
pokorność 89
pokos 314
pokoszczenie 234
pokoszenie
pokosienie 234
pokowne
pokowowe 190
pokój 305, 315
pokrątką 118
pokręcić 47
pokręta 328
pokrów 312
pokrycie 78
pokryciec 41
pokryctwo
pokrystwo 284
pokrywka 116
pokrzyk 305, 320
pokrzywnik
koprzywnik 156
pokup 313
pokupa 331
pokupienie 234
pokupne 348
pokupowanie 223
pokusa 322
pokusiciel 167
pokuszenie 234
pokuśca 35
pokuta 322, 331
pokutowanie 206
polana 192
polanie 275
polanka 110
polecenie 235
polednia 196

polej
polepszenie 235
polepszenie 257
poleśny 377
poleśny 378
polewka 116
polewka 117
policz 377, 378
policzebna 192
policzek 127, 378
policzek 377, 378
policzenie 235
policzkowanie 206
policzne 348
politowanie
polutowanie 206
polizacz 71
polnica 63
polnik 144
polubienica 53
polubieniec 42
polubieńca 333
południk 153, 378
połudzenie 235
poługwiczne 377
poługwiczne 378
poławie 377
połaz 316
połec 80
połknienie 235
połoga 328
połok 319
połokty 377
połomienie 235
połowa 280
połowica 50
połowień 194
położenie 235, 254
położenie 255
położenie 256, 257
połóg 305, 309, 317
południca 54
południe 365
poługrosza 364 p.

połukufek 364 *p.*
 pomaganie 206
 pomaszczenie 254
 pomawianie 206
 pomazanie 206
 pomazaniec 42
 pomdlenie 235
 pomek 137
 pomiaru
 pomiera 322
 pomiarek 131
 pomiedznik 377, 378
 pomienienie 235
 pomierzenie 235
 pomiot 318
 pomiotło 169
 pomłość 101
 pomniejszenie 235
 pomnienie 235
 pomnożenie 235
 pomoc 335, 335 *p.*, 336
 pomocne 348
 pomocnica 53, 354
 pomocnik 140, 154
 pomowa 322, 326
 pomożenie 235
 pomówca 35
 pomówienie 235
 pomsta 322
 pomszczenie 235
 pomściciel 167
 pomyje 351
 pomyk 320
 pomyślenie 235
 ponękanie 222
 ponęta 322
 poniedzialek 377, 378
 poniewolne 348
 ponik 317
 poniklec 47
 poniżenie 235
 ponocki 378
 ponowienie 235
 pooranie 206

popasienie 235
 popaśca 35
 popełnianie 206
 popełniiciel 167
 popełniiciel 15
 popełnienie
 popielnienie 235
 popędzanie 206
 popędziciel 168
 popielec 46
 popielica 52, 58
 popielnik 150
 popiersiny 378
 popiersnik 377
 popiniec 47
 popis 314
 popisanie 220
 popisnik 153
 popłata 328
 popłatek 127
 popłoch 306
 popodynia
 popodyni
 popadynia 262
 popona 334
 poponiec 47
 popowa 279, 280
 popowic 64
 poprawienie 235
 poprawkowanie 223
 popręg 312
 poprężnik 156
 poprzysiężenie 257
 popuzenie 261
 poradlczyzna 378
 poradlczyzna 186
 poradlenie 235
 poradlne
 poradne
 poralne
 poredlne 348
 poradlny 344
 poradenie 235
 poramienie 377

porażka 118
 porażka
 porazka 116
 porąb 317
 porąbienie 236
 porąbka 118
 poraganie 206
 porca 35
 poręba 329
 porębca
 porębca 39
 poręcz 378
 poręcze 377
 poręczenie 252
 poręcznik 153
 poręczyciel 167
 poręka 322, 337
 poroczki 137
 poroda 326
 porodzenie
 porodzenie 235, 253
 porodziciel 167
 porodzicielka 112
 porokowanie 206
 porośle 341
 porozumienie 235
 poroże 377
 poród 318
 porubienie 261
 porubnik
 poróbnik
 porobnik 156
 poruszcza 35
 poruszenie 235
 porysz 273
 porządność 89, 96
 porzeczce 377, 378
 porzeczki 109
 porzeczne 348
 posada 322, 330
 posadka 116, 117
 posadne 189
 posadzenie 236
 posażenie 236

posażne 350
 poselca 39
 poselstwo 284, 286, 287
 poseł 313
 poselkiny 262
 posiadacz 69
 posianie
 posienie 206
 posieczenie 236
 posiedle 341
 posiedlenie 236, 255
 posiedzący 344
 posiedzenie
 posiedzenie 253
 posiew 313
 posiewki 134
 posiębierze 390
 posilenie 236
 poskrobek 135
 posłanie
 posłanie 206, 220, 221,
 222
 posłaniec 42
 posłuchanie 206
 posługa 323
 posługowanie 206
 posłuszca 35
 posłuszeństwo 290
 posłuszeństwo 289
 posłuszne
 posłuszne 348
 posłuszość 89
 posłuszenie 236
 posoba 334
 posoka 334
 pospolitnica 55
 pospolitność 81
 pospolitność 99
 pospolitność 89
 pospolitowanie 206
 pospolitność 98
 pospolitstwo
 postpółstwo
 postwółstwo 289, 290

posromanie 206
 posromienie 234
 posromność 89
 posromocenie 234
 postać 80
 postarzenie 256
 postaw 318
 postawa 332
 postawek 132
 postawiec 46
 postawienie 236
 postawnik 155
 postępnica 63
 postradanie 206
 postrobienie 236
 postrobieństwo 293
 postronek 377
 postrużki 123
 postrzał 320
 postrzelon 346
 postrzygacz 69
 postrzygadlnia
 postrzygalnia 196
 posucie 76
 poswarzenie 236
 posypanie 206
 poszczenie 236
 poszczwanie 206
 poszewka 110
 poszwa 329
 poszwica 50
 poszycie 78
 poszyjek 377, 378
 pościel 336
 pościela 328
 pościelica 58
 pościenie 377, 378
 pościganie 206
 pościnki 378
 pośladek
 pośladek 134, 353
 poślubienie 236
 pośmiech 66
 pośmiewanie 206

pośpiech 66
 pośpiewadlna 188
 pośraccy
 pośraccy 104
 pośraccie
 pośraccie 236
 pośrednik
 pośrednik 140
 pośrodek
 pojrzodek
 pojśrodek
 postrzedek
 pośrodek 377, 378
 poświadczenie 236
 poświata 323
 poświecenie 236
 poświecanie 206, 222
 poświecenie
 poświecenie 236, 252
 poświeciciel 168
 poświecowanie 206
 poświecne
 poświecne 348
 poświecna 55
 poteczne 348
 potęchnienie 236
 potęp 306
 potępa 323, 332
 potępa 39
 potępienie 236
 potłoczony? 72
 potkanie 206
 potłoczenie 236
 potłumienie 236
 potoczek 130
 potocznik 144
 potoczysko 160
 potok 306, 311
 potop 306, 306 p., 311
 potopa 323, 331
 potopienie 236
 potraw 378
 potrawa 332
 potrawiny 182

potrącenie 236
potrestnica
potreśnica
potrzestnica
potrześnica 61
potrębacz 71
potrzeba 334, 334 *p.*
potrzebizna 185
potrzebizno 101
potrzebizność 89, 101
potrzebność 89
potrzowizna 187
potukanie 275
potuknienie 260
potulność 89
potwarca
potwarzca 15, 35
potwarne 348
potwarstwo
potwarzstwo 291
potwarz 335
potwarzenie 236
potwarznica 60, 354
potwierdzenie
poćwirdzanie 207
potwierdzenie
poćwierdzenie
poćwirdzenie
potwierdzenie
potwirdzenie 236
potwierdzicielka
poćwierdzicielka 112
potyczel 165
potykanie 207
powaba 322 *p.*, 323
powabne 190
powąchanie 221
powąz 319
powerek
powyrek 137
powiadacz
powiedacz 69
powiadanie

powiedanie 207
powiastka 108
powiatok 127
powidła 172
powieczka 108
powiedzenie
powiedzenie 236, 257
powielenie 236
powiesitki 121
powieść 79
powietnik 148
powietrze 341
powinik 143
powinność 89
powitanie 207
powłóczca 35
powłóczenie
powleczenie 236
powodek 131, 135
powodowstwo 293
powodzie 377, 378
powojnik 144, 155
powolenie 236
powolne 348
powolność 89
powołanie
powołane 207
powołczyzna 186, 378
powołkowczyzna 187
powołowe 19, 378
powołowszczyzna
powołoszczyzna
powołowczyzna 36, 184,
184 *p.*, 186, 187,
378
powonianie 221
powonienie 254
powonka 117
powozowe 348
powoźne 348
powód 317
powódca
powójca 40
powództwo

powództwo
powództwo 293
powódź 378
powój 320
powóz 304 *p.*, 306
powroźnik 150
powrósło
powrósło 169
powróż 319
powróżek 127
powstanie 207
powściąganie 207
powściągnięcie 236
powyskanie 275
powyższanie
powyszanie 222
powyższenie
powyszenie
powyszczenie 236 *p.*, 257
powyższowanie
powyszowanie 224
pozbawienie 237
pozdrowienie 237
pozdrowieństwo 288, 289
pozew 306
pozewne 348
poziemczyzna 187, 378
poziewanie 207
poziomka
poziemki
pozimki 378
pozłota 328
pozłotka 108
pozłotka 116
poznanie 207
pozór 319
pozwanie 207
pozyskanie 207
pozywacz 69
pozywanie 207
pożar 319
pożarcie 76
pożądanie 207
pożegnanie 207

pożegnaniec 42
pozeradło
pozyradło 170, 171
pożezca 35
pożoga
pożega 323
pożostwo
pozewstwo 288, 291
pożyczacz 69
pożyczca
pozycca 35
pożyczenie 237
pożytek
pożytki 136
pożywanie 207
pożywienie 254
pożzenie 237
pójście
poście
poszcie 76, 78, 79
półachtele
połuchtele 364
półbocheńca
połubochęńca 365
półbruc 366
półćwiartek
połuczwarek 364
półdworze 365
półdworzyczny 366
półdziałek
połudziałek 364
półgrosza
poługrosza 364
półgroszek
poługroszek 365
półgrzywnie
poługrzywnie 365
półhufnica
połhufnice 366
półkęsek
połukęsek 365
półkłodek
połukłodek 365
półkłódzie

połukłódzie 365
półkopek
połukopek 365
półkopie
połukopie 365
półkorca
połukorca 365
półkorcze
połukorcze 365
półkoszek
połukoszek 366
półkufek
połukufek 365
półkwartna 365
półładrze 366
półłatek 366
półłanek
połulanek 365
półłanie 365
półmiarek
połumiarek 365
półmierze
połumierze 365
półmordze 365
północ
połunoc 365, 366
północy
połunocy 390
półpłacie
połupłacie 366
półpługa 366
półpokolenie
połupokolenie 365
półrzytek 366
półstawne
połstawne 365
półsztuczek
połusztuczek 365
półśledzie
połuśledzie 365
półtaraśnica
połtaraśnice 366
półustawa 365
półwazek

połowazek 365
półwłóczek
połowłóczek
pułowłóczek 365
półżredek
połżredek
połużredek 365
późnik
poźnik 144
prababa 301
praciotka 301
pracowanie 207
pracza 113
pradziad 301
pragliwość 101
pragnienie 237
pragność 89
prałactwo
prełactwo 285
prasółka 115
prastryj 301
praszywiec 47
prawca 35
prawda 102
prawica 56
prawidne
prawiedne 349
prawidlnik
prawidnik
prawiedlnik 142
prawidło 172
prawizna 185
prawnik 148, 156
prawnuczka 114
prawnuk 301
prawnuka 333
prawota 275
prawotworzenie 359
prawowanie 207
prażmo 174
prażniczne 349
prażnik 156
prącie 339
prątek

- prętek 127, 136
 prebendarz 267
 prejawienie 237
 prędkość 89
 pręgierz 270
 probostwo 285, 287
 probój 319
 prochnica 63
 profecja profecja 105
 profesja profesja 105
 progowe 349
 przejazd 318
 prokuracja
 prokuracja 105, 354
 prolistnik 144
 promnica 59
 promyk 164, 354
 proporzec 47
 prorocstwo
 prorocstwo
 prorocstwo 285, 286
 proroczek 118
 prorok 310
 prorokini
 prorokini 262
 prorokowanie 207
 prosiątko 159
 prosićielka 112
 prosień 193
 prosiniec 44
 proskurnica
 praskomica
 proskomica 60, 62
 prostak 125
 prostoć 81
 prostoć 89
 prostota 275
 prostynia 262
 proszczec 47
 proszczek 138
 proszek 128
 proszek 138
 proszenie 237
 prosba 32
 prośniec 47
 prośnowość 82
 prowadzenie 237
 przewodnica 185
 prowód 319
 próchno 190
 próchność 101
 próżnochód
 próżnochód 360 *p.*, 367
 próżnoć
 próżnoć 81
 próżność
 próżność 89, 99
 próżnowanie
 próżnowanie 207
 pryskanie 222
 przą 323
 prząki 109
 przasnek 134
 przasnice
 prześnice 56
 przasność
 prześność 89
 przączek 138
 przączka
 przączka 123
 prząsła
 prząsła
 prząsła 123
 przątek
 przątek ? 137
 przążka
 prząsła 123
 przebieg 306
 przebieganie
 przebieganie 207
 przeboje 352
 przebroda 330
 przebród 316
 przebrzeże 382
 przebył 276
 przebytek
 przebytek 131, 133, 134 *p.*
 przebywacz 69
 przebywanie 207, 222
 przebywca 35
 przechadzanie 207
 przechodzenie
 przechodzenie 255
 przechodząca 36
 przechowanie 207
 przechowywanie 207
 przechód 311, 313, 316
 przechrząta
 przekrząta 337
 przechwalenie
 przeżalenie 237
 przechwała 323
 przeciąż 336
 przeciążenie 257
 przecieś 314, 336
 przecinaw 277
 przecios 315
 przecios 318
 przeciotka 301
 przeciwanie 207
 przeciwienie 237
 przeciwić 319
 przeciwiństwo
 przeciwiństwo 289
 przeciwmowa
 przeciwmowa 323
 przeciwmówienie
 przeciwmówienie 237
 przeciwnica 60, 354
 przeciwnik 153
 przeciwność 89, 99
 przeciwnota 275
 przecznica 56
 przecznik 157
 przeczołka 120, 353
 przedanie 207, 219
 przedawanie 207
 przedawca 36
 przedawnik 156
 przededch 319

- przeden 381
 przedłużenie 237
 przedmieszczanin
 przedmieszczenin 176
 przedmieście 381
 przedmowa 381
 przednica 56
 przedniczka 108
 przedobycie 78
 przedół 380
 przedpiekle
 przepiekle
 przedpiekło 381
 przedpiwnicze 381
 przedrapnienie 261
 przedrożenie 237
 przedrzykamień 364
 przedsobnica 56
 przeduch 319
 przedwieczorkowanie 381
 przedychanie 223
 przedziad 301
 przedział 317
 przedźwięczywa
 przeźwięczywa 295
 przegabanie 219
 przegarżanie 208
 przegładca
 przegładzca przegłędzca 36
 przegon 306
 przegorzan
 przygorzan 346
 przegrażanie 208
 przegroda 327, 330
 przegrodzenie 254
 przegroza 323, 332
 przeigra 323
 przeigranie 219
 przejazd 306
 przejrzenie
 przeżrzanie 237, 275
 przejrzenie
 przeżrzenie 257
 przejrzyciel
 przeżrzyciel 168
 przejście
 przeście
 przeszcie 76
 przejście
 przeście
 przeszcie 77, 79
 przekaz 312
 przekaza 323, 332
 przekazanie 208
 przekązenie 237
 przekąsitytel 166
 przekiedka 381
 przekleństwo
 przekłństwo 291
 przekłęcie 76
 przeklinanie 208
 przekład 306, 312
 przekłucie
 przekłócie 76, 77
 przekonawca 40
 przekop 315
 przekopa 329
 przekopanie 208, 222
 przekopek 133
 przekopiszcze 73
 przekora 334
 przekorzyzna 185
 przekowy 351
 przekreszenie 261
 przekroczenie 261
 przekup 318
 przekupień 193
 przekupka 115
 przelanie 208
 przelasek 383 p.
 przelaszczka 383
 przeleganie 223
 przelewanie 208
 przelicie 76
 przelaja 381
 przeląg 382
 przelężec
 przelaziec 47
 przełoga 332
 przełomienie 237
 przełożenie 237, 258
 przełożność 101
 przełożony 344
 przełóg 318
 przemiana 323
 przemieniacz 69
 przemienianie 208
 przemienienie 237
 przemienność 89
 przemierze
 przemirze 340
 przemieszkanie 208
 przemieszkawanie 208
 przeminęłość 89
 przeminienie 237
 przemirzenie 237
 przemorzenie 258
 przemowa 326
 przemożność 89
 przemówca 36
 przemówienie 237
 przemysłenie 237
 przemyt 306, 317, 318
 przemyta 323, 331
 przemytne 189
 przemyto 339
 przenagabanie 208
 przenajem 317
 przeniesienie 237, 252
 przenikłość 89
 przeoranie 208
 przeorek 131
 przepadek 133
 przepadnienie 237, 261
 przepaska 116
 przepastność 81
 przepastność 89
 przepaść 79
 przepatrność 89
 przepierzycza 58
 przepiórka 123
 przepis 306, 315

przepite 349	przestapacz 69	przewory 352
przepochwacenie 260	przestapanie 208	przewoźnik 153
przepołudnica 56	przestapienie 238	przewód 306
przepomaganie 208	przestęp 306	przewód
przepowiadacz 69	przestęp 311, 320	przewody 310
przepowiadanie	przestępca 36	przewóz 304 <i>p.</i> , 317
przepowiedanie 208	przestępnik 153	przewóz 306, 316
przepowiednica 60, 354	przestępowanie 208	przewrotnik 140
przepowiednik	przestraszenie 238	przewrotność 90
przepowiadnik 153	przestrzech 382	przewrócenie 238
przepowiedzenie 237	przestrzelon 345	przewrótca
przepowieść 79	przeszówka 123	przewróćsa 36
przepór 317	przeszywacz 69	przewsie 381
przeprawie 381	prześcieradło	przewuj
przeproszenie 237	prześcirać 172	przeuj 301
przeprzenie 258	prześladnik 153	przewycięzca 36
przepusta 332	prześladność 101	przewyższenie
przepuszczenie 237	prześladowacz 70	przewyszenie
przerabianie 208	prześladowanie 208	przewyszenie 238
przerażenie 237	prześladowca 36	przezczasne 382
przerębel 336 <i>p.</i>	prześląg 320	przezden 381
przerębl	prześpiech 66	przezdenność 97
przerąbl 336	prześpiwanie 208, 223	przezdroga 381
przerowa 334	przeświew 317	przezdroże 381
przerwa 330	przetarżon	przezdziatkini
przerwanie 208	przitarżon 346	przezdziatkini 382
przerwipas 364	przewał 318	przezdzieciństwo 382
przerwipęp	przeważność 90	przezgrzesze 382
przerwipap 364	przewiarstwo 382	przekoszt 381
przerwisko 162	przewiedzenie	przezliczność 81
przerycie 76, 237	przewiedzenie 238	przezliszność 90
przesiedlenie 238	przewiercenie 238	przezmańdek 382
przesiek 312	przewiercie 341	przezmiat 319
przesieka 322 <i>p.</i> , 323,	przewinięcie 238	przezmierność 90
330, 331	przewinna 188	przeznanie 224
przeskora 334	przewiństwo	przezownik 154
przeskórka 108	przezwiństwo 20	przezpicie 381
prześlanie 208	przewleczenie 238	przezpieczność 90
przestanie 208	przewłoka 330, 331	przezpieczstwo 382
przestań 192	przewnuk 301	przezprawie 382
przestark 319	przewoda 332	przezprawność 90
przestarzyn 177	przewoda 323	przezumnność 90
przestawa 277	przewodnik 153	przezwiarek 382
przestawka 117	przewodzie 381	przezwiarstwo 382

przezwiństwo
przewiństwo 382
przezvisko 162
przewodzie 382
przezysk 313
przezyskanie 208
przeżak 125
przeżeganie 208
przeżeganiec 42
przeżżenie 260
przędza 328, 332
przędzono 191
przędziwo 278
przęsło 169
przęśleń 193
przęslica 52
przęslik 146
przodek 135
przodochodźca 360
przybliżenie 238
przybok 382
przybranie 221
przybytek 131
przybytek 134, 134 *p.*
przybywanie 208
przycharcie 383
przychodzący 344
przychodzień 193
przychodźca
przychodca 36
przychód 306, 316
przychylenie 258
przyciśnienie 238
przyczyna 323, 327, 328,
332, 337
przyczynek 132
przyczynienie 238
przyczyńca 36
przydanie 208
przydatek
przydatk 132
przydawek 136
przydziałek 132
przysłana 323

przyganianie 208
przyganienie 238
przyganne 349
przygiełki 109
przyglądanie 208
przyglądca
przyglądca
przyględca 36
przygoda 330
przygoda 323
przygodność 90
przygodzenie 238, 258
przygorzan 27
przygórek 383
przygórze
przegórze 382
przygórze
przegórze 383 *p.*
przygrodzie 383
przygródek 128
przyjaciół 167
przyjaciółstwo 285
przyjaciółka 112
przyjaźń 263
przyjechanie
przyjachanie 208
przyjemca 36
przyjemność 95
przyjęcie 76
przyjęcie 79
przyjmanie
przyimanie 208
przyjmowanie
przyjmowanie 208
przyjrzenie
przyżrzenie 238
przyjście
przyście
przyszcie 76
przykadek
przekadek 383
przykadek
przekadek 383 *p.*

przykaz 306
przykazanie 208
przykaziciel 168
przykazowanie 208
przykażń 192
przykład 306, 317
przykładanie 208
przykładność 90, 95
przykop 393
przykopa 329
przykopa 393
przykora 334
przykoszki 383
przykość 90, 97
przykrycie 76
przykrycie 78, 79
przykryciec 41
przykrywadło 170
przyłasek przelasek 383,
383 *p.*
przylepa 328
przylubienie 238
przyłanek
przełanek 383
przyłaźbienie 260
przyłbica
przełbica 383
przymawianie 208
przymaczenie
przymęcenie 238
przymiar 313
przymiarek
przymierek 132
przymierze
przymirze 340
przymierzenie
przymirzenie 238
przymieszanie 219
przymiętnik
przymiotnik 20, 383
przymiot 319, 320
przymowa 323, 326
przymówca 39
przymówienie 238

przymówka 383
przymrozie 340, 341
przymylenie 260
przymyt 313, 317
przymyta 331
przyniesienie 238
przyodzianie 221
przyodzienienie 219
przyodziewanie 221
przyorek 132
przypadek 306, 314
przypadek 128
przypadnienie 252
przypadzenie 238
przypędzenie 255
przyplata 332
przyplódek 132
przyplód 311
przypomaganie 209
przypomożenie 260
przypowiadanie
przypowiedanie 209
przypowiaś
przypowieś 306, 309, 317
przypowiaśtek 128
przypowiedzenie
przypowiedzenie 238
przypowieszczanie 209,
220
przypowieszczenie 238
przypowieszczenie 254
przypowieść 79
przypozew 306
przypozwanie 209
przyprawa 327, 332
przyprawca 40
przyprawienie 238, 258
przyprawowanie 209
przypuszczenie 258
przyręba 330
przyrodność 90
przyrodzenie
przyrodzenie 238, 255, 258
przyrodzeniec 41

przyrodzeniec 289
przyrodzoność 90
przyrok 319
przyrównanie 209
przyrządzenie 261
przysadek
przysadka 136
przysąd 314
przysądne
przysądnie 349
przysądzenie 238
przysiewek 136
przysięga 323
przysięganie 209
przysięstwo 291
przysiężenie 238
przysiężne 349
przysiężnictwo 285
przysiężnik 141, 154
przysionek
przysienek 383
przysiółek
przysiadłek
przysiałek
przysiodłek
przysiołek
przesiółek 383
przyskirzyca
przyskirzyce
przyskirzyce 384
przyskórka 115
przysłanie 209
przysłowie 383
przysłuch 311
przysłucha 330
przysłuchanie 209
przysługowanie 209
przysoszki 383
przystaje 341
przystanie 209, 222
przystań 192
przystaw 310, 318
przystawa 332
przystawka 117

przystąpienie 239
przystęp 306
przystępa 330
przystępowanie 209
przystojność 101
przystrzech 383
przystresze 383
przysuszki 117
przyszwa 328, 332
przysławownik 156
przytacza
przyczca 332
przyczenie 260
przytka 328, 332 p.
przytknienie 239
przytrafienie 239
przytrzenie 239
przytulenie 255
przytyka 328, 332 p.
przywara 328, 332
przywianek 383
przywiązanie 209
przywiązka 39
przywicie 76
przywiedzenie
przywiedzenie 239
przywioski 383
przywitane 349
przywitanie 209
przywłaszczanie 209
przywłoka 328
przywódenie 239
przywołana 351
przywoźnik 154
przywoźnikowa 279
przywód 306
przywódca
przywódźca
przywójca 39
przywrotnik 144
przywrócenie 239
przyznanie 209
przyzwanie 209

przywółca 36, 36 *p.*
przywolenie 239
psarek 128
psarka 116
psarskie 164
psarz 266
psianki 123
psiniac 47
psinki 123
psota 275
psotnik 141
pstrąg
pstrocina 178
pstrościć 361
pstrość 99
pszczelnik
pczelnik 144, 151
pszennik 144
pszonak
pszonak 125
pszonka 109
pszonnik 144
ptactwo
ptastwo 282, 283, 287
ptakoprawca 15, 358
ptakoprawnik 358
ptakoprawny 358
ptakowstwo 283, 292
ptaszek
ptaszki 130
ptaszę 342
ptaszki 138
ptasznik 150
ptaszygłów 364
ptaszynek 138
puchacz
puhacz 72
puchłość 101
puchnac 71
puchówka 118
pukawica 58
pukowie 281
pulchność
puchność 90

pupienki 109
pupownik 144
pustelnik 157
pustka 119
pustność 101
pustość 97
pustowczyzna 187
pustowszczyzna 184
pustowszczyzna 187
pustułka
postółka
pustółka 123
pustynia 262
puszcza 328, 333
puszczacz 70
puszczadło 170
puszczenie 239
puszczowe 190
puszczyk 144
puszkarz 266
puścina 180, 182
puścizna 185
pwa 323
pycha
pych 68
pychawiec 47
pychawka 123
pyszność 90
pytane 349
pytanie 209, 220
pytka 123
rachowanie 33 *p.*, 209
rachuba 33
rachunek 33 *p.*, 163
racisko 162, 162 *p.*
rada
reda 323, 326, 331, 332
radca.
raca
radźca
radźsa
rajca
rajdca
rajdźca 36, 36 *p.*

radlica
redlica 52
radło 172
radość 90, 99
radowanie 209
radzenie 239
radzicielka 112
radztwo 293
rakówki 118, 120
ranienie 239
rannik
ranik 144
ranny
rany
renny 344
ranowiec 47
raróg
ratajstwo 286
ratunek
ratunk 163
rąbanie 209
rąbek 128
rączka 114, 123
rączność 90
rczyca
krzczyca 54
rdzawica 58
rdzębina
drzębina 183
relikwiarz 266
reptanie 209
rębacz 70
rębca 36
rębienie 239
ręcznica 56
ręczniczek 130
ręcznik 148
ręczycza 54
ręczysko 162
rędzina 183
rękaw 277
rękawica 50
rękawiczne 349
rękawicznik 150

rękawka 123
 rękojemstwo
 rękojemstwo 288
 rękojęć 358
 rękojmi 345, 358
 rękojmia
 rękomia 358
 rękotarżca 358
 rękotarżność 90
 robactwo
 robaczstwo 287
 robaczek
 chrobaczek 128
 robacznik
 chrobacznik 144
 robaczstwo 282
 robienie 239
 robieniec 48
 robionek 139
 robociądz 360
 robota 275, 276
 robotnica 60, 354
 robotnik 150
 robotowanie 209
 roctwo
 roczstwo
 roctwo 293
 rocznica 63
 rocznik 144
 roczyzna 185
 rodzaj
 rodzenie 239
 rodzic 65
 rodzica 52, 53, 354
 rodziciele 167
 rodziczka 113
 rodzienica 56
 rodzina 178, 180, 181
 rodzynka
 rozenka
 rozynka 123
 rogacina 182
 rogacz 71

rogal 165
 rogala 165
 rogliczek 136
 rogowy 349
 rogozina 183
 rohatyna 183
 rojnik 144
 rojownik
 rojewnik 144
 rokicina 183
 rokitno 190
 rolne 350
 rolnik 150
 ropicha 68
 roska 123
 rosopać 362
 rostucharz
 rostopcharz
 rostrucharz
 rostuszar 269
 roszcza 109
 roście 76
 rościenie 239
 rośnik 144
 rotmistrz 368
 rozbaczenie 239
 rozbicie 76
 rozbikamień 364
 rozbój 307, 317
 rozbójca 36
 rozchodnik 144
 rozchwatanie 209
 rozciągnięcie 239
 rozcieczenie 258
 rozciekanie 209
 rozczatanie 275
 rozczyna 328
 rozczytać 70
 rozdanie 209
 rozdawacz 70
 rozdawanie 209
 rozdawca 36
 rozdrapianie 258
 rozdrażnienie

239
 rozdwojenie 239
 rozdział 307, 318
 rozdział 311, 316, 317
 rozdzielca 36
 rozdziele 341
 rozdzielenie 239, 253,
 255
 rozdzielność 90
 rozdzieranie 223
 rozdzieśnienie 261
 rozebranie
 rozbranie 209
 rozegnanie
 rozgnanie 209
 rozeznanie
 rozznanie 209
 rozeznawanie
 rozeznawanie 209
 rozgarzanie 209
 rozgarzenie 239
 rozgniewanie
 rozniewanie 209
 rozgodnik 144
 rozgodzenie 239, 258
 rozgodźca 36
 rozgrzeszenie
 rozdrzeszenie 239
 rozjazd 307, 317
 rozjechanie
 rozjachanie 210
 rozkazanie 210
 rozkocenie 253
 rozkopanie 222
 rozkosznik 141
 rozkoszność 81
 rozkoszność 90, 99
 rozlanie 210
 rozliczność
 rozliszność 81
 rozliczność
 rozliszność 90
 rozliczyłość 90
 rozłączenie 239

- rozłączyciel 168
rozłomek
ozłomek 133
rozłomienie 239
rozłożenie 239
rozłój 319
rozmaitość 101
rozmaitoć 81
rozmaitość 90
rozmawianie 210
rozmaćenie 261
rozmiar 309
rozmiar 317
rozmierzenie 239
rozmiotanie 210
rozmnożca 36
rozmnożenie 239, 256
rozmnożyciel 15, 167
rozmnożycielka 112
rozmowa 323
rozmożca 36, 36 p.
rozmożenie 36 p., 239
rozmówienie 239
rozmyśl 307
rozmyślanie 210
rozmyślenie 239
rozmyślność 95
rozoranie 210
rozpactwo
rozpacstwo 288
rozpactwo
rozpacstwo 288
rozpacz 335
rozpaczca 37
rozpaczenie 240
rozpaczność 81
rozpamiętanie 210
rozparcie 79
rozpasta 324
rozpędzenie 240
rozpięcie 78
rozpiętnica 63
rozplenienie 258
456 rozplodzenie 240, 256
rozpominanie 210
rozpowiedzenie 240
rozpór 317
rozprawa 324
rozprawca 37
rozprawianie 210
rozprawienie 240, 258
rozprószca 37
rozprószenie 240, 252
rozprza 324
rozpust 307, 317
rozpustność 90
rozpuszczenie 258
rozruch 307
rozrzaz
rozdrzaz 319
rozrzewnienie 240
rosada
rosada 328
rozśąd 307
rozśadca
rozśaca 37
rozśadzenie 240
rozśadzowanie 224
rozśiedlina 181
rozśiepanie 223
rozśierdzie 340
rozśiewca 37
rozśiewek 133
rozstanie 210, 222
rozstań 192
rozsypanie 210, 223
rozszczacowanie 224
rozszczenie
ozszczenie
ozszyżenie
rozszyżenie 240
rozstarganie 210
rozstargnienie 240
rozstargzenie 260
rozterk
rozciirk
roztyrk 319
rozterknienie
roztyrknienie 260
roztoczenie 258
roztok 316
roztoka 330
roztopienie 240
roztrącenie 240
roztropność 81
roztropność 90
roztrwożca 37
roztworzenie 240
rozum 307
rozumek 130
rozumienie 240
rozumność 90, 95
rozważacz 70
rozważca 23, 37
rozważenie 240
rozwiązanie 210
rozwiedzenie 240
rozwodnienie 240
rozwodzenie 240
rozwora 327
rozwożenie 258
rozwód 307
rozżurze 340
rozżżenie 240
rożek 136
rożen 175
rówiennik 155
rówień 320
równia 333
równica 52
równość 81
równokręt 360
równość 90, 97, 101
ródże 339
ródżka
ródka 108
różność
różność
różność 99
różność
różność
różność 90

różyc 65
różyczka 121
ruchanie 210
ruczaj
rudek 134
rudnik 150, 151
rudowina 184
rugowanie 223
rugowe 349
rumianek
rumienek
rumionek 128
rumianość
rumioność 90, 99
rumien
romien
rumion 320
rumienidło 171, 172
rumieniec 47
rumnek 128
rumowanie 210
rupelki 123
rupik 144
rupnik 144
rupownik 144
rurka 114
urmistrz
ormistrz 368
ruszanie 210
ruszenie 240
ruszka 108
rusznica
rucznica 63
rusztowanie
róstowanie
rustowanie
rósztowanie
rusztowanie 220
rusztowe
rósztowe 280
ruszyca 50, 54
ruszyna 183
rutka 123
rwanie 210

rybak 124
rybarka 121
rybisko 160
rybitw 278
rybitwa 278
rybitwi 344
rybka 110
rybnik 151
rybus 271
rycernik 152
rycerstwo
rycerstwo 282, 282 p.,
283, 285, 287
rycerzyk 142
rychlec 47
rychłonóg 362
rychłość 90, 95
rychtarz 269
rycie 76, 78
rycina 181
ryczenie 240
rydlowe 280
ryk 307
rykała 173
rymarka 112
rymarz
rymar
rymer 269
ryminal 165
rynek 137
rynierz 271
rynka 123
rysiec 44
rytwin 177
rywocina 183
rzadkość 81
rząd 307
rządca
rząca
rzącca
rzajca 37, 40
rządek 130
rządność 90
rządzenie 240, 258

rządziciel 167
rząsie 340
rzebrzycek 138
rzebrzyk 144
rzecz 335, 336
rzeczenie 240
rzeczka 110
rzeczne 349
rzecznicza 53, 354
rzecznictwo
rzecznictwo 285
rzeczniczka 113
rzecznik 154, 157
rzeczność 90
rzeczyca 50
rzeczysko 160
rzedzina 183
rzeknienie 240
rzektanie 210
rzemieniec 47
rzemieślnik
rzemieślnik 150, 156
rzemyszek 128
rzepik 144
rzepisko 160
rzepka 123
rzepnik 144
rzeszecina 183
rzeszenica 58
rzeszoto 276
rzewność 90
rzewotnik 156
rzeszak rzazak 124
rzeszanie
rzazanie 210
rzeż 335
rzeźnik 154
rzeżewie 281
rzeżucha
rzeżycha
rzerucha
rzerzucha 68
rzednik 156
rzedzica 58

rzodkiew 278
rzucenie 240
rzut 307
rzwanie 224
rzyciel 168
rzymbaba 368
rzysiężnik 148
rzystek
rystek 138
rzyśca 40
rzywnik
krzywnik 144
rżanie 210
rżysko 161
sadek 130
sadlnik 148, 150
sadło 169
sadownik 157
sadz 317
sadzawica 50, 58, 354
sadzawka 119
sadze 352
sadzek 136
sadzel 165
sadzenie 240, 252
sadzic 44
saletnik 150
salserka
salsyrka 121
samczek 128
samczę 342
samica 52, 53, 56
samiec 46
samociąg 360
samoczyn 360
samodział 360
samojędz 359
samolówka 360
samostojność 101
samostrzał 360
samostrzelnik 150
samzielon 368
sandacz 72
sanki 108

sarn 320
sarnki 123
sasanki
sesenki 123
sąd 307, 311, 316, 318
sądek 130
sądno 190
sądzenie 240
sądzca 37
sąpierz 39
sąpierz 301
sąprza 301
sąsiad
samsiad 301
sąsiada 333
sąsiedztwo
sąsiedstwo
sąsiedztwo 282, 287
sąsiek 301
sążenie 264
sążeń 194
schodzenie 255
scholastyk
skolastyk 320
schowanie 210, 219, 222
schowaniec 46
schód 316, 317
schrona 330
schudnienie 240
selca 39
senactwo
senactwo 286
senactwo
senactwo 287
senek
snek 138
sennik 150
sepne 349
sepny 344
serdecznik 144
serpanek
czerpanek
sarpanek 128
serpanka 108

serwatka
syrwatka 121
serzysko
syrzysko 162
sesnek 138
setnik 155
sędzia 337
sędzic 64
sędzina 179
siadanie 275
sianie
sienie 210, 219
sianowiec 47
sianożęć 358, 362
siarka 108
siatka 108
siatka 114
sicie 339
sidło 172
sieczenie 240, 253
sieczeń 193
siedlaczka 120
siedlenie 240
siedlisko
siadlisko
sielisko 162
siedliszcze
sieliszczce 73
siedmipiędek 363
siedzenie 241, 253, 256
siedziane 349
siejba 32
siejca 37
siejeczka 120
siek 307
siekacz 72
siekaczka 120
siekanina 181
siekiera
siekira 265
siekierka
siekirka 110
siekierzycza
siekierzycza 50

sielawka 123
siemiączko 159
siemieniec 47
siemieniuszka 123
siemionka 123
sienica 40, 50
sienne 349
sieńca 40
siepanie 210
sierdziączka 123
sieroctwo
siroctwo
sirotstwo 285
sierota
sirota 276
sierotka sirotka 108
sierpień
sirpień
sirzpień 193
sierpik
sirpik 144
sikadło 171
sikawiec 48
sikawka 119
silność 91
siniałość 99
siność 99
siodlarczyk 146
siodlarz 265
siodlarzowa
siedlarzowa 279
siodło 169
siostra 265 *p.*
siostrzanek
siostrzanek 138
siostrzanka
siostrzanka 114
siostrzanka
siostrzanka 333
siostrzenica
siostrzenica 53
siostrzeniec
siostrzeniec 48

siostrzenie
siostrzenie
siostrzanie 354
siostrzeńcę
siostrzeńcę 342
siostrzyca
siostrzyca 50
siostrzyniec
siostrzyniec 48
sitarz 265
sitkowie 281
sitowie 281
skale 339
skałka 110
skaranie 210
skarbnica 60, 62
skarbniczka 121
skarbnik 150
skarbnik 344
skarborodzicielka 358
skarga 324
skarżenie 241
skaza 324, 329
skazacz 70
skazanie 210, 223
skazanie 220
skazawanie 224
skazowanie 210
skażca 37
skażń 192
skażenie 241
skąpość 91
skierka 108
skisiałość 101
sklep
zlep 315
sklepienie 253
skład 304 *p.*, 307, 309,
316, 317, 318
składacz 70
składanie 211
składca
składca 40
składka 117

składnia 195
składnik 156
skłonienie 255
skłonność 91
skłopotanie 211
skoblica 52
skocięć 44, 46
skocięć 342, 343
skoczek 46, 47
skoczek 136, 138
skoczeń 194
skoczka 109
skoczka 117
skoćcowe
skotcowe 280
skok 307
skolenie 241
skomroszność
skomroczość 91
skon 307, 315
skonanie 211, 222, 223
skończanie 211, 222
skończenie 241, 256,
258
skopczyzna 186
skopiec 44
skorczyk
starczyk 144
skorocięć 368
skoroźrza 368
skorożęc
skorożęc 368
skorupina 178
skorzec 48
skotnia 195
skotnica 62
skotnik 151
skotopaśca 358
skotowe 280
skowawanie 224
skowronek 138
skowyra 265
skórka 110, 115
skórznia 195

skórzyce 52
skradzione 350
skręt 311, 315
skrob 307, 315
skrobacz 72
skrobanie 211
skroczek 137
skromność 91
skropawość 91
skropienie 241
skrow 319
skruszenie 241
skrycie 77
skrycie 78, 79
skrytość 97, 99
skrzątek 136
skrzeczek
skrzeczek 43, 46
skrzeczek
szkrzeczek 138
skrzesanie
skrzosanie 211
skrętność 101
skrzydełko
skrzydło 158
skrzydlca 52
skrzydło 172
skrzynarz
skrzyniarz 265
skrzynka 110
skrzyp 320
skrzypanie 57 *p.*, 211
skrzypek 133
skrzypica
skrzypice 25, 57, 57 *p.*
skrzypiec 43
skup 316
skupienie 241
skuszenie 241
skuśca 37
skutek 128, 133
skutnik 154
skwara 324
skwarczek 133

skwierczek
skwirczek 133
skwierk
skwirk 303 *p.*, 307
ślabin 182
ślabin 185
ślawność
ślawność 91
ślawność 81
ślawność 91, 97
ślępica 50
ślępnica 59
ślodkość 82
ślodkość 99
ślodkość 91
ślodownia 197
ślodownica 50
ślodownik 157
ślodówki 123
ślodycz 73
ślodyczka 123
ślodzina 183
ślodzina ślodziń 180
ślójek 130
ślójek 137
ślójcz
ślójcz 271
ślónawa
ślónawa 277
ślón 349
ślónecznik
ślóniecznik
ślóniecznik 144
ślóniny 182
ślónińczyk 144
ślónka
ślónka
ślónka 123
ślónność 101
ślóność 99
ślónóstaj 367
ślópiec 44
ślópień 194

ślótwin 182
ślótwin 182
ślówak 125
ślówianin 125, 176
ślówik 144
ślóworzeczna 359
ślówko 159
śluch 307, 312
śluch 314
śluchacz 70
śluchanie 211
śluga 326, 337
ślupik
ślupik 144
śluszość 91
śluzący 345
śluzba 22, 32
śluzebnica 53, 354
śluzebniczka 113
śluzebnik 141
śluzebnikowstwo 292
śluzebność 95
śluzenie 241
śluzownik 157
śluzowanie 219
śluzowanie 241, 252
śluzowanie 254
śluzowność 96
śluzowanie 211
śluzowność 91
śluzowanie 211
śluzownik 71
śluzownik 123
śluzowanie
śluzowanie 241
śluzownik 131
śluzownik 144
śluzownik 144
śluzownik 320
śluzownik 175
śluzownik 109
śluzownik 194
śluzownik 176

smolnica 62
 smolnik 144
 smółki 123
 smrodliwość 99
 smrodność 101
 smrodyna 263
 smród 307
 smutek 131
 smyczek 137
 sność 91
 snimanie
 śnimanie 275
 snopek 128
 sobielówka 367
 sobotnica 55, 61
 sochaczki 123
 soczba 32
 soczka 15, 37
 soczenie 241
 soczewica
 szoczewica
 szoczowica 58
 soczewiczka 109
 sokolne 189
 sokolnik 150
 sokołowe 349
 solnica 62
 sołectwo
 sołectwo
 szołectwo 287, 354
 sołek 128
 sołtysek
 sołtesek
 szołteszek
 sołtysek 128
 sołtysowa
 sołtyszewa
 szołtysowa
 szołtyszewa 279
 sołtysowstwo
 szołtysowstwo 292
 sołtystwo
 szołtestwo
 sołtys(z)stwo 285

sopuch 68
 sosenka
 sosanka 123
 sosienka 110
 sosnka 110, 123
 soszka 110
 sośnica 58
 sośnina 178
 sotystwo
 szotestwo
 szotyszstwo 287
 sowiniec 48
 sójka
 sojka 123
 sówka 123
 spachanie 211
 spadek 132
 spadnienie 241
 spadzenie 241
 spalanie 241
 spanie 211, 219
 sparzenie 241
 spas 310
 spasienie 241
 spaś 335, 336
 spatrzenie 241
 spądownik 157
 spełnienie 241
 spętanie 223
 spiekłość 101
 spięcie 78
 spiknienie 241
 spinadło 170
 spirnik 157
 spisne 189
 spizarnia 197
 splatanie 221
 splecenie 241
 splacheć 385
 spłacca 37
 spław 307
 spłodzenie 252
 spłynienie 241
 spodzich 68

spojenie 254, 256
 spokojność 91
 spokój 353
 społudziedzic 367
 społupomoc 367
 społurycerz 367
 spomocnica 60, 354
 spomocnik 154
 spomożenie 241
 sponka 116
 spora 324
 sporca 37, 39
 sporość 91
 sporysz
 sporzysz 272
 sporzych 68
 sposoba 332
 sposobienie 258
 sposób 317
 spowiednik 154
 spowiedź 336
 spółnik 141
 spółność 91
 spór 307
 sprawa 324, 332
 sprawca 37
 sprawiacz 70
 sprawianie 211
 sprawiciel 15
 sprawiciel 168
 sprawicz 72
 sprawiedliwość 81
 sprawiedliwość 91
 sprawiedlność
 sprawiedność 91
 sprawienie 241, 253
 sprawność 101
 sprawowanie 211
 sproszczenie 241
 sprośność
 sprośność
 sprośność 91, 99
 spróchniałość 91
 spróżność

sprożność 102
 sprzężeń 194
 sprzeciwienie 241
 sprzeciwieństwo 293
 sprzeciwność 91
 sprzęga 393
 sprzęga sprzęża 19
 sprzęga
 sprzęża 328, 393
 sprzężaj
 sprzysiężenie 241
 spusk 317, 319
 spust 307, 312, 316, 317
 spustek
 spustka 137
 spustoszenie 241
 spuszczenie 211
 spuszczenie 241, 258
 spuścina 180
 spuścizna 185
 pytanie 211, 219
 sracz 72
 sratwa 295
 srebnik
 srebnik
 srebnik
 srebnik
 srebrnik 141
 srebrnica
 srebrnica 60
 srebrnik
 srebnik
 srebnik
 srebnik
 srebrnik 144
 srebro 265 *p.*
 srebrzczyzna 188
 srebrzczyzna
 srebczyzna
 srebczyzna
 srebrzczyzna 187
 srocza 123
 srogość 91
 srokosz 272

sromanie 211
 sromieźliwość 91, 95
 sromocenie 241
 sromociciel 167
 sromota 275
 ssanie
 sanie 211
 staciwa 278
 stadko 158
 stadliwość 102
 stadło 172
 stadnik 148, 150, 156
 staja 326
 staja 331
 stajadło 172
 stajanie
 stajenie 223
 stajanko 159
 staje 341
 stajeń 194
 stajnia
 stania 195, 196
 stałość 91
 stan 175
 stanczynsz
 sztanczynsz 368
 stane 190
 stanek 128
 stanica 50
 stanie 211, 222
 stanowe 349
 stanowienie 253
 stanowisko 162
 stanowiszcze 73
 stanownik 150
 starcie 76, 77
 starczek 138
 stargowanie 211
 staroć 81
 starogon 363
 starosta 276
 starostwo 286
 staroswat 359
 starościna 179

starość 101
 starość 91, 97
 starz 27, 319 *p.*
 starzec 41
 starzectwo
 starzectwo
 starzestwo 285, 290
 starzyna 182
 starzyzna 185
 stateczność 91
 statek 309, 317, 318
 staw 294
 stawadło 171
 stawanie 222
 stawarz 269
 stawek 130
 stawiciel 15, 168
 stawicność 102
 stawidło 170, 242
 stawienie 253
 stawienie
 stawienie 258
 stawisko 161, 162
 stawiszcze 73
 stawnica 55, 56
 stawnik 150
 stawownik 157
 stawowy 345
 stągiew 278
 stągiewka 111
 stąpanie 222, 223
 stąpienie 242, 253, 258
 stedzka 108
 stegna 188
 stelmaszka
 sztelmaszka 114
 sterleżec
 sterleżca 48
 sterleżca
 sterleżec 40
 sternik
 stymik
 styrznik 150
 steżka 108

stęchlina 181
stękanie 211
stępica 50
stępka 108
stępor 264
stłuczenie 242
stłukanie 225
stłumienie 258
stoczek 128
stogłowiec 362
stogłów 362
stojaczek 128, 138
stojak 125
stojał 173
stojąceń
stojąceń 193
stojączka
stojączka 120
stojność 91
stokłosa 362
stolarczyk 146
stolarka 112
stolarz 265
stolec 44, 46
stolica 50, 51
stoligwa 295
stolistnik 362
stolnica 60
stolnik 150
stolnikowa 279
stolnikowic 64
stołecznik 141
stołecznik
stołecznicy 145
stołek 128, 136
stołowe 349
stonóg 362
stopień 23, 194
stopka 111, 123
storycerzewnik 361
storzan 175
storzanki 123
storzyczewie 281
storzyk 144

storzysz 272
stoziarn 362
stpień
spień 194
stracenie 242
straceniec 42
straćca 37
strada 332
stradanie 211
stradnik 141
stradza 332
straszenie 242
straszność 96, 99
straszydło 171, 172
strata 324
strawa 329
strawca 37
strawienie 242, 254
strawne 350
strącenie 242
strącze 339
strapacz
strępacz 72
strofowanie 211
stroje 340
strojenie 242
stronka 123
stronne 189
strozak
sztrozak 125
strożnia 196
strożyna
strużyna 183
strój 312, 317
stróżne 349
stróżnica 62
stróżny 345
stróżowy
strożewy 295
strug 312
struga 103
strumieńczysko 163
strupownik 144
strużka 111

strużyna 180
strycharz
sztrycharz 269
strychulec
strycholec
sztrycholec 48
stryczek 128, 138
stryjec
stryc 44
stryjek
stryk 128
stryjna
stryna 187 p., 188
stryjowczyzna 187
stryjowizna
stryjewizna 187
strykowizna 187
stryszek 128
strzałka 108, 123
strząśnienie 242
strzelanie 211
strzelba 32
strzelca 37
strzelcza 74
strzelec 43
strzelenie 242
strzelisko 162
strzelnica 62
strzelnik 144
strzemieńczysko 163
strzewce 40
strzeżenie 242
strzępek 128
strykadło 170
strykawka 119
strykowie 281
stryżanie 211
stryżenie 242
studnia 196
studnica 50
studzienka
studzionka 111
studziennik 150
stulich 68

stulicz 73
 stulik 144
 stulikięp 364
 stulikiępek 128
 stupan 390
 sturzenie 261
 stwarzanie 221
 stwierdzenie
 stwirdzenie
 śćwierdzenie
 śćwirdzenie 242, 252, 254,
 258
 stwolin 177
 stworzec 43
 stworzenie 242, 253
 stworzyciel 15, 167
 stwórca 37
 stychacz 72
 styczeń
 tyceń 193
 stykolec 47
 subtelność
 subtylność 91
 sucha 333
 suchdół 368
 sucho 338
 suchodół 361
 suchogłów 362
 suchość 91, 97, 101
 suchota 275
 suchotki 109
 suchowierzch
 suchowirzch 362
 sucica 56
 sucie 76
 sudlica
 sulica 58
 sudwica 58
 sukadło 170
 sukiennik
 sukienik 150
 suknia 195
 suknic 50
 sukno 190

sumak 125
 sumiczki
 sumniczki 109
 sumienie
 sąmnienie
 sumnienie 242
 sunice
 sumnice 58
 suran 175
 suraństwo 293
 surowica 56
 susełek
 susotek 130
 susz 319 *p.*, 320, 337
 susza 333
 suszenie 258
 suszka 123
 sużenie 261
 swadziebne 349
 swadziebnik 141
 swadźba 32
 swalnik 144
 swarzenie 242
 swaszka 116
 swat 310, 314
 swawola 324
 sykawica
 sikawica 58
 synaczek 138
 synek 130
 synogarlica
 sinogardlica
 sinogarlica 58
 synogarliczka
 sinogarliczka 109
 synowa 279
 synowbrat 368
 synowica 53
 synowiec 48
 synowię 342
 synowię 354
 sypień 194
 sytność 92
 sytość 92

szachownica 63
 szacowanie 211
 szacunek
 szacunk 163
 szadopiór 362
 szadziec 47
 szadzina 182
 szadziwość 92, 99
 szafarstwo 285
 szafarz 268
 szaflak 142
 szafowanie 211
 szaklak 125
 szalej
 szelej 105
 szalenica 53
 szalenie 41
 szaleństwo 289
 szaloność
 szaleność 92
 szapka 123
 szaradność
 szaradność
 szeredność 96, 99
 szaradość 102
 szarłach 68
 szarstuch 67
 szawina 183
 szczak 124
 szczalbatka
 szczelbatka 123
 szczaw 277
 szczawik
 szczewik 142, 144
 szczawka 119
 szczątek 136
 szczebina 183
 szczebiot 303 *p.*, 307
 szczebiotanie
 szczebietanie 212
 szczebzuch 68
 szczecina 180, 183
 szczekacz 71
 szczekanie 212

szczekarka 112
 szczekarz 268
 szcektanie 275
 szczeniec 44
 szczep 314
 szczepicz 72
 szczepie 339
 szczepienie 252
 szczerbak
 szczyrbak 125
 szczerbiec
 szczyrbiec 45
 szczerbina
 szczyrbina
 szczyrbina 178
 szczerupina
 szczerupina 183
 szczęsność
 szczesność 92
 szczęście
 szczęście 341
 szczęśliwość
 szczęśliwość 81
 szczęśliwość
 szczęśliwość 92
 szczodroba 33
 szczodrość 92
 szczotarz 269
 szczotka 124
 szczotka 123
 szczurek 138
 szczwanie 212
 szczylenie 254
 szczygielek
 szczygłek
 szczygolek 128, 138
 szczyglec 47
 szczyzna 180
 szczypanki 120
 szczyptki
 szczyptki 136
 szczyrzyca 51
 szczytnik 141
 szczytownik 157

szemracz 71
 szemranie 212
 szemrzyk 144
 szept 307
 szeptacz 71
 szeptanie 212
 szermica
 szyrmica 57
 szermierstwo
 szymierstwo 287
 szermierz
 szymierz
 szymirz 270
 szerokość
 szyrokość 96, 97
 szerszeń
 sirszeń 194
 szerz
 szyrz 353
 szerza
 szyrza 353
 szerzynka
 szyrzynka 123
 szestrok 366
 sześciupede 364
 szew 312, 316
 szewc
 szwiec 46
 szkapica 50
 szkaradność
 skaradność 99
 szkaradość
 skaradość
 skarzadość 92, 98, 99
 szkaradzenie
 skaradzenie 242
 szklanica
 sklenica 56
 szklarczyk
 sklarczyk 146
 szklarz
 sklarz
 sklarz 266
 szklarzowa

sklarzowa 279
 szkoda 324, 330
 szkoda 331
 szkodnik 154
 szkolnik 150
 szkudła 173
 szlachcianka
 ślachcianka 119, 354
 szlachcie
 ślachcie
 ślechcie 65
 szlachectwo
 ślachectwo 285
 szlachetność
 ślachatność
 ślachetność 92
 szlepieje
 ślepieje 105
 szłopot 274
 szurnik 150
 szołomek 130
 szopik 142
 szopka 111
 szorcel 166
 szosowanie 212
 szostonóg 363
 szperka
 sperka 124
 szpicnik
 śpicnik 156
 szpiegierz
 śpiegierz
 szpieglerz
 śpieglerz 270
 szragowe 280
 szronowe
 śronowe
 szronowe 280
 szrotarz 269
 szrotowanie 223
 szubienica
 szybienica 63
 szubka 108
 szukacz 70

świadziectwo
 świadziectwo
 świadziectwo
 świadziectwo
 świadziectwo
 świadectwo
 świadectwo 285, 291, 293
 świadeczne 349
 świadecznik 154
 świadek
 świadek 133
 świadomia 333
 świadomość 92
 świątek 136
 światło 169
 światłość 81
 światłość
 światłość 92, 99
 świątek 134
 świątnik 156
 świątynia 262
 świbica 58
 świbka 124
 świdba 33
 świdwa 294
 świeboda 103, 353
 świebodość 92
 świeca
 świca 324, 327
 świecenie 255
 świecidnik 152
 świecidło 170, 171
 świeciedlica 51
 świecyczka 121
 świeczka 111, 116
 świecznik 150, 151
 świegot 307
 świegotanie
 świekotanie 212
 świekrzyca 50
 świepioto 275
 świerczyna 178, 183
 świerkanie
 świrkanie 212

świerszczek
 świrszczek 128
 świerzbiączka
 sierbiączka
 sirbiączka 120
 świerzbień
 świerzbień 242
 świerzepic 65
 świerzepica
 świerzopica
 świerzopica 50
 świerzepka
 świerzopka 111, 123
 świetedlnica 63
 świetlnica 61
 święcenie 242, 256
 święcia
 świcia 333
 święcidlnia 196
 święć
 swięć 337
 świętne
 swiętne 350
 święto 338
 świętoć
 swiętoć 81
 świętogusiedlnik 15, 359
 świętoguślec 359
 świętoguśnik 359
 świętokradca
 swietokradźca
 świętokraca 359
 świętokradziectwo 361
 świętokradztwo
 świętokradztwo 360
 świętokupiec 359
 świętokupstwo 360
 świętopietrze 361
 świętość 92
 świętość
 swiętość 99
 świętość
 swiętość 97
 swinak

świniak 125
 świniarz
 świniarz 266, 269
 świnięć 46
 świnka 108, 123
 świt 307
 świtanie 212
 tablica 58
 taczanie 212
 taczka 108
 tajemnica 55, 56
 tajemnik 141
 tajemność 99
 tajemstwo 290
 tajnica 55, 62
 taki 352
 takosć 101
 tanecznicza 354
 tanecznicza 60, 62
 tanecznik
 taniecznik 154
 taniec 47
 taraśnica 61
 taraśniczka 108
 tarcica
 tercica 56
 tarcie 77
 targanie 212
 targnienie 242
 targowanie 212
 targowe 349
 targowisko 162
 targowla 166
 targowla 324
 targowna 188
 tarhun
 torhon 191
 tarka
 tarlka
 terka 117
 tarła 173
 tarło 169
 tarn 175
 tarna 192

tarnie 339
 tarnka 109
 taszczyce 51
 taszka 124
 tasznik 151
 tatarka 123
 tatarskie 350
 tatka 111
 tchnienie 242
 tendeczniczka 121, 354
 tendlarka 112
 tendlarz
 tendlirz 269
 tesarz
 tesar 269
 tesznik 144
 tępość 92
 tęskliwość
 teskliwość 92
 tęsknica 57
 tęskność
 teskność
 tesność 92, 101
 tętnanie 212
 tkacz
 ktacz 70
 tkanica 40
 tkanica
 tkańca 50
 tkanie 221
 tkanka 119
 tkańca 40
 tknienie 243
 tłoka 329, 330, 331, 332
 tłucz 314
 tłuczenie 243
 tłuczeniec 42, 46
 tłuk 312
 tłumacz
 tołmacz
 tułmacz 310
 tłumaczka 114
 tłumoczek 128

tłustość 100
 tłuszcza 334
 tobolica 50
 tobołka 108, 123
 toczenica 56
 toczenie 243
 toczydło 170
 toje 390 *p.*
 toje
 tojest
 tojeść 390 *p.*, 391
 tok 315
 tokarz 268
 tołstka 124
 topanie 212
 topiel 165
 topielec 48
 topienica 56
 topienie 243
 topolina 183
 toporowe 349
 toporzec 45
 toporzysko 162
 torzyca 58
 towarzyskość 96
 towarzystwo 285
 towarzysza 114
 tracz 70
 tragarne
 tragerne 189
 tragarz 269
 tragarzowe 280
 trapienie 243
 trawienie 243
 trawka 115
 trawnik 151
 trcie 341
 treskliwość 92
 tresktanie
 tręsktanie 212
 trestka 116
 treściona
 trześciona
 trzeszczona 188

treścna
 trześcna
 trzeszczna 188
 treścne
 trestne 190
 trębacz 71
 trędowacina 182
 trędownik 144
 trlicz
 tyrlicz
 tyrylcz 73
 trociszka 124
 trojna 175
 trojnik 155
 tronka 111
 troszczyna 183
 trójca 39
 truchło 338
 truchłość 92
 trucie 77
 trucina 184
 trud 307
 trudność 92
 trudzenie 243
 truskawice 47, 58
 truskawki 109
 truskowie 281
 truszcze 137
 trwałość 92
 trwanie 212
 trwoga 103
 trzask 303 *p.*, 307
 trzask 312
 trzaska 117
 trzaskawica 58
 trzaskawice 58
 trzcina 183
 trzebina 180, 264
 trzebiświnia 363
 trzebnik 144
 trzeciacek 128
 trzeciak 125
 trzecina 182
 trzecinik 155

trzecinik
trzcienik 156
trzcizna 185
trzemdała
trzewdała 173
trzepaczka 120
trzepadło 170
trzępietnik 144
trzępiotek 136
trzeszczyk 144
trześnica 51
trzewce 40
trzewic 64
trzewiczek
czrzewiczek 128
trzewik 145
trzewnik
czrzewnik 144
trzeźwiwość 102
trzeźwość
trzeźwiość 92
trzęs 307
trzęsawica 58
trzęsienie 243
trzęsogłów 359
trzmielina
szczmielina 183
trzmielka
szczmielka 123
trznadel
strnadl
strznadl 166
trzosie 340
trzosło
strzasta
urzosła 169
trzymanie 212, 219
tścia
cieścia
ćcia
tcia
teścia 333
tuczność 100
tulec 44

tulich 68
tulnik 151
tułacz 70
tułanie 212
turodzic 367
turza 333
turznik 148
tużarka 124
tużebnik 144
tużenie 243
twardość 82
twardość
twierdność 93, 97, 100
twarność 102
twarożnik 141
twaróg
twarz 336
twarzec 43
twierdza
ćwierdza
ćwirdza
twirdza 330
twierdzica 50
tworzec 43
tworzenie 243
tworzyiciel 15, 167
tworzydło 170, 171
twór 315
twórca 37
tybinki
ciebienki 124
tyczka 111
tykwa 294
tynkarz
tuncharz
tuncherz 268
tynkowanie 212
tyrstek 138
tyrstel 166
tysiąceownik 157
tysięcznik
tysiącnik
tysięcnik 156
ubaczenie 243

ubicie 77
ubiczowanie 212
ubieranie
ubiranie 212
ubieżenie 243, 256
ubocz 384
ubogacenie 243
uboże 341
ubóstwo
hubostwo
ubozstwo 289
ubóstwo 290
ubraniec 42, 45
ubrżeżek 384
ubucie 79
ucałowanie 212
uchłodzenie 260
uchodzenie 258
uchowanie 212
uchwacenie 243
uchwałacz
ufalacz 70
uchwalca
ufalca 37
uchwała
hufała
ufała 324
uchyle 341
uchylisko 161
uciąganie 212
uciaża 324
uciażanie 212
uciażenie 243
uciecha 332, 324
ucieczenie 243
ucieczka 116
uciekanie 212
ucieradło
uciradło 170
ucierpienie
ucirpienie
ucirzpienie 243
ucierpnienie
ucirpnienie 261

ucieszenie 243, 256
uciesznic 53, 354
uciesznic 141
ucieszyciel 168
ucięcie 77
ucisk 307
uciskanie 223
uciszenie 243
uciśnienie 243
uclicz 72
uczający 345
uczastka 114
uczciwiec 168
uczciwość
uciciwość 93
uczczanie 243
uczednik 158
uczenie 243
uczennik
uczenik 155
uczeń 193
uczestniczka
uczestniczka 113
uczestnik
uczęsny
uczęsny 143
uczestność
uczęsność
uczestność 93
uczestwo
uczestwo 289, 293, 353
uczestek
uczestek 131
uczestek 133
uczliwość
uczliwość 93, 96
uczony 345
uczyciel 167
uczynek 131, 133, 137
uczynianie 275
uczyniciel 15, 167
uczynienie 243, 253
uczyńca 37
udatność 93

udawca 23, 37
uderzenie 243
udłużenie 260
udole 384
udręczca
udręczca 37
udręczenie
udręczenie 244
udzielność 96
ufalność 102
ugabienie 260
ugaszenie 244
ugodzenie 261
ugornik 156
uiszczenie 244
ujastki 137
ujazd
hujazd 308, 317
ujechanie
ujachanie 213
ujednanie
hujednanie 213
ujezdne
ujazdne 190
ujezdnic 59
ujrzenie
użnienie
użnienie 244, 256
ujście
huście
huszcie
uście
usucie 78
ukaranie 213
ukazanie 213, 219, 222
ukaziciel 168
ukazowanie 213
ukaszanie 244
ukleja 334
uklejnica 61
układ 308, 318
układacz 70
układca
układzca 37

ukłonienie 244
ukojenie 244
ukon 319
ukorzenie 244
ukrainia 384
ukraszenie 254
ukrop 317
ukropnik 144
ukrucieństwo 289
ukrutność 93
ukrwawienie 244, 255
ukrzyżowanie 213
ukup 308, 317
ukupienie 252
ukupinka 118
ukuszenie 244
uleczenie 244
ulepienie 254
ulesie 384
uleżenie 258
ulęknienie 244
uliczka 111, 115
ulicznik 151
ulubienie 244
ulżenie 244
ułapienie 244, 254
ułomek 133, 136
ułożenie 244, 258
umarcie 77
umarczyzna 186
umarlec 42
umarlica 57
umarlina 181
umartwienie 244
umawianie 213
umęczenie 244
umiar 309
umiejętność 96
umienie 244
umierność 93
umierzenie 244
umiękczenie 244
umiętność 96
umiłowanie 213

umniejszenie	uproszenie 245	usile 340
umiejszenie 244	uprzedziciel 168	usilenie 259
umorzenie 259	uprzepieczenie 245	usilnik 154
umowa	upust 312	usilność 96
umółwa 324	upusta 327	usilstwo 291
umówca 37	uraczenie 245	usiłowanie 213
umówienie 244	uranienie 245	uskarżanie 213
umówka 116	uraz 308, 311, 315	usłanie 213
umrzenie 244	urazenie 255	usłużenie 245
umysł 308, 317	urąb 304 <i>p.</i> , 308	usłyszca 38
umyślenie 244, 252	uragacz 71	usłyszenie 245
umywadło 170	uraganie 213	usmaganie 213
umywanie 213, 220	urbanek 138	usmęcenie 245
unaglenie 259	urbanik 144	usprawiedliwienie 259
unęcenie 260	uręcznie 245	ustadlenie 245
unęczenie 244	urępnosć 93	ustanie 213
uniesienie 244	urobek 133	ustawa 324
uniżenie 244	uroczysko 162	ustawca 38
uniżność 102	uroda 327, 331, 332	ustawianie 213
upad 308, 311, 316, 318	urodek 133	ustawiciel 15, 168
upadnienie 261	urodnik 154	ustawictwo
upadzenie 255	urodnosć 101	ustawicstwo
upamiętanie 213, 223	urodzenie 245, 252, 259	ustawicztwo 289, 353
upaść 79	urodzony 345	ustawiczeństwo
upelnienie 259	urok 318	ustawieństwo 289
upewnienie 244	urost 309	ustawiczność
upicie 77	urozumenie 245	hustawiczność 93
upienie 275	uród 311	ustawiczność
upiękranie 221	urwanie 213	hustawiczność 96
uplot 314	urzaśnienie	ustawienie 254
upodarczenie 261	urześnienie 245	ustawieństwo 293
upokojenie 244	urządzenie 245	ustawność 81
upomienienie 245	urzecze 384	ustawność 93
upomieńca 23, 37	urzeczenie 253	ustąpienie 245
upominanie 213	urzek 308	usytnosć 102
upominek 131, 132	urzeknienie 261	uszaciec 41
upomione 131	urzezanie	uszatek 134
upomożenie 261	urzazanie 213	uszko 159
upora 324	urzędniczek 128	uszkodzenie 245
uporność 93	urzędnik 154	uśmierzenie 245
uprawa 324	urzędność 93	uśnienie 245
uprawca 37	urzędownik 157	uśpiwrzód 364
uprawienie 245	usadnik 156	uświt 384
uprawizna 187	usilca 37	utargacz 71

utkanie 213
utok 319
utoka 334
utrącenie 245
utrudzenie 245
utulenie utolenie 245
utulność 93
utwierdzenie
ućwierdzenie
ućwirdzenie
utwirdzenie 245, 252, 259
utworzenie 245
utyczel 165
uwarowanie
uwiarowanie
uwierowanie 213
uweselenie
uwieselenie
uwiesielenie 245
uwielbienie 245
uwierzenie 245
uwłaczanie 213
uwłok 310
uwłoka 324, 332
uwłóctwo
uwłóczstwo
huwłóctwo 291
uwłóczca 38
uwłóczenie 245
uwroz 319
uzdne 189
uzdrowiciel 167
uzdrowienie 245
uznamienie 245
uznamionanie 223
uznanie 213
uznawanie 213
uznawca 38
użdżenica 59
użenie 261
użyteczność 93
użytek
hużytek 131, 132, 136
użytność 93, 100

używanie 213
używowanie 275
wabienie 245
wacek
waczek 137
waceń 194
wada 332
wadzenie 245
waga 325, 326, 327, 331
walanie 214
walatka 121
walczenie 245
walecznik 141
walidło 170
walka 325, 332
walne 189
waltczyusz
walczynsz
walczysz
walszynsz
watczyusz 370
wałaszek 128
wałek 136
wałkarz 266
wałkmłyn
wałkmyn
wałknil
wałkmyl 370
wałkowanie 214
wapienica 62
wapiennik 151
war 308, 309, 311
warcabnica 61
wardęstwo 286
wardętwo 354
wardężeń 194
warkocz 74
warkocznik 144
warowanie
wiarowanie 214
wartkość 93
warunek
warunk 163
warz 27, 336

warza 329
warzanie 221
warząchew 278
warzenie 245
warzysz 272
warzywo 278
wasilek 138
wasilik 144
watorznik 144
wawak 125
wazka 124
ważenie 245
ważnica 62
ważnik 154, 156
ważność 81
ważność 93, 97
ważyciel 167
wąchanie 214
wądół
wądole 302, 393
wągłów 302
wągroda 302
wąsad 302
wąsienica 63
wąsionka 123
wąskość 97, 101
wątek 302
wątość 93
wątok 302
wąton 302
wątora 302
wątpie 302
wątpienie 246
wątpliwość 96
wątroba 33
wąwał 302
wąwóz 302
wąz
węzy 319
wążłobina 302
wchodza 330
wchodzenie 256, 259
wchodzień 193
wchód 308, 316

wchód
wchody 317
wciągnięcie 246
wcielenie 246
wdowiec 46
wdowina 179
wdownik 144
wdowstwo 285
wdówka 111
wdówka
wdówki 123
wdzięczność 93, 96
wegnanica 57
wegnanie 223, 214
wejrzenie
wejście
wejrzenie
weżenie
weżenie 246, 256
wejście
weście
weszie 77, 78
wełnarz 266
wełnobicie
wełnobicie 359
werkmistrz
werkmistr
warkmistrz 370
wesele
wesiele
wesiele
wesiele 341
weselenie
weselenie 246
wesołość
wiesiołość
wiesiołość 93
westchnienie 246
weszka 109
wetchnienie
wtchnienie 246
wezbranie 214
wezgłowie 385
wezmknienie 261
wezwanie 214, 223

węborek 137
węda 327
wędka 111
wędzica 51, 57
wędziczka 108
wędzidło
wędzidła 172
wędzisko 162
węgielnia 195
węgielnica 51
węgielnik 142
węgorzyc 65
węgorzyca 58
węzeł 173
węzełek
węzelek 130
węzowiec 47
węzownik
węzewnik 144
węzówka 118
węzyniec 47
węzysko 162
wgajenie 384
wglądacz
wglądacz 70
wgon 304 *p.*, 308, 317
wiaderce
wiederce 66
wiadomość 96
wianek 137
wianie
wienie 214
wianowanie 275
wiara 325
wiardunek
wiardunk
wierdunek
wierdunk
wirdunek
wirdunk 163
wiązacz
wiązacz 70
wiązanie 214, 220
wiązanka 120

wiązarz
wiązarz 268
wiązka 124
widlica 52
widomość 100
widz 318
widzący 345
widzenie 246, 253, 254
widziadło 173
widzidło 172
wiecheć 80
wiecny 345
wieczernik 151
wieczera 333
wieczierzadnia 196
wieczierzadło 172
wieczernia 195
wieczność 81
wieczność 93
wieczystość 93
wiećw 294
wiedzenie 259
wiedzenie
wiedzenie 246, 254
wiejadło 170
wiejeczka 120
wiekuistość 102
wiekuistość 93
wielagoch 369
wielbienie 246, 259
wielebność 98
wielebność 93, 96
wielek 138
wielemowna 364 *p.*, 367
wieleryb 368
wielgość 93, 97
wielikonoc
wielkonoc 361
wielkierz
wilkierz 271
wielkość
wielkość 81
wielkomyślność 93
wielkość

wielkość 93, 96, 97, 98
wielmożstwo
wielmożstwo 285
wielmomnożny 346
wielmożeństwo 289
wielmożność 82
wielmożność 93, 101
wielmożstwo
wielmostwo 289
wielogroch 362
wielomówienie 360
wieloróża 362
wieloryb 362
wielość 93
wieniec 47
wienieczniczka 121
wienik 156
wieńczenie 214
wieprznik 144
wieprzowe 349
wieprzyniec 47
wieprzyny 183
wiercienie
wircienie 47
wiercimak
wircimak 363
wiercioch
wircioch 67
wierność 93
wierszek
wirszek
wirszk
wirzszek 128
wierszka 111
wierszotwórca
wirszotwórca 358
wierszyk
wirszyk 142
wierteczka
wiertaczka 120, 122 *p.*
wiertelnik 156
wierzący 345
wierzbie 339
wierzby

wirzbina 178
wierzbnik 151
wierzcholec
wierzchołek
wierzcholec
wierzchołek 48, 138
wierzchowina
wirchowina
wirzchowina 184
wierzchowisko
wirchowisko
wirzchowisko 163
wierzchowizna
wirzchowizna 187
wierzeje 105
wierzenie 246
wierzyisko 161
wieszczba 32
wieszczebnica 60
wieszczec 43
wieszczczenie 246
wieszcznik 154
wieszczycza 57
wieść 79
wieśnianin 176
wieśnianka 113
wieśnica 59
wieśnica 60, 61
wietnica 55
wiewierne 189
wiewieruszki
weweruszki 123
wiewierzycza 54
wiewierzycze 349
wiewiórczyca 51
wiewiórka 123
wiedzaj 103
wieżne 349
wieżnica 61
wieżny 345
wieżycza 51
wieżyczka 111
więcierz 271
więza

węza 327
więzidło 170
więziel 166
więzienie 246
więzień 194
wijadło 170
wiklina 183
wikłanie
wichłanie, 214
wilczek 130
wilczyca 52
wilgość 102
wilgość 100, 100 *p.*
wilgotność 94
wilkołak 125
wilkołek 138
wilkość 100, 101
wilstwo 285
wiłowstwo 291
winarz 266
winnica 62
winność 94
winoczka 121
winowaciec 42
winowactwo 289
winowajca 39
winowanie 214
wiodro 265
wioska 111
wiosło 169
wiosna 188
wiotkość
wiotchość 94
wirzbca 40
wirzwca 40 *p.*
wirzwno
wirzbnio 190
wisiel 166
wisielec 47
wisielica 59
wisienki
wiszenki 123
wiśnia 188
wiśniki

wisznki 123
witecz
wytecz 74
witka 114
wjechanie
wjachanie 214
wjeżdżenie 259
wkład 314
wkrzeszenie 246
wkup 308, 317
wkupień 193
wlanie 214
wlezenie 246
władanie
włodanie 214
władystwo
władystwo 285
władzka 164
władza
włodza 329
własność
włosność 82
własność
włosność
włosność 94, 100, 101
właza 337
włochaciny 183
włochyni 263
włód 310
włodarstwo
włodarstwo 285
włodarz
włodarz 268
włodarzowa
włodarzowa 279
włodnia 196
włodność 94
włodystwo
włodystwo
włodystwo 285
włodyka 164
włosica 54
włosie 339

włosień 194
włosć 79
włosnik 144
włożenie 246
włóczanki 123
włóczek 130
włóczęga 103
włóchnia 195, 196
włóchnik 148
włoka 334
włókno 190
wnętrek 130
wnętrznosc 101
wnętrznosc
wnętrznosci
wnętrznosci 98, 100
wniebowzięcie 391
wniesienie 246
wnuczę
wnęczę 343
wnuczka 114
wnuka 333
wnukiew 278
wnurzenie
wnorzenie 246
wodca
wodźca 38
wodne 349
wodnica 354
wodnik 144
wodomca 358
woduch 67
wodza
wodze 325, 327
wodzenie
wodzenie 246
wodzirej 363
wojenczyzna 186
wojenne 349
wojewoda
wojwoda 367
wojewodzi 345
wojewodzie
wojewodzie 64

wojewodzie
wojwodzie 350
wojewodzina
wojwodzina 179
wojewódka
wojwódka 111
województwo
województwo
województwo 286
wojna 188
wojowanie 214
wojski 164
wola 325, 353
wolenstwo 289
wolica 54
wolne 350
wolność 94
wołanie 214
wolek 130, 138
wołowiec 47
wonia 325
wonienie 246
wonność 94
worek 130
wormonstwo 293
woskobojnia 196
woskobojnik 143
woskobój 358
woszczyna 180
woyczec 47
wozatarka 112
wozatarz 269
wozgierz 271
wozgrzewica 58
woźba 32
woźnica 51
woźnica 63
woźnik 154
woźny 346
wozenie 246
wódka 111
wódz 311
wój 314
wojstowo

- wójtowstwo 292
 wójtowa 279
 wóz 309, 312
 wóz 317
 wpisanie 214
 wpłecenie 261
 wpuszczenie 246, 259
 wracanie 214
 wrażliwnik 156
 wrąb 304 *p.*, 308, 315
 wręb 317
 wrębne 350
 wroczenie 246
 wroniec 47
 wronię 342
 wronka 108
 wrotna 333
 wrotnictwo
 wrotnictwo
 wrotnitstwo 285
 wrotniczka 121
 wrotycz 65
 wrotysz 273
 wróbel
 wrobi 166
 wrócenie 246, 259
 wróża 325
 wróżba 32, 33
 wróżca 38
 wróżda 102
 wróżnia 195
 wróżnik 154
 wruszenie 246
 wrzecienica 52, 58
 wrzecień 194
 wrzeciono 191
 wrzedzienica 59
 wrzesień 193
 wrzeszenie
 wdrzeszenie 247
 wrzucenie 259
 wsadzenie 247
 wschopienie 247
 wschowaniec 42
 wschód 310, 316
 wsiadacz 70
 wsiadło 169
 wskarcenie 261
 wskazanie 214
 wskazowanie 214
 wskrzeszenie 247
 wślonie
 wślunie 384
 wspaczenie 259, 262
 wspacznica 57
 wspacność 94
 wspamiętanie 214
 wsparcie
 wśpercie
 wspiercie 77
 wśpięcie 261
 współoga 385
 wspomaganie 214
 wspominanie 214
 wspomocnik 154
 wspomóżenie 247
 wspomóżyciel 168
 wśpora 325
 wśporca 38
 wśporność 94
 wśpowiedzenie 261
 wśpowieź 335
 wśpór 308
 wśprawa 325
 wśprawienie 259
 wśtane 350
 wśstanie 214, 223
 wśstargnienie 247
 wśstawacz 72
 wśstawienie 247
 wśtapanie 214
 wśtąpienie 247, 255
 wśteczne
 wśtecznie
 wśteczne 350
 wśteczne
 wśtecznie
 wśteczne 350
 wśtęp 308
 wśtępowanie 224
 wśtępień 193, 194
 wśtluk 308
 wśtlukanie 275
 wśtluknienie 247
 wśtok 318
 wśstraszenie 247
 wśtrącenie 247
 wśtrzymanie 214
 wśtrzymywanie 214
 wśzechmocność 94
 wśzedobr
 wśwedobr 368
 wśzelnik
 wśwelnik
 wświelnik 144
 wśzoł 173
 wśzylnica 58
 wśzywiec 47
 wśzywnik 144
 wścianka
 wścianka 385
 wściąganie 214
 wściągienie
 wśiagnienie 247
 wścieczenie 259
 wściekanie 214
 wściekliwość 94
 wścierka 124
 wśtącznik 144
 wśtorek 134
 wśtrzymanie 214
 wśujec
 wśujec 44
 wśujek
 wśujek 129
 wśujna 187 *p.*, 188
 wśujowizna
 wśujowizna 187
 wświązanie 215, 220
 wświedzenie 247
 wśwodnia 195

wybadanie 215
wybawca 38
wybawienie 247
wybicie 77
wybieg 308
wybieracz
wybiracz 70
wybojonek 137
wyborność 94
wybór 314
wybranie 215
wybraniec 42
wychodne 350
wychodzień 193
wychopień 194
wychowanie 215
wychowaniec 42
wychód 308, 316, 317
wyciąganie 215
wyciągnięcie 247
wycie 77
wyciekanie 215
wycięstwo
wicięstwo
wycięzstwo 291
wycieczka
wycieczka 38
wyciężność
wiciężność 94
wycisk 315
wyciśnienie 247
wyclenie 247
wyczka 109
wyczyszczenie
wyczyścienie 247
wydanie 215
wydarcie 77
wydawanie 215
wydawca 38
wydawienie 247
wydra 265, 265 *p.*
wydrążenie
wydrożenie 253
wydroże 341

wydymanie 215
wydzielenie 247
wydzierżenie 247
wyganianie 215
wyglądacz
wyględacz 70
wyglądanie
wyględanie 215
wyglądca
wyględca 38
wyglądzenie 259
wygnanie 215
wygnaniec 42
wygnanik 157
wygnany 345
wygoda 325
wygon 316
wygonisko 161
wyjechanie 215
wyjęcie 77
wyjbowanie
wymowienie 215
wyjście
wyscie
wyscie 77, 78
wykał 319
wykarmienie 247
wykazanie 224
wykębłaniec 47
wykiew
wikiew 278
wykład 308, 317
wykładacz 70
wykładanie 215
wykładnik 154
wykładzica 38
wykopacz 70
wykopanie 215
wykorzenienie 247
wykradnienie 261
wykrot 319
wykupiciel 167
wykupienie 247
wylanie 215

wylecenie 247
wyleganica 54
wyleganie 222
wyleganiec 47
wylewanie 215
wylamanie 215
wylączenie 247
wylomek 136
wylowienie 247
wylózenie 247
wylózenie 259
wylupanie 215
wymalowanie 221
wymawianie
wymalwianie 215
wymeltek 136
wymiar 325
wymiarek 132
wymiatanie 215
wymiecca 40
wymienianie 275
wymierność 94
wymierzanie 215
wymiolek 136
wymiot
wymiot 308, 318
wymiotanie
wymietanie 215
wymiotowanie 215
wymłócek 131
wymłotka 118
wymowa
wymolwa 325, 326
wymowność 94
wymowca 38
wymówienie
wymolwienie 247, 253
wymówka 116
wymysł 308, 315
wymyślenie 248
wymyślowanie 215
wynalezienie 248
wyniesienie 248
wyobraźność 100, 102 477

- wyobrażanie 222, 224, 253
 wyobrażenie 256
 wyostrzenie 248
 wypchnienie 248
 wypełnienie 248
 wypędzenie 248
 wypędzeniec 42
 wypis 308, 315
 wypisanie 215
 wypłacenie 248
 wypłata 325, 329
 wypływanie 215
 wypokutowanie 216
 wyposażenie 248, 253
 wypowiedacz
 wypowiedacz 70
 wypowiednik 155
 wypowiedzenie 248
 wyprawa 325, 331
 wyprawianie 216
 wyprawienie 248, 259
 wyprowadzenie 248
 wypróżnienie
 wypróżnienie 248
 wyprutek
 wyprótek 132
 wyprężenie 248
 wypust 312, 316
 wypusta 327, 330
 wypustek 136
 wypuszczenie 248, 253
 wypytanie 216
 wyrada 334
 wyrębek 132, 136
 wyrębianie 248
 wyręczenie 248
 wyręka 325
 wyrodek 132
 wyrugowanie 216
 wyruszenie 259
 wyrząd 318
 wyrzekanie 216
 478 wyrzeknienie 248, 253
 wyrzucanie 216
 wyrzucenie 248
 wysiedzenie 259
 wysk 319
 wysłanie 220
 wysłannik 155
 wystawienie 248
 wystowie 341
 wystowienie 248
 wystuchacz 70
 wystuchanie 216
 wysługa 329
 wysłuszca 38
 wysokość 94, 97
 wypisko 161
 wystajec 47
 wystanie 224
 wystawienie 248
 wystąpienie 259
 występ 308, 311
 występca 38
 występpek 131
 wystruganie 221
 wystrzeganie 216
 wystrzeżenie 259
 wystydanie 224
 wysza
 wysza 353
 wyszka 119
 wyszność 97
 wyszoglód 362
 wyszogniazdek 362
 wyświecenie 248
 wyświeczeństwo 288
 wytaczenie 248
 wytarganie 224
 wytargnienie 248, 259
 wytecz 319
 wytłoka 332
 wytok 308
 wytoka 325
 wytrzeszcz 320
 wytykanie 216, 224
 wywarowanie 216
 wywiedzenie
 wywiedzenie 248, 259
 wywierek
 wywierek ? 137
 wywłoczenie 261
 wywłoka 330
 wywodziny 180, 180 *p.*
 wywołanie 248
 wywołanie 260
 wywołanie 216
 wywozica 57
 wywód 308, 319
 wywóz 308, 304 *p.*, 319
 wywrócenie 248
 wyrzucenie 249
 wyzina 183
 wyznanie 216
 wyznany 345
 wyznawacz 70
 wyznawanie 216
 wyznawca 38
 wyzwanie 216
 wyzwolenie 249
 wyżlec 45
 wyżlica 52
 wyżny
 wyżni
 wyszny
 wyszni 345
 wyżycie 216
 wyżynek
 wyżenk 136
 wzajem 319
 wzajemność 96
 wzbudzenie 249
 wzburzenie 249
 wzdał 337
 wzdanie 216
 wzdawanie 216
 wzdawca 38
 wzdawina 181
 wzdawne 350
 wzdręczenie 249
 wzdychanie 216

wzdymanie 221
wzdzierzenie 249
wzejście
weźście
wzeście
wezście
wzeszcie 249
wzgarda 325
wzgardzenie 249
wzgardziciel 168
względ 309, 319
wzglądacz
względacz 70
wzglądanie 216
wzglądnienie 249
wzgórze 385
wzhardzenie
wzardzenie 249
wziątek 132
wzięcie
źwięcie 77
wzigranie 216
wzjawienie
zwjawienie 249
wzłajnik 156
wzłomca 38
wzłój 316
wzmożenie 260
wniesienie 249, 256,
260
wnoszenie 249
wznowienie 249
wzrost 308, 309
wzrój
wzdrój 319
wzruszenie 249
wzwalenie 260
wzwiedzenie 249
wzwolnienie 249
wzwód 308
wzwór 319
wzywanie 216
wzżartość 82

zabawa 330
zabicie 77
zabidiabeł 363
zabieżanie 216
zabijanie 275
zabijaństwo 288
zabój 318
zabrodnia 196
zabrodnica 63
zaburzenie 249
zachowacz 70
zachowanie 216
zachowaniec 47
zachwycenie 249
zachyt 319
zaciąg 308
zaciąg 314
zaciemność 102
zacios 319
zacowanie 275
zaćmienie
zacimienie 249
zaćmik 143
zadałek 137
zadaniek 132
zadanie 216
zadarek 137
zadatek
zadawek 132
zadek 129
zadra 329
zaduszenie 249
zadusze 350
zadziałanie 216
zadzierzanie 216
zadzierzanie
zadzirzenie 249, 256
zadzierzne 190
zagadanie 216, 220
zagaj 319
zagajnica 386
zagaszenie 249
zaginienie 249
zagładzenie 249

zagłowna 386
zagłówek 385, 386
zagminie 385, 386
zagnanie 224
zagniewanie 217
zagon 316, 319
zagonica 62
zagoniec 44
zagonne 189
zagorzałek 138
zagroba 385
zagroba 334
zagroda 329
zagroda 330
zagrodnik 155
zagrodzenie 249, 253
zaguba 325
zagubiciel 14, 167
zagubienie 249
zagumnie 385, 386
zaimanie
zajimanie 217
zajadek 137
zajazd 311
zajazda 326
zajda 334
zajem 308
zajęcie 77, 78
zajmowanie 217
zajście
zaście 78
zajście
zaście
zaszcie 77
zajtlik
zajdlik 157
zajutrek 385, 386
zakał 308
zakamiałość 94
zakamienie 249
zakamieniowanie 217
zakazanie 217
zakażń 192
zakażenie 262

zakąsanie 217	zamierzch	zapłocie 385, 386
zakłęcie 77	zamirzch 308	zapłonica 385
zaklika 334	zamierzenie 249	zapłonienie 250
zaklinacz 71	zamieszanie 217	zapłotne 386
zaklinanie 217	zamieszka 116	zapłotne 386
zakład 308	zamieszkałość 94	zapłotnia 386
zakład 314	zamieszkanie	zapłotnica 385 <i>p.</i>
zakładanie 217	zamięszkanie 217	zapomnienie 250
zakłodnik	zamilczenie 249	zapona 329
zakładnik 157	zamknienie 250	zaponica 51
zakłopotanie 217	zamowa 325	zaponka 117
zakon 319	zamowa	zaporą 325
zakonaność 391	zamowy 331	zaporowe 280
zakonaność 369	zamówienie 250	zapowadacz 71
zakonawydawca 369, 391	zamroz 311	zapowiadanie
zakonnik 141	zamszowanie	zapowiedanie 217
zakoństwo 288	zamsowanie 275	zapowiednica 63
zakopa 329	zamysł 318	zapowiedzenie 250
zakrycie 78	zamyślenie 250	zapowiedźca 38
zakrzywianie 224	zanowiec 47	zapravka 124
zakrzywienie 260	zapad 309, 310	zaprzenie 250
zakupienie 47	zapadnienie 261	zaprzypozwanie 275
zakupiony 345	zapalanie	zaprzysiężenie 250
zakupne 190	zapalenie 217	zapust 319
zakurzenie 249	zapalenie 250	zaramnica 386
zalanie	zapał 309	zaranie 386
zalenie 217	zapała 334	zaranie
zalewacz 71	zapamiętanie 217	zarenie 385
zalewanie 217	zapamiętliwość 94	zarań 385
zalewka 118	zapaśnik 151, 386	zarękawie 386, 385
załaz 319	zapędzenie 250	zaroda 332, 334
załoga 325, 329	zapięczętanie	zarodek 131
załóżca 38	zapięczętanie 217	zaród 311, 318
założenie 249, 253	zapięklca 38	zarwek 132
zamącanie 217	zapięklec 42	zarzecze 385, 386
zamącenie 249	zapięklenie 250	zarzekanie 224
zamek 314	zapiękłość 94	zasadźca 38
zamęt 308	zapis 309, 315	zasięstę 391
zamętek 129	zapisanie 217	zasięwrot 391
zamiana 325	zapisne 350	zasięwstę 391
zamianka 116	zapłacenie 250	zasięwykupienie 391
zamiar 319	zapłakanie 217	zasłoniciel 167
zamiara 334	zapłata 325, 329	zasługa 325
zamienienie 249	zapłataca 38	zasłużenie 250

zasłużony 345	zatworne 190	zbiegłość 82
zasmęcenie 250	zatworzenie 250	zbiegłość 94
zasmucenie 250	zatykać 159	zbiegły 345
zasobek 386	zatykadlnica 63	zbieranie 217
zastaranie 217	zatyki 326	zbiestwo 291
zastarzałość 100	zauszka 386	zbieżca 38
zastaw 309, 314	zausznica 57	zbieżenie 250
zastawa 325, 329	zawada 325	zbożnik 141
zastawca 38	zaważe 341	zbój 309
zastawienie 253	zawąz 319	zbójca 38
zastawisko 162	zawiąz 314	zbójstwo 285
zastawka 116	zawiązanie 217	zbór 311
zastawnik 151	zawieranie 217	zbór 316
zastąpienie 250	zawieszanie 217	zbrodzień 385
zastęp 319	zawieszenie 250	zbroja 331
zastępca 38	zawinienie 250	zbudowanie 217
zastrzelenie 250	zawitanie 217	zbudowanie 221
zaszczycenie 250	zawód 319	zburzenie
zaszczyciciel	zawodnik 154	zborzenie 250
zaszczyciel	zawodźca 38	zbyteczność 94
zaszczyciel 14, 167	zawojek 129	zbytek 129
zaszczycicielka 112	zawojki 137	zbytność
zaszczytca 38	zawołanie 217	zbytność 94
zaszyjek 386	zawój 315	zdanie 217, 224
zaszyjkowanie 217	zawrot 309	zdechlinka 121
zaślepienie 250	zawrzenie 250	zdejmowanie 217
zaślubienie	zazdroć 82	zdejmowanie
zślubienie 250	zazowa	zejmowanie 217
zaślubowanie 217	zasowa 334	zdobienie 255
zaśpiewanie 217	zazwanie 217	zdrada 325
zatoczka	zazywanie 217	zdradność 94
zatoryczka 118	zażegnawanie 217	zdradzieli 168
zatók 319	zażęzca 38	zdrójca
zatoka 329	zażęcie 253	zdradźca 38
zatop 309	zbakanie 217	zdrapanie 217
zatopienie 256	zbawiciel 167	zdręwnienie 250
zatrącenie 250	zbawienie 250	zdrowie 341
zatrzymanie 217	zbestwienie 250	zdrowość 94
zatrzymywanie 217	zbiecie 77	zdrwina 182
zatwar 319	zbiecin 177	zdrzeń 194
zatwardziałość 94	zbieg 309, 311	zdumienie
zatwierdzenie	zbieganie 217	zumienie 250
zatwierdzenie 250	zbieglca 39	zdunowa 279
zatwora 334	zbieglec 39, 42	zdzieranie

zdziranie 217	zgromadzenie 255	złodziec 358
zdzierzenie	zgrzeszenie 251	złodziej 358
zdzirzenie 250	zgrzytanie 218	złodziejka 114
zdzimanie	zgubienie 251	złodziejstwo 285
strzymanie 218	zgwałcenie 251	złomca 38
zdzymanie	zielina 178	złomek 133
zdzymanie 218	zieloność 100	złorzeczenie 251
zebranie 218, 222	zieloność 94	złorzeczność 288
zecknienie 250	ziemek	złorzecznik 154
zegarnik 151	ziomek 130	złość 94
zeganie 218	ziemianin 176	złośliwość 94
zejście	ziemianin	złośnik
zeszcie 77	ziemienin 176	złostnik 141
zektrowanie 250	ziemica 51	złotnica 62
zesłanie 218	ziemieżółć	złotnik 151
zetrzenie 250	ziemeżółć 368	złotogłowiec 362
zewność 102	ziemność 94	złotogłów 361
zezoliczka 124	ziemstwo 288	złotokwiat 362
zezwoleń 250	zimnica 57	złotowierzba
zeżenie 262	zimno 338	złotowirzba 362
zębał 165	zimność 94	złotowłos 362
zgadanie 218	ziwo 338	złotywłos 391
zgadki 116	zjawienie 251	złożca 38
zgańbienie	zjechań 251	złożenie 251, 256
zhańbienie 250	zjednanie 251	zmalowanie 218
zgardzenie 250	zjedza	zmamienie 251
zgaszenie 250	zjedzia 329	zmarsk 315
zginienie 250	zjedzenie 251	zmarska
zglądzenie 250	zlenienie 251	smarska 329
zgloba	zlepianie 251	zmarszczenie 254
złoba 325	zlewacz 71	zmartewstanie
zgnicie 77	złęknień 251	zmartwychstanie 218
zgoda 325	zlitowanie	zmarzłek 131
zgodło 172	zlutowanie 251	zmarzłość 100
zgodność 94	zlitownik	zmaza 325
zgodzenie 250	zlutownik 141	zmazanie 221
zgon 319	złamacz 71	zmienienie 251
zgoniec 43	złamanie 218	zmierzch 309
zgoniny 180	złączanie 218	zmieszanie 218
zgorzenie 250	złączenie 251	zmieszkałość 94
zgotowanie 218	złobliwość 102	zmildownik 157
zgraja	złoczn	zmiłowanie
zgromadność 94	złosyn 361	smiłowanie 218
zgromadzenie 253	złoczyńca 358	

zmirca 38	zwadźca 39	zwojec ·
zmirzenie 251	zwalczenie 251	swojec swojca 47
zmłocenie 251	zwalenie 251	zwojek 133
zmora 334	zwanie	zwojka 117
zmowa 325	zywanie 251	zwolenie 249
zmowca 39	zwarka 116	zwolenik
zmowienie 251	zwarzenie 251	zwolennik 155
zmownia 195	zwiadowanie 218	zwolenstwo 293
zmysł 309, 311	zwiadownik 154	zwor 319
zmyślenie 251	związanie 221	zwora 334
zmyślność 94	związanie	zwój 314
znajomec 42	związanie 218	zwrocenie 251
znajomość 94, 100	związek 131	zwycięstwo 291
znajomy 345	zwiedzenie 251	zwycięzenie 251
znamek 137	zwieliczenie 260	zwycięzyciel 167
znamięczko 159	zwierciadło	zwycięzycielka 112
znamięc 42	zwirciadło 173	zwyczaj 309, 353
znamięnie 340	zwierzątko 159	zwyczajność 94
znamięnnik 156	zwierzch	zysk 309
znamię 174	zwirzch 319	zyskały 345
znamięnianie 218	zwierzchawanie	zyskanie 218
znamięność 94	zwirzchawanie 275	zyskowanie 218
znanie 218	zwierzchowanie	zywanie 218
znaność 94	zwirchowanie	zżółkłość 94
znędzenie 251	zwierzchownie 275	zżymka 124
zrządzenie 251	zwierzchowność 94	żdźbło
zrządziciel 14	zwierzchowny 275	żbło 169
zrządziciel 167	zwierzę 343	żlemyślca 367
zrzeczenie 251	zwierzyna 178	żrebiątko 159
zrzek 319	zwierzyniec	żrebica
zsiedzenie 262	zwirzyniec 48	żrebica 52
zsromocenie	zwiszcze 73	żrenica
zesromocenie 251	zwłaszczaść 102	żrenica 63
zstąpienie 251	zwod 319	źródło
zuchwalca	zwodka 116	źródło 172
zufalca 39	zwodnica 60	źrebczyzna
zuchwalec 39	zwodnik 155	źrebczyzna 187
zuchwałość	zwodzenie 251	źrebiec 45
zufaność 82	zwodziciel 14	źrebnik 157
zupełność 94	zwodziciel 167	żabionki 123
zuwadlnia	zwoik	żaczek 129
zuwadła 197	swoik 145	żadanie 218
zwada 325	zwojca	żadliwość 94
zwadzenie 251	zwodźca 39	żadzenie 251

żagawica 58	żelaźce 66	żółtowłos 362
żagiew 278	żeleźnik 141	żrątka 343
żakowe 350	żemajtyc 65	żucie 77
żakowstwo 292	żeniec 43	żumparz 266
żałoba 33	żenizna 185	żumpiarz 266 <i>p.</i>
żałomsza 362	żeńczyzna	żupca 39
żałość 102	żeńszczyzna 185	żupnik 151
żałośnik 141	żerdnik	żuraw 277
żałowanie 218	żyrdnik 156	żurawiny 183
żałownik 155	żerowiny 183	żurzenie 251
żarłactwo	żerucha	żużel 166
żarłoctwo 290	żerzucha 68	żużelica 51
żarłoctwo	żerzada	żwalnik 157
żarłactwo	żęcie 251	żwanie 218
żarłoczstwo	żłobek 133	życie 77
żarłactwo 285	żmuda 326	żydostwo
żarnowiec	żniec 43	żydowstwo 292
żarnowiecz 47	żnisiano 363	żydówka 120
żarnówka 123	żniwo 278	żyła 173
żądanie 218	żołądek 137	żyrca 40
żądliwość 95	żołdak 124	żyrowa 351
żądło 172	żołędne 350	żyrowiny 183
żadość 102	żołna 188	żyrzec 47
żądza 326	żołnierstwo 287	żytko
żążeł	żołtarznik 152	sitko 160
żązeł 166	żołtek 138	żywaźń 263
żebractwo 285	żołtnik 144	żywica 57
żebracze 342	żonka 111	żywiec 47
żebrak 124	żornóg 368	żywienie 251
żebranie 218	żółcianiec 47	żywignat 364
żegadło 173	żółcica 58	żywioł 173
żegawka 123	żółciej 105	żywizna 185
żeglarz 268	żółcieniec 47	żywokost 362
żegleń 194	żółcień 194	żywot 274
żegnanie 218	żółczaj	żyzność 95
żegnaniec 48	żółć 337	żyźń 263
żelaziec 40	żółknienie 251	żzetkanie 275
żelazko 159	żółtość 95	żzenie 262
żelaźca 39		

Oprac. *Magdalena Pastuchowa*

A Survey of the Old Polish Derived Nouns

The Review of Noun Formations

Summary

This work is a survey of derived nouns found in Polish texts written before the year 1500. A formal arrangement assumed here to be primary satisfies the following pattern:

A. Forms derived from a single base of derivation

- I. Affixal derivation
 1. Suffixal derivatives
 2. Prefixal derivatives
- II. Paradigmatic derivation
- III. Desintegrating derivation (with base modification)

B. Compounding

C. Derivatives based on syntactic units

1. Formations derived from prepositional units
2. Formations derived from a negated verb.

Within each of these classes the derivatives are grouped first according to the formative and later according to the word-formation base. So classified, lexemes are cited together with their definition (word-thing definition) and the bases of derivation.

The main objective of the survey is to form a basis of comparison with numerous analyses of nominal derivation in contemporary Polish. The linguistic material offered in this work is comparable with that of contemporary Polish and provides a clear picture of similarities and differences.

The data show that the core of word-formation rules has not been changed in spite of the fact that the lexical units observing the rules are not the same. However significant differences are also observable. In the Old Polish there existed formatives, e.g., *-ic*, *-icz*, *-eć*, *-eść* replaced after 1500 by, e.g., *-owicz*, *-yś*, *-iś*, *-uś*. Also such prefixes as *o-*, *pa-*, *prze-*, *sq-*, *wq-* have passed out of use. New prefixes, e.g., *archi-*, *arcy-*, *eks-*, are only recent borrowings.

However it is not only the number of the formatives that contrasts strongly with the modern ones but their function. The data under analysis provide a number of formatives with obsolete senses, e.g., *-isko* or *-iszcz* as well as numerous derived forms in which the formative is semantically empty (cf. modern Polish *strona* : *stronica*). Even more striking is the broad range of synonymy, expressing itself in a variety of derivational morphemes, a characteristic extremely rare nowadays.

The crucial differences arise however from the frequency relations between word-formation categories and types. A broad and reliable analysis of source material of the contemporary Polish language makes it possible to recognise differences between the two remote temporal planes and to identify problems deserving the attention of historical word-formation.

Словообразование древнепольского языка

Обзор производных имён существительных

Резюме

В книге дан обзор производных имён существительных, засвидетельствованных в памятниках польского языка до 1500 года. В качестве основного принято формальное деление по схеме:

А. Существительные, мотивированные одной основой

I. Аффиксальное словообразование

1. Суффиксальные существительные
2. Префиксальные существительные

II. Конверсия (субстантивация)

III. Словообразование с изменением фонемного состава основы мотивирующего слова в составе мотивированного

Б. Сложные существительные

В. Существительные, мотивированные синтаксическими выражениями

1. Существительные, мотивированные существительными с предлогом
2. Существительные, мотивированные глаголами с отрицанием.

В рамках отдельных классов производные слова группируются по формантам, а в далее по словообразовательным категориям. Отнесённая к соответствующему классу лексема приводится вместе с реальным определением и с производящей основой.

Целью такого составления было создание сравнительной базы для хорошо разработанного словообразования имён существительных современного польского языка. Представленный в работе материал, сопоставимый с данными современного языка, создаёт картину как сходств, так и различий. Он отчётливо показывает, что основной костяк словообразовательных правил имеет непрерывную традицию, несмотря на изменчивость наполняющих их лексических единиц. Заметны также различия: в древнепольском языке функционировали неизвестные уже форманты, напр. *-ic*, *-icz*, *-eść*, а после древнепольского периода возникли новые, напр. *-owicz*, *-yś*, *-iś*, *-uś*; ныне отсутствуют уже древнепольские префиксы *o-*, *pa-*, *prze-*, *sq-*, *wq-*, новые же, возникшие прежде всего на основе заимствований, находятся ещё в стадии зарождения, ср. *archi-*, *arcy-*, *eks-*.

Однако тогдашние форманты отличаются не только численностью от формантов, функционирующих в современном польском языке. Некоторые из значений, вносимых формантом, характерны только для прошлого (ср. производные слова с *-isko* или *-iszcz*) удивительно велико число производных слов с семантически пустым формантом (совр. *strona: stronica*). В древнепольском материале поражает огромный объём синонимии словообразовательных формантов, что в настоящее время встречается редко.

Однако самые существенные различия заключаются в частотных соотношениях между словообразовательными категориями и типами. Имея в распоряжении тщательно разработанный материал современного польского языка, можно легко показать отличия между отдалёнными друг от друга планами, и тем самым уловить проблемы, заслуживающие внимания лингвистов, занимающихся историческим словообразованием.

Redaktor: Olga Nowak

Redaktor techniczny: Alicja Zajączkowska

**Copyright © 1996
by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone**

**ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-0675-3**

**Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice**

**Wydanie I. Nakład: 350+50 egz. Ark. druk. 30,5. Ark. wyd. 40,0.
Przekazano do składu w sierpniu 1996 r. Podpisano do druku
w grudniu 1996 r. Papier offset. kl. III, 80 g Cena 20 zł**

**Łamanie: Firma Poligraficzno-Wydawnicza „Compal”
pl. M. Lutra 3, 43-300 Bielsko-Biała**

**Druk i oprawa: Drukarnia Uniwersytetu Śląskiego
ul. 3 Maja 12, 40-096 Katowice**

nr inw.: BGN - 286



BG N 286/1574



ISSN 0208-6336
ISBN 83-226-0675-3